

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JĘZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

OPRACOWANY PRZEZ
ZESPÓŁ INSTYTUTU SŁOWIANOZNAWSTWA PAN
POD REDAKCJĄ
FRANCISZKA SŁAWSKIEGO

CZŁONKOWIE ZESPOŁU
WIESŁAW BORYŚ
WACŁAW FEDOROWICZ
KRYSTYNA HEREJ-SZYMAŃSKA
WANDA NAMYSŁOWSKA
WŁADYSŁAW SĘDZIK
FRANCISZEK SŁAWSKI
TADEUSZ SZYMAŃSKI
MARIA WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JEZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

TOM III

ДАВЪНЪ — ДОБЪРАТИ

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1979

INSTYTUT SŁOWIAÑOZNAWSTWA PAN
PRACOWNIA
JĘZYKA PRASŁOWIAŃSKIEGO
31-109 Kraków, ul. Manifestu Lipcowego 6

Kierownik Pracowni
WIESŁAW BORYŚ

Obwolutę, okładkę i karty tytułowe
projektował Janusz Bruchnański

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wydawnictwo, Wrocław 1979

Printed in Poland

ISBN 83-04-00464-X całość
ISBN 83-04-00465-8

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław.
Oddział w Krakowie 1979.

Nakład 2500 egz. Ark. wyd. 27,70; ark. druk. 20,75; ark. form. A1 27,93.
Papier włkłodruk. kl. III, 90 g, 70 x 100.

Oddano do składania 16 XII 1977. Podpisano do druku w listopadzie 1979.
Druk ukończono w listopadzie 1979.

Zam. 309/79

I-14-1259

Cena zł 100.—

Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, ul. Czapskich 4

DODATKOWY WYKAZ SKRÓTÓW

ŹRÓDŁA I LITERATURA

- | | |
|-----------------------------------|---|
| Bachlina Cvet. | Н. Б. Бахилина, История цветообозначений в русском языке, Москва 1975. |
| Badjura LjG | B. Badjura, Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje, Ljubljana 1953. |
| Basara Śląsk | J. Basara, Słownictwo polskich gwar Śląska na terenie Czechosłowacji, Wrocław 1975. |
| Bezljaj ES | F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, Ljubljana 1976 nn. |
| Birnbaum CS | H. Birnbaum, Common Slavic. Progress and Problems in its Reconstruction, Ann Arbor 1975. |
| BLin. | Беларуская лінгвістыка, Мінск 1972 nn. |
| Boryś PI | W. Boryś, Prefiksacja imienna w językach słowiańskich, Wrocław 1975. MS PAN 32. |
| Buchareva — Fedorov Slovarь fraz. | Словарь фразеологизмов и иных устойчивых словосочетаний русских говоров Сибири. Составители Н. Т. Бухарева, А. И. Федоров. Под ред. Ф. П. Филина. Новосибирск 1972. |
| Comakion Istor. chrest. sibir. | Н. А. Цомакион, Историческая хрестоматия по сибирской диалектологии, ч. II, вып. I, Красноярск 1974. |
| Comakion Mang. | Словарь языка мангазейских памятников XVII-первой половины XVIII вв. Составитель и автор Н. А. Цомакион, Красноярск 1971. |
| Davidov Kozma | А. Давидов, Речник-индекс на Презвитер Козма, София 1976. |
| Dickenmann Sava | E. Dickenmann, Studien zur Hydronimie des Savesystems, I—II, 2. Aufl., Heidelberg 1966. |
| Dobrudža | Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания, София 1974. |
| Duridanov Vardar | I. Duridanov, Die Hydronimie des Vardarsystems als Geschichtsquelle, Köln—Wien 1975. |
| Eichler ONNlausitz | E. Eichler, Die Ortsnamen der Niederlausitz, Bautzen 1975. |
| Eichler—Walther ONOlausitz | E. Eichler, H. Walther, Ortsnamenbuch der Oberlausitz. Studien zur Toponymie der Kreise Bautzen, Bischofswerda, Görlitz, Hoyerswerda, Kamenz, Löbau, Niesky, Senftenberg, Weisswasser und Zittau, I, Berlin 1975. |

- Endzelin DI
Gadolina
Mestoim.
GZM
Hendriks Ra-
dožda-Vevčani
Herniczek-Moro-
zowa Paster.
Hoppe SJL
Hrabec NGH
- J. Endzelins, Darbu izlase, Riga 1971 nn.
M. A. Гадоллина, История форм личных и возвратного местоимений в славянских языках, Москва 1963.
Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1899 nn.
P. Hendriks, The Radožda-Vevčani dialect of Macedonian. Structure, texts, lexicon, Amsterdam 1976.
W. Herniczek-Morozowa, Terminologia polskiego pasterstwa górskiego, I, II—III, Wrocław 1975—1976.
S. Hoppe, Słownik języka łowieckiego, Warszawa 1966.
S. Hrabec, Nazwy geograficzne Huculszczyzny, Kraków 1950. PO PAU 2.
- Irkutskij slovarь
Ivanov OPA
- Иркутский областной словарь, Иркутск 1973 nn.
B. B. Иванов, Общиневропейская, праславянская и анатолийская языковые системы, Москва 1965.
M. П. Івченко, Числівники української мови, Київ 1955.
- Ivčenko Ůysliv-
nyky
Janaš NG
- P. Janaš, Niedersorbische Grammatik für den Gebrauch der Sorbischen Erweiterten Oberschule, Bautzen 1976.
- Janów
Moszkowce
- J. Janów, Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Nad-dniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych, Lwów 1926.
- Jeżowa Suf. -ika
- M. Jeżowa, Sufiks -ika w językach słowiańskich, Wrocław 1975. MS PAN 34.
- Jurčanka Nar.
sinanimika
- T. Ф. Юрчанка, Народная синаніміка, Мінск 1969.
- Karskij Russkaja
Pravda
- E. Ф. Карский, Русская Правда по древнейшему списку. Введение, текст, снимки, объяснения, указатели авто-ров и словарного состава, Ленинград 1930.
- Kellner Štramberg
Kmit Bojk.
- A. Kellner, Štramberské nářečí, Brno 1939.
Ю. Кміт, Словник бойківського говору, Літопис Бойківщини III—XI, Самбір 1934—1939.
- Kopečný Určice
Kowalska ZSMaz.
- F. Kopečný, Nářečí Určic a okolí, Praha 1957.
A. Kowalska, Zróżnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia. I: Atlas, cz. 1—2, Wrocław 1975.
- Krajčovič Slov.
- R. Krajčovič, Slovenčina a slovenské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny, Bratislava 1974.
- Kronsteiner
Alpenslaw.PN
- O. Kronsteiner, Die alpenlawischen Personennamen, Wien 1975.
- Lehr-Splawiński
SJP
- Słownik języka polskiego, opracowany pod red. T. Lehra-Splawińskiego, I—II, A—Normalny, Warszawa 1938—1939.
- Lunt Dict.
Old Russ.
- H. G. Lunt, Concise Dictionary of Old Russian (11th—17th Centuries), München 1970.
- Львов LPVL
- A. С. Львов, Лексика «Повести временных лет», Москва 1975.
- Majtán NOS
- M. Majtán, Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov, Bratislava 1972.
- Maľko GT
- P. H. Маљко, Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне), Минск 1974.

- Mareš DPh F. V. Mareš, *Diachronische Phonologie des Ur- und Früh-slawischen*, München 1969.
- Matejčík Novo-
hrad J. Matejčík, *Lexika Novohradu*. Večný slovník, Martin 1975.
- Mazon Contes A. Mazon, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale. Étude linguistique, textes et traduction, notes de folklore*, Paris 1923.
- Meschgang J. Meschgang, *Die Ortsnamen der Oberlausitz*, Bautzen ONOlautsitz 1973.
- Mirčev Nevrokop K. Мирчев, *Неврокопският говор*, София 1936. (GSU XXXII).
- Mladenov C. Младенов, *Принос към изучаване на българските говори в източна и западна Тракия*, София 1935 (odbitka z: *Тракийски зборник VI*).
- MSKS Mały słownik kultury dawnych Słowian. Pod red. L. Lesiejewicza, Warszawa 1972.
- Nalepa Opuscula J. Nalepa, *Opuscula Slavica*, I, Lund 1971.
- Nalepa SPZ J. Nalepa, *Słowiańszczyzna północno-zachodnia. Podstawy jedności i jej rozpad*, Poznań 1968.
- Nar. slova Народнае слова. Пад рэд. А. Я. Баханькова, Мінск 1976.
- Непокупный BSS А. П. Непокупный, *Балто-севернославянские языковые связи*, Киев 1976.
- Ondrus Číslovky P. Ondrus, *Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine*, Bratislava 1969.
- Ondrusz Cieszyn J. Ondrusz, *Przysłowia i powiedzenia ludowe ze Śląska Cieszyńskiego, Czeski Cieszyn* 1954.
- OSG Onomastica Slavogermanica, Berlin 1965 nn., Wrocław 1966 nn.
- Panjucič LNH K. M. Панюціч, *Лексіка народных гаворак*, Мінск 1976.
- Pluta Dzierży-
sławie F. Pluta, *Słownictwo Dzierżysławie w powiecie prudnickim*, Wrocław 1973.
- Popovski A. Поповски, *Македонскиот говор во Гостиварскиот крај, Гостиварскиот крај II (Македонскиот, албанскиот и турскиот говор)*, Гостивар 1970, s. 1—201+16 map.
- Radloff Türk.-
Dial. W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuchs der Türkdialekte*, I—IV, Petersburg 1893—1911.
- Räsänen EWT M. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*, Helsinki 1969.
- Rečnik Botev Речник на езика на Христо Ботев, I: *A-K*. Съставили С. Божков и З. Генадиева, София 1960.
- Rieger San J. Rieger, *Nazwy wodne dorzecza Sanu*, Wrocław 1969. PO PAN 12.
- Rieger, Wolnicz-
Pawłowska E. Rieger, E. Wolnicz-Pawłowska, *Nazwy rzeczne w dorzeczu Warty*, Wrocław 1975. PO PAN 24.
- Warta
- Rigler Začetki J. Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1968.
- Roman Kokava J. Roman, *Kokavské nářečie*, Martin 1974.

- Romanova NMD Т. Я. Романова, Наименование мер длины в русском языке, Москва 1975.
- Rospond SSNM S. Rospond, *Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych*. (Próbny atlas toponomastyczny), Wrocław 1974 nn.
- RROD Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Съставили С. Илчев, А. Иванова, А. Димова и М. Павлова. Под ред. на С. Илчев, София 1974.
- Rudnyćkyj
NGBojk. J. Rudnyćkyj, *Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny*, Lwów 1939. (Korzystamy z 2. poprawionego wydania, Winnipeg 1962).
- Salambašev
Smoljansko A. Саламбашев, Местните имена в Смолянско, София 1976.
- Scherer Gestirnnamen bei den indogermanischen Völkern, Heidelberg 1953.
- Schwarz Bayern E. Schwarz, *Sprache und Siedlung in Nordostbayern*, Nürnberg 1960.
- SDU *Studia nad dialektologią ukraińską i polską*. (Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ). Opracował i przygotował do druku M. Karaś, Kraków 1975. ZUJ 44.
- Sędzik PTR W. Sędzik, *Prasłowiańska terminologia rolnicza*. Nazwy roślin. Użytki rolne, Wrocław 1977.
- Siatkowska Zawołania E. Siatkowska, *Zachodniosłowiańskie zawołania na zwierzęta*. (Stan obecny, funkcje historyczne, stosunek do systemu językowego), Warszawa 1976.
- Skulina Strus. IO T. Skulina, *Staroruskie imiennictwo osobowe*, I—II, Wrocław 1973—1974. PO PAN 20, 21.
- Slovarь CSRJ Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный вторым отдѣлениемъ Императорской Академии Наукъ, 2. изд., I—IV, Санктпетербургъ 1867—1868 (przedruk fotomechaniczny: Leipzig 1972).
- Slovarь Don. Словарь русских донских говоров, I—III, Ростов-на-Дону 1975—1976.
- Slovarь Kuzbassa Словарь русских говоров Кузбасса, Новосибирск 1976.
- Slovarь Smolensk. Словарь смоленских говоров. Вып. I: А—Б, Смоленск 1974.
- Smal-Stockyj
Abriss R. Smal-Stockyj, *Abriss der ukrainischen Substantivbildung*, Wien 1915.
- Smal-Stockyj
NSPU P. Смаль Стоцький, *Нарис словотвору прикметників української мови*, Прага 1925. (Відбитка із Ювілейного Збірника Укр. Університету в Празі, присвяченого Т. Г. Масарикові).
- Smolickaja Oka Г. П. Смолицкая, *Гидронимия бассейна Оки*. (Список рек и озер), Москва 1976.
- SMR Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд 1970.
- SRSO Dop. Словарь русских старожильческих говоров Средней части бассейна р. Оби (дополнение), I—II, Томск 1975.
- Stanislav Slov.
juh J. Stanislav, *Slovenský juh v stredoveku*, I—III, Turč. Sv. Martin 1948—1949.

- Steuer Branice F. Steuer, Branické podřečí. Olomouc 1932 (Zvláštní otisk z Časopisu Vlastereckého spolku musejního v Olomouci, roč. XLV, čís. 1—2).
- Suchý
Marchebene K. Suchý, Der Dialekt der Marchebene in Ungarn, Prag 1915 (Sitzungsberichte der Königlich Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften in Prag 1915 — II).
- Svěrák Brno F. Svěrák, Brněnská mluva, Brno 1971.
- Szydłowska-Ceglowska Instr. B. Szydłowska-Ceglowska, Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych, Wrocław 1977.
- Szymański DCzO T. Szymański, Derywacja czasowników onomatopiecznych i ekspresywnych w języku bułgarskim, Wrocław 1977. PJ PAN 86.
- Šatalava BDS Л. Ф. Шаталава, Беларускае дыялектнае слова, Мінск 1975.
- Šaur ESP V. Šaur, Etymologie slovanských příbuzenských terminů, Praha 1975.
- Šebek Huby S. Šebek, Slovník lidových názvů hub, Poděbrady 1968.
- Šmilauer Vodopis V. Šmilauer, Vodopis starého Slovenska, Praha—Bratislava 1932.
- Топон. Одеšчунь Ю. О. Карпенко, А. Т. Бевзенко, К. Є. Гагкаєв, Г. Ю. Касім, Н. Г. Рядченко, Л. П. Стичишина, Л. С. Терешко, Топонімія північно-східної Одещини. Конспект лекцій, Одеса 1975.
- Топоров Prus. В. Н. Топоров, Прусский язык. Словарь. А—D. Москва 1975 nn.
- Trofimowič Hornjoserbsko-ruski słownik. Zestajał K. K. Trofimowič. Redakcija Fr. Michałk a P. Völkel, Budyšin—Moskwa 1974.
- Trypućko Mian. J. Trypućko, Mianownik w roli przysłówka w słowiańskich językach. I: Przymiotnik, Uppsala—Leipzig 1948.
- Trypućko Plur. J. Trypućko, Le pluriel dans les locutions adverbiales de temps et de lieu en slave, Uppsala—Wiesbaden 1952.
- Turska Chodźko H. Turska, Język Jana Chodźki. Przyczynek do historii języka polskiego na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej, Wilno 1930.
- Усціновіч Antrap. А. К. Усціновіч, Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV—XVIII стст.), Мінск 1975.
- Veselovskij С. Б. Веселовский, Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии, Москва 1974.
- Voráč ČNJ J. Voráč, Česká nářečí jihozápadní, I—II, Praha 1955—1976.
- VPS Vznik a počátky Slovanů, I—VII, Praha 1956—1972.
- Wágnerová Klenovce F. Wágnerová, Klenovské nářečie, Zvolen 1965.
- Zaimov Zaselvane Ъ. Займов, Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия, София 1967.
- Žyteckyj Narys П. Житецький, Нарис літературної історії української мови в XVII віці. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку, Львів 1941.

ZARYS SŁOWOTWÓRSTWA PRASŁOWIAŃSKIEGO

(ciąg dalszy)

Suf. *-et-*

1. Jest to prastary typ atematyczny, spółgłoskowy z odmianą pierwotną dobrze zachowaną jeszcze w języku ses. (*tele telete*, nom. pl. *teleta*), czy nawet w czes. (*tele telete*, nom. pl. *telata*). Podstawowy zasób wyrazów psł. z tym sufiksem zachował się w poszczególnych językach słow. dobrze, choć końcówki najczęściej zostały zmienione pod wpływem typów produktywnych na *-o-*, *-jo-*, *-i-*. W językach czes., sła. i grupie pld.słow. stwierdza się ekspansję suf. *-et-* na inne typy słowotwórcze. W kilku językach słow. nastąpiły istotne zmiany słowotwórczo-fleksyjne³⁹³, które tłumaczyć należy wpływem produktywnych typów słowotwórczych.

Tak więc w gwarach pln.pol. (poza kasz.) suf. *-et-* wyparty został przez bliski znaczeniowo *-aka*, sporadycznie notowany na Mazowszu już z początkiem XVII w.³⁹⁴ (choć już w Słowniku stpol. zaświadczony jest *byczak*, por. niżej psł. *byćę*).

W języku sła. obok pluralu na *-atá* istnieje też drugi zupełnie normalny na *-ence*, np. od *dievča* (psł. *děvče*) mamy *dievč-atá* : *dievč-ence* (p. niżej punkt 10).

W ros. mamy dziś typ *telénok teljáta* (od XVIII., pierwsze przykłady na suf. *-en-ok* od XVI w.)³⁹⁵. A więc pierwotna forma singularis została wyparta przez suf. *-en-aka* (p. niżej punkt 10).

W języku sch. rzeczowniki z pierwotnym suf. *-et-*, oznaczającym młode potomstwo zwierząt czy ludzi, nie mają regularnej formy pluralis. Zastępują ją albo przez coll. na *-ad* (*tele* : *tēlād*, *pīle* : *pīlād*, p. I 64—5), albo przez pl. maskulinów na *-eci*, *-it'i*, np. *tele* : *tēoci*, *jāre* : *jārići*, *pīle* : *pīlići*³⁹⁶ (p. niżej punkt 9).

Macedoński wyróżnia się formą pl. na *-inja*, np. *tele* : *telinja* (typowa dla gwar zach.maced.). Stare formy na *-eta*, np. *teleta*, *praseta* spotyka się w gwarach wschodnich. Na północy pojawia się suf. *-iki*: *pīliki*, *prasiki*, nawiązujący do sch. *-içi*³⁹⁷.

2. Mamy kilkadziesiąt wyrazów psł. rodzaju nijakiego z suf. *-et-*. Występuje on przede wszystkim w funkcji formantu tworzącego nazwy niedoroślego po-

³⁹³ Zob. Vaillant GC II 248—53, Stieber GPJS II 1, 44—5.

³⁹⁴ Taszycki Rozprawy II 236—48; AJK VIII m. 377—80, cz. II s. 164—76; K. Handke, H. Popowska-Taborska SFPS XII 101.

³⁹⁵ Kiparsky RHG II 48—50 (tu też dawniejsza literatura), III 201.

³⁹⁶ Stevanović SSJ I 182.

³⁹⁷ Koneski Ist. 118—9.

tomstwa zwierząt, ptaków, rzadziej ludzi. Ścisłe związane z tym jest znaczenie deminutywne, hipokorystyczne. Z pierwotnego znaczenia 'pochodzenia w ogólności', 'przynależności do kogo'³⁹⁸ rozwinęła się funkcja patronimiczna (pochodzenie rodzinne, przynależność rodzinna). Jak więc widzimy, semantyka formantu *-el-* uderzająco przypomina formant *-it'* (p. II 55—60).

3. Nazwy niedorosłego potomstwa.

Podstawą derywacyjną są rzeczowniki męskie lub żeńskie. Wśród należących tu derywatów wyróżnić trzeba:

Nazwy niedorosłego potomstwa zwierząt, ptaków:

być byćete : *bykz* 'taurus, bos'; *čyve čyvetę* dial. zach. : *čyvi čyvi* m. 'robak'; *elenę elenęte* : *eleny eleny* m. 'jelen'; *golobę golobęte* : *golobz golobi* m. 'gołąb'; *gose gosete* : *gosz* f. 'geś'; *kozylę kozylęte* : *kozylz* 'samiec kozy'; *kurę kuręte* : *kurz* 'kogut', *kura* 'samica koguta'; *lisę lisęte* : *lisz* 'Canis vulpes'; *liščę liščęte* dial. zach. : *liška* 'samica lisa'; *lvę lvęte* : *lvz* 'lew'; *olnę olnęte* : *olni, olnaji* 'samica jelenia, łania'; *orbę orbęte* : *orz* 'orzeł'; *osbę osbęte* : *osbz* 'osioł'; *ovbę ovbęte* : *ovca* 'owca'; *otłę otłęte* dial. wsch. : *oty otve* 'kaczka'; *pětybę pětybęte* dial. pld. : *pětyz* pld. 'kogut'; *ptę ptęte* dial. wsch. : *ptz* 'ptak', *ptz* f. 'ts.'; *synę synęte* dial. : *syna* 'sarna'; *svinę svinęte* dial. : *svini, svinja* 'świnia'; *vľbę vľbęte* : *vľkz* 'wilk'; *vornę vornęte* dial. : *vorna* 'wrona', *vornz* 'kruk'; *zajščę zajščęte* : *zajščz, zajčę* 'zając'.

Nazwy niedorosłego potomstwa ludzi, istot nadprzyrodzonych:

bożę bożęte dial. zach., pld. : *boz* 'bóg'; *čytę čytęte* dial. pln. : *čytz* 'zły duch, diabeł'; *knežę knežęte* dial. pln. : *kneždz, knežz* 'panujący, pan, władca, książę, princeps'; *orbę orbęte* dial. pln. 'dziecko' : *orbz* 'śługa, niewolnik' (rozwój znaczenia jak w *otročę*, p. niżej).

4. Wyróżnia się grupa wyrazów niemotywowanych, derywowanych bądź to od pierwiastka, bądź też od nie zaświadczonego w psł. rzeczownika, potwierdzonego przez inne języki ie.:

ągnę ągnęte 'młode owcy, jagnię' od nie zaświadczonego **ągnz*, z tylko słów. wzdłużeniem nagłosowej samogłoski wobec dobrze zaświadczonego w innych językach ie. **agʰh-no-s* : **agʰ-no-s* : **ogʰh-no-s* 'ts.' (I 150—1); *porię porięte* 'małe świni' od nie zaświadczonego **porz*, ie. *porko-s* 'świnia, małe świni', lit. *pařsas* 'wieprz, małe świni', stwniem. *farah* m. 'prosiak', ags. *fearh* m., n. 'świnia', śrirl. *orc* m. 'prosiak', łac. *porcus* 'wieprz, świnia; prosiak', kurdyjskie *purs* 'świnia'; *ščenę ščenęte* 'młode psa i innych zwierząt z rodziny psów, szczenię' od pierwiastka *skēn-* (s- ruchome): *ken-* 'wyrastać, wszczynać (się)', sch. *sū-šten-a* 'szczena, o ciężarnej samicy psa, lisa, wilka, niedźwiedzia', p. *četi čny* i *čedo*, por. należące do tej samej rodziny śrirl. *cano, cana* 'wilczę, młode wilka', cymr. *cenau* 'młody pies albo wilk' (**kenauō* : *ken-*), tu mogą należeć również oset. *stoen* 'pies', wachi (dialekt pamiński) *skēn* 'ts.'³⁹⁹; *telę telęte* 'cielę' : bałt. *telia* 'ts.' (lit. dial. wsch. *tēlias*, łot. *tel's*), najbliższy odpowiednik łot. *telēns* dem. do *tel's*, wszystkie te wyrazy należą do ie. *tel-*, *tel-* 'nosić' (Pokorny IEW 1060—1), rozwój znaczenia jak *bernę* 'ciężar noszony, brzemie, płód', p. I 126; *žerbę žerbęte* 'młode konia, źrebie, młode zwierząt jednokopytnych' do ie. *gʰerbh-* : *gʰrebh-* 'płód, młode zwierzęcia, dziecko', najbliżej stoją: gr. *βῆφος* n. 'płód w żywocie matki, nowo narodzone dziecko, młode zwierzęcia' (**gʰrebhos-*), śrirl. *brommach* 'źrebie' (**gʰrombh-ākos*).

³⁹⁸ R. Aitzetmüller, Zur slavischen *-nt-* Deklination, KZ LXXI, 1953, 65—73.

³⁹⁹ Zob. Abaev u Machka ES³ 624.

5. Wyodrębnić trzeba grupę wyrazów o znaczeniu syngulatywnym⁴⁰⁰, derywowanych od pierwotnych rzeczowników zbiorowych, kolektiwów:

dětlě dětęte 'dziecko' singulativum od coll. *děti* 'dzieci' (zob. II 46 i III s.v.); *dobytsę dobytsęte* 'pojedyncza sztuka bydła': *dobytskz* 'zwierzęta domowe, bydło'; *skotę skotęte* dial. 'pojedyncza sztuka bydła': *skotz* 'bydło'; *zvěřę zvěřęte* 'pojedyncze zwierzę': *zvěř* *zvěři* m. 'zwierzęta, zwierzyzna; zwierzę'.

Podobne wypadki spotyka się też w poszczególnych językach słow., np. ukr. *mačá mačaty* 'ziarnko maku': *makz* coll.⁴⁰¹.

6. Dobre zaświadczone są derywaty odprzymiotnikowe, nazywające nosicieli właściwości, cech wskazanych przez podstawy derywacyjne (nomina attributiva):

blizę blizęte dial. zach.⁴⁰² = *bliznę*: *bliz* 'bliski'; *bliznę bliznęte*, zwykle pl. *blizněta* 'dzieci urodzone w czasie jednego porodu, bliźnięta': *bliznz* 'bliski, pokrewny, krewny'; *gołę gołęte* dial. 'pisklę; gołowąs, młokos': *gołz* 'goły, pozbawiony włosów, sierści, piór'; *jalowę jalowęte* dial. pln. 'cielątko, młode bydłecia, młoda, jeszcze jałowa sztuka bydła': *jalovz* 'niepłodny, o bydłe; nieurodzajny, bezużyteczny'; *jarę jaręte* dial. pld. 'koźlę': *jarz* 'wiosenny, tegoroczny'; *junę junęte* dial. pld. 'cielę': *junz* 'młody'; *molde moldęte* 'młode zwierzę; młody ptak; młody człowiek, dziecko': *moldz* 'młody'; *nazimę nazimęte* dial. 'jednoročna świnka': *nazimz* 'jednoroczny'; *nebożę nebożęte* 'biedak, biedactwo': *neboz* 'biedny, nieszczęśliwy'; *orvnę orvnęte* dial. 'ktoś równy, podobny': *orvnz* 'równy'⁴⁰³.

7. Wyjątkowo spotyka się derywaty dewerbalne (nomina agentis):

dojśę dojśęte dial. zach., pld. 'osesek, niemowlę, cielę czy jagnię w okresie kiedy jeszcze ssie': *dojiti dojz* 'ssać; dawać ssać' (o sekundarnej postaci suf. -*čę* p. niżej, por. jednak też psł. *dojska* 'sutka zwierząt dojnych, pierś kobieca; krowa, owca, koza dająca mleko; kobieta karmiąca'); *kl'usę kl'usęte* 'zwierzę pociągowe, słaby, lichy koń': *kl'usati kl'ušz* 'chodzić, stapać chwiejnie, niezgrabnie, potykać się, chylić się, uginać się, co do rozwoju znaczenia por. psł. dial. *klęca* 'kobyła, szkapa': *klęk-* 'zginać, zakrzywiać; uginać kolana' (Sławski SE II 243—4); *pipłę pipłęte* dial. pld. 'pisklę': *pipati pipajz* o 'głosie piskląt' (o sekundarnie wyodrębnionym suf. -*lę* p. niżej); *pisklę pisklęte* dial. pln. 'nieopierzony mały ptaszek, pisklę': *piskati, piščati piščz* 'piszczec', podstawowe znaczenie 'piszczące'.

8. Równie wyjątkowe są derywaty od dźwięcznych wołań, np. *kućę kućęte* dial. pld., *kutę kutęte* dial. pln. 'szczenie, pies': *kuć!*, *kutz!* dźwięcz. wołanie na zwierzęta, ptactwo domowe, wabienie psa, łot. *kuć!* wołanie na psa, alb. *kut!*, *kutš!* 'ts.' (Sławski SE III 308); *piłę piłęte* dial. zach., pld. 'młody, mały ptaszek, pisklę, gąsiątko, kaczątko, kurczątko': *pile pile!* wołanie na gąsięta, kaczęta, kurcząta, dźwięcz. wołanie *pi!* *pi!*, por. łot. *pīlēns* 'młoda kaczką'.

9. W nazwach niedorosłego potomstwa suf. -*ęt-* wymienia się w psł. z synonimicznymi formacjami na -*ць*, -*it'ь*, np. *agnę*: *agnьць*, *byćę*: *byцьць*, *jarę*: *jarьць*, *junę*: *junьць* *ščęnę*: *ščęньць*, *tełę*: *tełьць*, *żerbę*: *żerьць*, *bożę*: *bożьць* (p. I 100);

⁴⁰⁰ O syngulatywnej funkcji deminytywów p. K. Heltberg PF XVIII 2, 96, por. też O. Grünenthal, Deminutiv und Singulativ, AslPh XXXVIII 137 nn.

⁴⁰¹ Smal-Stockyj Abriss 45.

⁴⁰² Rekonstruuję tylko na podstawie połab. *blazjats* dualis (**blizęteš*).

⁴⁰³ W. Dobrzyński, Z badań nad rozwojem polskich deminytywów, 1. Historyczny rozwój rzeczowników z formantem -*ę* na tle słowiańskim, 1974, 43 nn.

kozylę : kozylit'ь, porzę : porisit'ь, telę : telit'ь, dęte : dętit'ь, otrocę : otročit'ь (p. II 55).

Paralelna synonimiczna formacja na -ьсь pozwala zrozumieć dzisiejszy supletywizm słowacki, np. *prasa*, *šteňa*, *tel'a* : pl. *prasce* (por. pol. dial. kasz. *próśce* pl. 'młode dzika', AJK IV m. 168, cz. II 106), *štence*, *tel'ce*. W terminologii specjalnej pozostały postaci archaiczne: *prasad*, *tel'atd*. Podobnie sch. *těle* : pl. *tłoci*.

Synonimiczna formacja na -it'ь tłumaczy znowu sch. supletywizm *järe* : *järiči*, *pīle* : *pīliči*.

10. Dobrze zaświadczone są również archaiczne formacje synonimiczne z deminutywnymi suf. -ьсь, -ькь nawarstwionymi na pierwotne tematy na -en-. Tak więc obok *dęte* mamy dial. *dēt-en-ьсь*, *dēt-en-ьсe* n. : *dēt-en-ькь*, podobnie spotykamy *golę* : *gol-en-ьсь* : *gol-en-ькь*, *moldę* : *mold-en-ьсь*, *mold-ēn-ьсь*, *ptę* : *ptē-en-ьсь*, *orlę* : *orl-en-ьсь* : *orl-en-ькь*, *ščenę* : *ščen-ькь*, *telę* : *tel-en-ьсe* : *tel-en-ькь*, *žerbę* : *žerb-en-ькь*.

Te oboczne paralelne formacje pozwalają na zrozumienie typowego dla języków ros. i czes.-sł. supletywizmu, uzupełniania się dwóch odrębnych tematów w ramach odmiany, a więc ros. *tel-én-ok* : pl. *teljata*, stesz. *kuř* : pl. *kuř-en-ci*, sł. *dievča* : pl. *dievč-en-oe*. Jak widzimy, w ros. zachowała się formacja na -et- w pluralis, w stesz. i sł. obok archaicznego singularis spotyka się innowacyjne postaci pluralis.

11. Suf. -et- dodawano często do pnia wyrazu podstawowego zakończonego na -k-, -c-, np. *bydę* : *bykь*, *dęvzde* : *dęvzka* (p. niżej), *dobytdę* : *dobytkь*, *dojydę* : *dojyka*, *jaręde* : *jaręcь*, *kubę* : *kubę!*, *kuręde* : *kurękь*, *lišęde* : *lišęka*, *otrocę* : *otročkь*, *osęde* : *osęca*, *vľęde* : *vľękь*, *vznuęde* : *vznučkь*, *zajydę* : *zajęcь*, *zajęcь*. Z takich wypadków wyabstrahował się na gruncie poszczególnych języków słow. (np. pld.słow., pol. dial. kasz.) przyrostek -ę. Takie przykłady jak *kuręde* : *kurękь* : *kurę* (skąd pierwotne *kurę*), *dojydę* : *dojiti* : *dojyka* nie wykluczają, że początki wyabstrahowywania się rozszerzonego sekundarnego formantu -ę sięgać mogą już okresu psł. Na to wskazywałyby też takie zaskakujące zgodności jak pol. dial. kasz. *kończę* 'żrebię', sle. *kónjče* 'ts.', sch. *kónjče* 'ts.', bułg. *kónče* 'ts.' : psł. *kon'ь* 'koń'; pol. dial. kasz. *nazimęde* 'młoda świnka, świnka półroczna' (AJK I, cz. II s. 72—3), sch. *názimče* : *názimče* 'roczna świnka' : psł. dial. *nazimь* 'jednoroczny' (stąd *nazimę* 'jednoroczna świnka', p. wyżej); pol. dial. kasz. *świnęde* 'prosię' (AJK IV, cz. II s. 105), bułg. *svinče* 'świnka', sch. *svinjče* 'świnia' : *svini*, *svinjja* (stąd też *svinę*, p. wyżej), por. jednak stary derywat *svinška*.

12. Z takich wypadków jak *kozylę* : *kozylь* (: *koza*), *orylę* : *orylь*, *osylę* : *osylь*, *pętlę* pld. : *pętlь* wyabstrahował się w poszczególnych językach słow. (przede wszystkim pld.słow.) sekundarny suf. -lę poświadczony już w kilku wyrazach psł. : *piłę* *piłęte* zach., pld. 'młode ptaka, pisklę' : *pi!* *pi!* dźwięk., naśladowanie głosu pisklęcia; *piplę* *piplęte* pld. 'pisklę, kurczątko' : *pipati* o głosie piskląt : *pi!* *pi!* naśladowanie głosu pisklęcia; *pisklę* *pisklęte* pfn. 'młode ptaka, niedawno wyległy ptak, pisklę' : *piskati* 'piszczęć'. Tu należy też sle. ekspresywny suf. -le wyprowadzany dawniej⁴⁰⁴ z niem. dial. -le = niem. -lein.

⁴⁰⁴ Zob. L. Pintar AslPh XXXII 131 nn., ostatnio jeszcze Bajec Besedotvorje I 67. Prawidłowe objaśnienie dał już V. Jagić AslPh XXIII 204, zob. także G. R. Solta, Gedanken über das nt-Suffix, Wien 1958, s. 13 uwaga 37, tu również (s. 39 nn.) paralele ie.

13. Nierzadko suf. *-et-* dodawano do pnia wyrazu podstawowego zakończonego na *-n-*, np. *agnę* : **agnę*, *bliznę* : *bliznę*, *olnę* : *olni*, *olniji*, *sinę* : *syna*, *svinę* : *svini*, *svinija*, *ščenę* : **skēn-*, *vornę* : *vorna*. Z poszczególnych języków słów. należą tu też derywaty od produktywnego typu przmiotników na *-ynę*, np. stpol. *rocznięta* 'prosięta roczne' : *roczny*; pol. dial. *chrzestnięta* 'chrześniacy' : *chrzestny*. Z wyrazów psł. należy tu *orvynę* (p. wyżej) : *orvyns*. Takie wypadki dały początek sekundarnemu formantowi *-ne*, zaświadczonemu np. w pol. dial. kasz. *prośnię* (por. jednak kasz. *prošna* 'świnia [maciora]'); *psnię* 'szczenie' : *psię* 'ts.' (: *pies*). Okresu psł. może już sięgać oboczność *bliznę* : *blizę* (I 265—6), tłumacząca szerzenie się wtórnie wyabstrahowanej postaci formantu.

14. Omówione wyżej w punkcie 9. wypadki supletyvizmu (ros. *tel-én-ok* : *teljáta*, stczes. *kuř* : *kuř-en-ci*, śla. *dievča* : *dievč-en-ce*), a także szcztatkowo zaświadczone przykłady typu *el-en-ę el-en-ęte* : *el-en-ъ* (punkt 2) pozwalają na zrozumienie wsch.słów. typu *gqs-en-ę* (: *gqsę*), *lis-en-ę* (: *lisę*)⁴⁰⁵. Nie można wykluczyć już psł. dial. *dēt-en-ę* (: *dēte*), p. niżej s. v. *dēte*.

15. Prawie wszystkie omówione wyżej nazwy niedorosłego potomstwa można uważać zarazem za deminutiva. Pojęcie niedorósłości ściśle się łączy z derywacją o charakterze deminutywnym⁴⁰⁶. Sufiksy derywatów oznaczających niedorośle potomstwo pełnią też z reguły funkcję formantów deminutywnych.

A oto typowe deminutiva czy też hipocoristica, jak świadczy znaczenie czy też budowa ich podstaw derywacyjnych: *děvčę* *děvčęte* : *děvčka* 'dziewczynka, córeczka, dziewczyna, córka'; *jarčę* *jarčęte* : *jarčь* 'roczne zwierzę, koziółek'; *kurčę* *kurčęte* : *kurčь* dem. od *kurč* (p. wyżej punkt 2); *otročę* *otročęte* : *otročь* 'chłopiec, pachole, dziecko; sługa, robotnik, niewolnik'; *pacholę* *pacholęte* dial. pln. : *pacholь* dial. zach. 'chłopak; chłop, sługa'; *vnučę* *vnučęte* : *vnučk* 'wnuk'.

Na szczególną uwagę zasługuje wyjątkowy derywat od rzeczownika nieżywoego *dervę* *dervęte* 'małe, młode drzewko' : *dervo* 'drzewo'. Wyraz zaświadczony jest w zach.słów., na większy zasięg wskazuje jednak zarówno sch. dial. z Czarnogóry *drěvād* f. 'drzewa', jak i ukr. prowinc. zach. *derevjáče* n. 'lasek, zarośla' (**dervę-če*).

Tego rodzaju deminutiva typowe są dziś dla języków pld.słów., spotyka się je też w języku pol., wyjątkowo tylko w czes. dial. i ros.⁴⁰⁷.

W funkcji hipokorystycznej dobrze zaświadczony jest formant *-et-* w językach pld.słów. w apelativach, a przede wszystkim w imionach osobowych, np. śle. *Bolē* : *Boljeslav*, *Bratē* : *Bratislav*, *Gostē* : *Gostimir*⁴⁰⁸, sch. *Ráde*, *Míle* : *Milan*, *Milorad*⁴⁰⁹, bułg. dial. pld.-zach. *Petrē* *Petrēte*, *Stojné* *Stojnéte*⁴¹⁰. Tu należą też ros. imiona osobowe typu *Volodja*, *Vanja*, *Kolja*, *Petja*.

16. W kilku językach słów. formant *-et-* kojarzy się sekundarnie także i z nacechowaniem ujemnym (odcień pejoratywny, politowania, lekceważenia, augmen-

⁴⁰⁵ W patronimikach też na pograniczu pol.-rus. np. na Lubelszczyźnie, Ziemi Chełmskiej (B. Lindert, Patronimica typu *-enie*, Onom. V 2, 409—14).

⁴⁰⁶ K. Heltberg, O deminutywach i augmentatywach, PF XVIII 2, 1964, 98.

⁴⁰⁷ K. Heltberg, op. cit. 99, W. Dobrzyński, op. cit. 43 nn., Laskowski DRzL I 109.

⁴⁰⁸ Bajec Besedotvorje I 67.

⁴⁰⁹ T. Maretić Rad JA LXXXII 96—9, Popović GSS 617—8.

⁴¹⁰ Georgiev Morfologija 132—3.

tativa)⁴¹¹. Tego rodzaju funkcję spotykamy np. w pol. dial. kasz.⁴¹², śle., sch. dial., maced.

17. Z suf. *-et-* łączą się też hipokorystyczne imiona na *-eta* typu *Boreta* : *Bori-slav* (zob. *boriti*); *Dobreta* : *Dobro-gost*, *Dobro-mysl*, *Dobro-slav*; *Mileta* : *Milo-slav*; *Radeta* : *Rado-gost*, *Rado-mysl*, *Rado-slav*. Formacja ta jest dobrze zaświadczona już w najdawniejszym materiale słow., zarówno na północy jak i na południu. Pod względem morfologicznym widzimy tu tematyzację przez *-a* podstawowego *-et-*⁴¹³.

18. Jako formant oznaczający niedorośle potomstwo suf. *-et-* dobrze zaświadczone jest także w funkcji sufiksu patronimicznego (a więc oznaczającego pochodzenie rodzinne, przynależność rodzinną) ściśle związanego z deminutivami⁴¹⁴ (por. *-it'ь*). W tej funkcji (jak świadczą zabytki historyczne i dzisiejsze dialekty) był i jest produktywny od najdawniejszych czasów na znacznym obszarze Polski (zarówno na północy jak i na południu, na zachodzie jak i na wschodzie)⁴¹⁵. Do produktywnego obszaru patronimików dziewczęcych na pld. Śląsku (Cieszyńskie) nawiązują także dialekty czeskie⁴¹⁶. Śladem dawnej (historycznie dobrze zaświadczonej) produktywności na Mazowszu są notowane od XV w. liczne nazwy miejscowe na *-eta* (typu *Boleścieta*, *Sędzieta*, *Zanieta*), stanowiące jedną z charakterystycznych cech toponomastyki tego obszaru⁴¹⁷. Najstarsza ich warstwa to pierwotne nazwy mieszkańców, patronimica, sekundarnie przekształcone na nazwę miejsca zamieszkałego przez nich. Z Mazowsza rozszerzył się ten typ nazw miejscowych na tereny związane z kolonizacją mazowiecką, a więc Prusy Wschodnie, Podlasie (gdzie są dziś szczególnie produktywny, co znajduje uzasadnienie w stpol. formach patronimicznych z tych terenów).

Także i zaświadczone od XVI w. na Rusi Czerwonej formy patronimiczne na *-eta* tłumaczy dobrze mazowieckie osadnictwo na tych ziemiach⁴¹⁸.

Bardzo znamienne są stosunki wsch.słow.⁴¹⁹. W nawiązaniu do Mazowsza dobrze zaświadczone są nazwy miejscowe na *-jata* na ptn. Białorusi. Dalej już na terenie ros. spotyka się je w obwodach Smoleńskim i Pskowskim. Kilka małych gniazd występuje na pld.-wschód od Moskwy i na południe od Tuły. Większe skupiska mamy dopiero we wschodnim pasie dialektów północnych: na wschodnich rubieżach obwodu Iwanowskiego, a zwłaszcza w obwodzie Kirowskim (dawna Vjatka). Obszar ten nawiązuje do okolic Permu, pogranicza Uralu. Oprócz nazw typowo patronimicznych (typu *Stepanjata* : *Stepan*) należą tu też nazwy topograficzne (typ *Ozerjata* : *ózero* 'jezioro').

⁴¹¹ O trudnościach ostrego rozgraniczenia znaczeń deminutywnych i pejoratywnych p. K. Heltberg, op. cit. 97 n.

⁴¹² W. Dobrzyński, op. cit. 52—3.

⁴¹³ Por. Vondrák VSG I 666, Taszycki Rozprawy I 84, Georgiev Morfologija 133.

⁴¹⁴ K. Heltberg PF XVIII 2, 98.

⁴¹⁵ W. Dobrzyński, op. cit. 21—6 (z przeglądem dawniejszej literatury); B. Lindertówna, W sprawie zasięgu terytorialnego patronimków typu *-e*, nom. pl. *-eta*, Studia Lehr-Splawiński 105—8.

⁴¹⁶ V. Machek LP I 96.

⁴¹⁷ W. Taszycki, Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu, Kraków 1951 (Rozprawy IV 87—108).

⁴¹⁸ W. Taszycki, op. cit. 102.

⁴¹⁹ Zob. V. A. Nikonov, Geografija russkich suffiksov, Onom. V 2, 1959, 339—41.

Pierwotne znaczenie tych nazw miejscowych pozwalają nam odtworzyć nieliczne ślady identycznie zbudowanych nazw mieszkańców⁴²⁰, zaświadczone w dialektach pńn.ros. (obwody: Kirov, Kostroma, Archangielsk), np. *višerjata* coll. 'mieszkańcy osiedli nad rzeką Višerą (dopływ Kamy)': *Višera*; *šenkurjata* coll. 'mieszkańcy Šenkurska': *Šenkursk* (miasto, obwód Archangielsk). Nikonov op. cit. 343 przytacza z XVI w. *slobožata* z centrum dzisiejszego toponimicznego pasa suf. *-jata*: „Knjazь velikij požaloval vjatčan slobožat verchnego gorodka” („Verchnij gorodok” — g. *Slobodskoj*).

Paralele wykazano w dialektach ukr. Zakarpackiej Rusi koło Użhoroda⁴²¹. Por. również czes. *Práže*, dem. *Pražátko* 'dziecko z Pragi': *Praha*; stczes. *čěšata* pl., *němče*: pl. *němčata*⁴²².

19. Na gruncie pld.słow. patronimica na *-et-* są zaświadczone w języku śle., np. *Černě Černeta* 'syn Čnomira', *Želě* 'syn Želimira'⁴²³. Por. też bułg. typ *Makedončeto* 'Macedończyk', *Gabrovčeto* 'chłopak z Gabrova'⁴²⁴. W dialektach bułg. spotyka się patronimiczne nazwy miejscowe, np. *Spasěta*: *Spas* (imię osobowe), *Tódorčěta*: *Tódor*⁴²⁵.

20. Pod względem akcentuacyjnym rzeczowniki z suf. *-et-* wyróżniają się *akutem* albo na długiej samogłosce rdzennej (*paradygmat nieruchomy*), albo też akutowaną samogłoską sufiksálną. Mamy więc z jednej strony *ągně ągnęte*, z drugiej zaś *telě telęte*⁴²⁶. Grupa ruska unieruchomiła akcent na *-ja-* (o śladach pierwotnego akcentu zob. Kiparsky Wortakzent 136—7).

21. Przytoczone wyżej wymiany typu *telě telęte*: *tel-en-ьць*: *tel-en-ькь*, *molđę molđęte*: *molđ-en-ьць*, *molđ-ěn-ьць*, *dětę dětęte*: *dět-en-ьць*, *dět-en-ькь* ważne są dla genezy suf. *-et-*. Wskazują one mianowicie, że formant ten powstał z nawarstwienia się sekundarnego *-t-* na pierwotne tematy na *-en-*, *-ěn-*⁴²⁷. W językach bałt. dobrze zaświadczone są zwłaszcza formacje na *-ěno-* oznaczające pochodzenie (patronimika, nomina originis), a także i deminutiva⁴²⁸, np. lit. *brólėnas* 'syn brata': *brólis* 'brat', *seserėnas* 'syn siostry' (psł. *sestrėnas*), *tilžėnas* 'mieszkaniec miasta Tilžė', *žvirblėnas* 'wrobel': *žvirblis* 'wrobel', *katėnas* 'kotek': *katė* 'kot'; łot. *dieverėns* 'syn brata męża, dziewierza', *drāudzėns* 'syn przyjaciela', *Klāvėns* 'syn człowieka o nazwisku Klāv', *dēlėns* 'mały syn, synek', *vėrsėns* 'młody wół': *vėrsis* 'wół'. Na szczególną uwagę zasługują częściowe zgodności bsł., jak psł. *telě telęte*: łot. *telėns* 'cielátko' (: *tel's* 'cieleń'), *pilę pilęte*: łot. *pilėns* 'młoda kaczka'. O ściśle związanych z tymi bałt. formacjami na *-ěno-* psł. nominach originis na *-ěn-inz* p. I 119.

⁴²⁰ B. Lindert, Formanty służące do tworzenia nazw mieszkańców w językach słowiańskich, Lublin 1967, 45—6; Słovary nazvanij žitelej (RSFSR). Pod red. A. M. Babkina, Moskva 1964; Słovary nazvanij žitelej SSSR. Pod red. A. M. Babkina i E. A. Levašova, Moskva 1975.

⁴²¹ B. Lindert, op. cit. (przypis 22) 46.

⁴²² V. Machek LP I 97, B. Lindert, op. cit. 46.

⁴²³ Skok ER I 486.

⁴²⁴ L. Beaulieux RES XX 81, V. Machek LP I 97.

⁴²⁵ Kovačev MNGabr. 160, 167.

⁴²⁶ Zob. Vaillant GC II 1, 253.

⁴²⁷ Meillet Ét. 429—30, SC 367, Vondrák VSG I 664—6, W. Dobrzyński, op. cit. 66—7.

⁴²⁸ Otrębski GL II 183—4, Endzelin LG 221—2.

W języku łot. znane są też deminutiva z suf. *-ene*, np. *gultene* 'łózczeko': *gūlta* 'łóżko', *meļtene* 'dziewczynka': *meita* 'dziewczyna'⁴²⁹.

22. Sekundarne *-t-* spotyka się nierzadko w językach ie. jako formant strukturalny rozszerzający bez zmiany zasadniczego znaczenia podstawowy temat zakończony często na *-n*⁴³⁰. Ważny jest fakt, że w kilku językach ie. formacje na *-nt-* nawiązują wyraźnie do formacji na *-n-* o identycznej funkcji, np. w greckim, podobnie w het. *ħarāš ħaranaš* 'orzeł': luwi *ħarant* 'ts.' z suf. *-ent*⁴³¹. Por. także gr. *ὄνομα ὀνόματος* 'nazwa, miano, imię': ie. *(o)nomn̥, nōmn̥, en(o)mn̥-*, łac. *nōmen nōminis*, psł. *j̥mę j̥mene* 'ts.>'; orm. *skund* 'piesek' (< **kuon-to-*), goc. *hunds* 'pies' (< **kun̥-to-*): ie. *kuon-*, *kun-* 'pies' (Pokorny IEW 632—3). Często były rozszerzane sekundarnym formantem *-to-* ie. nazwy czynności na *-men-*, np. łac. *augmen*: *augmentum* 'przyrost, wzrost'⁴³².

Według N. S. Trubeckiego MSL XXII 255 *-t-* w psł. *-et-* było pierwotną końcówką nom.-acc. sg., perypowaną później dopiero jako integralną część tematu.

Według V. V. Ivanova VSJa II 17 *-t-* związane jest z morfologiczną obocznością typu heteroklitycznego, nawiązuje do najbardziej archaicznej odmiany ie. z suf. *-r/n-*.

23. Na gruncie bałt. nie ma dokładnego odpowiednika psł. suf. *-et-*. Jedy- nym wyjątkiem jest stpr. *smūn-ent-s* m. 'człowiek' (: *smūn-en-isku* 'ludzki') singulativum: lit. *žmónės* m. pl. 'ludzie', stpr. *smūni* f. 'osoba'⁴³³.

24. Nie można wykluczyć pokrewieństwa z bałt. suf. *-int-* (lit. *-int-*, łot. *-it-*) zawartym w przymiotnikach o znaczeniu superlatywnym typu lit. *maž-iñt-elis* 'malutki' (: *māžas* 'mały'), łot. *maž-it-iñš* 'ts.'. Bałt. *-int-* sprowadza się do ie. prapostaci *-nt-*, która jest najprawdopodobniej także podstawą gr. superlativu na *-τ-ατ-ος*. Tu należałyby też psł. przymiotniki stopnia natężenia na *-ot̥* (< **-ont-jo-*) typu stczes. *bělūci* 'całkiem biały, bielutki', ros. dial. *bogatŭśěj* 'bardzo bogaty'⁴³⁴.

25. Jak wykazał Solta op. cit., we wszystkich prawie językach ie. są zachowane mniejsze lub większe ślady prastarych ekspresywnych denominalnych formacji na *-nt-*. Szczególnie bliskie nawiązania do psł. *-et-* wykazano w celtyckim⁴³⁵ i hetyckim⁴³⁶.

⁴²⁹ Endzelin LG 219—20.

⁴³⁰ Meillet Ét. 430, SC 367, Brugmann Grdr. II 1, 426—8.

⁴³¹ Solta, op. cit. 5—11; V. V. Ivanov VSJa II 17.

⁴³² A. Meillet, Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego, Warszawa 1958, 233—4.

⁴³³ Stang VGBS 227.

⁴³⁴ Por. Otrębski GL II 115—6, Endzelin LG 285; A. Gätters, Indogermanische Suffixe der Komparation und Deminutivbildung, KZ LXXII, 1954, 55; R. Aitzetmüller, Ein baltisch-slavisches Elativsuffix und seine Entsprechungen in den übrigen indogermanischen Sprachen; der griechische Superlativ auf *-atos/-tatos*, SRL III—IV, 1950, 289—96.

⁴³⁵ Pedersen VGKS II 49; R. Thurneysen, A Grammar of Old Irish, Dublin 1946, 174—5, Gätters, op. cit. 55, Solta, op. cit. 27—30.

⁴³⁶ V. Georgiev, Das hethitisch-luwische Deminutivsuffix *-ant-*, Archiv Orientalní XXXIII, 1965, 175—82, Zur hethitischen Onomastik, ib. XXXVI, 1968, 189 nn.; Morfologija 132—4.

26. W stirl. dobrze zaświadczone są żeńskie deminutiva na *-at* (*-n-at*, *-th-at*), np. *siurnat* 'sororcula' : *siur* 'soror'. Wygłosowe *-t* jest regularnym kontynuanszem pierwotnego *-nt*.

27. Według V. Georgieva op. cit. odpowiednikiem psł. *-et-* jest het. suf. *-ant-* kontynuujący ie. *-ent-* czy też *-nt-*. Tworzy on deminutiva od rzeczowników i od przymiotników, a także hipocoristica od imion osobowych. Na ekspresywne znaczenie wyrazów hetyckich na *-ant-* wskazywali też Kronasser EHS 259 nn., 265 nn. i Solta op. cit. 15—21, choć nie dopatrywali się w nich znaczenia deminutywnego czy hipokorystycznego. Związek psł. *-et-* i het. *-ant-* podkreśla także V. V. Ivanov op. cit. (p. wyżej punkt 22).

28. Ślady ekspresywnych formantów na *-nt-* wykazano również w grece, łacinie, dzisiejszych dialektach romańskich, pñ.włos., retoromańskich, językach germańskich, w indo-irańskim, tocharskim ⁴³⁷.

29. Wspomnieć trzeba jeszcze o kilku nieudanych próbach objaśnienia suf. *-et-*. Kilku uczonych dopatrywało się substantywizowanego pierwotnego partic. praes. act. od czasowników o temacie praes. na *-i-*. Tak więc opierano się albo na czasownikach typu *-iti -itb*, np. *teliti (se)* ⁴³⁸ albo też na czasownikach stanu na *-ėti -itb*, np. *bolėti bolitb* ⁴³⁹. Nie widać realnych podstaw obu objaśnień. Czasowniki typu *teliti (se) telitb (se)* to wyraźne denominativa. Czasowników stanu na *-ėti -itb*, które mogłyby się stać podstawą formacji na *-et-*, w ogóle nie ma.

Nie widać również realnych podstaw próby objaśnienia V. Machka ⁴⁴⁰. Wychodząc z pluralis na *-eta*, dopatrywał się tu kontynuanszu ie. formantu tworzącego collectivą. Łączył z het. *-ant-* (dopatrując się tu funkcji kolektywnej), luwi *-nza*, toch. *-ant-*, *-ent-* (tworzą pluralis). Sg. na *-ę -ete* miałyby się rozwinąć sekundarnie z pierwotnego znaczenia zbiorowego. Także i znaczenie deminutywne miałyby być sekundarne z pierwotnego collectivum.

Franciszek Stawski

⁴³⁷ Solta, op. cit. 5 nn.

⁴³⁸ Iljinskij NA 16 nn. (por. uwagi krytyczne Meilleta Ét. 430); ten sam autor zmodyfikował swój pogląd w PG 310—1, przyjmując kontaminację deminutywów na *-en-* z partic. praes. act. od czasowników koniugacji na *-iti* czy też *-ėti -itb*; H. Pedersen KZ XXXVIII, 1905, 367. Podobnie Šapošnikova EIRJ III 73—7.

⁴³⁹ Vaillant GC II 1, 253—5.

⁴⁴⁰ LP I 87—98 (por. uwagi krytyczne R. Aitzetmüllera KZ LXXI, 1953, 65—73 i G. R. Solty, op. cit. 12—5).

SŁOWNIK

D

(dalszy ciąg)

давньѣ *davnja davnjo* : **давньѣ** *davn'a davn'e* 'odnoszący się, należący do odległej, dalekiej przeszłości, odległy w czasie; miniony, przeszły, pristinus', 'istniejący od dłuższego czasu, stary, prastary, antiquus, priscus, vetus, diutinus', **ѣзь давьна, отъ давьна** 'od dłuższego czasu, dawno temu', **давньѣ часъ** (*davnjo verme*) 'odległa przeszłość'

davnj: ~ pol. *dawny* 'odległy w czasie, sięgający dalekiej przeszłości, pochodzący z odległych lat; starożytny, staroświecki; długo trwający, zestarzały, stary', 'poprzedni, dotychczasowy, taki jak poprzednio' (też dial. np. kasz. *dávni* pl. *dávne*, v *dávnych*, Sychta SK; *dávny*, Kucala PSM, Pluta Dzierżysławice, Olesch Sankt Annaberg, Górnowicz Malbork, z *á* też w XVI w., p. SP XVI IBL) od XV w. (w XIV w. tylko w derywacie *dawność*), dziś także 'były' (np. *Dawny* elegant, zaniedbał się teraz w ubraniu), z *dawna* 'od dłuższego czasu; już dawno' (też dial., np. Lorentz PW) od XV w., z *dawien dawna* 'od bardzo odległych czasów, od bardzo długiego czasu, już bardzo dawno' (też dial. np. kasz. z *dáven dávna*, z *dówna dównen* 'od niepamiętnych czasów', Sychta l. c., Lorentz l. c.), *od dawna* 'od dłuższego czasu' od XVI w., *od dawien dawna* 'od bardzo długiego czasu', *dawny czas* 'odległa przeszłość', w XVI w. 'długo', w *dawnych czasach* 'bardzo dawno' (też dial. np. kasz.), *dłuż. dawny* 'dawno miniony, dawno przeszły' (np. z *dawnych czasow*; z *dawnych dnjow*; tylko Šwjela, Muka nie notuje), *głuz. dawny* 'dawno miniony, dawno przeszły' (*w dawnym zastarsku* 'w zamierzchłej przeszłości'), 'stary, antiquus' (Pfuhl, Zeman), z *dawna* 'od dłuższego czasu', z *dawnych časow* 'od bardzo dawna', czes. *dávnyj* 'istniejący w dalekiej przeszłości, pochodzący z dalekiej przeszłości; staroświecki, stary' od XIV w., 'czasowo dawno oddalony w przeszłość, dawno przeszły' (też dial., Bartoš DSM), 'z dawnych czasów długo, aż do dziś trwający, wieloletni, stary', *zdávna* adv. 'od dawna, dawno' (już stczes. *s-dávna*, *z-dávna*, *za-dávna* 'antiquitus'), *ode dávna* 'ts.', *odedávna*, przestarz. *oddávna* adv. 'ts.', *před dávnyimi a dávnyimi časy* 'bardzo dawno temu' (już stczes. od XIV w.: *za dawnych časuo*v, *ot dawnych časov*, Gebauer Sl.), też dial. *dávnyj čas*, *dávne časy* (Bartoš l. c.), *śla. dávny* 'istniejący w minionych czasach, przed wieloma laty, starodawny, stary; przeszły, były', *zdávna* adv. 'od dawnego czasu, od dawna, dawno', *od dávna*, *za dávna*, *za dávnych čias* 'ts.', *dávne časy*, *od dávnych čias* (SSJ, Isačenko SRS);

śle. dávnen -vna 'sięgający dalekiej przeszłości; miniony, przeszły' (*davni časi*; v *davnih dněh*), 'dawno miniony, przeszły, były' (*davni običaji*), *iz dávna*, adv. *zdávna* 'od dawna, przed dawnymi czasy', v *davnih časih* 'dawno temu, w dalekiej przeszłości', sch. *dávni -nā -nō* (*dávan dávna*), dial. *damni* (z *vn* > *mn*

już w XVIII w., por. Skok ER I 384) 'odnoszący się, należący do odległych czasów, do dalekiej przeszłości' od XV w., 'istniejący od długiego czasu, stary, prastary' od XVII w. (RJAZ, RSN, RMat.), *od dawna, od dawna* 'bardzo dawno temu' od XIV w., dawne z XIII i XVIII w. *iz dawna* 'od dawnego, dłuższego czasu' (dial. czakaw. od XVII w. *s dawna, zdawna* 'ts.'), *od dawniš vremena* 'ts.' od XV w. (por. też ludowe *iz dawna vremena*, RJAZ), cs. **давнь** 'antiquus (w scs. Supr. tylko adv. **издавна** 'od dawna, antiquitus'), bułg. dial. *dáwno* adi. n., np. *dáwno wremě, dáwno mínalo* 'dawno miniony, odległy, oddalony w przeszłości' (BDial. V 166: Rodopy), w języku literackim tylko np. *otdáwna* 'od dłuższego czasu, dawno', *neotdáwna* 'niedawno';

strus. **давньми** 'antiquus' od XI w. (w XI w. też **из давня** 'od dłuższego czasu, od dawna', Srezn.), 'były, żyjący w poprzednich czasach, poprzedni' (Slovarь SPIg.), 'istniejący, ustanowiony od dawna' (ib. z zabytków od XIII w.), ros. przestarz. i dial. *dáwnij -aja -oe* 'miniony, przeszły, stary' (SSRJ, SRNG, SRSO), ukr. dial. zach. *dáwnij* 'stary; archaiczny' (Żel.; Rudnyćkyj ED II 3 też rukr. *dawnic* n. pl. z r. 1563, *dawnij* r. 1684, z XV w. **из века из давного**, *здавна* 'od bardzo odległych czasów, od bardzo długiego czasu, już dawno' (SUM, Hrinćenko), *vid dáwna* 'ts.' (Żel.). ~

dawn'ь: ~ pol. dial. *dawni* (np. *o dawnich czasach*) 'odległy w czasie, pochodzący z odległych lat' (Karłowicz SGP z ok. Tarnobrzega, niepewne), *dawěń z dáwna*, *z dáwna* 'od bardzo odległych czasów, od bardzo długiego czasu', czes. przestarz. *dáwni* = 'dawnij' (Přír. slov., SSJČ) od XIV w. (Novák SIHus, Gebauer Sl.);

śle. dial. *dáwnji* (: *dávinji, dávišnji*) 'pochodzący z dzisiejszego ranka, poranny' (np. dial. goreńskie *davnje* mleko), 'sięgający dalekiej przeszłości, dawno miniony' (*od davnja, z davnja*), sch. dawne (XVI—XVIII w.) a dziś dial. *dáwnji* 'stary, dawno miniony, dawny' (RJAZ, RSN);

strus. **давньми** 'antiquus' od XII w., ros. *dáwnij -aja -ee* 'taki, który się zdarzył, miał miejsce przed wieloma laty, były, przeszły', 'istniejący bardzo długo, stary', dial. *dáwnij* 'daleki, odległy', *dáwnь* adv. 'niedawno; wczoraj', 'w przeszłości, dawniej; całkiem dawno' (SRNG), ukr. *dáwnij -nja -ne* 'taki, który dawno minął, były, przeszły', 'istniejący w ciągu bardzo długiego czasu, stary, starożytny' (stąd 'nieprzydatny do spożycia, nieświeży', SUM), *z dáwnix-dawén, z dáwnogo-dáwna, z dáwnix časiv, zdawna* 'od bardzo odległych czasów, już dawno', *dáwni vremena* 'dawne, przeszłe czasy' (SUM, Hrinćenko), brus. *dáŭni* = ros. *dáwnij* (BRS). ~

Od adv. *davě* (zob.), z suf. *-ьнъ, -ьн'ь*, por. co do budowy *avьнъ* < *avě, pozdънъ* < *pozďě*, p. też Sławski SE I 139, o suf. *-ьн'ь* i oboczności *-ьнъ*: *-ьн'ь* p. Brodowska-Honowska SPS 165—9.

Brückner SE 85, Vasmer REW I 326, Sławski SE I 139, Skok ER I 384, Rudnyćkyj ED II 3—4. K. P. — T. Sz. — F. S.

давнь'ь zob. **давнь**

даže: **dože** pld.-wsch. part. podkreślająca, wzmacniająca 'nawet', także na wyrażenie kresu czegoś w przestrzeni lub czasie 'aż, usque' (często z przyimkiem *do*: **daže do, dože do**), spójnik nawiązujący 'nawet i', czasowy 'do czasu aż, dopóki', 'zanim, nim'

daže: ~ śle. dial. (prekm., wsch. Styria) *dàre* coni. 'kiedy' (Vondrák VSG

II 520; wg Pleteršnika z *gdare*), rezj. *darđu* (< *daže do*) adv. 'do, do tego czasu, do tego miejsca', praep. 'aż do' (Slav. Leks. 216; u Pleteršnika *dar do* 'aż do'), sch. dawne czakaw. XV—XVII w. *dari* (< *daže i*, zwykle w połączeniu z przymikiem: najczęściej *dari do*, rzadziej np. *dari u*) part. 'aż do, usque', XVI—XVIII w. *dar* adv. 'przynajmniej, saltem', dial. czakaw. *däre* spójnik przyczynowy 'ponieważ' (HDZ I 156: Susak), *dar i* 'nawet i' (RSAN: Krk), sch.-cs. do XVI w. *daže* (zwykle *daže do*, *daže i do*) 'aż, usque' (RJAZ), dziś 'nawet' (RSAN: cs.), scs. *даже* part. 'aż do' (zwykle *даже до*, *даже и до*), spójnik czasowy 'tak długo aż, dopóki, donec', *даже не* 'zanim, nim', w Euch. Sin. *даже ... не* 'ts.', cs. *даже и* 'aż do', także *дажде* 'ts.';

strus. *даже*, *дажь* part. wzmacniająca 'nawet', spójnik nawiązujący 'i', spójnik czasowy 'aż, aż do, dopóki, donec', 'żeby, ut', 'jeżeli, jeśli', *даже и* 'nawet', *даже и до* '(aż) do', *пржеже* *даже* 'nim, zanim', też *дажде*, *даждь* 'zanim, dopóki nie, priusquam', *дажде* 'nawet', *даждь и* 'i, nawet i', ros. *даже* part. wzmacniająca 'nawet', w funkcji spójnika nawiązującego '(a, i) nawet' (z ros.: bułg. *даже* part. wzmacniająca i coni. 'nawet', zapewne z języka liter. dial. *дэже* part. 'nawet', BDial. III 55: Ichtiman), ukr. dial. *дэже* 'nawet' (Żel.), stukr. XVII w. *даже* 'donec, usque' (Slavynecskij Leks.), dial. *дэйже* part. 'nawet' (Leks. Bjul. II 78), brus. dial. *дэйже* part. wzmacniająca 'nawet' (Bjalskevič Mohylew, Jurčanka Mscisl., Rastorguev Brjansk). ~

dože: ~ stśe. Fryz. *dožda* spójnik czasowy 'dopóki nie, aż, dum, donec' (p. Kolarič SFPS V 192), tu może też dial. part. potwierdzająca *dōr* 'tak' (inaczej Pleteršnik), sch. od XIII w. (dziś dial., przede wszystkim wsch.) *dōri* (rzadko *dōr*) part. 'aż, usque' (zwykle *dōri do* 'aż do'), 'nawet, nawet i', w funkcji adv. 'niemal jak, jakby' (Vuk, RJAZ, RSAN, Elezović Kos.-Met.), stsch. XV w. w funkcji coni. 'do czasu aż, dopóki, donec', scs. Supr. *дожи и до* 'aż do', cs. *доже* 'aż do', bułg. *dopú* (od XVI w., Mirčev Sbornik Balan 320—1, ale już stbułg. u Jana Egzarchy *дожи*; dial. też *dop*, *dopó*, *dopý*, *dypú*, *dypý*, *dyp*; zasięg w gwarach przemawia przeciw możliwości zapożyczenia z sch.) part. wzmacniająca 'nawet', coni. 'nawet', dial. też spójnik czasowy 'dopóki', 'jak tylko, zaledwie', warunkowy 'jeśliby' (Gerov), *dopú da* 'choćby, nawet, gdyby', *dopú do* 'aż do', ludowe *dopdē* 'dopóki, tak długo aż' (rodop. *dop* 'ts.', BDial. II 154), maced. *dypu* part. 'nawet; dopiero', coni. 'nim, zanim, aż', dial. *dypu*, *dyp* spójnik czasowy 'dopóki' (Vidoeski Kumanovo 243), *dur* 'aż, do', *dur da* 'zanim; zaledwie; aż' (Małecki SW);

strus. *доже*, *дожь* 'aż, aż do' (*доже до*, *доже и до*), wyjątkowo *дожи до* 'aż do', ros. dial. *дóжно* adv. 'wtedy, potem' (SRNG). ~

Por. 1. bułg. dial. *dopdē*, *dopdēmo* 'dopóki, tak długo aż' (też *dypdē*, BDial. V 227, VI 25—6, *dypdú*: *dypdē*, Stojkov Banat);

2. sch. dawne czakaw. XIII—XVIII w. (RJAZ; wg RSAN przestarz.) *dēri* 'aż do' (zwykle *deri do*, *deri k*, *deri na*).

Z pld.słow.: rum. *dar*, *dără* 'ale, lecz; przeto, tedy; alez!', *doár*, *doárá* adv. 'tylko; przecież; może; a nuż';

z wsch.słow.: lit. *dōža* 'jednak, przecież; możliwe, prawdopodobnie', *dōžai* 'jednak, przecież' (LKŽod.).

Part. > coni. *da* : *do* (p. *da*, *do*) wzmocniona part. *že* (w pld.słow. z normalnym przejściem *ž* > *r*, rotacyzm). Często w połączeniu z coni. *i* (*daže i*, *dože i*) > *daži*, *doži*) lub z praep. *do*.

Berneker SEW I 176, Vondrák VSG II 520, BER I 413, Skok ER I 269—70.

W. B.

de : **dě** 1., pld. też **deže** part. wzmacniająca, podkreślająca (zwłaszcza rozkaz, polecenie), pobudzająca 'że, no, nuże', pfn. też part. tworząca zaimki i przysłowki nieokreślone (w tej funkcji występuje też *da*)

de : **dě**: ~ pol. dial. sli. *že*- part. tworząca nieokreślone przysłowki: *geróz* 'raz, kiedyś; nieraz, niekiedy, czasami' (Lorentz GP II 865, według PW też nieokreślone przymiotniki: *roz* 'raz, nigdy, kiedyś', dłuż. *že, zo*, też *že-n, že-m*: *žě, žě-m* (Muka II 1176—7, HLF 465—6: tu także głuź. *dže*) part. wzmacniająca, podkreślająca w pytaniach (*chtóže* 'któż?', *coga zo* 'coż tam?'), w zdaniach wyrażających życzenie, rozkaz (*spojž že, cakajšo žen*), wzmacniająca poszczególne wyrazy, zwłaszcza zaimki 'mianowicie, właśnie, przecież, tylko';

sł. dial. zach. *de* w funkcji coni. = *da* (Miklosich VG IV 259, Maretić Rad JA LXXXVI 132—3), sch. *dě* od XV w. (też reduplikowane *děde, děd*, także *děh, děla*) part. wzmacniająca, pobudzająca, przynagląca ('nuże, -że'), zawołanie przy popędzaniu bydła, koni ('nuże!'), part. wzmacniająca imperat., bułg. pot. *de* (u Gerova *др*, dial. *de*, Stojkov Banat; *dě*, BDial. II 150: Rodopy) part. wzmacniająca, podkreślająca np. imperat. 'że, -ż', pobudzająca, przynagląca ('nuże'), zawołanie przy popędzaniu bydła, też part. wyrażająca niezadowolenie, groźbę 'no!', maced. *de* part. wyrażająca zachętę, polecenie, niezadowolenie, podkreślająca, wzmacniająca coś;

ros. dial. *de* part. wzmacniająca (wg SRNG z nieokreślonym znaczeniem), też w dawnych zaimkach nieokreślonych typu *xmo-de* 'ktoś' (Miklosich VG IV 89), ukr. *de-* w funkcji part. tworzącej zaimki i przysłowki nieokreślone, np. *děxto* 'ktoś, ktokolwiek', *děxkij* 'bliżej nieokreślony, jakiś, nieznaczący', *děkijlka* (pot. *děkijlko*) 'niewiele, kilka', dial. *de!* okrzyk powstrzymujący bodące się woły (Hrinčenko), brus. dial. *dze-* w funkcji part. tworzącej nieokreślone zaimki: *dze-jki* 'jakiś' (Šaternik Červ.). ~

deže: ~ sł. dial. (prekm., Styria) *děr* part. wzmacniająca imperat. 'no! -że!' (poglej *der!*), sch. *děre* (od XVI w.), *děre* (od XVII w.), *děder* part. wzmacniająca imperat. ~

Kontynuuje ie. part. *de* od rdzenia zaimkowego *de-*, *do-* (por. *da*). Odpowiedniki ie.: gr. *-δε* enklityczna part. deiktyczna oznaczająca kierunek (np. *οίκov-δε* 'do domu') = awest. *-da* (np. *vaēsman-da* 'do domu'), łac. *-de* np. *in-de* 'stąd, stamtąd; odtąd, od tej chwili; wtedy, wówczas; z tego powodu, dlatego', *un-de* 'skąd, z jakiego miejsca; czemu, dlaczego; stąd, z tego powodu', stirl. rodzajnik *in-d* (**sind-os*, ie. *sēm-de*). — Postać *dě* jak *ča*: *če, sé*: *se*. — Rozróżnienie kontynuantów postaci *de* i *dě* w poszczególnych językach nie zawsze możliwe. — Co do postaci *de-že* p. *daže*: *dože*. — Nie można wykluczyć odmiennego pochodzenia interu.

Pokorny IEW 181—2, Frisk GEW I 354, Walde-Hofmann 325—6, Kopečný ESSB I 1, 307, Skok ER I 386.

Zob. *iněde, kěde, oněde, ověde, sěde, těde*.

W. B.

de de! interu. pfn. głos, jakim przywołuje się gęsi

~ pol. dial. *de de de* naśladowanie głosu gęsi (Szymczak Domaniewek);

ros. dial. *dě-za!* przywoływanie gęsi (SRNG). —

Tu może też pol. dial. *žec, žebí žebí, žebí žebíc, žebúse* przywoływanie gąsienic (Szymczak o. c., Zaręba AJS IV m. 574, cz. II s. 19—20: pogranicze śląsko-małopolskie), por. jednak *děti* 4.

Por. lot. *dedināt, dēdināt* 'kwokać, gdakać; gęgać, klekotać; głośno gadać, paplać, trajkotać' (Mühlenbach I 450).

Zob. synonimiczne *di-di*.

W. S.

debelakъ zob. **debel'akъ**

debelastъ zob. **debel'astъ**

debelēti *debelējo* pld. i wsch. 'stawać się grubym, grubieć, tyć, crassum fieri, crassescere'

~ sł. *debelēti -līm* 'grubieć', sch. *debēljeti -līm* 'ts. ; przybierać na wadze, tyć' od XVIII w. (RJAZ, RMat.), scs. Supr. *оудѣбелѣти -ѣж* 'obróść w tłuszcz, o sercu', cs. *дѣбелѣти -ѣж* 'crassum fieri', *одѣбелѣти -ѣж* 'crassescere' (Miklosich LP), bułg. *дѣбелѣя -ѣжу*, aor. *дѣбелѣх* 'grubieć, tyć' (też u Gerova), maced. *дѣбелее* 'ts. ;

ros. u Dala *дѣбелеть* 'grubieć, tyć' (też dawne w XVIII w. *дѣбелети*, Buk. Leks.), ukr. *дѣбеліти -ію* 'stawać się nieruchomym, drętwieć' (SUM, Żel.), 'stawać się twardym, twardnieć; stawać się chropowatym' (SUM; co do rozwoju znaczenia por. np. pol. *grubieć* 'stawać się grubym' : 'stawać się chropowatym, szorstkim'), dial. 'stawać się grubym, grubieć' (Hrinčenko). ~

Por. 1. wskazujące na istnienie paralelnego *dobelēti* (< *dobelъ*, p. *debelъ*) strus. *дѣбелѣти -ію* 'stawać się grubym, grubieć' XIV w., 'krzepnąć' XIV w. (Srezn. I 672, III 98);

2. *deb'ati* oparte na compar. *deb'ojъ* (-a- < -ě-): sch. *debēljati -ljam* 'stawać się grubym, grubieć; tyć, crassescere, pinguescere' od XVIII w. (Vuk, RJAZ, RSAN, RMat.), 'puchnąć; stawać się ocieżyłym, nieruchawym, tężeć, drętwieć' (por. wyżej podobne znaczenie w ukr.), 'stawać się głębokim, niskim, o głosie; stawać się silnym, pewnym'.

Od *debelъ*, o budowie zob. I 47.

W. N. — F. S.

debelica : **debelika** pld. 'coś grubego, mięźszego, tłustego' (zwłaszcza o owocach)

debelica: ~ sł. dial. *debelica* 'odmiany dużych czereśni, fig, śliwek; tłusta, żyzna ziemia' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *debēlica* bot. 'przestęp biały, Bryonia alba', dial. 'żyzna gleba dobrze zachowująca wilgoć', 'odmiana śliwek', 'gruba, tłusta kobieta', 'puchlina' (Vuk, RSAN), *debēlica* 'jakaś trawa (w obrzędzie ludowym: opasanie się nią ma zapewnić bycie grubym, tłustym)', Elezović Kos.-Met., bułg. dial. *debēlīya* 'jakiś mięsisty grzyb; gatunek rośliny z grubymi mięsistymi liśćmi', 'rodzaj wódki' (też BDial. II 150: Rodopy), *debēlīyu* pl. 'odmiana mięźszych wczesnych śliw' (BER I 328). ~ *debelika*: ~ sł. dial. *debelika* 'odmiana jabłek' (Pleteršnik), 'zgrubiała część tkanki' (SSKJ: medyczne), sch. dial. (?) *debēlika* 'odmiana jabłek' (RSAN), bułg. dial. *debēlika* 'jakaś trawa (używana do opasowania się w obrzędzie ludowym)', por. wyżej sch. dial. *debelica* (Gerov, BER I. c.), maced. *дѣбелика* 'Bryonia alba'. ~

Por. z suf. *-zka*: sł. dial. *debēlka* 'gruba, tłusta kobieta; tuczona krowa', 'odmiana gruszek', 'kukurydza' (Pleteršnik, SSKJ), sch. dial. *debēlka* 'rodzaj obrzędowego pieczywa' (RSAN), cs. *дѣбелѣкы* 'grossus' (Miklosich LP).

Substantywowane adi. *debelъ*, o suf. *-ika* : *-ica* zob. I 91, 98. Por. sch. *debēla tikva* = *debēlica* 'Bryonia alba', sł. *debela zemlja* = *debelica* 'tłusta,

żyzna ziemia'. Prasłowiańskość niepewna. Wyrazy mogły powstać niezależnie w poszczególnych językach pld.słow. W. B.

debelika zob. **debelica**

debelina pld. i wsch. 'grubość, crassitudo', pld. też 'tłustość, otyłość, pinguedo' ~ sło. *debelina* 'grubość', dial. 'gruba, gęsta trawa używana na ściółkę; coś grubego, np. gruby pień drzewa, grube płótno' (SSKJ, Pleteršnik, Tominec Črni vrh), sch. *debelina* 'grubość' (RSAN, RJAZ), od XVI w. 'tłustość, otyłość' (RJAZ, też dial. z Dubrownika), cs. *дебелина* 'crassities' (Miklosich LP), bułg. *дебелина* 'grubość; otyłość, tłustość', pl. *дебелині* 'pośladki; udziec' (RBKE, Gerov), maced. *дебелина* = sch. *debljina*, dial. *дебелина* (Vidoeski Kumanovo);

ukr. dial. *дебелина* 'grubość' (Hrinčenko). ~

Por. 1. sch. dial. *debelinja* 'tłuszcz, sadło';

2. oparte na compar. *deb'ijь*: sch. *debljina* 'grubość', 'tłustość, otyłość' (Vuk, RMat., RSAN) od XVIII w., ludowe 'tłuszcz, sadło; tłuste mięso' (RSAN).

Abstractum od *debelъ* z suf. *-ina*, o budowie zob. I 120—1.

F. S.

debeliti *debel'q* pld. i wsch. 'czynić grubym, tłustym, crassum reddere', pld.

debeliti se 'stawać się grubym, tyć, crassescere'

~ sło. *debeliti -līm*: dial. goreńskie *debeliti* 'czynić grubym, tłustym, tuczyć', *debeliti se* 'stawać się grubym, grubieć, np. o drzewie; tyć, o czło-wieku; tuczyć się, o zwierzęciu' (Pleteršnik, SSKJ, też dial., Tominec Črni vrh), sch. *debeliti -līm*: *dēbelīm* 'czynić grubym, tuczyć' (RMat.; wg RSAN dial., w RJAZ *debeliti -līm* dial. z Liki 'tuczyć, np. świnie, wołu'), dial. 'mówić niskim, głębokim głosem, ważnym tonem' (RSAN), *debeliti se* 'stawać się grubym, tyć, crassescere' (RMat.; RSAN jako dial.) od XVII w. (w RJAZ też dial. z Liki), cs. *дебелити -лѣж* 'czynić grubym, crassum reddere', *одебелити* 'ts.' (Miklosich LP), maced. *дебелу се* 'stawać się grubym, tyć' (RMJ);

strus. *дебелити -лю* 'czynić grubym, tuczyć' XI w. (Srezn.), ukr. dial. *дебелити -лю -ліну* 'czynić grubym' (Hrinčenko). ~

Na istnienie paralelnego *debeliti* (< *debelъ*, p. *debelъ*) wskazuje cs. *оудобелити -лѣж* 'crassum reddere' (Miklosich LP), por. *dobelēti* s. v. *debelēti*.

Śladem wyrazu w zach.słow. może być według Machka ES 112 czes. dial. wsch. *deblati, nadeblati* 'nadmiernie napchać, np. słomy do siennika', oparte na compar. *deb'ijь*, por. *deb'ati*.

Od *debelъ*, o budowie zob. I 57.

W. N. — F. S.

debelo zob. **debelъ**

debelostъ pld. i wsch.: **debelъ** f. pld. 'grubość, crassitudo; otyłość, tusza' **debelostъ**: ~ sło. *debēlost* 'grubość' (dziś przestarz., SSKJ), 'otyłość, tłustość' (SSKJ), już w XVI w. *debelost* 'densitas' (Megiser 1592), sch. dawne od I połowy XVI w. *debelost* 'crassitudo, pinguedo' (RJAZ), cs. *дебелостъ* 'crassitudo' w XVI w. *дебелостъ палтѣсна* (Miklosich LP);

ros. pot. przestarz. *дебелостъ* 'otyłość, korpulentność', ukr. pot. *дебелістъ -лості* 'ts.' (SUM; u Hrinčenki *дебелістъ -лості* 'ts.'), już w XVII w.

ДЕБЕЛОСТЬ 'grubość' (Tymčenko), brus. pot. дзябѣлаць 'grubość; otyłość' (BRS). ~

debelъ: ~ cs. ДЕБЕЛЬ f. 'moles, tumor' (Miklosich l. c.), bułg. dial. дѣбелъ f. 'grubość' (Gerov), дѣбелъ f. 'ts.; otyłość, tusza' (BDial. I 79: Strandža), дѣбелъ f. zwykle w wyrażeniu вѣлазъ в дѣбелъ 'stawać się bardzo tępy, o siekierze, nożu', przen. 'podupać, tracić siły od starości' (BDial. I 189 z okolic Botevgradu, w takich samych znaczeniach z okolic Pirdopu ale дѣбелъ m., BDial. IV 97);

rus.-cs. ДЕБЕЛЬ 'grubość'. ~

Por. *debelъstvo* tylko cerk.: scs. Supr. ДЕБЕЛЬСТВО 'crassitudo' (p. jednak SJS), też z r. 1073 (BER I 328), śrbułg. XIV w. ДЕБЕЛСТВО (BER l. c.), rus.-cs. już w XI w. ДЕБЕЛСТВО 'grubiaństwo, ordynarność' (Srezn.), cs. ДЕБЕЛСТВО 'crassities' (Miklosich l. c.), ukr.-cs. ДЕБЕЛСТВО = ДЕБЕЛОСТЬ (Tymčenko).

Abstracta od *debelъ* z suf. *-ostъ*, *-ь*, *-ьstvo*.

T. Sz.

debelucha zob. **debeluchъ**

debeluchъ (**debel'uchъ**) *debelucha* pld. 'człowiek gruby, otyły, grubas, homo crassus', f. *debelucha* (**debel'ucha**): *debeluša* (**debel'uša**) 'gruba, otyła kobieta, mulier crassa'

~ sł. *debelúh* -*ha* 'tłusty, otyły człowiek, grubas' (też dial., Tominec Ůrni vrh), sch. dial. czakaw. (Istria) *debeljúh* -*ha* 'ts.', pl. *Debeljühì* NT (Nemanić, Sitzungsber. d. phil.-hist. Cl. CIV, 1883, s. 427). ~

Fem. 1. **debelucha**: **debel'ucha**: ~ sł. *debelúha* 'bardzo gruba kobieta' (SSKJ), sch. dial. czakaw. (Istria) *debeljúha* 'ts.' (Nemanić, o. c. CV, 1884, s. 561). ~

2. **debeluša**: **debel'uša**: ~ sł. *debelúša* 'gruba kobieta', sch. *debeljuša* 'ts.' (RSAN), bułg. dial. *debelúša* 'ts.' (Gerov Dop., BER I 328—9; też *debel'úša*, BDial. III 211: Samokov), *debelúšu* pl. 'odmiana śliwek' (BER I 329), *debelúška* 'gatunek grzyba' (BDial. V 166: Rodopy), maced. *debeluša* 'gruba kobieta' (RMJ). ~

Od *debelъ*, o suf. *-uchъ* (-'uchъ), *-ucha* (-'ucha), *-uša* (-'uša) zob. I 74, 75, 79.

W. B.

debeluša zob. **debeluchъ**

debelъ *debela debelo*, compar. *deb'ójъ* pld.-wsch.: pld. **dobelъ**: wsch. **dobolъ** 'mający duży przekrój poprzeczny, duży obwód, znaczną objętość, gruby, crassus', 'mocnej budowy ciała, mocno zbudowany, potężny, mocny, krępy (o człowieku); mocny, zrobiony z grubych części, z grubsza obrobiony, wielki (o przedmiotach)', 'otyły, mięsisty, tłusty, opasły, utuczony, pinguis', **debelъ golsъ** 'niski, gruby głos', pld. **debela zem'a** 'tłusta, żyzna ziemia', **debela (žena)** 'brzemienna (kobieta)', **debelo mor'e** 'głębokie morze', adv. **debelo**

debelъ: ~ sł. *débel debéla* -*lo* 'crassus', 'otyły, tłusty, pinguis' (już w XVI w. u Megisera 'crassus, rudis, agrestis'), 'duży, wielki' (*debele* solze), 'ordynarny, prostacki', pot. 'niski, głęboki, o dźwiękach' (*debel glas*), *debela zemlja* 'tłusta, żyzna ziemia', *debelo morje* 'głębokie morze', sch. *débeo* (stsch. i dial. *debel*, np. czakaw. *debiël*, HDZ I 156) *debèla debèlo*, comp. *dèbljì* (od XIV w., ale już w XI w. NO *Debel*, RJAZ), dial. też *debžo*: *debžja*: *dibžo* -*žla* -*žlo* (Elezović Kos.-Met.) 'crassus', 'duży, spory', 'tłusty, mięsisty, pinguis, o ludziach,

zwierzętach', 'tłusty, o potrawach', 'tłusty, żyzny' (*debela zemlja*, XVIII w.), 'wyróżniający się bogactwem, bogaty, obfity', 'urodzajny' (*debela godina*), 'gęsty' (*debelo vino*, mleko), 'wywierający silne wrażenie, intensywny, wielki; ściśły', 'otwarty, szeroki, rozległy', 'głęboki' (*debelo morje* 'głębokie morze', wg RŠAN 'otwarte morze'), 'mocny, niski, głęboki, o głosie' (*debeo glas*), dial. *debela* 'cieżarna, o kobiecie', cs. *дѣвель* 'crassus' (w scs. tylko derywat *дѣвельство*, zob. *debelostъ*), bułg. *дебѣл -ла -ло* (już stbułg. u Jana Egzarchy *дѣвель*) 'crassus', 'mięsisty, tłusty, utuczony, pinguis, o człowieku, zwierzęciu' (w tych znaczeniach też dial., np. BDial. III 56, V 227, VI 22, Mladenov Vidin: *дѣбел*, Umlenski Kjustendil), 'niski, głęboki, o głosie' (*дебел глас*), *дебела* сянка 'głęboki cień', 'prosty, prymitywny, nieokrzesany' (Gerov), dial. również 'wielki, długi' (*дебела зима*, BDial. III 56), 'urodzajny, żyzny' (*дебело местото*, BDial. VI 141), *дебела* 'brzemienna, o kobiecie' (Umlenski l. c.), maced. *дебел -ла -ло* 'crassus' (dial. *dib'él -éla -élo* 'gruby', Małeckci SW), 'tłusty, utuczony, pinguis', 'głęboki, niski, o głosie' (*дебел глас*, też dial. Małeckci SW: *dib'él glás* 'gruby głos'), *дебела* сенка 'głęboki cień';

strus. *дѣвельми* 'gruby, crassus; prosty', ros. pot., przestarz. *дебѣлый -лая -лое* (*дебѣл -ла -ло*) 'tęgi, otyły, korpulentny, pinguis, o człowieku', 'gruby, mocny, niezdamny, o przedmiotach; nieobrobiony, niedopracowany', dial. *дебѣлый* 'gruby, np. o tkaninie, skórze', 'silny, mocny, tęgi, trwały, o przedmiotach; zdrowy, tęgi, krzepki, krępy, o człowieku' (Dal, Opyt Dop., SRNG), ukr. *дебѣлий -ла -ле* (od XV w., Тумчѣнко) 'mocnej, krępej budowy ciała, krępy, korpulentny; pełny; zdrowy', 'gruby, mocny, niezdamny, o przedmiotach', 'gruby, o tkaninach, wyrobach ze skóry', dial. *дебѣлий гогол* 'silny, mocny głos' (Leks. Vjul. VI 11), brus. pot. *дѣбѣлы* 'otyły, tęgi, gruby, o człowieku', 'gruby, o tkaninie', dial. też 'silny, zdrowy, o człowieku, drzewie' (Bjaľkevič Mohylew, Šaternik Červ.: хлопяц *дѣбѣлы*, ік дуб!). ~ *dobelъ*: ~ stbułg. u Jana Egzarchy *дѣвельми* 'gruby, crassus', bułg. dial. u Gerova (wyjątkowe) *добел* z pieśni ludowej: *добел* камень 'wielki' (dla Gerova niejasne, p. BER I 401). ~

dobolъ: ~ ros. dial. *добѣлый* (*добѣл -ла -ло*) 'gruby, tłusty, krępy, mocny; zdrowy, silny; potężny, ogromny', *добѣлый* камень 'ogromny, potężny kamień' (Opyt, Dal, SRNG: Syberia). ~

Adv. *debelo*: ~ sło. *debélo*, sch. *debèlo*, bułg. *debélo*;

ros. *дебѣло*, ukr. *дебѣло*. ~

Derywat prymarny od pierwiastka *deb-* (o synonimicznym *dep-* p. Fraenkel LEW 82) < ie. *dheb-* 'gruby, mocny, silny, krępy'. Postać *debels* wykazuje apofonię samogłoski rdzennej. Najbliższe odpowiedniki ie.: stpr. *debikan* 'wielki' (bsł. *deb-ela* : *deb-ika-*), śrwniem. *tapfer, dapfer* 'ciężki, mocny, silny, krępy', śrdniem. *dapper* 'ciężki'. Mniej pewny związek z łot. *dablš* 'silny, bujny' (zob. zastrzeżenia Endzelina u Mühlenbacha I 42) i toch. B *tappre, täpr-*, A *tpär* 'wysoki', *tsopats* 'wielki', p. Kluge EW¹⁸ 770, Pokorny IEW 239. — Suf. *-e-ls* jak w *drēsels* : *drēsłs*, *vesels*, por. też *tēžels* s. v. *tēžьks* (p. Vondrák VSG I 573, Brugmann Grdr. II 1, 365—6). — O możliwości śladów wyrazu w zach. słow. p. *debeliti*.

Berneker SEW I 182, Trautmann BSW 47, Vasmer REW I 356, Skok ER I 387. J. R. — W. N. — F. S.

debels zob. **debelostъ**

debelьcъ *debelьca* pld. 'coś grubego, tłustego, np. człowiek, zwierzę, roślina lub jej owoc'

~ sł. *debēlec -lca* 'gruby człowiek', u Pleteršnika też 'tłusty, utuczony wół', 'odmiany dużych jabłek, kasztanów, marchwi', sch. NO *Debēlac* (RSAN, już w XVI w. kajkaw. *Debelec*, RJAZ II 324), dial. wsch. (Vranje) *debēlac -lca* 'pień drzewa' (RSAN), bułg. dial. *debēlěy* bot. 'rojnik mурowy, *Sempervivum tectorum*, karmnik, *Sagina*' (Gerov), 'gruba nadziemna część drzewa, pień' (BDial. VI 141: Kjustendil), NM *Дебелѣу* (BER I 329), maced. dial. *debělъу* (Vidoeski Kumanovo 45, 98, bez znaczenia). ~

Od adi. *debelъ*, o suf. *-cъ* zob. I 99—100.

W. B.

debel'akъ (**debelakъ**) *debel'aka* pld.-wsch. 'coś grubego, tłustego', przede wszystkim 'o człowieku: grubas'

~ sł. *debělĭák* (w SSKJ też *debelák*) *-ka* 'gruby człowiek, grubas' (już w XVI w., Pleteršnik), sch. *debělĭāk -āka* 'ts.' (RSAN, RJAZ: Belostenec, Voltidži), 'rodzaj grubego płótna' (RSAN), 'człowiek lubiący tłusto jeść' (RJAZ: Belostenec), też liczne NM i NT (RJAZ: od XIII w.), bułg. dial. *debělák* 'prostak, gbur' (Gerov; BDial. IV 198, Trojan: *дѣбилák*), *deběl'ák* 'gruby, pełny człowiek' (BDial. III 211: Samokov), *debělák* 'grube drzewo' (BER I 328), maced. dial. *debělĭák* (Vidoeski Kumanovo 61, bez znaczenia); ukr. dial. *debělĭaka* m., f. 'gruby, pełny człowiek' (Hrinčenko). ~

Od *debelъ*, o suf. *-akъ*, *-akъ* zob. I 89—90.

W. B.

debel'astъ (**debelastъ**) *debel'asta* *debel'asto* pld.-wsch. 'dość gruby, dość tłusty, grubawy, tłustawy'

~ sch. *debělĭast* 'dość gruby, dość tłusty' (od XVI w.), wyjątkowo *debělĭast* 'zgrubiały, grubawy' (RSAN);

ukr. dial. *debělĭastui* = *debělui* (Hrinčenko). ~

Por. 1. bułg. dial. *debělĭam* 'pełny, gruby' (BDial. VI 22);

2. sł. *debělĭkast*, *debělĭkast* 'grubawy, tłustawy'.

Od *debelъ* z suf. *-astъ* (*-astъ*). Prastłowiańskość wyrazu niepewna, może niezależne derywaty.

W. B.

debel'ucha zob. **debeluchъ**

debel'uchъ zob. **debeluchъ**

debel'uša zob. **debeluchъ**

debła zach. i pld. o 'osobie grubej, ociążalej'

~ stczes. NO *Debła* (Svoboda SOJ 201), na które wskazują być może też czes. NM *Deblice*, *Deblou* (Profous MJČ I 367), *Deblin* (Hosák — Šrámek I 172);

sch. dial. *děblla* pejorat. 'gruba i ociążała kobieta; leniwa kobieta' (RSAN), bułg. dial. *děblla* pejorat. 'nieruchawa kobieta' (BDial. II 150: Rodopy). ~

Por. strus. *дѣбѣла*, *дѣбѣла* 'grubość, crassities' (Srezn., Preobraženskij ES I 176).

Do *debelъ*, por. *dręselъ*: *dręslъ* i compar. *deb'ъjъ*.

F. S.

deblo pld. 'pień drzewa, truncus, stipes arboris'

~ sle. *děblo* 'część drzewa od korzeni do pierwszych gałęzi, pień drzewa' (też dial., Tominec Ůrni vrh; dziś także w znaczeniach specjalnych, np. *deblo* stebra 'trzon kolumny', inne nowsze znaczenia zob. SSKJ), 'łodyga rośliny' (Pleteršnik), już w XVI w. *deblo* 'caudex, stirps' (Megiser 1592), sch. *děblo* 'pień drzewa' (Vuk, RJAZ: od XVIII w., RŠAN), też 'drzewo' (RMat.), także dial. czakaw. *děblò*, *děblo* 'stirps; arbor' (Nemanić z Istrii, Belić Izv. XIV 2, s. 221), cs. *дѣбло* 'stipes' (Miklosich LP). ~

Por. sch. dial. *děblje* 'pień drzewa' (RŠAN), bułg. dial. *дѣблицу* pl. 'krótkie, około półmetrowe drewna wkładane w piec do wypalania węgla' (Gerov Dop.).

Do psł. *deb-e-lə*. Zakłada istnienie prapostaci *deb-lə* (różnica suf. jak w *drēs-els* : *drēs-lə*). Co do rozwoju znaczenia por. bułg. dial. *дѣбелѣу* 'pień drzewa ściętego, gruba nadziemna część drzewa' (BDial. VI 141, p. *дѣбелѣу*), ros. dial. *дობѣлыі пень* 'mocny, potężny' (SRNG: Syberia).

Berneker SEW I 182, Skok ER I 387. — Oštir RS VII 23—4 rekonstruuje **děblò* nawiązywał do *dobə* 'drzewo, dąb'. Mało prawdopodobne.

W. N. — F. S.

deb'ati *děbl'ajə* zach. i pld. 'czynić grubszym, grubym'

~ czes. dial. wsch. *deblati* 'za dużo napchać, np. słomy do siennika' (Maček ES² 112);

sch. dial. *děbljati -ljām* 'czynić tłustym, tuczyć, np. świnie': *děbljati -ljim* 'ts.' (RŠAN). ~

Od compar. *deb'ujə* (p. *debelə*) z suf. *-aje -ati-*, o budowie I 46. F. S.

ded'a nomen actionis (> nomen acti?) do *děti*

Zaświadczone tylko w drugim członie kompozitów *na-ded'a*, *o-ded'a* (zob.).

Od tematu praes. *ded'ə* (zob. *děti*) z suf. *-ja* (p. I 81—2).

Berneker SEW I 182.

W. B.

deglo 1. wsch. 'dziura, otwór w łodzi'

~ ros. dial. pskowskie *дегло* 'dziura na dolnej krawędzi burty łódki, służąca do przepływu wody' (SRNG: 'отверстие на нижнем крае лодки для протока воды'). ~

Jeden ze śladów psł. *dek̃ti deg̃ə* 'palić' (por. *degñti*, *dağñti*, *deg̃t̃s̃*). Suf. *-lo* tu w funkcji formantu tworzącego nomina actionis (> nomina acti), o budowie zob. I 104. Pierwotne znaczenie byłoby więc *'wypalanie, palenie' > 'otwór wypalony'. Dokładny formalnie odpowiednik w lit. *dėglas* 'pochośnia, głównia', 'narzędzie żelazne, którym wypala się otwory w deskach, belkach' (stpol. *žegadlo*), 'ożóg, pogrzebacz' (o suf. *-las* w lit. w funkcji formantu tworzącego, podobnie jak psł. *-lo*, nomina actionis > nomina acti : nomina instrumenti p. Otrębski GL II 102).

T. Sz. — F. S.

deglo 2. zob. **degno**

degno dial. ptn. : wsch. **deglo 2.** 'mleczko ryby, płyn nasienny u samców ryb'

degno : ~ pol. dial. sli. *žegno* 'mleczko ryby' (: kasz. z Jastarni *cegno* 'ts.', o wymianie dźwięczna : bezdźwięczna Lorentz GP II 583), Lorentz PW; brus. dial. *дзягло* 'mleko z nasion konopi' (Bjałskevič Mohylew). ~

deglo: ~ ros. dial. pskowskie *дегло* : *дггло* (: *дггло*) 'mleczko ryby' (Dal, SRNG). ~

Derywaty: 1. pol. dial. sli. *zégnoŭ* 'samiec ryby, mleczak' (kasz. z Jastarni *cegnow* 'ts.'), Lorentz PW;

2. ros. dial. (Psków) *деглѣу* (*дгглѣу*) : *дггленник* 'samiec ryby, mleczak' (SRNG).

Wyrazy w dotychczasowych słownikach etymologicznych nie uwzględniane. RJAZ II 219 (p. też Skok ER I 371) próbował połączyć z nimi sch. dial. (Wojwodina) *dągalj* *dąglja* 'maż otrzymywana z kości (opiekanych na silnym ogniu) np. do smarowania kół' (RJAZ, RSNAN). Alternacja formantów (zob. o nich I 115—6, 103—4) zdaje się wskazywać na wyraz prastary (por. *dęslo* : *dęsna*). Czyżby ślad ie. dial. terminów na oznaczenie 'mleka' *dhedhn-*: stpr. *dadan* n., stind. *dá-dh-i dadhnás* (Pokorny IEW 241—2), por. też ie. *glag-* : *glak-* (nom. *glakt* n.) 'ts.': gr. *γάλα γάλακτος* n., łac. *lac lactis* n. F. S.

degnoti degno pld. 'zaświecić, błysnąć'

~ sło. dial. *dégniti* *dégnem* perf. 'zaświecić, błysnąć, o słońcu' (danes je oblačno, le redko solnce skozi oblake *degne*; malo je solnce *degnilo*, pa se zopet hitro za megle skrilo). ~

Jeden ze śladów psł. *dekti dego* przekształconego przez asymilację nagłosu w *žekti žego* (zob.), do ie. *dhegʰh-* 'palić (się)'. Por. *dagněti*, *degsta*, *deglo*. — Niepokoi głuź. dial. *džaha* 'uczucie pieczenia w przetyku, zgaga', 'zakalec' (Michałk Neustadt) zdające się wskazywać na *deg-*.

Berneker SEW I 182, Pokorny IEW 240—1, SP zesz. próbny 34.

J. R. — T. Sz.

degтарьнъ degтарьна degтарьно dial. wsch. '(dotyczący) dziegiu, dziegiowy, zrobiony z dziegiu'

~ ros. *дегтярный* 'dziegiowy, dziegiu, właściwy dziegiowi, zrobiony z dziegiu', ukr. *дигтярний* (dawne w XVIII w. *дегтярний*, Тумчєнко 'ts.', brus. *дзягцярны* 'ts.'). ~

Por. 1. ros. *дегтярник* -ка 'człowiek wyrabiający dziegieć', dial. 'naczynie na dziegieć', 'gatunek grzyba wydzielającego czarną jak dziegieć ciecz' (SRNG);

2. ros. dial. *дегтярница* 'naczynie na dziegieć' (SRNG).

Od *degsta* : *degtar'ь*, por. lit. *degūtinis* 'dziegiowy'. W. B. — F. S.

degтарьн'а pfn. 'miejsce wyrabiania dziegiu, smolarnia'

~ pol. dawne *dziegiarnia* (poświadczone dopiero w SWil.), czes. *dehtárna* (Přir. slov.), sła. *dehtáreň* f.;

ros. *дегтярня* (dial. też 'покос в лесу', SRNG), ukr. *дигтярня*, przestarz. *дьогтярня* (u Тумчєнки z XVIII w. *дїогтярня* : *дегтярня*), dial. *догтярня* (Zel.), brus. *дзягцярня*, też NT *Дзегцярня*, *Дзегцярня*, *Дзіхцярня* (Mikratap. Bel.) ~

Nomen loci oparte na *degstarьнъ*, *degstar'ь*, o budowie zob. I 138—9. Por. synonimiczne i bliskie budową lit. *degūtinė*. W. B. — F. S.

degтар'ь degstar'a pfn. 'człowiek zajmujący się wyrobem (lub sprzedażą) dziegiu'

~ pol. przestarz. *dziegiarz* -rza (od XVI w., dziś dial., np. Maciejewski

Chem.-dobrz. 155), NM *Dziegiary* (por. też *Dziegtarzewo*, Zierhoffer PO PAN 3, s. 164), czes. *dehtář -ře*, NM *Dehtáře* (lud. *Dehtáře*), *Dehtáry* (Profous MJČ I 375—6, już stczes. od XIV w. *Dehtari*, *Dehtary*, Gebauer Sl.);

ros. dial. *дегтáрь -ря́* (już w XVII w., też NO, Kotkov Očerki 234), *дегтáрь -ра*, NM *Дегтáри* (SRNG, Vasmer RGN II 684—5), ukr. *дiгтáрь -ра*, przestarz. *дьогтáрь*, dial. *дегтáрь* (u Tymčenki z XVIII w. *дегтáрь*), *догтáрь* (SUM, Hrinčenko, Żel.), brus. *дзягцáрь дзегцáра*. ~

Od *degstь*, o suf. *-ar'ь* zob. II 21—2.

Por. *degstьnikъ* s. v. *degstьnъ*.

T. Sz. — W. B.

degstěnъ *degstěna degstěno* wsch. 'dotyczący dziegiu, z dziegiu, zawierający dziegieć, dziegiowu'

~ ros. dial. *дегтáннóй -áя -бе*: *дегтáннóй* 'dotyczący dziegiu, zawierający dziegieć, dziegiowu' (SRNG), ukr. dial. *дiгтáннóй* (dawne XVII—XVIII w. *дiогтáннóй*, Tymčenko) 'ts.'. ~

Substantywizowane adi. 1. z suf. *-ikъ*: ros. dial. *дегтáнник -ка* 'człowiek wyrabiający dziegieć', 'naczynie na dziegieć' (Dal, SRNG);

2. z suf. *-ica*: brus. NT *Дзегцáнница* (Mikratap. Bel. 71).

Adi. od *degstь*, z suf. *-ěnъ*. Zob. synonimiczne *degstьnъ*.

W. B.

degstiti degst'ь ph. 'mazać, smarować, nasycać dziegiem'

~ czes. u Jungmanna *dehtiti -tím* 'mazać dziegiem';

ros. u Dala *деготитъ* 'mazać dziegiem', brus. dial. *дзегцáць* 'brudzić dziegiem' (Nosovič). ~

Por. pol. *dziegiować* 'mazać, smarować, nasycać dziegiem' (poświadczone dopiero w SW), czes. *dehtovati* 'ts.' (Přir. slov.), śl. *dechtovat* 'ts.', ukr. dial. *дьогтiювати* 'ts.' (Leks. Bjul. VI 43).

Denominativum od *degstь*, o budowie zob. I 57. Por. lit. *degūtinti* (LKŽod.) = *degūtūoti -ūoju* 'smarować dziegiem'. W. B.

degstovъ *degstova degstovo* ph. 'dotyczący dziegiu, związany z dziegiem, zawierający dziegieć'

~ pol. *dziegiowu* (u L. dopiero z XVIII w.), czes. *dehtový* (też dial., Siatkowski Kudowa II 92), stczes. *Dehtov -a* NM (Gebauer Sl.), śl. *dechtový*;

ros. *дегтєвóй -áя -бе*: *дегтєвóй*, ukr. *дьогтєвóий -áя -бє*, dawne XVIII w. *дегтєвóй*: *дiогтєвóий* (Tymčenko), dial. *дiгтєвóий* (Hrinčenko), brus. *Дзэгцáва* n. NT (Mikratap. Bel. 71). ~

Adi. od *degstь*, z suf. *-ovъ*. Por. *degstьnъ*.

W. B.

degzъ *degzte: degzti* ph. 'smoła pędzona z brzozy, używana przy obróbce skór, stosowana też w lecznictwie jako maść' (zob. Moszyński KLS² I 388—9)

~ pol. *dziegieć dziegiu* 'smoła pędzona z kory brzozowej, mająca różne zastosowanie, także lecznicze' od XVI w. (SP XVI IBL: 3 przykłady, też *dziekieć*, instr. *dziekiem*), w XV w. tylko *dziegieć* (2 razy), dziś w dialektach

wyraz dobrze zaświadczony, np. kasz.-śl. *žegc -cu* (Lorentz PW, Sychta SK), obok postaci *dziegieć dziegiu* też pod wpływem przypadków zależnych *dziekieć dziegiu*, *dzieké dziegiu*, *dzieheć dziechoia* (Karłowicz SGP, Kucala PSM 161, Maciejewski Chem.-dobrz., Szymczak Domaniewek, Małecki —

Nitsch AJPP m. 169), czes. *dehet -htu* 'ts.' od XV w. (stczes. tylko *dehet -hte*), stczes. XIV—XV w. *dehet -hte* 'drzewo terpentynowe, terebinthus', 'dziegieć'

(Gebauer Sl.), sła. *decht -chtu* : *-chta* 'smoła pędzona z drzewa lub węgla' (SSJ), dial. *dehet' -ht'a* 'ts.' (Kálal 915), wyrazy czes.-sła. może z pol.? (zob. Zubatý Studie I 2, 127);

sła. *déget -gta* 'smoła, maź, dziegieć' (u Pletersznika ze źródeł literackich; SSKJ nie notuje), chyba nie rodzime, może z czes.? (Sławski JP XXXIV 135, Zubatý l. c.);

ros. *дѣготъ дѣгтя* 'smoła otrzymywana z destylacji drewna, torfu, węgla kamiennego itp.', dial. *дѣхотъ -хмя* 'ts.' (SRNG), ukr. *дѣготъ -гтю*, dial. *дѣготъ дѣгтю*, *дѣготъ дѣгтю*, *дѣготъ дѣгтя* 'ts.' (Hrinčenko, Żel.), dawne od XVII w. *деготъ : доготъ* m. 'ts.' (Тумченко), brus. *дзѣгаць дзѣгю* 'ts.' (też dial., Šaternik Červ.), dial. także *дзѣгыць (-y* z nieakcentowanego *-a* jak normalnie w tym dial.) *дзѣхю* 'ts.' (Bjalskevič Mohylew). ~

Zaświadczone też f.: ros. dial. *дѣгтя* 'dziegieć' (SRNG: Novgorod), por. łot. *deguta* 'ts.'

Z ros.: łot. *ģeguots, ģeguts* 'ts.' (Endzelin BB XXIX 188, p. jednak Fraenkel LEW 86), z ukr. dial. karpackiego *dechec*: węg. *dekec* 'smar do wozu' od XVIII w. (Kniezsa MNSJ I 1, 150).

Dokładny odpowiednik: lit. wyjątkowe *degūtis* (zob. jednak Fraenkel KZ LXIII 193), zwykle *degūtas*, łot. *deguts* 'ts.'. Pierwotne masculinum na *-t*. bsl. *deg-ut-* (z wtórnym przejściem do deklinacji na *-ī* i *-jo-*, w bałt. *-a*). Według Spechta UID 291 nomen agentis 'palący' jak *kopātis* pierwotnie 'dymiący, kopejący', co przypomina lit. *degūtis* 'smoła': 'smolarz, dziegiarz wypalający smołę' (p. Kurschat Thes.). Podstawą jest pierwiastek *deg-*, ie. *dhegʰh-* 'palić się, płonąć', który w psł. poprzez asymilację nagłosu przekształcił się w *žeg-* p. *žekti žego*. Psł. *degutъ* jest więc jednym z wyjątkowych śladów pierwotnego brzmienia tego pierwiastka (por. *degnoti, dagnēti*). — Pierwotna forma ocalała, jak zwykle, w funkcji specjalnej.

Matzenauer LF VII 41—2, Sobolevskij RFV XIV 297—8, Berneker SEW I 182—3, Brückner SE 109, 652, Trautmann BSW 49, Skardzius ŽD 361, Fraenkel KZ LXIII 193, LEW 86, Vasmer RĖW I 335, Machek ES² 113, Pokorny IEW 240—1). — Uważano także za pożyczkę z litewskiego (Malinowski PF I 181, Mikkola BB XXI 119, Karskij RFV XLIX 18, Zubatý Studie I 2, 127, por. Sławski SE I 194, JP XXXIV 135). Ze względu na duży zasięg geograficzny wyrazu mało prawdopodobne.

J. R. — T. Sz. — F. S.

degūtъnъ *degūtъna degūtъno* pln. 'dotyczący dziegiu, z dziegiu, zawierający dziegieć, dziegiowy'

~ czes. NM *Dehetné* (Profous MJČ I 375);

ros. dial. *деготюу* 'dotyczący dziegiu, zawierający dziegieć, dziegiowy' (Dal). ~

Substantywowane adi. 1. z suf. *-iks* (por. lit. *degūtīninkas* : *degūtīninkas* m. 'dziegiarz'): czes. *dehetník -ku* 'jama, w której się wyrabia dziegieć' (Jungmann), stczes. NT *Dehetník* (nazwa lasu, XIV w.);

2. ros. dial. *деготюуа* 'naczynie na dziegieć' (Dal, SRNG).

Adi. od *degutъ*, z suf. *-vaz*, por. lit. *degūtīnas* 'posmarowany, nasycony dziegiem', zwykle *degūtīnis* 'z dziegiu, dziegiowy'. Zob. *degtēns*. W. B.

delěti zob. **dolěti**

delti (dł'ti) *dł'bo* 'drażyć, żłobić, wydrążać np. otwór, dziurę; ryć, kopać', wsch. 'dziobać, o ptakach'

~ sła. dial. *dł'bsti* 'drażyć, dłubać' (Kálal);

sł. *dólbsti -bem* 'wydrążać, żłobić wąskim dłutem; drążeniem obrabiać drewno, kamień w celu uzyskania jakiegoś przedmiotu' (SSKJ), dial. *dúapt'* 'ts.' (Tominec Črni vrh), sch. *dúptsi*: *dúptsi dúbem*, dial. też *dopsti dobem* (Lastovo), *dlisti delbem* (Krk) z pierwotnego **delbti* > *dłēsti* 'drażąc, kopiąc, ryjąc dostawać się, wdzierać się w głąb (do wnętrza) czego', 'obrabiać, ciosać, rzeźbić np. kamień', 'dostając się do środka czego robić wyżłobienie, dziurę, jamę; drażąc w kamieniu wyrabiać jakieś przedmioty', przen. 'grzebać, gmerać; poszukiwać np. w kieszeniach', 'rozważać, analizować; uważnie oglądać, wpatrywać się; pogłębiać, wzmacniać', 'zagłębiać się w myślach, rozmyślać' (RSAN, RMat.), w RJAZ też 'dręczyć, męczyć, niepokoić' (XVIII w., dubrow.), *dúptsi se* 'drażąc, dostawać się, wdzierać się do wnętrza czego; wrzynać się', cs. *дълести -ѣж -ѣши* 'drażyć, wydrążać, wyrzynać, scalpere' (Miklosich LP), bułg. dial. *дълбѣ*: *дълбѣ*, *дълбѣм* 'robić otwór, dziurę; drażyć, wydrążać, dłubać' (Stojkov Banat, Umlenski Kjustendil);

strus. *дълести*: *дълести дълбоу* 'scalpere' (Srezn., z odsyłaczem do *длѣти*, którego nie ma!), ukr. rzadko *дoбmú -бý -бѣу* 'drażyć, wydrążać, dłubać; robić otwór', 'dziobać, o ptakach; rozbijać dziobem', w tym znaczeniu dial. poleskie *дoбmú*: *дaбmú* (Lysenko SPH), brus. *дзябѹцѹ* (forma ta powstała przez kontaminację z *дзюбаць* 'dziobać, o ptakach') 'dziobać, o ptakach', 'robić wydrążenie przez uderzenie', przen. pot. 'gadać jedno i to samo; gadać głupstwa', dial. 'dziobać; drażyć, żłobić otwór, dziurę' (Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno), *дзябѹцѹся* 'dziobać się, dłubać się', dial. 'dziobać', np. Šaternik o. c. ~

Pierwotna postać *dł'bo delti* (< **delbti*), budowa jak w *č'p'q čerti*, p. I 44. Inf. *dł'ti* (< **dł'pti*) sekundarny pod wpływem praes.

Wyraz bśl.-germ. Najbliższe odpowiedniki (ie. *dhelbh-* 'wydrążać, kopać, ryć'): lit. *delbti -biù -biaù* 'spuszczać np. oczy; ukośnie obcinać, ociosywać; bić, uderzać' (LKŽod.), *nudiłbti -dılbstù -dılbaù* 'spuścić w dół np. oczy' (Kurschat Thes. II 1549), stwniem. *bi-telban* 'pogrzebać, zagrzebać (wydrażwszy)', ags. *delfan* 'kopać, grzebać', dniem. *dolben* 'bić'.

Berneker SEW I 250—1, Brückner SE 89, Trautmann BSW 54, Vasmer REW I 359, Sławski SE I 148, Machek ES² 119, Skok ER I 460, Meillet SC 127—8, 222, Vaillant GC III 157—8, Fraenkel LEW 81, Pokorny IEW 246.

W. S. — F. S.

delt'o pld. = *dolto*

~ sła. *dłéto* 'narzędzie do dłubania, dłuto' (od XVI w., też dial., Tominec Črni vrh), sch. od XVI w. *dlijéto* (*dłéto*), dial. też (z *dl-* > *gl-*, *kl-*, *l-*) *gljéto* (*gléto*), *kljéto*, *ljéto*, czakaw. *létó*, *lító* 'dłuto, rylec' (RJAZ, RSAN, Elezović Kos.-Met., Belić Izv. XIV 2, s. 185, Jurišić Vrgada), bułg. *длѣмо*, dial. też *злѣмо*, *длѣмо*, *злѣмо* 'narzędzie do dłubania, dłuto' (Gerov, BER I 399, BDial. III 51, VI 140), maced. *длѣмо*: *злѣмо* 'ts.'. ~

Z pierwotnego **delb-to*. Nomen instrumenti z suf. *-to* do pśl. *dł'bo delti* (zob.). O budowie i rzadkim wokalizmie pierwiastka (por. inf. *del-ti*) p. Brückner KZ XLV 105, 206, SP II 38—40. Por. *dolto*, *delt'y -zve*.

Berneker SEW I 251, Meillet Ét. 296—7, Skok ER I 417—8.

S. S. — W. N.

dety *deltawe* pld. (część zach.) = *dolto*

~ sch. dial. kajkaw. *glétva* (Herman Filologija VII 81: Virje, Jagić AslPh I 157, Skok ER I 417) < **dletva* (dysymilacja *dl-* > *gl-*, p. *dolto*) 'dłuto', por. też słe. dial. *dlétvo* 'dłuto' (też denominalne czasowniki *dlétvati -vam*, *dlétviti -vim* 'dłutować, obrabiać dłutem', Pleteršnik), sch. dial. kajkaw. *glétvo* 'dłuto' (Lang ZNŽO XVI 230: Samobor, Kotarski ZNŽO XX 240: Lobar), w XVIII w. czakaw. (?) u Vitezovicia *gletvo* 'coelum, scalpellum' (Matić Rad JA 303 s. 25). ~

Z pierwotnego **delb-ty*. Do psł. *dl'bo delti* (zob.). — Nie można jednak wykluczyć lokalnej późniejszej innowacji. F. S.

deltšcie pld. dem. do *dolto*

~ słe. *dléce* dem., 'rylec', sch. od XVII w. *dlijéce* (*dléce*), dial. *gljéce* (*gléce*) dem. (Vuk, RJAZ, RSAN), bułg. *daemúe* dem. (BER I 399). ~

O budowie zob. I 100.

Por. *doltšce*. W. B.

depati *depaję* pld. 'uderzać, bić, tłuc', perf. **depnoŭi** *depno*

~ sch. dial. *depati depām* 'uderzać, bić, tłuc', 'jeść żarłocznie' (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *dénasam* 'uderzać silnie', 'kopać' (BDial. VII 33: Elena). ~

Por. sch. dial. *depiti -pim* 'silnie uderzyć, łupnąć; silnie rzucić lub zwalić coś, trzasnąć czymś; trzasnąć, uderzyć o coś' (Vuk, RSAN).

Perf. **depnoŭi**: ~ sch. dial. *depnuti -nem* perf. do *depati* (Vuk, RJAZ, RSAN), bułg. dial. *dénus* 'uderzyć silnie; kopnąć' (BDial. VII 33).

Dźwkn. Dokładny odpowiednik: łot. *depāt -āju* 'uderzać, bić kijem'. Tu należy też gr. *δέφω* 'gnieść, wałkować, głaskać; masturbari', orm. *top'el* 'bić'.

Mühlenbach I 455, Petersson KZ XLVII 285, Fraenkel LEW 82, Frisk GEW I 372—3, Skok ER I 392. — Por. dublet z nagłosem bezdźwięcznym *tepati*. W. B. — F. S.

depnoŭi zob. **depati**

depršati *depršę* zach. 'tłuc się, czynić hałas, hałasować, łoskotać, łomotać'

~ głuź. *depsać* 'czynić hałas, łoskot, łomot' (Pfuhl), czes. rzadkie *depsati* 'deptać, stapać', stczes. *depsati* (*debsati*) -*šu* 'hałasować, huczeć', sła. *depsit' -st* 'deptać, gnieść, niszczyć' (SSJ). ~

Dewerbalne subst.: głuź. *deps -sa* 'hałas, łoskot, łomot' (Pfuhl), stczes. *debs -sa, -su* 'dźwięk huku, dudnienia, hałas, łomot' (Gebauer Sl.).

Por. czes. dial. łaskie *depošit'* intens. 'tupać nogami' (Bartoš DSM).

Intensivum do *depati*, o budowie zob. I 51—2. Por. gr. *δέψω* 'gnieść, ugniatać' (z gr. pochodzi łac. *depsō depsēre* 'gnieść, ugniatać, wyrabiać np. ciasto', Frisk GEW I 373). W. B.

dera 'otwór powstały np. wskutek uszkodzenia przedmiotu, rozdarcie, szpara, conscissura, foramen'

~ pol. dawne XV—XVIII w. *dziora* : *dzióra* 'rozdarcie, dziura, otwór, foramen' (Słownik stpol., SP XVI IBL, L.) też dial. np. kasz.-sł. *žera* : *žéra* 'dziura, otwór' (Lorentz PW, Ramułt);

sch. *déra* 'dziura, pęknięcie', 'otwór w płocie, ogrodzeniu, przez który się przechodzi' (RSAN, u Vuka z Baczki), 'rozdarcie, dziura np. w odzieży',

dial. też 'rwący potok' (Czarnogóra), 'krzyk, wrzask, hałas', 'gęsty las, gąszcz leśny', 'ciężka praca' (RSAN), tu chyba też śl. dial. *déra* : *déra* 'praca najemna, przy której robotnik nie otrzymuje wyżywienia' (Pleteršnik: Styria, SSKJ: wsch.);

ros. pot. *děpa* 'chłosta' (SSRJ), dial. 'ts.; szarpanie za włosy' (Mełničenko Jaroslavl), 'zapotrzebowanie, popyt na jakieś towary', 'żarliwość, gorliwość, zapał' (SRNG), por. też 'ten, kto szybko niszczy, zużywa odzież' (ib.), ukr. dial. *d'era*, *d'jgra* 'dziura' (Stieber AJŁemk. m. 405). ~

Spotyka się też formacje dem.: pol. dial. kasz.-śl. *żerka* (Lorentz PW), śch. *dérica* (RSAN).

Nowsze nomen actionis > nomen acti od *derq dьrati*. Rozwój znaczenia 'consciisura, foramen' jak w starszej warstwie pierwotnych abstraktów *dora*, *dira* : *děra*, p. też *dyra*, *dura*. O budowie zob. I 59—61. Także i inne właściwe poszczególnym językom słów. znaczenia (nomina actionis : nomina agentis) motywowane są wyraźnie przez podstawowe *derq dьrati*.

Baudouin de Courtenay IF X 150 uwaga 1.

W. S.

deračъ *derača* pld. 'kto coś drze, rozdziera lub zdziera', 'oprawca, rakarz'

~ śl. *deráč* - *áča* 'oprawca, rakarz', 'kielec' (Pleteršnik, SSKJ), śch. głównie w materiale dial. *děrač* - *áča* 'kto zdziera skórę ze zwierząt', 'grabieżca, zdzierca', 'kielec', 'nóż służący do zdzierania skóry', 'wół niszczący rogami plot', 'plaksa, beksa' (RSAN, RJAZ, Vuk), maced. *depač* 'oprawca, rakarz'. ~

Nomen agentis z suf. -*ačъ* do *derq dьrati*, *dьrq derti*. Por. też *derьць*, *derьца*, *derunъ*. M. S.

deravъ zob. **doravъ**

dereza pld. i wsch. 'to, co drze, rozdziera, rozdrapuje, np. kłująca, koleczasta roślina', rzadziej osobowo (wsch.) 'naprzykrzający się, nachalny człowiek, natręć; kłótnik', pld. 'żelazne urządzenie, raki umocowane na obuwiu, ułatwiające chodzenie po lodzie, oblodzonych zboczach', na wsch. też jako nomen actionis 'zwada, kłótnia'

~ śl. *deréza*, zwykle pl. *deréze*, znane też dial. 'żelazne raki umocowane na obuwiu, ułatwiające chodzenie zwłaszcza po lodzie, po oblodzonych stromiznach' (SSKJ; u Pleteršnika 'das Fusseisen, das Steigeisen'), śch. *deréze* pl. 'ts.': u lovu lovac treba uvek da nosi... zimi... skije ili krpilje i *dereze* (RSAN), sg. *deréza* bot. dial. 'gorysz pagórkowy, Peucedanum oreoselinum', 'marek szerokolistny, Sium latifolium' (RSAN i Simonović BR z obocznymi postaciami dla 'Sium latifolium': *dèrezga* : *drèzga*, *drèzga*), w RJAZ też *Deréza* NM w Chorwacji i Sławonii;

ros. dial. *děpezá* 'różne stepowe krzaczaste rośliny z mocnymi kolecami, cierniami: karagana podolska, Caragana frutex; szczodrzeniec, Cytisus biflorus; przytulia czepna, Galium aparine; rokitnik zwyczajny, Hippophaë rhamnoides; żarnowiec miotłasty, Sarothamnus scoparius, żarnowiec zwyczajny, Sarothamnus vulgaris' (SSRJ, SRNG, Dał; zob. też Varbot Sław. Wortstudien 159—60), por. też *kosa dępeza* (Vasmer ES I 502), ukr. *děpezá* bot. 'Caragana frutex; koleczój, Lycium barbarum', dial. 'widłak goździsty, Lycopodium clavatum' (dial. często również jako ogólna nazwa dla roślin kłujących, koleczastych), dawne i dial. też 'natrętny, nachalny człowiek'

(Bilećkyj-Nosenko), dial. ponadto jako nomen actionis 'sprzeczką, kłótnia' (Hrinčenko), brus. *džepazá*, dial. też *džypazá* i *depezá* 'widłak goździsty, Lycopodium clavatum' (dial. określane jako 'ползучее растение', Rastorguev Brjansk; w okolicach Mohylewa zaś 'leśna roślina ścieląca się po ziemi', MSDM 113, zob. też Kiselewskij Bot. slov. 78), dial. także 'kłótniwy człowiek' (MSDM 113), i 'domowe swary, kłótnie' (Rastorguev Brjansk). ~

Z ukr. i brus.: pol. dial. kresowe *dzieraza*, *dzieroza*, *dereza* 'widłak, Lycopodium clavatum' (Karłowicz SGP, Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna).

Por. ponadto z sufiksalnym *-zg-* sch. dial. *derezga* bot. = *dereza*, dial. także 'warstwa mięsa na słoninie' (RSAN, pierwotnie może 'płat mięsa pod zdartą warstwą słoniny').

Zapewne tutaj też czes. dial. *derezek* 'wrzós, Calluna', *deryzda* 'przytulia, Galium', sła. dial. *derizda* 'Galium' (p. Machek ČSR 177, 219 i Buffa SBN 282), zob. *derega*, *drezga* a także *dereždžije*.

Do ie. **dereg-*: **deregh-*, rozszerzenia pierwiastka *der-* p. *derq* *drati*, *džgajq* *džgati*. Psł. dial. *dereza* wskazywałaby na oboczną prapostać pierwiastka **dereğ-*. Pierwotnie nomen actionis: nomen acti (nomen instrumenti): nomen agentis. Co do rozwoju znaczenia por. *derega*.

Varbot (Sław. Wortstudien 1972 s. 159—162) łączy bezpośrednio z psł. *drasniti*, *dražiti*, przyjmując sekundarne nawiązanie drogą etymologii ludowej do *derq* *drati*. Ze względu na trudności semantyczne i głosowe nie przekonuje. Vasmer REW I 342 nawiązywał do *džgati* 'dziergać, targać' (poprzez **dbrzka*).

Co do ciekawego pld.słow. znaczenia 'raki' por. zbliżone znaczeniowo *kyp'a*, *kypь*, *kypěls*. M. Ś. — F. S.

dereba wsch. 'ten, kto drapie się, głośno krzyczy, płacze; podarta odzież, łachmany', 'roślina o listkach ostrych, postrzępionych, potarganych np. widłak, Lycopodium; ptak o głosie donośnym, skrzekliwym np. sójka Garrulus glandarius, zięba jer, Fringilla montifringilla'

~ ros. dial. *деp'áба* 'płacziwe dziecko, beksa; kłótniwy, swarliwy człowiek; awanturnik, zabijaka', 'ten, kto głośno i fałszywie śpiewa', 'wyniosły, dumny człowiek, pyszałek', 'niezgrabna kobieta', 'ten, kto wiele (często) drapie się, czesze się', 'skrobak; grzebień, czesak', coll. 'podarta odzież, łachmany', por. też *деp'áба* w licznych nazwach roślin, zwłaszcza z rodziny widłakowatych, Lycopodiaceae, np. 'widłak jałowcowaty, Lycopodium annotinum; widłak spłaszczony, Lycopodium complanatum' (SRNG), również 'kapusta rzepak, Brassica napus', 'zapłonka brunatna, Nonnea pulla' (ib.), też w nazwach ornitologicznych np. 'zięba jer, Fringilla montifringilla', 'pazkot, Turdus viscivorus' (SRNG, Dal), ukr. u Hrinčenki *деp'áба* 'sójka, Corvus glandarius'. ~

Por. ros. dial. *деp'áбка* 'grzyb Boletus subtomentosus' (Merkulova ORNR 179: twer.), ukr. dial. *деp'áбка* 'roślina przytulia czepna, Galium aparine' (Hrinčenko, Żel.).

Nomen deverbale od *derebati*. Pierwotnie nomen agentis: nomen actionis > nomen acti. O budowie zob. I 60. — Według Vasmera REW I 344 wprost od *derq* *drati*, co napotyka jednak na trudności morfologiczne. O suf. *-qb-*: *-eb-* p. I 62. W. S. — F. S.

derebati zob. **derepati**

derega pñ. 'to co drze, drapie, to co się drze, obdziera'

~ stpol. XVI—XVIII w. *dzierzega* 'rzęsa wodna, Lemna minor' (SP XVI IBL, L.), dial. 'rodzaj wyki, roślina wijąca się około żyta' (Karłowicz SGP: Ziemia Dobrzyńska), też 'człowiek wąty, niewyrośnięty, słaby' (Karłowicz SGP), tutaj należą również derywowane przy pomocy suf. *-in-* NM, niezrzedkie na terenie całej Polski: *Dzierzżęna, Dzierzżęna, Dzierzżęno* (por. np. Zierhoffer PO PAN 3, s. 164, Brückner SE 110);

ros. dial. pñ. *деpяга* m. f. 'płaksa, beksa', 'osoba kłótniwa, zawadiaka, zabijaka', f. 'coś drapiącego, drącego np. brona', jako f. bot. 'widłak goździsty, Lycopodium clavatum; kolcowój, Lycium', też 'jakieś drzewo', 'ptak sójka', wyjątkowo pskowskie 'gruba tkanina, parcianka' (= *depjoga*). ~

Od *derę dırati*. O suf. *-ega* zob. I 66 (tu też o fuzji wsch.słów. z suf. *-uga*).
Rozwój znaczenia podobnie jak w *deruga* (zob.).

Por. *derędzije*.

M. Ś. — F. S.

derepati derep'o : *derepajo* dial. zach. i pñd. : wsch. **derebati dereb'o** : *derebaję* 'drzeć, rwać, targać', **derepati się** pñd. : wsch. **derebati się** 'głośno płakać, krzyzczeć, drzeć się'

~ pol. dial. *dierzepać* 'targać, rwać' (Karłowicz SGP: Ropczyckie), też *derepąć* 'targać, rwać; drapać, szarpać' (ustnie od dra T. Szymańskiego: z okolic Jasła);

sch. dial. *derèpati se derèpām se* 'głośno płakać, o dziecku' (RSAN), też *derùpati se -pām se* 'ustawicznie płakać; krzyczeć, wrzeszczeć' (ib.; według RJAŻ z Liki augm. od *dèrati se*);

ros. dial. *деpябать -баю* 'drapać, skrobać; mocno drapać, rozdzierać pazurami; szczypać; uderzać mocno (kogoś)', 'głośno krzyczeć', przen. 'rwać, rozrywać', 'chwytać; brać, o rybie chwytającej przynętę', 'zabierać, zdobywać coś' (SRNG, Opyt Dop., Slovarь Rjazan.), *деpябаться* 'drapać się; drapać pazurami, np. o kocie', 'mocno drapać się paznokciami' (SRNG, Mirtov Don.). ~

Por. ros. *деpябнуть* perf. 'wypić haustem, duszkiem dużo wina', pot. 'capnąć, uchwycić' (SSRJ), dial. też 'drapnąć, skrobnąć', 'mocno uderzyć, zdzielić kogoś', 'głośno krzyknąć; głośno wykrzyknąć podczas śpiewania', 'głośno wystrzelić' (np. SRNG, Mirtov Don., Slovarь Rjazan.), brus. dial. *dzerpanуць* 'drapnąć, skrobnąć' (Šaternik Červ.).

Formacja ekspresywna (stąd wymiana bezdźwięczna : dźwięczna w zgłosce sufiksальной) do *derę dırati*. Suf. *-ep-ati, -eb-ati* wyjątkowy.

W. S. — F. S.

dereżiwz dereżiva dereżivo pñd., wsch. 'zuchwały, bezczelny; odważny, śmiały, audax'

~ cs. *дєрєживъ* 'zuchwały, bezczelny; odważny, śmiały, audax' (Miklosich LP w przykładach: *дєрєживы пикиница; дєрєживы многы гоуєить*);

strus. XIII w. *дєрєживыи* 'ts.' (Srezn.). ~

Por. ros. dial. *дєрєжливый* 'pełen wigoru, pełen żaru, zapalczywy; zaczepny, czupurny, zadzierzysty, złośliwy, swarliwy', *дєрєжить -жу* 'drażnić, rozdrażniać, irytować, wywoływać, powodować, sprawiać ból, nieprzyjemne uczucie, odczucie, wrażenie', 'krzyczeć grubym głosem' (SRNG), *дєрєжитьсья* 'nie zgadzać się; upierać się' (ib.).

Matzenauer LF VII 42 łączył z lit. *deringas* 'przydatny, korzystny; żyzny,

urodzajny, obfity, wydajny' (LKŽod., Kurschat Thaes.). Podstawą nie zaświadczonego psł. **derędzь* byłoby *derę* *derati*, o suf. -*ędzь* : -*ęgь* zob. I 66.

Por. *deręga*.

F. S.

derędzźje pln. coll. 'badyle, zarośla, chrust'

Na wyraz ten wskazują: ~ stozes. XVI w. *deriźdie*, *deryźdie* 'chrust, gałęzie; zarośla' (Gebauer Sl.), u Jungmanna *deręsti*, *deręźdi* 'chrust, krzaki, zarośla' (ostatnia forma określona jako morawizm);

strus. z niezbyt jasnym znaczeniem *деряждь* (według Brücknera SE 110 'zarośla'): *крестинномъ пространство есть крепость, поганымъ же есть тьснота; деряждь обьхуи ест на брань* (Srezn. I 655; u Tymčenki ten sam przykład). ~

Zapewne coll. od podstawowego **deręzga*, zob. *deręga* (co do wymiany -g- : -zg- por. *bręgь* : *bręgzь* : *brędzь*, patrz *bręza*). Zob. też *dręzga*. M. Ś. — F. S.

dercha pld. 'odzież, odzienie, vestis'

~ sch. dial. we wsch. Serbii *dręha* (: *dreja*), zwykle w pl. 'strój, szaty, vestis' (RSAN), *dręa* 'stara, zniszczona odzież' (Elezović Kos.-Met.), bułg. *dręxa* (dial. też *dr'óa*, BDial. V 167; Rodopy, *dręa*, *dręia*, BDial. III 60, IV 98) 'odzież, odzienie, ubranie', дoлни *dręxu* 'bielizna', maced. dial. *dręa* 'ubranie, odzienie, szata' (RMJ, Vidoeski Kumanovo 76, 142). ~

Z suf. -*ja*: sch. dial. *dręša* = *dręha* (RSAN).

Por. też bliskie znaczeniowo i etymologicznie pol. dial. młpol. *drach* 'stare, zniszczone ubranie; szmata', *dracha* 'licho ubrana, rozwiązła kobieta' (Karłowicz SGP) < **drachъ*, **dracha*.

Od *derti drę* z suf. -*cha*, p. I 71. Bułg. *dręxa* pochodziłoby więc z dialektów zach. Dial. rodopskie *dr'óa* wskazywałoby na prapostać **dręcha* (którą zresztą mogą też kontynuować bułg. *dręxa* i sch. dial. *dręha*).

Rozwój znaczeniowy podobny jak w należącym również do naszej rodziny gr. *δέρις* 'skóra; skórzane okrycie, płaszcz', zob. też *čehlъ*, *dripa*, *lacha*, *robacha*.

Mladenov EPR 151, Skok ER I 432. — Według Gълъbova BE XVII 347—9 (p. też BER I 426—7) z **drębъcha* czy **drębъcha* w nawiązaniu do głuź. *draby* pl. 'stare szmaty, łachmany', czes. dial. *zdraby* pl. 'ts.', lit. *dróbė* 'liniane płótno', łot. *drēbe* 'ubranie; szata; bielizna'. Nie widać podstaw. M. Ś. — F. S.

derigęzъ *derigoza* pld. (część wsch.) 'ciernista, koleczasta roślina'

~ sch. dial. (Boka Kotorska, Lika) *derigęzъ -za* 'pole zarośnięte ostem i innymi kłującymi roślinami; kłująca roślina', 'rodzaj zabawy dziecięcej' (RSAN), bułg. dial. *derigęzъ* bot. 'róża, Rosa' (BDial. VII 185), *derigęzъ* 'ptak sójka, Garrulus glandarius' (Gerov, BER I 343; Plovdiv, Pazardžik). ~

Compositum: człon pierwszy do *derati derę*, człon drugi *gęzъ* (zob.). Pierwotnie 'to, co drze, rozdziera tyłek'. O tym typie złożień p. Milewski PIO 110—13. W. B.

derikoża pld. (część wsch.) 'ten, kto drze, zdziera skórę'

~ sch. *derikoża* 'ten, kto obdziera skórę ze zwierząt', przen. 'ten, kto zdziera, wykorzystuje, wyzyskuje', dial. 'miesiąc marzec' (RSAN), maced. dial. *deri-kóžca* (: *derókožъ*), Vidoeski Kumanovo 134 (bez znaczenia). ~

Por. 1. bułg. dial. *дерикѡжняк* 'ten, kto bardzo niszczy odzież, obuwie' (BER I 343);

2. sch. dial. *dèrikozina* 'miesiąc marzec' (RSAN), bułg. dial. *депу-коза* 'rodzaj dziecięcej zabawy: przerzucanie się przez drzewo i zwisanie na nogach głową w dół' (Gerov Dop., BER I. c.).

Compositum: człon pierwszy do *дырати деро* (tu zwrot *дырати кожо*), człon drugi *кожа* (zob.). W. B.

dernakъ zob. **derňakъ**

dernatъ *dernata dernato* : **dernovatъ** zach. 'ciernisty, pełen cierni'

dernatъ : ~ pol. dial. śl. *dřónatī* 'pełen cierni, ciernisty' (Lorentz PW). ~ *dernovatъ* : ~ pol. dial. śl. *dřónovatī* (: *dřónovatī*) 'pełen cierni, ciernisty' (Lorentz PW), połab. *drenūvot(ē)* 'cierniowy, ciernisty' (Lehr-Spławiński, Polański SE I 125—6). ~

Terminy botaniczne np. pol. *dereniowate* pl. 'rodzina roślin Cornaceae', ukr. u Żel. *депенюдами* pl. 'ts.', czes. *dřínovité* pl. 'ts.' są późnymi tworamı sztucznymi.

Od *dernъ* dial. zach. 'krzew ciernisty, tarnina, ciernie' z suf. *-atъ, -ov-atъ*. W. B.

dernika pld. 'krzew lub część krzewu (np. pręt, gałązka) derenia'

~ sch. *dřènika* 'dereń świdwa, *Cornus sanguinea*' (RJAZ: XVIII w., też dial. w Lice, Simonović BR 141), bułg. dial. *дреника* 'pręt dereniowy' (Gerov Dop., BER I 440). ~

Por. sch. *sudrenika* 'dereń świdwa, *Cornus sanguinea*' (Simonović I. c.).

Od *dernъ*, o suf. *-ika* zob. I 91. Tu może też niejednolite i niejasne semantycznie *dernica* (zapewne innowacja poszczególnych języków słow.): stczes. *dřienicē* 'gatunek rośliny' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), sch. dial. *dřènica* (*dřènica*) dem. do *dřèna* 'gatunek rośliny łąkowej' (RSAN), *Dřènica* (dial. *Dřènica*) okolica między Kosowem i Metohiją, NW (Vuk, RSAN, Elezović Kos.-Met.), bułg. NM na terenie Grecji Δραίνιτσα (BER I 440). W. B.

dernina : **dernovina** przede wszystkim pld. 'pojedyncze drzewo lub krzew derenia', 'owoc derenia', 'drewno derenia'

dernina : ~ pol. *derenina* 'krzew derenia' (SJP PAN);

śl. *dřènina* 'owoc derenia' (Pleteršnik), sch. *dřènjina* od XVI w. (*-nj-* pod wpływem coll. *dernъje*), dial. *dřènina* 'owoc derenia; pojedyncze drzewo lub krzew derenia', też NM (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *дренина*, pl. *дрèнини* 'owoc derenia' (Gerov, BER I 440), maced. *дренина* 'owoc derenia; drzewo dereń';

ukr. XVIII w. *деренина* 'drzewo dereniowe' (Тумченко). ~

dernovina : ~ śl. *dřènovina*, *drenovtina* 'drewno derenia', sch. od XVII w. *dřènovina* 'ts.', 'dereń, *Cornus mas*' (np. czakaw. w Istrii *drenovtina*, Skok ER I 435), 'kij, laska, pręt z derenia', też NM (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *дреновина* 'drewno derenia, gałązki derenia', *дреновина* 'odcięte drewno derenia', 'odmiana białych winogron' (BER I 440), u Gerova 'owoc derenia', maced. *дреновина* 'drewno derenia'. ~

Por. sch. dial. *паздреновина* 'dereń' (Skok ER I 436).

Od *dernъ* *dernu* z suf. *-ina, -ov-ina* (por. *dernovъ, dernъje* : *dernovъje*), zob. I 120—3. W. S. — W. B.

dernovatъ zob. **dernatъ**

dernovica zob. **dernovъka**

dernovina zob. **dernina**

dernovišće zach. i pld. 'miejsce obfitujące w dereń, gdzie rośnie dereń, cornetum' ~ pol. dial. sli. *dřónóišće* 'miejsce, gdzie poprzednio były ciernie' (Lorentz PW);

sch. od XVIII w. *dřěnovište* 'miejsce porośnięte dereniem, zarośla dereńiowe' (RJAZ). ~

Por. 1. sło. NT *Drenišće* (Bezljaj SVI I 153), sch. niepewne u Stulicia *dřěnište, drnište* 'miejsce porośnięte dereniem' (RJAZ);

2. pol. dial. sli. *dřónóistwo* 'miejsce cierniste' (Lorentz PW), sch. niepewne u Stulicia *dřěnovištvo* 'miejsce zarośnięte dereniem' (RJAZ);

3. pol. dial. sli. *dřónóiče* 'cierniste zarośla' (Lorentz PW).

Nomen loci od *dernъ dernu* z suf. *-ov-išće*, zob. I 95—6. Prasłowiańskość niepewna. Nie można wykluczyć sekundarnej innowacji poszczególnych języków słow. W. B.

dernovitъ dernovita dernovito zach. i pld. 'do derenia podobny; obfitujący w dereń' ~ czes. *dřínovitý* 'podobny do derenia', bot. *dřínovité* 'dereniowate, Cornaceae' (Prir. slov., Jungmann);

sch. dial. *dřěnovit* 'obfitujący w dereń' (RSAN), NM *Dřěnoviti* Potok (RJAZ), bułg. dial. *дреносум* 'dereniowy' (BER I 440). ~

Por. pol. dial. sli. *dřónovisti* : *dřónisti* 'pełen kolców, cierni, ciernisty, kolczasty' (Lorentz PW).

Adi. od *dernъ dernu* z suf. *-ov-itъ*.

W. B.

dernovъ dernova dernovo 'właściwy dereniowi, związany z dereniem, odnoszący się do derenia, z drewna lub owoców derenia zrobiony'

~ pol. od XVI w. *dereniowy* (o postaci fonetycznej p. *dernъ*), NM *Drzenów, Drzonowo* (Kozierowski II 150, IV 190), dial. kasz.-sli. *dřónovì* (Lorentz PW; u Sychty SK I 248 *dřžónovì* 'kolczasty, o drzewie'), dłuż. NM *Dřěnow-wa* (Pfuhl), NT *Dřěknowe* (= *dřěnowe*, Schwela, Die Flurnamen des Kreises Cottbus, 1958, s. 416), czes. *dřínový*, stczes. od XII w. NM *Dřěnov-va*, dziś *Dřínov* (Gebauer Sl., Hosák—Šrámek I 201—2), sła. *drieňový*, NM *Drienov(ý)*, Šmilauer u Bezlaja SVI I 154;

sło. *dřěnov* (też dial., np. Tominec Črni vrh), także NM, NT np. *Dřěnov Grič, Dřěnova Gorica* (Bezljaj SVI I 153), sch. *dřěnov* od XVI w. (ale już w XIII w. w NM *Dřěnovā Rupa*, też w licznych innych NM i NT, RJAZ), dial. *dřěnov* (Elezović Kos.-Met.), czakaw. np. *dřěnov* (Rasprave JAZU I 25), bułg. *дрянов*, dial. *дрѣнов*, też NM np. *Дряново, Дреново* (BER I 440), maced. *дрѣнов*;

ros. *дѣреновый*, u Dala *дерѣновый*, ukr. *дерѣновий*, u Żel. też *дереневий*. ~

Por. ros. *дѣренный* = *дѣреновый*.

Adi. od *dernъ dernu* z suf. *-ovъ*.

W. B.

dernovъka: zach. i pld. **dernovica** 'pręt, kij, laska z drewna derenia', pln. 'nalewka, wódka z owoców derenia'

dernovska: ~ pol. *dereniówka* 'nalewka na dereniū', głuź. *drénovka* 'wódka z owoców derenia' (Pfuhl), czes. *dṛínovka* 'laska z derenia', u Jungmanna też 'wódka z owoców derenia';

sł. *drénovka* 'gałąź, pręt derenia, laska z derenia', 'Kornelbirne' (Pleteršnik, SSKJ), NT *Drenovka* (Bezłaj SVI I 153), sch. *dr̄enōvka* 'kij, laska, pręt z drewna derenia', 'odmiana winnej latorośli; odmiana śliwek' (RSAN), bułg. NM *Дреновка* (BER I 440);

ukr. *депенівка* 'wódka z owoców derenia', dial. też 'laska z derenia' (Makowiecki Sł. bot. 110: Podole). ~

dernovica: ~ głuź. *dr̄enojca* 'wódka z owoców derenia' (Pfuhl), czes. *dr̄inovice* 'laska z derenia' (Prír. slov.), sła *drieňovica* 'ts.', u Kálala też 'wódka, gorzałka';

sch. *dr̄enovica* 'laska, kij, pręt z derenia' (od XVII w.), też NM i NT (RJAZ, RSAN), bułg. *др̄яновица* 'laska z derenia, różga' (też Gerov), dial. 'pałka do bicia' (BDial. VI 168: Plevén), NM i NG *Дреновица* (BER I 440, ПБЕ IV 154), maced. *др̄еновица* 'kij z derenia, dereniowe drzewo'. ~

Od adi. *dernovz*, o substantywizujących przymiotniki suf. *-zka, -ica* p. I 94, 98. W. B.

dernovszь *dernovsca* pld. 'to, co jest z derenia, co porośnięte jest dereniem' (np. 'kij, pręt dereniowy', 'miejsce porośnięte dereniem')

~ sła. NW *Drienovec* (p. Bezłaj SVI I 154);

sł. *dr̄enovec -vca* 'dereń', 'wino z derenia', też NW, NT (Bezłaj SVI I 153), sch. *dr̄enovac -ovca* 'kij, laska, pręt z derenia', też NM i NT *Dr̄enovac* (od XIV w.: *Dr̄enovszь*), *Dr̄enovci* pl. (od XIV w.: *Dr̄enovszi*), RJAZ, RSAN, bułg. NM *Дряновец, Дребовец* (BER I 440). ~

Od *dernovz* z suf. *-szь*, p. I 99—100.

W. B.

dernovsje zob. **dernsje**

dernul'a (*dern'ul'a*) pld. (część zach.) 'owoc, jagoda derenia'

~ sł. *dr̄enulja* 'owoc derenia', sch. dial. zach. (głównie czakaw., Chorwackie Przemyrze, Kwerner, Istria) *dr̄enulja* : *dr̄enjula* 'owoc derenia', 'dereń, Cornus mas; kalina koralowa, Viburnum opalus' (RJAZ, RSAN, Simonové BR 141). ~

Od *dernz*, o suf. *-ul'a* zob. I 110—1.

W. B.

dernz *dernu* 'dereń, Cornus mas', zach. 'krzew ciernisty, tarnina, ciernie', pld. **р̄сьл̄ь** *dernz* 'dereń, świdwa, Cornus sanguinea', **sz̄dorvz** jako **dernz** 'zdrow jak ryba, bardzo zdrowy'

~ stpol. już w XV w. *drzon* 'dereń, Cornus mas', 'berberys, Berberis vulgaris' (Rostafiński Symbola I 170), dial. kasz.-sli. *dr̄on, dr̄oun, dr̄zon* 'tarnina', niekiedy też na oznaczenie innych krzewów ciernistych 'dzika róża; głóg; jeżyny' (Lorentz PW; AJK I m. 2, cz. II s. 38—9: tu też o innych odmianach fonetycznych i zasięgu znaczeń wyrazu), u Ramuła 'ciernie', połab. *dr̄en* 'cierń; ciernie', dłuź. *dr̄on -na* 'dereń, Cornus mas', głuź. *dr̄en -na* 'ts.', o postaci *dron* 'drzewo' p. Schuster-Šewc EW Probeheft 51, czes. *dr̄in -nu* 'Cornus mas' (dial. *dr̄in* 'modrzew' jest wykolejoną formą pierwotnego *brinz*, Machek ES² 131, p. *brinz*), stczes. *dr̄ien -na* : *-nu* 'Cornus mas', też

'berberys, Berberis vulgaris' (Machek ČSR 170), sła. u Buffy *drien* 'Cornus mas' (SBN);

sł. *drèn drèna* 'Cornus mas', dial. też *drèn* 'ts.' (np. Tominec Črni vrh), trden, *zdrav ko drèn* (też dial. Tominec l. c.) 'zdrów jak ryba', dial. *pasji drèn* 'dereń, świdwa, Cornus sanguinea', sch. *drījen* : *drèn drījèna* : *drījèna* : *drèna*, ekaw. *drèn drèna* : *drèna* 'dereń, Cornus mas' od XIV w., w tym znaczeniu też dial. np. *drèn drèna* (Elezović Kos.-Met.), 'owoc derenia', dial. 'gatunek winnej latorośli' (RSAN), już od XIV w. w licznym NM i NW (p. RJAZ), *pàsji drèn* 'szaklak, Ramnus cathartica', 'trzmielina, Evonymus', por. powstały przez asymilację międzywyrazową *pàzdrijen*, ekaw. *pàzdrèn* 'kruszyna, Rhamnus frangula' (RMat.) < *pàsji drèn* (Skok ER I 436 dopatrywał się tu starego compositum z pierwszym członem *pa-*, por. *paždírz*, *pažnogóš*, mało prawdopodobne), *kao drèn zdrav*, krepak 'bardzo zdrowy, zdrów jak ryba', 'mocny, krzepki', por. także u Elezovicia *zdrāv kaj drèn*, bułg. *дрян дрянове* pl. 'dereń, Cornus mas', dial. *дрѐн*, *дрені* m., *дран* 'ts.' (np. Stojkov Banat, BDial. II 154: Rodopy), por. u Gerova *кучи дрян* 'Cornus sanguinea', maced. *дрен* 'dereń, Cornus mas', też dial. np. Vidoeski Kumanovo 64, *здрав како дрен* 'bardzo zdrowy, zdrów jak ryba' (RMJ); strus. *дрѣнь* 'dereń, Cornus mas' (Srezn. z Jana Egzarchy), ros. *дѣрен-на* 'dereń, Cornus mas', 'owoc tej rośliny', u Dala też *дерѐн* 'ts.', ukr. *дерѐн дерену* 'Cornus mas; owoc derenia', dial. także *дерѐн дерену* 'Cornus mas' (Hrinčenko), u Zelechowskiego *дерѐн* coll. 'owoce derenia', z ukr. pol. już od XV w. *dereń* 'dereń, świdwa, Cornus mas', 'owoc tej rośliny'. ~

Z psł.: stwniem. *tirn-pauma* 'cornea silva', *tyrn, dirn-boum* 'cornus' (Grimm DW II 1184, Berneker SEW I 184).

Por. sch. *drn* 'Cornus mas' (RJAZ ze Stulicia), ukr. dawne *дѣрън* 'Cornus' (Slavynećkyj Leks.).

Derywat prymarny od pierwiastka *der-* (zob. *дырати деро*), o suf. *-nz* p. I 115. Por. pokrewne pod względem budowy *дынь*. Pierwotne znaczenie 'krzew ciernisty, drący, tarnina, ciernie' dobrze zaświadczone w zach.słów. Znaczenie 'dereń, Cornus' może od podobieństwa owoców i ich smaku, por. pol. u Kluka w XVIII w.: „Dereń krzew ruski abo podolski owoc rodzi na kształt malej oliwki, smaku podobnego jagodom berberysowym”.

Berneker SEW I 184, Sławski SE I 143—4. — Machek ČSR 170—1, LP II 151—2, ES² 131 przyjmował pokrewieństwo z stwniem. *tirn-pauma* 'cornea silva', *tyrn, dirn-boum* 'cornus', uważając te wyrazy (jak również łac. *cornus*) za ślad pierwotnego substratu. — Przegląd innych mało prawdopodobnych objaśnień u Vasmera REW I 342—3, Skoka ER I 435—6.

W. S. — F. S.

dernzka 'owoc derenia, jagoda dereniowa', 'dereń, Cornus mas'

~ głuź. *drěnka* 'owoc, jagoda derenia; kij, laska z derenia' (Pfuhl; wg Zemaniana 'dereń'), czes. *drěnka* (stczes. wyjątkowe *drěnka*, Gebauer Sl.) 'owoc, jagoda derenia', dial. też *drěnka* 'ts.; krzew derenia, dereń' (Prír. slov., Jungmann, Malina Místřice, Gregor Slav.-buč.), 'kij, laska z drzewa derenia' (Jungmann), *drěnka* bot. 'pasternak, Pastinaca' (Bartoš DSM), sła. *drienka* 'owoc derenia' (SSJ, Kálal);

sch. dial. wsch. *drěnka* : *drěnjka* 'owoc, jagoda derenia', 'dereń, Cornus mas' (RSAN, Simonović BR 141), bułg. *дрѣнка* 'owoc, jagoda derenia' (też dial. *дрѣнка*, Stojkov Banat), dial. pl. *дрѣнку* 'bobki owcy i kozy' (BDial.

II 154: Rodopy, BER I 440), maced. *дренка* 'owoc, jagoda derenia', dial. *dr'ānka* 'dereń' (Małecki SW);

ukr. dial. *деренка* 'drzewo i owoc derenia' (Hrinčenko: Ruś Zakarpacka), łemk. *drinka* 'dereń, Cornus mas, Cornus sanguinea' (Makowiecki Sł. bot. 110). ~

Od *dernz* z suf. *-zka*.

W. B.

derńkz *derna* zach., pld. : pld. **derńsz** *dernsz* dem. do *dernz*, 'jadalny owoc derenia'

derńkz: ~ pol. tylko NM *Drzonek* (SGKP II 184), głuź. *drěnk -ka* dem. do *drěn* (Pfuhl), czes. *drěnek -nku* dem. do *drěn*, 'jadalny owoc derenia', dial. 'dereń, Cornus campestris' (Bartoš DSM);

sł. *drěnek -nka* dem. do *drěn*, dial. 'dereń' (Pleteršnik), sch. *drjěnak*, ekaw. *drěnak -nka* dem. do *drjěen*, *drěn* 'owoc derenia' (dial. np. kajkaw. *drėnek* 'ts.', Belostenec, Jambrešić), 'gatunek winnej latorośli', 'winogrona o podłużnym (jajowatym) kształcie, podobne do owocu derenia', również dial. np. Vuk, Elezović Kos.-Met., bot. 'dereń, Cornus mas' (Simonović BR 141), już od XV w. 'pomurnik, Parietaria diffusa' (np. RJAZ, Vuk), także często w NM i NT (RJAZ), bułg. dial. *drěnkz* 'dereń, Cornus' (BER I 440, tu też o NM), maced. *дренак* : *дренок* 'dem. do *дрен*, 'owoc derenia', por. również NM *Дрєнк* : *Дрєнкz* (Vidoeski Kumanovo 32). ~

derńsz: ~ sch. *drjěnac -nca* 'pomurnik, Parietaria diffusa' (RJAZ), bułg. dial. u Gerova *drěncz* dem. do *дрян*. ~

Dem. do *dernz*, o suf. *-zka*, *-sz* zob. I 93—4, 99—101.

W. S.

derńsz zob. **derńkz**

derńje : **derńvje** zach., pld. coll. od *dernz*, 'krzewy, drzewa dereniowe; zarośla dereniowe; miejsce, gdzie rosną derenie', zach. 'ciernie'

derńje: ~ polab. *derñ* (< **derńje*) coll. 'ciernie' (Polański—Sehnert PD);

sł. rzadko *drěnje* 'krzewy albo drzewa dereniowe' (SSKJ), sch. *drjěenje*, ekaw. *drěnje* coll. od *drjěen*, 'gałązki, kwiaty derenia', 'miejsce, gdzie rosną derenie' (RSAN, RMat.), często w NM i NT (RSAN; według RJAZ tylko w tej funkcji), maced. dial. *drěnje* coll., *dr'an'é* pl. od *дрен* (Vidoeski Kumanovo 63—4, Małecki SW), częste w bułg. i maced. NM i NT, zob. BER I 440. ~

derńvje: ~ czes. u Jungmanna *drinoví* 'miejsce, gdzie rosną derenie';

sł. *drěnovje* 'krzewy albo drzewa dereniowe; zarośla dereniowe', sch. *drěnovlje* coll. od *drjěen*, już w XVI w. czakaw. *drinovje* 'ts.' (RJAZ). ~

Coll. od *dernz*, o suf. *-vje*, *-ov-je* zob. I 85—6, 96.

W. S.

derńszk *dernszka* *dernszko* zach., pld. 'związany z dereniem, dotyczący derenia'

~ pol. już od XIV w. NO *Drzeński* (SSNO);

sł. NT *Drensko* (Bezlej SVI I 153), sch. *drjěnski* 'związany z miastem *Drjěen*' (RJAZ), ekaw. *Drenszka* (opština), bułg. NM *Дрєнски дол* (BER I 440). ~

Por. czes. dial. *drinovské* adi. od NM *Drinov* (Hosák—Šrámek I 202), sch. *drěnovski* 'dotyczący wsi Drenovci' od XIV w., 'dotyczący wsi Drenoví', np. *Drenovska* opština (RJAZ).

Adi. od *dernz* z suf. *-szk*.

W. S.

dern'akъ *dern'aka* : **dernakъ** *dernaka* pld.-wsch. 'zarośla dereniowe, las dereniowy, miejsce, gdzie rośnie dużo dereni, cornetum'

dern'akъ: ~ sch. dial. *drěnjāk -āka* 'las, zarośla dereniowe', też NT i NM (Vuk, RJAZ, RŠAN), bułg. dial. *дрен'ак* 'miejsce, gdzie rośnie dużo dereni' (BDial. III 60: Ichtiman);

ros. *депеняк -ка* 'zarośla dereniowe', u Dala też 'miód pitny przyrządzany z dereniem', ukr. dial. *депеняк -кы* 'nalewka dereniowa' (Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot. 110: z Podola, stąd pol. u L. *dereniak* 'trunek z Podola'). ~ **dernakъ**: ~ sch. dial. *drěnāk -āka* 'miejsce, gdzie rośnie dereń, las, zarośla dereniowe' (RŠAN), bułg. *дренак* 'miejsce zarosłe dereniami, zarośla dereniowe' (notowane przez Gerova, też dial. *друнак*, BDial. IV 198: Trojan), maced. *дренак -чу* = sch. *drenak* (RMJ). ~

Por. 1. sch. *drěnik -ika* 'las, zarośla dereniowe';

2. sch. *drenóvik -ika* 'pień derenia', dial. 'sok z jagód derenia', też NM (RJAZ, RŠAN).

Od *dernъ*, o suf. *-akъ*, *-akъ* zob. I 89—90.

W. B.

dern'ul'a zob. *dernul'a*

dern'ъ *dern'a* 'dereń, Cornus mas'

~ pol. dial. kasz. *drzeń -nia* 'głóg dwuszyjkowy, Crataegus oxycantha' (por. kasz. *drön* : *držón* 'tarnina'), śl. *drień -ńa* 'dereń zwykły, Cornus mas', też u Kálala, psi *drień* 'szakiak, Rhamnus' (Buffa SBN);

sch. *drěnj drěnja* 'dereń, Cornus mas' (RŠAN, Simonović BR 141), według RJAZ *Drļjenj* : *Drěnj* tylko w NT i NM, bułg. dial. *дрен' дрени* m. 'Cornus mas' (Stojkov Banat), maced. dial. *дрен* m. 'ts.' (Vidoeski Kumanovo 64);

ukr. XVIII w. *дерень -ни* 'dereń, Cornus' (Tymčenko). ~

Por. bułg. NM i NT kontynuujące *dern'ъ* f.: Малка Дрен, Голяма Дрен, Пóпина Дрен, Под дрентá, Дрентá BER I 440).

Derywat od *dernъ*, o funkcji suf. *-jъ* zob. I 80.

W. S.

deroťъ *deroť'a deroť'e* pld. i wsch. 'rwący, drący', pld. **deroť'a voda** 'rwąca, bystra woda'

~ śl. *deròc -óca* 'rwący, bystry, wartki' (też z rozszerzeniem o suf. *-ynъ*: *derócen -éna* 'wrzaskliwy, płaczliwy', Pleteršnik), *deroča voda* 'wartki, bystry strumień wody', *deroča žival* 'drapieżne zwierzę', sch. *derūci -ča -če* 'rwący, bystry', *deruča voda* 'rwąca, bystra woda' (RŠAN);

ros. dial. *дерущий -чая -че* 'wywołujący ostry, rwący ból', (SRNG), ukr. dial. rozszerzone przez suf. *-ькъ*: *деручкий -ка -ке* 'umiejący się szybko wdrapać' (Hrinčenko). ~

Por. też z suf. *-ęťъ* śl. *derèc -éca* 'rwący, bystry, wartki', *dereča voda*, *dereča žival* (= *deroča voda*, *deroča žival*), stąd derywat *derečina* f. 'miejsce, gdzie woda płynie silnym, wartkim nurtem', dial. głównie 'biegunka' (Pleteršnik).

Partic. praes. activi od *deroť dьrati*. O budowie zob. Meillet SC 333—34.

M. Š.

derti zob. *dьrati*

deruga pld. i wsch. (wsch. także **der'uga**) 'to, co powstało na skutek rozdarcia, wydarcia, rozerwania na kawałki, obdarcia, karczowania, wydrapania np. rysa, skaza, koleina, karczowisko; gruba parcianka z wyczesanego lnu, konopi', rzadko agentywnie 'kto (co) drze, rozdziera, rwie, rozrywa'

~ sł. *derúga* 'dziewczyna, która stale krzyczy, płacze' (wyjątkowo u Pleteršnika), bułg. dial. *depýza* (miejscami też *děpýza* i *dupýza* Gerov) 'pas ziemi między dwiema zaoranymi brudami', 'śląd, koleina', 'strumyk, potok polny lub górski powstały po ulewnym deszczu; wyżłobienie, rów powstały po takim potoku', 'ciasna górska perć', wyjątkowo też 'droga', poza tym 'skaza na materiale', 'rysa, zadrapanie, blizna', sporadycznie także 'grad, ulewny deszcz' (Gerov I i Dop. 90, BDial. IV 97, V 114, BER I 343);

ros. wyjątkowo dial. *depýza* 'grube płótno, parcianka', 'burza, zamieć', zwykła postać natomiast z *-'uga*: *depýza -zu* dial. też *depýožá -zú* 'parcianka, zgrzebne, grube płótno', dial. (głównie na pfn.) najczęściej 'tekstylija wyrabiane z parcianki (rzadziej z pociętych szmat i grubej przędzy): chodniki, narzuty, płachty itp.', również dial. wologodzkie *depýoža* 'bezsłone miejsce; karczowisko', 'miejsce porośnięte mchem lub małym laskiem; nieduża polana', pl. 'nieduży laszek rosnący na karczowisku', wyjątkowo pfn. 'pole leżące czasowo odlogiem', też bot. 'widłak goździsty, *Lycopodium clavatum*' (pfn.), 'mech' (Wologda), agentywnie *depýoža* m. f. 'zabijaka, zawadiaka', f. jako nomen instrumenti 'род бороздильника, поднимающий за один раз девять борозд' (SRNG), ukr. dial. *derýoža* 'gruba lniana tkanina używana zwykle jako narzuta, chodnik, kilim' (SUM, Hrinčenko), brus. *džyrýža*, dial. *džerýža* (Nosovič), *džyrýoža* (Bjaľkevič Mohylew), na Polesiu *džerýža*, *dž'arýža* (Leks. Poleszja 286) 'grube, parciane płótno używane zwykle jako narzuta'. ~

Por. też z suf. 1. *-'uga*: bułg. dial. *depýoža* 'miejsce wyżłobione przez potok' (Gerov Dop. 90), ukr. dial. *depýoža* f. coll. 'gałgany, strzępy' (Żel.);

2. *-'uza*, *-'uza*: ros. dial. *depýoža* 'parcianka' i bot. '*Lycopodium clavatum*' (SRNG), brus. dial. *džyrýžá* '*Lycopodium clavatum*' (Šaternik Červ.).

Może tutaj też czes. *deruzda* 'brzoza' (Jungmann; według Machka ČSR 130 niejasne) i sł. dial. *deruzda* '*Galium aparine*' (Buffa SBN 282), por. *derega*, *dereždžije* (zob. też *drežga*).

Pierwotne nomen actionis (> nomen acti): nomen agentis od *derę* *derati*. O suf. *-uga*: *-'uga* zob. I 68. Pozornie rozbieżne znaczenia w poszczególnych językach słów. motywowane są jasno przez podstawowe verbum.

O przypadkowo zbieżnym lit. *deriūgà* m. f. 'leniuch' (w LKŽod. też 'bardzo mocny, krzepki człowiek'), sprowadzającym się w końcu do pierwiastka *der-* 'zdzierać, rozdzierać' zob. Fraenkel LEW I 90—91 (o lit. typie pejoratywów na *-iūga* p. Otrębski GL II 299). M. Ś. — F. S.

derunz *deruna* wsch. 'kto coś drze, rozdziera lub zdziera'

~ ros. dial. *depýn depýnà* 'kto szybko na sobie zdziera odzież', 'mocna używka, paląca, mocna przyprawa np. tytoń, wódka, pieprz itp.; mocny kwas', 'specjalny nóż do zdzierania kory; pilnik, raszpla', *depýnù* pl. 'placki z tartych ziemniaków' (Dal, SRNG), ukr. *depýn -ynà* 'zdzierca', 'kto wybiera z gniazd jajka lub pisklęta dzikich ptaków' (SUM), dial. też 'kto pracuje przy czesaniu wełny' (Hrinčenko), pl. *derunù* 'placki z tartych ziemniaków' (SUM).. ~

Nomen agentis z suf. *-unz* od *derti dьrо*. Zob. I 134—35. Por. też syno-
nimiczne *deračъ*, *derьсъ*, *derьса*. M. Ś.

dervakъ *dervaka* : **derv'akъ** *derv'aka* 'przedmiot zrobiony z drzewa, zwłaszcza drewniany chodak'

~ pol. dial. *drzewiak -ka* 'wóz z drewnianymi osiami' (Kucala PSM 95), *dźećaki* pl. 'buty z drewnianą podeszwą, drewniaki' (Dejna AGK m. 465), gluz. *drjewak -ka* 'drewniak, drewniany but, but z drewnianą podeszwą', czes. *dřevák -ku* 'drewniany but', dial. też 'drewutnia' (Jungmann), 'vrták, červotoč' (Bartoš DSM), śl. *drevák -ka*, zwykle pl. *dreváky* 'obuwie z drewnianą podeszwą';

śle. *drevák -ka* 'prymitywne czółno z jednego pnia drzewa' (SSKJ);

brus. dial. *dзeпaсьki* pl. 'opiłowane bierwiona' (Sejaškovič Grodno). ~

Por. pol. dial. kasz. *dřeváč -ča* 'szopa na drzewo' (Sychta SK: Hel), ukr. dial. *dзeпeсьч -чá* 'owady Cerambyx, Hylotrupes bajulus', 'dzięcioł' (Hrinčenko).

Od *dervo*, o suf. *-akъ* : *-'akъ* zob. I 89.

W. B.

dervatъ *dervata dervato* : zach. **dervitъ** (pln. **dervitъ**) 'porośnięty drzewami, bogaty, obfitujący w drzewa, lesisty' : 'mający cechy drzewa, zdrewniały' **dervats** : ~ gluz. *drjewaty* 'bogaty, obfitujący w drzewo', 'drewniany, z drewna' (Pfuhl);

sch. dial. czakaw. w Istrii *drevat* 'porośnięty drzewami, obfitujący w drzewa' (Jardas ZNŽO XXXIX 308; po dragah su umejki dosta travati, a po rebrah *drevati*);

stukr. XVII w. **дeрeвaтнм** 'porośnięty drzewami, obfitujący w drzewa, lesisty' (Тымчeнko). ~

Por. 1. dłuż. *dřowjaty* 'zdrewniały, twardy jak drewno, kruchy';

2. pol. *drzewiasty* 'mający cechy drzewa, podobny do drzewa, będący drzewem';

3. śle. *dřevěsati* 'mający cechy drzewa, podobny do drzewa' : *dřevěsati*, *dřevnat* 'porośnięty drzewami, obfitujący w drzewa'.

dervitъ : ~ gluz. *drjewity* 'bogaty, obfitujący w drzewo', czes. *dřevitý* 'wyprodukowany z drzewa, z dodatkiem drzewa' (*dřevitá vlna*), 'zdrewniały' (Přír. slov.), śl. *drevitý* 'wyprodukowany z drzewa', rzadko 'zdrewniały' (SSJ). ~

dervistъ : ~ pol. dawne XVII w. *drzewisty* 'pełen drzew, lesisty' (L.: Kn.), dial. śli. *dřevisti* 'obfitujący w drzewa, lesisty' (*dřevistvo* uokoleca, Lorentz PW);

ros. dawne XVIII w. *дeрeвистый*, *дpeвистый* (SSRJ III 716, 1106), ukr. u Żel. *dзeпeсьчистий* 'zdrewniały, holzig'. ~

Adi. od *dervo* z suf. *-ats*, *-its*, *-ists* (o tych suf. p. Winkler-Leszczyńska PJ PAN 40). Prasłowiańskość poszczególnych postaci niepewna, może niezależne paralelne derywaty.

W. B.

dervesina zob. **dervina**

dervesьнъ zob. **dervьнъ**

dervę *dervęte* zach. 'małe, młode drzewo, arbuscula'

~ pol. dawne (SJP PAN) i dial. (Wlkpol., Ziemia Łukowska) *drzewię-więcia* 'małe, młode drzewko', kasz.-śl. *dřěwq -ąca* : *-ica* 'ts.; drzewo rosnące' (Sychta SK, Lorentz PW, AJK IV m. 177, cz. II 142—3), śl. ludowe *drievā-vāt'a* coll. 'drwa' (SSJ). ~

Na większy zasięg wyrazu wskazywałyby: 1. sch. dial. (Czarnogóra) *dřevāđ* f. 'drzewa, arbores' (-*ad* sugerowałoby podstawowe dem. na *-e* < *-ę*); 2. ukr. u Żel. *děpešyč* n. 'lasek, zarośla' (*děpešyč* < **dervę-čę*).

Dem. od *dervo*, z suf. *-ę -ęte*.

W. B. — F. S.

dervęga : **dervęka** wsch. 'kawałek drzewa, patyk, żerdź, klocek' : pld. **dervęzga** coll. 'zarośla'

dervęga: ~ ros. dial. *děpešyža* 'klocek, gruba żerdź; niewielki kawałek drzewa, patyk; pawęż; sztuczna drewniana noga, szcudło; drewniana kołatka zawieszona na szyi pasącemu się bydłu; drewniane siodło, drewniany kadłub siodła; drewniana socha', 'stara zgrzebna odzież', 'przewisko człowieka wysockiego lub z drewnianą nogą' (Dal, SRNG). ~

Por. dem. z suf. *-yka*: ros. *děpešyška*, *děpešyška* 'kawałek drzewa, patyk, klocek', 'sztuczna noga, szcudło, proteza', dial. też 'socha' (SRNG), brus. *děpešyška* 'kawałek drzewa, patyk', pot. 'obuwie na drewnianej podszwie' (też dial., zwykle pl. *děpešyški*, Sejaškovič Grodno, MSDM 22: *děpešyška*), dial. poleskie *děpěšyžki*, *děpešyški* 'ts.' (Leks. Polesyja 285—6).

dervęka: ~ ros. dial. *děpešyč* 'drzewce, kij, kostur' (SRNG: Woroneż), ukr. dial. *děpešyč* 'pojedyncze drzewo', 'kawałek drzewa, patyk, polano' (Hrinčenko; u Żel. augm. = *děpešyčyna*), brus. *děpešyč* 'kawałek drzewa, patyk, polano' (BRS), dial. *děpešyč* 'klocek' (Sejaškovič Grodno). ~

Por. derywaty: 1. ros. dial. *děpešyč* w zagadce 'łyżka' (SRNG), brus. *děpešyč* 'kawałek drzewa, patyk, polano' (BRS);

2. brus. pot. *děpešyčyna* 'kawałek drzewa, patyk, polano; pień ściętego drzewa, bierwiono' (BRS).

dervęzga: ~ sch. dial. (Czarnogóra) *dřevězga* 'trudne do przejścia zarośla' (RSAN). ~

Od *dervo*, nie wykluczone bezpośrednie nawiązanie do *dervę*. O suf. *-ęga* zob. I 66, co do oboczności *-ęga* : *-ęka* por. np. *lazęga* : *lazęka* (p. Sławski SE V 62—3), zob. też *-ika* : *-iga*, SP I 91. Oboczność *-ęg-* *-g-* w suf. jak w *děpěšyžyč* : *děpěšyžyč* (zob.). Co do współistnienia sing. : coll. por. *děpěšyč*.

W. B. — F. S.

dervęka zob. **dervęga**

dervęzga zob. **dervęga**

dervějš *dervějša* wsch. 'jakaś roślina przypominająca czymś drzewo'

~ ros. dial. *děpešyč* 'krwawnik pospolity, Achillea millefolium' (Dal), 'Achillea miceranthoides', 'Ptarmica vulgaris', 'bylica polna, Artemisia campestris' (SRNG), ukr. *děpešyč* -*stiv* 'Achillea millefolium' (od XVIII w.: *děpešyč* 'Achillea', Tymčenko, u Makowieckiego Sł. bot. 3—5 również *děpěšyč*, *děpěšyč*), dial. też 'dziurawiec zwyczajny, Hypericum perforatum' (Hrinčenko, Makowiecki o. c. 186), 'Ptarmica certilaginea' (Makowiecki o. c. 301), brus. dial. *děpěšyč* 'Achillea millefolium' (Kiselevskij Bot. sl. 8). ~

Od *dervo*, o suf. *-ějš* w derywatach odrzeczownikowych zob. I 87. Co do

pierwotnego znaczenia por. SRNG VIII 11 s. v. *деревѣи* „stepная деревянистая трава, употребляемая в топливо». W. B.

dervěňeti *dervěňeŋo* : pîn. **dervěti** *dervěŋo* ‘stawać się twardym jak drzewo, drewnieć; sztywnieć, drętwieć’

dervěňeti: ~ czes. *dřevěňeti* -ním ‘drętwieć, cierpnać, sztywnieć’ (Přir. slov.), sła. *dreveniet* -niem ‘ts.’ (SSJ);

sł. *drěveněti* -ním ‘stawać się drzewem, drewnieć; sztywnieć, drętwieć; nieruchomo, tego patrzeć’, dial. ‘nie rozwijać się, nie rosnać, o roślinach’ (Pleteršnik);

ros. *дереветь* (dawne *дереветь*, Dal, SSRJ: 1847 r.) -нею ‘stawać się twardym jak drzewo, sztywnieć, kostnieć; tracić uczucia, stawać się sztywnym, drętwym; drętwieć, sztywnieć, o kończynach’, ukr. *дерева́нтіи* -нію ‘stawać się twardym jak drzewo, drewnieć; tracić czucie, cierpnać, drętwieć’, brus. *дзравянець* (dial. *дзравянець*, Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew) ‘ts.’ ~

dervěti: ~ pol. dawne *drzewieć* -wieje ‘drzewem się stawać, w drzewo rosnać’ (Kn., L.; stąd czes. u Jungmanna *dřevěti* -vím ‘ts.’);

ros. dial. *дереветь* -вею ‘tracić czucie, drętwieć’ (SRNG: Psków, Twer), ukr. u Żel. *деревети* ‘drętwieć’. ~

Por. głuź. *drzewieć* -wi ‘drewnieć, stawać się drzewiastym’.

Denominativa od adi. *dervěňъ*; subst. *dervo*, o budowie zob. I 47. W. B.

dervěnica ‘coś związanego z drzewem; coś drewnianego, przedmiot zrobiony z drzewa, drewniany’

~ dłuź. dial. *dřevjanica* ‘drewniane wiadro’, NT *Dřevěňca* ‘der Laubholz-bach, das Flurstück daran’ (Muka III 199), głuź. *drzewjeńca* (u Pfuħla *drzewjenica*) ‘drewniana łyżka’, czes. rzadkie *dřevěňice* f. ‘drewniany dom’ (Přir. slov.), dial. *dřevěňica* ‘ts.’ (Bartoš DSM), NM *Dřevěňice* od XIV w. (Profous MJČ I 466), sła. *drevenica* ‘drewniana chałupa’ (SSJ), u Kálala ‘drewniana łyżka’;

sł. *drěvenica* ‘rodzaj siekiery’ (Pleteršnik), maced. dial. (Ochryd) *древеница* ‘owad pluskwa, Cimex’ (Gerov Dop., BER I 439);

strus. *древеница* = *дръвеница* ‘drewniana noga, szczudło’, ros. dial. *дерева́нница* (u Dala też *древя́нница*, *древени́ца*) ‘ts.’, *деревени́ца* ‘larwa kornika’ (SRNG), ukr. dial. *дерева́нница* ‘ts.’ (Hrinčenko). ~

Od adi. *dervěňъ*, o substantywizującym przymiotniki suf. -ica p. I 98.

Por. *dervěňzka*.

W. S. — W. B.

dervěnikъ *dervěnika* ‘coś związanego z drzewem, coś na kształt drzewa’

~ czes. NM *Dřevěňík* (Hosák-Šrámek I 200);

sł. NW *Drevenik* prawy dopływ Mestinje-Sotle, już od XIII w. NM *Drevenik* (Bezlej SVI I 155), sch. NM *Drevěňik* -níka od XIV w. (RJAZ, RŠAN), dial. zach. *Drivenik* (RJAZ, HDZ I 410), u Daničicia *Dřevěňikъ*;

ros. dial. *древеник* ‘drobny, rzadki las’ (SRNG: Archangielsk), pîn. *деревеник* -ка ‘robak drzewny, kornik; larwa chrząszcza żyjąca w drzewie’, zool. ‘wój, parecznik, Chilopoda’ (SRNG, Dal), też NM *Древеники* (RGN III 91), ukr. dial. *дерева́ник* -ка ‘wiciokrzew suchodrzew, Lonicera xyloste-num’ (Hrinčenko). ~

Derywat od *dervěns*, o suf. *-ikъ* zob. I 90—1. O sufiksalnym *-e-* zob. *dervěns*. W. S.

dervěnikъ *dervěna dervěno* 'zrobiony z drzewa, z drewna, drewniany, ligneus, e ligno confectus', 'na kształt drzewa, drewna, jak drewno', **dervěnikъ sōdъ** (**съsōdъ**) 'naczynie drewniane', pln. **dervěnikъ bogъ** 'drewniany posąg bóstwa, bożek, bałwan', **dervěnikъ gordъ** 'miejsce ogrodzone, umocnione drzewami, gród', **dervěnikъ gvozďъ** 'drewniany gwóźdź', wsch. **dervěnikъ ognъ** 'ogień otrzymywany przez tarcie dwu kawałków drewna o siebie'

~ pol. dawne od XV w. i dial. *drzewiany* 'zrobiony z drzewa, z drewna, drewniany, ligneus; pochodzący z drzewa, drewny, arboreus' (dobrze poświadczony w gwarach, np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 117, Nitsch DPŚ 193, Zareba AJŚ II m. 182, Dejna AGK m. 348, kasz.-sli. *dřevani*, Lorentz PW, Sychta SK, AJK IX m. 415, cz. II 97—8), stpol. *drzewiany sād* 'naczynie drewniane' (XV w.), *drzewiany bōg*, bałwan 'bożek' (XV—XVI w.), *grōd drzewiany* 'drewniana twierdza, warownia' (XVI w.), *gwōźď drzewiany* 'gwóźdź z drzewa' (XVI w., też dial. kasz., Sychta SK: *dřevané gozže*), połab. *dirvens* (< **dervenoje*) 'drewniane', dłuż. *dřevjany* (pot. częściej *dřejany*, dial. też *dřowjany*) 'zrobiony z drzewa, drewniany' (*dřejany bog* 'bożek' u Megisera r. 1603), przen. 'niezdarny, niezręczny, głupi', głuz. *dřevjany* 'z drzewa, drewniany, drzewny' (też dial., Michalk Neustadt), przen. 'nieuczuciowy, bez uczucia', czes. *dřevěný* (stczes. *dřevěný*, dial. laskie *dřevjany*, Lamprecht Opava) 'z drzewa, drewna zrobiony, drewniany, ligneus' (np. stczes. *dřevěný bōh* 'bożek', *dřevěný sud* 'naczynie drewniane', Gebauer Sl.), 'z drzewem, drewnem związany', przen. 'sztywny, drętwy, przytłumiony, o głosie', sła. *dřevěný* 'zrobiony z drewna, drewniany', przen. 'nieruchawy, nieobrotny, drętwy; głucho dźwięczący', też 'związany z drzewem, drzewa dotyczący' (*dřevěné jahody* 'owoce morwy', *dřevěné jedlo* 'owoce z drzew', Kálal);

sle. przestarz. *dřevěn* 'zrobiony z drewna, drewniany' (np. *dřevěna posoda* 'drewniane naczynie'), 'zdrewniały', 'sztywny, zdrętwiały, zgrabiały' (*dřevěni prsti* 'zgrabiałe palce'), sch. dial. (przede wszystkim czakaw. i kajkaw.) od XIV w. *dřevēn* (np. u Vrančicia *dřiven*, u Belostenca *dřeven*) 'zrobiony z drzewa, z drewna, drewniany' (np. stsch. kuća *dřevěna* 'dom drewniany'), 'związany z drzewem, przynależny drzewu' (RJAZ, RSAN: Prigorje), ses. **древникъ** 'z drewna, drewniany, ligneus' (też es., np. **древники съсѣди** 'drewniane naczynia', SSJ), es. także 'dotyczący drzewa, lasu, ligni, lignorum', bułg. dial. (Šumen) *дрѣвен -вена -вено* 'drewniany' (BER I 423);

strus. **деревянный** (często w es. postaci głosowej: **древянын**, **древяныи**, **древяланыи**) 'zrobiony z drzewa, z drewna, drewniany' (np. градъ **древянкъ** 'drewniane miasto, osada', Srezn. I 736, съсѣдоу... **древяноу**... Srezn. III 834), ukr. od XV w. *дерев'яний* (u Hrinčenki *дерев'яний*; stukr. XVI—XVII w. **деревяныи**, XVII—XVIII w. **древныи**, Tymčenko) 'zrobiony z drzewa, drewna bułdcowego, drewniany' (np. *дерев'яна ложка* 'łyżka drewniana'), dawne XVIII w. też 'z drzewem związany, do drzewa należący', przen. 'nieruchomy, nieżywy; nie wyrażający uczuć, bez wyrazu, o głosie', dial. także *дерев'яний* 'drewniany' (Hrinčenko, Żel.), *дѣрев'ял'яний* doхтор 'dzięcioł, Picus' (Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 127), brus. *дзєрав'яны* 'drewniany' (BRS, też dial., Scjaškovič Grodno). ~

Z wtórnym nawarstwieniem się suf. *-ynъ*: pol. dial. *drzewianny* 'drewniany' (Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ 193, Olesch Sankt Annaberg I 48, Zareba l. c.,

Dejna l. c.), kasz. *dřevanni* 'ts.' (Syhta SK, Lorentz PW, AJK l. c.), stczes. *dřevěnný* 'z drzewa pochodzący' (Gebauer Sl., *dřevěnný* olej, Jungmann); rus.-cs. *древянными* 'drewniany' (np. *съсѣди dřevjanni* 'naczynia drewniane', Srezn.), ros. *древянный* (dial. też *древенной*, SRNG) 'ts.' (np. *древянный бог* 'bożek', *древянные гвозди* 'gwoździe drewniane, ćwieki'), przen. 'nie-ruchomy, bez wyrazu, np. o twarzy; beznamiętny, tępy', dial. także 'zrobiony z belek, belkowy, rąbany', *древянный огонь* 'ogień uzyskiwany przez tarcie jednego kawałka drewna o drugi, zwykle wykorzystywany przy czynnościach magicznych' (SRNG, Dal), stukr. XVI w. *derewennoie* myto 'drow'яне мито' (Тумчєнко).

Adi. od *děro* z suf. *-ěnz*, o nim ostatnio Rigler ZbFL VII 49—51 (z przeglądem dawniejszej literatury), p. też Sadnik SRL III 297—300, Vaillant GC I 147, Bernštejn OSG II 192—3. Por. awest. *drvaēna-* 'zrobiony z drzewa, drewniany'. — Niektóre z podanych postaci zdają się wskazywać na suf. *-ěnz* (wpływ formacji typu *čřevěnz, zeleněnz, studěnz*) np. połab. *drivenēz*, ślę. *dřevěnz*, sch. *dřevēn*. Rus. i łuż. postaci z *-an-* przeniesione z typu po palatalnej spółgłosce (np. ros. *кóжанный, песчанный, ржаной*). W. B. — F. S.

dervěńzka 'przedmiot zrobiony z drzewa, drewniany, np. naczynie drewniane, wiadro drewniane, miska wydlubana w drzewie, obuwie z drewnianą podeszwą', dial. pñ. może też 'roślina pięciornik kurze ziele, *Potentilla erecta*'

~ stpol. wyjątkowe XV—XVI w. *drzewianka* 'drewniane naczynie' (Kartoteka Słownika stpol., SP XVI IBL), dial. 'pięciornik kurze ziele, *Potentilla erecta*' (Karłowicz SGP: z Litwy), *dřevjanka* 'dom stary, ubogi' (MAGP I cz. II 5: Cieszyńskie), śli. *dřevjanka* 'drewniak, but z drewnianą podeszwą' (Lorentz PW), dłuż. *drzewjanka* 'ts.', głuż. *drjewjanka, drjewjenka* 'drewniana miska', 'dzierlatka, *Galerida cristata*', u Pfuħla też *drjewjenka* 'Holzbirne', *drjewjanka* '*Potentilla erecta*', czes. *dřevjanka* 'drewniany but, drewniak; drewniana fajka', *dřevjanky* pl. 'drewniany zegar' (Přír. slov.), śla. *drevienka* 'przedmiot z drzewa, zwykle fajka, naczynie na wodę, drewniana miara, drewniany but, drewniak' (SSJ, Kálal), *drevianka* 'drewniane wiadro' (SSJ, Kálal);

ślę. *dřevjanka* 'rodzaj dużego kosza; miara zboża' (Pleteršnik), sch. dial. od XVII w. *dřevjanka* 'miara zboża', 'drewniane siodło' (RJAZ, RSAN);

ros. dial. *дєрєвjanka* '*Potentilla erecta*' (w tym znaczeniu też *дрєвлjanka*), w zagadce 'drewniana łyżka' (Dal, SRNG), ukr. *дєрєвjanka* (już stukr., Тумчєнко, dial. też *дєрєвлjanka*) 'przedmiot drewniany: drewniana miska, miska wydlubana w drzewie, drewniana noga, szczudło, drewniak, but z drewnianą podeszwą', dial. także '*Potentilla erecta*' (Makowiecki Sł. bot. 293, Leks. Poleszja 420), 'owad Trichoptera' (Lysenko SPH), brus. dial. *дєрєвjanki* pl. 'buty na drewnianej podeszwie, drewniaki' (Sejaškovič Grodno), *дєрєвjanka* '*Potentilla erecta*' (Kiselevskij Bot. sl. 104). ~

Substantywowane adi. *dervěnz*, o suf. *-zka* zob. I 94.

W. B.

dervěńсь *dervěńсьca* zach. i ślę. 'coś zrobionego z drzewa; coś złożonego z drzew, teren porośnięty drzewami'

~ pol. dial. *drzewieniec* 'gaik' (Karłowicz SGP: Kieleckie), dłuż. *dřewjano-ca* 'drewniany but, drewniak', przen. 'niezgrabny, niezręczny człowiek, niezłada, niezgraba', w nazwach terenowych *dřevěńś-ca* 'drzewostan, las, zwłaszcza liściasty', głuż. *drjewjano-ca* 'drewniany but, drewniak', *drjewjeno-ca* 'szopa na drzewo, drewnutnia', u Pfuħla 'robak drzewny', stczes. *dře-*

věnc -ncě 'drewniany zamek' (Gebauer Sl.), dial. laskie *dřevānc* 'człowiek nieruchawy' (Bartoš DSM), śl. dial. *drevienec* -nca (zwykle pl. *drevience*) 'drewniany gwoździak do butów, ćwiek' (SSJ);

śl. *dřevěnc* -nca 'skamieniałe drewno, Holzstein' (Pleteršnik). ~

Od *dervěncь*, o substantywizującym adi. suf. -cь zob. I 99—100. W. B.

dervěti zob. **dervěněti**

dervina 'drzewa rosnące, arbores', dial. płn. też 'pojedyncze rosnące drzewo', 'drzewo ścięte, materiał drzewny, drewno': wsch. **dervesina** 'drzewo rosnące, drzewo suche'

dervina: ~ pol. *drzewina* 'drzewa, zarośla z drzew, arbores' (od XV w., też dial. 'drzewa rosnące', Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek I 166), 'małe, skarłate, chore drzewo', dial. także 'pojedyncze' drzewo rosnące' (MAGP XI m. 546, cz. II 150—1: Polska centralna, pld. i pñ.wsch. Miłpol.), stpol. w XVI w. prawdopodobnie 'suche gałęzie, chrust' (SP XVI IBL), śl. *dřevina* (: *dřevizna*) 'drewniane części i przedmioty' (Lorentz PW), połab. w NT *dřevaina* (Rost 381), dłuż. *dřevina* 'lasek, gaik', głuź. *drjewina* 'ts.', czes. *dřevina* 'drzewostan; masa drzewna' (Vydra, Česko-polský slov.; w Pfir. slov. tylko 'zdrewniała roślina'), śl. *drevina* 'roślina o zdrewniałej łodydze', 'drewno';

sch. NM *Drevina* (RJAZ: Serbia), dawne XVIII w. i dial. *dřevinka* 'bylica boże drzewko, Artemisia abrotanum' (RSAN, RJAZ);

ros. pot. i dial. *depesina* 'ścięte drzewo, pień drzewa, kłoda, bierwiono', 'pojedyncze rosnące drzewo: wielkie drzewo', 'drewniana część jakiegoś przyrządu, narzędzia' (SSRJ, Dal, SRNG), ukr. *depevina* '(pojedyncze) drzewo rosnące' (od XVIII w., Tymčenko, też dial. Hrinčenko, Stieber AJLemk. m. 163), dial. także coll. 'drzewa' (Hrinčenko): *dereviná* 'drewno; drzewo jako materiał budowlany, budulec', dial. poleskie *дэрэвіна, дэрвіна* 'krótka belka w ścianie' (Leks. Poleszja 184—5). ~

dervesina: ~ ros. dial. *derevėsina* 'drzewo' (SRNG: Nowogród), *dřevėsina* (: *dřevėsna*) 'rosnące drzewo, suche drzewo' (SRNG: Moskwa, Perm, Psków), w języku liter. *dřevėsina* (dawne *dřevėsina*) 'miazga drzewna, drewno', coll. 'ścięte drzewa' (dane dialektyczne kwestionują ujęcie Bernštejna OSG II 157, według którego wyraz jest charakterystyczny dla współczesnego języka liter.). ~

Od *dervo derva*: dial. *dervese*, o różnych funkcjach suf. -ina zob. I 120—3. W. B.

dervistь zob. **dervatь**

dervitь zob. **dervatь**

dervo derva, dial. pld. (i wsch.?) **dervo dervese** 'wieloletnia roślina o wyraźnie wykształconym zdrewniałym pniu, który na pewnej wysokości rozgałęzia się w koronę, rosnące drzewo, arbor', 'ścięte drzewo', zwykle zbiorowo 'materiał drzewny, drewno, materia, lignum, ligna', 'pień ściętego drzewa (oczyszczony z gałęzi), kłoda, bierwiono, żerdź', przen. o 'człowieku tępym, bezmyślnym, głupim'

~ pol. *drzewo* -wa 'arbor' od XIV w. (też dial., o postaciach fonetycznych i ich zasięgu p. MAGP XI m. 546, cz. II 150—1, Małecki—Nitsch AJPP

m. 300, Zaręba AJŚ II m. 180, AJK IV m. 177, cz. II 142; niekiedy 'drzewo, głównie rosnące w lesie', Kucala PSM 62, 'drzewo rosnące w lesie, rzadziej przy drodze, najrzadziej owocowe', Nitsch DPŚ 193; od XV w. bardzo częste w nazwach roślin np. stpol. boże *drzewo* 'bylica Boże drzewko, Artemisia abrotanum', bukowe *drzewo* 'buk', kruchkie *drzewo* 'kruszyna pospolita, Rhamnus frangula', dial. białe *drzewo* 'topola', MAGP VII m. 314, cz. II 50—3, osowe, osikowe *drzewo* 'osika', AJK VII m. 314, cz. II 88—9), 'materiał drzewny, drewno np. do wyrobu różnych przedmiotów, budulec, lignum, ligna' (w znaczeniu zbiorowym od XIV w., według Słownika stpol. nie tylko 'ligna', ale też 'arbores'; 'lignum' także dial. np. Zaręba AJŚ II m. 181, Siołkowiec 32: tu tylko 'lignum', zaś w znaczeniu 'arbor' *strom*; 'drwa', Karłowicz SGP, 'drewno opałowe', Olesch Sankt Annaberg 48), 'pień drzewa ściętego, kłoda, belka, drag' (stpol. od XV w. 'belka, trabs, tignum', dial. np. 'przycieś', Małecki—Nitsch AJPP m. 41, 'podłużna belka w ścianie', o. c. m. 44, Kucala PSM 129—30), dawne od XV w. 'drzewce włóczni' (por. dial. kasz. 'drewniany uchwyt, drzewce', Lorentz PW), stąd 'włócznia, kopia', dłuż. *dřewo* : *dřowo* (dial. też *dřewo*) -wa 'lignum' (np. kścicowe, ściżowe *dřowo* 'das Kreuzholz'), dawne i dial. 'arbor', dial. böße *dřewo* 'Stabwurz', głuź. *drjewo* (dial. też *dřowo*, Schroeder Schleife 105) -wa 'lignum, kawałek drewna', 'las, drzewostan', u Pfuha też 'krzyż; posąg bożka; drzewce włóczni, włócznia, kopia', dawne 'arbor' (Stachowski Warychiusz; dziś np. *drjewo* puścić 'szcinać drzewo', čorne *drjewo* 'drzewo iglaste'), křiżne (křiżowne) *drjewo* 'szakłak, Rhamnus', czes. *dřewo* (stczes. *dřewo*) -va 'materiał drzewny, drewno, lignum, drwa' (też dial. np. 'drewno, zwłaszcza opałowe', Horečka Frenštát, 'drwa', Gregor Slav.-buč., Malina Mistřice), 'drewniany przedmiot, np. deska stołu, blat, drewniany instrument muzyczny', stczes. i dziś dial. też 'arbor' (Gebauer Sl., Přír. slov., 'drzewo leśne', Bartoš DSM, Hruška DSCh; już w stczes. w nazwach niektórych drzew i krzewów, także w ludowych nazwach roślin: boží *dřewo* 'Artemisia abrotanum', myší *dřewo* 'psianka słodkogórz, Solanum dulcamara'), dial. również 'bierwiono, belka, pień drzewa' (Bartoš DSM: pl. *dřeva* 'bierwiona', Malina Mistřice: máme v lesi silné *dřewo* 'silné kmeny dubů, buků'), stczes. 'drzewce kopii, kopia, włócznia', często w porównaniach na oznaczenie twardości, braku odczuć, odrętwienia, ociężałości, głupoty, np. spím jako *dřewo* 'twardo śpię', hluchá jako *dřewo* 'głucha jak pień', padl těžce jako *dřewo* 'upadł ciężko, zwałił się', sta. *dřewo* -va 'materiał drzewny, drewno, kawałki drewna, lignum', dial. też 'arbor' (Kálal: wsch.; także w ludowych nazwach roślin np. boží *dřewo* 'Artemisia abrotanum', Buffa SBN 284, myšie *dřewo* 'Solanum dulcamara', SSJ, dievské, červené *dřewo* 'wawrzynek wilcze łyko, Daphne mezereum', Kálal), przezwisko ociężałego, głupiego człowieka: ty *dřewo*!, często w porównaniach np. spat' ako *dřewo* 'twardo', sediet' ako *dřewo* 'bez ruchu, nieruchomo', sprostý, hlupý ako *dřewo* 'bardzo głupi';

śle. *dřevô* -*věsa* 'arbor' (już w XVI w. u Megisera; też w nazwach roślin np. božje *dřewo* 'božodrzew gruczołowaty, Ailanthus glandulosa', zapewne kalka niem. *Götterbaum* 'ts. '), dial. także 'drzewo oczyszczone z gałęzi', 'pląg' (np. Tominec Črni vrh), 'belka w kieracie; belka w wiązaniu dachu', przestarz. 'maszt', sch. dawne i dial. (przede wszystkim čakaw. i kajkaw., szcztakowo też sztokaw. w Dubrowniku, w Czarnogórze) *drjěvo* (: *drjěvo*) 'arbor' (od XIV w.; por. przeciwstawienie w čakaw. *dřewo* 'arbor' : *drvo*

'ścięte drzewo': dokle raste, je *drevo*, a kad se poseče, je *drvo*, ZNŽO XXXIX 309: Kastav, kresati *drvo* 'očistiti stablo': kresati *drvo* 'gorivo drvo riješiti grančica sa strane', Ribarić SDZ IX 160; także w nazwach roślin: bożje *drijevo* 'Artemisia abrotanum, paniculata; Lonicera caprifolium, etrusca', 'materia, lignum' (od XVI w., np. u Vrančicia tylko 'lignum'; wyjątkowe w XVIII w. 'drewno na opał'), wyjątkowo w XVI w. 'belka, bierwiono' (ale już w XIII w. 'krzyż'; dial. 'drażek', kajkaw. w Prigorju pl. *dréva* 'više komada posječena drveta pojedince', RŠAN), w XVII—XVIII w. 'przedmiot drewniany, coś zrobionego z drewna', dawne od XIII w. i dial. 'łódź, statek, navis' (np. u Belostenca 'navigium'; według Skoka ER I 438 kalka włos. *legno* 'drewno': 'statek', por. jednak także ros. dial. *dépevo* 'łódka wydłubana z jednego pnia'), w XIV w. NM *Dréva* pl. (RJAZ, RŠAN, RMat.), scs. ДРЕВО ДРЭВА (9 razy): ДРЭВЕСЕ (1 raz w Supr.), pl. ДРЭВЕСА 'arbor', 'lignum', 'kół, pał, pałka, drag, kij, fustis', bułg. dial. płd.zach. *drévo*, wsch. *дряво* 'arbor' (BER I 439, Gerov Dop., Popivanov Sb. BAN XXXIV 381: Šumen), maced. dial. *dpevo* 'arbor' (RMJ), *dr'ävu* n., pl. *dr'awé* 'drzewo ścięte lub rosnące, ale nie owocowe' (Małecki SW: tylko z Wysokiej);

strus. ДЕРЕВО 'arbor', 'kopia, włócznia', częściej w cs. postaci ДРЕВО, ДРЕКО -ва, w pl. często ДРЭВЕСА 'arbor', 'lignum', 'deska', 'belka, drag', 'drwa', pl. ДРЯВА 'las' (Srezn.), ros. *dépevo* -са (dial. też *depévo*, *depesó*), pl. dawne i dial. *depesá* (: dial. *depéaa*; dziś *depéaa*, p. *dervyje*) 'arbor' (dial. nieraz tylko o drzewie liściastym, SRNG; częste w ludowych nazwach roślin, np. bożje *dépevo* 'bylica, Artemisia dracunculul, procera, Marschalliana; tamaryszek, Tamarix tatarica', *vepecovo dépevo* 'jałowiec, Juniperus communis', *чepное dépevo* 'wierzba rokitka, Salix rosmarinifolia', SRNG), 'pień ściętego drzewa po obcięciu gałęzi', 'lignum, drewno używane jako materiał do różnych wyrobów, jako budulec', dial. też 'belka; maszt; żerdź, drag np. do umocnienia załadowanego wozu, stogu; koromysło; rodzaj pałki z hakiem do prania bielizny w rzecie; kopyto do plecienia łapci, wyrobu butów; deska, na której maluje się ikony; beczka; łódka wydłubana z jednego pnia', pl. *depéaa*, *depéaa*, *depesá* 'budulec; belki, bierwiona; drażki np. do przenoszenia bielizny do prania; drewniana część chomąta', pot. często 'o głupim, tępym, nieuczuciowym człowieku' (SRRJ, Dal, SRNG), o możliwości dialektycznych śladów postaci *derwo dervese* p. *dervesina*, ukr. *dépevo* -са 'arbor' (od XIV w., też dial. np. Stieber AJŁemk. m. 163; także w nazwach roślin np. dial. божье *dépevo*: *биждеpevo* 'Artemisia abrotanum, campestris, procera; Tamarix paniculata', Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot. 38—40, 365, ale w XV w. *вожье дерекко* 'krzyż', Tymčenko), 'pnie ściętych drzew oczyszczone z gałęzi, kłody', 'lignum, budulec' (od XVI w., też dial. np. Leks. Poleszja 134), dial. łemk. *derewo* 'drwa' (Stieber o. c. m. 167), poleskie *dšpəvo*, *dšpəvo*, *dápəvo* 'kołek do wiązania snopów; podstawa, do której przymocowuje się górną część samoprząsnicy' (Leks. Poleszja 98, 207), przen. 'tępy, bezduśny człowiek', też w porównaniach np. зрізаним *derevom* упав на ліжко 'upadł na łóżko jak kłoda' (SUM), brus. *džépassa* n. 'arbor' (też w nazwach roślin: dial. божька *džepassa* 'Artemisia campestris', Kiselevskij Bot. sl. 19: Mińsk), 'drewno jako materiał, budulec, lignum' (także dial., Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno: też *džépasso*, Bjalskevič Mohylew: także *džépassa*, *džépassa*, MSDM 86, Mat. Minsk: pl. *džépassa* 'budulec').

We wsch.słów. dobrze są też poświadczone postaci bez pełnogłosu: ros. przestarz. i poet. *drévo* -са, pl. *drévesá* 'arbor', dial. *drévo* (: *дряво*), *древó*,

pl. *dpěsa*, *dpesá* 'arbor; duże, wieloletnie drzewo (odpowiednie na budulec); pień ściętego drzewa oczyszczony z gałęzi przeznaczony na budulec', 'łódka wydłubana z jednego pnia', 'drażek do noszenia ikony' (SRNG: tu dane świadczące o dużym zasięgu w gwarach), dial. божке *dpěso* 'Tamarix gallica' (SRNG), ukr. przestarz., poet. *dpěso* 'arbor' (SUM, Żel., wyjątkowe w XVIII w., Tymčenko), też dial. *dpěso*, *děpso*, Hrinčenko, Stieber o. c. m. 163: *dler(y)wo*, *drewo*, brus. *dpěsa* n. 'arbor; lignum' (też dial., Nosovič 145 i 732: *dpěso* 'arbor', *dpěsu* pl. 'drwa, polana', Bjaľkevič Mohylew: *dpěsa* : *dpěsa* n., Šaternik Červ.: *dpěsa*, Rastorguev Brjansk), poleskie także *dpěso* 'kolek do wiązania snopów' (Leks. Polesja 98). — W językach liter. zapewne z cs. (por. wyżej rus.-cs. дѣсо), natomiast w gwarach (wobec dużego zasięgu tych postaci) prawdopodobnie w rezultacie rozwoju *-ere-* > *-re-* bądź *-er-* (wypadnięcie nieakcentowanej samogłoski). ~

Ze słów.: rum. *dredvâ* 'pręt drewniany; bijak tapicerski'.

Por. wtórne postaci 1. słu. przestarz. i dial. (?) *drěv* m. 'arbor' (SSKJ, Pleteršnik), ros. dial. (Kaługa) *dpeš -sa* 'ts.' (SRNG: wyjątkowe w zagadce), ukr. dial. бичдепес, божидепес *-sa* 'Artemisia campestris' (Hrinčenko);

2. ros. dial. *děpessa* f. 'arbor', *děpessá* f. 'listowie' (por. niżej lit. *dervà*), *děpessá* m., f. 'prostak, gbur' (SRNG).

Kontynuuje bśl. *derŷa-* n., na które wskazuje też derywowane stąd lit. coll. *dervà* 'smolne drzewo, drewno; szczapa, kawałek smolnego drzewa, łuczyno; dziegieć, smoła' (> fiń. *terva* 'smoła, dziegieć'). Do ie. *der-ey-*, *der-u-* : *dr-ey-* 'drzewo' (zob. *drava*). Najbliższe odpowiedniki: cymr. *derw-en* 'dąb' (**derŷā-*), gal. NM *Dervus* ('las dębowy') < **dervo-*, stnord. *tjara* f. 'dziegieć, smoła' (**derŷōn-*), ags. *teru*, *teoru* n., *tierwe* f., *tierwa* m. 'ts.' (ie. **deru-jo-*). Z apofonią (zob. *sš-dorvā*): stind. (heteroklityczne) *dāru drūnaḥ* : *drōh* 'kawałek drzewa, polano, szczapa, drewno, przedmiot drewniany', awest. *dāuru-draoš* 'kawałek drzewa, drewno, pień drzewa', gr. δόρυ n. 'pień, drzewo; deska, belka; drzewce włócznie, włócznia, oszczep', het. *taru* n. 'drewno', lit. *darvā* = *dervà*, lot. *darva* 'dziegieć, smoła'. Pod względem morfologicznym w bśl. pierwotny temat na *-o-* (psł. dial. temat na *-es-* może być archaizmem, p. SP II 29, Meillet Ét. 360, może jednak być też sekundarną innowacją, zob. Vaillant GC III 235—6, Bernštejn OSG II 156—7), derywowany od stematyzowanej podstawy *der-u-* > *der-ŷ-*. Zob. paralelną budową *dravo* (**druŷom*) < *dru(ŷ)*-. Pierwotnie substantywizowane adi. n., dla podstawowego *dereu-* rekonstruuje się znaczenie 'twardy, mocny, trwały': 'być twardym, mocnym, trwałym, zdrowym'. Por. irl. *derb* 'pewny, niezawodny' (**derŷo-*) i pers. *diraxt* 'drzewo, arbor', śrirań. *draxt* pierwotnie adi. dewerbalne *draxta-* z podstawowym znaczeniem 'coś stałego, twardego' (Benveniste Voc. I 107—8). — O rozwoju znaczenia 'człowiek tępy, bezmyślny, głupi' (w wyniku porównania człowieka z pniem, drewnem) p. Much WS I 39—48.

Berneker SEW I 185—6, Trautmann BSW 52—3, Sławski SE I 174, Kuryłowicz AI 58, 124, Fraenkel LEW 90—1, Walde-Hofmann I 765, Ekkert UZIS XXVII 16—8, Pokorny IEW 214—7, Benveniste PLG I 298—301, Voc. I 104—8 (koryguje przekonująco dawne ujęcie Osthoffa Etymologische Parerga I, 1901, 136 nn.). W. S. — W. B. — F. S.

dervoděľs'ь zob. drŷvoděľs'ь

dervoděl'a zob. drъvoděl'a

dervoděl'ъ zob. drъvoděl'ъ

dervoždъ zob. drъvoždъ

dervotarъ zob. drъvotarъ

dervonъ *dervona dervono* zach. 'odnoszący się do drzewa, drzewa dotyczący, drzewny'

~ stpol. XV—XVI w. *drzewowyy* 'drzewa dotyczący' (np. w XVI w. *drzewowyy* mech 'Lichnes sp.', skora *drzewowa*), dial. kasz. *dřevovi* 'odnoszący się do drzew' (*dřevovi* ptáč 'dzięcioł, Picus', Sychta SK; u Lorentza PW: *dřewovii*), głuź. *drjewowyy* 'drzewny' (np. *drjewowyy* popjeł, *drjewowoe* wuhło), czes. rzadkie *dřevový* adi. do *dřevo*, już stczes. *dřevový* (np. ovoce *dřevové*, črvek *dřevový* 'ligni vermiculus', Gebauer Sl.), śla. *drevový* adi. do *drevo* (np. *drevový* materiál). ~

Adi. od *dervo* z suf. *-ovъ*. Zapewne już psł. dial. zach. innowacja. Por. *dervonъ*. W. B. — F. S.

dervъko pln. 'małe, młode rosnące drzewo, arbuscula', 'kawałek drzewa, drewna, patyk, kij, klocek'

~ pol. *drzewko* 'arbuscula' (od XVI w., ale już w XV w. boże *drzewko* 'Artemisia abrotanum'; dial. też 'młode drzewo owocowe', Zareba AJŚ II cz. II 54, Szymczak Domaniewek, Sychta SK, Lorentz PW, 'drzewo rosnące', MAGP XI m. 546), 'kawałek drewna np. na opał', dial. także 'krótka belka w ścianie' (Dejna AGK m. 735), śląskie 'mała beczka, beczułka' (MAGP III cz. II 26, Nitsch DPŚ 193, Zareba AJŚ III m. 302), dłuź. *dřowko* : *dřewko* (dial. też *dřewko*) 'kawałek drewna', 'lasek, zarośla', bóże *dřowko* 'Artemisia abrotanum', także NO *Dřewko* (Muka III 25), głuź. *drjewko* 'drewienko, patyczek', coll. 'drobne drwa', czes. *dřívko* 'kawałek drewna, drewienko' (dial. 'zapałka', też *dřevko* 'obsadka pióra', Bartoš DSM), dial. także 'małe drzewo leśne' (Přír. slov., Hruška DSCh), śla. *drievko* (rzadziej *drevko*) 'mały kawałek drewna, drewienko' (dial. *drevká* pl. 'zapałki', Kálal), ludowe bożie *drievko* 'Daphne' (SSJ), 'Artemisia abrotanum' (Buffa SBN 284);

ros. dial. *děpesko*, *depésko*, *depeskó* 'arbuscula' (pln.), 'drzewce narzędzia, chorągwi; maszt' (SRNG), w języku liter. *dřésko* (dawne też *dřeskó*) 'drzewce', u Dala także 'stup, kotek namiotu', dial. боже *dřésko* 'Tamarix gallica' (SRNG), ukr. *dřésko* 'drzewce narzędzia, chorągwi', przestarz. poet. 'arbuscula' (SUM, też dial., Hrinčenko), brus. *dřsýka* n. 'drzewce np. chorągwi', 'polano' (też dial. *dřsýki* pl. 'krótkie drewienka do palenia, na podpałkę', MSDM 20, Mat. Minsk 55), dial. także *dřésko* 'arbor' (Nosovič). ~

Dem. od *dervo*, o suf. *-sko* zob. I 93.

Por. *dervyce*.

W. B.

dervyce 'małe, młode drzewo rosnące, arbuscula', 'kawałek drzewa, drewna patyk, kij, klocek; kij, drażek stanowiący uchwyt niektórych narzędzi, przedmiotów'

~ pol. *drzewce* (dawne też *drzewco*) 'drag drewniany będący trzonem np. sztandaru, kosy, dzidy' (od XVI w.), dawne od XV w. 'włócznia, kopia,

dzida', stpol. XV w. też 'drzewo rosnące' (boże *drzewce* 'bylica boże drzewko, Artemisia abrotanum'), w XVI w. pl. *drzewca* 'drażki do noszenia ciężarów', dłuż. NM *Drève* (Muka III 25), czes. *dřevce* (stczes. *dřevce* od XIV w.) 'kopia, włócznia; drąg drewniany będący trzonem np. włóczni, sztandaru', rzadko 'kawałek drewna, deska' (stczes. 'drewno np. na opał, kawałek drewna'), stczes. też 'odyga, pręt', bożie *dřevce* (dziś ludowe boży *dřevce*) 'Artemisia abrotanum', sła. *drievce* (dial. też *drevce*) dem. do *drevo* 'lignum', dial. *drevce* także 'szczebel w drabinie' (Kálal);

stł. przestarz. *dřevce* (dial. też *drevce*) 'arbuscula' (bożje *drevce* 'Ilex aquifolium', błażeno *drevce* 'jałowiec sawina, Juniperus sabina'), u Pleteršnika także 'maszt', 'die mit Leimruten versehene Klettenstange der Vogelsteller', sch. *drijevce* (*drijevce*) dawne od XVI w. i dial. (np. czakaw. *drivoce*, Ribarić SDZ IX 144) 'arbuscula' (dziś przede wszystkim bożje *drijevce* 'Artemisia abrotanum; wiciokrzew przewiercień, Lonicera caprifolium; Ilex aquifolium'), 'drewno, kawałek drewna', dawne 'mały statek, navicula', już w XIV w. NM *Drěvce* (RJAZ, RŠAN, RMat.), cs. *дръвьце* 'arbuscula' (Miklosich LP);

strus. *деревьце* 'drzewko (owocowe), arbuscula' (Srezn. III), ros. *депеуо* : *депеуе* 'arbuscula', dial. też 'klocek, forma do plecenia łapci', pl. *депеуа* 'drewniany kadłub chomąta' (Dal, SRNG), ukr. *депесуе* (dial. też *депесуе*, Hrinčenko) 'arbuscula' (od XV w.), dial. także 'przystrojone drzewko w czasie uroczystości weselnych', 'część pługa' (Hrinčenko, Żel.), dawne XVII—XVIII w. 'długi kawałek drzewa, drażek; drzewce chorągwi' (Tymčenko) przestarz. i poet. również *дпесуе* 'arbuscula' (SUM), stukr. XVI—XVIII w. 'drewniany uchwyt broni, drzewce' (Tymčenko), brus. dial. *дрэпіўа* n. 'arbuscula' (Bjałkvei Mohylew), w języku liter. *дрэўа* n., u Nosoviča *дрэуо* 'ts'. ~

Por. 1. stł. *drevěsce* 'arbuscula', u Pleteršnika też mało *drevesce* 'Lonicera caprifolium', p. *dervo* *dervoese*;

2. stpol. wyjątkowe XV—XVI w. *drzewieco* 'włócznia, dzida' (Słownik stpol. II 203, SP XVI IBL, L.), dłuż. NO *Drève -ca* (Muka III 25), głuż. *dřevce -ca* 'drzewce; dzida, oszczep', czes. rzadkie *dřevce -vce* = *dřevce*, boży *dřevce* 'Artemisia abrotanum' (też dial., Gregor Slav.-buč. 47), sch. tylko bożji *dřevac* 'Artemisia abrotanum' (RŠAN: Šulek, z czes.?), ukr. u Żel. *депесуь -суа* 'Hylobius', u Karłowicza SGP jako hucul. 'bukiet weselny, przystrojona gałąź smreczyny' podane w pol. postaci *drzewieco*;

3. ros. dial. *депуа* f. 'kopyto do plecienia łapci' (SRNG: Wiatka).

Dem. od *dervo*, o suf. *-vce* zob. I 100.

Por. *dervsko*.

W. B.

dervyje coll. 'drzewa rosnące, arbores', 'ścięte drzewa używane jako materiał budowlany, lignum, pnie drzew'

~ pol. dawne od XV w. *drzewie* 'drzewa rosnące, arbores' (też dial., Karłowicz SGP I 382—3 s. v. *drzewię*), dawne także 'drewniany trzon, uchwyt, drzewce' (SJP PAN), stpol. XV w. 'materiał drzewny, lignum', czes. *dřiví* (stczes. *dřevie* : *dřevie*) n. 'drwa, pewna ilość drewna' (też dial. np. štípu *dřiví*, Bělič Dol. 169), stczes. i dial. 'drzewa rosnące, las' (Přír. slov., Gebauer Sl.), sła. *drievie* (dial. *drevie*, Kálal) n. 'drwa';

stł. *dřevje* n. 'drzewa, arbores', sch. dawne i dial. *dřivevlje*, *dřevlje* (np. czakaw. od XV w. *drivje*, *drevje*, też kajkaw. np. *drevljê*, Herman Filologija VII 80) 'drzewa rosnące, arbores', 'drewno jako materiał budowlany'

(RJAZ, RSAN), cs. dřevine 'arbores; ligna' (Miklosich LP), śrbuļg. дрѣвѣ coll. (BER I 439);

strus. дѣревинѣ (też w cs. postaci głosowej дрѣвинѣ, Srezn. III) n. 'arbores', ros. дѣрѣвья pl. do дѣрево, dial. дѣрѣвье : дѣрѣвье́ 'drzewa rosnące, arbores', 'duże, grube drzewo', pñn.-zach. też дѣрѣвье́ 'drzewo', 'drzewa', 'kora brzożowa' (Dal, Опыт, SRNG), stuktur. XV—XVIII w. дѣрѣвье́ 'drzewa, arbores' (Тумчѣнко), brus. dial. дѣрѣвье́ 'większa ilość drzew' (Nosovič). ~

Por. buļg. dial. дрѣвина 'drzewa' (Gerov Dop. s. v. дрѣво).

Coll. od dervo, o suf. -ýje zob. I 86.

W. S. — W. B.

dervýno zach. 'drewno, kawał drzewa, drewna, lignum'

~ stpol. XVI w. wyjątkowe дрѣzewно 'drewno; kawał drzewa' (np. Маҷз. 298a, SP XVI IBL VI 19—20, L.; może już w XV w.: w Słowniku stpol. II 180 дрѣzewно), dial. kasz. dřevno 'ts.' tylko w zwrocie zaběc v kam a dřevno 'zapomnieć' (Sychta SK I 251), dłuż. dřevno : dřovno 'bierwiono, kłoc, belka, kawał drewna, polano; drewno budowlane, budulec', dřovno też 'drzewo, arbor' (w tym znaczeniu wyjątkowe), 'ułożony budulec, plac, gdzie jest złożony budulec', dřevno również przen. 'nieporadny, niezgrabny człowiek', głuź. дрѣzewно 'obciosany kawał drewna, drewno użytkowe', czes. dial. dřevno 'kawał drzewa, bierwiono' (Bartoš DSM: z pogranicza sła.). ~

Nie tu chyba należą wyjątkowe i niepewne ros. dial. дрѣвно́ 'bierwiono' (SRNG: Smoleńsk), ukr. u Żel. дрѣвно́ 'spróchniałe drewno', p. дрѣвныно. Substantytywizowany nom. sg. n. adi. dervýňz (zob.). Por. дрѣвныно. W. B.

dervýňz dervýna dervýno, dial. pñd. (i wsch.?) też dervѣсьňz 'drzewa dotyczące, pozostający w związku z drzewem, arboreus, ligneus, qui ligni est, ad lignum pertinet', 'drzewa, drzew, arboris, arborum, ligni, lignorum' (zastępuje gen.), dervýnaja kora, skora 'kora drewna', pñn. dervýnoje oglyje 'węgiel drzewny', zach. dervýňjъ čývъ 'robak gryzący, toczący drzewo, drewno'

dervýno: ~ pol. od XV w. дрѣzewны́ 'złożony z drzew, będący drzewem; zrobiony z drzewa, drewna; będący drewnem lub częścią drewna' (dial. kasz.-sł. dřevni, dřevni, np. dřevni sok, Lorentz PW), węgiel дрѣzewны́ 'węgiel otrzymywany podczas suchej destylacji drewna', stpol. XVI w. skóra дрѣzewна 'kora drzewa', дрѣzewны́ czerw, mol 'robak gryzący, toczący drewno', głuź. дрѣzewны́ 'posiadający drewno, obfitujący w drewno, lesisty' (np. дрѣzewна krajina 'lesista okolica'), czes. dřevný (: dřevní) 'dotyczący drzewa, drewna, pozostający w związku z drzewem' (np. dřevný červ 'robak toczący drewno', Jungmann), stczes. dřevný : dřevný 'ts.' (Gebauer Sl. I 381), sła. dřevný 'wyprodukowany, uzyskany z drewna' (np. dřevné uhlie 'węgiel drzewny'), u Kálala dřevna blška 'rodzaj gry';

sł. drēven -vna -vno 'dotyczący drzewa, pozostający w związku z drzewem' (Pleteršnik), stsč. XIII—XVIII w. drījevan -vna -vno 'ts.', scs. дрѣвньнъ 'związany z drzewem, drewnem, ligni, lignorum';

strus. wyjątkowe дрѣвньни 'ξύλου', ros. dial. дѣрѣвньный 'pokryty drzewami' (SRNG: Ural), дрѣвньный 'tępy, głupi' (SRNG: Archangielsk), ukr. дѣрѣвньний -ná -né 'dotyczący drzewa, odnoszący się do drzewa, z drzewa otrzymywany' (też dial. np. Lysenko SPH), 'żyjący, pasożytny na drzewie', дѣрѣвнá kopa 'kora drzewa', stuktur. XVI w. także 'z drzewa zrobiony, drewniany', дѣрѣвне мыто 'дров'яне мито' (Тумчѣнко). ~

dervѣсьňz: ~ sł. drēvēsen -sna -sno 'dotyczący drzewa, pozostający w związku

z drzewem' (np. *drevesna* skorja 'kora drzewa'), cs. ДРВЕСНАНЬ 'arboris' (Miklosich LP);

z cs.: ros. *древесный* 'odnoszący się do drzewa, przynależny drzewu', 'otrzymywany z drzewa' (np. *древесный* уголь 'węgiel drzewny'), ukr.-cs. *древесный* 'arborarius' (Slavynec'kij Leks. 90, też Żel.: *древесный*). ~

Adi. od *dervo derva*: dial. *dervese* z suf. -ъnz. Postać *dervъnz* ma dokładny odpowiednik bałt.: lit. *dėrvinas* 'smolny, żywiczny' (: *dėrvinis* 'odłupany ze smolnego drzewa; wypalony z pni smolnych sosen, świerków; czarny, ciemny'), por. też gr. δρύϊνος 'dębowy'. W. B. — F. S.

dervъn'a zach. 'pomieszczenie na drzewo, miejsce, gdzie przechowuje się drzewo', wsch. 'drzewa rosnące; ścięte drzewa, zwłaszcza używane na budulec; przedmiot z drzewa'

~ pol. dial. *drzewnia* 'miejsce, na którym się rąbie drzewo; pomieszczenie, szopa na drzewo' (Karłowicz SGP, MAGP II m. 60, cz. II 39, Zareba AJS III m. 361, cz. II 30);

ros. dial. *деревня*, *деревня* 'drzewa', 'dewniany dom', 'stos zrąbanych drzew', *деревня*, zwykle pl. *деревни* 'narty nie podbite skórą' (Dal, SRNG), ukr. przestarz. i dial. *деревня* 'ścięte drzewa, drewno na budulec, kłody' (od XVII w., Tymčenko), dial. też 'las, drzewa, dużo drzew', 'dewniany dom' (SUM, Hrinčenko, Żel., Lysenko SPH), *деревня* (: *деревнь*) 'dewniana część pługa' (Hrinčenko). ~

Wyraz o podwójnej motywacji: nomen loci od *dervo* z suf. -ъn'a (zob. I 138—9): substantywizowane przy pomocy suf. -ja (zob. I 82) adi. *dervъnz*.

W. B.

derv'akъ zob. **dervakъ**

derv'aninъ *derv'anina* pln. 'człowiek mieszkający w lasach, mieszkaniec lasów', zwykle pl. **derv'ane** 'ludzie mieszkający w lasach'

~ pomorska NM w dokumencie z r. 1400 *Dravene* (okolice Koszalina, nowe niem. *Drawehn*, dziś pol. *Drzewiany*), Trautmann BOO II 104, Lorentz SNH 25, stpołab. w dokumencie cesarza Henryka II z r. 1004 *Drewani* 'Drzewianie, plemię lechickie zamieszkałe na lewym brzegu Łaby', dłuż. *dřewjan* (dial. *dřejan*) 'mieszkaniec lasów', *Dřewjany* pl. określenie ludności zamieszkującej lasy (Muka);

strus. *деревляне, зане сѣдоша в лѣсахъ* (Pověst' vrěmennych lět, p. Vasmer REW I 341, u Konstantyna Porfirogenety Δερβελνίνοι 'Derewlanie, plemię ruskie zamieszkałe na pld. pobrzeżu Prypeci' (stąd ros. hist. *Древляне*, ukr. hist. *Древляни, Деревляни* 'ts.'), ukr. NM *Derewlany* (SGKP II 7, Vasmer RGN II 715). ~

Por. pol. dial. kasz. *dřevón -na* 'poziwnik, Galeopsis tetrach' (Sychta SK).

Od *dervo*, o suf. -'aninъ zob. I 119.

Brückner AslPh XXXIX 1, Lehr-Splawiński GP 2, SSS I 338, 394, Kowalenko SSS I 338—9, Nalepa SSS I 394, Vasmer REW I 341. W. B.

dervъ I. *děra* 'darcie, zdzieranie', przenośnie o 'silnych, gwałtownych przejawach czego, np. o krzyku, wrzasku, gwałtownym ruchu', rzadziej jako concretum 'coś zdartego, wydartego, np. październik'

~ pol. dawne, rzadkie *dziór, dziór, dzier -ru*, zwykle pl. *dziery* 'pierwsze najgrubsze wyczeski lnu lub konopi' (L. XVIII—XIX w.);

śle. *dër dëra derú* 'krzyk, wrzask' (dosłownie 'darcie się'), też *dër* (= *dër*) 'bieg, kłus', v *dir* iti 'klusować', konj ima težek *dir* 'koń ma ciężki trucht' (Pleteršnik; też dial., np. Tominec Črni vrh);

ros. *děp*, tylko w zwrocie задать (дать) *děpy* 'dać drapak'a' (SSRJ III 1097), dial. *děp* nomen actionis 'darcie, rozdzieranie' i dalej — z rozwojem podstawowego abstrakcyjnego znaczenia: *děp* deper 'o silnych, gwałtownych objawach czego', *děp* depa 'głośno płacze', poza tym *děp* 'duży popyt na coś', 'duży rozechód czego; duże zużycie odzieży', w znaczeniu konkretnym 'paździerze' (tomskie), 'gesty, nieprzebyte las' (uralskie); por. ponadto wyrażenia adwerbialne: *děpom*, *děpom* драть 'szybko, z zapalem coś robić', 'głośno, mocno krzyczeć', *děpom* deper 'mocno rwie (o silnym bólu)', *děpom* брать 'brać za drogę, zdzierać' (SRNG), ukr. dial. *děp!* interj. dla wyrażenia dźwięku przy rozdzieraniu tkaniny, też 'krzyk chruściela' (Hrinčenko). ~

Nomen actionis od *derq dьrati*, *dьrq derti*. Por. też chronologicznie starsze *dorz*. O tym typie abstraktów patrz I 58—69. M. Š.

derz 2. *dëra* 'kto zdziera, obdziera; to, co drze, rozdziera np. kłująca, kolczasta roślina', 'to, czym się obdziera, nóż, narzędzie do obdzierania'

~ śla. dial. *der* 'cierlica' (nomen instrumenti, Kálal);

ros. dial. *děp -pa* i *-py* 'śliwa tarnina, Prunus spinosa', 'darń, darnina', rzadko 'specjalny nóż do obdzierania lub rozdzierania czego', donieckie *děp -pa* 'zabijaka, zawiadaka' (SRNG). ~

Częstsze w compositach, głównie na pld. i wsch., np. śle. *živòdër -dëra* 'oprawca, rakaż' (Pleteršnik), sch. *živòdër* 'kto zdziera skórę ze zwierząt', 'zdzierca, łupieżca', też synonimiczne *kožòdër*, *strvòdër* (RMat.), bułg. *жисодѣп* 'zdzierca, wyzyskiwacz', *кожодѣп* 'ts.' (BTR), maced. *жисодѣп* 'zdzierca', *кожодѣп* 'oprawca', 'zdzierca';

ros. *жисодѣп* 'rakaż, hycel', 'oprawca', 'zdzierca, łupieżca', *кожодѣп* 'oprawca, ściągacz skór', *зубодѣп* ironicznie 'dentysta', ukr. *жисодѣп* 'wyzyskiwacz, zdzierca' (SUM), dial. *чолод'òп* 'kto kradnie pszczołom miód' (Leks. Poleszja 353), brus. *жисадзѣп* 'rakaż, hycel', 'zdzierca', dial. 'rzeźnik' (Bjalŕkevič Mohylew). ~

Nomen agentis od *derq dьrati*, *dьrq derti*. O budowie zob. I 58—59. Por. też nomen actionis *derz* 1. i *dorz*. M. Š.

derz f. wsch. 'podarta odzież, szmaty, łachy'

~ ros. dial. *děpъ -pu* 'szmaty, łachy, starzyzna, podarta odzież' (Dal, Opyt Dop., SRNG: pskow.). ~

Nomen acti (< nomen actionis) od *derq dьrati*. Rozwój znaczenia jak w należącem do tej samej rodziny pol. dial. *drach* 'stare, zniszczone ubranie, szmata' (Karłowicz SGP), por. też *dercha*. W. B.

derzba pld.-wsch. 'darcie, drapanie, oczyszczanie przez wydzieranie np. darniny, krzaków, karczowanie' (stąd 'miejsce, gdzie się wydziera darń, krzaki, karczowisko'), 'krzyk, wrzask, darcie się'

~ sch. dial. *dërba* (*dërba*) 'wrzask, krzyk, zawodzenie, głośne narzekanie' (RSAN, RJAZ);

ros. dial. *děpбá* 'silnie zarośnięty odłóg, ugór' (*děpбý* драть 'oczyszczać ugór z drzew, zarośli, darniny, przygotowywać do orki'), 'karczowisko; nie-

wielka działka pod len na miejscu wypalonego lasu' (SRNG), ukr. u Hrin-
 čenki *děpba* 'darń, darnina'. ~

Skonkretyzowane abstractum od *derq dьrati*, por. *dьrati zem'q* (*očlinq*,
novinq) o 'kopaniu, rozorywaniu ziemi, nowiny'. (Zob. *dъtь, dora, dorь*).
 O suf. *-ьba* p. I 61—2.

Brandt RFV XXI 216, Brückner AslPh XXXIX 2, Vasmer REW I 340. —
 Berneker SEW I 254, rekonstruuje *derba*, łączył z *dorbь*, ie. *derbh-* 'wić,
 związać, skręcać'. Nie widać podstaw. W. B.

derьca zob. **derьcь**

derьcь *derьca* zach. i pld., **derьca** m. zach. 'kto coś drze, zdziera' zwykle przen.
 'oprawca, zdzierca, rabuś'

derьcь: ~ dłuż. *žerc -ca*, dial. *žerc* 'dzierlica, dziergaczka do lnu' (Muka,
 Fasske Vetschau), stozes. XIV w. *děrec -roč* 'modrzew, Larix' (Gebauer Sl.),
 sła. przestarz. *derec* 'modrzew europejski, Larix europaea' (Kálal, Buffa
 SBN);

sł. *děrec -roca* 'oprawca, rakarz' (Pleteršnik), sch. dial. *děrac -roca* 'miesiąc
 marzec' (dosłownie 'ten, co zdziera, drze skórę', RSN), też NO *Derac*,
 tutaj również złożenia: dial. *kozoderac* 'wiatr powodujący pomór kóz' (Vuk,
 RMat.), *živoderac* i *živoderac* 'na żywo odarty', 'ciemieżca, dręczyciel'
 (RSN). ~

derьca: ~ stpol. wyjątkowe XV w. *dzierca* 'łupieżca, exactor' (Słownik
 stpol.), dial. kasz. *žeroa* 'robotnik, zwykle przodownik przesadnie szybko
 pracujący' (Sychta SK I 263), 'oprawca, rakarz' (Lorentz PW I 175), stozes.
 XIV w. *dereč -oč* 'łupieżca, rabuś' (Gebauer Sl.). ~

Nomina agentis z suf. *-ьcь, -ьca* (zob. I 100, 102) od *derq dьrati*, *derq derti*.
 Por. też *deračь, derunь*. M. Š.

derьma adv. wsch. 'drać, zdzierając, szarpiąc, krzycząc', przede wszystkim
derьma dьrati 'silnie, mocno drzeć, zdzierać, też na oznaczenie silnych, gwał-
 townych przejawów jakiejś czynności'

~ ros. dial. *derьmá, dermá, dьpma* adv.: *derьmá depet* 'mocno szczypie,
 o mrozie', 'szybko biegnie, o koniu', 'szybko niszczy odzież, ubranie, o nie-
 dbałym człowieku', *dermá dьpamь* 'usilnie prosić', *dьpma dьpamь* 'mocno drzeć,
 zdzierać' coś, 'szybko rozechwytywać, wykupywać coś; bardzo drogo coś
 sprzedawać', 'mocno płakać, krzyżeć', 'z zapalem gdzieś iść' (SRNG, Opyt
 Dop.), *dьpamь dermá* o bardzo silnym swędzeniu (Slovarь Rjazan.). ~

Adv. od *derq dьrati*, o tym typie adv. zob. Vondrák VSG II 333.

W. B.

derьmo wsch. 'coś podartego, lichego, łatwo drącego się', zwłaszcza 'liche płótno,
 łachy, szmaty'

~ ros. dial. *derьmó (dermó) -má* 'zgrzebne grube płótno; stara zgrzebna
 odzież; liche wyrób', 'szmaty, gałgany, łachy', 'bezwartościowa rzecz', pot.
 'łajno, nawóz; śmieci, paskudztwo' (Dal, Opyt Dop., SRNG, Mełnyčenko
 Jaroslavl, Mirtov Don., Slovarь Rjazan.), ukr. u Żel. *dermó* 'liche materiał
 ubraniowy', brus. dial. *дзярмо* 'niedorajda, niezdarka, niedojda; niechluj,
 flejtuch' (Bjałьkevič Mohylew), *dьpर्मó*: *dermó* 'coś bardzo złego, kiep-
 skiego' (Rastorguev Brjansk). ~

Od *derq dьrati*, o suf. *-ьmo* zob. II 15. Por. *derь*.

W. B.

der'uga zob. deruga

desę *desęte* m. liczebnik główny 'dziesięć, decem'

Na wyraz wskazują: 1. strus. acc. sg. *дѣвож на десѣ* (XII w.), gen. sg. *десѣте* (polez *десѣте гривьнѣ*, XII w.), dat.-instr. dualis *дѣвѣма десѣма* (XII w.), instr. pl. *десѣми на десѣте* (XV w.), p. Sobolevskij RFV LXIV 154—5, Vasmer REW I 346, Kiparsky, Russische historische Grammatik II, 1967, 178, Shevelov PS 194;

2. może i polab. *disądišōt* 'sto' (zob. Lehr-Splawiński, Polański SE I 108), por. też stpol. wyjątkowe XIV—XV w. *dziesiąt* 'dziesięć' np. jako *dziesiąt groszy, za dziesiąt włok* (nie wyodrębnione przez Słownik stpol., zwraca na nie uwagę Grappin, *Les noms de nombre en polonais*, 1950, 25, p. też Sławski SE I 198).

Pierwotna fleksja tematu spółgłoskowego najlepiej zachowana w scs., np. loc. sg. *на десѣте*, nom. pl. *десѣте*, gen. pl. *десѣтъ*.

Prawie we wszystkich językach słow. pierwotny loc. sg. i gen. pl. zachowane w funkcji specjalnej drugiego członu liczebników złożonych typu *tri na desęte, šestь desęte*, np. pol. *trzynaście*, stpol. *trzynadzieście*, czes. *třináct*, stczes. *třinácte*, sch. *trinaest*, stsch. *trinadeste*, scs. *триѣ на десѣте*, ros. *mpunúdyamъ*; pol. *sześdziesiąt*, polab. *šistdišōt*, czes. *šedesát*, sch. *šezdèsēt*, scs. *шестьдесѣтъ*, ros. *шестьдесѣтъ*.

Kontynuuje ie. *dekmi-t*: lit. *dėšimt, dėšimts* indecl. (w LKŽod. II 433 też *dėšim̃ : dėšim̃*), stlit. gen. pl. *dešimtų* (dziś *dešimtų*) 'dziesięć', stpr. *dessimpts* 'ts.', lot. dawne *desimt*, dziś (z metatezą *im > mi*) *desmit* indecl. 'ts.', alb. *dhjetë* 'ts.', goc. *taihun-tēhund* 'sto' (pierwotnie 'dziesięć dziesiątek'). Ie. *dekmi-t* to rozszerzenie na -t- pierwotnego **dék̑m* 'dziesięć' (z którego wyprowadza się fiń. *deksan* 'ts.'): stind. *dása* = awest. *dasa*, gr. *δέξα*, łac. *decem*, goc. *taihun*, stwniem. *zehan*, toch. A *šāk*, B *šak* 'dziesięć'.

Mało prawdopodobna przyjmowana np. przez Fortunatova KZ XXXVI 36 prapostać **d̑sēt-* (rekonstruowana na podstawie typu ros. *-dyamъ < -dsjātъ*, strus. *-д̑сѣт-*) w nawiązaniu do orm. *tasn* 'dziesięć' (**d̑k-*). Wszystko wskazuje raczej na późniejsze częste w liczebnikach skrócenie na gruncie poszczególnych języków słow. (p. Berneker SEW I 186—7, Vasmer REW I 384).

Sobolevskij RFV LXIV 154—5, SI V 453, Trautmann BSW 53, Meillet Ét. 280, 289, SC 428, Vasmer REW I 346, Vaillant GC II 2, 636—8, Szemerényi Studies 108, Pokorny IEW 191, Mayrhofer KEWA II 26, Endzelin BL 182, Frisk GEW I 360. F. S.

desętakz *desętaka* zach. i pld. 'to, co charakteryzuje się miarą dziesięciu jednostek, np. zagon o długości dziesięciu jednostek, zwierzę dziesięcioletnie, dziesięciojednostkowa miara objętości'

~ pol. *dziesiątka -aka* myśl., znane też w dial. (por. Karłowicz SGP) 'jeleni lub kozioł (sarnik) mający po dziesięć odnóg na każdym rogu' (SJP PAN, Hoppe S JL), dawniej 'dziesięć groszy polskich' (L. z XVIII w.; jeszcze w dial. 'dziesięć centów; dziesięć groszy', Młpol., Karłowicz o. c.), dial. młpol. także 'dom o dziesięciu mieszkaniach';

słē. *deseták -áka* 'dziesiątka, o pieniądzu, monecie' od XVI w., też dial. np. Tominec Črni vrh, 'jeden z grupy dziesięciu osób', *desetaki* 'grupa dziesięciu osób' (Pleteršnik), dial. *deseták* również 'zagon o mierze dziesięciu jednostek' (Tominec o. c.), sch. *desētāk -áka* 'dziesięcioletni samiec, o zwierzę-

tach domowych' (w RJAZ 'decennis, w ogóle o zwierzęciu domowym lub o dziecku' od XVII w.), od XVI w. 'pieniądz dziesiątka', 'naczynie, np. beczka o pojemności dziesięciu jednostek; miara pojemności': *desetak* je mera za žito, dial. 'kopka złożona z dziesięciu snopów' (np. wsch. Serbia), rzadko 'dziesięciosylabowy wiersz' i 'onaj koji plaća desetak' (RSAN), w XVII w. wyjątkowo 'dziesiąta część różańca', por. też NM *Desetak* (dawna nazwa wioski w Serbii), RJAZ, bułg. *decemák* pot. 'pieniądz dziesiątka' (BTR), dial. też 'dziesięciolatek', 'tkanina osnuta na dziesięciu pasmach', 'coś długiego na dziesięć piędzi', 'deset мери немо' (Gerov), 'sukmana uszyta z dziesięciu klinów', 'powróż, lina o długości dziesięciu metrów' (BER I 346). ~

Od *desęts*. O suf. *-aks* w funkcji formantu substancywizującego przymiotniki i liczebniki p. I 89. Por. dokładny odpowiednik w lit. *dešimtškas* 'dziesiątka, pieniądz' (LKŽod.) M. Ś. — W. B. — F. S.

desęterakъ 1. *desęteraka desęterako* zach. 'występujący w dziesięciu odmianach, dziesięcioraki, decemplex'

~ pol. *dziesięcioraki* 'dziesięciu różnych gatunków, występujący w dziesięciu odmianach', stpol. XVI—XVII w. 'dziesięć razy tyle wynoszący, dziesięciokrotny' (SP XVI IBL, L.), dial. kasz.-śl. *żesińcoraki, żesącoraki* 'występujący w dziesięciu odmianach; dziesięciokrotny' (Lorentz PW), dłuż. *żasešoraki* (dial. też *żasešeraki*) 'dziesięciokrotny', głuź. *džesačoraki* (u Pfuha też *džesačeraki*) 'występujący w dziesięciu odmianach'. ~

Por. adv.: pol. *dziesięciorako* 'na dziesięć sposobów; dziesięciokrotnie' (z pol.: ukr. wyjątkowe XVII w. десмтеракo 'dziesięciokrotnie', Tymčenko), dial. kasz.-śl. *żesińcorak, żesącorak* 'na dziesięć sposobów, dziesięciokrotnie' (Lorentz PW).

Liczebnik iloraki od *desęterъ* z suf. *-aks*, por. *četverakъ : četvorakъ, dvojakъ*. Por. lit. *dešimteriškias* 'dziesięcioraki' (u Kurschata Thes. z Nesselmana).

M. Ś. — F. S.

desęterakъ 2. *desęteraka* zach. 'coś złożonego z dziesięciu części, jednostek, pewna całość zawierająca w sobie dziesięć części'

~ pol. dial. *dziesięciorák* 'dom dworski przeznaczony dla dziesięciu rodzin' (Karlówic SGP), dłuż. *żasešorak -ka* 'moneta: 10 fenigów', głuź. *džesačerak -ka* 'jelen mający poroże o dziesięciu odnogach', u Pfuha też 'moneta: 10 centów, fenigów', czes. *desaterák -ka* 'jelen mający poroże o dziesięciu odnogach' (Přír. slov.: łowieckie). ~

Por. głuź. *džesatorak -ka* 'przedmiot składający się z dziesięciu części' (Pfuhl).

Substancywizowany liczebnik przymiotnikowy *desęterъ (desętorъ)*, o suf. *-aks* zob. I 89. W. B. — F. S.

desęterica : pld. *desętorica* 'zwarta całość składająca się z dziesięciu części, to, co zawiera w sobie dziesięć jednostek'

desęterica: ~ sło. *desetërica* 'grupa złożona z dziesięciu osób', książkowe 'dziesięć jednostek', sch. od XVII w. *desetërica* 'dziesięciu mężczyzn', cs. adv. десатерицеж 'decimum', adi. десатерицъжъ 'dziesięcioraki, decemplex' (wskażują na subst. **desęterica*);

ros. dial. *десатерица* 'kopka z 10 snopów' (SRNG), u Dala adv. *десатерицею* 'dziesięciokrotnie', ukr. u Żel. *десятеричею* 'ts.'. ~

Na większy zasięg formacji wskazuje czes. dial. *desaternice* 'to, w czym udział bierze 10 osób' (Kott Dod. DSM).

desętorica ~ sł. *desetōrica* = *desetērica* (SSKJ), sch. od XVII w. *desetōrica* 'dziesięciu mężczyzn', cs. *десаторица* 'decas', adv. *десаторицѣмъ* 'decimum', adi. *десаторицѣнъ* 'dziesięcioraki' (Miklosich LP). ~

W poszczególnych językach słow. też z suf. *-zka*: 1. czes. *desaterka* 'dziesiątka' (Jungmann; w Pfir. slov. w znaczeniu specjalnym), sł. *desetērka* 'dziesiątka';

2. sch. dial. *desetōrka* 'beczka o objętości dziesięciu wiader' (Vuk, RJAZ), bułg. *decetōrka* 'dziesięć przedmiotów, dziesiątka'.

Substantywowany przy pomocy suf. *-ica* (zob. I 98) liczebnik *desę-tero*: *desętorz*. W. B.

desęteriti desęter'ę ptn.: pld. *desętoriti desętor'ę* 'powiększać, pomnażać coś dziesięć razy, decuplum facere'

desęteriti: ~ głuz. *džesačorič -rju* 'mnożyć, pomnażać dziesięciokrotnie, przez dziesięć';

ros. u Dala *десятерить* что 'powiększać dziesięciokrotnie, zdziesięciokrotniać', *десятериться* 'powiększać się dziesięciokrotnie'. ~

desętoriti: ~ cs. *десаторити -ръмъ* 'powiększać dziesięciokrotnie, decuplum facere', 'dzielić na dziesięć, dziesiątkować, decimare' (Miklosich LP), bułg. *удесеторя -рѣи* 'zdziesięciokrotnie';

rus.-cs. *десаторити -рю* 'powiększać dziesięciokrotnie'. ~

Por. ros. u Dala *десятереть* 'powiększać się dziesięciokrotnie'.

Od *desęterz*, *desętorz*, o budowie p. I 57.

W. S.

desętero: zach. i pld. *desętero* liczebnik zbiorowy 'dziesięć, dziesiątka (o grupie przedmiotów, osób jednorodnych stanowiących zwartą całość)'

desętero: ~ pol. *dziesięcioro -rga* (od XV w.) liczebnik zbiorowy 'dziesięć' (używany w odniesieniu do grupy ludzi różnej płci, dzieci lub małych zwierząt, przedmiotów, których nazwy używane są tylko w pl., w skostniałych zwrotach w odniesieniu do osób lub przedmiotów niezależnie od ich płci czy rodzaju), w stpol. z coll. (otbił *dziesięcioro* skota), z pl. (nie wypuścił *dziesięciorga* kur), w XVI w. np. weźmiesz... *dziesięcioro* chleba (por. dial. prosimy o chleba *dziesięcioro*, Karłowicz SGP), wyrąbał *dziesięcioro* drzewa, zajął *dziesięcioro* kobył, dial. kasz.-śl. *zesącoro*, *zesińcoro* 'dziesięć sztuk' (*zesińcoro* cełat, Lorentz PW), połab. *disäterü* 'dziesięcioro' (zob. Lehr-Splawiński GP 206), czes. *desatero* n. 'dziesięć sztuk, jednostek tego samego gatunku' (*desatero* knih), częściej w funkcji subst. 'dziesięć bożych przykazań, dziesięć zaleceń, reguł';

sł. *desetēro* 'grupa dziesięciu jednostek' (w SSKJ np. o dekalogu), sch. *dēsetero* (zwykle indeclinabile, rzadziej gen. *desetērga*, RJAZ) 'dziesięć' (o grupie osób męskich i żeńskich; z coll. lub pl., np. *desetero* braće, *desetero* magaradi), cs. *десатеро* 'decem' (*десатеро дѣти*);

strus. *десатеро* 'decem' (*десатеро дѣти*; на десатеромъ божихъ приказани; десатеро головъ), ros. *дѣсятеро -рыхъ* 'decem' (z pl. t., np. *дѣсятеро* людей, *дѣсятеро* саней), ukr. *дѣсятеро -тьохъ* 'dziesięć osób, sztuk' (*дѣсятеро* гусей, stuktur. *скота десатеро*; десатеро пниовъ пуолъ; зарязано овеуокъ десатеро, а одинадцатое при нихъ, Тумченко), y-*дѣсятеро* 'dziesięć razy, dziesięcio-

krotnie', brus. *dziesiącyera* 'dziesięć sztuk' (*dziesiącyera* sanей, *dziesiącyera* парасят). ~

desętoro: ~ sła. *desatoro* 'dziesięć sztuk i gatunków razem' (*desatoro* deti, *desatoro* šiat), też w funkcji subst. 'dziesięć reguł, przykazań';

sch. *dęsetoro* (zwykle indeclinabile, rzadziej gen. *desętoręga*, RJAZ) = *dęsetero* (*dęsetoro* govedi, Vuk, RJAZ, RSN), scs. Supr. *десаторо братим* 'dziesięciu braci';

rus.-cs. *десаторо* 'decem' (заклалъ... от овещъ и сквини по десатороу, XIV w.). ~

Od *desęterъ*: *desętorъ*, por. *četvero*: *četvoro*. — Dobrze zaświadczone w przypadkach zależnych -g- stare, jak wykazuje zgodność pol. z sch. Por. *četvřgъ*, typ *dvidъzъ*, *tridъzъ*, lit. *dveigys* 'dwulatek', *treigys* 'trzylatek' (o którym Otrębski GL II 297, Vaillant GC II 2, 673—4). *M. Š. — W. B. — F. S.*

desęterъ *desętera desętero*: zach. i pld. **desętorъ** przymiotnikowy liczebnik zbiorowy 'dziesięć (o grupie przedmiotów, osób jednorodnych, stanowiących zwartą całość)', liczebnik mnożny 'złożony z dziesięciu jednakowych części, dziesięciokrotny, dziesięcioraki'

desęterъ: ~ stpol. XIV—XVI w. *dziesięcior* gen. *dziesięciora* (wyjątkowo *dziesięciorgiego*) 'dziesięć, decem, złożony z dziesięciu jednakowych części, dziesięciokrotny' (nie dodał *dziesięciora* skotu; *dziesięcioro* jest przykazanie; Kronika wszytkiego świata na *dziesięciory* księgi rozdzielona; *dziesięciora* dziesięć czyni sto, Słownik stpol., SP XVI IBL), XV—XVI w. tyle (tele) *dziesięcioro* 'dziesięć razy tyle', dziś w *dziesięcioro* 'dziesięciokrotnie' (w SJP PAN jako dawne), dłuż. *žasešory* (dial. *žasešery*) -ra -re 'dziesięciokrotny', po *žasešoru* 'dziesięć razy tyle', głuź. *dęsačory* 'dziesięciokrotny, dziesięcioraki', czes. *desaterý* 'ts.', z pl. t., abstr., coll. 'dziesięć' (*desaterá* drůbež), stozes. *desater* 'dziesięciokrotny, dziesięcioraki' (*desaterý* hony; *desatero* boží przykazanie, Gebauer Sl.);

sła. rzadkie *desetër -ra -ro* 'dziesięciu rodzajów, dziesięcioraki, dziesięciokrotny', u Pleteršnika także 'dziesięć', sch. *dęseteri -re -ra* pl. (z pl., pl. t.) 'dziesięć' (*deseteri* opanci, *desetera* vrata), stsch. od XV w. *dęseter -ra -ro* 'dziesięciokrotny, złożony z dziesięciu części' (*desetere* zapovedi božijc), cs. *десатеръ* 'decem': *десатеры* книги (Miklosich LP);

rus.-cs. *десатеръ* 'decem': *монсеиськыя десатеры* книги (Srezn.), ros. u Dala *десатеры* pl. 'decem': *десатеры* люди. ~

desętoro: ~ głuź. *dęsatory* 'zawierający dziesięć części, sztuk, dziesięciokrotny; dziesięcioraki';

sch. *dęsetori -re -ra* pl. (z pl., pl. t.) 'dziesięć' (słuže ih *desetore* sluge; *desetore* haljine; *desetore* oči otvoriti), RJAZ, RSN, RMat. ~

Od *desęty*, co do budowy zob. *četverъ*: *četvorъ*. Dokładny odpowiednik: lit. *dešimteri* m., *dešimterios* f. 'dziesięć' (z pl.), o tym typie przymiotnikowych liczebników zbiorowych p. Otrębski GL II 148, III 172—3.

Szemerényi Studies 96—7.

Zob. *desętero*, *desęterynъ*, *desęterakъ*, *desęterica*, *desęteriti*.

M. Š. — W. B. — F. S.

desęterynъ *desęteryna desęteryno*: pld. **desętorynъ** 'dotyczący zwartej grupy złożonej z dziesięciu jednostek, związany z taką grupą, dziesięciokrotny, decomplex'

desęterynъ: ~ pol. dial. kasz.-sli. *žesincornĭ*, sli. *žescornĭ* 'dziesięciokrotny'

(Lorentz PW), stczes. *desaterný* 'dotyczący dziesiątki, przedmiotu złożonego z dziesięciu części' (huslky *desaterních* strun 'decem chordarum', Gebauer Sl., u Jungmanna też *desaterní* počet);

sł. *desetären -rna* -rno 'dziesięciokrotny; złożony z dziesięciu części, jednostek', stsch. XV w. wyjątkowe *deseteran -rna -rno* 'dziesięciokrotny' (RJAZ), cs. *десатерный* 'dotyczący dziesiątki, czegoś złożonego z dziesięciu części, jednostek' (десатерными сята тысоуштами 'decies millies centena milia', десатерного числа заповеди 'Decalogi mandata', SSJ: redakcja czes.);

ros. *десятерный -ная -ное* 'dziesięć razy większy; złożony dziesięciokrotnie', dial. subst. *десятерно́* 'belka długa 10 arszynów' (SRNG), ukr. u Żel. *десятерний* 'dziesięciokrotny', brus. pot. *дзесцярыны* = ros. *десятерной*. ~

Por. strus. wyjątkowe *десатерными* 'dziesięć razy większy' (Srezn.).

desęterónz: ~ bułg. *десеторен -рна -рно* 'dziesięciokrotny, dziesięć razy większy'. ~

Od *desęterz*: *desętorz* z suf. -ьнз, por. *četverьnz*: *četvorьnz*.

W. B. — F. S.

desętikti zob. **desęti'i**

desętina 'dziesiąta część czegoś, głównie dziesiąta część zbiorów, plonów, dochodu, decima', 'dziesięć sztuk, jednostek czego, zwykle grupa dziesięciu osób', pld. i wsch. 'miara przędzy (dziesięć pasem); tkanina osnuta na dziesięciu pasmach'

~ pol. od XIV w. *dziesięcina* hist. (rzadko dial., np. Szymczak Domaniewek; kasz. *zesącena*, Lorentz PW I 172) 'dawny podatek, wynoszący dziesiątą część zbiorów', głuź. *dżesaćina* 'jedna dziesiąta', 'grupa dziesięciu osób', czes. *desetina*, rzadziej *desitina* (stczes. *desětina* od XV w., Gebauer Sl.) 'jedna dziesiąta', stczes. też 'dziesięcina, podatek': *desettynu dáváte* (Gebauer o. c.), sł. *desatina* (u Kálala *desatiny* pl.) 'dziesiąta część całości';

sł. *desetina* 'dziesiąta część całości' od XVI w. (Megiser 1592), 'oddział, grupa dziesięciu osób', hist. 'podatek dziesięcina', pl. *desetine* ekspresywnie 'dużo, sporo, mnóstwo', np. *desetine* let (SSKJ), przestarz. i dial. v *desetino* iti 'iti po svetu kot deseti brat ili sestra' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *desetina*: *desetina* 'dziesiąta część całości' od XIV w., 'grupa, gromada dziesięciu ludzi lub dziesiątek czegoś' (często w pl. *desetine* 'dziesiątki ludzi, dziesiątki czegoś, mnóstwo, wiele'), 'podatek, danina, dziesięcina' (w pieśniach lud. też 'ziemia, która płaci daninę', RJAZ), dial. 'dziesięć pasem potrójnej przędzy jako miara szerokości osnowy tkaniny' (RSAN), arch. rzadko 'dziesiąta część różańca', 'dekalog' (XVI—XVII w.), dawne *desetinom* instr. 'dziesięciokroć' (RJAZ), cs. *десатина* 'dziesiąta część, η δεκάτη, десатина дмаж 'ἀποδεκατέω' (SJS), cs. *десатина* 'dziesiąta część', też 'dziesiątka, δεκάς' (Miklosich LP), bułg. *десетина* 'około dziesięciu, dziesiątka', u Gerova też 'dziesięć osób' i 'dziesiąta część plonu jako podatek', maced. *десетина* 'około dziesięciu, dziesiątka', 'dziesięcioro', 'dziesiąta część' (RMJ), dial. *distna* 'dziesiątka' (Małecki SW);

strus. *десатина* 'dziesiąta część czego jako podatek, danina; danina w ogóle', 'miara powierzchni': *сыно косити десатинами*, 'δεκάς ψαλμών' (Srezn.), ros. *десятина* liter. i dial. 'miara powierzchni ziemi' (stąd to znaczenie w kilku językach słow., np. pol., sł., sch.; za pośrednictwem pol.: brus. dial. *дзясцяціна*, Šaternik Červ., *дзясцяціна*, Sejaškovič Grodno),

hist. 'dziesiąta część dochodu jako podatek, danina na rzecz cerkwi', dial. pñ. 'grube płótno parciane', na środkowym Uralu 'tkanina osnuta na dziesięciu nitkach', 'motek przędzy z dziesięciu pasem' (SRNG), ukr. *десятина* 'miara powierzchni ziemi' od XVIII w., też dial. (Hrinčenko), hist. od XV w. 'dziesiąta część dochodu jako podatek, danina na rzecz cerkwi' (w XVIII w. 'podatek dziesięcina w ogóle', u Hrinčenki 'dziesiąta część w ogóle': Тоді Оврам дав йому десятину з усього), brus. *дзесяціна* hist. 'podatek dziesięcina'. ~

W czes. dial. *desina* 'dziesiątka w kartach' (Horečka Frenštát), 'dziesięć złotych' (Kott Dod. DSM), sła. *desina* 'dziesiątka' (SSJ) nowsza redukcja z **desetina*, por. wyżej maced. dial. *distina*.

Ze słow. rum. *desetină*, *desétină* 'danina, podatek' (Mihăilă Impr. 142).

Od *desętz* z suf. *-ina*, p. I 120—1.

M. Ś. — W. B. — F. S.

desęti'i (desętikti) pñd. i wsch. (?) przysłówkowy liczebnik mnożny 'dziesięć razy, dziesięciokroć, decies'

~ cs. *два-десятижды* (XIV w.): *два-десятишми* 'dwadzieścia razy, vigesies' (Miklosich LP);

rus.-cs. wyjątkowe XII w. *десятижды* 'dziesięć razy' (Srezn., Miklosich LP), ros. u Dala *десятижды* 'ts.', dial. *десятиюжда* 'ts.', 'dziesięciokrotnie' (SRNG: Archangielsk). ~

Por. słu. *desętič* adv. 'po raz dziesiąty, po dziesiąte'.

Szczątkowo zaświadczony archaiczny typ liczebnika mnożnego od *desętz*. Co do budowy zob. *četyret'i (četyrekti)*: *četyrit'i (četyrikti)*, por. Trypućko Słow. przysł. (z przeglądem dotychczasowych badań). — Vaillant GC II 2, 714—5 uważa tego typu liczebniki za złożenia z drugim członem *-šedi*: **šedь* 'chód, chodzenie' (: *čhoditi*).

W. B. — F. S.

desętorica zob. *desęterica*

desętoriti zob. *desęteriti*

desętoro zob. *desętero*

desętorъ zob. *desęterъ*

desętorънъ zob. *desęterънъ*

desętz *desęta desęto* liczebnik porządkowy 'dziesiąty, decimus'

~ pol. od XIV w. *dziesiąty*, dial. np. kasz. *zesęti* (Sychta SK I 264, Lorentz PW), z *dziesiąta* jedno 'piąte przez dziesiąte' (Karłowicz SGP), połab. *dišōte*, dłuż. *šasety*, głuz. *džesaty*, czes. od XIV w. *desátý*, sła. *desiaty*;

słu. *desęti*, sch. *dēsēti -tā -tō*, scs. Supr. *десать: десатим*, cs. *десатим*, bulg. *decętu*, maced. *desęttim*;

strus. *десатим*, ros. *десятымъ -ая -ое*, ukr. od XIV w. *десятий*, brus. *дзесяты*. ~

Nierzadko w użyciu rzeczownikowym (głównie n., rzadziej m. lub f.), najczęściej jako 'dziesiąta część czego, decima', por. np. sch. *dēsēti, dēsētō -ōga* 'decima' (n. i f. przestarz. 'podatek, dziesięcina', RŠAN, Vuk), cs.-rus. XIII w. *десатю* n. 'decima': *ветъхым бо закон дати десатю велить* (SJS), ros. dial.

(z okolic Wiatki) *десѣное -озо* 'jarmark w dziesiątą niedzielę po Wielkonoocy' (SRNG), stukr. *десѣное* 'decima': *козѣми што тамъ здобоводуѣть, съ того воєвода десѣное мають давати* (Тымченко z XV w.).

Liczebnik porządkowy do *desęty*. Kontynuuje ie. *dekṃ-to-s* 'dziesiąty' (: *dekṃ*, *dekṃ-t* p. *desę*). Dokładne odpowiedniki formalne i znaczeniowe: lit. *dešimtas*, łot. *desmitais*, stpr. *dessimts*, gr. *δέκατος*, goc. *taihunda*, toch. A *škānt*, B *škante*, *škañce*.

Berneker SEW I 186—7, Sławski SE I 197, Trautmann BSW 53, Pokorny IEW 192. — O stosunku do pierwotnego (jak wskazuje zasięg peryferyjny) ie. *dek₂mo-s* (stind. *daśamá-*, awest. *dasəma-*, łac. *decimus*), p. Meillet BSL XXIX 29—37, Szemerényi Studies 70 nn., Frisk GEW I 360.

M. Ś. — W. B. — F. S.

desętyka 'dziesięć jednostek, sztuk czegoś, dziesięć jedności', 'przedmiot złożony z dziesięciu jednostek, sztuk, zawierający dziesięć jednostek, np. miara przędzy (dziesięć pasem), zgrzebne płótno'

~ pol. *dziesiątka* (stpol. XVI w. tylko w złożeniach typu *czterdziesiątka*) 'dziesięć jednostek', 'grupa dziesięciu osób', 'przedmiot (zwłaszcza moneta, karta) zawierająca dziesięć jednostek', dial. rzadko też 'płótno zgrzebne' (MAGP XII m. 563), kasz.-sł. *żesōtka* także 'dziesięcina' (Lorentz PW), dłuż. *żasētka* 'dziesięć jednostek', głuż. *dżesatka* 'ts.', czes. *desítka* 'ts.', 'banknot, karta zawierające dziesięć jednostek', u Jungmanna też 'naczynie dziesięciomiarowe', śla. *desiatka* 'dziesięć jednostek', 'moneta, pieniądz o wartości dziesięciu jednostek';

śle. *desētka* 'dziesięć jednostek', u Pleterśnika też 'pieniądz o wartości dziesięciu jednostek', sch. od XVIII w. *dēsētka* (: *dēsētka*, RMat.) 'dziesięć jednostek, przedmiot (zwłaszcza moneta) zawierający dziesięć jednostek', bułg. *decēmka* 'dziesięć jednostek', maced. *decemka* 'ts.', 'dziesiątka (karta do gry)';

ros. *десѣтка* 'dziesięć jednostek', 'przedmiot (zwłaszcza moneta) zawierający dziesięć jednostek', dial. też np. 'kopa zboża z dziesięciu snopów', 'dziesięć nitek zwiniętych w jeden motek: miara grubości przędzy równa 10 pasmom', 'szerokie parciane płótno' (Dal, SRNG), ukr. *десѣтка* 'dziesięć jednostek', 'przedmiot (np. moneta) zawierający dziesięć jednostek', przestarz. i dial. 'grube płótno lub przędza w 10 pasem' (też w XVIII w., Tymchenko), dial. 'kopka zboża z dziesięciu snopów', brus. *džesētka* 'dziesięć jednostek', 'moneta o wartości dziesięciu jednostek', dial. 'kopa zboża z dziesięciu snopów' (Sejaškovič Grodno). ~

Na gruncie poszczególnych języków słow. powstało synonimiczne *desętyca*, ograniczone zasadniczo do języków liter.: śle. *desetlica* 'liczba dziesięć', 'dziesiątka (moneta, karta)', sch. od XVIII w. *desetlica* 'dziesięć jednostek, liczba dziesięć', 'dziesiątka (moneta, karta)', cs. *десѣтица* 'decas', adv. *десѣтицекъ* 'decimum' (Miklosich LP), bułg. *desemica* 'dziesięć jednostek', maced. *decemica* 'ts.', 'dziesiątka (karta)', strus. XIV w. *десѣтица* 'dziesiątka, dziesięć osób' (Srezn.).

Substantywizowany liczebnik *desęty*, o suf. *-ska* zob. I 94.

M. Ś.

desętykь *desętyka* 'dziesięć sztuk czegoś np. grupa dziesięciu osób, kopa zboża złożona z dziesięciu snopów', pñ. 'wiązka dziesięciu garści omiędlonego lub oczesanego włókna lnu, zwykle jako jednostka miary lnu', zach. i pñd. 'miara

przedziwa', 'dziesiąta część czego, np. plonów, dochodu, zbiorów składana jako danina, decima'

~ pol. od XV w. *dziesiątek -tka* 'dziesięć sztuk, jednostek czegoś' (np. stpol. 'miara przedziwa', dial. Młpol. 'miara długości płótna', śląskie 'wiązka garstek omiędlonego lub oczesanego lnu', 'snopeczki wyrwanego lnu zestawione do suszenia', Falińska PST I 65, 'kopa zboża złożona z dziesięciu snopów', Karłowicz SGP), stpol. też 'dziesiąta część czegoś, np. zbiorów, składana jako danina' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dłuż. *żasetk -tka* 'der Zehnte, der Decem' (Muka), głuz. *dżesatk -tka* 'dziesiąta część, dekada, dziesięcina', u Pfuha też 'dziesięć sztuk czegoś', czes. *desátek -tku* 'dziesięcina' od XIV w., 'dziesięć sztuk czegoś' (np. techn. 'bela, wiązka dziesięciu wyprawionych skór', dial. 'tratwa zbita z dziesięciu belek'), dial. też 'drugie śniadanie o godzinie dziesiątej' (Přír. slov., Gebauer Sl., Kott Dod. DSM), *śta. desiatok -tku* 'dziesięcina', też 'dziesiąta część czegoś' (Kábal);

śle. *desêtek -tka* dawne 'dziesiąta część czegoś' (np. dial. w Styrii 'opłata przy sprzedaży lub kupnie nieruchomości'), 'grupa składająca się z dziesięciu osób', u Pleteršnika też 'dziesięcina' i 'dekada', sch. *desétak -tka* 'około dziesięciu jednostek, sztuk czegoś' od XVII w. (zwykle nieodmiennie np. *desétak* dana, u Vuka jako dem. do *deset*: daj mi *desetak* para 'daj mi z dziesięć groszy'), 'dekada', hist. od XIII w. 'dziesięcina', dial. 'dziesięć łokci jako miara długości przy tkaniu' (Lopud), dawniej rzadko *desetkom* instr. 'dziesięciokrotnie' (RSAN, RJAZ), cs. *desátek* 'dziesiąta część', bułg. *decémek* hist. 'dziesięcina', maced. *decemok* 'ts.';

strus. *десѣтъкъ* 'dziesięcina, δεκάτη', 'miara lnu' (z XIII w.), por. jeszcze *съ половинка дастъ по десѣткѣу тверскими коунами* (z XV w., Srezn.), ros. *десѣток -тка* (dial. też *десѣтѣк -ткѣ*) 'dziesięć sztuk, jednostek czegoś', dial., głównie pln. i syberyjskie 'miara lnu: kilka garści związanych razem, dziesięć garści lnianego lub konopnego włókna', jarosławskie 'stara miara lnu: najczęściej dwadzieścia pasem', 'kopa, złożona zwykle z dziesięciu snopów lnu (czasem i innych upraw)', 'miara koronki: kawałek koronki o długości dziesięciu arszynów', 'kawałek użytków rolnych np. łąki, ziemi, przydzielony grupie gospodarzy', 'grupa zwykle dziesięciu gospodarzy, użytkujących wspólnie ziemię lub zajmujących się rybołówstwem; artel rybaków na zimowych połowach, liczący trzydziestu ludzi', rzadko i przestar. 'wspólnota, gmina, wieś' (SRNG, Dal), ukr. *десѣток -тка (-ткы)* 'dziesięć sztuk czegoś', u Tymčenki z XV w. 'miara lnu', u Hrinčenki też 'dziesięć osób', brus. *дзесѣтак -тка* 'dziesięć sztuk czegoś', dial. na Polesiu *дэс'ѣток*, *дэсѣток*, *дзес'ѣток* 'jednostka miary wytartego, wytrzezanego i wyczesanego na grzebieniach włókna równa dziesięciu garściom (= жменям)', por. Leks. Poleszja 208 i 211.

Od *desęty*. Por. też *desęcina* i *desętko*.

M. Ś. — W. B. — F. S.

dlesęty *dlesęti* f. 'dziesiątka', 'dziesięć, decem'

~ pol. *dziesięć* m. nieosobowe, f., n., stpol. do w. XVII też m. osobowe, gen. sg. stpol. *dziesięci* (tak wyłącznie w XIV—XV w., od XVI w. też *dziesięci*, jeszcze dziś dial. *dziesięć dziesięci*: *dziesięci*, MAGP X m. 497, Kucala PSM 223, Maciejewski Chełm.-dobrz. 209), dziś *dziesięciu* (z nową końcówką -u według *dwu*, pojawiająca się od XVI w.), dial. kasz. *żesąc*, *żesihc*, polab. *disąt*, dłuż. *żaseš* (dawne XVI—XVII w. *żesaš*, *żasyš*, dial. *dżesaš*, *dżeseš*, Muka HLF 439) -ich m. nieosobowe, f., n., *żasešo* m. osobowe, głuz. *dżesaš*

-*éich*, m. osobowe *džesačo -čoch* (o odmianie p. Schuster-Šewc GHR 141, Wowčerk, Kurzgefasste obersorbische Grammatik³, 1955, 69), czes. *deset desíti*: *deseti* (stczes. *desět desěti*: *-ieti*, p. Gebauer Sl., Basaj MS PAN 26 s. 102), sła. *desat' desiatich* (m. osobowe też *desiati*, p. MSJ 324);

sł. *desēt -tih*, sch. *dēsēt* (: *dēsēt*, RSAN), do XVIII w. niekiedy f. (svaku *deset dana*), dziś w języku liter. nieodmienne, XVI—XVIII w. odmiana *deset desetih* (por. RJAZ, dziś szczytkowo dial. np. *desetim* ljudem, Skok ER I 394), scs. *десать десати* (np. *десать прокаженъ мажъ; и слышавше десать науаша негодовати*), bułg. *děset*, maced. *deset*, dial. *děsit'* (Małecki SW);

strus. *дэсать дэсати*, ros. *дэсять десяти*, ukr. *дэсять десяти*: *дэсятьох*, brus. *дзэсяць дзесяці*. ~

Innowacja bśł. z suf. *-ti-* (psł. *-tb*), wypierająca pierwotne *desę* (zob.), ie. *dekṃ-t*. Dokładny odpowiednik: lit. *dešimtis -tiēs* f., stlit. XVI w. *dešimtis* f. 'dziesięć', por. niezależne paralelne derywaty: stind. *dašati-* f. 'dziesiątka' (według Mayrhofera KEWA II 26 postać późna, niezależna od bśł., nowsza za pierwotne *dašát*), stnord. *tíund* f. 'dziesiąta część, dziesięcina' (Holt-hausen VEWA 304). Nie można wykluczyć, że jest to pierwotne abstractum od *desęty* (zob.), bśł. *dešimta-*, ie. *dekṃto-s*.

Berneker SEW I 186—7, Brückner SE 110, Trautmann BSW 53, Pokorny IEW 191. M. Ś. — F. S.

desęty-kortz zach. i pld. liczebnik przysłówkowy oznaczający wielokrotność: powtarzanie się dziesięć razy 'decies'

~ pol. *dziesięćkroć* 'dziesięć razy' (od XVI w.), głuź. *džesaćkroć* 'ts.' (Pfuhl), czes. *desětkrát(e)*, stczes. od XV w. *desětkrát* 'ts.', sła. *desat'krát* 'ts.'; sł. *desětkrat* 'ts.' (też dial., Tominec Črni vrh). ~

Por. nowsze pol. *dziesięciokroć* (u L. jeszcze nie notowane) 'dziesięć razy', głuź. *džesatykroć* 'po raz dziesiąty'.

Zestawienie *desęty* i *kortz* (zob.).

M. Ś.

desęty-kortyna *desęty-kortyna desęty-kortyno* zach. i pld. 'powtarzający się dziesięć razy'

~ stpol. XVI w. *dziesięćkrotny*, głuź. *džesaćkroćny*, czes. *desatkrátný* (Jungmann);

sł. *desětkratem*, *desětkrāten*. ~

Por. nowsze pol. *dziesięciokrotny* (u L. bez dokumentacji), sch. u Stulicia *desětōkrātan*; we wsch. słow. językach literackich z cs. *-ra-* (por. wsch. słow. *krat* z cs., p. Sławski SE III 116): *дэсятыкратный*, ukr. *дэсятыкратный*, brus. *дзэсяцікратны*.

Od liczebnika *desęty-kortz* z suf. *-znz*.

W. B.

desętynik *desętynika* 'przywódcą grupy dziesięcioosobowej', zach. i pld. też 'jeden z dziesięciu', 'kto oddaje jako daninę dziesiątą część zbiorów, plonów, dochodu, decimam solvens'

~ pol. *dziesiątnik* (stpol. też *dziesiątnik*), od XV w. 'przełożony, zwierzchnik grupy dziesięcioosobowej' (od XVI w. 'dowódca dziesięciu żołnierzy', stpol. XVI w. również rzadko 'oddział dziesięciu żołnierzy'), dawniej 'przełożony dziesięciu oficjalistów dworskich; rządca, któremu podlega dziesięć domów włościan', 'opiekujący się dziesięcioma budynkami, stróż porządku publicznego' (dial. np. młpol. *dziesiątnicy* w gromadzie pełnili urząd woźnych,

Karłowicz SGP), 'ten, który oddawał dziesięcinę swemu panu', ponadto w XVI w. 'moneta dziesiątka' (SJP PAN, Słownik stpol., SP XVI IBL), u L. także f. *dziesiętnica* 'rocznica dziesięcioletnia', 'część wieku dziesięć lat zawierająca', głuź. *džesatnik* 'dziesięcioolatek, dziesięcioletni chłopiec', 'starszy strzelec w wojsku', czes. *desetník*, *desťník* 'dziesięciohalerzówka', *desátník* 'kapral' (stczes. od XV w. *desietník*, *desětník* 'dowódca oddziału', Gebauer Sl., u Jungmanna też 'dziesiąta część'), 'jeleni mający na porozach dziesięć gałęzi', u Jungmanna także 'decemvir', sła. tylko f. *desátnice* 'przedza dziesięciopasmowa' (Jungmann);

sł. *desětník* 'dowódca dziesięciu żołnierzy', hist. i dial. 'kto pobiera dziesięcinę', ludowe 'deseti sin, ki mora z doma po svetu; deseti brat', 'bezdomny, włóczęga' (por. też f. *desětnica* ludowe 'deseta hči, ki mora z doma po svetu', przestarz. 'dekada' SSKJ, Pleteršnik), sch. *děsetník* (*desětník* RJAZ od XIII w.) 'dowódca dziesięciu żołnierzy', u Della Belli i Belostenca też 'kto pobiera dziesięcinę', w XVII w. wyjątkowo 'to co się dzieli na dziesięć części' (RSAN, tutaj też f. *děsetnica* przestarz. 'okres dziesięciu lat'), cs.-serb. XVI w. *десѣтниківъ* 'decimam solvens', *десѣтниківъ и трѣговьниківъ* 'denarius' (Miklosich LP), bułg. *desětnik* 'dowódca grupy dziesięciu osób', przestarz. 'niższy stopniem dowódca w wojsku' (RBKE);

strus. *десѣтниківъ* 'dowódca dziesięciu ludzi' (Srezn., por. też Sorokoletov Voen. leks. 243—4), ros. *десѣтник* 'podmajstrzy', hist. 'niższy rangą dowódcy' (SSRJ też f. *десѣтница*), dial. nowosybirskie 'kto przewodzi w grze', 'miara nitek przy przędzeniu', *десѣтникъ* -ká permskie 'kawałek ziemi równy 1/4 dziesięciny' (SRNG), ukr. *десѣтник* 'majster', hist. 'niższy rangą policjant' (stukr. od XV w. 'przełożony dziesięciu oficielistów dworskich; nadzorca robotników', Тумчєнко), u Hrinčenki też 'dziesiątka w kartach', brus. *десѣтникъ* 'podmajstrzy', dial. 'podsołtys' (Bjałkєvič Mohylew). ~

Substantywowany za pomocą suf. -ikъ przymiotnik *desętnъ* (p. I 90).

Por. opartą na tej samej, przymiotnikowej podstawie formację z suf. -ja, np. ros. dial. *десѣтня* : *десѣтня* 'płoch na dziesięć pasem' (Tomsk, Perm, środkowy Ural), 'dziesięć nitek w osnowie tkaniny' (środkowy Ural), *десѣтня* 'płótno o szerokości dziesięciu pasem; tkanina osnuta na dziesięciu nitkach' (SRNG, Słownik Urala), u Dala jako przestarz. też 'dziesięć domostw', brus. dial. na Polesiu *дѣсѣтнѣ* 'płoch na trzysta pasem' (Leks. Polesbja 31).

O tym typie derywatów p. I 82 i 138—9.

M. Ś. — F. S.

desętnъ *desętna desętno* 'dotyczący, odnoszący się do liczby dziesięć, dziesiątej części czegoś lub dziesięciu sztuk czegoś (też w drugim członie złożeniu)', 'taki, który składa się z dziesięciu jednostek czego, który obejmuje, zawiera dziesięć części np. o dziesięciogonowym kawałku roli, o paśmie przędzy złożonej z dziesięciu nitek, o grzebieniu tkackim, płosze, obejmującej dziesięć pasem'

~ stpol. XV w. *dziesiętny* : *dziesiątny* 'złożony z dziesięciu jednostek, np. zagonów, dni': *dziesiątna* płosa (Słownik stpol.), w XVI w. 'jeden z dziesięciu': *dziesiątny* mąż 'decemvir' (Mącz.), por. też stpol. i dial. kasz. composita 50—90 np. *pięćdziesiątny*, *dziewięćdziesiątny* (Mącz.), kasz. *zėvazęsątni* (p. Lorentz PW I 173), dziś liter. *dziesiętny*, w matematyce 'mający za podstawę swego układu albo konstrukcji liczbę dziesięć, decymalny' (SJP PAN), głuź. u Pfuha *džesatny* 'decymalny, zehnzählig', stczes. *desietný* 'dziesięciokrotny': Ti, kteřiž u vinnici dělali sú... *desietný* vzali (Gebauer Sl. z XV w.),

u Jungmanna *desátný* i *desátní* 'posiadający dziesięć, decymalny', subst. *desátné* 'rola, z której się daje dziesięcinę';

sł. *desęten -tna* 'decymalny, dziesiętny', 'dotyczący dziesięciny' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *dēsētnī* i *dēsētnī -nā -nō* 'odnoszący się do liczby dziesięć (dziesiątki czegoś lub dziesiątej części np. przy mierzeniu)', przestarz. 'dotyczący dziesięciny' (RSAN), scs. tylko composita, por. Supr. *дєсѣтънадєсѣтънь, дѣдѣ(о)дєсѣтънь, сєдмьдєсѣтънь* (Sadnik—Aitzetmüller HAT), cs.-serb. XVI w. *дєсѣтъньмѣи* 'δέκατος, decimus' (też composita, np. *двѣдєсѣтъньмѣи, пѣтъдєсѣтъньмѣи*, Miklosich LP);

strus. tylko composita: *уєтєвєродєсѣтъньмѣи, пѣтъдєсѣтъньмѣи* (Srezn.), ros. dial. *дєсѣтъньмѣи -ая -ое* 'złożony z dziesięciu części, obejmujący dziesięć jednostek czegoś', np. permskie i na środkowym Uralu *дєсѣтъньмѣи* 'płochy obejmujące dziesięć pasem przędzy' (w tym samym znaczeniu też subst. *дєсѣтъньмѣи -ны*, SRNG), u Dala też *дєсѣтъньмѣи* 'przedza z dziesięciu nitok', jako przestarz. subst. *дєсѣтъньмѣи* 'sprawujący pieczę nad dziesięcioma domami lub ludźmi', 'podmajstrzy', stuktur. XVI w. *дєсѣтъньмѣи* 'to co zawiera, obejmuje dziesięć jednostek czegoś' (Tymčenko), u Żel. *дєсѣтъньмѣи* 'decymalny, dziesiętny'. ~

Adi. z suf. *-ьнз* od *desęty*. Dokładny odpowiednik w lit. *dešimtinas* 'dziesięty' (LKŽod., Kurschat Thes.). M. Š. — W. B. — F. S.

desętyńskъ m. subst., dial. wsch. 'związany z dziesięcioma, przełożony nad dziesięcioma'

~ strus. *дєсѣтъньскѣи* subst. 'przełożony, dowódca nad dziesięcioma osobami', ros. *дєсѣтъньскѣи -кого* (w XVIII w. też *дєсѣтъньскѣи, дєсѣтъньскѣи*) subst. hist. 'pomocnik policjanta podporządkowany setnikowi, wybierany spośród wieśniaków; pomocnik starosty lub sołtysa, podsołtys, który wyznaczał chłopów na roboty', u Dala także 'stróż pilnujący dziesięciu domów', ukr. *дєсѣтъньскѣи -кого* subst. hist. 'pomocnik policjanta na wsi wybierany przez wieśniaków', 'na Sicz zaporoskiej dowódca mniejszej grupy wojskowej, złożonej z dziesięciu żołnierzy', dial. też *дєсѣтъньскѣи* przestarz. 'pomocnik wójta; wyznaczony przez sąd dozorca dla dziesięciu domów' (Żel.), brus. *дєсѣтъньскѣи* m. hist. = ros. *дєсѣтъньскѣи* (BRS). ~

Tu może również bułg. dial. zach. *дєсѣтъньскѣи* (według BER I 346 adi. od *дєсѣтъньскѣи*).

Por. ros. dial. u Dala *дєсѣтъньскѣи* f. 'kobieta wypełniająca np. podczas żniw obowiązki podsołtysa, дєсѣтъньскѣи' (twerskie).

Adi. od *desęty* z suf. *-ьскъ*, tu w użyciu subst. W. S.

desiti dešō : wsch. też **dositi došō** 'natknąć się na kogoś lub na coś, przydybać, spotkać, znaleźć, offendere, invenire'

desiti : ~ stczes. *po-dēsiti -dēsīm* 'znaleźć, spotkać, przydybać, zastać', por. u Machka ES² 115: „Новора Нївце на бєзє подєси = на ўтєку (= Нївце утїкајцїхо) наєл, застїл, ...”;

sch. *dēsiti* : *dēsiti dēsīm* 'przypadkowo spotkać, znaleźć kogoś, natknąć się na kogoś', 'trafić np. strzałem z broni', 'zetrząść, złączyć kogoś z kimś, czymś', dial. 'przysposabiać, przystosowywać, dostosowywać' (RSAN), u Vuka *dēsiti dēsīm* 'spotkać, natrafić, zastać, treffen, offendere', u Elezovicia *dēsiti* : *dēsiti dēsīm* 'spotkać, napotkać; znaleźć', *dēsiti se* : *dēsiti se* 'zdarzyć się, stać się, dokonać się', 'nadarzyć się, przytrafić się', 'znaleźć

się (np. w jakiejś potrzebie, na pomoc, praesto esse, adsum); ukazać się, objawić się, przestarz. 'spotkać kogoś', 'spotkać się z kimś, occurro' (RSAN, RJAZ, Vuk), dial. 'napotkać, natrafić' (RSAN), u Elezovicia *dēsīt se : dēsīt se* 'znaleźć się', *po-desiti* 'uporządkować, uładzić, ułożyć' (RJAZ), *zā-desiti* 'spotkać, przytrafić się, przydarzyć się, o nieszczęściu' (też u Vuka), 'spotkać, znaleźć; zaskoczyć, przydybać, przyłapać', 'ukazać się, wyłonić się, o sposobności, możliwości, okazji', dial. 'trafić, ustrzelić (z broni)', 'spowodować, sprawić, uczynić', 'nieprzyjemnie zaskoczyć, sprawić nieprzyjemną niespodziankę' (RSAN), *zā-desiti se* 'znaleźć się w pobliżu, pod ręką', 'znaleźć się w określonym położeniu', 'zetknąć się, spotkać się', 'zdarzyć się' (ib.), scs. десити деша 'przydybać, zaskoczyć, natrafić znienacka, zastać, znaleźć' (Euch., Supr.: деситъ же и сице творашта 'przydybałem, zaskoczyłem go znienacka'), cs. też 'schwytać, pojmać' (Miklosich LP), десити см 'być spotkanym, znalezionym' (ib.), cs.-czes. зл-десити 'znaleźć, spotkać' (SJS); strus. десити : десити -шоу 'znaleźć, spotkać, invenire', деситисм 'być spotkanym, znalezionym'. ~

dositi: ~ cs.-ruskie XIII w. досити доша 'znaleźć, spotkać, invenire' (Miklosich LP, SJS);

strus. досити дошоу 'znaleźć, spotkać, invenire', доситисм 'być, zostać znalezionym' (Srezn.), зл-досити 'spotkać, zastać' (ib.), ukr. *су-досити* (< **sz-u-dositi*) -доду 'spotkać' (Hrinčenko), *судоситися* : *су-доситися* 'spotkać kogoś, spotkać się z kimś' (ib., Żel.), *су-додуати -удіа* 'spotykać', brus. *су-додуати* 'spotykać' (Berneker SEW I 188, Vasmer REW I 345). ~

Por. 1. sch. dawne i dial. *dēs* m. 'los, przeznaczenie, zrządzenie losu, fatum, sors, casus' (RJAZ: XVIII w., pln. Dalmacja), też *dēs* f. (RJAZ: XVIII w.);

2. dawne złożone słow. NO zawierające w pierwszym członie *des-*: sch. *Desibrat* (rekonstrukcja na podstawie adi. *Desibratovъ* od XIII—XIV w.), *Dēsīmīr* od XI w., *Desimīrja* XIII—XIV w. (nowsze *Dēsīmīra*, *Dēsīmīrka*, RSAN), *Desirad* XIII w., *Dēsīslav* od XII—XIV w., *Dēsivōj* od XIV w. (RJAZ), cs.-bułg. XIII w. *Десислава* (Miklosich LP, BER I 347), bułg. od XIII w. *Десимір*, *Десиміра*, *Десислас* (BER l. c.). O pld.słow. NM i NT zawierających *des-* por. np. RJAZ, BER l. c.;

3. tu może też NT: połab. XII—XIII w. *Nydicem*, *Nedecim* < NO **Nedesim* + suf. -*jb*, por. także stpol. XIII w. NT *Nedesim* (Witkowski Studia Falk 355).

Semantyka i morfologia postaci *desiti* wykazują niewątpliwie jej sekundarność. Zastąpiła ona najprawdopodobniej pierwotne **desq desti* (a może **dešq desēti*) pod wpływem regularnego *dositi došq* (Meillet MSL XIV 338). Także i realnie zaświadczane znaczenia nie wyglądają na pierwotne. Prefiksalna formacja *u-desiti* (p.) wskazuje na pierwotne znaczenie 'doprowadzić do porządku, dostosować, ułożyć, przygotować, naprawić' > 'osiągnąć (cel), napotkać, natrafić, znaleźć'. Podobny rozwój semantyczny spotykamy w rodzinie *goditi* 'dostosowywać, robić stosownie, odpowiednio, trafnie' > 'trafiać, mierzyć': łot. *gadīt* 'trafić, pozyskać, znaleźć'. Tak zrekonstruowana semantyka pozwala na połączenie z ie. *dek-*: łac. *decet* 'przystoi, odpowiada, jest na miejscu; wypada, godzi się, jest rzeczą stosowną', gr. *δέχομαι* (attyckie): *δέχομαι* (np. jońskie) 'przyjmować, otrzymywać, brać; oczekiwać; spotkać, przytrafić się', 3 sg. imperf. atematyczne *δέκτο* 'otrzymywał', stind. *dāšti*, *dāšati* 'ofiaruje, składa w ofierze, oddaje cześć Bogu' : *dašasyāti* 'wspiera, pomaga, służy, jest usłużny', awest. *dāšta-* 'otrzymany, osiągnięty', stwniem.

(*gi*)*zēhōn* 'doprowadzić do porządku, uporządkować, ustawić', alb. *ndieh* (**dēk-skō*) 'znajdować się', *nđesh* 'spotkać', toch. A *tāk* 'osądzać, rozstrzygać, diiudicare, aestimare' (Poucha TLT 120).

Pśl. *dositi*, jak wskazuje budowa (p. I 56—7), może być regularnym causativum do *des-* pierwotnie więc 'powodować, że coś jest stosowne, odpowiednie, godne': 'doprowadzać do porządku'. Co do znaczenia warto zwrócić uwagę na stwniem. *zēhōn* 'doprowadzić do porządku, ustawić', awest. *dāšta-* 'otrzymany, osiągnięty' (: łac. *decet* 'przystoi, odpowiada, jest na miejscu, jest stosownie'). Ten sam wokalizm wykazuje łac. *doceo* 'uczyć, nauczać, wdrażać, przygotowywać do czego, pokazywać'. Nie można wykluczać też pierwotnej funkcji iter. pśl. *dositi*, jak wykazuje gr. *δοκέω* 'oczekiwać, spodziewać się, myśleć, przypuszczać, mniemać, sądzić', 'zamierzać': *δοκέω* 'wypatrywać, czatować, czyhać; wyczekiwać, obserwować; myśleć' (p. Frisk GEW I 404—6).

Meringer IF XVII 159 nn., Berneker SEW I 188, Vasmer REW I 345 (zwraca uwagę na trudności znaczeniowe), Trautmann BSW 54, Mikkola UG I 43, Meillet MSL XIV 338, DEL⁴ 166—7, Mladenov Sl VI 744. — Mniej prawdopodobne wydaje się nawiązywanie (Pedersen IF V 47, p. też Frisk GEW I 383, Pokorny IEW 217) do ie. *des-*, *dēs-* 'znaleźć, wytropić, wysłedzić': gr. izolowane *δίω* 'znajdę'. — Nie widać należytych podstaw innych prób objaśnienia: Sobolevskij Izv. XXVI 12—6 nawiązywał do stind. *das-* 'wróg', nazwa plemienia scytyjskiego *Δάσαι* (p. o tej rodzinie Mayrhofer KEWA II 28—9, 38 s. v. *Dásah*, *dásyuh*, *dásáh*). — Vaillant Slavjanskaja filologija I 73—4 uważał *desiti* za formację denominalną powstałą na gruncie słow., derywowaną od *desnъ* 'prawy', pierwotne znaczenie byłoby 'attraper de la droite, de la bonne main'. — Machek ES² 115—6 oddzielał stczes. *-dēsiti* (które łączył z gr. *δίω*, p. wyżej) od pld.słow. *desiti* 'doprowadzać do porządku' (co wyprowadzał z ie. *dēks-*, p. *desnъ*).

Zob. *desnъ*, *desъnъ*.

W. S. — F. S.

desnakъ *desnaka*: **desn'akъ** *desn'aka* pld. 'ktoś lub coś znajdującego się po prawej stronie, związanego z prawą ręką, prawą stroną (np. człowiek mający bardziej sprawną prawą rękę)'

~ sło. *desnák* *-ka* 'ten, kto znajduje się po prawej stronie' (Pleteršnik), sch. *děšnjāk* *-áka* 'ten, kto ma bardziej sprawną prawą rękę', 'wół lub koń zaprzężony z prawej strony', dial. 'palec prawej ręki lub nogi; ząb po prawej stronie szczęki', 'narzędzie, które się trzyma w prawej ręce' (RSAN, RJAZ), bułg. dial. *деснак*, *десняк* 'ten, kto ma bardziej sprawną prawą rękę', 'kamień młyński obracający się w prawo' (BER I 346, też Gerov Dop.), maced. *деснак* 'wół zaprzężony z prawej strony', 'kamień młyński (obracający się w prawo)' (RMJ). ~

Por. sch. dial. *děsnāc* *-áca* 'ten, kto ma bardziej sprawną prawą rękę', 'wół zaprzężony z prawej strony' (RSAN).

Od *desnъ*, por. *desna* (*rōka*), *desna* (*storna*) s. v. *desnъ*. O suf. *-akъ*: *-'akъ* zob. I 89.

W. B.

desnica pld. 'prawa ręka, prawica, (manus) dextra; prawa strona'

~ sło. *desnica* od XVI w. 'prawa ręka', 'prawa strona' (*na desnico* 'na prawo'), sch. *děsnica* 'prawa ręka' (wyjątkowo 'prawa noga'), także NO *Děsnica*, NM *Děsnice* pl., ses. *десница* (w Mar. *дес'ница*, cs. *десъница*) 'prawa

ręka', bulg. *десница* 'ts.', dial. też 'prawa strona': *на десницама, у десницама* 'na prawo' (Stojkov Banat), maced. *десница* 'prawa ręka';

z cs.: strus. *десница* 'prawa ręka', ros. książkowe arch. *десница* 'ts.', ukr. arch., poet. *десниця* 'ts.'. ~

Od *desno*, por. *desna* (*roka*), *desna* (*storna*) s. v. *desno*. O suf. zob. I 98.
W. S. — W. B.

desno zob. **desno**

desno *desna desno* 'znajdujący się po prawej stronie, prawy, dexter': 'przyno-
szący szczęście, szczęśliwy, pomyślny, dogodny', 'prawdziwy, należyty, wła-
ściwy; zdolny, zręczny', *desna* (*roka*) 'prawa ręka, prawica', *desna* (*storna*)
'prawa strona', adv. **desno**

~ śl. *désen -sna -sno* 'dexter' (od XVI w., Megiser 1592, też dial. np. To-
minec Črni vrh), *desna roka* 'prawa ręka', *desna stran* 'prawa strona', sch.
děsan -sna -sno, dziś przede wszystkim określone *děsni*: *děsni* (też dial.
np. *děsni*, Elezović Kos.-Met., czakaw. *děsni*, HDZ I 157, *desni*, Jurišić
Vrgada) 'dexter' (*desna ruka* 'prawa ręka', *desna strana* 'prawa strona'), też
'prawdziwy, wierny; zdolny, zręczny; doskonały; szczęśliwy', tu może też
NO *Desan* (XIV w., RJAŽ), scs. *деснь* (cs. też *деснь*) 'dexter' (*десням*
рѣка 'prawa ręka, prawica', *десням страна* 'prawa strona'), 'szczęśliwy, po-
myślny, dogodny, faustus', bulg. *děsen dъсна dъсно* (-ja- < -ě- tłumaczy się
wpływem *ляв* 'lewy', BER I 346; dial. np. *děsin -sna*, Stojkov Banat)
'dexter' (*dъсна рѣка* 'prawa ręka', *dъсна страна* 'prawa strona'), częste
w NW np. *Десна река, Десна бара, Десни дол* (BER I. c.), maced. *děsen*
-sna -sno (też dial. np. Vidoeski Kumanovo 45, Tolstoj OLA Mat. 1965
s. 138: Sucho) 'dexter', *desna рака* 'prawa ręka';

z cs.: strus. *десный* 'dexter; prawy, szlachetny, czcigodny' (według Львова
Očerki 270 niektóre przykłady mogą świadczyć o rodzimym charakterze wy-
razu w strus.), ros. książkowe *десной -ная -ное* 'dexter', ukr. *десний -на -не*
'ts.' (Hrinčenko). ~

W funkcji subst. (por. łac. *dextra* 'prawa ręka, prawica; prawa strona',
niem. *die Rechte* 'ts.'): śl. *désna* 'prawa ręka, prawica', sch. *děsnā* 'ts.', ros.
десная 'ts.' (Dal), ukr. *десна* 'ts.' (Hrinčenko);

por. wyrażenia przyimkowe np. śl. *na desni* 'po prawej stronie' (Ple-
teršnik), sch. *s desne* 'z prawej strony' (: *na desno* 'na prawo'), scs. *о десня*,
о деснямъ 'po prawej stronie', cs. też *въ десны* 'na prawo' (SJS), strus. *въ*
десныхъ 'po prawej stronie', ros. *о десную* 'ts.' (Dal).

Adv. **desno**: ~ śl. *děsno*, sch. *děsno* 'w prawo', cs. *на десно* 'na prawo'
(SJS), bulg. *dъсно* (też dial. np. BDial. III 57, *уд d'дъсну*, BDial. VI 21),
maced. *десно*;

z cs.: strus. *на десно, о десно* 'na prawo', stuktur. *десно* 'prawo', *на десно*
'na prawo' (Tymčenko). ~

Pierwotnie może wyraz ogólnosłow., w pñ.słow. zaginiony w związku
z odnawianiem wyrazów oznaczających opozycję 'prawy': 'lewy'; pierwotna
para *desno*: *šujь, lěvo* zachowana jeszcze w scs. (zob. Львов Očerki 269—72);
w pñ.słow. zwykle uogólniono parę *desno*: *lěvo*, zaś w pñ.słow. *pravь*: *lěvo*
(szczegółowo Tolstoj OLA Mat. 1965 s. 133—41). — Nie można wykluczyć,
że relikdami adi. *desno* w pñ.słow. są nazwy rzek np. czes. od r. 1167 *Desná*
(od XIII w. też NM, Profous MJČ I 380), ukr. *Десна* lewy dopływ Dniepru,
Bugu. Różnicę znaczeń tłumaczono kierunkiem osadnictwa posuwającego

się w górę wielkich rzek, zatem prawe dopływy były po lewej stronie, p. Vasmer ZslPh VII 410, RS VI 187, Profous, l. c., Machek ES² 116. Inaczej o NW Moszyński PZJP 181—5, Nikonov Onom. IV 63—4, Toporov—Trubačev Podneprov'ye 218.

Na prapostać *desnā* wyraźnie wskazują najdawniejsze fakty słow. Formy typu sło. *désen*, bułg. *déceu* tłumaczą się normalnym rozbięciem grupy spółgłoskowej. Mało prawdopodobne przyjmowanie (van Wijk AslPh XXXVI 589—90) możliwości już psł. zaniku *z* słabego.

Jedna z ciekawszych wspólności bśl.-indoirañskich. Najbliższe odpowiedniki w bałt. i indoirañ.: lit. *dėšinas* (w LKŽod. II 439 też *dėšnys*), dziś przede wszystkim *dėšinsys* 'prawy, znajdujący się po prawej stronie' (por. *dėšinė* 'prawa strona; prawa ręka'), adv. *dėšinaĩ* też 'zręcznie, zgrabnie, dzielnie', stind. *dākšinah* (też *dakšiná-*) 'prawy, znajdujący się po prawej stronie; południowy; dzielny, zdolny, zdatny, zręczny', awest. *dašina-* 'prawy, znajdujący się po prawej stronie, dexter'. Z inną budową: stirl. *dess* 'prawy; południowy', goc. *taihsua* 'prawy', gr. δεξιός 'prawy; z prawej strony, pomysłny (o znakach i wróżbach); zręczny, sprytny, bystry, składny, udatny; uprzejmy, dworny'. Formacja psł. (może i bśl., por. wyżej lit. *dėšnys*) wskazuje na ie. prymarne *deks-no-* (suf. *-nā* nierzadki w przymiotnikach psł. utworzonych wprost od pierwiastka, por. *blesnā*, *bronā*, *čynā*, *ėsnā*, p. Sławski Studia Rospond 69) w opozycji do bałt. i indoirañ. *deks-ino-*. Por. szcążkowo zachowane synonimiczne prymarne *destā*. Stosunek *deks-no-* : *deks-ino-* paralelny do *deks-uo-* (stirl. *dess*, goc. *taihsua*) : *deks-iyo-* (gr. δεξιός), *deks-tero-* (łac. *dexter* 'prawy, znajdujący się na prawo; szczęśliwy, przynoszący szczęście, pomysłny; łaskawy, przychylny, sprzyjający, życzliwy; zdolny, biegły, zręczny, zaradny, sprytny') : *deks-itero-* (gr. δεξιτερός = δεξιός).

Koniec końcem cała rodzina należy do ie. *dek-* zob. psł. *desiti* z pierwotnym znaczeniem 'doprowadzić do porządku, dostosować, ułożyć'. Znaczenia 'dogodny; zdolny, zręczny' (por. podobne znaczenia w łac., gr., stind., ślady w lit., p. wyżej) mogą być ogniwem łączącym z semantyką pierwiastka *dek-* > psł. *des-*. Por. sch. *ūdesan-sna* 'stosowny, odpowiedni, zdatny, uporządkowany, ordinatus' (: *ūdesiti* 'urządzić, ułożyć, nastawić, przygotować, załatwić, zrobić').

Berneker SEW I 187, Rozwadowski RS II 111, Trautmann BSW 53—4, Vasmer REW I 345—6, Machek ES² 115—6, Skok ER I 395, Meillet DEL⁴ 171, Fraenkel LEW 91, BS 110, Pokorny IEW 190.

Zob. *pravā*.

W. S. — W. B. — F. S.

desn'akz zob. **desnakz**

destz *desta desto* pld. = *desnā*

~ cs. wyjątkowe XV w. (Georgios Hamartolos) δεστз 'dexter': ορθи праведними δεσтыми и ουμοφими слагож и досаждениємъ (Srezn., Miklosich LP); na istnienie tego wyrazu wskazuje też wyraźnie sło. z XVI w. u Trubara *dēsten-tna-tno* (**dēst-tnā*) 'dexter' (dobrze zaświadczone, też derywat *destnica* 'dextra', zob. Ramovš Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino III 43—5). ~

Prymarna formacja od ie. pierwiastka *deks-* > psł. *des-* paralelna do *des-nā* (por. *dētā* : *dēnā*). Dokładny odpowiednik: alb. *djathë* 'prawy'.

Meyer EW 69, Ramovš l. c., Skok ER I 395.

F. S.

deševěň f. wsch. 'taniość, tanizna, mała wartość czegoś'

~ ros. dial. pñ. zach. *дешевень* (*děševěň*), *дешевэнь* (*děševěň*) -ни 'tanizna, taniość', 'to, co tanio kupiono' (SRNG), ukr. dial. *дешевінь* -ні (: *дешевія*) 'tanizna, taniość' (Hrinčenko). ~

Por. synonymiczne 1. ros. dial. *дешевель* -ли (SRNG);

2. ros. dial. *дешевізь* -зи (SRNG);

3. ros. dial. *дешевізьнь* -ни *дешевізьень* -зени *дешевізьня* (SRNG);

4. ros. *дешевізна*, ukr. *дешевізна* : *дешевина́*;

5. ros. dial. *дешевість* -ти (Dal, SRNG).

Abstractum od *deševěň*, o suf. -ěнь zob. I 129.

W. B. — F. S.

deševo zob. **deševěň**

deševъ *deševa deševo* wsch. 'tani, mało wart, lichy, marny', adv. **deševo**

~ strus. od XIII w. *дешевъ*, *дешевыи* 'niedrogi, tani' (не мало же есть дешевое купилъ, w starszym rękopisie *скоудость* *проданіа*; семь же летъ хлѣбъ бысть дешевъ, Srezn.), ros. *дешёвый* (*děšev děševá děševá*) 'mało kosztujący, tani' (po *дешёвой* cenie 'tanio'), przen. 'tani, niewybredny', dial. 'głupi', 'nie zasługujący na szacunek' (SRNG), w r. 1605 NO *Дешевый* (Kotkov Očerki 251), ukr. *дешевий* (dial. też *дешевій*) 'mało kosztujący, tani' (o zasięgu w gwarach p. Dzendzelivskij UZLP 132; u Tymčenki z XVIII w.), 'marny, lichy, nie wart, mizerny' (u Tymčenki z XVII w., 'marny, nędzny'), brus. dial. *дзешевый* (Nosovič 732), *дешавы* (Šaternik Červ.), *дзешывый* (Bjałkevič Mohylew) 'mało kosztujący, tani'. ~

Adv. *deševo*: ~ ros. *дешесо* 'tanio', 'łatwo, bez trudu', dial. 'biednie' (SRNG), ukr. od XVII w. *дешесо* 'tanio' (o zasięgu w gwarach p. Dzendzelivskij l. c., Zakarp. I m. 119), 'łatwo, bez trudu', brus. *дешава* 'tanio' (BRŠ, też dial., Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew: *дзешыва*). ~

Prasłowiańskość niepewna. Może adi. z suf. -evъ (-ovъ) od *dešę desiti* (zob.) z pierwotnym znaczeniem 'dogodny, stosowny, odpowiedni' (por. sch. *üdesan* 'stosowny, odpowiedni, zdalny, uporządkowany, ordinatus': *üdesiti* 'urządzić, ułożyć, nastawić, przygotować, załatwić, zrobić') > 'o dogodnej, stosownej cenie' > 'tani' (por. paralełę rozwoju semantycznego u Bernekera).

Berneker SEW I 188 (tu o wcześniejszej etymologii Grota), Vasmer REW I 348. — Inne objaśnienia ze względu na trudności przede wszystkim semantyczne nieprawdopodobne: Pedersen IF V 65 wychodząc z prapostaci **dešjovo-* zestawiał z awest. *dañhu-* 'kraj', stpers. *dahyu-* 'okolica', stind. *dásyu-* 'wróg, nie-Aryjczyk' (przeciw temu słusznie Brückner PF VII 179). — Matzenauer LF VII 42, Berneker l. c. nie wykluczali pożyczki turecko-tatarskiej, por. kazań.-tatar. *töš-* 'upaść, paść, opaść'. T. Sz. — F. S.

devę *devęte* m. liczebnik główny 'dziewięć, novem'

Na wyraz (wyparty przez sekundarne *devęť*) wskazują: 1. *devęsilъ* : *nevešilъ*,

2. *devę desetъ*,

3. *devęnoszto*,

4. strus. NM *Девягорьскъ* (Sobolevskij RFV LXIV 155, Vasmer REW I 335),

5. może i ros. dial. *дэвяро* 'dziewięć', *дэвярныи* 'dziewiąty' (Opyt: z okolic Vladimira).

Budowa jak w *desę desęte*. Kontynuuje ie. liczebnik główny *neuŋ* 'dziewięć' (łączone zwykle z ie. *neuos* p. *novs*, pierwotne znaczenie byłoby 'nowe', wobec ie. **oktōu* 'osiem', wskazującego swą postacią dualu na pierwotne liczenie czwórkami). Dokładne odpowiedniki w tym samym znaczeniu: lit. *devyni* m. pl., *devýnios* f. pl. (przekształcone z pierwotnego **devin*, Otrębski GL III 165—6), łot. *devīni*, *devīni* m. pl., *devīnas*, *devīnas* f. pl., łac. *novem* (**noven*, -*m* według *septem*, *decem*), stind. *náva*, awest. *nava*, goc. *nium*, irl. *nōi* *n-*, toch. AB *ñu*. Bśl. nagłosowe *d-* tłumaczy się zarówno dysymilacją *n ... n > d ... n* jak i równoczesnym wpływem bliższego *desę* (Meillet SC 35—6, Schulze KZ XLII 27, Jacobsohn KZ LIV 99—100, Fraenkel BS 30, Pokorny IEW 319). O śladach pierwotnego *n-* p. *nevęsilz*: *devęsilz*. Zachowanie *e* przed *-u-* jak w *drev'e*, *drevn'b* (p. Prusik KZ XXXIII 60—11, Zubatý Studie I 1, 11, Meillet SC 48).

O dobrze zaświadczonych w słow. śladach magicznego, wróżebnego znaczenia liczby 9, spotykanej często w wierzeniach, praktykach, obrzędach i obrzędowych pieśniach zob. wiele przykładów u Moszyńskiego KLS² II 1, 35, 392, 412, 624, 670, 713—5, II 2, 659—61 (por. *sedmь*, *trije*), por. u Mühlentbacha I 460: łot. *devīni*, *devīni*... „święta, pełna znaczenia, mityczna liczba”. O śladach pierwotnego liczenia dziewiątkami u Słowian zob. Polívka RES VII 217—23.

Sobolevskij RFV LXIV 155, Iljinskij Sl VI 481, Vasmer REW I 335, Machek ES² 116, Vaillant GC II 634. T. Sz. — F. S.

devę desętz : **devętz desętz** 'liczebnik główny oznaczający liczbę 90, nonaginta' *devę desętz*: ~ pol. dial. kasz. środkowe i pld. *zėvązesąt* (Sychara SK, Lorentz PW), połab. *divąđisōt* (Lehr-Splawiński, Polański SE 110);

sch. *devedēsēt* od XV w., dial. *devedesēt* (Skok ER I 398), bułg. dial. *desedecē* (BDial. VI 22: Giumiurdzina), maced. *desedecem*, dial. *dividis'ēt* (Małeckii SW), *desēdece* (Vidoeski Kumanovo);

ukr. dial. zakarp. np. *desiādec'ām*, *dēsīdēc'ēm*, *deyūdec'ek'* (KDA m. 212). ~ *devętz desętz*: ~ pol. *dziewięćdziesiąt* -*sięciu*, stpol. od XV w. *dziewięćdziesiąt* (gen. XV—XVI w. *dziewiącdziesiąt*, *dziewięćdziesiąt*), połab. *divąđisōt* (Lehr-Splawiński, Polański, l. c.), dłuż. *zėvēšāsət*, gluż. *dżewjędżesat*: *dżewjędżesáo*, dial. *dżewjaędżesat* (Michalk Neustadt), czes. *devadesát*, stczes. *devādesát*, *devatdesát* od XIV w., *devadesát* od XV w., gen. dat. *devietidsát* od XIV w. (pisane przez Gebauera Sl. *devieti-dsát*, w zabytkach *devyety dczat* = *-dcát*, szczegółowo o formach stczes. p. Basaj MS PAN 26, s. 144—5), sła. *devāt'desiat* *devāt'desiati*;

słc. *devētideset* -*tih* (Pleteršnik, SSKJ; już w XVI w. *devetideset*, Megiser 1592), scs. *девятъ десѣтъ* gen. *девати десѣтъ* (Diels AG 216), Assem. *девятидесѣтъ* (Sadnik — Aitzetmüller HAT), bułg. *desetdecēm*, pot. np. *desetdecem* и девѣт (пѣти) 'przesadnie dużo' (RBKE);

strus. *девятъдесѣтъ* od XI w., ukr. dial. *des'jātdesjām* -*tu*, u Hrinčenki gen. -*tyox* (SUM, Żel.), zakarp. np. *děyāt'dēs'am*, *dēsījātdēs'am* (KDA m. 212), stukr. XVI—XVIII w. *девятдесѣтъ* i *девятдесѣтъ* (Tymčenko), brus. dial. *desetjedesjām* (Rastorguev Brjansk). ~

Por. liczebnik porządkowy 'dziewięćdziesiąty, nonagesimus': pol. *dziewięćdziesiąty* od XV w., dłuż. *zėvēšāsety*, gluż. *dżewjędżesaty*, czes. *devadesátý*, stczes. od XIV w. *devatdesátý* (Gebauer Sl.), sła. *devāt'desiaty*, słc. *devētideseti*, sch. *devedēsēti* (RJAZ, Vuk), scs. Supr. *девятъ десѣтъи* (SJS), cs. *девятидесѣтн*

(Miklosich LP bez dokumentacji), ДЕВЯТЬДЕСЯТЫИ (ib.), bułg. *devedesętu* maced. *devedesętu*, ukr. dial. *дев'ятьдесятий* (Żel.).

Zestawienie liczebnika *deve*: *deveš* z liczebnikiem *dešę dešęte* (zob.) stąd gen. pl. *dešęto* wskazujący na deklinację spółgłoskową na *-nt-*. Niektóre z postaci podanych pod *deve desęto* mogą być sekundarnymi uproszczeniami z *deveš dešęto*. Typ ie., por. lit. *devyniasdęšimt*, łot. *deviņdesmit*, goc. *niun-tekund* 'dziewięćdziesiąt' (Feist VWGS 379). Por. *deve(t)nosęto*.

Vaillant GC II 645.

T. Sz.

devešils 1. (*nevešils* zach., pld.) *devešila*: **devešils** *devešila* 'roślina mająca szczególną moc leczniczą i magiczną, zwykle dziewięsił bezłodygowy, *Carlina acaulis*, dziewięsił pospolity, *Carlina vulgaris*', 'oman wielki, *Inula helenium*'

devešil: ~ stpol. XV w. *dziewięsił* 'dziewięsił pospolity, *Carlina vulgaris*', 'rzepik pospolity, *Agrimonia eupatoria*', 'mikołajek polny, *Eryngium campestre*', 'oman wielki, *Inula helenium*', 'Vitex agnus castus', w XVI w. *dziewięsił* '*Carlina vulgaris*', 'mieczyk, *Gladiolus communis*', dziś dial. tylko postaci zniekształcone czy to przez adideację drogą etymologii ludowej do adi. *dziwy* 'dziki' (np. *dziwosił* '*Inula helenium*'), czy drogą adideacji morfologicznej do comp. z I członem na *-o-* (np. *dziewiosil* już w XVIII w. u L., *dziewiosil* '*Inula helenium*'), stęzes. XIV—XV w. *devęsil -la* przypuszczalnie 'lepieżnik różowy, *Petasites officinalis*', 'podbiał, *Tussilago*', może i 'czosnek siatkowaty, *Allium victorialis*' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret, LF XX 219, Machek ES² 116, ČSR 251), dial. *devasiu -ua*, *devęsil* '*Tussilago*', *devesil* 'Petasites' (Machek ČSR 250—1, Bartoš DSM, Malina Mistrfice), sła. dial. *devęsil*, *devesil* '*Carlina*' (Kálal, Buffa SBN 282);

sch. *devęsil* m. 'zebrzyca, *Seseli rigidum*', 'zapalnicznik, *Ferulago*' (RSAN, Simonović BR), bułg. *devešil* m. '*Inula helenium*', 'barszcz, *Heracleum*', 'szczwół plamisty, *Conium maculatum*', dial. 'zapalnicznik zarošlowy, *Ferulago silvatica*', 'lubezyk ogrodowy, *Levisticum officinale*' (np. Stojkov Banat), powszechne też w dial. w zniekształconej postaci *dušucil* (możliwa adideacja drogą etymologii lud. do adi. *duš* 'dziki', czy redukcja nieakcentowanego *-e-*), '*Ferulago silvatica*', 'kminek, *Carum verticillatum*' (Gerov Dop., RROD, BER I 331, BDial. IV 198, V 17);

ros. *девясил -ла* '*Inula helenium*', dial. 'powojnik prosty, *Clematis recta*', 'bukwica, *Betonica vulgaris*' (SRNG), dial. także *devęsil -la* 'ts.' (może z zanikiem palatalności w I członie wskutek zatarcia etymologii), ukr. dial. *dev'ęsil -ly* '*Inula helenium*', poza tym w licznych zniekształconych postaciach czy to przez adideację do *dušil* 'dziki' (np. *dušvasil* '*Inula helenium*'), czy dodatkowo ze zmianą I członu przez analogię do comp. z I członem na *-o-* (np. *dyvosyl* 'ts.', Makowiecki Sł. bot. 189—90, Hrinčenko, Żel.), brus. dial. *devęsil* '*Inula helenium*' (Mat. Minsk, z regularną zmianą nieakcentowanego *e > i* (p. Karskiej Belorusy I 189—90) dial. *dzivęsil -la* 'ts.' (Šaternik Červ.), w języku liter. i w dial. również ze zniekształceniem I członu *dzisacil -ly* (por. wyżej ros. dial. *devęsil*) '*Inula*' (BRS, Kiselevskij Bot. sl. 68, Sejašković Grodno). ~

Por. 1. z rozszerzeniem przez suf. *-jš*, *-tje*: sch. *devęsilj* m. '*Seseli rigidum*', '*Ferulago*' (RSAN, Simonović BR), *devęsilje* 'gorysz, *Peucedanum officinale*' (RMat.), '*Ferula*', '*Seseli rigidum*' (też u Vuka) od XIX w., dial. także '*Inula helenium*' (Simonović BR);

2. zniekształcona postać głuź. *dzewjaz* (: *dzewjazowe* łopjena) 'Tussilago' (Pfuhl), *dzewjaz* kosmaty 'lepiężnik kutnerowaty, Petasites tomentosus', również w innych odmianach: *dzewjaz* čerwjeny, sněhowy, běly (Lajnert RM 106). Najprawdopodobniej pierwotne *devěsilz* > *devěš* > *devězl* (por. sła. dial. *devážel*, Buffa l. c.) > *dzewjaz*.

nevěsilz: ~ czes. dial. *nevěsil* = *devěsil* (Prusik KZ XXXIII 160—1);

sch. dial. *nevěsil* 'Seseli rigidum' (Simonović BR). ~

Na wyraz ten wskazują również postacie wykolejone wskutek zatarcia etymologii: 1. sch. dial. z rozszerzeniem o suf. *-jě nevěsilj* m. 'Ferula assa foetida', 'Seseli rigidum', u Vuka z Boki 'jakaś trawa, z której się robi miotły', w języku liter. z rozszerzeniem o suf. *-jě nevěsilje* 'Ferula assa foetida' (RMat. z Simonovicia BR);

2. dłuż. dial. *ńewjasele -la* 'podbiał, Tussilago farfara', drogą adideacji do *wjasele* 'radość', *wjasoty* 'wesoly', na co wskazuje i dial. *ńewjasole* zele 'Petasites officinalis' (Muka), *njewjasole* łopjeno 'Tussilago' (Pfuhl 1039 jako dłuż.), dawne XVI w. z rozszerzeniem o suf. *-nik* *ńebeselnik* 'Petasites officinalis' (Muka);

3. czes. dial. *nebeseli* 'Tussilago' (Machek ČSR 250) z jakąś analogiczną zmianą (przez adideację do *nebo?*) *v* > *b* i rozszerzeniem o suf. *-yje*.

devětsilz: ~ pol. *dziewięćsił* (już u Kn.) *-ta*: *-tu* 'Carlina', dial. 'Inula helenium', w XVI w. z uproszczeniem *ěš* > *é* w dwu przykładach *dziewięćcił* 'Gla-diolus communis', 'Carlina vulgaris' (SP XVI IBL), czes. *devětsil -lu* 'Petasites officinalis' od XV w., stczes. *devětsil* też 'Allium victorialis' (Gebauer Sl., Machek ČSR 266), sła. dial. np. *devät'sil*, *devetsil*, *devětsil* 'Petasites', 'Tussilago', *devecsil* 'Farfara' (Buffa l. c., Kálál);

bułg. dial. *desemcila* m. 'Siler trilobum' (Gerov Dop.);

ukr. dial. *des'jamsil -ly*, *devät syl* 'Inula helenium' (Hrinčenko, Makowiecki l. c.), brus. dial. *dzevnyčsil* m. 'ts.' (BMM III 247). ~

Por. 1. z morfologiczną adideacją do compositum na *-o*: sch. z rozszerzeniem o suf. *-jě devětšilj* 'Seseli' (Simonović BR), ukr. dial. *des'jamosil -ly* 'Inula helenium';

2. z I członem compositum na *-i*- ros. dial. *desjamsil -la* 'Inula helenium', 'wrotycz pospolity, Tanaceum vulgare' (SRNG).

Wyrazy złożone z I członu *devę devęte*: *devěť devěti* i z II członu *sila*, jeszcze w ukr. dial. jako zestawienie wskazujące na *devěť silz*. Na archaiczność nazwy rośliny wskazuje postać *devěsilz* (p. *devę devęte*), dosłownie: ziele mające dziewięć sił, por. *devěsilz* 2. Roślinom tym przypisywano szczególną moc (np. w zwalczaniu zarazy, dżumy) oraz właściwości magiczne (o magicznej funkcji leczelnika p. *devěť*), zob. Moszyński KLS² II 1, 58, 228—9, Fraenkel ZsIph XIII 217, Machek ČSR 251, Budziszewska SPŽ 225—6. Postać *nevěsilz* z zachowanym ie. nagłosowym *n-* (p. *devę, devěť*), przeciwko temu Berneker SEW I 189 uważający *ne-* za wtórne pod wpływem licznych złożzeń z *ne-*, także i nazw roślin. Formy pierwotne I członu zachowane jak zwykle w funkcji sekundarnej.

O typie złożzeń p. Łoś SS 17, Klemensiewiczówna, Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej, Kraków 1951, s. 20.

Dokładną paralelę stanowi niem. *Neunkraft* 'krwawnik pospolity, Achillea millefolium', 'podbiał, Tussilago alba' (dosłownie 'dziewięć sił', *neun* 'dziewięć', *Kraft* 'siła').

Prusik KZ XXXIII 161, Sobolevskij RFV LXIV 155, Vasmer REW I 334,

BER I 331, Skok ER I 398. — Fraenkel ZslPh XIII 217 dopatrywał się tu kalki z niem. *Neunkraft*. Nie pozwala na to ogólnosłow. zasięgu wyrazu, doskonale zaświadczonego także w dialektach. T. Sz.

devęsilŕ 2. *devęsila* 'człowiek wyróżniający się olbrzymią siłą, olbrzym, mocarz' ~ stpol. XVI—XVII w. *dziewięsił* 'olbrzym, mocarz, siłacz' (SP XVI IBL: dwa przykłady, L., Reczek SDP; już od XV w. NO *Dziewięsił*, SSNO), u Kn. XVII w. tylko w formie *dziewięsiol* 'quasi dziewięć sił' (z fonetyczną zmianą *-sił* > *-siel* > *-siol*). ~

Na wyraz ten zdają się również wskazywać: bułg. dial. *devesul* 'kawaler, niezonatý' (BER I 331), ros. dial. twerskie *девясила* m. i f. 'wysoki, niezgrabny człowiek, dragal, dryblas' (SRNG).

Por. pol. XVII w. *dziewięsily* pl. 'mocarze' (L.).

To samo co *devęsilŕ* 1. (zob.). Tu zachowane pierwotne znaczenie compositum 'mający dziewięć sił' = 'mający wielką moc' (co do magicznej funkcji liczebnika p. *devęts*). T. Sz. — F. S.

devętakŕ *devętake* zach. i pld. 'coś złożonego z 9 jednostek, charakteryzującego się miarą 9 jednostek, novenarius, novennis' ~ pol. *dziewiątak* -ka 'belka dziewięć sżni długa' (tylko SW bez dokumentacji);

sch. *devětāk* -dka 'zwierzę (samiec) dziewięcioletnie, dziewięcioletek' (też u Vuka np. 'o koniu, wole', według RJAŻ też 'o człowieku') od XVII w., 'coś związanego z liczbą dziewięć' (np. večernji voz „*devetak*” = koji stiže u devet sati naveče, RMat.), dial. 'kopka z dziewięciu snopów' (czasem 'w przybliżeniu połowa kopy złożonej z 18 albo z 20 snopów', RSAN, RJAŻ), *devetāk* -ka 'kopka z 9 snopów' (Elezović Kos.-Met.), rzadkie 'dziewiąta fala, dziewiąty bałwan morski, szczególnie niebezpieczny' (RSAN), też jako NO i NM (RJAŻ), w nazwie góry w Bośni *Devětāk* -dka (RSAN), bułg. dial. *desemāk* -māmu 'coś, co ma 9 lat', 'coś długiego na 9 piędzi, 9 arszynów' (Gerov), 'człowiek z dziewięcioma palcami u rąk' (BDial. III 56: Ichtiman). ~

Dokładny odpowiednik w lit. *devintokas* 'uczeń klasy dziewiątej, dziewięcioklasista' (LKŹod.).

Od *devęts* z suf. -akŕ w funkcji substantywizowania przymiotników i liczebników (p. I 89). T. Sz.

devęterakŕ *devęteraka devęterako* zach. : **devętorakŕ** *devętoraka devętorako* zach. 'występujący w dziewięciu odmianach'

devęterakŕ: ~ pol. dawne od XVI w. (jeszcze u L. i w SW, SWil., ale bez cytatu) *dziewiętoraki* 'dziewięciokrotny, dziewięciu gatunków, rodzajów' (SP XVI IBL: 4 przykłady), dziś już tylko dial. np. kasz.-sh. *zėvĩncorakĩ*, *zėvqcorakĩ* 'ts.' (Lorentz PW, Sychta SK), także w medycynie lud. w nazwach leków: *dziewiętorakie* korzenie, krople, *dziewiętoraki* ulepek (Karłowicz SGP, SW), dłuż. *zėwėšoraki*, *zėwėšeraki* 'dziewięciokrotny, dziewięciu gatunków', głuż. *džewjećoraki*, *džewjećeraki* 'ts.'. ~

Por. kasz.-sh. *zėvĩncorak*, *zėvqcorak* adv. 'na dziewięć sposobów; dziewięciokrotnie', głuż. *džewjećorak* -ka 'naczynie o pojemności 9 wiader', 'dziewiątka w kartach' (Pfuhl), dłuż. *zėwėšorakery* = *zėwėšoraki* (Muka).

devętorakŕ ~ sła. *devätöraký* 'dziewięciu gatunków' (SSJ, Kálal). ~

Liczebnik iloraki od *devęters* : *devętorŕ* z suf. -akŕ, por. *četverakŕ* : *četvorakŕ*, *desęterakŕ*. T. Sz.

deveterica pld. i wsch. : pld. **deveterica** 'zwarta całość składająca się z dziewięciu części, to, co zawiera w sobie dziewięć części'

deveterica: ~ sła. *deveterica* 'grupa złożona z 9 osób' (SSKJ), sch. dawne *deveterica* 'dziewięciu mężczyzn (dorosłych)', rzadziej 'dziewięć samców zwierząt' od XVII w. (RJAZ; nie notuje Vuk, R SAN, RMat.), cs. adv. *деветеричеж* 'nonum' (Miklosich LP);

ros. dial. *деветеріца* 'kopka złożona z 9 snopków' (SRNG), *деветеріцы* pl. 'dziewięcioletnie okresy ludzkiego życia' i (z cs.) *деветеріцею* adv. 'dziewięciokrotnie, dziewięć razy' (SAR, Dal). ~

Por. ros. przestarz. i dial. *девятерік* -ká 'miara zawierająca w sobie 9 jednostek; przedmiot składający się z 9 części (jednostek), np. sznur z 9 splotów' (SSRJ), dial. również 'sterta zboża złożona z 9 kóp', 'belka długa na 9 sążni', 'płótno utkane z 9 pasm przędzy' (inne znaczenia specjalne zob. SRNG, Słownik Urala).

deveterica: ~ sch. *deveterica* 'grupa złożona z dziewięciu mężczyzn' (RMat., R SAN; u Vuka 'novem'). ~

Substantywowany przy pomocy suf. *-ica* (zob. I 98) liczebnik *deveterъ* : *deveterъ*. Wyraz wskazuje na dawne liczenie dziewiątkami (zob. o tym s. v. *devetъ*). T. Sz.

devetero : zach. i pld. **devetero** liczebnik zbiorowy 'dziewięć, dziewiątka (o grupie przedmiotów, osób jednorodnych stanowiących zwartą całość)'

devetero: ~ pol. *dziewięcioro* gen. *dziewięcioroga* od XV w. liczebnik zbiorowy odpowiadający liczbie 'dziewięć', odnoszący się do osób różnej płci, do dzieci lub zwierząt, zwłaszcza młodych, lub do przedmiotów, których nazwy istnieją tylko w pl., w skostniałych zwrotach w odniesieniu do osób lub przedmiotów niezależnie od ich płci czy rodzaju (*dziewięcioro* dzieci; *dziewięcioro* nas było na wycieczce, MSJP; *dziewięcioro* zwierząt, SWil.), stpol. w XV w. w dwu przykładach z rot: Jakom zajął *dziewięcioro* koni; Jakom ja nie odbił czeładnikowi ... *dziewięcioroga* kobył, Słownik stpol., w XVI w. np. gdy się ruszył na *dziewięcioro* stajań 'novem stadiis', SP XVI IBL, dziś też dial. np. kasz.-sli. *zėvĩncoro* : *zėvãcoro* '9 sztuk, dziewiątka, neun Stück verschiedener Art' (*zėvĩncoro* celąt, Lorentz PW), połab. *divaterü* 'dziewięcioro' (Lehr-Spławski, Polański SE 110), czes. *devatero -ra* 'dziewięć jednostek tego samego rodzaju' (*devatero* řemesel, SSJČ), 'dziewięć, dziewięciu' (*devatero* přátel);

sła. *devetéro* indeclinabile 'grupa dziewięciu jednostek' (z pl. np. *devetero* naočnikov; *devetero* otrok, SSKJ), sch. *dėvetero* (zwykle indecl., może mieć formę gen. na *-ga* jak *desetero*, p. RJAZ) 'dziewięć' (o grupie osób męskich i żeńskich) z coll. lub pl. np. odhranio *devetero* čeljadi; a za njome *devetero* konja; nadlajalo *devetero* pasa; dial. czarnogórskie otvorite *devetero* vratah (RJAZ, R SAN), 'dziewięć części' (dijeliti u *devetero*; sitno plela od petero, *devetero*, z pieśni lud., RJAZ), cs. ŽK *деватеро лять* 'dziewięć' (SJS);

ros. *дєвятеро* 'dziewięciu; dziewięcioro; dziewięć' (*дєвятеро* сыновей 'dziewięciu synów', *дєвятеро* дєтєй 'dziewięcioro dzieci', *дєвятеро* сүток 'dziewięć dób'), ukr. *дєв'ятеро* (gen. *дєв'ятерох*) 'dziewięć osób, dziewięć sztuk' (*дєв'ятеро* коней, котів, скоту, SUM, URS, Hrinčenko), stuktur. XVI w. *деватеро вьдла* 'dziewięć sztuk' (Тымчєнко), brus. *дзєв'яцєра* = ros. *дєвятеро* (BRS). ~

devetero: ~ sła. *devätoro* oznacza 9 jednostek i gatunków (rodzajów czegoś)

jednocześnie, z pl. jako liczebnik główny 'dziewięć' (*devätoro detí, šiat; devätoro remesiel*, SSJ);

sch. *dëvetero* (Vuk, RSAN) = *dëvetero* (np. *devetoro govoda; da daš mene đeće devetoro*), 'dziewięć rodzajów' (od *petoro* i od *devetoro*, RJAZ), cs. *devětoro* XV w. 'dziewięć' (SJS). ~

Od *devetěr*: *devětora*, por. *čtvero*: *čtvoro*, *desęter*: *desętoro*. O zaświadczoneym w przypadkach zależnych starym -g- (pol., sch.) p. *desęter*: *desętoro*.
T. Sz.

deveterъ devetera devetero: pld. **devetorъ** przymiotnikowy liczebnik zbiorowy 'dziewięć (o grupie przedmiotów, osób jednorodnych, stanowiących zwartą całość)', liczebnik mnożny 'złożony z dziewięciu jednakowych części, dziewięciokrotny, dziewięcioraki'

devetěr: ~ stpol. *dziewięciór dziewięciora dziewięcioro* 'dziewięć, novem': Jezus ... kazał o *dziewięcioru* błogosławieniu (Rozmyślanie przemyskie XV w., 1 raz), częstsze w XVI w. (gen. z -ga: wzięła ... ziela *dziewięciorga*) 'dziewięć sztuk czego' (liczebnik zbiorowy), tu też jako liczebnik mnożny 'dziewięć razy' (*Dziewięciora* szesnaście uczyni sto czterdzieści i cztery, SP XVI IBL), też dial. 'dziewięć sztuk czego' (liczebnik zbiorowy): Krowy okadzają ostem *dziewięciorem*; Trzymaj się ... *dziewięciora* dzwonka (Karłowicz SGP), dłuż. *ževěšory -ra -re* 'dziewięć jednostek; dziewięciokrotny; dziewięć razy', *pó ževěšoru* 'auf neunfache Weise', *ževěšore* myto 'neunfacher Lohn' (Muka), głuź. *džewječory* 'dziewięciokrotny, dziewięcioraki' (Zeman), u Pfuħla *džewječory*: *džewječory -ra -re* 'dziewięciokrotny', czes. *devaterý* 'dziewięciu rodzajów, gatunków tej samej rzeczy, będący w dziewięciu rodzajach, gatunkach' (*Devatero řemeslo, desátá nouze; trhá ... kvítí devatero; slyšeti skrze devaterou zed'*), w połączeniu z abstr., coll., pl. t. 'dziewięć' (Venku ječely *devaterý* dudy; Tomu výzvu jsem hned s *devaterou* chutí vyhověl 'bardzo chętnie'), stczes. od XIV w. *devater* 'devaterý' (*devaterem* činem, umem, obyčejem; knihy *devaterý*), sła. *devätoria* m. pl. 'dziewięciu (ludzi)' Káral;

sła. *devetěr -ra -ro* rzadkie 'dziewięciu rodzajów, dziewięcioraki, dziewięciokrotny', przestarz. 'dziewięć' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *dëveter* pl. -ri -re -ra (zwykle z pl., pl. t.) 'dziewięć, po dziewięć, novem, novenus', dziś przede wszystkim w pl. (w sg. dial. przestarz.: Naš Janko *deveterim* plugom pluži, RSAN), dial. czakaw. *deveter* i *devetar*: I uzimlji ključe desetere i otvaraj *devetera* vrata: I uzimlje ključe desetare i otvara *devetara* vrata, RJAZ z pieśni lud., Istria), 'dziewięciokrotny, złożony z dziewięciu części' (Hvala mu *devetera*, RSAN), cs. w *ŽK* XV w. *devaterъ* 'dziewięć, po dziewięć, novem, noveni' (*devětъ сътъ и deväterъ* = 909, SJS);

ukr.-cs. *devetěr* gen. *devetěr* 'dziewięć sztuk czegoś, novem' (z XVII w. *яко devětъ польноуць ... тако и deväterъ неса*, Tymčenko). ~

Por. głuź. *džewječer -rja* bot. 'przetacznik, Veronica' (Zeman; u Pfuħla *džewječer* m. 'ts.' = *džewječ* bolosów).

devětora: ~ sch. lud. *dëvetori -re -ra* dziś tylko pl. (z pl., pl. t.) 'dziewięć, po dziewięć, novem, novenus', np. Činila sam *devetore* čini; Nju mi prose svatovi, *devetori* banovi; Izabrana je mati Jugovića, *devetori*h sinova; otvorena vrata *devetora*; otvarati *devetore* oči (RJAZ, RSAN), Povaditi nože *devetore* (RJAZ z pieśni lud.), cs. z *ŽK* XV w. *devatorъ* = *deväterъ* (SJS). ~

Por. bułg. *desetóren -pna* 'dziewięć razy większy, dziewięciokrotny' (zob. *devetěr*na), *desetóпка* 'cyfra 9', 'grupa 9 osób', 'karta dziewiątka'.

Od *devę devęte* : *devętz* z suf. *-erō* : *-orō*, zob. *desęterz* : *desętorō*, *čęterzō* : *čętvorō*. Por. co do budowy lit. liczebniki zbiorowe *devųneri* m., *devųnerios* f. : *devųni* m. : *devųnios* f. (Otrębski GL III 173). T. Sz. — F. S.

devęteręnikz devęteręnika : zach. **devętoręnikz** 'roślina lecznicza, zwykle *Helianthemum*, posłonek'

devęteręnikz : ~ pol. *dziewięciornik* 'Parnassia, roślina zielna z rodziny skalnicowatych (Saxifragaceae)', stpol. XV w. *dziewięciornik*, *dziewięciernik*, *dziewięciornik* 'Marchantia polymorpha', 'Eupatorium cannabinum, sadziec kopropiasty', w XVI w. *dziewięciornik* 'Parnassia palustris', 'Marchantia polymorpha', 'Asperula odorata, marzanka wonna', czyrwony *dziewięciornik* 'Eupatorium cannabinum', dial. *dziewięciornik* 'Carlina acaulis, dziewięciśl bezłodygowy', 'Parnassia palustris' (też w postaciach *dziewięcierznik* i podobnych, Karłowicz SGP), czes. *devaternik* -ku 'Helianthemum, posłonek', dial. zool. 'szczebiotka' (zach. Morawy), bot. 'Tussilago farfara, podbiał pospolity' (Bartoš DSM), sła. dial. *devaternik*, *de(dě)vaternik* 'Helianthemum' (Buffa SBN 282), *devaternik* 'Anthyllis, przelot' (Machek ČSR 122);

sch. *devětěrnik* m. 'Helianthemum' (RJAZ, wg RŠAN f., zapewne błędnie) od XIX w., *deveternik* 'Helianthemum vulgare', Šulek (RJAZ, Simonović BR 203, 225);

ros. dial. *девятирник* -ка 'Ophioglossum vulgatum, nasięzrzał pospolity' (Dal), też częste w terminologii tkackiej na oznaczenie '9 lub 18 pasm' i jako 'plótno w 9 pasm' (SRNG), ukr. dial. *дев'ятерник* 'Lilium martagon, lilia złotogłów' (Żel., Makowiecki Sl. bot. 210). ~

devętoręnikz : ~ sła. dial. *devätornik* 'Helianthemum' (Buffa l. c.). ~

Od *devęteręnz*, o *-ikz* w funkcji suf. substantywizującego adi. na *-ęnz* p. I 90. Co do związku z *devętz* zob. *devęzilz* : nazwy te oznaczały rośliny, którym przypisywano właściwości lecznicze i magiczne, chroniące przed złymi duchami, czarami (zob. Machek l. c.). T. Sz.

devęteręnz devęteręna devęteręno : zach. i pld. **devętoręnz** 'dotyczący zwartej grupy złożonej z dziewięciu jednostek, związany z taką grupą, dziewięciokrotny'

devęteręnz : ~ pol. dial. *dziewięciorny* : „Kołtun jest *dziewięciorny* to znaczy, że ma jakby dziewięć chorób do siebie i inne choroby są *dziewięciorne*, ale nie wszystkie” (Karłowicz SGP z Maz.), *dziewięciorny* kołtun 'kołtun dziewięcioraki, rodzaj kołtuna' (Łopaciński PF V 728 z okolic Pińczowa, Młpol.), sli. *zdevětčorní* 'dziewięciokrotny' (*zdevětčorné* čarō, Lorentz PW), dawne XVII w. *dziewięciorny* 'novenarius' (L. z Kn., z L. u Jungmanna czes. *devatěrný* 'ts. '), z pol. głuź. *dzewjęcębny* 'novenarius' (Pfuhl);

słę. *devetėren* -rna 'dziewięciokrotny' (Pleteršnik bez źródła; SSKJ nie notuje);

ros. pot. *девятирной* 'zwiększony dziewięciokrotnie' (SRJ), ukr. dial. *дев'ятерний* 'dziewięciokrotny' (Żel.), brus. pot. *дзев'яцярный* = ros. *девятирной* (BRS). ~

devętoręnz : ~ bułg. *дewetóрен* -рна -рно 'dziewięć razy większy, dziewięciokrotny' (RBKE; Gerov nie notuje). ~

Od *devęterz* : *devętorz* (zob.) z suf. *-ęnz*, por. *čęteręnz*, *desęteręnz*. Na większy zasięg wskazuje *devęteręnikz*. T. Sz.

devętikti zob. *devętiči*

devětina 'dziewiąta część czegoś, nona pars', pld. i wsch. 'dziewięć sztuk, jednostek czego, grupa dziewięciu osób', **devětiny** pl. 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci'

~ stpol. *dziewięćcina* 'dziewiąta część, nona pars' (wg Słownika stpol. może to nazwa wsi?), wg SW rzadkie *dziewięćcina* 'dziewiąta część dochodu składana jako podatek' (p. szczegółowo o tym SSS I 441—2), u L. *dziewięćciny* pl. 'obchód pamięci zmarłego w 9 dni po śmierci' (L. bez dokumentacji, stąd zapewne w SW i SWil.), głuź. *dżewjećina* 'dziewiąta część czegoś' (Pfuhl, Zeman), czes. *devětina* 'ts.' (Přír. slov., SSSJČ), stczes. XIV w. *devětina* albo *devietina* 'dziewiąta godzina, nona' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), u Jungmanna *devětina* 'dziewiąta część' (tu też z L. *devětiny*, *devětiny* 'czczenie pamięci zmarłego w 9 dni po śmierci'), sła. *devätina* 'dziewiąta część całości', dial. *devätina* 'dziewiątka' (Kálal);

ste. *devetina* 'dziewiąta część czegoś' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *devetina* i *devětina* 'ts.' od XVIII w., 'dziewiąta część dochodu składana jako danina' (RSAN; hist.), 'grupa dziewięciu osób, dziewięcioro; dziewięciu mężczyzn' (RSAN, RJAZ, RMat., też dial. np. Elezović Kos.-Met.: *Devetina* su kod nas bili na sveti 'dziewięcioro'), 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci' (już w XV w.: *Tretiny* i *devetiny* i czteridestiny tvoreť umrěšim, RJAZ), jako nazwa góry w Bośni *Devetina* i tamże NM *Devetine* pl. (RJAZ), cs. *devětinný* 'novendalia, officium mortuorum' od XIII w. (Miklosich LP), bułg. lud. *devetina* 'grupa dziewięciu osób' *devetina* брaгя; *devetina* души), *devetina*, częściej *devetini* pl. 'nabożeństwo żałobne, modlitwy i wspomnianie zmarłego w dziewiątym dniu po jego śmierci' (też dial., np. Gerov, BDial. I 246, II 75, III 56, 211, V 17, VI 22, 167, zob. także Vakarelski Etnografija 588), бабини *devetini* 'głupstwa, bzdury', dial. *devetina* 'dziewiąta część czegoś', 'kopka dziewięciu snopów' (Gerov, BER I 382 z geografiją), *devetina* 'około dziewięć, w przybliżeniu dziewięć' (Stojkov Banat), maced. *devetina* 'dziewięć osób', 'dziewiąta część czegoś', бабини *devetini* 'głupstwa, bzdury';

strus. *devätinný* и *устверодесятинны* по оумершимъ od XIV lub XV w. 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego i czterdziestego dnia po śmierci' (Srezn.), ros. dial. *devätinný* pl. 'dziewiąty dzień od czasu śmierci', 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci', 'dziewięć dni', *devätinná* termin tkacki oznaczający 'jednostkę miary przędzy', 'płochą do 9 pasm osnowy' (np. z Uralu A в *devätinne* девять пасм. Она потолще десятины), 'płótno z konopi' (Поскось еще мякше, из нее холст называется *devätina*, десятина это потоне, Dal, SAR, SRNG, Słovary Urala, Słovary Rjazan.), dial. też jako jeden ze śladów systemu dziewiątkowego (p. *devět*) девят *devätin* (SRNG z bajek) oraz bot. *devätina* 'oman wielki, Inula helenium' (SRNG bez akcentu, z synonimem *devясил* высокий, p. *devesilь*), ukr. *dev'ätinni -tinn* pl. 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci' od XVII w. (SUM, Hrinčenko, Żel., Bilećkyj—Nosenko; Tymčenko z XVII—XVIII w.), stuktur. też *devätinná* XVIII w. 'podatek w wysokości dziewiątej części dochodu' (Tymčenko), brus. dial. *dzev'ätinny* pl. 'dziewięć dni od dnia śmierci' (Mat. Minsk 52), 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci' (BMM III 246), *dziev'ätinny* pl. 'stupa dziewiątego dnia po śmierci' (Šaternik Červ.). ~

Z wtórnym skróceniem wyrazu: czes. dial. *devina* 'dziewiątka' (Bartoš

DSM, Kott Dod. DSM, Malina Mistřice, Horečka Frenštát), sła. pot. *devina* 'ts.' (SSJ, Kálal).

Od *devěts* z suf. *-ina*, p. I 120—1. Wyraz jest jednym z licznych i wyraźnych śladów dawnego liczenia dziewiątkami. Por. ciekawe paralele lit.: *deviūtinės* pl. 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci', 'święto Bożego Ciała obchodzone w czwartek dziewiątego tygodnia po Wielkanocy' (: *deviūtinis* 'dziewiąty'), *devintainis* 'dziewiąta część' (: *deviūtas* 'dziewiąty'), LKŽod., Kurschat Thes. T. Sz.

devětiti'i (devětikti) pld. przysłówkowy liczebnik mnożny 'dziewięć razy, dziewięćkroć'

~ cs. *devatitjdi* XV w. 'dziewięć razy, novies' (Miklosich LP). ~

Por. sła. *devětič* adv. 'po dziewiąte, po raz dziewiąty' (Pleteršnik, SSKJ).

Szczałkowo zaświadczony archaiczny typ liczebnika mnożnego od *devěts*.

Co do budowy p. *desětiti'i* z literaturą.

T. Sz.

devě(t)nosťto pln. 'mała setka, 90 jako jednostka liczenia'

~ stpol. z r. 1420 *dziewiętnosťto* 'dziewięćdziesiąt' (dwukrotny zapis w rotach wielkopolskich z Kościana, zob. Kuraszkiwicz Studia Falk 93—6);

strus. od XIII w. *девѣносто* z licznymi śladami systemu dziewiątkowego: *Домонѣ со псковичи съ трема девѣносты плени землю литовскоюу ... два же девѣността моужь отпровади съ полономъ въ Псковъ XIII в.; два же девѣността моужь отпровади съ полономъ а во единомъ девѣността самъ съ оста ..., XIII в.; единомъ девѣностомъ 7 сотъ псыди, рос. девѣносто (też dial., SRNG) 'dziewięćdziesiąt; dziewięćdziesięciu; dziewięćdziesięcioro', liczne ślady systemu dziewiątkowego w języku ludowym: *Два девѣността ... версть проехал Иванушка въ два часа* (Srezn. z bylin); *Первые города от Москвы два девѣността версть; Что девѣть сороковъ, что чѣтыре девѣността, все одно* (Dal z uwagą o dawnym liczeniu dziewięćdziesiątkami), *два девѣността 'sto osiemdziesiąt', три девѣността 'dwieście siedemdziesiąt'* (SRNG), ukr. *дев'яносто -та*, dial. zakarp. *дэв'яносто* (KDA m. 212), stuktur. XIV—XV w. *девѣността*, brus. *дзевѣността* indeclinabile (BRS). ~*

Ważny ślad dawnego liczenia dziewiątkami. Dial. innowacja psł. z pierwotnego zestawienia *devě(t)no sťto* 'mała setka', dosłownie 'dziewiątkowa setka'. Człon I to adi. *devě(t)-nъ* z pierwotnym suf. *-nъ* < *-no-*, człon II to psł. *sťto* (zob.).

Stang Comment. Kiparsky 124—9 (dający ciekawą paralełę stnord. *hundrað*, tu też krytyczny przegląd dotychczasowych objaśnień), por. też Vaillant GC II 645, dopatrujący się jednak tu dziedzictwa ie. (porównuje z goc. *niruntehund* '90'). — Inne objaśnienia ze względu na trudności morfologiczne i głosowe mało prawdopodobne: Szemerényi Studies 63—6 nie wykluczał jako podstawy psł. *devě(t)-desěts* (tu również krytyczny przegląd dawniejszych objaśnień). — Endzelin LP I 3—4 wychodził z pierwotnego **desědoszta* 'dziesięć do stu'. — Dopatrywano się też szczałkowo zachowanego arch. ie. **neven-(d)kmtō* pl. n. '9 dziesiątek' (p. *devě* i *sťto*) w nawiązaniu do synonimicznego łac. *nōnāgintā* < **novenāgintā*, gr. *ἐνεήκοντα* < **ἐνῑνεήκοντα* (Prusik KZ XXXV 598—9, Sobolevskij Sl V 451—3, Vasmer REW I 334). Nie widać podstaw (Szemerényi l. c. 63—5, Stang l. c. 124—5). — Por. też Pisani Studia Safarewicz 171—3 wyprowadzający ros. *devjanosťto* z pierwotnego **nevenākmtō* (tu też przekonująca krytyka objaśnienia Haeb-

lera AnzSIPh I 1—15 uważającego *devjanosto*, **dévętno szto* za kalkę z goc. *niuntēhund*). T. Sz. — F. S.

devętorakъ zob. **devęterakъ**

devętorica zob. **devęterica**

devętoro zob. **devętero**

devętorъ zob. **devęterъ**

devętorъnikъ zob. **devęterъnikъ**

devętorъnъ zob. **devęterъnъ**

devętzъ *devęta devęto* 'liczebnik porządkowy odpowiadający liczbie 9, dziewiąty, nonus'

~ pol. *dziewiąty* od XIV w. (też dial. np. Sychta SK: *zěvotā voda* po slěvax 'daleki krewny'), połab. *divōtē* (< **devętzъ*, Lehr-Splawiński, Polański SE 111), dłuż. *zěwety* (też dial., Fasske Vetschau), stare w XVI w. *zėwity* (Muka z Jakubicy), głuz. *dżewjaty*, czes. *devátý* (często w przykładach typu: Zapiskne, jistě až za *devátým* kopcem je to slyšet), por. też Mluvil a žvanil páte přes *deváté* 'mówił mętnie' (Přir. slov.), stczes. *devátý* od XIV w., śla. *deviaty* (np. Zodrat' niekoho z *deviatej* kože 'wykorzystać po lichwiarsku');

śle. *devěti*, sch. *děvėti* od XII w., dziś też 'nieważny, drugorzędny, podrzędny', 'zupełnie inny, nie mający związku z czymś', także i tu znaczenie magiczne, np. *deveti utorak* 'dziewiąty wtorek po Bożym Narodzeniu, uważany za dzień feralny' (SMR 295), scs. *девятъ* Zogr., Mar., Assem., Supr. (SJS), bułg. *desěti*, np. до *девета* рода, до *девето* коляно ще го гоня (РВКЕ), maced. *desemtu*;

strus. *ДЕВАТЪИ* (Srezn.), ros. *девятый*, стоит на *девятом* месте, это дело *девятое* 'coś mało ważnego', *девятый* вал 'najsilniejsza, niebezpieczna fala' (SSRJ), ukr. *дев'ятуї*, brus. *дзевяты*. ~

Dokładne odpowiedniki w lit. *deviñtas*, łot. *devītais*, z ie. *newn-to-* (o nagłosowym *d-* p. *devę*): strp. *newints*, goc. *niunda*, stwniem. *niunto*, toch. B *ñunte*, gr. *ἕνατος*.

Berneker SEW I 189, Trautmann BSW 198, APSD 383, Vasmer REW I 334, Szemerényi Studies 110—12, Sławski SE I 199, Skok ER I 398—9, Pokorny IEW 318—19. T. Sz.

devętzka 'dziewięć jednostek, sztuk czegoś', 'przedmiot złożony z dziewięciu jednostek, sztuk, zawierający dziewięć jednostek'

~ pol. *dziewiątka* 'cyfra albo liczba dziewięć', 'dziewięć sztuk czegoś', 'rzecz, przedmiot oznaczony numerem dziewięcym; karta o dziewięciu oczkach' (też dial. np. kasz.-śli., Lorentz PW, Sychta SK), u L. z XVIII w. 'dziewiąta część czegoś' i *dziewiątka* na kartach, kostkach, dial. *dziewiątka* 'płochy do dziewięciu pasm osnowy' (Falińska PST), 'robak jadowity, po którego ukąszeniu człowiek w dziewięć dni umiera' (Karłowicz SGP z okolic Augustowa), kasz. 'biczysko splecione z młodego dąbczaka, rozszczepione na dziewięć części' (Sychta SK), dłuż. *zěwetka* 'liczba dziewięć', 'karta o dzie-

więciu oczkach', gluz. *džewjatka* 'ts.', czes. *devítka* 'cyfra, liczba dziewięć', 'rzecz, przedmiot oznaczony numerem dziewięciątym; karta o dziewięciu oczkach', sła. *deviatka* 'liczba dziewięć', pot. 'dziewięć sztuk czegoś', 'rzecz, przedmiot oznaczony numerem dziewięć';

sł. *devětka* 'liczba 9', 'przedmiot, rzecz oznaczona numerem 9; karta o dziewięciu oczkach' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *děvětka* i *děvetka* 'cyfra 9', od XVIII w. 'przedmiot, rzecz oznaczona numerem 9', dial. 'wódka dziewięcioprocentowa' (RSAN), dawne XVIII w. 'modlitwa odmawiana dziewięć razy', 'nona (hora canonica)' (tylko Della Bella i Stulić), bułg. *desémka* 'cyfra 9', 'karta o dziewięciu oczkach', 'przedmiot oznaczony numerem 9' (RBKE, BTR), maced. *desemka* = sch. *devetka* (RMJ);

ros. *des'janka* 'cyfra 9', 'karta o dziewięciu oczkach', pot. 'nazwa różnych przedmiotów oznaczonych numerem dziewięć' (w tym znaczeniu często dial., SRNG, Melničenko Jaroslavl), dial. 'kopka zboża z 9 snopów' (Słownik Urala), ukr. *des'janka* 'nazwa cyfry i liczby 9', 'dziewięć sztuk czegoś', 'nazwa różnych przedmiotów oznaczonych cyfrą 9', dial. 'płótno z dziewięciu pasm', 'karta o dziewięciu oczkach', 'rodzaj sieci rybackiej, w której na określonej powierzchni mieści się we wszystkie strony dziewięć oczek' (Hrinčenko), brus. *дзев'янка* = ros. *des'janka* (BRS), dial. 'kosa długa na dziewięć dłoni' (BMM III 246), poleskie *des'janka* przestarz. 'kosa długości 90 cm' (Lysenko SPH). ~

Na gruncie poszczególnych języków pld.słow. powstało synonimiczne *devětica*: sł. *devětica* 'liczba 9', 'przedmiot, rzecz oznaczona numerem 9; karta o dziewięciu oczkach' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *devětica* 'cyfra 9' od XVII—XVIII w., 'przedmiot, rzecz oznaczona numerem 9', 'karta o dziewięciu oczkach' (RMat.; w tym znaczeniu też u Vuka, a dziś dial. czakaw. *devětica*, Jurišić Vrgada), dial. *devětica* 'kopka z dziewięciu snopków', 'uroczystość ku czci zmarłego obchodzona dziewiątego dnia po śmierci' (RSAN, p. *devětina*), bułg. *desemina* 'cyfra 9' (RBKE), dial. 'dziewięć sztuk czegoś' (Gerov), 'okres dziewięciu dni przed Wielkanocą i Bożym Narodzeniem, przeznaczony na specjalne modlitwy' (Gerov Dop.: płowdiwscy paulicjanie).

Substantywowany liczebnik *devětъ*, *devětzъ*, o suf. *-zka* I 94. Wobec produktywności formacji prasłowiańskość niepewna. T. Sz.

devětъkъ *devětъka* 'dziewięć sztuk czegoś; dziewiąta część czegoś'

~ pol. dawne Kn. XVII w. (L. i SW bez dokumentacji) *dziewiątek -tka* 'dziewięć sztuk czegoś' (stąd czes. u Jungmanna *devátek -tku* 'dziewiątka'), sła. *deviatok -tku* 'dziewiąta część plonów dawana w formie naturalnej daniny' (SSJ; Jungmann: ze źródeł sła. *devátek*, u Kálala *deviatok* 'dziewiąta część');

sł. dial. *devětěk -tka* bot. 'piwonnia, Paeonia' (z Istrii), 'ciemniernik zielony, Helleborus viridis' (Pleteršnik), sch. *devěták -tka* 'dziewiąta część plonów składana jako danina' (też Vuk) od XIX w., 'około, mniej więcej dziewięć czegoś', dial. bot. 'piwonnia' (RSAN);

ros. dial. *дев'яток -тка* 'dziewięć przedmiotów, dziewięć sztuk' (Dal). ~ Por. bliskie budową i znaczeniem lit. *devintukas* 'dziewiątka, np. autobus z numerem 9': *deviñtas* 'dziewiąty' (LKŽod., o suf. p. Otrębski GL II 282).

Od *devětzъ* z suf. *-zъzъ*, o budowie p. I 93. T. Sz.

dlevětzъ *devěti* f. 'dziewiątka', 'dziewięć, novem'

~ pol. *dziewięć* -ciu (już w XVI w. *dziewiąciu*: nowotwór według *dwu*, GHJP 343), stpol. od XIV w. *dziewięć dziewięci* (taka forma gen. spotykana do XVIII w.), w XVI w. *dziewięć dziewięci* 'dziewięć razy dziewięć'; niewątpliwie liczba magiczna, np. w XVI w. w licznych przepisach lekarskich: Wezmi soku ... *dziewięć* łyżek; polney ruty w liczbie *dziewięć*; a czyn tego do *dziewięci* rázów (SP XVI IBL), także dziś w dial. np. Wziąć *dziewięć* (o postaciach fonetycznych zob. MAGP VI m. 263, cz. II s. 55—7) *dziewięci* starego żelaza i ugotować, w tym kapać; z *dziewięci* krzyżów mech i z *dziewięć dziewięci* ... rdzę wsypać do wody; trzy *dziewięci* (wyrażenie lekarek wiejskich); być może śladem dawnego systemu dziewiątkowego są przykłady typu dial. uwędrowali trzy *dziewięci* mili; trzy *dziewięcie* jęczmienia (Karłowicz SGP), połab. *divat* (Lehr-Splawinski, Polański SE 110), dłuż. *žewēs* (też dial., Fasske Vetschau), *žewēsich* (*žewēs* bólosów bot. 'przetacznik, Veronica'), stare w XVI w. *žewiš* (Muka z Jakubicy), *žewēso* m. osobowe, gluż. *džewjeć*, dial. *džewjać*: *džewjaćo*, m. osobowe *džewjęćo* (Pfuhl, Michalk Neustadt), czes. *devět devíti*, dial. *devjet devičy* (np. Vlastovka už dávno vstala, *devět* polí obhlála; přál si být v tomto okamžiku za *devíti* horami 'daleko'; Koukal přitom jako *devět* hromů; jako by chtěl *devět* vsí vypálit; ty se nestaráš! u tebe to jde od *devíti* k pěti 'czym dalej tym gorzej'), stczes. *devět devěti* od XIV w., sła. *devät' deviatich* (m. osobowe też *deviati*, p. SSSJ, MSJ 324, Ondrus Čislovky 30—1);

sł. *devēt -tih*, np. *devetih* se ne ustraši; močen je za *devet* mož; tako te bom, da bož *devet* sonc videl; iti čez *devet* gorá in *devet* vodá 'bardzo daleko' (SSKJ), dawne XVI w. *devet* (Megiser 1592), sch. *děvět* (dziś indeclinabile, ale dial. jeszcze odmienne, np. *devetím* ljuděm, Skok ER I 398), i *děvet* (w XVII w. wyjątkowo jeszcze jako f.) od XII w., ludowe też 'nieokreślona większa liczba' (Dade majka kćer za *devet* konaka, RMat.), w języku lud. częste w przykładach typu: s sobom vodi *devet* mile braće; donesi mi suve drevovine za tavana od *devet* godina; u visinu od *devet* tavana; gorko cvili *devet* godinica; priskoči *devet* dobrih koňa; *devet* puta majkom te nazivam; na jad će vi jutro osvanuti a na *devet* sunce ogranuti; jako wyrażenie magiczne: Kaže se kad ko što zausti da reče, pa se premisi i očuti, i ovde znači da bi riječ otišla preko *devet* brda; w żywym języku częste w wyrażeniu ni pet ni *devet* 'zaraz, natychmiast, nie zwlekając', pet za *devet* dati (nekome) 'oszukać' (RJAZ, RSAN), scs. *дѣвѣтъ дѣвѣти* (odmiana według tematów na -i-f., Diels AG 215), Supr.: *ископати рокъ въ земли дѣвѣти лѣтъ; дѣвѣтъ мѣжь они* (SJS), cs. *ŽK* и *аште кто оцѣнить змию дѣвѣти грѣхъ избоудеть того ради*, bulg. *девет* (o refleksie -e- w dial. zob. BDA II m. 44), np. през *девет* села (баира, морета) lud. i poet. 'bardzo daleko', lud. *девет* брата с една риза 'wielka nędza'; *девет* месеци у мешлина, три годин на гръбина; през *девет* земи го превел; *девет* вълци, три прасци; *девет* момци за кош плева (Gerov), maced. *девет*, dial. *d'evit'* (Małecki SW);

strus. *дѣвѣтъ*, według Srezn. liczono dziewiątkami, np. *тридѣвѣтъ, дѣвѣтъ сороковъ вѣли*, ros. *дѣвѣтъ девѣти* instr. *дѣвѣтью* 'dziewięć; dziewięciu', w języku ludowym: *Девѣтъ дѣн, девѣтъ вѣрст*, как сокол летел! (Dal), *дѣвѣтъ* ночей товарищ грыз зубами и прогрыз дырочку, а потом стали ломать и через *тридѣвѣтъ* ночей... проломали (Polívka RES VII 218), ślady liczenia dziewiątkami: За *тридѣвѣтъ* земель (Dal), *дѣвѣтъ девѣтин* (w bajkach, SRNG s. v. *дѣвѣтина*), ukr. *дѣв'ять -ті* i *-тьох*, пр. *Дев'ять* пар волів; на *дѣв'яти* возах везли посаг, brus. *дзѣвѣць дзѣвѣці*. ~

Kontynuuje ie. *neun-ti* < *neun* p. *devę* (tu o bsł. zmianie nagłosu, zachowaniu *e* przed *u* a także o funkcji magicznej, wróżebnej i śladach liczenia dziewiątkami), budowa jak w *desětš* : *desę*. Pierwotne znaczenie 'dziewiątka' : 'dziewięć'. Dokładne odpowiedniki: alb. *nëndë* 'dziewięć', stnord. *nīund* f. 'liczba 9', stind. *navatt*- f. 'dziewięćdziesiąt' = awest. *navatti*- f. 'ts.', *'dziewiątka' > 'dziewięć' (domyslnie: 'dziesiątek', z elipsą).

Berneker SEW I 188—9, Trautmann BSW 198, Vasmer REW I 335, Ślawski SE I 199—200, Skok ER I 398—9, Pokorny IEW 318, Mayrhofer KEWA II 142, Holthausen VEWA 210. — Nie można jednak wykluczyć, że psł. *devětš* to pierwotne abstractum od *devětš* (bsł. *devin-ta* : *nevin-ta*, ie. *neun-to*-), p. Szemerényi Studies 110—2, Machek ES² 116. T. Sz. — F. S.

devětš desětš zob. *devę desětš*

devětš-kortš zach. i pld. (część zach.) liczebnik przysłówkowy oznaczający wielokrotność: 'powtarzanie się dziewięć razy'

~ stpol. od XV w. *dziewięćkroć* 'dziewięć razy, novies' (Słownik stpol., SP XVI IBL, Kn., L., SWil.), głuź. *džewjećkróć* (= *džewjećraz*) 'ts.' (Pfuhl), czes. *devětkrát(e)* 'ts.' (Přír. slov., Jungmann), śla. *devät'krát* = *devät' ráz* 'ts.' (SSJ);

śle. *devětkrat* 'dziewięć razy' (Pleteršnik, SSKJ). ~

Zestawienie z *devětš* i *kortš* (zob.).

T. Sz.

devětš-kortšnš *devětš-kortšna devětš-kortšno* zach. i pld. (część zach.) 'powtarzający się, powtórzony dziewięć razy'

~ pol. dawne z XVII w. *dziewięćkrotny* 'dziewięć razy powtórzony' (Kn.; L. i SW bez dokumentacji, z L. u Jungmanna czes. *devětkrátný* 'ts. '), głuź. *džewjećkróćny -na -ne* 'ts.' (Pfuhl, Zeman);

śle. *devětkraten -tna* (w SSKJ obok *devětkraten* też *devětkräten -tna -no*) 'dziewięćkrotny' (Pleteršnik). ~

Por. pol. nowsze *dziewięćkrotny, dziewięćkrotnie* 'dziewięć razy powtórzony' (SW, SJP PAN). We wsch.słow. w cs. postaci z *-ra-*: ros. *девятикратный* 'wykonany dziewięć razy; zwiększony dziewięć razy' (SRJ), brus. *дзевяцікратны* 'ts.' (BRS).

Od *devětš-kortš* z suf. *-nš*.

T. Sz.

devětš na desěte 'liczebnik główny oznaczający liczbę 19, dziewiętnaście, undeviginti'

~ pol. *dziewiętnaście* (m. osobowe *dziewiętnastu*, co do chronologii późnej końcówki *-u* p. GHJP 345), powszechne w dialektach, stpol. XV w. obok *dziewiętnaście* także *dziewięćnaście* i *dziewięćnacie* gen. *dziewięćnacie* i *dziewięćnacie* (Słownik stpol.), w XVI w. *dziewięćnaście*, rzadziej *dziewięćnacie* (SP XVI IBL), dial. kasz. *zėwątńásce, zėwítńásce, zėwątńosce, zėwítńósce* (Sychta SK, Lorentz PW), połab. *divatnadist* : *divatnocti* (*devětš-na-desěte*, Lehr-Splawiński, Polański SE 110), dłuź. *žėwėśnásčo* (też dial. ‚Fasske Vetschau), dial. *džėwėtnásčo* (Muka; co do różnych postaci drugiego członu w dłuź. i głuź. p. Muka HLF 441), głuź. *džėwjatnaće* i *džėwjatnačo*, dial. *džėwjatnać* (Michalk Neustadt), czes. *devatenáct*, przestarz. *devatenácte*, stczes. z pierwszym członem *devate-* lub *devaty-* pod wpływem liczebnika porządko-

wego *devatenáctý* : *devatýnadctý*, też w postaci *devatynadste*, wyjątkowo z XIV w. w formie *dewietnadzte* (Basaj MS PAN 26, s. 124, 128), sła. *devätnást' -tich* (m. osobowe też *devätnásti*) SSKJ, MSJ 325;

sle. *devetnajst* i *devetnásti -ih* (SSKJ, u Pleteršnika tylko *devetnájst*) od XVI w. (Megiser 1592 *devetnajst*), dial. rezjańskie *devetnajst* (w różnych wariantach fonetycznych, Slav. Leks. 219), sch. w dzisiejszej postaci *devètnaest* od XVI w. (też u Vuka i dial. np. z Risna), dawniej w bardziej archaicznej postaci *devetnadeste* w XVI—XVII w. (też u Vrančicia), poza tym tylko w formach z różnymi uproszczeniami: dawne XVII w. *devetnaeste* (tylko Mikalja), bliskie dzisiejszej postaci liter., ale z zanikiem *-t* *devetnaes* (dial. z Dubrovnik, już w XVI w. *devetnaes*), czakaw. *devetnăest* (Jurišić Vrgada), z interwokalicznym *-j-* *devetnajest* (Belostenec), dial. *devetnăjes* (Elezović Kos.-Met.), z wypadnięciem *-e-* *devetnajst* (Belostenec, Jambrešić), z kontrakcją *-ae- > -e-* *devètnēs(t)* dial. z Dubrovnik i innych dialektów pld., już w XVIII w. *devetnes* (RJAŽ, RŠAN, RMat.), scs. *ДЕВЯТЬ НА ДЕСЯТЕ* gen. *ДЕВЯТИ НА ДЕСЯТЕ* (Diels AG 215), bułg. *devetnădecem* i pot. *devetnăjucem*, dial. *desetnăiuc* (Stojkov Banat), u Gerova *desetnădecem* : *desetnădecem*, maced. *devetnaecem*, dial. np. *divitnăjsti* (Matecki SW);

strus. u Srezn. tylko w rekonstruowanej postaci **ДЕВЯТНАДЦАТЬ* = **ДЕВЯТНАДЦАТЬ* bez dokumentacji ze względu na oznaczanie normalnym w cyrylicy połączeniem literowym (spotykane jednak w zabytkach od XIV w., p. Šanskij ESRJ I 5, 40), ros. *devetnădctat' -tu* 'dziewiętnaście; dziewiętnastu; dziewiętnaścioro', u Dala też *devetnădcesat'* bez dokumentacji, w innych starszych słownikach *devetnădcesat' -tu* (cerkiewizmu), *devetnăntctat'* (SAR, SSRJ), obydwie formy obok siebie np. w XVIII w. (Ruk. Leks.), ukr. *dev'jatnădctat' -tu* i *-tobx* = ros. *devetnădctat'*, u Hrinčenki i Žel. też w innych postaciach głosowych: *devat(ь)năjctat'*, *-nădctat'*, stukur. XVII w. *ДЕВЯТНАЦЕТЬ*, XVIII w. *ДЕВЯТНАДЦАТЬ* (Tumčenko), brus. *devetnăjctat'* = ros. *devetnădctat'* (BRS), dial. *devetnăjctat'* (Šaternik Červ.), *devetnădctat'* (Sejašković Grodno). ~

Por. liczebnik porządkowy: pol. *dziewiętnasty*, stpol. XVI w. *dziewiętnasty* i rzadkie *dziewiętynasty* (SP XVI IBL), dłuż. *žewěbnasty*, głuź. *džewjatnasty*, czes. *devatenáctý*, stczes. *devatýnadctý* (Basaj o. c. 128), sła. *devätnásty*, sle. *devétnajsti* i *devetnájsti* (SSKJ; Pleteršnik tylko *devetnájsti*), sch. *devètnaesti* od XVIII w. (też Vuk), dawne XVI w. *devetnadesti* (u pisarzy czakaw.), w XVII w. *devetnadesti*, stsch. XV w. *deveti na desete* (RJAŽ), cs. *ДЕВЯТНАДЕСЯТЫ* (Miklosich LP), bułg. *devetnădecemu* i pot. *devetnăjucemu* (RBKE), dial. np. *devetnăiuc* (Stojkov l. c.), maced. *devetnaecemtu*, ros. *devetnădctat'nyj*, ukr. *dev'jatnădctat'nyj*, stukur. *ДЕВЯТНАДЦАТЫ* (Tumčenko), brus. *devetnăjctat'nyj*.

Liczebnik złożony z *devětě* + wyrażenie przyimkowe *na desěte* (loc. sg. od *desě*, zob.). W poszczególnych językach występuje normalne w tym typie liczebnikow skrócenie drugiego członu, który schodzi do roli sufiksu (por. psł. kontynuanty *četyre na desěte*, *džva na desěte* itd.). — Podobnie zbudowany liczebnik w innych językach ie.: gr. 'εννεα-καί-δεκα, stind. *navađasa* '19', awest. *nava.đasa-* 'dziewiętnasty' < **nava.đasa* '19' (Bartholomae AIW 1044—5).
T. Sz.

devětěnz *devětěna devětěno* 'obejmujący dziewięć, składający się z dziewięciu, novenarius'

~ pol. dawne XVI w. *dziewiętny* 'dziewiętkowy, obejmujący 9, novena-

rius' (SP XVI IBL: 3 przykłady), w XVII—XVIII w. *dziewiętny* 'ts.' (L.), czes. tylko u Jungmanna z L. *devítný* 'novenarius';

sch. dawne i wyjątkowe *děvĕtan děvĕtna* 'dziewiątkowy, novenarius' (tylko u jednego pisarza z XVIII w. i ze słownika Stulicia r. 1806). ~

Por. 1. ros. dial. *девѣтнуисѣй, девѣтнуисѣй* 'tkany w 9 pasm osnowy, o płótnie' (SRNG);

2. na gruncie poszczególnych języków słow. przymiotnik ten substantywizowany jest a) suf. *-ikā*: pol. dawne *dziewiętnik -ka* 'nabożeństwo dziewięciodniowe, novena', 'niedziela starozapustna, Septuagesima' (L., SW jako mało używane, bez dokumentacji), czes. *devítník -ku* 'Septuagesima', 'dziewięciodniowe nabożeństwo' (Přír. slov.), stczes. *deviatník -ka* 'Septuagesima' od XIV w. (Gebauer SL), śl. *deviatník -ka* 'dziewięciodniowe nabożeństwo', 'Septuagesima' (SSJ), u Kálala *devátník* (?) 'kdo wybírá devátek'; ros. dial. *девѣтник -ка* 'gruba przędza' (nazwa od ilości przędzy potrzebnej na osnowę, por. *десятник, одинчик*, SRNG), 'święto i jarmark w dziewiąty piątek po Wielkanocy' (SRNG), ukr. *дев'ятник -ка* 'dziewiąty czwartek po Wielkanocy' (Hrinčenko), brus. dial. *дзев'ятник -ка* 'dziewiąty tydzień po Wielkanocy, szczególnie piątek tego tygodnia' (Nosovič), *дзев'ятник* m. przestarz. 'święto w dziewiąty czwartek po Wielkanocy' (Sejaškovič Grodno, BMM III 246);

b) suf. *-ica*: śl. *devĕtnica* 'nona w brewiarzu' (Pleteršnik), sch. *devĕtnica* 'modlitwa odmawiana codziennie przez 9 dni; dziewięciodniowe usilne wypełnianie obowiązków religijnych' (RMat., RŠAN; w RJAZ 'modlitwa odmawiana przez 9 dni' z dwu pisarzy XVIII w.), dawne (w starych słownikach: Della Bella, Belostenec, Stulić) 'numerus novenarius, zbiór 9 sztuk czegoś', tylko u Stulicia (r. 1806) 'dziewięć dni', bułg. dial. *деветниѣца* 'odmawianie specjalnych modlitw w ciągu 9 dni w maju, w celu uchronienia się przed gradem' (Stojkov Banat); ros. dial. *девѣтнуица* 'święto i jarmark w dziewiąty piątek po Wielkanocy' (SRNG).

Adi. z suf. *-ynā* od *devĕtā*. Por. *desĕtynā*. Najbliższy odpowiednik: lit. *deviñtiniš* 'dziewiąty' (Kurschat Thes., p. też LKŽod.). T. Sz.

devĕtysilz zob. **devĕsilz**

devĕtā sātā *devĕti saté* 'liczebnik główny oznaczający liczbę 900, dziewięćset, nongenti'

~ pol. *dziewięćset* (m. osobowe *dziewięćsiuset*), w formie *dziewięćset* już w XV w. (do XVII w. jeszcze pierwotna forma gen. *dziewięćsiuset*, od XVII w. nowotwór *dziewięćsiuset*, p. GHJP 352), w XVI w. *dziewięćset* i *dziewięć set*, w pisowni rozłącznej częstsze (SP XVI IBL), dial. np. kasz. *żevq̄cset* (Lorentz PW), głuź. *dżewjēc stow* (Šewc GHR 141—2), czes. *devĕt set* (SSJĎ), stczes. *devatset* gen. *devieti set* od XIV w. (szczegółowo o deklinacji i pisowni p. Basaj MS PAN 26, s. 150), śl. *devät'sto* (MSJ 327—8 o tym typie liczebników);

śl. *devĕtsto* (Pleteršnik; *devĕtsto -tih*, SSKJ, np. *devetsto* ljudi), sch. *dĕvetstō* (: *dĕvetsto*, RŠAN), w postaci *devet sto* już w XVI w. (Vrančić, też w XVII w. *devet sto* milj, Glavinić), do XVIII w. jeszcze w starej formie *devĕtsāt* (pisane dawniej też *devetcat*, *devecat*, np. w XVII—XVIII w.), dawne XV w. np. *devĕtā satā* dukat, w XVII w. *devĕtsat* godišta (tak i u Mikalji,

RJAZ), w ses. oznaczane literowo, stąd brak dokumentacji w tekstach na *ДЕВЯТЬ СЯТЬ (p. Diels AG 216);

strus. *ДЕВЯТЬСОТЬ (brak przykładów, oznaczane jak w ses.), ros. *девятисот* *девятисот* 'dziewięćset; dziewięćsiuset' (SRJ, SSRJ), ukr. *дев'ятсот -тисот*, stuktur. już w XIV w. в ЛЕТО ДЕВЯТ СОТ УЕТВЕРТОЕ, XVIII w. ДЕВЯТ СОТ ЛЕТ (Tymčenko), brus. *дзевяцьсот дзевяцісот* (BRS). ~

Por. z rozszerzeniem drugiego komponentu o suf. *-ina* (p. I 121): sch. do XVIII w. i dziś dial. z Dubrovnika *devet stotin*, w dawnych słownikach (np. Mikalja, Della Bella) też *devet stotina* (RJAZ s. v. *devet*), bułg. *деветстотин* (też dial., np. Kočev, Grebenskijat govor 59), dial. także *деветстотини* (Stojkov Banat), maced. *деветстотини* (RMJ), dial. *деветстотине* (Vidoeski Kumanovo 113).

Zestawienie z *devęty* i *szty* (gen. pl. liczebnika *szty*), por. np. *četyri szty*, *peły szty*. Z innych języków ie. por. lit. *devyni šimtai*, niem. *neunhundert*, łac. *nōngenti* 'ts.'. T. Sz.

deże zob. **de**

***deżela** zob. **dżzał** : **dżzał'a** (tu o nieprzekonującej etymologii Ondruša Slaw. Wortstudien 125, rekonstruującego psł. **dēg-elā*).

dęga zob. **dęgz**

dęgati *dęgajō* pld.-wsch. 'rzucać, ciskać, uderzać, zмагаć się; wkładać, wdziewać (coś ciężkiego)', **dęgati se** 'o szybkich, energicznych ruchach; spierać się, sprzeczać się'

dęgati: ~ sle. *degāti -gām* 'rzucać, ciskać, np. kamienie' (wg SSKJ przestarz.), 'poruszać czymś; wstrząsać, potrząsać', dial. *degati* koga 'dokuczać komuś' (SSKJ, Pleteršnik), (*za*)*degāti* (*za*)*dēgām* 'nałożyć sobie coś ciężkiego na ramiona', 'zмагаć się z kimś, brać się za bary' (Bezłaj Eseji 136);

ukr. *одягати -аю* 'odziewać', *одягті* 'odziać' (SUM). ~

dęgati se: ~ sle. dial. *degāti se* 'gonić się, łapać się, bić się, tłuc się, np. o bawiących się dzieciach', *degāti se* s kom o čem 'spierać się, sprzeczać się, polemizować, kłócić się' (Pleteršnik), z Karyntii *perdegati se* 'przeżyć się' (Bezłaj l. c.), sch. dawne XVIII w. (czakaw.) i dial. z Boki Kotorskiej *dęgati se dēgām se* i *dęgati se dēgām se* (akcent wg RSAN) 'sprzeczać się, spierać się' (już w XV w. *degsba* 'spór, sprzeczką, controversia, rixa', RJAZ, Miklosich LP; wg RSAN dial. przestarz. *dēgba* 'ts.');

ukr. *одягатися -аюся* (perf. *одягтися*) 'wkładać odzież, ubierać się' (SUM). ~

Tu może też sła. dial. *degat* 'pchać' (Kálal), ros. dial. *дегануться* 'znęcać się' (SRNG).

Od pierwiastka *dęg-*, ie. *dhengh-* 'chwytać, osiągać, energicznie zabierać się do czego', p. *dęgz*, *dęga*, *dęgnōti*.

Bezłaj Eseji 136.

T. Sz. — F. S.

dęglica zob. **dęgzlica**

dęglz zob. **dęgnōti**

dęgl'ь zob. dęgl'ь

dęgna zach. 'dзиаśło; choroba dзиаśeł, gnicie dзиаśeł'

~ stpol. XV w. *dziegna* 'dзиаśło' (3 przykłady), w XVI w. często pl. tant. *dziegna* (12 razy) : *dziegna* (7 razy), z dysymilacyjnym zanikiem nosowości przed zgłoską z suf. *-na*) 'zapalenie, zgorzelina ust' (u L. tak pl. tant. jak i f. sg. do XVIII w., także w SWil. *dziegna -ny* i *dziegna -gien* 'psucie się i gnicie dзиаśeł, w ogóle zapalenie jamy ustnej'), u Cresc. XVI w. *dziegna* f.: *dziegnę* z ust oddała (L.), u Siennika: gdy komu dзиаśła gniją a to zową *dziegna* (SP XVI IBL), dziś dial. na Mazowszu *dziegna* 'choroba ust', *dziegła* : *dziegło* (ł z dysymilacji *en ... n > en ... ł*) 'choroba dзиаśeł' (Karlłowicz SGP, AJK III cz. II s. 63). ~

Etymologia niepewna. Być może pozostałość ie. nazwy zęba *dent-* : *dnt-* : *dont-* widocznej w lit. *dantis* (gen. pl. *dantu*), stpr. *dantis*, stind. *dán* acc. *dántam*, gr. ὀδών-όντος, stwniem. *zand*, łac. *dens dentis*, cymr. *dant* (por. *dęsło, dęsna*). Pierwotne **dēt-nā* > *dēg-nā* (o suf. *-na* zob. I 116—17). Mało prawdopodobne dopatrywanie się tu pierwotnego compositum **dēt-gn-ā*, II człon do *gniti gnijo* 'gnić'.

Pogodin Sledy 198, Berneker SEW 190, Pokorny IEW 289 (dopatrują się tu pierwotnego compositum). — Ze względu na trudności głosowe i semantyczne mniej prawdopodobne nawiązywanie do psł. *dęgna* 'ślad po gojącej się ranie, blizna' (Brückner SE 112, wychodzący z prapostaci *dęgna* > *dęgna*, *-ę* miałyby być sekundarne, antycypacja nosowości, przeciwko temu przemawia zarówno chronologia jak i dzisiejsza geografia wyrazu). Machek ES² 113 zestawiał też z stczes. XIV—XV w. *dęhna* 'zły duch, diabeł'. O objaśnieniu Skoka ER I 372 p. *dęgna*. T. Sz. — F. S.

dęgnoti *dęgnō* wsch. 'rosnąć, krzepnąć, stawać się silniejszym, zdrowszym',

dęgl'ь wsch. 'silny, mocny, zdrowy, krzepki, rośły'

dęgnoti: ~ ros. dial. pln. (np. archang.) *дѣгнутъ -нѹ* 'stawać się silniejszym, zdrowszym, lepszym, rosnąć' (Oпыт, Dal, SRNG). ~

dęgl'ь: ~ ros. dial. *дѣглый* (SRNG), stąd derywowane dial. pln. *дѣглитъ -лю -лишь* 'rosnąć, krzepnąć, zdrowieć'. ~

Por. 1. śle. dial. *dęgniti dęgnem* 'uderzyć, skoczyć' (Bezłaj Eseji 136: Karyntia 'suniti, šinitit');

2. ukr. *одягнѹти (ся), одягнѹти(ся) одягнѹ* 'przyodziać, odziać (się)'.
 Od pierwiastka *dęg-*, ie. *dhengh-* 'mocny, krzepki', p. *dęgъ, dęga*. O inchoatiwach na *-nōti* zob. I 45, *dęgl'ь* to pierwotne adi.-partic. odpierwiastkowe na *-lъ*.

Vasmer REW I 387.
 Zob. *dęgati*. T. Sz. — F. S.

dęgъ *dęga* wsch. : pld.-wsch. *dęga* f. 'coś silnego, mocnego, wielkiego, ciężkiego',

'rzemień, pas skórzany, lorum', na wschodzie też 'pasma łyka, pas łyka'

dęgъ: ~ strus. już w XI w. *дѣгъ* (w XVI w. instr. sg. *дѣгомъ*) m. 'rzemień, lorum' (Srezn., Miklosich LP), ukr. dial. *д'ягъ* 'pasma łyka' (Leks. Polesja 82), brus. dial. *дзѣг -га* 'pasek łyka przygotowany do plecenia łapci' (Šaternik Červ., MSDM 113). ~

dęga: ~ śle. dial. *dęga* 'rzemień przy jarzmie' (z Gutmanna: Karyntia),

'rzemień do wiązania i przynoszenia czegoś', pl. *dege* 'roče, s katerimi vreče nosijo' (Pleteršnik, Bezłaj Eseji 136);

ros. dial. zach. *дѣга* 'skórzany pas, rzemień', płd.-zach. 'rzemień, bicz, bat' (Dal, SRNG), ukr. dial. *дѣга* 'coś nieokreślonego: coś wielkiego, ciężkiego, złego' (Żel.), brus. *дѣга* 'rzemień' (BRS), dial. 'pas ze skóry' (MSDM 70, Scjaškovič Grodno). ~

Tu może też różne ekspresywne derywaty jak sch. dial. *dėgonja* 'wysoki, chudy człowiek' (RSAN), brus. dial. *дѣгелѣу* 'olbrzym' (Scjaškovič l. c.), ros. dial. *дѣгаль* 'goleń' (SRNG).

Por. ukr. *одяг -гу* m., dial. *одяга, одягало* 'odzież' (Żel., URS) derywowane od *одягати, одягті*, p. *dėgnoti, dėgati*.

Do *dėgnoti, dėgati, dėgь*, ie. *dhengh-* 'mocny, silny, krzepki', 'osiągac, chwytac, energicznie się zabierac do czegoś'. Niekiedy może i sekundarne nomina deverbalia, np. ros. dial. *дѣг* 'wzrost' ('wzgórze') < *дѣгнуть* 'rosć'. Najbliższe odpowiedniki: łot. *deņkts* 'silny, mocny, energiczny, dziarski; okazały' (kurońskie, Mühlenbach I 455), stirl. *daingen* 'twardy, mocny' = cymr. *dengyn* 'ts.' (**dangino-* albo **dengino-*), stind. *daghmóti* (**dhgh-*) 'sięga, dosięga' (zob. jednak Mayrhofer KEWA II 11), tu może też lit. *deņgti dengiù* 'pokrywać, otulać', p. Fraenkel LEW 88—9.

Zupitza KZ XXXVI 73, Berneker SEW I 190, Bezłaj Eseji 136, Pokorny IEW 250. — Por. Güntert WS IX 131, Vasmer REW I 387.

T. Sz. — F. S.

dęglica (dęglica?) wsch. 'roślina z rodziny baldaszkowatych, podagrycznik pospolity, *Aegopodium podagraria*' (roślina jadalna, p. Moszyński KLS² I 31)

~ ros. dial. *дѣглица* 'podagrycznik pospolity, *Aegopodium podagraria*' (Dal), ukr. dawne i dial. *дѣглиця = ѣглиця* 'ts.' (Bileckij — Nosenko, Hrinčenko). ~

Według Miklosicha EW 40 także bułg. *дѣглица* 'Angelica' (w dostępnych nam źródłach jednak nie zaświadczone).

Derywat od *dęgl'ь (dęgl'ь?, p. dęgyl'ь)*, o suf. *-ica* zob. I 98—9. W. S.

dęgl'ь zob. *dęgyl'ь*

dęgyl'ь *dėgyl'a* (też *dęgl'ь?, dęgl'ь?*, por. *bodl'ь : bodyl'ь*) pñ. 'dzięgiel, roślina z rodziny baldaszkowatych, *Angelica silvestris*, stosowana w pożywieniu, medycynie, przy wytwarzaniu piszczałek, fujarek' (p. Moszyński KLS² I 29—30, II cz. II 540, KMP 110)

~ pol. *dzięgiel dzięgiel* : *dzięgielu* 'rośliny z rodziny baldaszkowatych, *Angelica*' od XV w., ale dla XV w. typowa jest postać *dzięgil*, wyjątkowo spotykana jeszcze w XVI w. (Słownik stpol., SP XVI IBL), dial. *žengel, žagel-glu* 'ts.; rodzaj ostu' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 47, Lorentz PW za Ramul'em, Karłowicz SGP: Podhale, Lubelskie), głuź. *džehel džehela* 'Angelica silvestris', czes. *děhel děhelu* 'Angelica', stezes. też *děhyl* 'ts.' (Gebauer Sl.), sła. *dehel* 'arcydzięgiel, *Angelica archangelica*' (Isačenko SRS), również *děhyl, dehyl, diahyl* 'Angelica' (Buffa SBN 282);

cs.-rus. (XVIII w.) *дѣгиль : дѣгиль* m. 'salix' (Miklosich LP);

ros. *дѣгиль дѣгиля*, dial. *дѣгиль дѣгиля* (Mельниченко Jaroslavl) : *дѣдиль дѣдилѣ* (z asymilacją na odległość *d...d* < *d...g*) : *дѣгель дѣгеля* (Dal) 'dzięgiel, *Angelica*', dial. także 'arcydzięgiel, *Archangelica officinalis*;

różne gatunki roślin z rodziny baldaszkowatych, np. *Heracleum spondylium*, *Heracleum sibiricum*; roślina *Valeriana nitida*; prawoślaz lekarski, *Althaea officinalis*, 'łodyga rośliny' (op. cit., SRNG), w SRNG *дягили* pl. 'wysoka trawa', ukr. *Дягель дягелю* 'arcydzięgiel, Archangelica officinalis', dawne i dial. *дягиль* : *дягиль* 'ts.; dzięgiel, *Angelica silvestris*' (Bilećkyj — Nosenko, Żel., Hrinčenko, p. też Makowiecki Słow.-bot. 31, 36), brus. *дзягиль дзягилю* 'Angelica silvestris', dial. też *дзягиль дзягилья* : *дзягиль дзягилью* 'ts.' (Nosovič, Bjaľkevič Mohylew, Sejařkovič Grodno). ~

Z słow.: lit. *degylis* 'Archangelica officinalis' (LKŻod. II 360).

Por. pol. dawne (XVII w.) *dzięgielnica* 'roślina podobna do dzięgielu' (Linde z Syreniusza r. 1613), ros. dial. *дягильница* 'podagrycznik pospolity, *Aegopodium podagraria*' (Mirtov Don., SRNG), ros. *дягильник -ка* 'Angelica silvestris', dial. też 'różne gatunki roślin z rodziny baldaszkowatych' (SRNG).

Roślina mająca zastosowanie w medycynie ludowej. Najprawdopodobniej więc do psł. *degnoti* 'rosnąć, krzepnąć, stawać się silniejszym, zdrowszym', *degl* wsch. 'silny, mocny, zdrowy'. Pierwotnie więc 'powodująca wzmocnienie, zdrowienie, krzepnięcie'. O nominach agentis na *-yl'ь* zob. I 112.

Brückner PF VII 159, KZ XLII 342—3, SE 112, Vasmer REW I 387. — O możliwościach późniejszej wędrownej pożyczki kulturalnej p. Sławski SE I 203—4, Machek ČSR 158, 162—3, ES² 113.

J. R. — W. S. — F. S.

dęřna f., dial. zach. i pld. (część zach.) też **dęřna** f. 'tkanka łączna pokryta błoną śluzową, otaczająca wyrostek zębodołowy szczęk oraz szyjki zębów, dziąřła', 'dziąřsto, gingiva', dial. 'podniebienie, palatum', 'szczęka, maxilla'

dęřna: ~ polab. *d'ęřna* 'gingiva' (Lehr-Spławiński, Polański SE I 140—1; według autorów nie da się rozstrzygnąć czy *d'ęřna* < **dęřna* było f. sg. czy nom. pl. n.), dłuř. dial. *żęřna* f. 'podniebienie' (Fasske Vetschau);

śl. *desne* pl. 'gingiva' (Pleteršnik tylko z Miklosicha EW 43), sch. przestarz. i rzadkie *dęřna* 'ts.' od XVI w. (Vrančić; znane także z Dalmacji, RJAZ, RSAN, Vuk nie notuje), w dawnych słownikach (Vrančić, Della Bella) *desna* też 'szczęka, maxilla' (RJAZ), dial. czakaw. z Vrgady *dęřna* f., zwykle pl. *dęřne*, z Mostaru *dęřni* 'gingiva' (Jurišić Vrgada 43), sch.-cs. **десна** f. 'ts.' w przykřadzie: *да емоу не вредить десны* (Miklosich LP, Berneker SEW I 190), buř. dial. *десна* (zwykle w pl.) 'ts.' (BER I 347: okolice Szumenu), pl. *dęřni* 'ts.' (teř z okolic Smoljanu, Rodopy, Stojkov BE V 11);

strus. XIV—XV w. **десна** f. (w gen. pl. **десны** i w pl. **десны** 'gingiva', Sobolevskij Lekcii 82), ros. *десна* f. 'ts.' (co do wtórnego *-e* zob. Sobolevskij l. c., por. też KESRJ 91), dial. *десма* 'ts.' (Slovarь Rjazan.; z wtórnym *-m-* moře z dysymilacji *d — n*), brus. *дясна* pl. *дясны* 'ts.' (teř dial., Šaternik Červ.). ~

Por. 1. z reinterpretacji coll. jako nom. pl. pojawia się w poszczęgólnych językach słow. też sg. *dęřno* (moře juř dial. psł. zach. i pld.): pol. dawne XVI w. *dziąřna* pl. t., loc. *dziąřnach* 'gingiva' (SP XVI IBL: 2 razy) a *dziř* dial. *dziąřna*, *dziąřna*, *dziąřgna* (czy to ostatnie nie z kontaminacji *dziąřna* z *dzięgna*?, por. *deřna* 'ts. '; zob. MAGP VII m. 302, Zareřba AJS IV m. 619, ze szczegółową geografią licznych postaci fonetycznych), dłuř. *żęřno -na* n., zwykle w pl. *żęřna -ow* (u Šweli tylko w pl.) 'ts.', 'podniebienie', przen. 'szczęka', głuř. *dęřno* 'podniebienie', 'szczęka', *dęřna -ow* pl. 'dziąřsto', stęczes. *dęřno* (por. Gebauer HMČ III 1, 223) 'dziąřsto', 'podniebienie', 'gar-

dziel, gardło' już w XIV w. (Gebauer l. c. i Sl.), dial. *dásno* 'ts.' (Hruška DSCh), *d'asno* 'ts.' (Horečka Frenštát), *jásno* pl. *jásna* (o zmianie *d' > j* p. Gebauer HMČ I 406) 'gingiva' (Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč.), *jasno* 'ts.' (Horečka l. c.), sła. *d'asno* zwykle w pl. *d'asná* 'ts.', dial. *diasno*, *jasno* 'ts.' (Kálal); śle. *dlésno* zwykle pl. *dlesna* (co do wtórnego -l- p. niżej) 'gingiva' (SSKJ), sch. dial. *děsno* 'ts.' (RSAN); ukr. *існа* gen. *ісен* (URS, dial. u Hrinčenki *існа ісен* f. pl.) 'gingiva';

2. tu należy też stpol. XV w. *dąsna* 'gingiva' (Słownik stpol. 2 razy, ale przy 1 przykładzie łac. 'fauces'; rekonstruowana postać *dąsno* realnie nie zaświadczona) i dziś dial. Wlkopol. *dąsna* (w różnych odmiankach fonetycznych np. *dusna*, *dousna*; Tomaszewski SO XIV 65 *dósna*: Mazurzy wieleńscy), Karłowicz SGP, SW, MAGP VII m. 302, por. dial. kasz. *dosna* f. 'dziaśło' (Lorentz PW). Jest to postać sekundarna przekształcona fonetycznie z pierwotnego *dąsna* < *dziasna* < *dęsna* (dysymilatywny zanik drugiego elementu afrykаты *ǰ* przed -s- w zgłosce następnej; podobne zmiany wykazuje dial. kasz. *dążół* 'dzięciół': *żążół* 'ts.'). Zrozumienie powstania tej formy ułatwia wnikliwe przyjrzenie się mapie 302 MAGP VII (komentarz cz. II s. 10—12). Za rezultat odwrotnej tendencji sekundarnej asymilacji uważać trzeba dobrze zaświadczone tu postacie typu *ździasła*. Nie widać podstaw do rekonstrukcji w oparciu o te postacie psł. *dosna*. W innej postaci fonetycznej (p. niżej) pol. dial. (okolice Leszna) *dusno* 'dziaśło' (MAGP l. c.);

3. tu także postacie sprowadzające się do pierwotnych *dęslo*, *dęslb*: powstały one najprawdopodobniej przez dysymilację z pierwotnych *dęsno*, *dęsnb*: *ę* (*en*) ... *n* > *ę* ... *l* (por. Rozwadowski GJP 196, mało prawdopodobne objaśnienie Skoka ER I 395 dysymilacją *d* ... *n* > *d* ... *l*). Trudności morfologiczne nie pozwalają na przyjmowanie słowotwórczego wariantu psł. z suf. -slo. Duży zasięg tych postaci wskazuje na możliwość powstania ich już w końcowej epoce psł. Zrozumienie powstania tego rodzaju wtórnych postaci ułatwia MAGP VII m. 302: pol. *dziasło* 'gingiva' (też dial. np. kasz. pld. *żosło* 'ts.', Sychta SK) od XV w. (w XVI w. i u L. z Kłuka XVIII w. tylko jako pl. t. *dziasła*, może tak i w stpol., gdzie tylko w formie *dziasła*), dial. najczęściej w pl. *dziasła*, *dziasły* (o licznych odmiankach fonetycznych i morfologicznych zob. szczegółowo MAGP l. c.), stpol. XIV w. (Psałterz floriański) *dziasła*: Oniemiałe uczyniły się są *dziasła* moja 'usta, os, fauces', dłuż. dial. *żesło* 'gingiva', 'podniebienie', przen. 'szczęka' (Muka); sch. dial. czarnogórskie *děšli* *děšli* f. 'gingiva' (Vuk, RSAN); ukr. dial. *існа* (< **d'aslá*) 'gingiva' (Żel.; Hrinčenko i Bilećkyj-Nosenko *існа* 'ts.'), stare XVII w. *дясла* 'ts.' (Tymčenko), stąd pol. dial. wsch. *jasła* 'ts.' (MAGP l. c.).

Przekształceniem fonetycznym postaci *dęslo* jest *dąslo* (co do zmiany p. wyżej o *dąsno*): pol. dial. z zach. Wlkopol. i Kaszub *dąsła* (w zapisach fonetycznych też np. *dusta*) pl. 'dziasła' (Karłowicz SGP z Hilferdinga, SW, MAGP l. c.), sli. *dosło*, zwykle w pl. *dosła* -*set* 'ts.' (Lorentz PW), kasz. *dosło* 'ts.' (Sychta SK: pld. i środkowe Kaszuby);

4. śle. *dlésna* f. 'gingiva' (SSKJ), *dlésna* pl. *dlesne* 'ts.' (Pleteršnik), dawne z XVIII w. *dlásna* 'ts.' (Pleteršnik, por. i Miklosich EW 43), sch. dial. czakaw. z XVI—XVII w. *dlesna* 'ts.'. Być może stare przekształcenie dysymilacyjne *dęsna* > *děsna* > *dlesna* (według Bernekera SEW I 190 śle. *dlesna*, *dlasna* powstało drogą adideacji do *dleskati*, *dlesniti* 'mlaskać', jeszcze inaczej Skok ER I 395, który wtórne -l- tłumaczył tendencją do zapobiegania homonimii z adi. *děsnī*), skąd z normalną dial. zmianą *dl* > *gl* (dysymilacja) kajkaw.

glesne 'dziąsła' (Kotarski ZNŽO XX 61), albo z zanikiem pierwszej spółgłoski formy wskazujące na postać *lesna*, np. czakaw. z pocz. XVIII w. *lesn-ica* 'gingiva' (Matić Rad JA 303 s. 33), *lěsn-ice* pl. t. f. 'ts.' (HDZ III 139: Karlovac).

dęsno: ~ czes. *dáseň -sně* 'dziąsło, gingiva', stezes. *dásn, dásně, dáseň* gen. -i i -ě f. 'ts.', 'podniebienie', 'gardło, gardziel' od XIV w. (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), z XIV w. też *dásně* f. 'gingiva' (Flajšhans l. c., Jungmann), dial. *dáseň* też 'przegródka w makówce' (Kott Dod. DSM), dial. *d'asně* (Berneker SEW I 190), sła. dial. *daseň* f. 'gingiva' (Kálal); sło. *dlěsen -sni* f. 'gingiva' (SSKJ; co do wtórnego -l- p. wyżej), sch. *děsnī dēsni* pl. 'ts.' od XVI w. (też u Vuka), w RJAZ też 'szczeka, maxilla', stbułg. *дѣсны (дѣсны)* 'gingiva' (W. Vondrák, O mluvě Jana Exarcha Bulharského, 1896, s. 3). ~

Z pierwotnego **dēt-sna*. Jeden ze śladów ie. nazwy zęba *dent-*: *dnt-*: *donť-*, por. *degná*. O suf. -*sna*, -*sně* zob. I 116—8, o rozwoju grupy -*tsn-* Shevelov PS 189. Co do rozwoju znaczenia por. np. paralelne sło. *zóbina* 'dziąsło': *zób* 'dens', także i niem. *Zahnfleisch* 'dziąsło' (= dosłownie 'mięso zęba'), inne paralele ie. zob. Schwyzer KZ LVII 256—75.

Berneker SEW I 190, Pogodin Sledy 199, Vasmer REW I 345, Sławski SE I 191—2, Fraenkel LEW 82, Skok ER I 395, BER I 347, Vaillant GC II 1, 168—9. J. R. — T. Sz. — F. S.

dęsně zob. **dęsna**

dętelina coll.: wsch. **dętelina** 'różne gatunki koniczyny; pole, na którym rośnie koniczyna, pole obsiane koniczyną': 'koniczyna, *Trifolium*'

dętelina: ~ pol. reg. *dzięcielina* 'koniczyna, *Trifolium*' (SJP PAN), u Mickiewicza 'gatunek białej koniczyny o różowym odcieniu' (Słownik Mickiewicza II 340), dial. sporadyczne *dziucielina* 'koniczyna' (z Podhala), *g'ac'e'lina* 'koniczyna biała' (z Czacy z mieszanego dial. pol.-sła., AJPP m. 284, MAGP VI m. 291 cz. II 138—9), z Litwy *dzięcielinka* 'koniczyna biała, *Trifolium repens*' (SWil., stąd Karłowicz SGP), poza tym tylko dawne XVI w. *dzięcielina* 'macierzanka, *Thymus vulgaris*' (SP XVI IBL), u L. XVII—XVIII w. *dzięcielina* też 'kanianka, *Cuscuta*', u Kluka XVIII w. 'rodzaj wyki, sieje się na łąkach sztucznych', dłuż. *żęselina* (Muka, Šwjela), dial. *żešelina, žišelina* 'Trifolium', 'nostrzyk, *Melilotus caerulea*', 'wyka ptasia, *Vicia cracca*' (Muka; o zasięgu formy *žišel'ina* 'Trifolium' w dialektach zob. Wirth BSS II m. 75, Sorb. SA I m. 44), giuż. *džecelina* coll. 'gatunki koniczyny' (Pfuhl, Zeman), czes. dial. *dětelina, dětělina, d'atelina*, wtórne postacie *jetelina, jatelina* 'Trifolium' (Bartoš DSM s. v. *jetel*, Kott Dod. DSM, Gregor Slav.-buč., Horečka Frenštát, Malina Mistrice, Machek ČSR 121), *jetelina* 'pole obsiane koniczyną; nie zorane pole po koniczynie', lud. 'Trifolium' (Přír. slov.), u Jungmanna *dětělina, jetelina* 'Trifolium', sła. *d'atelina* 'ts.', dial. też *datelina, detelina, dětělina, d'at'el'ina, jatelina* 'ts.' (także w innych dial. postaciach fonetycznych, zob. Buffa SBN 281, Habovštiak Orava), w szeregu odmian np. biela *d'atelina* 'szyplin, *Doryenium*', blúdová *d'atelina* 'lucerna siewna, *Medicago sativa*' (Buffa l. c.);

sło. *dětělina* 'Trifolium' (Pleteršnik), *dětělina* 'pole, na którym rośnie koniczyna' (SSKJ), sch. *djetelina* od XVII w., Mikalja, Belostenec (ekawskie *dětělina*, czakaw. *dětělina* np. Jurišić Vrgada; co do wtórnego zmiany *e > ě* p. Skok ER I 413) 'Trifolium' (też Vuk *dje-: de-*), dial. czakaw. *dětělina*

'kolezasta trawa dla kóz' (HDZ I 157: Susak), bułg. дѣтелина, dial. też дѣтелина (BDial. III 57, u Gerova дѣтелина 'Trifolium' (liczne odmiany zob. BER I 349), maced. дѣтелина 'ts.', dial. дѣтелина (Vidoeski Kumanovo); stukr. дѣтелина 'Trifolium pratense' (Тумченко), brus. дзѣцелина, dial. także дзѣцелина (MSDM 70), дзѣнцѣлина (Kiselevskij Bot. sl. 133), poleskie жѣтлина (Leks. Polesja 420) 'Trifolium' (i liczne odmiany tej rośliny). ~ Ze słow.: węg. gatyalina 'Trifolium' (Knieszsa MNSJ I 1, 187).

dętelina: ~ ros. dial. дѣтлина 'Trifolium' (liczne odmiany zob. Dal), 'dobra, wysoka trawa na łące' (SRNG), ukr. dial. дѣтлина 'Trifolium pratense' (Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot. 377), brus. dial. дзѣтлина 'Trifolium' (MSDM 22, Bjaľkevič Mohylew). ~

Pierwotne coll. od dęteľ : dęteľь z suf. -ina, o budowie p. I 121.

Sławski SE I 201—2, Budziszewska SPŽ 194—5, Skok ER I 413.

J. R. — T. Sz.

dętelinъ dętelina zach. 'koniczyna, Trifolium'

~ pol. dawne dzięcielin -nu 'macierzanka, Thymus' (L., SWil.), dłuż. żiselin -na, stare i dial. żéselin -na, dial. dżacelin -na, dżécelin -na 'Trifolium', cerwjonj dżacelin 'Trifolium pratense', głuż. z dial. graniczących z dłuż. dżécelin, dżacelin 'Trifolium' (Wirth BSS II m. 75, Sorb. SA I m. 44, por. Zareba AJŚ II m. 103). ~

Por. 1. bułg. NO Дѣтелин m. (wg Пчѣва RLI 162 od дѣтелина);

2. sch. przestarz. adi. dętelin : djętelin -na -no 'koniczynowy, dotyczący koniczyny' (RSAN).

Od dęteľ m., o suf. -inъ p. I 120.

T. Sz.

dętelišče zach. i pld. 'pole obsiane koniczyną; pole po zebranej koniczynie'

~ czes. jeteliště 'pole obsiane koniczyną; pole jeszcze nie zorane, z którego była zebrana koniczyna' (Přír. slov.; też dial., np. jeteliště 'pole po koniczynie', Hruška DSCh), sła. dial. d'atelište = jeteliště (Kálal);

słе. dęteljišče 'pole obsiane koniczyną' (Pleteršnik; wg SSKJ dęteljišče i deteljišče 'ts. '), sch. dętelište (: dętelište) i djętelište (: djętelište) 'pole, na którym się sieje koniczynę; pastwisko, łąka, na której jest dużo koniczyny' (RSAN). ~

Por. 1. wskazujące na prapostać dętelisko: czes. dial. jetelisko = jeteliště (Přír. slov.), głuż. dżécelisko augm. 'ungeheuer oder missfälliger Klee' (Pfuhl);

2. wskazujące na prapostać dętelje: czes. rzadkie jeteli 'pole obsiane koniczyną' (Přír. slov.);

3. od adi. dętelьnъ (zob.): dłuż. żiselniščo, stare i dial. żéselniščo 'pole koniczynowe' (Muka), głuż. dżécelniščo 'pole z koniczyną' (Pfuhl, Zeman);

4. od dętelina (zob.): czes. rzadkie i dial. jetelinisko = jeteliště (Přír. slov.), dial. jatelinisko 'pole, z którego zebrano koniczynę' (Bartoš DSM), sła. d'atelinisko 'pole, na którym jest lub była zasiana koniczyna' (SSJ), u Kálala też 'špatný jetel';

sła. dial. d'atelinište = jeteliště (Kálal), sch. dętelinište : djętelinište = detelište (RSAN).

Nomen loci (wyjątkowo i augm.) od dęteľь m., o suf. -išče, -isko p. I 95—7.

T. Sz.

dęteľ (dęteľ'ь) : dętlъ (dętl'ь) dęteľь : (dęteľ'ь) 'ptak dzięcioł, Picus'

dęteľs (dęteľ'ь) : ~ pol. dzięcioł -oła 'Picus' od XV w. (w stpol. od początku XV w. też jako NO Dzięcioł, Dzięciel, SSNO), dial. też w różnych innych

postaciach powstałych drogą fonetyczną, np. wskutek asymilacji na odległość *dziędziół*, *dziędziuł* (formy typu *Dziędziół* już w NO XV w., SSNO), *cięciół*, kasz. *zəcół -ola*, *zəzəl -la*, *zəcół -ola* 'ts.' (szczegółowo o geografii poszczególnych form zob. Karłowicz SGP, Strutyński PNP 45—7, Nitsch RS VIII 71, Dejna AGK m. 496, Lorentz PW 176 z wykazem form obocznych, Sychta SK, Gruchmanowa Kramska), głuź. dial. *džacel*, *džecel* 'Picus' (Sorb. SA III m. 25), stczes. *datel*, *dětel -tela* (?) 'Picus' od XIV w. (Gebauer Sl.), także jako NM *Děteli* n. od XIV w. (Profous MJČ I 383), sła. *d'atel' -l'a* 'Picus' (różne odmiany tego ptaka zob. Ferienc SNV 139—46);

sch. dial. *djětelj* (o wtórnym $\acute{e} < \epsilon$ p. Skok ER I 413, por. niżej odpowiednik bułg.) m. (wg RMat. *djětelj*) od XVIII w. (RJAZ, RSNAN), czakaw. *dětelj* 'Picus' (Skok l. c.), kajkaw. *dětelj* 'ts.' (Herman Filologija 7, 79), *djěteo djětela* (RJAZ, wg RSNAN dial. *dětel*, *djětjel*, wg RMat. *djěteo -ela* i ekawskie *děteo*) 'ts.' od XVI w. (też dial. z pieśni lud., RJAZ), cs. *датель, датель* 'ts.' (Miklosich LP), rus.-cs. XII w. *датель* acc. pl. 'ts.', tu chyba bułg. dial. *děmel*, *dámel*, *děmel*, *děmel* 'ts.', 'pstry dzięciół' (BER I 349, SNU XLVIII 441: o Wansko, Umlenski Kjustendil; o zasięgu w dialektach wsch. i zach. oraz o wtórnym $\acute{e} < \epsilon$ p. Bernard Izsled. Romanski 371—2), maced. *demel* 'Picus'. ~

Por. czes. dial. moraw. *d'atěl'a*: *jatela* 'kráva jako datel' (Bartoš DSM, por. i Wirth BSS s. 103: moraw. *datěla* 'bunte Kuh'), sle. dial. *dětělja* imię kozy, bydłęcia (Pleteršnik), sch. dial. *djěteo* m. imię kozła, *djěteljka* imię owcy, *djětělka* imię kozy, owcy, krowy (RSAN).

dětě (*dětě*'b): *dětěb* (*dětě*'b): ~ pol. dial. kasz. *zəcəł -cla* 'Picus' (Lorentz PW), czes. *datel -tla* 'ts.', dial. moraw. *d'atel' -tl'a* (z pogranicza ze sła.), *jatel' -tl'a*, *zacel' -cl'a* 'ts.' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM), jako NO *Datel -tla* (Malina Mistrice) już stczes. (Svoboda SOJ 196), stczes. *datel*, *dětel -tla*, *-tle* 'ts.' od XIV w. (Gebauer Sl.), sła. *d'atel' -tl'a* 'Picus' (SSJ);

sle. *dětel -tla* 'Picus' (Pleteršnik, SSKJ), dial. *dětelj* m. 'ts.' (Pleteršnik), sch. *djětao* i *djětao -tla*, ekawskie *dětao* i *dětao -tlá* (RMat., RSNAN; u Vuka tylko *djětao*, *dětao -tla* 'dzięciół pstry') 'Picus' od XIX w., cs. XIV w. *датель* 'ts.' (Miklosich LP), bułg. dial. *датель* (Gerov), dawne z XVII w. *датель* (Bernard l. c.);

strus. *датель, датель* zapisane w formach: *датель* n. pl. 'Picus' (Slovarь SPIg.), acc. *датель*, z XVI w. *датель* 'acc. pl. 'ts.' (ib., Srezn.), ros. *датель -тла* 'ts.', dial. *датель* m., *датель* f. 'ts.' (SRNG), ukr. *датель -тла* 'ts.', dial. *датель -тля* 'ts.' (Žel., Kuzela-Rudn.), *датель -тля* 'dzięciół duży, Dryobates maior' (Slav. Leks. 20), też np. *d'ámel*, *d'ámél*, *d'ámel*, *d'émil*, *d'ák'ul* 'Picus' (Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 127, KDA m. 15), stukur. *датель датель* pl. *датель* 'Dryobates maior' od XVI w. (Тумченко), brus. *дзъцел дзътла* 'ts.' (też dial. np. Šaternik Červ.), dial. *дзъцел -тла* 'ts.' (Bjal'kevič Mohylew), poleskie np. *d'áměl*, *d'áměl*, *d'ám'ól*, *jáměl* m. 'ts.' i inne gatunki tego ptaka (Leks. Poless'ja 447—8). ~

Por. sch. dial. *dělla* 'dzięciół' (RSAN), bułg. dawne *demla* 'ts.', dial. *děmle*, *demlo* 'ts.' (Bernard l. c.).

Brak dokładnych odpowiedników ie. Najprawdopodobniej podstawa dźwięk. W związku z *děmėti*, *o-děmėti* 'odbrzmiewać, dawać odgłos, odpowiadać', łot. *dimt dimstu*: *demu* 'przeraźliwie brzmieć, huczeć'. Etymologię tę, wysuniętą już przez Miklosicha EW 41, Bernekera SEW I 191, uzasadnił K. Moszyński JP XXXIII 365 najosobliwszą właściwością dzięciółów:

„samce tych — w ogóle krzykliwych — ptaków wiosną (a wyjątkowo i latem) wydają swoiste, bardzo donośne dźwięki, usiadłszy zwykle na odpowiedniej suchej, odrastającej od pnia i ułamanej gałęzi i wprowadzając ją w drgania przez nieopisanie szybkie uderzenia dziobem”. O budowie zob. Meillet Ét. 311, SP I 108, 113. — Mniej prawdopodobny wydaje się związek z *delti*: *dł'ti* *dł'bo* ‘drażyc, złościć, wyrażać’, dial. wsch. ‘dziobać’, drogą przekształceń fonetycznych (**delb-tel-* > **del-tel-* > **den-tel-*) polegających na dysymilacji *l — l* > *n — l* (etymologia wysunięta przez Mikkołę UG I 104, Mél. Peder- sen 410—1, Zbornik Belić II 119, poparta przez Machka LF LIV 234—5, Recherches 71, ES² 111). Pierwotne znaczenie byłoby ‘ptak dębujący, zło- biący’, taka podstawa znaczeniowa spotykana nierzadko w nazwach dzie- cioła w językach ie. (zob. Fraenkel ZsLPh XIII 224). — Krytykę innych, mniej przekonujących objaśnień zob. Sławski SE I 203. T. Sz. — F. S.

dętelz *dętelzi* m. : **dętelz** *dętelzi* m. (z wczesnym przejściem do typów produktyw- nych *dętelz* f. : *dętel'a*, *dętel'ь* m.) ‘koniczyna, *Trifolium*’

dętelz: ~ dłuż. *žěsel* f., *džabel -la* m. ‘*Trifolium*’ (Muka), głuź. *džěcel -la* ‘ts.’ (też dial., Wirth BSS II m. 75), dial. też *džabel* m., *žěcel* ‘ts.’ (Sorb. SA I m. 44, Michalk Neustadt), módry *džěcel* ‘lucerna, *Medicago*’, czes. *jetel -le* m. (dial. f., Přír. slov., Hruška DSCh f.) ‘*Trifolium*’ (też dial., Bartoš DSM, Machek ES² 224, Siatkowski Kudowa II 9, 105), także inne rośliny, np. hořky *jetel* ‘bobrek trójlistkowy, *Menyanthes trifoliata*’, zajęčí *jetel* ‘szczawik za- jęczy, *Oxalis acetosella*’ (Přír. slov.), dial. *jetel* ‘*Trifolium*’ (Utěšený Čes.-mor. 102—3), stczes. *dětel -le* m. ‘ts.’ od XIV w. (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), dziś w tej postaci dial. *dětel -lu* m. ‘ts.’ (Machek l. c., ČSR 121), np. *dětel* *kyselý*, *dětel* zajęčí ‘szczawik, *Oxalis acetosella*’ (Přír. slov.), śla. dial. *diatel*, *d'atel*, *datel* ‘*Trifolium*’ (Buffa SBN 281);

sch. dial. *džětel* m. ‘*Trifolium*’ (RSAN; co do *ę* > *ě* p. Skok ER I 413). ~

Por. ze zmianą tematu deklinacyjnego: śle. *dětelja* ‘*Trifolium*’ od XVI w. (Megiser 1592), dial. też jako nazwa własna kozy, bydłęcia (Pleteršnik), również w innych odmianach np. medena *detelja* ‘*Melilotus officinalis*’, nemška *detelja* ‘lucerna, *Medicago*’, dial. rezjańskie *dětula* ‘*Trifolium*’ (Slav. Leks. 219), sch. dial. *djetela* ‘ts.’ (RSAN), dawne XVII—XVIII w. *džětelja* (zapisane jako *detelja*) ‘ts.’ (RJAZ).

dętelz: ~ na tę postać wskazują: 1. ros. dial. *дятла* ‘*Trifolium*’ (Opyt Dop., SRNG: Pskowskie, Twerskie);

2. ros. dial. *дятлица* ‘czerwona lub łąkowa koniczyna’ (SRNG: archang.);

3. ros. dial. *дятлик -ка* ‘ts.’ (ib.), brus. dial. *дзятлік* ‘koniczyna’ (Bjał- kevič Mohylew);

4. dial. wsch. *dętelina* (zob. s. v. *dętelina*);

5. adi. *dętelovъ* : *dętel'evъ* stanowiące podstawę dla: a) ros. dial. *дятлева*, *дятлева* ‘*Trifolium*’;

b) ros. dial. *дятловина* ‘ludowe nazwy różnych gatunków koniczyny’ (SRNG, Dal), *дятлевина* ‘ts.’, ‘nasiona koniczyny’ (SRNG), ukr. dial. *дятлови́на* ‘*Trifolium pratense*’ (Żel., Hrinčenko, Makowiecki Sl. bot. 377), *жатлову́на* ‘*Trifolium*’ (Makowiecki o. c. 375), brus. dial. *дзятлывіна* ‘ts.’ (Bjałkevič l. c.), *дзятлавіна* ‘dzika koniczyna’ (MSDM 164, też w NT, zob. Jaškin BHN 60), poleskie *д'ятлови́на* ‘*Trifolium*’ (Leks. Poleszja 420);

c) ros. dial. *дятловник* ‘nazwy różnych gatunków koniczyny’, ‘bodzisek łąkowy, *Geranium pratense*’, ‘chaber łąkowy, *Centaurea jacea*’, *дятлевник*,

дѣтлѣвникъ -ка 'dziko rosnąca koniczyna', 'trawa pastewna', 'jakaś trawa' (SRNG). ~

Etymologia niepewna. Może w związku z *dětělъ* : *dětělъ* 'dzięcioł'. Roślinę nazwano by od charakterystycznej dla ptaka pstrokacizny (por. w związku z tym nazwy pstrokatych zwierząt, np. czes. dial. moraw. *d'atěl'a* i *jatela* 'kráva jako datel', sło. dial. *dětělja* imię krowy, bydłęcia, sch. dial. *djèteo* m. imię kozła, owcy, krowy, p. s. v. *dětělъ*). Dotyczyłoby to np. koniczyny o odzieniu różowym. Może to być jednak tylko etymologia ludowa, zob. zastrzeżenia Sławskiego SE I 202 i K. Moszyńskiego JP XXXIII 363.

Jagić AslPh IX 327, Berneker SEW I 190, Brückner SE 112, Wirth BSS s. 103, Vasmer REW I 388, Skok ER I 413. — Nie można wykluczyć też, że mamy tu do czynienia z jednym ze śladów ie. *dent-* 'ząb' (p. *desla*, *degna*), p. Pogodin Sledy 200, K. Moszyński l. c. (ostatnio Pisani 8 nr 2, 1953, 111 wskazujący jako paralełę semantyczną friulskie *dint di cian* 'Trifolium repens' — dosłownie 'psi ząb, ząb psa'). — Mniej prawdopodobna etymologia Machka LF LIV 235—8, LP II 156, ČSR 121 łączącego *dětělъ* z *děti děmō* ze względu na szczególną właściwość rośliny powodującej wzdęcia bydła (przeciwno temu K. Moszyński l. c.).

Zob. *dětělina* : *dětělina*, *dětělînъ*, *dětělъnъ*.

T. Sz.

dětělъсь *dětělъca* : **dětělъсь** *dětělъca* zach. 'dzięcioł, Picus'

~ dłuż. *žišele* -ca szczególnie 'dzięcioł pstry', stare i dial. *žěšele* -ca, dial. *džačele* -ca, *džěčele* -ca 'Picus', *žišole* 'ts.' (Muka, Sorb. SA III m. 25, Fasske Vetschau), głuź. *džěčele* -ca 'dzięcioł; dzięcioł pstry' (Jakubaš, Pfuhl 1067, por. i Muka, Sorb. SA l. c.), czes. dial. *jetelec* 'Picus' (Hruška DSCh). ~

Por. inne dem. może i psł.: 1. z suf. -ikъ: czes. *datlík* -ka dem. do *datel* (Přír. slov.); ros. dial. *дѣтликъ* -ка 'dzięcioł mały', 'kownik, Sitta europaea', bot. 'czerwona lub łakowa koniczyna' (SRNG), ukr. dial. *дѣтлик* m. 'dzięcioł' (Żel.), brus. dial. *дзѣтлик* dem. do *взѣцел* (Šaternik Červ.);

2. z suf. -it'ь: sch. *dětlíe* i *dětlíe* 'dzięcioł' (RSAN), bułg. dial. z okolic Beogradczika *děmъur* 'ts.' (Bernard Izsled. Romanski 372) z normalnym w tym dialekcie *ě < tj*.

Dem. od *dětělъ*, *dětělъ*, *dětlъ* (zob.) z suf. -ьсъ (p. I 100), -ikъ (p. I 90), -it'ь (p. II 55).

T. Sz.

dětělъnъ *dětělъna* *dětělъno* zach. i pld. dial 'koniczynowy, dotyczący koniczyny'

~ głuź. *džěčelny* (Pfuhl), sła. dial. *d'atelný* (Kálal);

sło. *dětéljen* -ljna (Pleteršnik, SSKJ). ~

W poszczególnych językach spotykane adi. wskazujące na synonimiczne postaci *dětělovъ*: głuź. *džěčelowy* (Pfuhl, Zeman), czes. *jetelový*, sła. dial. *d'atelový* (Kálal).

Por. oparte na psł. *dětělъnъ*: 1. wyrazy wskazujące na prapostać *dětělъnica*: pol. dawne XVI—XVIII w. i reg. (SWil.) *dzięcielnica* 'macierzanka zwyczajna, tymianek pospolity, Thymus vulgaris' (SP XVI IBL, L., Kn.), głuź. *džěčelnica* 'odpadki ze ździebeł koniczyny' (Pfuhl);

2. formy wskazujące na postać *dětělъnikъ*: czes. *dětelník* -ku bot. 'Psoralea esculenta' (Přír. slov.), ros. dial. *дѣтельникъ* -ка 'Trifolium' (Dal, SRNG), 'wierzbownica, Epilobium angustifolium' (SRNG), ukr. dial. *дѣтельникъ* -ку 'cieciorka pstra, Coronilla varia' (Slav. Leks. 12, 20), brus. *дзѣцельникъ* 'Tri-

folium' (BRS, też dial. BMM III 251, Sejaškovič Grodno), poleskie d'ámel'nik 'Trifolium' (Leks. Poleszja 420);

3. brus. dial. *дзяцяльнін(у)а* 'Trifolium repens' (Šaternik Červ.);

4. dłuż. i głuż. nomina loci wskazujące na prapostac dętelnyšće (p. *dętelnišće*).

Adi. od *dętelь* (zob.) z suf. -*ынэ*.

T. Sz.

dętel'a zob. **dętelь**

dętel'ъ zob. **dętelь**, **dętelъ**

dętlъ zob. **dętelъ**

dętl'ъ zob. **dętelъ**

dęts *dęti* m. 'dzieciół, Picus'

~ pol. dial. kasz. *gęc -ca* 'dzieciół, Picus' (Lorentz PW);

bułg. dawne XVII w. *дѣтъ* 'Picus' (Bernard Izsled. Romanski 372, BER I 349). ~

Por. wskazujące może na tę postać: 1. bułg. dial. (Bansko) *déme* 'dzieciół' (jednak wg BER I. c. z dem. *démle*);

2. stukr. XVIII w. *дѣтѣ* 'ts.' (Tymčenko);

3. stpol. XVI w. *dzieno* 'ts.' (Strutyński PNP 45), *dzienoł* 'ts.' (SP XVI IBL; obie niezwykle formy *dzieno* i *dzienoł* pochodzą z dwu różnych wydań Mirmeliusza).

Nie można wykluczyć, że mamy tu odpierwiastkowe nomen agentis z suf. -*ть* (p. II 49) oparte na tym rdzeniu co *dętelъ* (zob.). Możliwe też jednak, że mamy tu do czynienia z ekspresywnymi skröceniami postaci *dętelъ*, *dętblъ*.

T. Sz. — F. S.

dętlina zob. **dętelina**

dętlъ zob. **dętelъ**

dętblъ zob. **dętelъ**

dętblьсь zob. **dętelьсь**

dętl'ъ zob. **dętelъ**

dężiti *dężę* dial. wsch. 'biec szybko, pędzić; bić, uderzać'

~ brus. dial. *дзяжыць -жы* 'bić, uderzać; dręczyć' (Nosovič, Bjałkevič Mohylew), 'biec szybko, pędzić' (Jurčanka Mscisl.), *дзяжыцца* 'śpieszyć się' (ib.). ~

Do *dęgnoti*, *dężiti* (zob.), por. zwłaszcza pol. *dążyć dąże* 'iść, zmierzać w określonym kierunku i celu; mieć wytknięty cel i chcieć go wykonać, mieć jakieś zamierzenie, zmierzać do czego, chcieć coś wykonać', u L. z XVIII w. 'usilnie dokądś zmierzać', ale już w XV w. *nadażyć* 'wyrównać, zrównoważyć' (Słownik stpol.).

Najbliższy odpowiednik ie.: lit. *dėngti dėngiu* 'biec szybko, pędzić', w LKŽod. I 407 też 'bić, uderzać' (o wyrazie lit. Fraenkel LEW 88—9).

W. S.

dě 1. zob. de

dě 2. part. wprowadzająca cudze słowa, wypowiedź cytowaną 'powiada, powiadają, ponoć, mianowicie'

~ stpol. XIV—XV w. *dzie* w funkeji part. wprowadzającej wypowiedź cytowaną 'powiada, rzecze, prawi, inquit', w XVI w. wyjątkowo *dzie* 'jak mówią, podobno, rzekomo' (SP XVI IBL VI 330: błędne zamiast *dzie*), głuż. *džé, dže-n* 'przecież, jednak';

scs. Supr. *дѣшии, дѣшии, дѣши, дѣи* part. pytajna 'czy, czyż, czyż nie, num, an' (zob. Diels AG I 271);

strus. *дѣ, дѣ, дѣи, дѣи* part. wprowadzająca wypowiedź cytowaną, *дѣ ли, дѣи ли, дѣи ли, дѣи* part. pytajna 'czyż, czyżby, numquid, ne' (Srezn.), ros. *-de* enklityczna part. wprowadzająca cudzą wypowiedź '(że) niby to, ponoć', ukr. dial. *дї* part. 'mianowicie, to jest, a więc' (Żel.), śrukr. XVIII w. *дѣ* 'mianowicie, właśnie' (Tymčenko), brus. dial. *dze* (też *dzeŭ*) part. wprowadzająca cudzą wypowiedź '(że) niby to, ponoć, 'mówię ci' (Nosovič). ~

Part. pochodzenia werbalnego, zapewne z 3 sg. praes. *děje(tě) : dějati, děti* (zob.).

Jagić, Das Leben der Wurzel *dě* in den slav. Sprachen, 1871, 35—48, Vasmer REW I 332 (ze starszą literaturą).

W. B.

děbati zob. děpti

děbėti *děb'q děbiti* pld.-wseh. 'iść po cichu, na palcach, powoli, ukradkiem; skradać się, czaić się, insidiari'

~ ros. dial. *дѣбѣть -ѣю* 'uporeczywie się czymś zajmować, ślęczeć nad czymś' (Dal, SRNG), *дѣбѣть -блѹ -бѹиуъ* 'długo być, znajdować się gdzieś oczekując, sterczeć, długo, cierpliwie czekać, stojąc czekać na kogoś lub na coś; natrętnie prosić, wypraszać' (SRNG);

z wtórną postacią infinitiwu *-iti* pod wpływem tematu praes.: bułg. dial. *дѣбѣ -бѹи* (u Gerova *дѣбѣ -бѹи дѣбѣл*) 'skradać się, podkradać się', *дѣба* 'śledzić, obserwować ukradkiem, czaić się' (BDial. III 56, IV 97, VI 166), *дѣбу* 'czaić się, czatować' (BDial. V 166, III 211: *дѣбум*);

ros. dial. *дѣбѹтъ -блѹ -бѹиуъ* 'długo być, znajdować się gdzieś oczekując, sterczeć, czekać na coś, kogoś' (SRNG). ~

Etymologia niepewna. Z dotychczasowych objaśnień najbardziej przekonuje nawiązanie do stind. *dabhnóti* 'uszkadza, rani; zwodzi, wprowadza w błąd', awest. *dab-*, *dabanao-* 'oszukiwać, zwodzić', oset. *dawun* 'kraść', orm. *daw* 'podstęp'. Por. *dybati*.

BER I 329—30 (zalicza tu też niem. *tappen* 'chodzić po omacku, szukać drogi z trudnością': *er-tappen* 'przydybać, przychwycić', p. jednak Kluge EW¹⁸ 173). — Berneker SEW I 191 doszukiwał się pokrewieństwa na gruncie germ.: stnord. *tǫp-r* 'ważny, baczny; trwożliwy, niespokojny', szwedz. dial. *tǫpa* 'lekkko dotykać, poruszać', norw. dial. *tǫpa* 'lekkko dotykać; powoli iść', śrdniem. *tapen* 'lekkko dotykać' (o rodzinie tej zob. Falk—Torp II 1237, Pokorny IEW 176—7.). — Merkulova Etim. 1968 s. 83—6 (por. też

Toporov Prus. I 311—3) rekonstruuje bezpodstawnie psł. **dębati* 'łamać', może i 'bić', **dębs* 'kołek' (zob. *dębomъ*), skąd rzekomo denominalne **dębėti* 'siedzieć nieruchomo' > 'uporczywie się czymś zajmować', 'cierpliwie czekać', 'czatować, czyhać'.

Zob. *dępti dębq*, *dębati*, *dębnoęti*.

W. B. — W. N.

dębnoęti *dębnoę* pld. 'zacząć iść po cichu, na palcach, powoli, ukradkiem; podkraść się, zacząć się'

~ cs. ОУ-дѣбнати -нѣ 'absorbere', scs. Supr. partic. praet. pass. ОУ-дѣбень 'kogo się podeszło, zaskoczony, beschlichen, belauert', bułg. *дѣбна -неш* (u Gerova *дѣбна*) 'czyhać, czaić się, czatować, śledzić, dybać' (np. коткара *дѣбне мышк'ирге*, Stojkov Banat), maced. *дѣбне* : *демне* 'czyhać, czatować' (RMJ, Vidoeski Kumanovo 81: *дѣбне*, *издѣбна* га). ~

Inchoativum do *dębėti*, *dępti dębq*, o budowie zob. I 45. W. B. — W. N.

dębomъ adv. pld.-wsch. 'po cichu, ukradkiem, skradając się, w milczeniu'

~ bułg. dial. *dębom*, *дѣбом* (*dębu*) 'chytkiem, skradając się, po cichu, ukradkiem' (BER I 330, Gerov: *дѣбом*);

ukr. dial. *дзѣбom* систи 'pozostać na miejscu, nie podnieść się' (Hrinčenko I 379—80), brus. dial. *дзѣбам* сядзець 'siedzieć kamieniem, nie rosnać' (Šaternik Červ.), *дѣбам* 'nieruchomo, milcząco, bez brania udziału w rozmowie' (Rastorguev Brjansk), *дзѣбom*, *дзѣўбам* 'nieruchomo, kołkiem' (Nosovič, Merkulova Etim. 1968 s. 84). ~

Por. ros. dial. *дѣб* 'koniec, skraj, oddalone miejsce', *дѣба* 'licha, nieurodzajna ziemia' (SRNG), co do znaczenia por. bułg. dial. *прѣдебно* 'място лошо, самодивско място' (BER I 330).

Adv. od *dębėti*, *dępti dębq* (zob.). O budowie p. Vaillant GC II 2, 690. — W ukr. i brus. wtórne przekształcenie postaci pod wpływem wyrazów *дзѣоб* : *дзѣоб* 'dziób', brus. *дзѣўбѣи* -бѣ 'dziobać'. W. B. — F. S.

dęda m. hip. do *dędz*, dem. *dędzьka*

~ pol. *dziada* m. 'stabeusz' (Kucala PSM 293), pogardliwie o 'starym, ubogim człowieku' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 165, też kasz. *żada*, *żada* m., Sychta SK I 271), czes. familiarne *dęda* m. 'dziadzius, staruszek' (Přir. slov.), dial. wałaskie 'pradziadek' (Bartoš DSM 55);

śle. dial. *dęda* m. 'mężczyzna, zwłaszcza starszy' (SSKJ), sch. *djęda* m. = *djęd* (RSAN, Vuk: *dęda* z Wojwodiny, Elezović Kos.-Met. 'avus; teść', w języku dziec. 'księżyc'; według RJAZ *djęda*), też NO *Dęda* (RSAN), bułg. dial. *dędă* m. 'dziadek' (Gerov, IIBE IV 301: Samokov, Umlenski Kjustendil, BDial. III 56: Ichtiman), też 'starzec' (Mladenov Vidin), maced. dial. *dędă* 'dziadek' (Vidoeski Kumanovo 135);

ros. dial. pskow. *dędă* 'dziadek' (Opyt Dop.: używane w voc., Dal). ~

Dem. *dędzьka*: ~ bułg. pot. i familiarne *дѣдка* m. 'stary człowiek, dziadek' (RBKE);

ros. pot. *dędka* m. 'dziadek; stary człowiek, staruszek', dial. 'diabeł, czart, duch domowy', też jako f. 'rękojeść wiosła; żerdź używana jako specjalny rodzaj wiosła' (Dal, SRNG), brus. dial. *дзѣдка* m. hip. od *dзед* (Nosovič, Bjałkvevič Mohylew, Šaternik Červ.), też 'podstawa do umocowania łuczywa' (Šaternik Červ.). ~

Por. 1. czes. *dęda* f. 'babka' (Jungmann), dial. *dida* 'ts.' (Bartoš DSM 55),

bułg. dial. *děda* f. 'starsza siostra' (Gerov), ros. dial. *дѣдка* f. 'babka; akuszerka' (SRNG);

2. z ekspresywną palatalnością: pol. dziec. *dziadzia* pieszczotliwie o dziadku, o każdym staruszkę, też dial. 'dziadek' (o zasięgu p. MAGP XII m. 568, cz. II 87, AJK V m. 234, cz. II 180—2, Zaręba AJS IV m. 687, cz. II 54), bułg. dial. *dědja* 'starsza siostra' (Gerov: *дѣдѣя*), ros. dial. pñ. *дѣдѣя* m. 'wuj, starszy mężczyzna' (Dal), *дѣдѣя* большой, лесной *дѣдѣя* 'diabeł leśny' (SRNG), ukr. dial. poleskie dziec. *дѣдѣя* 'dziadzius' (Lysenko SPH), brus. dziec. *дзядзя* 'wuj, starszy mężczyzna, gość', *дзядзька* (dial. też *дзѣдзька*, Nosovič) 'wujaszek, starszy mężczyzna', dial. *дзѣдзька* hip. 'dziadzius; staruszek' (Bjałkevič Mohylew);

3. czes. dziec. *děde* m., dial. chodzkie *dědě* m. 'dziadzius', sle. *dědē -ęta* 'dziadek', sch. *djēde* hip. do *djēd*, maced. *dede* hip. do *dedo*.

Hip. do *dědz*, o suf. -a w tej funkcji p. I 60. Por. *bat'a : brata, bratra*.

Zob. *dědz, dědo, dada*.

W. B. — F. S.

dědaksъ *dědaka* dem.-hip. do *dědz*

~ pol. dial. *dziadak, dziadák* 'biedak' (Karłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz. 237), w SW też 'dziad, przodek, antenat', 'zebrak, kto natrętnie prosi, nalega', por. też dial. *žadok -oka* 'człowiek nikczemny, podły' (Szymczak Domianewek, tutaj też *żażok -oka* 'syn zebraka', 'syn kościelnego'), w okolicach Krakowa pogardliwie 'człowiek zniedołężniały, zabiędzony' (ustnie od W. Sędzika), pl. *dziadaki* 'plewy' (z Kujaw, Karłowicz SGP), czes. dial. wałaskie *dědák* 'pradziadek' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM), por. też trochę częstsze formacje z rozszerzeniem o suf. -ьkz: wałaskie *dě-dáček* 'dziadek', bot. 'obrazki plamiste, *Arum maculatum*' (Bartoš DSM, Svěrák Karlovice);

sch. dial. *dědák, djědák* dem.-hip. od *děd* 'dziadek; staruszek', 'os w pługu i motowidle' (śląwońskie, RŚAN), w RJAZ od XVIII w. 'glupek, homo stultus' (u Vuka jako dial. z Wojwodiny). ~

Por. tu należąca NM ukr. *Дідавіс* (ślą. *Dedačov*, w starszym zapisie *Dedačovce, Dzedáčov, Vasmer RGN II 685*).

Formacja deminutywna od *dědz* z suf. -akъ. Por. w podobnej funkcji pokrewne lit. -okas: dial. *tėvokas* 'ojczulek' : *tėvas* 'ojciec' (Otrębski GL II 280).

M. Ś.

dědanъ *dědana* pñd. i wsch. hip. do *dědz*

~ sch. dial. *dědan, djědak* m. hip. 'ojciec ojca lub matki; stary człowiek, staruszek' (RŚAN), NO *Dedan* (RJAZ);

ros. dial. *дѣдан -на* 'dziadek', 'znachor' (SRNG). ~

Por. wskazujące na tę postać: ros. dial. *дѣданька* 'babcia', *дѣданька* i *дѣданка* 'babka położna', *дѣданя* 'ts.', 'babcia', *дѣданько* 'dziadek' (SRNG).

Od *dědz*, o suf. -anъ p. I 130.

T. Sz.

dědějъ *děděja* pñd., hip. do *dědz*

~ sle. dial. *dědej* 'dziadek, avus', 'mężczyzna, zwłaszcza starszy', 'mąż' (Pleteršnik, SSKJ: Karyntia), sch. dial., zwykle w pieśniach ludowych *děděja* m. 'starzec' (RŚAN), bułg. dial. w zagadce o ogniu: *царвен дѣдѣйко* в падина лежи (znaczenie niejasne, Gerov Dop. 89), tutaj również NT *Дѣдѣя* (i *Дѣдѣйската* стена, Kovačev MNGabr. 97). ~

Por. też 1. ros. dial. *дѣдѣю* 'dziadzius' (Tomsk, SRNG);

2. ukr. dial. poleskie *dedošj* 'dziadek', *δ'ad'kosj* 'wuj, wujaszek' (Leks. Poleszja 82).

O suf. *-ějъ* w funkeji hip. p. I 87.

M. Ś. — F. S.

dĕdi zob. dĕdъ

dĕdikъ zob. dĕdъkъ

dĕdina 1. (płn. też **dĕdzina**): zach. i płd. **dĕdovina** (zach. też **dĕdovizna**): wsch. **dĕdovъščina** 'spadek, majątek (zwykle grunt) otrzymany po dziadku, po przodkach, dziedziczny majątek rodowy'

dĕdina: ~ pol. *dziedzina* dziś 'zakres, dział, sfera działania, gałąź wiedzy', dawne od XIV w. 'coś posiadanego na własność, dziedziczna posiadłość ziemska, majątek, włości' (częste w XVI w., SP XVI IBL), 'kraj pozostający w czyimś dziedzicznym władaniu, kraina, okolica', w XVI w. 'kraj, kraina, dzielnica; ojczyzna' (dziś dial. 'wieś, miejscowość', Małecki — Nitsch AJPP m. 1, Karłowicz SGP, Dejna PLP I m. 1), 'część spadku przypadająca po dziadku, spuścizna, scheda', stpol. XII—XV w. też rzadko 'obszar ziemi o określonej powierzchni, gospodarstwo chłopskie, miara ziemi', dłuż. *žĕžina* 'dziedziczna posiadłość bartnicza', głuz. *dĕdĕžina* 'dziedzictwo, spadek, posiadłość dziedziczna, majątek dziedziczny', 'gałąź wiedzy, zakres, dział, sfera działania' (Schuster-Šewc EW Probeheft 53, Slaw. Wortstudien 184), czes. *dĕdina* 'wieś, osada' (też dial. np. Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Svěrák Karlovice, Horečka Frenštát, także 'środkowa część wsi', Malina Mistrice, *na dĕdině* 'na návsi', Kott Dod. DSM), stezes. (dziś wg Přír. slov. arch.) 'dziedziczny majątek rodowy, pole, grunt otrzymany w spadku, majątek ziemski, nieruchomości', 'kraj pozostający w czyimś dziedzicznym władaniu, państwo', dial. 'jedno z większych i lepszych pól przy dworze' (Hruška DSCh), śla. *dedina* 'osada rolnicza, wieś' (też dial. np. Sípós Bükk-Gebirge: *d'ed'ina*, *gęgina*, u Kálala także *na dedine* 'na návsi');

ste. dawne *dĕdina* od XVI w. 'dziedziczna, rodowa posiadłość; spadek, dziedzictwo', sch. przestarz. od XII w. *djĕdina* 'dziedzictwo', 'majątek, posiadłość ziemska otrzymana w spadku', cs. **дѣдина** (: **дѣдина**) 'posiadłość dziedziczna, hereditas, patria' (Miklosich LP, SJS), bułg. dial. *dedunĭa* 'spadek po dziadku' (BDial. IV 97: Pirdop);

strus. **дѣдина** (: **дѣдина**) 'majątek, spadek po dziadku, po przodkach, hereditas', 'obyczaj, prawo przodków', ros. hist. *dĕdina* 'dziedziczny rodowy majątek' (SSRJ, Dal), dial. 'pochodzenie z dziadkowej linii' (SRNG: Ołonec), stukr. XIV—XVI w. **дѣдина** 'spadek, spuścizna po dziadku' (Tymčenko). ~

dĕdzina: ~ pol. dawne rzadkie *dziedzina* 'posiadłość ziemska' (SP XVI IBL: 1 raz, L. z XVIII w. 1 raz), *dziadzina* 'grunt odziedziczony po dziadku, spadek' (SJP PAN), śla. u Kálala *dedizeň*, *dedizna* 'spadek, dziedzictwo po przodkach', też u Jungmanna śla. *dĕdzina* 'ts.' (z Bernoláka);

ukr. przestarz. *didŭzna* (stukr. XV—XVIII w. **дѣдизна**, **дѣдизна**, **дидизна**, **дидѣзна**, Tymčenko) 'majątek odziedziczony po przodkach, po dziadku, spuścizna, spadek'. ~

Por. ukr. przestarz. *didŭznyi* (stukr. XVII—XVIII w. **дѣдизными**, Tymčenko) 'otrzymany w spadku po przodkach, spadkowy, dziedziczny, rodowy; bardzo dawny, starodawny'.

dedovina: ~ czes. rzadkie *dědovina* 'majątek odziedziczony po przodkach' (Přír. slov.), śl. *dedovina* 'spadek, dziedzictwo (po dziadkach); ojcowizna', przen. 'spuścizna, spadek' (Isačenko SRS);

śle. dawne *dēdovina* 'dziedziczna posiadłość; spadek, scheda', sch. *djēdovina* (też dial. np. czakaw. *đidovina*, Jurišić Vrgada) 'ojcowizna, majątek rodowy odziedziczony po przodkach; dawna wspólna posiadłość ziemska', bułg. u Gerova *dedovina* (: *dedovina*) 'spadek po dziadku', maced. *dedovina* 'ts.'. ~

dedovina ~ pol. dawne od XV w. i dial. *dziadowizna* 'dział majątku, grunt odziedziczony po dziadku, spadek' (Słownik stpol., SP XVI IBL i L. z XVI w., Kn., SJP PAN, Karłowicz l. c.), głuź. *dědowizna* 'spuścizna po dziadku, das Grossväterliche' (Pfuhl), czes. dial. wałaskie *dědovizeň -ně* 'spadek, dziedzictwo' (Bartoš DSM), śl. *dedovizeň -zne* (u Kálala też *dedovizna* z Bernoláka) 'spadek, dziedzictwo po przodkach'. ~

dědovščina: ~ ros. dawne *dedovščina* 'spadek po przodkach, majątek rodowy' (SSRJ, u Dala *dědovščina* 'ts.'), ukr. *diđovščina* 'spadek po przodkach, po dziadku' (Hrinčenko, SUM), brus. *đědajščyna* 'ts.', dial. 'gospodarstwo odziedziczone po dziadku' (Šaternik Červ.). ~

Por. śle. *dědsčina* : *dědiščina* 'dziedzictwo, spadek' (Pleteršnik).

Od *dědz*, *dědovz*, *dědovskz*, o suf. *-ina*, *-izna* zob. I 120—4. O rozwoju znaczeń 'własność, obejście, zagroda dziada' > 'ojcowizna, posiadłość, terytorium, wieś' zob. Rozwadowski Sem. 82. Por. *babina* : *babizna*. W. B.

dědina 2. m. i f. hip. lub pejorat. 'ojciec ojca lub matki, dziadek', 'starzec, staruszek'

~ pol. dial. kasz. *ślazęna* m. z politowaniem albo pieścizliwie 'o starym mężczyźnie albo żebraku' (Sychta SK), dawne XVIII w. *dziadzina* m. i rzadko f. (SW) hip. 'starzec, staruszek' (L., stąd SW, SWil.);

sch. dial. *dědina*, *djědina* m. augm. i pejorat. 'ojciec ojca lub matki, dziadek; stary człowiek, starzec' (RJAZ, RSN);

ros. dial. *dědinka* 'dziadek' (Opyt Dop., Dal), ukr. dial. *diđina* f. 'biedny, nędzny starzec' (Žel.). ~

Por. wskazujące na formę *dědovina*: pol. dawne XVIII w. *dziadowina* m. hip. 'starzec, staruszek' (L., stąd SW, SWil.), dial. *dziadowina* m., np. stary *dziadowina*, biedny *dziadowina* (Karłowicz SGP: Mazowsze, Wielkop., z okolic Łukowa, Radomia), ślaskie *žadovina* m. 'starzec, staruszek' (Olesch Sankt Annaberg), ros. dial. *dedovina* 'jakaś roślina' (SRNG).

Od *dědz*, o suf. *-ina* przy formacjach ekspresywnych p. I 121—2. T. Sz.

dědinz *dědina* *dědino* pld. i wsch. 'należący, będący własnością dziadka, avi'

~ sch. *dědin*, *djědin* : *dědin*, *djědin -na -no* 'należący do dziadka, odnoszący się do dziadka' (RSAN; RMat. tylko *dědin*, *djědin*), już w XIII w. *dědinz* 'należący do dziadka' (np. přestolъ *dědinz*), 'przynależny przodkom, pochodzący od przodków' (np. Přěpisane *dědině* naše zemlje, RJAZ), dial. *dědin -na -no* adi. od *děda* 'dziadek' i z r. 1769 *Dědin* Nedelko (Elezović Kos.-Met.), dobrze znane w NO np. *Dědin* (RSAN) i w NM np. *Djědina* Rijeka ze Slawonii (już w XV w. Katherina filia Stephani de *Dedina* Reka), *Djědin* dō *Djědina* dōla z Bośni (RJAZ), cs. *дѣдинъ* 'avi' (Miklosich LP), bułg. dial. *dědin* 'należący do dziadka, dziadkowy' (Umlenski Kjustendil, Stojkov Banat, Mladenov Vidin, BDial. II 75: Sofijskie, III 211: Samokow-

skie, VI 167: Plewenskie), także w NT np. *Дѣдиното, Дѣдин дол, Дѣдина воденица Дѣдино полъе* (B. Simeonov GSU LX 149: Godeč), maced. dial. *dĕdĩno* (Vidoeski Kumanovo 155);

ros. u Dala *dĕdĩn* 'należący do dziadka' (używane w rozmowie z małymi dziećmi). ~

Por. 1. ros. dial. *dĕdĩna* 'происхождение по дедовской линии';

2. bułg. NT *Дединяк* nazwa pól < 'pole należące do dziadka' (Kovačev Trojan 124);

3. sch. *djĕdĩnski* (RMat.), *djĕdĩnski* (RSAN) przestarz. 'odnoszący się do dziadów, dziadków, przodków, dawny, awitus' (wg RJAZ *djĕdĩnski* 'ts.' XVI—XVIII w.);

4. wsch.słow. derywaty od *дядя* (p. *dada*) np. ros. *дядин -на -но* 'należący do wuja, stryja', ukr. dial. *дядин -на -не* 'ts.'. Tu też wsch.słow. substantywizowane adi. ros. dial. *дядина* i *дядина* 'żona wuja, stryja', 'siostra matki lub ojca' (SRNG, Trubačev STR 85), w podobnych znaczeniach ukr. *дядина*, dial. *dĕdĩna* i brus. *дзядзїна* (p. Panjucič LNH 53).

Por. też odpowiadające budową wsch.słow. wyrazom substantywizowanym lit. *dĕdĩnė* 'żona wuja lub stryja, ciotka' od *dėdė* (o formach na *-ienė* p. Otrębski GL II 214).

Z brus.: lit. *dĕdĩna, dĕdĩna* 'ciotka', 'babka' (Fraenkel LEW 85, LKŽod., Kurschat Thes.).

Przymiotnik posesywny od *dĕda* z suf. *-ĩnz*, o suf. zob. Vondrák VSG I 540—1, Brodowska-Honowska SPS 71—80. T. Sz.

dĕdĩsko zob. dĕdĩšče

dĕdĩšče m.: pñ. *dĕdĩsko* m. augm. do *dĕdĩz*

dĕdĩšče: ~ pol. dial. kasz. *żaźęšče* augm. (Sychta SK I 272, Lorentz PW); maced. *dėdĩnũe* augm. (RMJ);

ukr. *дїдїцько* augm. (SUM, Hrinčenko; u Tymčenki дїдїцькє od XVIII w.). ~

dĕdĩsko: ~ pol. *dziadzisko* augm. od XVIII w. (SJP PAN, L., SW: tutaj też rzadsze *dziadowisko*), dial. np. kasz. *żaźęško* (Sychta SK I 272, por. też Szymczak Domaniewek), głuź. *dźędźisko* augm. (Pfuhl), czes. rzadkie dial. *dĕdĩsko* hip. 'dziadek, staruszek' (Přir. slov.), sła. dial. *dėdĩsko* pejorat. 'dziad, dziadyga' (Kálal), też u Jungmanna z Bernoláka: augm.;

ukr. *дїдїцько* augm. (SUM, brak u Hrinčenki i Żel.). ~

Por. też stpol. i dial. *dziadowsko* m. augm. do *dziad* (SP XVI IBL, L. do XVIII w.), dial. rzadkie: *żadofsko* (śląskie, Olesch Sankt Annaberg).

O augm.-pejorat. funkcji suf. *-iše*, *-isko* p. I 96. M. Ś.

dĕdĩti *dĕd'ę* pñ. 'brać w posiadanie własność rodową, otrzymywać po przodkach, dziedziczyć, hereditare', 'postępować, żyć jak dziad, starzec', 'być trwałym, trwać (o tężyźnie fizycznej)'

~ stpol. wyjątkowe XV w. (Biblia królowej Zofii) *dziedzic* 'dziedziczyć, brać w posiadanie', głuź. *dźędzić -dzi* 'ts.' (Zeman), u Pfuha 'naśladować, udawać dziadka, być dziadkiem', *dźędzić męd*, pčoly 'podbierać miód, pszczoły, barcie', czes. *dĕdĩti -dĩm* (stczes. *dĕdĩti dĕzu dĕdĩš*) 'otrzymywać w spadku, dziedziczyć', stczes. też 'dĕdĩctvĩm, majetkem čĩniti, dobývati, erwerben', 'czynić spadkobiercą, właścicielem', 'pozostawać przy życiu, żyć, trwać, być trwałym' (Gebauer Sl., Jungmann), dial. 'służyć, wychodzić na

zdrowie': *dědi* mu 'wychodzi mu na pożytek, na zdrowie, służy mu' (Přír. slov., Bartoš DSM), śl. *dedit' -dīm* 'dziedziczyć', *dedit' sa* 'przechodzić z przodka na potomka, z pokolenia na pokolenie, np. o chorobie, zdolnościach';

ros. dial. *dedúmь* 'czarować, czynić czary' (SRNG: Smoleńsk), brus. dial. *дзэдзіцца -дзцыся -дзіцця* 'udawać starca' (Nosovič). ~

Pozorny kłopot sprawiają znaczenia: 1. głuź. *džédzić* męd, pčoly 'podbierać miód, pszczoły, barcie' z pierwotnego 'otrzymywać w spadku, dziedziczyć', zob. Schuster-Šewc EW (Probeheft) 53. Specjalizacja znaczenia nastąpiła w środowisku bartników, gdzie barcie i otrzymywane z nich produkty stanowiły podstawowy majątek i przedmiot dziedziczenia, por. dłuż. dial. wsch. *džédžina* 'bór z barciami', 'współużytkownik boru z barciami': 'spadek', *džédžica* 'sosna z barcią' (Schuster-Šewc l. c.), ros. dial. *о́тчина* 'pasieka, bór z barciami; pszczoły' (SRNG), brus. dial. *о́тчына* 'pasieka': 'ojcowizna' (Jaškin BHN 38), *о́тчыу* 'pszczelarz' (ib.), *о́тчан* 'ts.' (Bjałkevič Mohylew), zob. *otčína, otčít'ь*. Mało prawdopodobne łączenie z *děti ded'q* (por. np. ros. dial. *дель* 'barć; otwór w barci', pol. *dzień* f. 'barć', zob. *dělb, děňь*), Varbot Slaw. Wortstudien 182—3 (przeciw temu Schuster-Šewc ib. 184);

2. czes. dial. *děditi* 'służyć, wychodzić na zdrowie' tłumaczące się stczes. znaczeniami 'wychodzić na pożytek, na zdrowie, służyć, pomagać', 'zyskiwać', 'trwać, być trwałym, pozostawać przy życiu, żyć' (Jungmann). Machek ES² 113 łączy wyraz czeski z lit. *derėti derū* 'nadawać się, być odpowiednim, dogodnym, godzić się'. Nie widać podstaw;

3. ros. dial. *dedúmь* 'czarować, czynić czary': *ded* 'znachor, czarownik' (SRNG).

Denominativum od *děds*, o budowie zob. I 57. Nie można wykluczyć, iż mamy tu zmieszane dwa pierwotnie różne czasowniki: *děditi ded'q* i *děditi děd'q*.
W.B. — F. S.

dědit'ь *dědit'a* 'potomek dziadka, spadkobierca po dziadku, potomek rodu dziedziczący po przodkach majątek rodowy, spadkobierca, successor, heres'

~ pol. *dziedzic -ca* 'osoba wchodząca w posiadanie czegoś, mająca prawo dziedziczenia, spadkobierca; następca, potomek' (od XIV w., dial. na Litwie 'spadkobierca', kasz. *žezac, žezac* 'potomek', Lorentz PW; w XVI w. też 'członek rodu, potomek, syn z prawego małżeństwa, mający prawo dziedziczenia; następca tronu, członek dynastii', SP XVI IBL), 'właściciel majątku ziemskiego' (od XIV w., w tym znaczeniu zwykle dziś w gwarach, np. kasz. *žezac*, Lorentz PW, Sychta SK; stpol. też 'posiadacz, bogacz, kmięć osiadły; panujący, władca', SP XVI IBL), dial. także 'drzewo zostawione na nasienniki po wycięciu lasu' (Karłowicz SGP), głuź. *džédžic -ca* 'spadkobierca', czes. *dědic -ce* (dial. chodźkie *dědič*, z -č pod wpływem osobowych nazw działacza typu *palič, buřič* itp., por. Gebauer HMČ I 499—500) 'osoba wchodząca w posiadanie czegoś, mająca prawo dziedziczenia, spadkobierca' od XIII w., stczes. też 'właściciel odziedziczonego majątku, posiadacz', 'kmięć osiadły', śl. *dědič -ča* 'osoba dziedzicząca coś, mająca prawo dziedziczenia' (tutaj również, podobnie jak w czes. dial. -č wtórne, p. wyżej);

śle. *dědič -ča* 'spadkobierca', dial. rez. 'Haftelhacken' (Pleteršnik), sch. arch. *djědič -ča* 'potomek dziada, następca, spadkobierca' (od XV w.), czakaw. dawne *djidič* 'szlachcic, nobilis' (Vrančić), cs. *дѣдичъ* 'heres' (Miklosich LP); strus. *дѣдичъ -ѣ* 'spadkobierca dziadka, dziedziczny właściciel', ros.

arch. i dial. *dĕducy* -*ya* 'potomek dziadka, następca, spadkobierca, ukr. *dĕducy* -*ya* (stukr. XIV—XVIII w. дѣдичь, дѣдичь, дѣдичь, Tymčenko) 'właściciel majątku ziemskiego, wielki posiadacz', dawne też 'spadkobierca' (Żel., Tymčenko), brus. pot. *džĕdziu* -*ya* 'spadkobierca majątku dziadka' (BRS, Nosovič). ~

Por. 1. rozszerzone przez suf. -*ar*', -*ĕl*: dłuż. przestarz. i dial. *žezicar* 'Waldbienerbesitzer' (na wzór formacji typu *rybakar* 'rybak'), głuź. przestarz. *dĕdźiĕl* 'dziedzic' (Pfuhl; może odczuwane jako deverbativum, por. *dĕdźiĕ* 'erben', szczegóły p. Schuster-Šewc EW Probeheft 53);

2. liczne na obszarze całej Słowiańszczyzny NM, sprowadzające się do pierwotnej formy m. pl. *dĕdit'ĭ*: pol. *Dziedzice*, łużyckie *Deetz* (w zapisie z 1314 r. *Detitz*, Körner POAltsorb. 66), czes. *Dĕdice* (najstarszy zapis z 1297 *Dĕdici*, Gebauer Sl.), sch. *Djĕdici* (RJAZ), ukr. *Duducu* (na Wołyniu), brus. *Дядзучу* (Vasmer RGN III 18, 165).

Od *dĕds* z suf. -*it'ь*, p. II 55. Zob. też SSS I 434—35.

W. S. — W. B. — F. S.

dĕdit'ьnz *dĕdit'ьna* *dĕdit'ьno* 'dotyczący) dziedzica, należący do dziedzica, związany z dziedzicem; przysługujący prawem dziedzica, hereditarius, erblich', 'dziedziczący (o właścicielu, dziedzicu, zwierzchniku terytorium), heres, erbend'

~ pol. *dziedziczny* 'przekazywany potomstwu przez rodziców albo przodków, przejęty po przodkach (o właściwościach organizmu ludzkiego i psychiki)' od XVI w., 'odziedziczony, otrzymany lub posiadany w spadku, spadkowy, sukcesyjny, przysługujący prawem dziedziczenia, o przedmiotach, majątku, funkcjach' od XIV w. (stpol. imienie *dziedziczne* 'ziemia podlegająca prawu dziedziczenia, hereditas'), 'będący kimś z prawa dziedziczenia albo posiadania' od XV w. (por. dawne, dziś przestarz. pan *dziedziczny* 'właściciel, zwierzchnik terytorium, heres'), od XV w. też 'dotyczący dziedziczenia, hereditarius, o dokumentach prawnych i prawie' (SJP PAN, SP XVI IBL), głuź. *dĕdźiĕcny* 'hereditarius, erblich' (Zeman, u Pfuha jako rzadkie i z określeniem: słowiańskie), czes. od XV w. *dĕdiĕcny* 'spadkowy, sukcesyjny, erblich': *dĕdiĕcny* statek, *dĕdiĕcna* země, *dĕdiĕcne* zboží (też o chorobie, np. *dĕdiĕcna* nemoc, *dĕdiĕcne* zlé, Jungmann), 'dziedziczący majątek lub funkcję', por. u Jungmanna *dĕdiĕcna* paní, *dĕdiĕcne* kníže, 'dotyczący dziedziczenia, o dokumentach, prawie, umowach': smlouva *dĕdiĕcna* (Přír. slov.), sła. *dediĕcny* 'hereditarius, erblich; erbend' (SSJ);

słę. przestarz. *dĕdiĕcĕn* -*ĕna* (: *dĕdiĕcĕn*) 'hereditarius, erblich': *dĕdiĕcna* posest, *dĕdiĕcna* bolest (SSKJ, brak u Pleteršnika), sch. tylko u Stulicia *dje-diĕcĕn* -*ĕna* 'hereditarius' (w RJAZ jako niepewne);

ros. dawne *dĕdichnyĭ* 'otrzymany w spadku od dziada' (Dal, SSRJ III 645 jako hist.), ukr. przestarz. *diĕdichnyĭ* (Żel.; Hrinčenko z dramatu hist. z końca XIX w., Bilećkyj-Nosenko; Tymčenko XIV—XVIII w. jako polonizm дѣдичный 'erblich': имене дѣдичьно; 'erbend': господарь дѣдичьны). ~

Por. od tej samej podstawy: 1. w wyspecjalizowanym znaczeniu osobowym f. *dĕdit'ьna*: stęzes. XV w. *dĕdiĕcna* 'dziedziczka, domina' (Gebauer Sl., Jungmann); cs. дѣдишъна 'heres, domina' (Miklosich LP), stąd słę. *dĕdiĕcna* 'ts.' (*dĕdiĕcna*, SSKJ, Pleteršnik), strus. дѣдичъна 'ts.' (Srezn., Miklosich LP);

2. rozszerzone przez suf. -*ьskz*: stpol. XV w. *dziedzicki*, *dziedzieski*, *dziedziski* 'dziedziczny, hereditarius, erblich', 'erbend', por. też adv. *dziedzicki*,

diedzieski 'na podstawie praw dziedzica' (Słownik stpol.), czes. *dědický* 'hereditarius': *dědická* daň, smlouva; *dědické* právo (Přír. slov., u Gebauera Sl. od XV w., tutaj też adv. *dědičsky* 'jako dziedzic': synově budú *dyedyczsky* vlasty zemí), sła. *dědičský* 'hereditarius', sła. *dědiški* 'hereditarius' (Pleteršnik za Cigale), sch. rzadkie *djědičski* 'dotyczący dziedzica' (XIX w., RJAŻ);

3. rozszerzone przez posesywny suf. *-ovz*: pol. *diedzicowoy* 'należący do dziedzica-ziemianina, z dziedzicem związany' (SJP PAN, stpol. XV w.; nie poświadczone w XVI w. ani u L.; też dial. np. Karłowicz SGP z Młpol., Szymczak Domaniewek).

Od *dědit'* z suf. *-ěnz* (p. I 136). Ze względu na brak poświadczeń dial. rodzimość materiału pld. i wsch. bardzo niepewna. Wyraz może tam być pożyczką z języków zach.

W paru językach nie można wykluczyć wtórnej motywacji przez czasownik, por. pol. od XVI w. *diedziczyć* 'otrzymywać w spadku, być spadkobiercą', dawne też 'posiadać, mieć, osiągać; władać, panować nad czymś', 'stzciesz. XIV w. *dědičiti* 'erben' (Gebauer Sl.), ukr. stare i regionalne *diducumu* 'ts.' (Tymčenko XVI—XVII w., Żel.).

M. Ś.

dědzina zob. **dědina**

-dědo zob. **odědo**

dědo m. hip. do *dědz*, dem. **dědzko**

~ pol. dial. *dziado* 'dziadek' (MAGP XII m. 568, cz. II 87: sporadycznie na pograniczu sła., Małecki — Nitsch AJPP m. 25), sła. pot. *dědo -da* (u Jungmanna *dědo*) 'starzec', dial. 'dziadek, avus; pradziadek';

sch. *djědo* hip. do *djěd*, dial. 'teść', dziec. 'księżyc', też NO *Dědo* (RSAN), bułg. *dádo* (dial. też *dědo*, *zádo*, BER I 471, *dědy*, Stojkov Banat) m. 'dziadek, avus' (dial. także 'teść'), 'stary człowiek, starzec', sposób tytułowania przy zwracaniu się do starego człowieka lub duchownego, pl. *dádosyju*: *dědú* 'przodkowie', dial. *dádo* także 'świński żołądek napelnięny mięsem, rodzaj wędliny przygotowywanej na żniwa' (BDial. I 78: Strandža, V 66: Chaskovo, 227: zach. Tracja, IIBE IV 220: Chaskovo), maced. *dědo* 'dziadek' (też dial. Małecki SW: *d'ádu*, *d'áduťu*; *stárťju d'ádu* 'pradziadek'), 'teść', 'starzec', sposób tytułowania przy zwracaniu się do duchownego, pl. *dědosyju* (dial. Małecki SW *d'áduťci*) 'przodkowie';

ros. dial. *dědo* m. 'dziadek' (SRNG), ukr. dial. *dído* m. 'dziadek', też 'mąż siostry matki, wuj' (SDU 57), u Hrinčenki także 'jakaś część warsztatu tkackiego'. ~

Dem. **dědzko**: ~ pol. dial. *dziadko* 'dziadek' (MAGP XII m. 568, cz. II 83, Małecki — Nitsch AJPP m. 25, Karłowicz SGP), 'stryjaszek, wujaszek' (SWil.), stpol. XV w. NO *Dziadko*, *Dziedko* (SSNO), sła. *dedko* 'dziadek, dziadzius', pl. *dedkovia* 'domowe bożki, duchy przodków lub duchy opiekuńcze domu';

bułg. u Gerova *dědzko* hip. do *dádo*;

ros. dawne i dial. *dědzko*, *dědzkó* m. 'dziadek', dial. *dědzko* też 'czart, duch domowy', 'rękojeść wiosła', 'przyrząd do motania wełny' (SRNG), ukr. *dídko* 'czart, diabeł, nieczysta siła' (stuktur. od XVI w. ДІДКО, Tymčenko). ~

Z ekspresywną palatalnością: pol. dziec. *dziadzio* m. 'pieszczotliwie o 'dziadku, o każdym staruszką', dial. 'dziadek' (MAGP l. c., AKJ V m. 234,

cz. II 180—2), 'wujaszek, stryjaszek' (Karłowicz SGP: z Litwy), ukr. dial. *дз'ідз'о, дз'ідз'о* 'dziadek, dziadzius' (SDU 56, Janów Moszkowce), *д'ед'о* 'tatuś' (KDO 419: Bukowina).

Hip. do *dědz*. O formacjach dem.-hip. na -o w językach słow. p. Kurzowa PJ PAN 26.

Zob. *dědz, děda, dada*.

W. B. — F. S.

dědonьko wsch. hip. do *dědo*

~ ros. dial. *дѣдонько* 'dziadek' (SRNG: Kostromskie, Swierdłowskie), ukr. dial. *дідонько* 'ts.' (Hrinčenko). ~

Por. pol. NO *Dziadoń -onia* (Wilkoń ZUJ 42 s. 127), stczes. z r. 1143 NO *Dědoń -ně* (Gebauer Sl.).

Od *dědo*, o suf. -on'ь i -ьko p. I 93, 133.

T. Sz.

dědora m. pln. pejorat. do *dědz*

~ pol. dial. *dziadora* 'dziad, dziadzisko' (Karłowicz SGP, SW);

ukr. dial. *дідора* m. i f. 'biedny, nędzny starzec, żebrak' (Żel.). ~

Por. 1. pol. dial. *dziadoryja* 'parafialny dom starców' (Górniewicz Malbork);

2. może tu też należy ros. dial. *дѣдеп -па* 'siła nieczysta' (Dal, SRNG), *дѣдеп -ря* obelżywe słowo na oznaczenie 'ducha nieczystego': *дед* m. in. 'diabeł'.

Od *dědz* z suf. -ora tu w funkcji ekspresywnej, p. II 25.

T. Sz.

dědoš *dědoša* zach. i płd. hip. do *dědz*

~ stpol. NO *Dziadosz* (XII—XIII w., SSNO), stczes. NO *Dědoš* (Gebauer Sl. z XIII w.), por. też rozszerzone suf. -ьkz czes. dial. moraw. *dědōšek* 'dziadek, dziadzio' (Bartoš DSM);

sch. stare NO *Djedoš* (RJAZ z XIV w.). ~

Por. też tutaj należąca nazwę plemienną *Dziadoszanie* (u Geografa Bawarskiego w zapisie *Dadodesani*, u Kosmasa XI—XII w. w formie szeczechizowanej *Dedosane = Dēdošané*), u podstaw której leży NO *Dziadosz*, zob. Taszycki Rozprawy III 13—14 (tu też o dobrze poświadczonej nazwie patronimicznej *Dědošit'i*); inaczej Lehr-Splawiński SSS I 433, przyjmujący za podstawę NM *Dědoš* = przymiotnik dzierzawczy od NO *Dědoch* (nazwa poświadczona szcążkowo, por. Bezlej SVI I 129).

Hip. do *dědz* z suf. -oš. Nie można wykluczyć, że NO są hip. skrótowymi nazwami od imion dwuczłonowych z pierwszym komponentem *Dědz*. Zob. I 78.

M. Ś.

dědovati *dědujō* pln. 'żyć, postępować jak dziad, starzec'

~ pol. *dziadować -duję* 'żyć jak dziad, biedak, w niedostatku; biedować, rzadko 'chodzić po prośbie, żebrać' (dial. też 'włóczyć się jak dziad, żebrak; pożyczać od kogoś; skąpić', por. Karłowicz SGP, Sychta SK, Szymczak Domaniewek), dial. *dziadować się* 'prosić o coś', 'guzdrać się' (Karłowicz SGP, Sychta SK, Kucala PSM 287), głuź. u Pfuha *dědować* 'udawać, naśladować dziadka; być dziadkiem';

ros. u Dala *дѣдовати* 'być dziadkiem, mieć wnuki', ukr. *дідувати -дую* pot. 'być stróżem, stróżować', także 'być dziadkiem', 'żebrać' (Hrinčenko), 'być starcem, dożywać ostatnich dni' (Żel.), brus. u Nosoviča *дзедовати -дую* 'rozmawiać po starczemu', 'żebrać, uprawiać żebranie'. ~

Wyodrębniają się: st. *dědovati -dujem* 'dziedziczyć' (Pleteršnik), również *dědovati -dújem* 'otrzymać (otrzymywać) majątek po zmarłym', 'przejąć (przejmować) po przodkach' (SSKJ), por. czes. *dědivati* 'dziedziczyć' (Přir. slov.).

Denominativum od *dědz*, o budowie zob. I 48.

Zob. *děditi*.

W. B.

dědovina zob. **dědina 1.**

dědovizna zob. **dědina 1.**

dědovъ *dědova dědovo* 'należący do dziada, dziadka', 'charakterystyczny dla dziada, dziadka, właściwy dziadowi, dziadkowi'

~ pol. przestarz. *dziadowy* (XVI w. *dziadow*) 'należący do dziada, dziadka' (SJP PAN, Mączyński, SP XVI IBL), już od XV w. NO *Dziadkow*, dial. *žadów* 'należący do dziada' (np. Sychta SK, Lorentz PW), *żażuf -żova* 'należący do dziadka' (np. Szymczak Domaniewek), również *dziadowa* 'kapusta 'szczaw' (Karłowicz SGP: okolice Kiele), por. subst. *dziadova* 'uboga dziewczyna' (np. Maciejewski Chełm.-dobrz. 237), kasz. *žadova* 'zniwiarka, która związała *žada*, czyli ostatni snop' (Sychta SK), dłuż. *žédowy* adi. poss. od *žéd* 'należący do dziadka, dziada; dziadka, dziadkowy', głuź. u Pfuhla *džédowy* 'należący do dziadka, dziadkowy', stczes. już od 1392 r. NM *Dědová* (Profous MJČ I 375), od 1406 r. NM *Dědov* (< *Dědova* przez analogię do NM zakończonych na -ov, por. o. c. 374—5), sła. u Kálala *dedová* 'babka, prababka', *dedová* stolica 'drewniany przyrząd do przytrzymywania drewna w czasie obróbki' (= czes. *dědek*);

st. NT *Dedevo, Dedovo* Devce (Bezlej SVI I 129), por. także *Dedovna, Dedovne, Dedóvnek* (ib.), sch. *džėdov -va -vo* (stsch. już w XIII w. *dědovъ*) 'należący do dziadka, dziada; dotyczący dziada, dziadka', 'należący do teścia; dotyczący teścia' (RSAN), *džėdov -va -vo* 'należący do dziadzia, dziadziusia' (ib.), por. również *džėdova* brada bot. 'odmiana wilczomleczu, Euphorbia spinosa', też NM *Džėdov* dō, cs.-serbskie *дядовъ* 'dziadowy, avi' (Miklosich LP), bułg. *дядов -са -со* 'należący do dziadka' (także dial. np. Gerov, Stojkov Banat, BDial. III 56: Ichtiman), jako subst. *дядовото* m., *дядовата* pieśczętliwy zwrot starszego człowieka do dziecka lub młodszej osoby (РВКЕ, Gerov), pl. *дядови* pot. 'dom i rodzina dziadka, teścia', por. u Gerova bot. *дядово* винце 'jasnota biała, Lamium album', *дядова* лула 'jasnota różowa, Lamium amplexicaule', *дядови* зъби 'naparstnica, Digitalis', 'zaraza przytuliowa, Orobanche caryophyllacea', maced. *dedov* 'należący do dziadka';

ros. *dėdov* 'dziadkowy' (też u Dala), dial. *dėdova* cyббора 'ostatnia sobota przed 26. października, dzień zaduszny' (SRNG: kostromskie), *dėdovaja* неделя 'tydzień modłów za zmarłych' (SRNG, Dal: phn., zach.), por. też nazwy roślin np. *dėdova* борода 'szparag lekarski, Asparagus officinalis; skrzyp łąkowy, Equisetum pratense'; krwawnica pospolita, Lythrum salicaria' (SRNG), *dėdov* поcox 'rodzaj trawy' (ib.), ukr. *dėdis -dova -dove* 'należący do dziadka, dziada, starca, stróża', u Tymčenki XVII w. *дядовъ* 'należący do dziadka', dial. *dėdis -dova -ee, dėdovui* 'ts.', 'należący do dziada, żebraka' (np. Hrinčenko, Żel.), jako subst. *dėdovsája* f. 'przedostatnia nie-dziela zapustów' (Leks. Poleszja 31), brus. *džėdaj* 'należący do dziadka, starca',

dial. też *džédovŭ* 'ts.' (np. Šaternik Červ., Vjaľkevič Mohylew), *дзядова* nядзеля 'tydzień karnawału, w którym wypada dzień wspomnienia zmarłych' (Sejaškovič Grodno). ~

Adi. od *dědъ* z suf. *-ovъ*.

W. S. — W. B.

dědovъsь *dědovъsa* 'potomek dziadka; coś należącego do dziadka, dziada', 'coś związanego z dziadkiem, dziadem; coś charakterystycznego dla dziadka, dziada'

~ pol. NO *Dziadowiec -wca*, częściej jako NM, czes. dial. *dědovec* 'człowiek, sąsiad' (Kubín Kladsko: 'človjek, strejč'), stczes. już od 1318 r. NO *Dědovec -več* (Gebauer Sl.);

sch. dial. *d(j)ědovac -dōvca* : *djedovec* bot. 'sasanka łąkowa, Pulsatilla pratensis', 'odmiana zawilca, Anemone pulsatilla' (RSAN, RJAZ, Simonović BR 36, Skok ER I 412, III 206), także NM *Dedovac -vca* (Elezović Kos.-Met.), *Djědōvci* pl. wieś w Bośni (RJAZ), bułg. *дядовец* pot. 'penis' (BER I 471), u Gerova *дядовци* pl. 'starzy ludzie, starcy', często jako NO, NM, NT i NW, np. NO *Дядовец* (BER I 472), *Дѣдовци* pl. (Kovačev MNSevl. 172), NT *Дѣд'уфци* pl. 'rodowe, rodzinne koliby' (ib.: 'родови колиби'), *Гядовец* duża skała (Zaimov MIPirdop 149), NW *Д'ядуіц* 'źródło na wsi obmurowane z urządzeniem, przez które wycieka woda', 'źródło w winnicy' (Kovačev o. c.), 'źródło w ogrodzie warzywnym' (Kovačev MNGabr. 105), *Дядовец* źródło na zachód od Kamenicy, które zrobił jakiś dziadek (Zaimov o. c. 164), *Дѣдовец* jezioro w okolicy Devetaki (BER I 472), por. *дядовчец* 'kosmate zwoje nasion mniszka, Taraxacum officinale, unoszone w powietrzu przez wiatr' (BER I 471, Gerov Dop.: Търново);

ros. NM *Дедовец*, pl. *Дедовцы* (Vasmer RGN II 687), brus. NO *Дзедавѣц* (Biryła BA). ~

Derywat od *dědovъ*, o substantywizującej funkcji suf. *-ovъ* zob. I 99—100.

W. S.

dědovъskъ zob. **dědъskъ**

dědovъščina zob. **dědina 1.**

děduga m. : **děduganъ** *dědugana* wsch. augm. do *dědъ*

děduga : ~ ros. dial. *dedŭga* m. 'dziadek' (Dal, stąd SRNG: pld., zach., też NM *Дедюгину*, Vasmer RGN II 688), ukr. *дідуга* m. augm. 'starzec, staruch' (SUM, Hrinčenko), *дідуга* m. 'ts.' (Kuzela-Rudn.), brus. dial. *дзядзюга* m. 'dziadek' (Nosović). ~

děduganъ : ~ ros. dial. *dedugan -na* 'dziadek' (Dal, stąd SRNG: pld., zach.), ukr. *дідуган -на* augm. 'starzec, staruch' (SUM, Hrinčenko, Żel.), brus. dial. *дзядзюган -на* 'stary piernik, ramol' (Nosović). ~

Por. 1. z suf. *-yga* (p. I 68—9): pol. *dziadyga* m. pogardliwie, czasem ze złością o 'mężczyźnie, zwłaszcza starym' (SJP PAN; u L. z XVIII w. *dziadyga* m. 'staruch, grzyb'), dial. 'biedny a próżniak, zaniedbany, nieporadny, głupi', 'dziadzisko' (Karłowicz SGP: Młpol., Kujawy), *dziadyga* f. pogardliwie 'zebrak', złośliwie o 'każdym mężczyźnie, niekoniecznie starym' (Szymczak Domaniewek), śla. dial. *žadiга* f. jako przezwisko 'dziad' (Buffa Dlhá Lúka); por. też pol. dial. *dziadyk -ka* 'starzec, staruch' (Karłowicz l. c.: Poznańskie);

2. z suf. *-oga* (p. I 68): pol. dial. *dziadęga* pogardliwie 'starzec' (Górniewicz Malbork);

3. z suf. *-oga* (p. I 67): pol. dial. kasz. *ǰ'ádoga* m. pogardliwie 'dziad, stary, ubogi człowiek' (Sychta SK);

4. z suf. *-aga* (p. I 65): sch. imię *Dędaga* (RSAN).

Od *dędz* z suf. *-uga* (p. I 68), od tego derywat z suf. *-anz* (p. I 130). *T. Sz.*

dęduganz zob. **dęduga**

dęduchz *dęducha* pln. augm. i hip. do *dędz*

~ pol. wyjątkowe *dziaduch*, augm. do *dziad* (SW), NM *Dziaduchy* (SGKP II 260), stezes. NO *Dędúch* (Svoboda SOJ 148), sła. u Kálala *dedúch* (tłumaczone przez czes. *dędouch!*);

ukr. *ди́йх -ха* (dial. też *ди́йха* f.) 'sноп stawiany dawniej w kącie chaty przed Bożym Narodzeniem', dial. 'связка тростника или соломы, употребляемая для загорожи или обшивки стенок куреня' (Hrinčenko), u Żel. też 'karaluch'. ~

Por. też 1. NM typu dzierzawczego: stezes. *Dędúchov* (Gebauer Sl. z XV w.), ros. NM *Дедухов* (Vasmer RGN);

2. rozszerzone suf. *-na*: ros. dial. *деду́хна* 'babcia', 'starsza kobieta', 'położna' (Dal), brus. dial. *дзэдзюхна*, *дзэдзюхна* hip. (Nosovič), na Polesiu *dędúchno* hip. (Leks. Poleszja 82).

Do tego typu nazw zbliżają się formacje na *-usz*: czes. rzadkie *dędous*, pejorat. 'dziad' (Přír. slov., u Jungmanna jako NO *Dędous*), por. też hipokorystyczne formacje z ekspresywną palatalnością typu pol. *dziadusi*, uwzględnione s. v. *dędusi*.

Augm., hip. od *dędz*, p. I 74, II 34—5.

M. Ś. — W. B. — F. S.

dędul'a m. pln. : zach. **dędul'z** *dędul'a* hip. do *dędz*

dędul'a: ~ pol. *dziadula* 'człowiek biedny, niedożywny, słaby, o mężczyźnie i kobiecie' (SW), o 'biednej, niedożywnej kobiecie' (Karłowicz SGP: Podhale), sła. dial. *dedul'a* 'pradziad, prababa' (Kálal);

brus. pot. *дзяду́ля* m. hip. 'ojciec ojca lub matki, dziadek' (BRS; też dial., np. Nosovič, Bjałkevič Mohylew). ~

Por. brus. dial. *дзяду́лька* m. hip. 'ts.' (Šaternik Červ.).

dędul'z: ~ pol. dial. kasz. *ǰadùl* hip. 'dziadek' (AJK V m. 234, cz. II s. 181). ~

Por. 1. pol. *dziadulo* pieśczośliwie, czasem z politowaniem o 'ojcu matki albo ojca i o każdym staruszkuz' (SJP PAN, też dial., Karłowicz SGP: Lubelskie, MAGP XII m. 568, cz. II s. 81: okolice Bilgoraja), *dziadulek* pieśczośliwie o 'dziadku', dial. *dziadulek*, *dziaduleniek*, *dziadulko*, *dziaduleńko* hip. 'ts.' (Karłowicz l. c.), kasz. *ǰad'ulłk* hip. 'ts.' (AJK l. c., MAGP l. c.), *ǰadulink* 'ts.' (Ramułt), *ǰadulłk -ka*, *ǰadulink -ka* hip. 'ts.' (Lorentz PW, GP II 668), czes. rzadkie *dędulinek -nka* hip. 'ts.' (Přír. slov.);

2. pol. dial. kasz. *ǰad'olc*, *ǰad'olec* i z Kociewia *ǰadolec* pogardliwie o 'dziadzie, starym ubogim człowieku' (Sychta SK), tu może i sch. stare XIII w. NO *Dędolb*, już w XI w. w zlatynizowanej postaci *Dedullum* (RJAZ);

3. pol. dial. kasz. *ǰad'elc* pogardliwie o 'dziadzie, starym, ubogim człowieku' (Sychta SK);

4. ros. dial. *dedúla, dedúka* hip. 'babka', w ogóle o 'staruszcze' i w znaczeniu 'babki położnej'.

Od *dědz* z suf. *-ul'a, -ul'ь*, o budowie p. I 109, 110.

T. Sz.

děduľ'ъ zob. **děduľ'a**

dědunъ *děduna* : wsch. **dědun'ъ** *dědun'a* : wsch. **dědun'a** m. hip. do *dědz*

dědunъ: ~ czes. rzadkie *dědounek -nka* hip. 'ojciec ojca lub matki' (Přfr. slov.);

sch. dial. hist. *dědūn* m. 'nazwa bogomilskiego przełożonego' (RSAN);

ukr. dial. *didūnyk* hip. 'ojciec ojca lub matki' (Zel.), brus. dial. *дзядўн* m. = *dzed* (BMM III 249). ~

dědun'ь: ~ ros. dial. *dedūnyh -nya* m. hip. 'ojciec ojca lub matki' (SRNG), ukr. pot. *didūnyh* m. hip. 'staruszek' (SUM), u Hrinčenki też 'owad *Dorcadion holosericeum*'. ~

dědun'a: ~ ros. dial. *dedūnyā* m. hip. 'ojciec ojca lub matki' (Dal, Mirtov Don.), *dedūnyka* m. 'siła nieczysta, czart' (SRNG), brus. pot. *дзядўня* m. 'ojciec ojca lub matki' (BRS), stąd pol. dial. wsch. z okolic Wilna *dziadunika* hip. 'ts.' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna). ~

Por. pol. *dziadunio* hip. 'o ojcu matki lub ojca; w ogóle o starym mężczyźnie' od XVIII w. (też dial., MAGP XII m. 568), ukr. pot. i dial. *didūnyo* hip. 'ts.', 'staruszek' (SUM, SDU 56).

Od *dědz*, o suf. *-unъ, -un'ь, -un'a* p. I 134—5.

T. Sz.

dědun'a zob. **dědunъ**

dědun'ъ zob. **dědunъ**

dědurъ *dědura* zach. i pld. pejorat. 'ojciec ojca lub matki, dziadek'

~ czes. rzadkie *dědour -ra* pejorat. 'ojciec ojca lub matki, dziadek' (Přfr.

slov., też dawniejsze u Jungmanna), sła. dial. *dedūr* 'ts.' (Kálal);

na tę postać wskazuje też sch. dial. *dedūrina, djedūrina* augm. i pejorat. 'ts.' (RSAN). ~

Od *dědz* z suf. *-urъ*, o budowie i funkcji ekspresywnej suf. p. II 26. *T. Sz.*

děduša zob. **děduš**

děduš *děduša* pln., **děduša** m., pln. zazwyczaj **dědušъkъ** *dědušъka, dědušъka* m.,

dědušъko *dědušъka* 'dziadek, dziadzius; staruszek', hip. do *dědz*

dědušъ: ~ głuz. *džěduš* hip. 'dziadzio, dziadzius' (Zeman), czes. *dědouš -še* 'staruszek' (u Jungmanna jako morawizm), por. też stczes. NO *Dědúš* (Svoboda SOJ 48), sła. dial. *dedūš, dž'eduš* (Kálal 90, 915). ~

děduša: ~ stpol. NO *Dziadusza* (XIII—XIV w., SSNO);

sch. NO *Děduša* (RSAN). ~

Por. też wyjątkowo sła. dial. *dž'edušo* m. < **dědušo*;

także liczne, zwłaszcza w pol., NO i NM typu patronimicznego: stpol. NO *Dziaduszyc* (z XIV w.), *Dziaduszyc(s)ki, Dziaduski* (SSNO), NM *Dziaduszycze, Dziaduszycze* (SGKP).

Tutaj należy też cała grupa pieszczotliwych nazw, znana na obszarze pol., ukr., brus.: pol. *dziadus* od XVIII w., częściej *dziadzius* (SJP PAN, L., w dial.

też *dzjadusio*, o zasięgu nazwy w gwarach p. MAGP XII cz. II 87, też AJK V cz. II 180—82), sła. dial. *žaduš* (Buffa Dlhá Lúka), ros. dial. pld.-zach. *dedýsja* (Dal), ukr. *didýs' -sja*, u Tymčenki od XVII w., dial. też *didýs'jo -sja* (*didýs'nyko, didýs'nyčko, didýs'nyk*), brus. *dzjadýsja* (BRS). ~

dědušykъ: ~ stpol. rzadko *dziaduszek*, dem. od *dziad*: *dziaduszek* ubogi (SP XVI IBL), dziś z nacechowaniem stylistycznym (SJP PAN), w dial. wyjątkowe (Karłowicz SGP z Poznańskiego), stpol. pl. *dziaduski* bot. 'obrazki plamiste, *Arum maculatum*' (Słownik stpol. z XV w.), głuź. *dědušk* 'dziadek, dziadzius' (Zeman), czes. *dědoušek* hip. 'dziadek' (u Jungmanna jako morawizm, por. dial. moraw. *dědoušek*, Bartoš DSM), sła. dial. *dedúšek*, też bot. '*Arum maculatum*' (Kálal, Buffa SBN). ~

děduška: ~ sła. dial. *deduška* hip. (Kálal 90, 915);

sch. *děduška, djěduška*, dial. *đeduška*, hip. 'dziadek, staruszek' (RSAN);

ros. *děduška* hip. (SSRJ, Kotkov Očerki 198), dial. 'ojciec matki' (Penza), 'pradziad' (Nowogród, Kalinin), 'у раскольников — лицо, исполняющее обязанности священника' (Uralskie), powszechnie 'duch domowy, chochlik', rzadziej 'czart' (Woroneż), w okręgu świerdłowskim eufemistyczna nazwa niedźwiedzia (SRNG), por. też NM *Дедушка* (Vasmer RGN), brus. NO *Дзедушка* (Biryła BA). ~

Z ekspresywną palatalnością: ros. dial. *dedúška* 'podeszwa' (z okolic Wiatki), *děduška* лесной 'leśny duszek' (SRNG), brus. dial. *dzjadzjuška* (Šaternik Červ.), NT *Дзядзюшка* (Mikratap. Bel.).

děduško: ~ sła. *deduško* hip. (SSJ, Kálal);

sch. *děduško, djěduško*, dial. *đeduško* (RSAN);

ros. dawne i dial. *děduško* 'dziadek', dial. 'duszek domowy' (np. w okolicy Penzy, Wołody, Wiatki, Archangielska), eufemistyczna nazwa niedźwiedzia (SRNG). ~

Dem.-hip. od *dědъ*. O budowie p. I 78—9, II 34—5.

M. Š. — F. S.

děduška zob. **děduš**

děduško zob. **děduš**

děduškъ zob. **děduš**

dědъ *děda* 'człowiek stary zajmujący honorowe miejsce w rodzinie', przede wszystkim 'ojciec ojca lub matki, dziadek, avus' (dial. może też 'wuj, stryj; teść', pld. **starъ** **dědъ** 'pradziadek'), 'przodek, protoplasta, atavus' (zwykle pl. **dědi** 'przodkowie, protoplaści, maiores'), wyraz używany przy zwracaniu się z szacunkiem do starszych członków rodu (p. Moszyński KLS² II 1, 663); 'duch, demon', pl. **dědi** 'różne uroczystości obrzędowe, związane zapewne z kultem przodków', wsch. 'obrzęd dla uczczenia zmarłych przodków'

~ pol. *dziad -da* 'stary mężczyzna, starzec (też pogardliwie o każdym mężczyźnie)' od XVI w., 'stary żebrak' (od XVI w., też dial. np. Kucala PSM, Sychta SK), 'przodek, atavus' od XV w., 'avus' (od 1393 r., dziś dial. rzadko, p. MAGP XII m. 568, cz. II 87, w języku liter. z odcieniem podniosłym, normalne w tym znaczeniu pierwotnie dem. *dziadek*), dial. także 'posługacz np. w kościele', 'człowiek bez charakteru, niezaradny, niedołączny, niezasobny, biedny, niedbały, niechlujny', 'wygłaszający orację w obrzędzie weselnym' (Karłowicz SGP), kasz. 'zły duch, którym straszą dzieci, prawdo-

podobnie jeden z dawnych demonów domowych' (Sychta SK: *žad žada*, też *žád žada*), pl. *dziadzi* uważane za eufemizm od *diabli* (Karłowicz SGP, Kucala PSM 292), dłuż. *žéd -da* 'każdy starszy mężczyzna, starzec', 'stary żebrak; człowiek bezwartościowy, nicpoń, wścizęga', dial. 'avus' (Muka), 'mąż' (też Fasske Vetschau), pl. *žědy* 'pasterze i mędryci składający pokłon dzieciątku Jezus', gluż. *džéd -da* 'avus' (też dial. Michalk Neustadt), 'przodek' (zwłaszcza pl. *džédowje* 'przodkowie'), u Pfuha także 'stary mężczyzna', bęły *džéd* 'bałwan ze śniegu', czes. *děd -da* 'avus', 'przodek, atavus', 'starzec' (w tych znaczeniach już steszes, Gebauer Sl.), 'domowy bożek', steszes. też NO np. *Dedo* 1165 r., *Dedus* 1208 r., *Dyed* (Gebauer Sl.), sła. *ded -da* 'avus', rzadko 'stary człowiek, starzec', 'przodek' (zwykle pl. *dedovia* 'przodkowie'), dial. 'żebrak' (Buffa Dlhá Lúka);

sle. *děd děda* 'avus', 'przodek' (zwłaszcza pl. *dědje*), dial. pń.-zach. 'mężczyzna, zwłaszcza starszy; mąż', sch. *djěd -da* 'avus' od XIII w. (dial. także 'dziadek męża lub żony; stryj, wuj ojca lub matki', 'teść, ojciec żony', w Hercegowinie *stari đed* 'pradziadek'), 'mąż' (w starszym wieku)', 'przodek' (zwykle pl., od XII w.), 'stary człowiek, starzec', dial. także 'starszy służyący', hist. XIV—XV w. 'w średniowiecznej Bośni: głowa kościoła bogomilskiego, bogomilski biskup', zach. 'dawny wysoki urzędnik dworski, majordomus', dial. 'osoba duchowna, pop, starszy zakonnik', czakaw. *džd -da* 'avus; teść' (p. Jurišić Vrgada), scs. *дѣдъ -дѣ* 'przodek, protoplasta', cs. też 'avus' (już ŽK), bułg. *dedú* pl. 'przodkowie' (zob. też *dědo*), maced. zob. *dědo*, dial. *stárju d'adu* 'pradziadek' (Małeckí SW);

strus. *дѣдъ -дѣ* 'avus', *дѣди* pl. 'przodkowie', ros. *ded -da* 'avus', 'starszy mężczyzna, starzec', 'przodek' (zwykle pl. *dědu*), dial. też 'znachor', 'żebrak', 'stary żebrak', 'czart, duch domowy', pń.-zach. (Psków, Smoleńsk) pl. *dědu* 'obrzeńd dla uczczenia zmarłych, dziady' (SRNG, Dal), ukr. *did -da* (stukr. *дідь*, Tymczenko) 'avus' (od XV w.), 'stary człowiek, starzec', 'ubogi, bezdomny starzec', pl. *didú* 'przodkowie', pot. 'cienie w kątach izby (o zmroku)', 'dzień wspomnienia zmarłych, zaduszki' (Żel., też dial. poleskie *dedú -dyos*, Lysenko SPH; *duđú*, Leks. Poleszja 31), brus. *dzed -da* 'avus', 'stary człowiek, starzec', pot. 'sposób zwracania się do starca', dial. też 'żebrak', 'mąż' (Nosovič, Šaternik Červ., Panjucič LNH 42—3), 'pradziadek' (BMM III 247), 'znachor' (Bjałkevič Mohylew), pl. *džadú* 'przodkowie', 'obrzeńd dla uczczenia zmarłych, dzień wspomnienia zmarłych, zaduszki' (powszechnie w gwarach, np. Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew, Sejaškovič Grodno; z brus.: pol. na Litwie *dziady* pl. 'uroczystość ku czci zmarłych').

W poszczególnych językach słów. dobrze poświadczone są znaczenia sekundarne związane w jakiś sposób z cechami przypisywanymi starym ludziom (uderza całkiem podobny rozwój znaczeniowy w psł. *baba*): pol. dial. *dziad* 'bałwan ze słomy, straszyno (ze słomy) na ptaki, zające; duży snop słomy stawiany na ostatniej furze wiozącej zboże', 'osiem snopów nakrytych dziewiątym postawionych w polu' (Kucala PSM), 'ostatni pokos przy żniwio' (MAGP XI m. 542, cz. II 134—8, kasz. *žad* 'ostatni snop, szczególnie żytni', Sychta SK), 'potrawa, np. z razowej mąki' (Karłowicz SGP, kasz. 'placek pieczony w blasze podłużnej', Sychta SK), pl. *dziady* 'stare sprzęty, rupiecie, stare szmaty' (Karłowicz SGP, Kucala PSM 202), 'kopy siana na polu', 'chmury' (Karłowicz SGP), ros. dial. *ded* 'potrawa z ziemniaków' (SRNG), ukr. *did* 'strach np. na wróble', dial. 'snop słomy lub sitowia związany w specjalny sposób', 'rodzaj potrawy z razowej mąki', hueul. *didú* pl.

'związane parami kaczany kukurydzy zawieszono w chacie pod obrazem' (Hrinčenko, Żel.), brus. dial. *dzed* 'pierwszy zżęty snop' (BMM III 247), pl. *dzjadź* 'nie zżęte kłosa' (Šatalava BDS), 'związane pęczki słomy, którymi umacnia się skraj strzechy' (NS 32), 'chmury' (Scjaškovič Grodno);

wyraźnie wyodrębniają się grupy znaczeń: 1. nazwy różnych przedmiotów umacniających, stanowiących umocnienie, podpórę, podstawę czegoś, nazwy narzędzi: pol. dial. *dziad* 'gruba żerdź łącząca pewne elementy konstrukcji dachu', (z Litwy) 'postument, w który wtykają łuczyna', 'narzędzie do strugania gontów' (Karłowicz SGP), kasz. 'młotek do klepania kosy' (Sychta SK: *žād*), 'ruchoma część warsztatu tkackiego' (Kucała PSM 153), pl. *dziady* 'chomąto z uprzęzą' (Karłowicz SGP), ślą. dial. *ded* 'drewniana podstawa do cięcia drzewa' (Kálal), śle. dial. rezni *děd* 'stół stolarski' (Pleteršnik), sch. dial. *djěd* 'belka, na której osadzone jest koło młyńskie i kamienie młyńskie; belka służąca do podnoszenia i opuszczania górnego kamienia młyńskiego; stożer na vitlu sprave za prerađivanje lana, konoplje i vune; przycisk na pokrywie prasy do winogron', 'część haftki, muška kopča, kukica' (RSAN), ros. dial. *děd* zach. (głównie pskow.) 'drewniany pławik w kształcie krzyżownicy ze sterzącymi w środku kołeczkami; środkowy kolek w urządzeniu do połowu drobnych ryb', 'podstawa do łuczyna' (SRNG), brus. *dzed* przestarz. i dial. 'podstawa do łuczyna' (BRS), dial. 'stojak w warsztacie do wyginania płóz' (Bjałkevič Mohylew), pl. *dzjadź* 'прымацованыя да восці і трайні жалезныя пруты' (Šatalava BDS);

2. nazwy roślin, zwykle kolezastych: pol. dial. *dziady* 'jeżyna, owoce jeżyny, Rubus' (Karłowicz SGP, Dejna AGK m. 523, Zareba AJŚ I m. 226), 'podbiał, łopian' (Szymczak Domaniewek), 'nasiona łopianu czepiające się odzienia, rzep' (Karłowicz SGP), śle. dial. *děd* 'ostrożeń, Cirsium', sch. *djěd* 'oset, Carduus; ostrożeń, Cirsium', też 'gatunek grzyba, Boletus scaber', bułg. np. крив *дъдо* 'kosaciec, Iris', ros. dial. *děd* 'różne gatunki ostu, Carduus; ostrożeń, Cirsium; Geranium sanguineum' (Dal, SRNG), ukr. *did* u Hrinčenki 'ostrożeń, Cirsium lanceolatum', dial. pl. *dedu* 'Cirsium' (Lysenko SPH), 'żeńskie konopie' (Leks. Poleszja 207), brus. *dzed* (zwykle pl. *dzjadź*) 'rośliny kłujące Agrimonia, Onopordon' (BRS, też dial. Bjałkevič Mohylew, MSDM 137: 'калочая кветка шапарніка'). ~

Ze słow.: lit. *diėdas, diėdas* 'avus; starzec; mężczyzna, mąż; strach na wróble; pierwszy i ostatni snop żyta; kupa wyrwanych konopi; podstawa do łuczyna', też w nazwach roślin np. 'światlik, Euphrasia tenuis' (LKŽod. II 497).

Wyraz języka dziec. z reduplikacją (por. *baba, dada, mama, tata*) sufiksalną nagłosowej spółgłoski. Kontynuuje tego samego typu ie. *dhēdh(ē)* na oznaczenie starszych członków rodu. Dokładny odpowiednik: łot. *dēds* 'stary człowiek', *dēds* 'straszydło' (: *dēdēt dēdu dēdēju* 'cherlać, marnieć, tracić krzepę, siły'), por. też lit. *dėdė -ės* m. : *dėdis -džio* 'brat matki lub ojca, wuj, stryj; każda starsza osoba (w stosunku do dzieci)', gr. τήθη 'babka' (*θη-θη), τηθίς -ίδος 'ciotka, siostra ojca lub matki', niem. dial. *deite, teite*, szwaje. *dāddi* 'ojciec, starzec'. Tego samego typu tur. osmań. *dādū* 'dziadek, ojczulek'. — Co do *starež dēds* 'pradziadek' por. niem. dial. *alt-vater* 'dziadek', p. Kluge EW¹⁸ 273. — Uderza dobrze zaświadczona w kilku językach słow. nowszka sekundarna postać z pełną reduplikacją: czes. dziec. *děde* m., dial. chodzkie *dědē* m. 'dziadzius', śle. *dědē -ěta* 'dziadek' (Pleteršnik), sch. *djěde* hip. do *djěd* (RJAZ), maced. *dede* hip. do *dědo*.

Berneker SEW I 191, Trautmann BSW 47, Vasmer REW I 335—6, Sławski SE I 189, Machek ES² 113, Skok ER I 411—2, Trubačev STR 69—70, Szymczak NSPP 55—9, Šaur ESP 53—5. — Varbot Etim. 1972 s. 55—6 wychodząc z występujących w poszczególnych językach słow. znaczeń 'coś mocującego, umacniającego, podpora, podstawa' (zob. *dědz*, *dědzks*, *dědъcb*), 'coś nadzianego' (np. bułg. dial. *дѣдо* 'świński żołądek napelniony mięsem', zob. *dědo*) oddziela takie wyrazy od *dědz* i łączy je z psł. *děti ded'ŋ*. Mało prawdopodobne (mimo lit. *dėda* 'nośność, np. kur'). Prawie identyczny sekundarny rozwój znaczeń wykazuje *baba* (zob.). W. S. — W. B. — F. S.

dědzka zob. *děda*

dědzko zob. *dědo*

dědzkъ *dědzka* : zach. i pld. **dědzьcъ** *dědzьca* : pln. **dědikъ** *dědika* hip. do *dědz* **dědzkz** : ~ pol. *dziadek* -*dka* 'ojciec ojca lub matki, avus' (od XVI w., jako forma neutralna powszechna od XVII w., również w gwarach, MAGP XII m. 568, Małecki — Nitsch AJPP m. 25, AJK V m. 234, Zaręba AJŚ IV m. 687), 'przodek', 'stary mężczyzna, staruszek', 'człowiek ubogi, żebrak', już w XV w. NO *Dziadek* (SSNO), dłuż. *žědk* (dial. też *džadk*) -*ka* 'avus', 'staruszek', nocne *žědki* 'gnomy', głuź. *džědk* -*ka* 'dziadek, dziadzio', czes. *dědek* -*dka* 'avus' (już stczes.), 'staruszek', 'domowy bożek' (już stczes.: początek XIV w. w Kronice Dalimila *dědky*), stczes. NO *Dyedeck* z 1401 r. (Gebauer Sl.);

śle. *dědek* -*dka* hip. 'dziadek, dziadzius', 'staruszek', sch. wyjątkowe u Stulicia *djědak* -*tka* = *djěd* (RJAZ);

ros. dial. *дэдók* -*дкá* 'znachor', pl. *дэдкы* 'przodkowie' (Dal, SRNG), ukr. *дідók* -*дкá* 'staruszek' (SUM, Hrinčenko), brus. *дзядók* -*дкá* 'staruszek', u Nosoviča też żartobliwie 'mąż'.

W sekundarnych znaczeniach: pol. *dziadek* 'przyrząd do łupania orzechów', stpol. XVI w. 'laska, kostur' (SP XVI IBL: *dziadek* z głogu wystrugany), dial. 'drewienko z zębem służące do przewlekania nitki przez blat w warsztacie tkackim' (Kucala PSM 124), 'deska pionowa, tworząca zakończenie ławy pod ścianą izby; ława ciesielska do strugania drzewa', 'ostatnie kłosa zboża pozostałe do zżęcia', pl. *dziadki* 'kopy siana na polu' (Karłowicz SGP), czes. dial. *dědek* -*dka* 'urządzenie do przytrzymywania obrabianego drzewa, ława ciesielska', 'kołek łączący dyszel drewnianego pługa z kółkami', 'roślina smil' (Přír. slov., Bartoš DSM), śle. *dědek* 'puszek przekwitłego mleczu', 'roślina *Sceleranthus perennis*', 'rodzaj placka' (Pleteršnik), sch. dial. (Sławonia) *dědak* 'na polici u kola, na što se natiče stramica' (Ivšić Djela 203), ros. dial. *дэдók* -*дкá* 'jeden z dwu kołeczków w przyrządzie rybackim, za który jest on ciągnięty po wodzie' (SRNG: Psków, Smoleńsk), zwykle pl. *dědkú* 'topian (Lappa) i inne rośliny z kłującymi kwiatami; Actium' (SRNG), ukr. dial. *дэдók*, *дэдók*, *дідók* -*дкá* 'przyrząd do zwijania przędzy w kłębki' (Lysenko SPH), *дэдók* -*дкá* 'fryga, bąk (zabawka dziecięca)' (ib.), *дідók* 'powróż ze stomy przybijany na brzegach drzwi i chroniący od zimna' (Hrinčenko), brus. *дзядók* -*дкá* dawne 'socha', dial. 'podstawa do łuczywa' (BRS), 'urządzenie do zwijania nitki' (Šaternik Červ.), 'prostopadła ociosana płyta podtrzymująca poprzeczną belkę w wiązaniu dachu' (ib.), pl. *džědki* 'oset, *Carduus*' (BMM III 247). ~

dědъcъ: ~ stpol. XV w. wyjątkowa NO *Dziadziec* (SSNO), stczes. XV w. wyjątkowe *dědec -dčě* 'spadkobierca, dziadziec' (Gebauer Sl.);

sł. *dědec -dca* 'mężczyzna, zwłaszcza starszy; mąż' (też dial., Tominec Črni vrh), 'przystojny, postawny mężczyzna', przestarz. (od XVI w.) 'dzia-
dek, avus', śrbułg. XIV w. дѣдѣць 'biskup' (BER I 471), dial. *dědecy* 'star-
rzec' (ib.: Bansko), *dědčy* 'ts.' (BDial. V 166: Rodopy).

W sekundarnych znaczeniach: *dědec* 'część haftki', 'śruba', 'der Pfahl zwischen dem Druckpflocke (babica) und dem Pressbaum bei der Wein-
presse', 'młotek do klepania kosy', 'der stählerne Stempel, die Patrizze', 'das Steigrohr', 'puszek przekwitłego mleczu' (Pleteršnik). ~

dědikъ: ~ głuź. *dědžik -ka* hip. 'dziadzius', czes. rzadkie *dědik -ka* 'ts.' (Přir. slov., por. dial. *dědčik* 'ts.', Bartoš DSM 55);

ukr. *dідик -ka* hip. 'dziadzius' (Hrinčenko).

W sekundarnych znaczeniach: ros. dial. pld. *děduk* 'miotekła ze słomy, wiór lub trawy w kształcie brody' (Dal, SRNG), ukr. dial. *dідик* 'ts.', 'roślina Senecio', 'owad *Grylotalpa vulgaris*' (Hrinčenko, Żel.). ~

Formacje dem.-hip. od *dědzь*. O budowie zob. I 90, 93, 100.

W. B.

dědъcъ zob. **dědъkъ**

dědъjъ *dědъja dědъje* 'należący, odnoszący się do dziadka, dziadowy, dziadkowy, dziadka, avi'

~ pol. dial. tylko w nazwie bot. *dziadzia* mąka 'szczelnie do ziemi przy-
legający porost węzlica różowa, *Boemyces roseus*' (Karlowicz SGP, stąd SW
dziadzi 'należący do dziada': *dziadzia* mąka);

sł. *dědji* 'starczy, właściwy starcowi' np. po *dedje* hodi, se drži 'na sposób
starczy, starczym zwyczajem, nach Art eines älteren Mannes' (Pleteršnik);

ros. dial. *dědui dědъe dědъja* 'dziadowski, dziadkowy' (SRNG: Oł-
nieckie). ~

Adi. od *dědzь* z suf. -ъjъ (o suf. zob. Brodowska-Honowska SPS 29—52).

T. Sz.

dědъnina pld. i wsch. 'spadek po dziadku, scheda'

~ bułg. dial. *dědnina* 'spuścizna, spadek po dziadku' (Gerov z pieśni lud.,
BER I 471 z okolic Eleny), *dědnyna* 'ts.' (Stojkov Banat);

stokr. XIV—XV w. дѣднина 'spuścizna, spadek po dziadku' (Tymčenko),
ukr. dial. *dіdnina* 'część spadkowa, spadek; majątek dziedziczny' (Żel.),
brus. dial. *dъjdnina* 'majątek dziedziczny, odziedziczony po przodkach'. ~

Od *dědъnъ* z suf. -ina, o budowie p. I 120—1. Por. *dědovъščina* s. v. *dě-
dina* 1.

W. B. — T. Sz.

dědъnъ *dědъna dědъno* 'odnoszący się do dziadka, związany z dziadem, dziad-
kiem, avi'

~ stpol. *diedzny* 'przynależny z prawa dziedziczenia, hereditarius
(1 raz z XV w.: *dzedzne* gimene 'hereditorium', może też adv. *diedznie* 'dzie-
dzicznie, ratione hereditatis, continuo'), w NW *Dzi(edno* (Hydronimia
Wisły 253), w NM koło Bydgoszczy *Dziedno*, już w XIII w. w zapisach
Zedno, *Dzedno*, w XVI w. *Dziadno* (Borek Zachodniosłow. nazwy ... z -ъn-,
Opole 1968, s. 280), na wschodzie *Dziadno* (SGKP II 260), głuź. *dědny*
'podobny do dziadka' (Zeman, Pfuhl), 'dziedziczny' (Zeman), czes. dawne

dėdźny tylko u Jungmanna z przykładem: Já dovedu k dėdźnemu tė sídlu (wg Jungmanna 'ahnlich', od dėda);

ste. *dėden -dna* np. *dedno* nasledje 'następstwo w dziedziczeniu, sukcesja', *dedni* naslednik 'spadkobierca' (Pleteršnik), częste też w terminologii prawniczej np. *dedni* deleż, *dedno* pravo (SSKJ), cs. *дєднѣ* 'avi' (Miklosich LP bez dokumentacji);

rus.-cs. *дєднѣ* 'dziadowski, avi': *на столе отуи и дєднѣ*, zwykle w postaci rozszerzonej *дєднѣни* 'ts.' (Srezn., Slovarь SPIg. z przykładami od XIV w., por. cs. *дєднѣ* 'dziadkowy, dziadka, atavi', SJS, śrbułg. z XIV w. *дєднѣи* 'ts.', BER I 471), ros. stare (z cs., p. Slovarь CSRJ) *dėdźnyj* 'odnoszący się do dziada, dziadka, od niego pochodzący; właściwy dziadkom, przodkom' (Dal), stłukr. *дєднѣни* adi. poss. 'należący do dziada, dziadka' XV—XVII w. (Tymčenko). ~

Por. ste. *dėdźnik* 'spadkobierca, dziedzic', *dėdźnica* 'spadkobierczyni, dziewczka', sch. dawne XV—XVI w. *djėdźnik* 'spadkobierca, dziedzic' (RJAZ z rekonstrukcją akcentu).

Adi. od *dėdź* z suf. *-ynz* (o suf. zob. Brodowska-Honowska SPS 80—9). Postać *dėdźyn'z* (o suf. *-yn'z* Vondrák VSG I 537—9, Brodowska-Honowska o. c. 165—9) ma dokładny formalny odpowiednik w lit. *dėdźinis* 'należący do wuja, stryja' (LKŽod.). Por. *dėdźynina*. W. B. — T. Sz.

dėdźskŕ *dėdźska dėdźsko* zach., pld. : **dėdovskŕ** *dėdovska dėdovsko* 'charakterystyczny dla dziada, dziadka, starca, przodka', 'właściwy dziadowi, dziadkowi, starcowi'

dėdźskŕ: ~ czes. rzadko *dėdźskŕj* 'starczy, właściwy starcowi';

sch. przestarz. *djėdźski* '(dotyczący) dziadka, dziada, przodka' (RSAN). ~

Por. sle. *dėdźčina* : *dėdiščina* 'spadek, majątek, jaki otrzymuje się po zmarłym', także 'dziedzictwo' (SSKJ), tu może również NM *Dečina* (Bezłaj SVI I 129).

dėdovskŕ: ~ pol. *dziadowski* 'należący do żebraka, żebraczy; nędzny, biedny', rzadko 'starczy, właściwy starcowi', przestarz. 'należący do dziada; dotyczący dziada', stpol. XVI w. 'należący do dziadka; dotyczący dziadka, avitus; dotyczący przodka; dotyczący starca, senilis' (SP XVI IBL), dial. 'żebraczy; biedny, opuszczony, niechlujny; lichy, kiepski, niewiele wart' (np. Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Lorentz PW, Sychta SK), por. też np. *dziadowskie* morze, *dziadowska* woda 'piaski', *dziadowskie* pacierze 'korale z piernika', bot. *dziadowski* korzeń 'radix mei' (Karłowicz SGP), głuź. *dźėdowski* 'należący do dziadka; dotyczący dziadka', czes. *dėdovskŕj* 'należący do dziadka, starca', sła. *dedovskŕj* 'pochodzący od dziadka', 'staroświecki, starodawny';

sle. *dėdovski* książkowe 'dotyczący dziadka; należący do dziadka', 'dotyczący przodków, związany z przodkami, o kulturze, obyczajach', sch. *djėdovskŕi* : *djėdovskŕi* 'dotyczący dziadka, dziada, przodka; odnoszący się do dziadka, dziada, przodka', 'dawny, prastary', 'rodzimy, rodzinny', bułg. NT *Дєдѣвски* рид (BER I 472), maced. *дєдovски* = sch. *djėdovskŕi*;

ros. *dėdovskŕij* *-kaj -koe* 'należący, odnoszący się do dziadów, przodków, przejęty od przodków', 'starodawny; przestarzały', u Dala 'odnoszący się do dziadka, należący do niego, pochodzący od niego', 'właściwy przodkom', dial. w użyciu subst. *dėdovskoe -kogo* 'majątek dziadka' (SRNG: archang.), ukr. *дїдїаський* *-ка -ке* 'należący do dziadka, starca; właściwy dziadkowi,

starcowi, 'właściwy przodkom, starodawny, przestarzały', dial. także 'właściwy żebrakowi, żebraczy' (np. Hrinčenko, Żel.), brus. *дзэдаўскі* 'należący, odnoszący się do starców, przodków' (BRS), *дзяддзкі* 'właściwy starcowi, starczy' (ib.), dial. *дзэдыцькіі* 'należący do dziadka' (Bjałskewič Mohylew), *дзяддзкіі* 'należący do żebraka, żebraczy' (ib.). ~

Adi. od *dědъ* z suf. *-ьskъ* (por. dokładny odpowiednik lit. *dėdiškas* 'właściwy stryjowi, wujowi, starcowi', LKŽod.), *-ov-ьskъ*. W. S.

děja pln. 'to, co się dzieje, działanie', 'to, co się działo, wydarzyło, zdarzenie' ~ stpol. od XV w. *dzieje* pl. t., gen. pl. *dziej* 'czyny, dzieła, uczynki, postęпки, sprawy; losy, zdarzenia', 'akta (sądowe)', 'historia' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dial. 'sprawy' (w pieśni ludowej): oj głupie *dzieje!* 'głupie sprawy' (Karlłowicz SGP: Mazowsze), śl. przestarz. *deje* pl. 'dzieje, historia' (SSJ), u Kálala *deja* 'ts.';

strus. *дѣя* (Srezn.: z pytajnikiem, znaczenie niejasne), ros. u Dala *дѣя* 'to, co się działo, wydarzyło, zdarzenie', *дѣу* pl. 'historia' (ib.), ukr. *дія* 'działanie, akcja; czynność; urzeczywistnienie czegoś', też dial. np. Hrinčenko, Żel., już w XVII w. *дѣя* pl. 'czyny, zdarzenia' (Tymčenko), z pol. 'dzieje, historia' (ib.), brus. *дзѣя* teatralne 'akt' (BRS). ~

Por. brus. dial. *дзѣўка* zazwyczaj *дзѣўкі* pl. 'wieści, pogłoski, słuchy' (BRS, Jurčanka Mscisl., Šaternik Červ.), u Nosoviča *дзѣўка* też 'zdarzenie'. Z pol.: lit. *dėjos* pl. 'dzieje, zdarzenia' (LKŽod.).

Nomen actionis od *dějati dějo* (zob.), o suf. *-a* zob. I 60. Mniej prawdopodobne, że jest to derywat prymarny z suf. *-ja* (p. I 81—3) od *děti ded'ę*, por. lit. *dėjà* 'odcisk, postawienie, ułożenie (końca palca)', LKŽod.: (piršto galo) *atspaudas, dėjimas*.

Berneker SEW I 193, Sławski SE I 194.

Por. *na-děja; dějs* 1.

W. S.

-dějadlo zob. *odějadlo*

dějati dějo 'kłaść, stawiać coś gdzieś, ponere, collocare', 'robić, czynić, wykonywać coś, facere', 'mówić, dicere', **dějati se** 'odbywać się, zdarzać się, zachodzić, stawać się, evenire, procedere', 'podziewać się, przepadać, znikać' **dějati**: ~ pol. *dziać* (w stpol. spotykane też formy nieskontrahowane *dziejać*, wyjątkowo jeszcze w XVI w., a dziś dial.) *dzieje* 'tkać; wyrabiać tkaniny na drutach, szydełkiem; wyszywać, haftować' (też dial. np. 'robić na drewnianych pręcikach wełniane rękawice, pończochy zimowe', częste w terminologii tkackiej, zob. Falińska PST), powszechne od XVI w., ale już w r. 1431 *dziane* rękawice, szaty *dziane*, dawne w XVI w. *dziać* przeważnie w połączeniu *dziać sieci*, dawniej także w znaczeniu 'czynić, działać, facere' (też dial. np. *dziejać* 'czynić, robić') od XV w. (u L. jeszcze z XVIII w.), stąd w znaczeniach specjalnych od XV w. drzewo *dziane* 'pień drzewa z wyrobioną barcią', dziś dial. *dziać barć* 'drażyć drzewo w celu założenia barci', *dziać kielbasy* 'nadziewać', *dziać* 'nadziewać ciasto makiem, marmoladą' (Karlłowicz SGP, Kucala PSM, Pluta Dzierżysławice, Olesch Sankt Annaberg), stpol. *dziać* komu 'dawać komu nazwę, imię, nazywać kogoś imieniem' (np. jemu *dzieją*, *dziano* 'nazywają go, ma imię, miał imię', jakoś *dzieją?* 'jak ci na imię?') od XIV w., dłuż. *žas żeju* : *žejom* 'czynić, robić', w znaczeniach specjalnych szczególnie 'robić na drutach', także 'wyszywać, hafto-

wać, dzierać, rybacny řed *žas* 'pleść sieć rybacką', może też 'tkać', tylko w języku biblijnym poświadczony w formach praes. *žezu* : *žejom* -*ejos* i w imperf. *žach* *žašo* 'mówić' (według Muki używane głównie w mowie niezależnej), głuż. dawne *džec*, *džèc* (z dawniejszego *džac*, Berneker SEW I 192) *džezu* : *džu* i *džèju* : *džiju* 'czynić, robić', tylko w imperf. *džach* *džese* 'mówić' (Pfuhl, Zeman), może i 'myśleć, wyobrażać sobie' (Pfuhl), czes. książkowe i przestarz. *diti dím* perf. *děl* 'powiadać, mówić', stczes. *dieti dēju dješ* 'kłaść, stawiać', 'czynić, robić, facere' od XIV w. (też w różnych połączeniach frazeologicznych jak *dieti pláč* 'plakać'), *dieti* stohy XV w. (Gebauer Sl., co do znaczeń zob. Machek ES² 118: 'kłaść, układać' lub 'robić'), też u Jungmanna *diti ději* 'agere, facere', sła. dial. *dejat* 'czynić, robić' (Kálal);

sł. *dējati dējem* imperf. dawne od XVI w. i dial. 'czynić, robić' (też dial. Tominec Črni vrh), *dējati dēm* imperf., czasem też perf. 'kłaść, stawiać' (z Prešerna), 'czynić, działać' (od XVI w.), 'mówić', *dējati dēnem* (praes. z *děti dēnem*) perf. 'położyć, postawić, wsadzić' (Pleteršnik, SSKJ), dial. 'czynić, zrobić' (por. i *dējati dēnem* komu 'zaczarować kogoś'), w SSKJ *dējati dējem* : *dēm* perf. 'powiedzieć, rzec' (tako je *dejat* govornik v svojem govoru; *dējala* je, da pride jutri domov; według Pleteršnika *dējati dējem* : *dēm* imperf. i perf. 'mówić, rzec' od XVI w., też dial.), imperf. i perf. 'myśleć, mniemać, sądzić', imperf. 'nazywać kogoś imieniem' (*dējali* so mu Peter), w funkcji imperat. *dej* + inf. (Pleteršnik), sch.-cs. *dējati djejem* (w zapisach *dējati*) 'czynić, facere' od XIV w., w XIV w. także w zaprzeczonej formie imperat. *ne dēj, ne dėje* 'pozwól, pozwólcie' (RJAŽ), sch. *дѣяти дѣм* imperf. 'czynić, działać', *дѣяти уѣто* 'czynić coś, wykonywać', w formie zaprzeczonego imperat. *не дѣи, не дѣите* 'nie broń, pozwól, sine, sinite' (np. Zogr., Mar. *не дѣите дѣтии приходити къ мнѣ*), cs. 'postępować, poczynać sobie, tractare aliquem', już w XII w. *дѣм* (inf. *дѣти*) 'mówić, powiadać, dicere' (SJS, ŽM), bułg. na dawne *dēja* 'robić, wykonywać coś', 'wywierać wpływ' wskazuje part. *neděti* wyrażająca zakaz, dodawana zwykle do skróconego inf. 'nie róbi!, nie czyń!, przestań!', śrbułg. *дѣяти дѣм* (BER I 351);

strus. *дѣяти дѣю* 'czynić, robić' od XI w. (np. *пакости ѣмоу дѣмша* 'wy-rządzali szkody', *лозы дѣмти* 'polować', *дѣмти насилим* 'gwałt czynić'), 'ruszać kogoś, coś, zaczepiać, nie zostawiać w spokoju, proratać', najczęściej w formie zaprzeczonego imperat. *не дѣи, не дѣите* 'pozwól, pozwólcie, nie przeszkadzaj, пусти, пустите, не трогай, не мешайте, позвольте', np. *не дѣите дѣтии приходити къ мнѣ, не дѣи мене* 'permitte me', *не дѣите да видимъ* 'pozwólcie ujrzeć' od XI w., *дѣяти дѣю* 'mówić' od XI w., ros. przestarz., pot. i dial. *дѣятъ дѣю дѣеиш* 'czynić, wykonywać, robić coś' (np. *что ты дѣеиш* 'co robisz?', SSRJ, SRNG), ukr. *дѣяти дѣю дѣиш* 'robić, działać' od XV w., 'oddziaływać na kogoś, na coś, wywierać wpływ', stokr. XV w. *дѣяти* 'ruszać, zaczepiać' (Гумченко), brus. pot. *дзѣльць дзѣю дзѣиш* 'robić, działać, dokonywać czegoś' (BRS), też dial. *дзѣльць* 'robić' (Šaternik Červ.). ~ *dējati se*: ~ pol. *dziać się* 'odbywać się, zdarzać się, zachodzić, stawać się' od XIV w. (powszechne w dial., też w formach nieściągniętych, np. kasz. *žejac sa, žejato sa*, Lorentz PW, Sychta SK), dawne i dial. (np. Karłowicz SGP) 'podziać się gdzieś, pójść gdzie, zginąć gdzie' od XVI w., w XVI w. także 'powodzić się, trafiać się', nieosobowo 'wykłada się, czyta się, opowiada się' (SP XVI IBL), głuż. *džec so džiže so* 'śnić się' (Pfuhl, Zeman), czes. *diti se* 3 sg. *dėje se* 3 pl. *ději se*, perf. *dál se* : *děl se* 'stawać się, zdarzać się, dziać się' (też dial. np. *dět se*, Bartoš DSM), stczes. *dieti sě, dāti sě* 'stawać się, zdarzać

się, 'wydawać się, śnić się' (Gebauer Sl., por. HMČ III 2, 225—8), sła. *diat' sa deje sa* (< **dějati se*) 'stawać się, odbywać się' od XV w. (Stanislav DSJ II 447, 503);

sła. *dejāti se* perf. 'podziąć się gdzie' (SSKJ), ses. Cloz. *дѣяти см* 'odbywać się, dokonywać się' (SJS);

strus. *дѣятиса* 'dziać się, odbywać się, dokonywać się' od XI w., а *што см дѣяло про мене* 'co się mówiło' XI w., ros. *дѣяться дѣется* pot. i dial. 'dziać się, robić się' (np. не понимал, что с ним такое *дѣется* 'nie rozumiał, co się z nim dzieje' (SRJ, SRNG, Słownik Urala), dial. też 'podziewać się gdzieś, przepadać', w wierzeniach zabobonnych nieosobowo 'казаться, чудиться, представляться': В этом месте и сейчас *дѣется* (SRNG), ukr. *дїятися дїється* 'zachodzić, dziać się', stuktur. od XIV w. *дѣятиса* 'ts.' (Тум-ченко), brus. pot. *дзѣяцца* 'dziać się, odbywać się', używane w 3 os. np. што тут *дзѣяцца* 'co tu się dzieje?'. ~

Por. brus. dial. u Nosoviča *дзѣуць* 'gadać, pogadywać', 'dokazywać', *дзѣуцьца* 'dziać się'.

Imperf.-iter. do *děti ded'o*, por. *dajati dajō* : *dati datъ* (SP I 47). Co do budowy praes. por. stind. *dhāyatē* 'setzt für sich', łot. *dēju dēt* 'składać, znosić jaja'.

Meillet MSL XI 308, Vaillant GC III 268—9, Pokorny IEW 235, Mayrhofer KEWA II 15. T. Sz.

dějъ 1. *děja* zach. i pld. (?) 'to, co się dzieje, działanie', 'to, co się działo, wydarzyło, zdarzenie'

~ pol. *dzieje dziejów* pl. 'to, co się działo, wydarzyło; co się dzieje, wydarza', przestarz. 'dzieło historyczne lub opis zdarzeń, wypadków z czyjegoś życia', dawne 'zajęcia, czyny', w podstawowym znaczeniu od XV w., stpol. w XV w. 'czynności, uczynki, postęпки', 'akta sądowe', głuź. *dzej -ja* 'zdarzenie' (Pfuhl), czes. *děj -je* 'to, co się dzieje albo działo się, zdarzenie, wypadek, proces', w pl. 'historia', stczes. *děj -jě* 'działanie', sła. *dej -ja* 'to, co dzieje się albo działo się, zdarzenie', przestarz. *deje* pl. 'dzieje, historia';

sła. nowe książkowe *děj -ja* 'działanie, czynności, akt'; es. *дѣи* m. 'działanie, czynność, actus' (Miklosich LP), *дѣи* pl. 'historia' (ib.);

ros. u Dala z es. *деи* m. 'to, co się działo, zdarzenie'. ~

Nomen actionis od *dějati*, o suf. -ь (-iо-) zob. I 80—1.

Berneker SEW I 193, Sławski SE I 194.

Por. *děja*, *dějъ* 2.

T. Sz. — W. S.

dějъ 2. *děja* 'ten, który robi, czyni (robił, czynił), auctor'

~ es. *дѣи* m. 'auctor' (Miklosich LP);

ros. z es. *деи* m. 'ts.' (Dal). ~

Wyderywowane z compositów, zob. *čaro-dějъ*, *dobro-dějъ*, *kolo-dějъ*, *zlo-dějъ*. Por. też stpol. *barto-dziej* (zob. I 81), ses. *любодеи* 'cudzołożnik, zalotnik', *прѣлюбодеи* 'ts.'

Odpierwiastkowe nomina agentis z suf. -jъ do *děti ded'o*, p. I 81.

Pod wpływem słow.: lit. *-dėjas* np. w *gera-dėjas* 'dobroczyńca' (Fraenkel LEW I 147), *pikta-dėjas* 'złoczyńca, przestępca' (o. c. 501, 589). W. S.

dějstvo pld.-wsch. 'czynność, działanie, akcja'

~ ses. Supr. *дѣиство* 'działanie, czynność';

strus. ДѢЙСТВО 'czynność, działanie', ros. przestarz. i pot. *dějstvo* 'działanie, akcja, czynność; funkcjonowanie, ruch; postępek', dial. 'położenie, pozycja', pñ.-zach. 'psota, figiel', pl. *dějstva* 'maszyna' (SRNG). ~

W innych językach prawdopodobnie zapożyczone z cs. lub ros.: głuź. *dějstvo* 'działanie, czyn' (Pfuhl: sztuczne), czes. arch. *dějstvo* 'akcja, czynność' (Přír. slov.), sła. *dejstvo* 'działanie, czynność' (Kálal); sła. *dějstvo* 'fakt', u Pleteršnika 'działanie, oddziaływanie', sch. (od XIV w. bez ludowych poświadczeń) *dějstvo* 'działanie, funkcjonowanie, skutek, rezultat; oddziaływanie, wpływ', przestarz. 'działanie, ważność (aktu prawnego)', maced. *dejstvo* 'działanie, oddziaływanie'; ukr. przestarz. *dějstvo* (stukur. XV—XVIII w. ДѢЙСТВО, Тымченко) 'czynność, działanie, oddziaływanie'.

Dobrze zaświadczone też *dějstvje* (formacja z strukturalnym suf. -*vje* nawarstwionym na podstawowe *dějstvo*), wędrowna pożyczka z cs. czy też z ros.: czes. *dějství* n. 'akcja, zdarzenie, wydarzenie'; sch.-cs. *dějstvie*: *dějstvie* = *djejestvo*, cs. ДѢЙСТВИЕ 'działanie, czynność' (SJS), bułg. (u Gerova nie notowane) *dějstvje* 'działanie, czynność, akcja, czyn; ważność aktu prawnego', maced. *dejstvje* = *dejstvo*; strus. wyjątkowe ДѢЙСТВИЕ 'czynność, działanie', ros. *dějstvje* 'działanie, akcja, czynność; funkcjonowanie; ruch; postępek; wpływ, oddziaływanie'.

Od *děj* *dějati* z suf. -*stvo*. Prasłowiańskość niepewna.

W. B.

dějstvovati *dějstvuj* pñd.-wsch. 'działać, czynić, być czynnym'

~ scs. Supr. ДѢЙСТВОВАТИ -ВОУЖ 'działać, czynić, być czynnym' (też cs., SJS);

strus. ДѢЙСТВОВАТИ -ВОУЮ 'działać', ros. *dějstvovat* -*svju* 'działać, postępować; być czynnym, funkcjonować; oddziaływać, wpływać', pot. 'posługiwać się, operować czymś', dial. 'być w stanie coś zrobić', pñ.-zach. 'dokaazywać, swawolić, psocić' (SRNG). ~

Z cs. lub ros.: czes. rzadkie *dějstvovati* (se) 'dziać się, odbywać się' (Přír. slov.), sła. książkowe *dejstvovat* -*vujem* 'działać, występować; istnieć, egzystować, żyć'; sła. dawne *dejstvovati* -*vujem* 'działać, oddziaływać', sch. *dějstvovati*: *dějstvovati* -*vujem* 'działać, funkcjonować; oddziaływać, wywierać wpływ', bułg. (u Gerova nie notowane) *dějstvovat* 'działać, funkcjonować; wywierać wpływ, oddziaływać', maced. *dejstvovat* 'działać'; ukr. u Żel. *dějstvovati* 'oddziaływać', stukr. XVI—XVII w. ДѢЙСТВОВАТИ 'działać, czynić' (Тымченко).

Por. cs. ДѢЙСТВИТИ -ШТЕЛЪ 'działać, agere' (Miklosich LP), ros. dial. *dějstvovat* -*svju* 'działać; być właściwym, stosownym', *dějstvovat* -*svju* 'działać' (SRNG).

Denominativum od *dějstvo*, o budowie zob. I 48.

W. B.

dělač *dělača* dial. zach. i pñd.: pñ. **dělakъ** *dělaka* 'kto coś robi, wykonuje, operarius', pñd. **dělač** również ze specjalizacją znaczenia 'kto coś obrabia', zazwyczaj 'kto obrabia drewno, faber lignarius'

dělač: ~ pol. *dzialacz* 'człowiek działający w jakiejś dziedzinie', dawniej 'wykonawca czego, sprawca; czynnik, motor, sprzężyna czego', stpol. XV w. 'robotnik, operarius', czes. dial. *děláč* 'robotnik' (Přír. slov.), dial. *dělačka* *trávu* f. 'kobieta najęta do pracy przy trawie' (Kubín Kladsko), stczes. XV w. *dělač* 'twórca, stwórca' (biblijne, Gebauer Sl.);

sch. *děláč*, jekaw. *djěláč* -*áča* (f. *děláčica*, *djěláčica*) 'kto pracuje, pracownik,

robotnik', u Mikalji XVII w. *djěláč* 'faber lignarius qui levigat', bułg. dial. *делач* 'cieśla, stolarz' (Gerov). ~

dělakъ: ~ pol. dial. śląskie *dzialak* 'tłuczek w maślnicy' (MAGP III cz. II s. 55), stczes. *dělák* 'operarius' (Flajšhans Klaret);

ros. dial. *делак* *делакá* 'goniec, woźny przy naczelniku policji, wyznaczany kolejno spośród chłopów', 'kto nieudolnie, źle coś wykonuje, partacz' (wyjątkowo też z suf. -'akъ: *делак* -*яка* 'partacz', SRNG, Dal). ~

Nomina agentis (= instrumenti) od *dělati*, o suf. -*ačъ*: -*akъ* zob. I 102 i 89—90.

Por. też synonimiczne *dělъць*, *dělár'ъ*.

M. Š.

dělakъ zob. **dělačъ**

dělár'ъ *dělár'a* zach. i pld. 'kto coś robi, wykonuje, operatius'

~ głuż. *džělár-rja* 'wyrabiający, fabrykant, producent, wytwórca' (Zeman, u Pfuħla 'robotnik'), stczes. *dělár* 'wytwórca' (Gebauer Sl. z XIV w.);

sch. przestarz. jekaw. *djělār* 'snycerz, rzeźbiarz', wyjątkowo w XVI w. 'operarius' (RJAZ), też przestarz. XVII—XVIII w. *djěljár* 'lignarius, scalptor, sculptor'. ~

Por. jeszcze dłuż. *žělárna* 'warsztat', 'das Arbeitshaus'.

Nomen agentis od *dělati* z suf. -*ar'ъ*, rzadkim w funkcji formantu dewerbalnego (choć możliwa jest też motywacja nominalna: *dělo*, por. podobnie *lěkar'ъ*: *lěčiti*: *lěkъ*).

M. Š.

dělatel'ъ zach., pld. 'kto działa, kto coś robi, robotnik, pracownik, factor, operarius'

~ stpol. wyjątkowe w XVI w. *dzielaciel* 'człowiek, który coś robi', *dzielaciel* nieprawości (z es., Budny, SP XVI IBL), dłuż. (znane też w dial., Fasske Vetschau) *želašer*, stare XVI w. *žalašer* (Jakubica) 'robotnik', głuż. *dželačel* 'robotnik' (Zeman, u Pfuħla i dial. Michalk Neustadt tylko *dželačel*), czes. rzadkie *dělatel* 'działacz, kto coś robi' (Přír. slov., u Jungmanna przykład ze stpol.);

stsch., dziś przestarz. *dělatelj* (ijekaw. *djělatelj*) 'kto działa, działacz; robotnik, pracownik' (RSAN, w RJAZ XIII—XVII w.), serb.-cs. *делателъ* 'rolnik, agricola', *делателъ винограда* 'hodowca winnej latorośli' (Miklosich LP), scs. *делателъ* 'kto coś czyni, wykonawca, auctor, operarius', 'robotnik, pracownik', szczególnie 'rolnik, sadownik, agricola, colonus', 'rzemieślnik, artifex' (SJS);

z es.: strus. *делателъ* 'robotnik', 'rolnik, sadownik' (Srezn.), też 'rzemieślnik, budowniczy' (Poppe Mat.), ros. tylko liter. *делатель*, *делательница* f. 'kto coś robi, wytwórca, sprawca, kto się czymś trudni' (SSRJ, Dal), stukr. XV—XVII w. *делатель* 'robotnik, pracownik, wyrobnik' (Тымченко), u Żel. *дилателъ* 'robotnik'. ~

Por. rozszerzone 1. syngulatywnym suf. -*inъ*: rus.-cs. XI—XVI w. *делателинъ* 'operarius' (Srezn., Miklosich LP);

2. suf. -*nikъ*: cs. *делателъникъ*, serb. XVI w. 'negotiator' (Miklosich LP) i rus.-cs. 'operarius' (Srezn., Miklosich LP).

Nomen agentis od *dělati*. Wyraz niewątpliwie rozszerzył się z kręgu piśmienictwa cerkiewnego.

W kilku językach słów. zaświadczone też identycznie zbudowane nomina

agentis od *dějati*: sła. książkowe arch. *dejatel'* 'działacz, pracownik' (SSJ, Kálal); stsch. wyjątkowo w XVI w. *djejatelj* 'sprawca, auctor', 'złoczyńca' (RJAZ); ros. od XVIII w. *дѣятель* 'działacz' (SSRJ, u Dala 'sprawca, kto coś zrobił'; stąd bułg. *дѣятел* 'działacz'), ukr. u Żel. *діямель* 'działacz'.
 Por. prymarne *dětel'ь*. M. Ś. — F. S.

dělāti *dělajō* 'stawić, kłaść coś trwałego, budować' (np. *dělāti domz, mostz*), 'robić, czynić, pracować', 'być czynnym, postępować, agere', pld. 'ciąć, ciosać, ociosywać, dolare, sculpere', **dělo dělāti** 'czynić, robić, pracować', **dělāti pole, zem'q** 'obrabiać pole, uprawiać ziemię', **dělāti derwo (drzewo)** 'ociosywać, obrabiać drzewo', **dělāti sę** 'robić się, tworzyć się, powstawać'
dělāti: ~ pol. dawne od XV w. *dziatać*, XV—XVI w. rzadziej *dzielać* 'robić, pracować, być czynnym, facere, operari, laborare' (w XVI w. także jako termin prawny *dziatać* o co 'występować o coś przed sądem', SP XVI IBL), 'czynić, wykonywać, wytwarzać; budować; uprawiać ziemię' od XV w., dziś 'czynić, robić' tylko dial., np. kasz., z Mazur, śląskie (Karłowicz SGP, Lorentz PW, Szymczak Domaniewek; śląskie także w znaczeniu węższym *dziatać, dzielać* 'robić masło w maślniczce', Zaręba AJŚ III m. 279, por. i *czynić* 'ts.', ib., także u L. ser *dziatać* 'robić ser'), dziś w polszczyźnie liter. *dziatać działam* 'postępować, agere' od XV w., 'być czynnym, np. społecznie, politycznie; być w ruchu, funkcjonować, np. o aparatach, mechanizmach; obowiązywać, mieć moc prawną, o ustawach, aktach prawnych', 'wywierać wpływ, oddziaływać, np. o lekarstwie' (też dial. np. kasz. trzęczna zać *zalat*, Lorentz l. c., por. dawne z XVI w. *dziatać* 'być źródłem czegoś, wywoływać coś'), w XV w. *dziatać* działem w przykładzie: Obu nauczył mądrości, aby *dziatali* działem ciesielskim 'ut faciant opera abietarii', *dziatać ziemię* 'uprawiać ziemię, agrum colendo laborare' XV w., *dziatać dom* 'budować dom' XV w. (Słownik stpol.), *zle dziatać* 'zle czynić', dobrze *dziatać* 'dobrze czynić' XVI w., połab. *d'ols* : *d'olój* 3 sg. (**děla* : *dělaje*) 'pracuje' (Lehr-Splawiński, Polański SE 135, Polański — Sehnert PD), dłuż. *žėlas* -am 'robić, pracować; czynić, tworzyć', 'tkać' (jak *žas*, zob. *děti*), dial. *žėlas* 'pracować', lęwant *žėlas* 'tkać' (Fasske Vetschau), głuź. *džėlac džėla* 'czynić, robić; pracować' (też dial., Michalk Neustadt), 'tworzyć, wytwarzać, wyrabiać, budować', *džėlac* za něšto 'robić propagandę czemuś, propagować coś', *džėlac* z jėdže 'żyć z pracy rąk', *džėlac polo* 'uprawiać pole', *džėlac drjewo* 'rąbać drzewo' (Pfuhl, Zeman), czes. *dělāti dělá* 'być zatrudnionym, pracować', 'wykonywać jakąś pracę, zajmować się czym, czynić, robić' od XIV w. (stczes. *dělāti -aju -ás* 'robić, pracować; czynić', por. też *lov dělāti* 'polować', *jėzdu dělāti* 'jechać'; 'stawić np. dom, budować', u Jungmanna zed *dělāti* 'stawić mur'), 'tworzyć, wytwarzać, wyrabiać', np. u Jungmanna bednář sudy *děld* (z takich znaczeń rozwinięte 'osiągać jakąś miarę, równać się czemu': to *dělá* sto korun), 'postępować z kim, czym', 'dokazywać, swawolić; hałasować', 'udawać', 'wypróżniać się' (*dělāti* pod sebe, do postele), w znaczeniach 'czynić, robić; pracować' powszechnie w dial. (Bartoš DSM, Hruška DSCh, Gregor Slav.-buč., Horečka Frenštát, Malina Místfice), ludowe *dělāti*, *vyváděti dělo* 'dokazywać, swawolić' (Přír. slov.), stczes. *dělo dělāti* 'pracować, robić' (Novák SIHus), także *dělāti vinnici, zemí, pole* 'obrabiać, exercere terram' (dziś przestarz. *dělāti pole* 'ts.', Přír. slov.), dial. *dělát dříví* 'rąbać, ściąć drzewo', *d'elá dříví v lesu* 'jest zatrudniony, pracuje przy ścinianiu drzew' (Hruška l. c., Gregor l. c.), *dělāti* zle 'grasować, swawolić'

(Přír. slov.), sła. dial. *delat'* (np. čo bi *d'elala*) 'czynić, robić' (Stanislav Lip-tov), stśła. od XV w. np. *dielati, dzelac i udelati* 'ts.' (Stanislav DSJ II 481), por. u Kálala *delaci* deň 'dzień powszedni, dzień roboczy';

sła. *dělati dělám* 'pracować; czynić, robić, tworzyć' (w szerokim zna-czeniu, np. na gosli *delati* 'grać na skrzypcach', gnezdo *delati, delati* most, cesto 'budować gniazdo, most, drogę', stroj *dela* 'maszyna idzie, jest w ruchu, funkcjonuje'; w XVI w. u Megisera 1592 'agere, facere, laborare'), przen. 'postępować, być czynnym np. społecznie, politycznie', njivo *delati* 'upra-wiać pole', sch. *dělati (džělati) -ām* od XIII w., dziś w języku liter. przede wszystkim 'prowadzić działalność, skierowywać na coś swą czynność, być czynnym, czynić, postępować; pracować na jakimś stanowisku, dokonywać czegoś', w znaczeniu konkretnym 'czynić, robić, pracować, facere, laborare' znane w języku ludowym: czakaw. *dělati* Skok ER I 413, u Vuka z Chor-wacji 'facere' (por. też w RMat. z pieśni ludowej: A koji su ... na vodi ćupriju *delati* 'robili, budowali most'), 'obrabiać drzewo (rzadziej inny ma-teriał), obciosywać, tworzyć w ten sposób, wyciosywać, dolare', 'ryć, rzezać, wyrzynać, rzeźbić, sculpere' od XIV w., stsch. *dělati* 'stawiąc mury, budować, fabricari' XIV—XVIII w., *djelati djelo* 'czynić, robić', dziś rzadko *delati zemlju* 'obrabiać, uprawiać ziemię', dawne *polje dilat* 'ts.', *drvo djelat* 'ob-rabiać drzewo', scs. *дѣлати дѣлаж -лажши* 'czynić, robić, pracować', *дѣлати ыто* 'robić, wykonywać coś, tworzyć coś, pracować', np. w Supr. *дѣлати земьж ржанама своимма* 'uprawiać ziemię', *домы дѣлажть* 'budują', *дѣлати о ыемь* 'go-spodarować czymś, handlować, prowadzić handel' (SJS), bułg. dial. *дѣлам -аю* 'robić, czynić, pracować' (Gerov z pieśni lud., Mladenov BTR), w języku liter. 'ciąć, wygładzać np. nożem lub ciosać siekierą dla nadania odpowiedniej formy (drzewu, kamieniowi), ociosywać' (też dial. np. *дѣлам*, Stojkov Banat; wg BER I 473 wyraz w tym znaczeniu należy do *дѣл = дѣлѣ*, co nie wydaje się jednak prawdopodobne, zob. wyżej podobne znaczenia, por. także np. pol. *obrabiać* 'ociosywać drzewo, kamień', p. też Skok I. c.), maced. *dela* 'obcio-sywać, ciosać', dial. *d'ālam -aš* 'rąbię drzewo na drobne kawałki' (Małecki SW), *d'āla (dārva)* 'rozszczepia' (Mazon DSA);

strus. *дѣлати дѣлаю* 'być czynnym, pracować', 'wyrabiać, robić; stawiać, kłaść, budować' (*дѣлаша мость, дѣлаше роуѣнама ... влюда*), 'uprawiać ziemię' (*дѣлаюшени землю, дѣлають нивы свои*, już XI w.), *дѣло дѣлати* 'robić coś, wy-rabiać' (и роуѣнама своимма дѣлають дѣло), ros. *дѣлать* -аю (o akcencie Kiparsky Wortakzent 293) 'robić, wyrabiać, produkować, wytwarzać', 'czynić; wyko-nywać' (*я дѣлаю себе пальто* 'robię sobie, szyję sobie płaszcz', SSRJ), 'po-stępować, działać', znane w dial. w znaczeniu podstawowym 'czynić, robić' ale w zasadzie w utartych zwrotach (por. też np. *сгало дѣлать мороз* 'za-częło robić się chłodniej'), 'wyrabiać, wytwarzać' (w tym znaczeniu także w XVII w., zob. Porochova LSL 167), stąd dial. w połączeniach z subst., np. *дѣлать* клич 'zwolywać', *дѣлать* разъезд 'rozjeżdżać się', *выход дѣлать* 'wychodzić z jakiejś sytuacji', *дѣлать* орехи 'zbierać szyszki cedrowe; łuskać cedrowe szyszki w celu wydostania z nich orzechów', *дѣлать* рыбу 'przygo-towywać ryby do solenia lub suszenia' (SRNG, SRSO, Melničenko Jaroslavl), *дѣлать* своё дело 'robić swoje', dial. *дѣло сделать* 'wyswatać córkę' (SRNG), не *делай* зла, *делай* добро 'nie czynź źle, czynź dobrze' (Dal), ukr. dial. *дїлати -аю* (u Żel. *дїлати*) 'postępować, działać; czynić, robić' (Бог знає, що *дїлає*, Hrinčenko), poleskie *дѣлать* хату 'budować dom' (Lysenko SPH),

brus. dial. *dželaць* 'robić, czynić' (np. *dželaць нiты* 'robić, wyrabiać', Bjaľkevič Mohylew). ~

Por. sprowadzające się do postaci *děl'ati*: sch. od XVI w. *děljati* (*djěljati*) 'obrabiać drzewo (rzadziej inny materiał), rzeźbić, rzezać, dolare, sculpere', dziś dial. 'robić, czynić' (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *děl'am* 'ciać, ociosywać' (BDial. III 57, 211, Umlenski Kjustendil).

děl'ati se: ~ stpol. XV—XVI w. *dzialać sie* kimś 'podawać się za kogoś, czynić się kimś', w XVI w. też 'czynić się, tworzyć się, powstawać' (np. rany *sie* w uścicach *dzialaja*, trąd na licu *się dziala*, SP XVI IBL), czes. *děl'ati se* (s něčím) 'trudzić się, mozolić się, zadawać sobie pracy', 'robić się, stawać się, nastawać' (*dělal se den*, *dělalo se ráno*; *dělá se chládek*; *zle se mu dělalo*) *děl'ati se* jakým 'udawać kogoś, podawać się za kogoś, czynić się kimś, jakimś' (*Dělá se pánem*, Jungmann, też dial. *d'elat se* 'ts.', Gregor l. c.), dial. *děl'at se* 'pysznić się' (Kott Dod. DSM);

sł. *děl'ati se* 'czynić się, robić się, tworzyć się, powstawać' (na rani *se* krasta *dela*; *dan se dela* już w XVI w., Megiser l. c., dial. k deżu *se dela* 'zbiera się na deszcz'), 'podawać się za kogoś, udawać kogoś, czynić się kimś' (Pleteršnik, SSKJ), bułg. *dялам се* pass. do *dялам* 'ociosywać' (RBKE, Gerov), dial. *dялам се* pass. do *dялам* 'robić, czynić' (Gerov);

ros. *дěl'atsя* 'robić się, stawać się' (Кумыс *делается* из ... молока 'robi się, wytwarza się', *делается* светлее 'robi się jaśniej', мне *делается* дурно 'robi mi się niedobrze'), 'dziać się, zdarzać się, zachodzić' (Что за дела там *делаются!*, Что с ним *делается?*), pot. 'robić się, tworzyć się, powstawać' (На коже *делаются* пятна), dial. *дěl'atsя* 'ustraiwać что-либо, приготовить', 'обходиться, уметь выходить из положения, пользуясь наличными средствами' (SRNG), brus. dial. *dželycca* 'robić się' (мне жутка *dželycca* 'robi mi się niedobrze', Bjaľkevič l. c.). ~

Denominativum od *dělo*, o budowie zob. I 46. Etymologię i pierwotne znaczenie ilustruje dobrze zachowany zwrot *dělo děl'ati*. Podstawowe znaczenie 'stawiać, kłaść np. most, pomost, budynek': 'robić, czynić, pracować'. W związku z rozwojem nowych pojęć na oznaczenie 'robić, pracować' wyraz stary w poszczególnych językach słowiańskich zostaje zepchnięty do funkcji przenośnych czy specjalnych, albo też w ogóle wychodzi z użycia. Tak tłumaczyć trzeba również specjalizację pld.słów. w znaczeniu 'obciosywać, ciosać, rzeźbić' (Jagić AslPh IX 326—7 niesłusznie więc oddzielał sch. *djěljati* 'dolare, sculpere' od *dělo*, *děl'ati* łącząc z lit. *dailūs* 'piękny, ładny, powabny, ozdobny, elegancki, gustowny', *dailinti* 'upiększać, ozdabiać'; wyraźną konotaminację *děl'ati* i *děl'iti* widać tylko w maced. dial., p. wyżej). Co do budowy por. lit. *dėlioti -ioja* (*dėlioti*) = *dėloti* 'kłaść, stawiać; składać, przekładać' (LKŽod.).

Berneker SEW I 194—5, Meillet SC 227, Sławski SE I 189—90, Skok ER I 413. — Machek ES² 113—14 wyprowadzał z **děra-jō* łącząc z gr. *δρῶν* 'robić, czynić, dokonywać; spełniać mistyczne obrzędy', lit. *daryti darau* 'czynić, robić, tworzyć, wytwarzać, sporządzać'. Bezpodstawnie.

T. Sz. — F. S.

děl'atovъъ zob. **dělats**

dělats *dělata dělato* 'pracujący, czynny; roboczy'

Na wyraz ten wskazują: 1. *děl'at's* (zob.);

2. *dělatъ* pld.: ~ sle. *delâten -tna* 'pracujący; działający, skuteczny' (Pleteršnik), sch. *djêlatan : djêlatan -tna -tno*, ekaw. *dêlatan : dđlatan* 'pracujący, czynny, aktywny; twórczy', przestarz. i dial. 'roboczy' (RJAZ, RSAN, RMat.), tu chyba też dłuż. *žêlabny* 'pracowity; roboczy' (**dělatъnъ*, dysymilacja). ~

3. *dělovatsъ* pld. i wsch.: ~ sch. XVII w. *djelovat* 'pracujący, czynny, aktywny' (RJAZ), ros. dial. *деловатый : делосамый* 'dzielny, pracowity' (SRNG). ~

4. *dělovъnъ* zach.: ~ połab. *d'olatiivnê* 'pracowity' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 135—6). ~

5. *dělatarъ* wsch.: ~ strus. *ДЕЛАТАРЪ* 'robotnik, rzemieślnik'. ~
Adi. od *dělo* z suf. *-atъ*. W. S.

dělatъnъ zob. **dělatъ**

dělatъ *dělat'a dělat'e* zach. 'pracujący, czynny; roboczy'

~ głuz. *džêlacy* 'robiący, pracujący; czynny', stezes. *děłaci* 'pracujący', sła. dial. *delaci* 'roboczy', np. *delaci deň* 'dzień pracy, dzień roboczy' (Kálal). ~
Od *dělatъ* (zob.) rozszerzone wtórnie suf. *-ъ*. W. S.

dělavsъ *dělava dělavo* 'pracujący; roboczy'

~ dłuż. *žêlavъ* 'pracujący; roboczy; pracowity', głuz. *džêlavъ* 'pracujący, czynny; roboczy', 'pracowity; skrzętny', w tym znaczeniu też dial. np. Michalk Neustadt;

sle. *delâva* f. 'sposób postępowania, postępowanie' (Pleteršnik), cs. *ДЕЛАВЪ* 'czynny, działający, skuteczny, efficace' (Miklosich LP);

strus. *ДЕЛАВЫИ* 'czynny, działający, skuteczny', ros. dial. *делâса : делâвья : делâвья* f. 'robotnica, pracownica; kobieta wprawna w robotkach ręcznych' (Dal, SRNG). ~

Por. też derywaty od tego przymiotnika: 1. a) z suf. *-vъnъ*: sle. *dêlaven -vna* 'pracowity; roboczy', sch. dial. i przestarz. *djêlâvan*, ekaw. *dêlâvan -vna* 'roboczy' (RSAN; RJAZ: XVII w., czakaw.); sle. *dêlavnik* 'dzień roboczy', też dial. np. Tominec Črni vrh, 'dniówka, ustalona ilość godzin pracy w danym dniu' (SSKJ); sle. *dêlavnica : delâvnica* (SSKJ), u Pleteršnika też *delâvnica : delâvnica* 'zakład, pracownia', sch. dial. *dêljâvnica : deljâvnica* 'ławka albo stół, przy którym pracuje np. stolarz, bednarz; warsztat stolarski' (RSAN, Elezović Kos.-Met.);

b) z suf. *-vskъ*: sle. *dêlavski* 'dotyczący pracownika; związany z pracownikiem';

2. a) z suf. *-včъ*: sle. już w XVI w. *dêlavec -vca* 'robotnik, pracownik', też dial. np. Tominec Črni vrh, Rigler Notr. 94, sch. przestarz. i dial. *djêlavac : djêlavac*, ekaw. *dêlavac : dđlavac -lâvca* 'pracownik, robotnik; pracowity człowiek' (RSAN; według RJAZ książkowe czakaw. XVI—XVII w.), również kajkaw. *dêlavec* 'ts.' (Belostenec), cs. *ДЕЛАВЦЪ* 'pracownik, robotnik, operariusz' (Miklosich LP);

b) z suf. *-ica, -zka*: sle. dial. *dêlavica* 'robotnica, pracownica' (Pleteršnik: wsch. Styria), sch. przestarz. i dial. *djêlavica : djêlavica*, ekaw. *dđlavica : dđlavica* 'pracownica; pracowita kobieta' (RSAN); sle. *dêlavka* 'robotnica, pracownica', także dial. np. Tominec Črni vrh.

Od *dělo* z suf. *-avъ*. Por. ukr. (tylko u Żel.) *дієвi* 'czynny' : *dějо дієi*. W. S.

děležb *děleža* pld. i wsch. 'dzielenie, podział na części; udział, część przypadająca po podziale np. majątku'

~ sło. *dělež* m. 'udział, część należąca się, część przypadająca z podziału; udział w czymś, np. w zysku' (Pleteršnik, SSKJ; już w XVI w. *delež* 'divisio', Megiser 1592), dial. goreńskie 'działka leśna' (Pleteršnik), bułg. *делѣж* m. 'dzielenie, rozdzielanie, podział' (RBKE, też lud. *делѣж* m., Gerov Dop.), maced. *делѣж* m. 'dzielenie; udział, część' (RMJ, MRS);

ros. pot. *делѣж* -жá 'dzielenie na części, rozdział, podział np. majątku' (SSRJ, SRJ, SAR, Słowarь CRSJ; na wyraz ten wskazują też derywaty: dial. *делѣжѣр* -ра 'starzec wybrany do podziału ziemi', *делѣжка* 'kawałek ziemi ornej przypadający jednej osobie; kawałek ziemi, działka; czas zużyty na podział pieniędzy', SRNG, Mirtov Don.), ukr. *диліж* *диліжкá* 'dzielenie, podział' (tylko Bilećkyj-Nosenko z właściwą mu pisownią). ~

Nomen actionis od *děliti* z suf. -ežb, o budowie p. I 69—70. T. Sz.

dělice zob. **dělyce**

dělido 'przedmiot, rzecz, która coś dzieli, rozdziela, oddziela'

~ czes. *dělido* 'coś, co rozdziela, dzieli; to, czym lub według czego się dzieli, zasada podziału' (Přír. slov., SSJČ; u Jungmanna 'fundamentum divisionis'), sła. *delidlo* 'to, co dzieli, rozdziela; to, czym lub według czego się coś dzieli' (SSJ);

sło. *delilo* 'coś, czym się dzieli, rozdziela; znak dzielenia; podstawa podziału; dywidenda; udział, część'; sch. dawne tylko u Stulicia *djèlilo* 'przedmiot, który dzieli' (RJAZ);

ros. dial. *делило* 'ten, kto coś dzieli, rozdziela' (SRNG: Moskiewskie). ~

Nomen instrumenti od *děliti* z suf. -dlo, o budowie p. I 113—4. Produktowność formacji słowotwórczej nie wyklucza sekundarnego niezależnego rozwoju na gruncie poszczególnych języków słow. T. Sz.

dělišce zach. i pld. 'miejsce, gdzie się coś dzieli, rozdziela, miejsce podziału':

nedělišce zach. i pld. 'ziemia nie podlegająca podziałowi'

dělišce: ~ głuż. *dželišćo* 'miejsce (punkt) rozstania się, rozłuki, pożegnania się' (Zeman);

sło. *delišće* 'miejsce, punkt podziału, der Teilungspunkt' (Pleteršnik), sch. dawne u Stulicia *djelište* 'przedmiot, rzecz, która dzieli' (RJAZ), dziś jako termin matematyczny *dělište*, *djelište* 'granica między odcinkami linii, punkt, w którym coś się dzieli' (RSAN, RMat.). ~

nedělišce: ~ stłuż. *nedělišće* 'majątek nie podlegający podziałowi' (Eichler WZU Leipz. XIII 381), czes. NM *Nedělišťe* już w XI w., według Profousa MJČ III 189 'místo, kde jest nebo byl nedíl' (czes. *nedíl*, stczes. *nediel* m. 'Gemeingut, gemeinschaftliche Wirtschaft', p. też Profous MJČ V 244), sch. NM *Nedelišće*, *Nedjelište*, *Nediljište* (Bezljaj Sl XXVII 358). ~

Nomen loci od *děliti* z suf. -išće, o budowie p. I 95—7.

Machek ES² 117.

T. Sz.

děliti *děl'o* 'rozkładać coś na części, rozdzielać, robić z czegoś części, rozdrabniać, dividere, in partes distrahere, scindere', 'rozdzielać na części dając je różnym osobom, przydzielać (zwykle o podziale zdobyczy, majątku), distribuere' (np. **dělv** **děliti** 'rozdzielać łupy, zdobycz, majątek'), 'wspólnie z kimś z czegoś

korzystać, wspólnie coś posiadać, dawać komuś część czegoś swojego, dzielić się czym z kimś, 'rozłączać coś, rozgraniczać, rozdzielać, oddzielać, stanowić granicę, przeszkodę między dwiema rzeczami, separare', **děliti se** 'rozkladać się, rozdzielać się na części, divisor, partior', 'odłączać się od kogoś, czegoś, rozłączać się z kimś, separare, seiungere' (**duša se jzъ tĕla dělits** 'duśa oddziela się od ciała'), 'różnić się (w tym znaczeniu też dial. **děliti**), różnić się między sobą, być w niezgodzie, spierać się, wadzić się, kłócić się, 'rozdawać coś częściami między siebie, obdzielać się wzajemnie np. zdobyczą, majątkiem'

~ pol. *dzielić dzielić* 'rozkladać jakąś całość na części, rozdrabniać, rozgraniczać' (też dial.) od XIV w., stąd 'brać albo rozdawać co częściami; rozdzielać', 'stanowić przedział, przeszkodę, oddzielać co od czego, rozłączać' (też dial. np. Karłowicz SGP, Lorentz PW, Szymczak Domaniewek; stpol. XV w. wyjątkowo *dzielić* 'różnić się, differre') od XV w. (już w XIV w. *dzielić* ludzi 'przeprowadzać podział majątkowy', por. dial. *dzielić* 'obdzielać', Karłowicz l. c.), w tych znaczeniach powszechnie również w XVI w. (SP XVI IBL), stpol. XVI w. w równy *dział dzielić*; wiernie *dzielić działy* 'rozdzielać np. łupy, zdobycz', już z r. 1408: Jan z Marcinem nie jest pełnym *działem dzielonym*, bo jeszcze mają jine dziedzictwo *dzielić* (Słownik stpol.), *dzielić* co z kimś 'współuczestniczyć w czym, przeżywać co wspólnie, korzystać z czego wspólnie z kim; podzielać' od początku XV w. (stpol. XV w. też 'mieć udział, otrzymywać swoją część, partiri, participare; wspólnie coś posiadać'), jako termin matematyczny *dzielić* 'wyznaczać iloraz dwu liczb' od XVI w., *dzielić się* 'rozkladać się na części, rozdrabniać się' (też dial. np. Lorentz PW), 'być dzielonym, złożonym z czego', 'rozdawać co częściami między siebie, obdzielać się wzajemnie' (już w XV w. *dzielić się* z kimś np. majątkiem 'przeprowadzać podział majątkowy'), 'oddzielać siebie od kogo albo czego; dawać się podzielić, mieścić w sobie jakąś liczbę bez reszty' (SJP PAN) od XVI w. (w XVI w. też 'różnić się, odróżniać się od kogoś, czegoś', dziś przestarz., już w XV w. *dzieli* 'różni się', w XVI w. *dzielić się* 'odgraniczać się, być dzielonym od czego', por. też *dzielić się* czym 'spierać się o coś, być skłóconym, niezgodnym w jakiejś sprawie', *dzielić się* z kim 'wadzić się', SP XVI IBL), stpol. *dzielić się* 'odłączać się od czegoś, separare, seiungere' (np. Gdy *się dusza* moja będzie *dzielić z ciałem*; kiedy *się dusza z ciałem dzieli*, XV w., w XVI w. *dzielić się* od kogoś 'oddalać się, oddzielać się od kogoś'), połab. *delē* 3 sg. praes. (**dēle* zamiast *dělits*) 'dzieli' (Lehr-Splawiński, Polański SE 103), dłuż. *žēlis -lim* 'rozkladać na części, rozdzielać, oddzielać, rozłączać', *žēlis se* 'rozdzielać się, oddzielać się' (intrans.), 'rozłączać się', dawne 'różnić się, odróżniać się' (Muka z Jakubicy), głuź. *džēliē* 3 sg. *džēli* 'rozkladać na części, rozdzielać, oddzielać' (też dial., Michalk Neustadt), *džēliē* něšto z někim 'brać w czymś udział razem z kimś', *džēliē se* 'rozdzielać się, oddzielać się; odłączać się; różnić się' (Pfuhl, Zeman), czes. *děliti dělím* 'rozkladać coś na części, rozdzielać, robić z czegoś części' od XIV w., 'oddzielać coś, odłączać, rozłączać' (już stczes.), książk. 'rozdzielać, stanowić granicę' (SSJČ), *děliti* co s kým przestarz. 'dawać komuś część czegoś' (dial. *děliti* 'obdarzać, obdzielać kogoś', Pfir. slov., stczes. *děliti* plen 'rozdzielać łup, dividere', Gebauer Sl.), *děliti se* 'dawać komuś część czegoś' (np. *děliti se* s někým o chleba), 'rozpadać się na części, rozdzielać się' od XIV w. (stczes. też 'rozłączać się', np. z XIV w. Kiedy *se děliti má dušē* s mým *tĕlem* bude, Gebauer l. c.), przestarz. 'odróżniać się, różnić się' (też dial., Bartoš DSM),

dial. *děliti se* 'sprzeciwiać się' (Bartoš I. c.), śl. *delit'* 3 sg. *dell* 'rozkładać coś na części; rozdzielać, rozdawać', 'oddzielać, odłączać', 'sortować, klasyfikować coś', *delit' sa* 'rozdzielać się na części; rozdzielać się, rozłączać się', 'dzielić coś między sobą' (np. *delit' sa* s niekým o majetok, o korist'; *delit' sa* o niečo rovnakým dielom), *delit' sa* 'różnić się' (Kálal);

śl. *děliti -im* 'rozkładać jakąś całość na części' (np. *děliti* na dvoje, na četvero; już w XVI w. *děliti* 'partiri', Megiser 1592), 'rozłączać, oddzielać, rozdzielać' (smrt nas s prijateli *dell*), 'udzielać' (zakramente *děliti*), por. też z pieśni lud. Mi smo nocoj k vam prišli, novo leto vam *dellit* (Pleteršnik), 'oddzielać od większej całości po części, rozdzielać coś między różne osoby' (*děliti* darove, miłoščino), 'współuczestniczyć w czym, przeżywać co wspólnie z kim, korzystać z czego wspólnie z kim', jako termin matematyczny 'wyznaczać iloraz dwu liczb' (SSKJ), *děliti se* 'rozdzielać się' (reka, cesta *se dell*), sch. *dijěliti dijelim* (dial. czakaw. *diliti diliš*, Jurišić Vrgada) 'rozkładać coś na części, dividere' od XVI w. (też u Vuka; stąd lud. 'ciąć na kawałki', RŠAN), 'rozdzielać na części, dając je różnym osobom, grupom itp.; określać, rozporządzać, co komu ma przapaść w udziale, przydzielać; rozdzielać' (por. lud. lov loveci, krivo *dijeleci*; ajde, brate, da lovak *delimo* 'distribuerer'), 'rozdawać (np. dary, łaski), obdzielać czymś, largiri' od XIV w. (często 'dawać jałmużnę', już w XV w., też lud. u Vuka), 'uczestniczyć w podziale czegoś, np. majątku', 'współuczestniczyć w czymś, przeżywać co wspólnie z kim; zgadzać się z kimś pod jakimś względem', 'udzielać' (np. *dijěliti* sakramente 'ministrare sacramenta', RŠAZ, RŠAN), 'oddzielać coś od czegoś, odłączać, odgraniczać, separare, seiungere' od XVI w. (por. w XVI w. *dušu s tilom dili* o 'chorobie powodującej śmierć'), 'odróżniać, różnić', jako termin matematyczny 'znajdywać, wyznaczać iloraz dwu liczb' (RŠAN), dial. czakaw. *razdilyt* na *d'el'i tärse* od *mätere* (HDZ I 175), *dijěliti se* 'rozdzielać się, ulegać podziałowi' (np. 'rozgałęziać się, o drzewach', 'mieć odnogi, o rzece' od XVII w., 'oddzielać się, odłączać się od kogoś, rozłączać się z kimś, z czymś' od XIV w. (w XVI w. *duša dili se is tēla*, dziś lud. *děliti se s dušom* 'umierać'), 'odłączać się, oddzielać się od gospodarstwa, wspólnoty rodzinnej, zabierając jedną część majątku i zakładając własne gospodarstwo', 'przeprowadzać podział majątku z kimś' od XVI w. (też lud., RŠAZ, RŠAN), ser. *дѣлити дѣлѣж* (tylko w Supr. partic. praet. pass. *дѣлѣннаго*; w innych zabytkach kanonu z pref. np. *отдѣлити, раздѣлити*), cs. *дѣлити* 'rozdzielać na części, dividere, secare, distrahere', cs. *дѣлити са* np. *не дѣлѣтъ са ни о ѹсомъже* XIII w. (już w Supr. *дѣлитъ ми са оумъ мерѣриота*, SJS, por. też Miklosich LP), bułg. *делѣ делѣни* aor. *делѣх* 'rozkładać na części, rozdzielać; dokonywać podziału' (też dial. np. Stojkov Banat *делѣ*, BDial. VI 22: Gjumjurdžina *делѣ*'), 'oddzielać, stanowić granicę, przegrodę między dwiema rzeczami, rozłączać' (też lud. u Gerova), 'odłączać, oddalać' (też dial., BDial. VI 22, Gerov), *делѣ* s някого радости и скърби 'dzielić z kimś radości i smutki, współuczestniczyć, przeżywać wspólnie', lud. 'wyróżniać, czynić różnicę między kimś' (Аз не те *делѣ* от децата си 'uważam cię za swoje dziecko'), 'czynić, powodować waśń, niezgodę' (Gerov), jako termin matematyczny 'wyznaczać iloraz dwu liczb' (RBKE), dial. z pieśni lud. *всякому чем дял делѣти* (Gerov s. v. *дѣлѣти*), *делѣ се* 'rozkładać się na części; być podzielnym', 'odłączać się od kogoś, rozdzielać się z kimś', 'brać swoją część ze spadku, z dziedzictwa' (RBKE, też u Gerova), maced. *делѣ* perf. i imperf. 'rozkładać na części', 'rozdzielać, dokonywać podziału' (też 'o podziale ma-

jątku, spadku'), 'rozdawać; obdzielać, obdarzać', 'oddzielać, stanowić granicę; rozdzielać, rozłączając', 'różnić się, być różnym, innym', jako termin matematyczny 'wyznaczać iloraz dwu liczb', *дели се* 'oddzielać się; rozłączając się, rozstawać się; dokonywać podziału' (RMJ), dial. np. *са д'алиха пу п'ет каşk'ети* 'podzielili się po pięć czapek' (Małeckie SW 19);

strus. *ДЕЛИТИ ДЕЛЮ* 'rozdzielać, rozkładać na części, dividere' od XI w., 'obdarzać, obdarowywać, obdzielać np. pieniędzmi' XV w. (Srezn., Słowarь SPIg.), *ДЕЛИТИСЯ* 'rozdzielać się' (Srezn.), ros. *дѣлить дѣлю дѣлишь* (dawniej też *дѣлишь* p. Kiparsky Wortakzent 303, SAR) 'rozkładać na części, rozdzielać, też np. ziemię, dziedzictwo; rozczłonkowywać, klasyfikować', *дѣлить что с кем* 'dawać komuś część czegoś swojego; wspólnie z kimś korzystać z czegoś, dzielić się czymś z kimś' (с тобой *дѣлить* и хлеб и кров), przen. 'wspólnie z kimś coś przeżywać, odczuwać' (*дѣлить* с кем-л. горе и радость 'przeżywać z kimś radości i smutki'), dial. *дел дѣлить* : Три разбойника *дел дѣлят* 'dzielią łup, zdobywcz' (SRNG: z bajek lud.), jako termin matematyczny *дѣлить* na два, три itp. 'dzielić przez dwa, trzy', dial. *дѣлить* 'rozdawać, obdarowywać, obdarzać' (Mełničenko Jaroslavl), *дѣлиться* 'rozkładać się, rozpadać się na części', *дѣлиться чем с кем* 'dawać, oddawać komuś część swojej własności, wzajemnie obdarzać się częścią czegoś', jako termin matematyczny 'być podzielny', dial. wyjątkowe *дѣлиться* 'kłócić się' (SRNG), ukr. *ділити ділю ділиш* 'rozkładać na części', 'rozdzielać, oddzielać, odgraniczać', 'rozczłonkowywać, klasyfikować', 'wykonywać dzielenie, wyznaczać iloraz dwu liczb', *ділити з ким* 'dawać komuś część czegoś swojego', przen. 'przeżywać coś wspólnie z kimś', stukr. *ДЕЛИТИ* 'rozdzielać, stanowić granicę' XV w., 'rozkładać, rozdzielać na części' XVI w. (Tymčenko), *ділитися* 'rozpadać się na części; rozdzielać się na grupy, kategorie; dokonywać podziału np. majątku', *ділитися чим* 'rozdzielać coś między siebie; wspólnie z kimś korzystać z czegoś', 'być dzielonym na części', stukr. *ДЕЛИТИСЯ* 'rozdzielać się na części' XVII w., 'rozdzielać coś między siebie, np. spadek, majątek' XVI w., 'odróżniać się, różnić się pod jakimś względem' (Tymčenko), brus. *дзяліць дзялю дзѣліш, дзяліцца* = ros. *дѣлить(ся)*, też dial. np. Šaternik Červ. 'ts.'. ~

Denominativum od *dělъ* (zob.), dokładny odpowiednik lit. dial. wsch. *dailyti dailai* 'dzielić'. Por. paralelne denominativa germ.: *dailjan* (goc. *dailjan*, stwniem. *daili-, daila-*) < goc. *dails*, stwniem. *teil*, niem. *Teil*, p. *dělъ*.

Trautmann BSW 43, Fraenkel LEW 80, Sławski SE I 194—5.

T. Sz. — F. S.

dělitsba 'dzielenie, podział na części, np. majątku'

~ czes. rzadkie *dělitsba* 'dzielenie, podział, np. majątku' (Přír. slov.);

sch. *dělidba, djelidba* 'dzielenie, podział, np. majątku', jako termin matematyczny 'działanie arytmetyczne wyznaczające iloraz dwu liczb' (RSAN, RMat.), bułg. *дѣлѣмба* 'dzielenie, podział majątku' (też dial. np. *дѣлѣмба* 'dzielenie, podział', BDial. II 152: Rodopy), 'podział, klasyfikacja' (RBKE), maced. dial. *дѣлѣмба* (Vidoeski Kumanovo 100, 129);

ros. dial. *дѣлѣмба* 'dzielenie, podział czegoś; dzielenie, podział majątku i ziemi' (SRNG). ~

Por. 1. z suf. *-tva*: stę. *dělitev -tve* 'dzielenie, podział', 'udzielanie' (*dělitev* sv. zakramentov), jako termin matematyczny 'działanie arytmetyczne wyznaczające iloraz dwu liczb' (Pleteršnik, SSKJ);

2. czes. *dělítko* 'to, według czego się dzieli, zasada podziału' (Přír. slov.), sła. *dělítko* 'rozdzielnik, rozłącznik' (tylko u Kálala), głuż. *dźelatko* 'rozdzielnik' (Zeman; u Pfuha *dźeladko* 'divisionis signum').

Nomen actionis od *děliti* z suf. *-itba*, o suf. p. I 62.

T. Sz.

dělnoti *dělnŏ* pld. perf. od *dělati*

~ sch. dial. *dělnuti -něm* 'trochę naciąć nożem, siekierą, zaciąć' (perf. dem. do *děljati* 'ciosać'), bułg. *дѣла дѣлеи* perf.-dem. 'obciosać, obróbić (drewno, kamień)', maced. *делне* perf. 'nadciać, zaciąć', przen. 'zabić'. ~

Pierwotne perf. z suf. *-nŏ-*. Znaczenie deminutywne wtórne. Por. *čeknŏti*.
W. B.

dělo 'kładzenie, stawianie, położenie czegoś trwałego, co pozostanie, np. domu', 'robienie, wykonywanie pracy, działanie: praca, robota, wynik, rezultat, owoc pracy', **dobro dělo** 'dobry czyn', **zbo dělo** 'zły czyn', **božje dělo** 'boży czyn, wynik bożego działania', **dělo rŏku** (rŏkъ) 'opera manuum', **jęti sę děla** 'wziąć się do pracy', **kъ dělu!**, **do děla!** 'do pracy, do roboty!'

~ pol. *dzieło* 'czyn, praca, zadanie, sprawa, działanie, uczynek' (spotykane i w dialektach: kasz. *żeto, żęto, żato* ale tylko w okrzyku hej *do żęta!*, *do żala!*, Lorentz PW, może z polszczyzny literackiej) od XIV w. (stpol. n. sg. tylko *działo* 'czynność, wykonywanie czegoś, uczynek, robota, praca', jeszcze u Trotza XVIII w. 'czynność, działanie, funkcjonowanie' w przykładzie: wątroba dobrze swoje *dzieło* robi), 'wynik, rezultat, owoc pracy lub działania, wytwór czego' (np. 'utwór literacki, naukowy itd. dużej wartości') od XV w. (stpol. *działo* 'rzecz wykonana, dzieło', 'sposób wykonania, sztuka'), w formie *działo* 'ciężka broń palna, armata' (już stpol. w XV w. 'machina do wyrzucania pocisków, katapuła', co do rozwoju znaczenia por. *czyn* 'uczynek': stpol. 'zbroja, machina wojenna', szczegółowo zob. Sławski SE I 190, tu też o rozszczępieniu jednej wspólnej formy na dwa odrębne wyrazy, por. i Brückner SE 109, zob. też niżej stezes.; jeszcze w XVI w. *dzieło* i *działo* 'uczynek, czynność' itd. wobec *działo* 'armata' a wyjątkowo i 'fortyfikacje, umocnienie': przestarz. z r. 1857 *dzieło* 'fortyfikacje', SP XVI IBL, SJP PAN), w języku mówionym dziś właściwie wyparte przez *czyn, praca, robota*, stąd zachowanie się wyrazu w dialektach tylko w znaczeniach wtórnych i specjalnych, np. *działa* 'próżne przestrzenie (w kopalniach), czyli wykopane przez górników „komory”' (Karłowicz SGP z Krakowskiego, por. też stpol. od XIV w. *działo* 'określonej wielkości działka robocza w kopalni soli'), *działo* 'nieruchawy, niezgrabny człowiek' (ib., zapewne przen. z 'ciężka broń, armata'), kasz.-sł. *żało* (Lorentz l. c., Sychta SK) 'len przyrządzony do przedzenia; len wyczesany; przędziwo do dziania sieci; snopek lnu; najgrubszy len, pakuły, kłaki' (zbyt pochopnie uważane za kalki z niem. *wark* 'Werk' i 'Werg' podobnie jak wyrazy połab. i luż., p. Trubačev RT 66, 103. Można by uznać wpływ dniem. tylko na rozwój znaczenia 'pakuły, kłaki', inne znaczenia to prastary archaizm nawiązujący ładnie do pierwotnego znaczenia podstawy derywacyjnej), w częstych połączeniach *dzieło boże* (już w XV w. *działa boża*, ku *działu bożemu*), *dzieło rąk, ręki* (już w XIV w. w *działach ręku twoju* 'in operibus manuum tuarum'), *złego działa* XV w., brać się, *wziąć się do działa* (już w XVI w. *jąć się działa*), *do działa!*, kasz. *do żęta!*, *do żala!*, połab. *d'olü* gen. *d'olo* 'robota, dzieło, wysiłek', np. *kā d'olē* (*kъ dělu) 'do roboty', *no d'olü* (*na dělo) 'na robotę', *pü d'olē* (*po dělu) 'po robocie',

'pakuły' w gen. sg. *d'olo* (**děla*) 'pakuł' (Lehr-Splawiński, Polański SE 136—7 też o ostatnim znaczeniu, por. także wyżej kasz.-sli.), *dłuż. žělo* 'obróbka lnu, die Flachsarbeit', 'len, pakuły, der Flachs, das Werg' (Muka), 'czyn, praca' (też dial., Fasske Vetschau), dial. 'włókno lnu' (Sorb. SA IV s. 60), *dobře žělo* 'dobra robota', *górske žělo* 'gorsza sprawa', *psawy do žěla bys* 'być pracowitym', *gluž. džělo* 'praca, robota, interes, zajęcie', 'pakuły, klaki' (też dial., Michalk Neustadt), u Pfuha także 'książka', do *džěla* so dawać, *so džěla jmać* 'brać się do roboty, do pracy', czes. *dělo* 'wykonywanie pracy, praca, czynność, robota, zajęcie, zatrudnienie' od XIV w. (stczes. *dielo* 'praca, rodzaj pracy, robota, działanie, robienie', 'praca fizyczna, np. w polu lub praca rzemieślnicza, np. praca w winnicy, budowanie, stawianie domu', np. *dielo* toho domu stojí sto tisíc zlatých, Gebauer Sl., Novák SiHus, 'postępek, uczynek dobry lub zły', szczegółowo o znaczeniach stczes. zob. Talikajka, w: Očerki po slovoobrazovaniju i slovoupotrebleniju, 1965, s. 122—30), też dial. np. *dělo* 'praca, czynność' (Gregor Slav.-buč. jako przestarz.; poza tym dial. rzadsze i w zmienionych znaczeniach np. *spropadene d'ěyo!* 'okrzyk gdy się coś nie podarzy', Malina Mistřice), 'rezultat czynności' (Přír. slov., SSJČ, już stczes.), przestarz. 'sposób pracy, wykonanie, wyrób' (SSJČ, już stczes. z pocz. XV w. 'sposób wyrobu jakichś przedmiotów', np. *sukně... vázaným dielem učiněna*, 'wyrób, wytwór pracy rzemieślniczej, rękodzieło', np. když jest Maria viděla od těch králev taká *diela* = złoto, kadidla, myrra), dial. także w znaczeniach specjalnych, np. *dělo* 'plastry miodu' (Bartoš DSM), *d'ělo* 'woszczyzna w ulu' (Gregor l. c.), dziś też *dělo* 'armata, działo' (por. Machek ES² 114, Holub — Kopečný ES 98, już w stczes. XIV w. na oznaczenie 'machin do wyrzucania pocisków'), w częstych połączeniach np. *boží dělo*, *dělo rukou* 'rękodzieło' (Jungmann, już stczes. *diela ruku*), stczes. *děle dobrých*, *zle dielo*, dziś *ruce k dělu!*, *do děla!* 'bierzmy się do pracy!', *k dělu!* 'do roboty', *míti se k dělu* 'zabierać się do pracy', *slá. dielo* 'praca, czynność, tworzenie czego', 'rezultat czynności, wytwór, twór', przestarz. 'rzecz, sprawa', *dělo* 'armata, działo'; *dielo rúk* a umu, *dat' sa*, *chytit' sa* do *diela*, *přiložit' ruky k dělu* 'wziąć się do pracy';

slē. dělo (też dial. np. Tominec Črni vrh, Rigler Notr. 15, 30) 'praca, robota, trud' (np. poljsko *dělo* 'robota polna', *kože v dělo dati* 'dać do obróbki, do wyprawienia') od XVI w. (Megiser 1592, por. u Dalmatina XVI w. *noč in dan so bili v delu*), 'działanie, czyn, uczynek' (np. *dobro dělo*, *slavna děla*, na samem *delu* 'in flagranti'), 'twór, wytwór' (np. *učeno dělo*, *božje dělo*, *hudičevó dělo* 'diabelskie dzieło'), z przyimkiem *za... dělo* 'z powodu, dla' (p. *děla*), np. *za božje dělo* 'dla Boga!', *za naše dělo*, *za moje dělo* 'z powodu, dla', także w połączeniu *dobro dělo* (Pleteršnik), sch. *djělo*, ikawskie *dělo* (w sch.-cs. XIII w. ślady wtórnego tematu na *-es-*: *dělesь* gen. pl., *dělesa* n. pl., por. Skok ER I 412) 'działanie, robienie, praca, zajęcie, działalność, actus, actio, facinus' (też dial. np. czakaw. *dělo* 'praca', HDZ I 156, inne formy czakaw. p. Skok l. c., u Vuka *djělo* 'facinus') od XII w., 'rezultat pracy, wynik działalności, opus, effectus' od XVI w., dawne od XVIII w. i w pieśniach ludowych 'ród, pokolenie, genus', książkowe *djela* pl. 'acta' (np. z XVIII w. *djela* apostolska 'acta apostolorum', RJAZ), w połączeniach *dobro dělo*, *zla djela*, *přimiti se děla*, *přistupiti k delu* 'wziąć się do pracy', scs. *дѣло дѣлесе* i *дѣла* (temat na *-es-* spotykany najczęściej w Supr., zob. SJS, wprowadzony wtórnie pod wpływem *slovo -ese* zamiast pierwotnego te-

matu na -o-; punktem wyjścia tej zmiany fleksyjnej były może połączenia typu scs. Supr. и дѣлеса и словеса, zob. Diels AG 169, Mátl Studie Havránek 150, Vaillant GC II 235, por. Meillet Ét. 257) 'praca, zatrudnienie', 'czyn, uczynek, opus, factum, actus; wynik pracy, wytwór, rezultat działalności, opus', 'rzecz, sprawa' (SJS), w połączeniach дѣла рѣкъ уловкъ, вллага дѣла, добра дѣла, зѣллага дѣла, bułg. *dělo*, *dǎlo* ludowe 'praca, robota, zajęcie' (BER I 338, Gerov), z ros. (BER I. c.) książkowe 'coś stworzonego, mającego wielkie znaczenie społeczne', 'sprawa sądowa; akta sprawy', zapewne też i 'działalność' (RBKE), *добро дело* 'dobry uczynek', maced. *дело* 'czyn, uczynek, dzieło, praca', 'utwór, twór' (RMJ; zapewne jak w bułg. połączone dwa różne wyrazy: rodzime 'praca': książkowe i obce 'efekt działalności; utwór'), *добро дело* 'dobry uczynek';

strus. *дѣло* 'działalność, czynność; postępek, czyn; praca, labor' (stąd liczne wtórne znaczenia jak 'wyczyn', 'bitwa, bój', 'spór, proces', 'siła, energia', 'wzór, podobieństwo', 'zasługa'), ros. *дѣло* (o akcencie Kiparsky Wortakzent 48, 242) 'sprawa; rzecz; robota, praca, zajęcie', 'fach, dziedzina', 'czyn, uczynek; rzecz, sprawa, dzieje', 'sprawa karna, proces sądowy', 'akta', przestarz. 'przedsiębiorstwo handlowe, interes', 'bitwa, bój', dial. w znaczeniu podstawowym 'robota, zajęcie, praca' (np. Slovarь Rjazan.), w połączeniach np. *девичье дело* 'buduchi, являясь девушкой', *дойти до дела* 'добиться чего нибудь' (SRNG, Slovarь Urala), dawne XVI w. *дѣло* 'armata, machina oblężnicza' (z pol., zob. Vasmer REW I 338, ES I 497), w połączeniach np. *доброе дѣло* 'dobry uczynek', dial. 'swatanie, swaty' (SRNG), *по делам* 'dobrze', *до дела* 'dovesti' 'wydać za mąż' (ib.), *к делу* 'stosownie, do rzeczy, jak należy' (też dial. np. Slovarь Rjazan.), ukr. *діло* pot. 'praca, robota, zajęcie', 'rezultat, następstwo pracy, roboty' (SUM), 'czyn, uczynek, postępek' (Hrinčenko), 'sprawa, interes', 'coś ważnego, istotnego, sedno sprawy', rzadko 'proces sądowy' (SUM, Hrinčenko), śrukr. 'armata' (Tymčenko; z pol. zob. Rudnyckij ED II 141), w połączeniach *добре діло* 'dobry uczynek' (stukr. *добра дѣла*, Tymčenko), *до діла*, *у діло* 'jak należy, do rzeczy', brus. dial. *дзѣла* n. 'sprawa, rzecz', 'praca, robota' (Šaternik Červ., Bjalskevič Mohylew). ~

Ze słow.: rum. przestarz. *deală* 'czyn, praca' (BER I 338), fiń. dial. *d'ielo* 'Sache' (z ros., Kalima SLO 38).

Pierwotne nomen actionis > nomen acti do *dē-jō*: *dē-nō dē-ti* (p.), o suf. -lo w tej funkcji zob. I 104. Podstawowe znaczenie 'kładzenie, stawianie, położenie (czegoś trwałego, co pozostanie)' przechodzące nieuchwytnie w terminologii technicznej w 'robota, trud, praca': 'rezultat, wynik układania, stawiania, działania': 'coś stawianego, postawionego, twór, wytwór, uczynek'. Por. lit. *pa-dė-lys* m. 'miejsce przechowania; podkład, jaje pod kurę'. Bliskie pod względem rozwoju znaczenia psł. *čínz* ('układanie warstwami': 'praca, dzieło').

Berneker SEW I 144—5, Trautmann BSW 48, Sławski SE I 190, Vasmer REW I 338. — Meillet RES VI 169 uważał *dělo* za termin pierwotnie kultowy, który sekundarnie zastąpił neutralne ie. *uergom* n. 'dzieło'. — Neckel ZslPh VI 67—9 rekonstruował pień werbalny **dhē-l-* < **dhē-* nawiązując do germ. **dēliz* 'facilis' > stnord. *dæll* 'łatwy'. — Łączono również z należącymi do ie. *dei-*, *deja-* 'błyszczeć, świecić' lit. *dailė* 'sztuka, dzieło sztuki', *dailūs* 'ładny, piękny, wytworny, ozdobny', nierzadkie w drugim członie różnych nazw

rzemieślników np. *rata-dáila* 'kołodziej' (Miklosich EW 45, Buga RFV LXX 104). Zob. Fraenkel LEW 79—80. Pod względem morfologicznym i semantycznym mniej prawdopodobne. P. *děl'a*. T. Sz. — F. S.

dělovati dělujō iter. od dělati

~ pol. XVI w. wyjątkowe *działować* iter. od *działać* 'czynić, sporządzać' (SP XVI IBL, Dunaj ZUJ XXXII 20), dłuż. tylko z pref. np. *hob-žělowaš -lujū* 'obrabiać (pole, drewno)', głuż. tylko z pref. np. *wob-dělowač -lujem* 'opracowywać; obrabiać, uprawiać (pole)', czes. dial. laskie *d'ělovat' -lujū* 'obrabiać, uprawiać (pole)' (Bartoš DSM);

sł. *dělováti -lujem* 'wywierać wpływ, oddziaływać; być czynnym, działać', sch. od XVI w. *djělovati -lujem* 'wywierać wpływ, oddziaływać; być czynnym, działać, funkcjonować; czynić, pracować', bułg. *o-dělovam*, u Gerova też *o-dělovam* 'ociosować, obrabiać';

ros. dial. *дѣловаться* 'długo trudzić się nad czymś, co, jak się wydawało, można zrobić bardzo szybko' (SRNG: Jaroslavl), ukr. u Žel. z pref. *sid-dělyvati* 'wywierać wpływ, oddziaływać' (inf. pod wpływem praes., por. stpol. wyjątkowe XVI w. *działować*, Dunaj I. c.). ~

Por. innowacje poszczególnych języków słow.: 1. z suf. *-ava-*: pol. wyjątkowe *działawać się*: Boga się ofiara *działawała* (Dunaj I. c.), czes. *dělávati* (już stczes., Gebauer Sl.) iter. do *dělati*, *ob-dělávati* 'obrabiać, uprawiać ziemię; czynić na wzór czegoś, naśladować';

2. z suf. *-yva-*: pol. dawne XVI—XIX w. *działywać* iter. od *działać*, dziś tylko z pref. *od-działywać* 'wywierać wpływ', ros. *дѣлывать* iter. od *делать*, przede wszystkim z pref.: *об-дѣлывать -ваю* 'obrabiać, wyrabiać; wykładać, uprawiać, wykańczać czymś', stukr. wyjątkowe XV w. *дѣлывати* iter. od *дѣлати* (Tymčenko).

O budowie zob. I 48.

W. B.

dělovatъ zob. dělātъ

dělovъ *dělova dělovo* pln. : pld. **дѣловънъ** *dělovъna dělovъno* 'dotyczący pracy, związany z pracą, roboczy'

dělovъ: ~ pol. *działowy* 'dotyczący dzieła, związany z dziełem' od XVII w. (L.), *dzielowy* od początku XVII w. 'dziełom należący, dzieła sprawujący, dzielny, działający' (według Lindego wyraz utworzony przez Knapskiego), dziś w terminologii specjalnej 'dotyczący techniki wydawniczej dzieł, książek, stosowany przy druku dzieła', dłuż. *žělowy* 'dotyczący pracy; dotyczący obróbki lnu', głuż. *džělowy* 'roboczy, dotyczący pracy', czes. *dělový* 'dotyczący dzieła, związany z dziełem', u Jungmanna też nie używane *dělový* 'dotyczący pracy, roboty', sła. *dělový* 'dotyczący dzieła, związany z dziełem';

strus. **дѣловыи** 'roboczy', **дѣловыи люди** 'robotnicy, pracownicy; poddani', ros. *деловой -вая -вое* 'dotyczący roboty, pracy, sprawy; roboczy; rzeczowy; praktyczny, użytkowy', dial. też *дѣловый -вая -вое* 'roboczy; praktyczny, użytkowy', 'rzemieślniczy' (SRNG), por. także *дѣловая*: *деловая* popa 'okres wyteżonej pracy przy żniwach' już w XVII w. (ib., Dal, Kotkov Očerki 284), z ros. bułg. *делови* 'roboczy, dotyczący pracy; sprawny, dzielny, energiczny; rzeczowy', ukr. *діловий -са -вє* 'dotyczący pracy; roboczy; rzeczowy, praktyczny, użytkowy', 'dzielny, obrotny, energiczny; doświadczony, pracowity' (SUM), u Żelechowskiego *діловий* *человік* 'kupiec', brus. *дзелави* 'roboczy; rzeczowy, praktyczny, użytkowy'. ~

dělovъnz: ~ sle. *děloven -vna -vno* 'roboczy', sch. przestarz. od XVII w. *djělovān -vna -vno*, ekaw. *dělōvan* 'roboczy; czynny, aktywny, przedsiębiorczy' (RJAZ, RSN, RMat.), cs. *дѣловънь* 'roboczy, operis' (Miklosich LP), maced. *деловен -вна* 'roboczy, związany z pracą';

strus. *дѣловъный* 'roboczy, έργου, operis'. ~

Por. sle. *dělovník* 'dzień roboczy' od XVI w., sch. już w XVI w. *djělovník*, czakaw. *dilovník* 'pracownik, robotnik' (Vrančić, RJAZ), 'oskarżyciel' (Stachowski MS PAN 19 s. 46), cs. *дѣловъникъ* 'człowiek interesu, negotiator' (Miklosich LP).

Adi. od *dělo* z suf. *-ovъ, -ov-ъnz*.

W. S.

dělovъnz zob. **dělovъ**

dělъ 1. *děla* 'dzielenie, podział', 'część całości, kawałek' (rezultat dzielenia), dial. przede wszystkim pld. też 'to, co dzieli, wyznacza granicę; wzniesienie terenu będące granicą między dorzeczami, zlewiskami, wododział; wzgórze, góra'

~ pol. *dział -tu* (stpol. też *działa*) 'część całości' (w podobnym znaczeniu stpol. XV w. *dział* 'część komuś przypadająca, udział, szczególnie część pola uprawnego', dziś dial., np. Szymczak Domaniewek), 'dzielenie, podział, rozdział' (też dial. 'dzielenie np. ziemi między spadkobierców') od XIV w. (stpol. od XIV w. 'podział, dzielenie, rozdzielenie, szczególnie majątku'), w tych znaczeniach dobrze znane i w XVI w., gdzie także 'uczestnictwo, czynny udział, wspólność, związek', 'podział treści, układ, dyspozycja, plan' (SP XVI IBL), dziś *dział* wodny albo *dział wód* 'wzniesienie terenu, będące granicą między dorzeczami lub zlewiskami, wododział' (SJP PAN), stpol. XIV—XV w. (z Podkarpacia, z okolic na pograniczu dawnej Rusi Halickiej, p. de Vincenz Symb. Taszycki 389—95), a dziś dial. pld. (z Podkarpacia, wyjątkowe i niezupełnie pewne z pieśni lud. z okolic Kiele) *dział* 'grzbiet wzgórze, wzniesienia, tworzący granicę, wzniesienie, wzgórze, góra' (Karlovič SGP, Małecki — Nitsch AJPP m. 320, Kucala PSM, por. też de Vincenz l. c.), stpol. XV w. także wyjątkowo (1 raz) 'przedział, przepaść' (Słownik stpol.), dłuż. *žěl -ta* 'część, udział' (Muka), czes. *díl -lu* 'to, co powstaje w procesie podziału, część, kawałek, kęsek czegoś', 'udział, część, np. majątku' (np. Dostal z dědictví určený *díl*, SSKJ; w tych znaczeniach znane w dial., np. Gregor Slav.-buč.) od XIV w., *díl* *světa* 'część świata, kontynent', stczes. *díel -la* także 'dzielenie, rozdzielanie, podział' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret, Novák SlHus), dial. *díl* 'nazwa drogi, szlaku, traktu w osiedlach, osadach' (Bartoš DSM, Malina Mistřice), poza tym dial. wałaskie w nazwach gór, szczytów, np. *Díl(y)*, Tylovské a Hažovské *dily* (z rum. *deal*, Bartoš l. c., Machek ES² 117, por. i Vincenz l. c. 391), śla. *díel -lu* 'część całości' (też pot. otcovský *díel*; predat' svoj *díel* 'część np. otrzymaną w spadku, dostać' svoj *díel* 'dostać lanie'), 'wydzielona część czego, zwykle kawałek gruntu w nazwach części pola, lasu, wsi' (*Diely*, na *Díeloch*, Horný, Zadný *díel*), *díely* *sveta* 'części świata, kontynenty';

sle. *děl* już w XVI w. 'pars' (SSKJ *děl -la*) 'część całości; kawałek' (*děl* *sveta* 'część świata, kontynant'), także w znaczeniach węższych np. 'parcela; część lasu', 'część majątku odziedziczona, spadek', przestarz. *dobil* je svoj *děl* 'otrzymał karę' (SSKJ), sch. *dělo* *djěla*: *dijěla* (RMat.) 'część całości; kawałek' (też u Vuka) od XIV w. (dial. czakaw. z Suska *d'ěl* 'część; udział',

HDZ I 156, z Vrgady w postaci *dī* : *dīl dīlā*, Jurišić Vrgada), dial. 'dzielenie, divisio, distributio' od XVI w. (RJAZ, RSN), przestarz. i dial. *děo děla* : *děla (děo dějela : dijela)* 'góra, wzgórze', 'grzbiet góry, szczyt góry, grań' (też u Vuka 'mons') od XIII w. (tak RJAZ 'mons, collis', zob. też RSN), w XIII w. bardzo częste przy oznaczaniu 'granicy' (Skok ER I 406), cs. *дѣль -ла* 'część, particula' XIV w. (SJS), 'pars, partitio', 'collis, mons' (Miklosich LP), już w ses. *прѣдѣль* m. 'granica, terytorium, obszar, Grenze, Gebiet, Land' (Sadnik — Aitzetmüller HAT), bułg. *дѣл делѣм* pl. *дѣлове* 'część jakiejś całości' (też dial. np. u Stojkova Banat *дѣл делѣ* 'część czegoś, kawałek', 'parcela gruntu'), 'rozdział, np. książki', 'udział, dola, los' (to tylko w sg., przen. i poet.), 'część czegoś, otrzymana przy podziale' (też dial. np. BDial. III 57, IV 198; u Stojkova l. c. 'posag'), dial. również 'dzielenie, rozdzielanie' (Gerov), 'wzgórze; szczyt góry; pagórek, wzniesienie między dolinami' (też w NT np. *Д'ѣлѣм* 'wysoki szczyt', Kovačev MNSevl. 187, w NT oznaczających 'szczyt działu wodnego' np. *дебѣли дѣл*, *Рѣвни дѣл*, *Кѣмен дѣл*, *Кѣзи дѣл*, BDial. I 189, IV 198, BER I 472, RBKE, Kovačev Trojan 136, tenże MNGabr. 105, Zaimov MIPirdop 164), maced. *дел* m. 'część całości', 'udział, uczestnictwo', dial. *d'āl d'aló* pl. *d'āluvi* 'dział, część' (Małecki SW);

strus. *дѣль* 'część całości' XI w., 'część wydzielona, działka' XV w., 'granica' XIV w., 'podział, dzielenie, czynność dzielenia, szczególnie majątku' od XIII w., *въ дѣлѣхъ* 'in sulcis' XIV w., w NM *борсоуковъ дѣль* z XV w. (Srezn.), ros. dial. *дѣл дѣла* 'podział, dzielenie czegoś', 'wynik dzielenia, podziału: część, np. gruntu, łąki', 'miara ziemi równa 800 kwadratowym sążniom', 'łup czekający na podział' (z bajek lud.), 'część łupu', 'los, dola' (SRNG), ukr. dial. *дѣл дѣлу* 'część' (Hrinčenko), *дѣл* m. 'grzbiet góry; pagórek; pasmo górskie', *дѣл водный* 'dział wodny, Wasserscheide' (Żel., SDU 75, 133), częste w NT np. *Dil, Diw, Gil, Giv* oznaczających wzgórze, Czornyj *Dil* 'czarna góra', tj. 'porosła lasem' (Stieber TŁemk. II 20), brus. dial. *дзѣл -лу* 'dzielenie, rozdzielanie, podział' (*дзѣл земни*), 'część, udział' (Nosovič, Bjałkevič Mohylew). ~

Z pld.słow.: rum. *deal* 'wzgórze, pagórek' (Mihăilă Impr. 102—3, Cioranescu DER 279).

Por. pol. dial. kasz.-sli. *żel -la* : *żeli* 'część całości' (Ramułt, Lorentz PW, Sychta SK; AJK XI m. 527, cz. II s. 131: wyjątkowo też gen. sg. f. *żeli*), dłuż. *żel -la* 'część, udział; rata' (np. swój *żel* braś 'brać swoją część', po *żelach* 'częściowo', Śwjela), głuż. *dźel -la* 'część, udział' (*dźel zemje* 'część świata, kontynent'), na dwa *dźelej* 'na dwie części', *dźel męc* (na něčim) 'mieć udział (w czymś)' (czyżby z pierwotnego *děl'ь*?).

Dokładny odpowiednik na gruncie germ.: stwniem. *teil* m., niem. *Teil* m. 'część, porcja, doza' (por. też goc. *dails* f. 'część'). Wyrazy psł. i germ. kontynuują ie. *dhai-lo-* (o suf. *-lo-* > psł. *-lъ* p. I 103). Zob. *dělitī*.

Pierwiastek **dhai-* uważać trzeba najprawdopodobniej za paralelny wariant ie. *dāi-* : *dai-* 'dzielić, rozdzielać, rozrywać' : stind. *dāyate* 'dzieli', gr. *δαίωμα* 'dziele'. Wyprowadzanie wyrazów słow. z germ. czy też germ. ze słow. (ostatnio Machek ES² 117, Martynov SGLV 112—6, Milewski RS XXVI 132) nie jest prawdopodobne (p. Kiparsky GLG 64—5). — Znaczenie 'góra, wzgórze' (< 'to, co dzieli; granica rozdzielająca np. dorzecza potoków na stokach góry, zbocze góry, góra', p. Schütz GTS 24) rodzime jest niewątpliwie w pld.słow, skąd przeszło do rum. Zasięg geograficzny tego znaczenia w pld.słow. wskazywałby na możliwość wędrowniej pożyczki koniec

końcem z rum., z sekundarną motywacją w oparciu o rodzime dělš 'czynność dzielenia lub rezultat tej czynności' (szczegółowe uzasadnienie pożyczki dał de Vincenz I. c.). Nie można jednak wykluczyć rodzimości znaczenia, p. Stieber TŁemk. II 20.

Trautmann BSW 43, Sławski SE I 189, BER I 472, Skok ER I 406—7, Vasmer REW I 337, Kluge EW¹⁸ 776, Cránjală RV 246—7. *T. Sz. — F. S.*

dělz 2. *děla dělo* pln. 'roboczy, związany z pracą'

~ dłuż. dial. w wyrażeniu *žělty žen* 'dzień roboczy' (Muka);

ros. dial. *дѣлый -лая -лое* w wyrażeniu *дѣлая* porá 'okres wyteżonej pracy, np. pora żniw, sianokosów' (SRNG, Słowarь Rjazan.). ~

Por. ukr. dial. *діло* adv. 'rzeczywiście, prawdziwie, naprawdę'.

Adi. do *dělo*, por. *zoltš* : *zolto*. O tym typie przymiotników zob. Taszycki PSS III 51—4. — Muka, nie mając odpowiedników słow., uważał formę dłuż. za synkopę z *žělavy* (żeń). Mało prawdopodobne. *W. S.*

dělzko zob. **dělšce**

dělzky 1. *dělzka* dial. wsch. 'człowiek czynny, aktywny'

~ ros. dial. *делок -лка* 'człowiek do rzeczy, rzeczowy, rozsądny' (smoleńskie, SRNG), ukr. *ділок ділка* 'spryciarz, kombinator' (SUM), brus. *дзялок дзялка* 'ts.' (BRS). ~

Nomen agentis z suf. *-zky* do *dělati*. O agentywnej funkcji suf. zob. I 93. Por. też synonimiczne formacje: *dělšcy, dělšcy, dělšcy*. *M. Ś.*

dělzky 2. w. zob. **dělšcy 2.**

dělš 1. f. 'stawianie, kładzenie; robota, sprawa; coś postawionego, zrobionego, przyrządzonego', wsch. 'przędza, nici do plecienia sieci; sieć, niewód', 'barć' ~ pol. dial. *žel* 'przesło płotu' (MAGP II m. 59, cz. II s. 34: Oleckie); sch. dawne już w XVI w. *djel* f. (zrekonstruowane na podstawie gen. pl. *djěti*) 'czynność, uczynek; sprawa, rzecz, praca, dzieło' (RJAZ II 440—1: czakaw.);

strus. już w XIII w. *дѣль* f. 'sieć; niewód' (Srezn.), ros. dial. *дѣль* f., też *дѣль* 'konopna albo lniana przędza do plecienia sieci rybackiej; siatkowa tkanina spleciona z grubych nici stosowana w sprzęcie rybackim; koniec sieci spleciony z przędzy, która skręcona jest z kilku nitok; sprzęt rybacki, sieć spleciona z grubych konopnych nici; niewód' (np. SRNG, Dal, Opyt, Opyt Dop., Słowarь Urala, SRSO, Mirtov Don.), 'barć; prostokątny otwór w ulu przykrywany deską; ściana z belek, kłoców' (SRNG, Dal), 'sprawa, rzecz, robota, praca' (SRNG), ukr. dial. *дѣль -ли* 'pęczek, motek nici do splatania np. sieci' (Hrinčenko), też *дѣль* : *дѣль* f. 'płótno sieci rybackiej' (Leks. Bjul. VI 42). ~

Nomen instrumenti > nomen acti do *dějō dējati* : *děti* dobrze zaświadczone w terminologii tkackiej i bartniczej, por. stpol. i dial. *dziac* sieci, *dziac* barć, dłuż. rybaczy ród *žas* 'pleść sieć rybacką'. Co do znaczenia 'przesło' por. *pręsto* : *prędō pręsti*. O suf. *-š* zob. I 106. Najbliższy odpowiednik: lit. *dělšis* m. 'niesienie jaj' (LKŽod. II 395).

Zob. *dělo*.

W. S. — F. S.

dělb 2. f. pln. 'podział, dzielenie', 'to, co zostało oddzielone, dział, część czegoś np. ziemi, zdobyczy, majątku'

~ pol. dial. pln. rzadkie *dziel dzieli* (częściej z wtórnym przejściem do tematów na *-io-*, *dziel dzieli* : *dziela*) 'dział, część czegoś np. ziemi, majątku' (Karlołowicz SGP, AJK XI cz. II 131, Górnowicz Malbork), por. też tu należące stpol. XVI w. *dziel*, w połączeniu *dziel...dziel* coni. 'bądź...bądź, częścią...częścią' (SP XVI IBL, L.), dial. indeclinabile *dziel, żył* 'część, niektórz' (Nitsch WP III 310, 352);

strus. *дѣль* 'rozdział, podział', 'odstępstwo' (XIV w., Srezn. I 790, Dop. 99), ros. dial. *дѣль дѣму* f. 'część ziemi przypadająca na osobę lub grupę osób' (np. z okolic Wołody), pln. 'podział zdobyczy myśliwskiej lub łownej', 'ściana z bierwion' (SRNG VII 345, 346), brus. *дзель* f. 'iloraz'. ~

Por. też 1. z suf. *-ja*: ros. dial. *дѣля* 'wydzielona część czego, udział' (pskowskie, SRNG);

2. z suf. *-ska*: pol. *działka* 'nieduży kawał gruntu', dawne 'część przypadająca z podziału, porcja', od XVIII w. 'podziałka, skala' (SJP PAN, SW, L.; z pol.: czes. dawne *dělka* 'scala', Jungmann), głuź. *džělka* 'kreseczka na skali, na podziałce' (Zeman); sch. dial. *džjelka* 'dział, rozdział lub łownej' (pln. Dalmacja, RJAZ); brus. dial. *дзялка* 'część' (Scjaškovič Grodno).

Pierwotne abstractum od *děliti* z suf. *-ь*. O ros. dial. *дѣль* 'barć' (zaliczonym tu przez Gauthiot MSL XVI 275) p. *dělb* 1. M. Š. — F. S.

dělb 3. zob. *děl'a* 3.

dělba 'rozkładanie na części, na dział, dzielenie, rozdzielanie, podział np. ziemi', 'część oddzielona od całości', *dělbo děliti* 'dokonywać podziału, przeprowadzać podział'

~ dłuż. *žělba* i *žělba* (z *-l-* przez adideację do subst. *žěl*) 'dzielenie', 'coś oddzielnego, część', 'udział w czymś', 'porcja żywności, np. mięso, pieczeń, twaróg' (Muka), głuź. *džělba* 'dzielenie, podział', 'dział; udział; część; partia np. towaru' (Pfuhl, Zeman), czes. *dělba* 'dzielenie, rozdzielanie, podział' (Přir. slov., SSJČ, Jungmann), sła. *del'ba* 'ts.' (SSJ, Kálal);

sła. *dělba* 'dzielenie, podział np. majątku' (też dial.), jako termin matematyczny 'czynność dzielenia' (Pleteršnik), sch. *didba, dedba* (w takich postaciach od XVIII w., starszą formę *delba* notuje jeszcze Voltidži, *dijelba* u Stulicia, dziś dial. *delba*) 'rozkładanie na części, dział, dzielenie, podział, rozdzielanie, rozgraniczanie, divisio, distributio; podział, rozdzielanie np. majątku, obszaru, dóbr i określanie, co komu ma przypaść w udziale', 'rozłączanie, dzielenie np. na oddzielne gospodarstwa, oddzielanie', 'określanie czyjegós udziału, roli, zobowiązań itp.', 'współuczestniczenie w czymś', jako termin matematyczny 'jedno z czterech podstawowych działań arytmetycznych, wyznaczające iloraz dwu liczb', dial. činiti *delbu* 'dawać jalmużnę' (RSAN, RJAZ, RMat.), dial. *dělba* 'stypa, uczta pogrzebowa' (Elezović Kos.-Met.), bułg. *делба* 'dzielenie, podział majątku, spadku', przen. poet. 'łos, dola' (RBKE), 'coś, co należy rozdzielić między kilka osób', 'część oddzielona od całości, dział' (Rečnik Botev), dial. *дѣлба, д'ѣлбъ, дѣлба* 'dzielenie, rozdział, podział, np. podział majątku, spadku, zysku' (Gerov, BDial. IV 198, Stojkov Banat), 'dział, udział, część' (np. Разделихме го на три *делбу*, Gerov, też z XVIII w. *двѣ дѣлбу* 'dwie części'), 'dar, uzdolnienie, talent' (Имал от Бога добра *дѣлба*, Gerov), śrbułg. XIV w. *дѣлба* 'partitio'

(Miklosich LP, BER I 338: Kronika Manasa), maced. делба 'dzielenie, podział, rozdział np. spadku, majątku', 'dział, udział, część', 'dar, talent, uzdolnienie' (таква делба бор го делил), 'rozstanie się, rozłąka' (RMJ, MRS), dial. dělba, dělba (Vidoeski Kumanovo 30, 129);

ros. dial. делбá 'dzielenie, rozdział, podział, np. majątku, ziemi itp.', 'podział majątku łączący się ze sporem, kłótnią', делбý делити 'dokonywać podziału, przeprowadzać podział', уйти в делбý 'zostać rozdzielonym, ulec podziałowi, o majątku' (SRNG, Slovarь Urala), ukr. дільбá 'dzielenie, podział' (SUM, Hrinčenko), sturk. XVIII w. дяльба, дяльба 'podział, rozdział' (Tymčenko), brus. дяльбá 'dzielenie, podział, np. majątku' (BRS, też dial., Šaternik Červ.). ~

Nomen actionis (> nomen acti) od děliti z suf. -ьба, o budowie p. I 61—2. Orzechowska MS PAN 8 s. 162. T. Sz.

dělьca zob. dělьць 1.

dělьce : pfn. dělice, dělьko dem. do dělо

dělьce: ~ stczes. XV w. dzielce 'robótka, dziełko', sła. dzielce dem. od dielo; sła. dělce 'robótka, dziełko' (Pleteršnik, SSKJ), sch. djělce : djělce, ekaw. dělce, dělce, dedce, zach. XVIII w. dilce dem. i hip. do djělo;

ros. дѣльце 'sprawa, sprawka, interesik', też u Dala, ukr. дільце : дільцѣ dem. i hip. od діло, 'robótka; sprawka' (SUM). ~

dělьce: ~ ros. dial. дѣльце 'sprawa, sprawka, interesik' (SRNG), por. czes. dělěko (z nawarstwienia suf. -ьko na dělce) dem. do dělо. ~

dělьko: ~ pol. dziełko 'niewielki utwór literacki lub piśmienniczy', dial. kasz. żelk*o : żolk*o dem. do żelo (Lorentz PW), już w XVI w. dziełko 'lekkie dzieło małokalibrowe', dem. do dzieło, dłuż. žělko 'robótka, dziełko, sprawka', giuż. džělko 'ts.', czes. dílko dem. do dílo, sła. dzielko dem. od dielo;

ukr. XVII w. дялко dem. do дяло 'armata, dzieło' (Tymčenko). ~ O suf. -ьce, -ice, -ьko zob. I 101, 97, 93. W. S.

dělьць 1. dělьca : pfn. dělьca m. 'kto dzieli, rozdziela, divisor', szczególnie 'kto przeprowadza podział mienia, majątku'

dělьць: ~ sch. arch. rzadkie dijělac dijělca 'kto dzieli' (RJAZ z XV w., u Belostenca: delec), dial. djělac 'kto dzieli, rozdziela': svakom bracu po mrvicu, a djelcu polovicu (RSAN: Banija). ~

dělьca: ~ stpol. dziełca 'kto coś dzieli, szczególnie wykonawca testamentu, rozjemca przy podziale majątku' XV—XVII w. (Słownik stpol., SP XVI IBL, L.), czes. u Jungmanna dilce 'divisor' (bez przykładu). ~

Na pierwotnie szerszy zasięg tych formacji wskazuje derywat: adi. dělьцьїь (p.).

Nomen agentis z suf. -ьць (-ьca) od děliti, p. I 100, 102. M. Ś.

dělьць 2. dělьca zach. i pfd. : dělьцьк 2. dělька 'kawalek, cząstka', dem. do dělъ

dělьць: ~ czes. dílec -lce arch. 'część, udział; kawalek czegoś np. ziemi, pola' (stczes. od XVI w. w funkcji deminutivum od diel, díl, Gebauer Sl., Jungmann), sła. dielec -lca 'element, część', 'część pola' (SSJ);

sła. dělec -lca 'kawalek, część, odłamek' (SSKJ, Pleteršnik), sch. dělac (djělac, kajkaw. delec) 'kawalek, cząstka' (RSAN, RJAZ od XVII w.), bułg. dial. dělєу dem. od дял (Gerov). ~

děľekъ: ~ stpol. *dzialek* 'podział, dzielenie ziemi' (wyjątkowo w XV w., Słownik stpol.), głuź. *dźělk* 'częstka' (Zeman, Pfuhl), czes. *dělek* 'kawaleczek, odrobina, częstka' (Přir. slov.), sła. *dělok -lku* 'ts.';

ste. *dětek -lka* dem. od *del* (Pleteršnik), sch. *dělak (dijělak) -lka* 'częstka, kawaleczek' od XV w., dial. 'rodzaj dziecięcej zabawy' (RJAZ, RŠAN), cs.-serb. XIV w. *дѣлькъ* 'mons; monticulus' (Miklosich LP, RJAZ);

ros. dial. *дѣлок -лкѣ* 'доля сенокосного угодья, полученная по разделу' (Wołogda, SRNG). ~

Por. ponadto rozszerzone o dodatkowy suf. dem.: pol. dial. *dzialeczek*, dem. do *dział* (Karłowicz SGP), głuź. *dźěliček* 'częstka, częsteczka' (Zeman, Pfuhl), czes. *děleček*, dem. do *děl, dělec, dělek* (Přir. slov.).

Deminutiva z suf. -ecъ : -ekъ do *děľ*, p. I 93, 100.

M. Š. — F. S.

děľecъ 3. *děľca* dial. 'kto coś wykonuje, coś robi, operarius'

~ czes. rzadkie *dělec dělec* 'pracownik, robotnik' (Přir. slov.);

sch. rzadkie *dělac*, jekaw. *djělac -lca* (w RMat. *dělac, djělac*) 'kto coś wykonuje, majster, mistrz; stwórca, twórca' (RŠAN), też dial. *děľjac -ljca* 'szpiczasty, ostry nóż kuchenny' (RŠAN), bułg. w złożeniach: *дрводѣлеу* 'cieśla, stolarz', dial. też 'dzieciół' (BER I 473), *земедѣлеу* 'rolnik', śrbułg. XV—XVII w. *земедѣльць* 'agricola' (Miklosich LP), maced. *дрводелеу* 'cieśla, stolarz', *земјоделеу* 'rolnik';

strus. *дѣльць* 'robotnik' (XIV w., Srezn. Dop. 99), ros. *делѣу -льцѣ* (u Dala też f. *делница*) 'kombinator, spryciarz', dawniej 'kto dobrze się zna na rzeczy; kto dobrze zna prawo, przepisy' (SSRJ; nota bene Sreznewskij *дѣльць* podaje w tłumaczeniu: 'делец, работник'), przestarz. też 'kto coś zrobil, sprawca, winowajca' (SAR), dial. 'człowiek do rzeczy, rzeczowy, rozsądny', ночной *делѣу* 'rozbójnik' (SRNG), ukr. przestarz. *дѣльць -льцѣ* 'znawca, mistrz; człowiek zdolny, do rzeczy' (Bileckij — Nosenko), brus. dial. *дзялеу дзяльцѣ* 'sprawca, winowajca, kto nawarzył piwa' (Bjalskevič Mohylew), tutaj też NO *Дзялеу* (Biryła BA). ~

Por. jeszcze powstałe na gruncie poszczególnych języków słowiańskich inne, rzadsze formacje synonimiczne z suf. -ecъ: 1. *děľecъ* (: *dějati*): bułg. *деѣу* 'działacz', maced. arch. *деѣу* 'ts.', ukr. regionalne rzadkie *дѣць дѣйцѣ* 'czynny, aktywny człowiek' (Żel.; w stuktur. XVI—XVII w. natomiast *дѣвцѣ* 'wykonawca', Tymčenko);

2. *děľovicъ* : *děľovacъ* (: *děľovati*): sch. przestarz. *děľovac*, jekaw. *djělovac* 'robotnik, pracownik' (RŠAN), przestarz. też *djělovac* 'qui agit, facit' (XVII w., RJAZ), ros. stare *делосѣу* 'człowiek znajdujący się na rzeczy; rzemieślnik' (Dal).

Nomen agentis z suf. -ecъ do *děľati*. We wsch.słow. widoczna też wtórna motywacja przez nomen *děľo*. O suf. zob. I 100.

Por. też *děľacъ, děľarъ, děľekъ*.

M. Š.

děľecъjъ *děľecъja děľecъje* pñ. 'rozdzielający, odnoszący się do dzielenia, podziału głównie majątku, własności'

~ pol. dawne *dzielczy -cza -cze* 'dotyczący podziału, dzielenia': transakcja *dzielcza*, listy *dzielcze* (L.: XVII—XVIII w.), czes. arch. *dělčí* 'rozdzielający' (Přir. slov., Jungmann z XVI w.; co do znaczenia 'częstkowy, jednostkowy', por. też sła. *děľčí* 'częstkowy', p. *děľecъ* 2., dem.);

ukr. przestarz. *дільчий -ча* 'rozdzielający', u Tymčenki XVI—XVII w. *дѣлуи* 'odnoszący się do podziału własności'. ~

Por. też subst. w funkcji nazwy działacza: stpol. XVI w. *dzielczy -ego* 'rozjemca, pośrednik w sprawie działów majątkowych' (SP XVI IBL, L.), ros. dial. *дѣлчий -его* 'świadek' (Briańsk, SRNG), stukr. *дѣлуи* 'kto przeprowadza podział własności' (XVI w., Tymčenko).

Pierwotnie przymiotnik dzierżawczy od nomen agentis *dělъcъ: dělъca* (p.). O tym typie formacji p. Sławski SE III 49—50, II 421—2. *M. Ś — F. S.*

dělъkati dělъkajo pld. dem. od dělati

~ sch. *džđljkati -kām*, ekaw. *děljkati* 'obrabiać ostrym narzędziem drzewo, kamień, ciosać, rzeźbić', też u Vuka, 'robić, pracować, o zajęciu rzemieślników', 'bić, uderzać' (RJAZ, RMat.), dial. też *dělkatī : džđlkatī -kām* 'powoli pracować' (RSAN), bułg. dial. *дѣлкам -каму* dem. do *дѣлам* 'ciosać, gładzić, rzeźbić ostrym narzędziem drzewo, kamień', także u Gerova, dial. *дѣл'к'ам* 'ts.', np. BDial. III 211: Samokov, maced. *делка* 'ciosać, rzezać, rzeźbić', dial. *d'alkam -kaš* 'rąbię na drobnutkie kawałki' (Małecki SW). ~

Od *dělati*, o deminutywnych czasownikach na *-kati* zob. I 49—50. *W. S.*

dělъma zob. děl'a 3.

dělъnica 1. 'robotnica, pracownica' (fem. do *dělъnikъ* 1.), 'pracownia, warsztat' ~ głuż. *džđlnica* 'robotnica' (Pfuhl), czes. *dělnice* 'ts.' (w tym znaczeniu od XV w.), przestarz. 'warsztat, pracownia';

scs. Supr. *дѣльница* 'warsztat, miejsce pracy' (zob. Diels AG II 51, Sadnik—Aitzetmüller HAT), cs. XIII w. *дѣльница* 'officina' (Miklosich LP);

rus.-cs. od XI w. *дѣльница* 'warsztat, pracownia' (Srezn.), ros. dial. *дѣльница* 'pracująca kobieta, rękodzielnica' (Dal, SRNG), *дѣльницы* i *дѣльницы* pl. 'rękawice z jednym palcem, ściśle przylegające do rąk; rękawice do prostych prac' (SRNG), ukr. dial. *дѣльниця* 'robotnica, pracownica' (Hrinčenko), brus. dial. *дзѣльница* 'женщина, занимающаяся домашним рукоделием, мастерица' (Nosovič). ~

Od *dělъnъ* 1. Suf. *-ica* w funkcji formantu substantywizującego adi., p. I 98. *T. Sz.*

dělъnica 2. 'coś związanego z działem, podziałem, dzieleniem', 'oddzielony od reszty, odgradzony obszar, kawałek pola; wyodrębniona, wydzielona część jakiegoś obszaru, część większej całości', 'część przypadająca komuś przy podziale majątku, udział, portio, pars divisa terreni communis', 'to, co dzieli, oddziela, granica, miedza'

~ pol. *dzielnica* 'wyodrębniona, wydzielona część jakiegoś obszaru np. kraju, miasta, region, prowincja, strefa' od XVI w. (też dial., np. *dzielnica* 'część lasu', Kucala PSM), w stpol. od XIV w. 'odziedziczona lub nabyta część majątku, szczególnie ziemi', XV w. 'ogrodzony kawał ziemi, może też samo ogrodzenie' (por. w związku z tym u Kn. XVII w. *dzielnica* 'to, co jedno od drugiego oddziela, np. miedza', L.), 'gałąź szlacheckiego rodu związana bliskim pokrewieństwem', wyjątkowe 'podział, divisio' (por. w podobnym znaczeniu w XVI w. 'różnica, rozdwojenie, niezgoda': *dzielnica* z kim i z kim 'między kim a kim'), też w różnych innych znaczeniach spe-

cyjnych sprowadzających się do 'wydzielona część czegoś', np. u Kn. *dzielnice* w księgach 'kolumny, szpalty', w XVIII w. *dzielnica* wojska abo artyleryi 'dywizja, znaczna ich część' (L.), głuż. *džělnica* 'część miasta, dzielnica' (Zeman), śl. tylko u Jungmanna z Bernoláka *dělnica* 'mająca udział, uczestniczka' (u Jungmanna pod czes. postaciami fonetycznymi);

śl. dial. *dělnica* 'die Austerlerin', 'die Erbwiese, der Erbacker', 'die Heuscheibe auf der Wiese' (Pleteršnik), w języku literackim tylko 'papier wartościowy, akcja' (SSKJ), sch. *diđnica*, *diđonica* 'część np. roli, pastwiska, oddzielona od większej całości, parcela' (por. dial. czakaw. *diđnica* 'długa i szeroka parcela, rejon'), 'część, odcinek np. drogi budowanej przez jedną grupę robotników', 'partia utworu muzycznego', dial. 'część ziemi należąca do jednego właściciela' (też u Vuka *diđnica* zemlje 'portio') to od XVI w. (dial. także 'część przypadająca komuś przy podziale jakiejś całości, portio, pars divisa terreni communis', p. Mażuranié Prinosi 241, przestarz. 'część osiedla, miasta, rejon'), rzadziej 'granica, linia graniczna, miedza', przestarz. 'uczestniczka, particeps' w tym znaczeniu od XVII w.; częste jako NM i NT np. *Deonica*, *Delnica* z Serbii, Chorwacji (RJAŽ, RSAN, RMat.), w języku literackim 'akcja, papier wartościowy' (RMat.), bułg. dial. *delnica* 'mająca udział w czymś, uczestniczka' (Gerov), *delnica* 'graniczny kamień na miedzy' (Gerov Dop.), *delnica* 'kawałek pola otrzymany przy podziale większej całości, dziedziczna część majątku' (BDial. III 57, BER I 472), 'dział, część majątku rolnego, np. niwa, łąka' (Ivanov SNU XXXVIII 109: Botewgradzkie), też w NT *Delnicyute* w kilku miejscach: 'pola dzielone między spadkobierców' (Zaimov MIPirdop 151), maced. *delnica* 'część otrzymana po podziale wspólnego gruntu' (RMJ);

strus. *дѣльница* 'część, dział, udział' XIV—XV w., ros. dial. *дѣльница* 'podział, dzielenie majątku, ziemi', 'część łąki w pobliżu wsi' (SRNG), ukr. *дільниця* 'jednostka administracyjno-terytorialna', rzadko 'działka gruntu; odcinek jakiegoś obszaru', dial. 'część gruntu, działka', 'wydzielona część do pracy w polu', 'rów wokół wsi oddzielający pola uprawne; rów graniczny', 'granica', 'zewewnętrzne ogrodzenie zagrody, wsi; brama na drodze do wsi' (Hrinčenko, Żel.), u Żel. też 'udział', stukur. *дѣльница* 'część, częśćka; udział; część majątku należna przy podziale' (Tymčenko), brus. dial. *дзѣльница* 'kawałek drogi, mostu wydzielony do naprawiania' (Nosovič). ~

Od *dělnъ* 2., o suf. *-ica* substantywizującym adi. p. I 98.

T. Sz.

dělnica 3. zob. děln'a

dělnikъ 1. *dělnika* 'ten, kto pracuje, działka, pracownik, robotnik, operarius, qui opus facit', pld. też 'dzień powszedni, roboczy'

~ stpol. *dzielnik* XV w. 'robotnik, rękodzielnik', XV—XVI w. 'człowiek, który coś robi, pracownik, robotnik; działacz, sprawca' (Słownik stpol., L., SP XVI IBL), stduż. XVI w. *žělnik* 'robotnik' (Muka), głuż. *džělnik* 'ts.', też 'warsztat' (Pfuhl), 'komórka na len' (: *džěto* 'len', Pfuhl, Zeman), czes. *dělník* 'robotnik, pracownik' od XIV w., dial. 'najemny robotnik w polu' (Bartoš DSM), z czes.: śl. książkowe i przestarz. *delník* 'robotnik, pracownik' (SSJ);

sch. *diđnik* 'ten, kto działa, pracuje, czyni coś, qui opus facit' od XVIII w., dial. *dědnik*, *dělnik*, *djělnik* 'dzień powszedni, roboczy' (RSAN), scs. *дѣльникъ*

Supr. 'warsztat, pracownia' (SJS), bułg. дѣлник 'dzień roboczy' (RBKE, Gerov, BER I 338), maced. делник 'ts.';

strus. дѣльникъ 'operarius' od XI w., ros. dial. дѣльник -ка 'człowiek rzeczowy, znający się na rzeczy, mistrz w swojej dziedzinie' (też дельник -ка), 'chwacki, dziarski człowiek, zuch', 'człowiek chytry, przebiegły, wykretny' (Dal, SRNG), ukr. dial. u Żel. дѣльник 'dzielny, pracowity robotnik', u Hrinčenki ділник = ros. делець 'zdolny pracownik, mistrz w pracy' (ділника і діло боїться, przysłowie), brus. dial. дзѣльник -ка = ros. делец, мастер (дзельника дзело боицца, Nosovič, przysłowie). ~

Por. bliskie słowotwórczo formacje synonimiczne: 1. z tym samym suf.: sle. dělovník 'dzień roboczy' od XVI w. (Pleteršnik, Megiser 1592), 'ustalony wymiar godzin pracy w jednym dniu', petdnevni dělovník 'tydzień, w którym pracuje się pięć dni' (SSKJ), sch. dawne djēļōvnik 'qui agit, facit' od XVI w. (u Vrančicia 'actor', RJAZ); sle. dělavnik 'dzień roboczy' (Pleteršnik, też dial., Tominec Črni vrh), także 'ustalony wymiar godzin pracy w jednym dniu' (SSKJ);

2. z suf. -ць: ros. dial. дельнѣц -ця 'człowiek rzeczowy, znający się na rzeczy, mistrz w swojej działalności' (SRNG, Dal, Opyt Dop.); sch. przestarz. djēļovac djēļovca 'qui agit, facit' od XVII w. (RJAZ, RŠAN); ros. arch. делосѣц 'ts.' (Dal).

Od děl'nyъ, suf. -ikъ w funkcji formantu substantywizującego adi., p. I 90.

T. Sz.

děl'nikъ 2. děl'nika 'ktoś związany z działem, podziałem, dzieleniem: ten, kto dzieli; biorący w czym udział, uczestnik, współnik, particeps'

~ pol. dzielnik -ka 'jako termin matematyczny: liczba, przez którą dzielimy dzielną' od XVI w., dziś także 'znak graficzny, pozioma kreska używana przy przenoszeniu części wyrazów do następnego wiersza' (SJP PAN), dawne od XVI w. 'człowiek, który coś dzieli, w szczególności wykonawca testamentu, ten, kto przeprowadza podział majątku lub uczestniczy przy tym podziale w charakterze świadka' (SP XVI IBL), głuź. dźěl'nik -ka (: dźěl'nica, Pfuhl) 'ten, kto dzieli, dokonuje podziału; ten, kto przeprowadza podział majątku', 'chemik', 'biorący w czym udział, uczestnik, współnik' (Pfuhl; dziś też jako termin matematyczny = pol. dzielnik, Zeman), czes. u Jungmanna děl'nik 'biorący w czym, mający w czym udział', 'chemik' (w tym znaczeniu u Bernoláka);

sle. dial. děl'nik 'ten, kto rozdziela, dzieli', prekm. děl'nik i kajkaw. del'nik 'mający udział, np. ziemię przypadającą z podziału' (Pleteršnik), sch. děl'nik -ka i did'nik -ika 'wspólnik, mający w czym udział, uczestnik, particeps' od XV w. (por. u Vrančicia XVI w. děl'nik 'partiarus', u Belostenca XVII w. del'nik, dionik 'particeps'), 'osoba, która się oddzieliła od czegoś, np. od domu, majątku' (por. dawne od XVI w. 'ten, kto dzieli, distributor, dispensator', RJAZ), bułg. ludowe дел'ник 'przy podziale majątku ziemskiego: każda z otrzymanych części' (RBKE; por. dial. дел'ник 'dział, część majątku ziemskiego, np. pole, łąka', Ivanov SNU XXXVIII 109: Botewgradzkie), 'ten, kto ma w czymś udział, współnik' (И аз съм дел'ник в тая нива 'и аз имам дял в нея', Gerov);

ros. dial. дельник -ка і дельник -ка 'chlew, obora', 'złób dla koni, krów', дельник 'część łąki' (SRNG), ukr. дѣльник -ка 'liczba, przez którą dzieli się inną liczbę' (matematyczne), 'część w mechanizmie, maszynie, słu-

ząca do oddzielania, oddzielająca coś w czasie pracy urzędzenia' (SUM), brus. *дзельнік-ка* 'liczba, przez którą dzieli się inną liczbę' (BRS), dial. *дзельнік-ка* (asymilacja *ln > nn*) 'miejsce w stodole odgradzone od klepiska, sąsiedź' (Bjałskevič Mohylew). ~

Od *dělnz* 2., o suf. *-ikz* substantywizującym adi. p. I 90.

T. Sz.

dělnz 1. *dělna dělno* 'roboczy, związany z robotą, pracą, przeznaczony na pracę, pracujący, działający, czynny, dobrze, ochocho pracujący, działający, gorliwy w pracy; zdatny, zdolny do pracy, do wykonywania czynności, operarius', *dělnz dьnъ* 'profestus', *dělnz čelověkъ* p. *dělnikz* 1. 'operarius'

~ pol. *dzielny* 'umiejący sobie radzić, dobrze się sprawiający' (np. 'robiący co umiejętnie, sprawnie; dobry, energiczny, czynny', 'waleczny, bitny, mężny', też dial. sli. *żelni* 'waleczny, mężny', Lorentz PW) od XVI w., przestarz. a dziś rzadkie i książkowe 'skutecznie, silnie działający, mogący dużo zdziałać; skuteczny, potężny' od XVI w. (dawne w XVI w. też wyjątkowo 'pracujący, działający, o pszczołach', w XVI—XVII w. jako derywat od *dziato* 'armata' *dzielny* 'działowy, armatni', w XVI w. 'złożony z dział'), dawne 'mocny, tegi, silny' (np. z XVIII w. *dzielniejsze* piwo z serem 'posilniejsze', L.), dial. *dzielny* obok 'śmiały, odważny' także 'duży; okazały, dobrze rozwinięty', np. *dzielny* koń (Szymczak Domaniewek; w języku litrackim *dzielny* koń 'wytrzymały, silny, ognisty' od XVI w.), u Kn. XVII w. *dzielny* 'rozsądny, roztropny, baczny' (L.), dłuż. *żelny* 'pracowity, działający, czynny; gorliwy', głuź. *dźelny* 'pracowity, działający, tyżący się pracy, roboczy' (według Pfuha z czes., Zeman nie notuje), czes. *dělný* 'pracujący' od XV w., 'pracowity, gorliwy w pracy' (też dial., np. Bartoš DSM, Hruška DSCh), 'tyżący się pracy, roboczy' (stąd ludowe *dělný den* 'dzień powszedni, dzień pracy', np. Bartoš l. c., Kott Dod. DSM, Mařina Mistrřice, poświadczony już w stczes. w XV w., Gebauer Sl.), sła. książkowe i przestarz. *dielny* 'czynny; aktywny' (z ros., SSSJ);

sch. dawne wyjątkowe z XVIII w. *djelni dan* 'dzień roboczy, profestus' (RJAZ), według Skoka ER I 412 u Belostenca 1 raz *dělan dělna* (RJAZ nie notuje), cs. *дѣльнъ* 'zdatny do czynu, do działania, skuteczny, efficax' (Miklosich LP);

strus. *дѣльнѣмѣ* 'zdatny do pracy, do czynu, do działania', ros. *дѣльный* (*дѣлен дельнѣ дѣльно*) 'sprawny, zdolny do pracy; rzeczowy, rozsądny, roztropny, zdolny, dzielny; zdatny do obróbki, do produkcji', przestarz. 'przeznaczony do pracy, np. *дѣльный день* 'dzień powszedni, roboczy' (SSRJ), dial. *дѣльный* 'odpowiedni, zdatny do czego', 'wysokiej jakości, dobry', 'piękny, postawny', 'przyrzadzony, gotowy, o ikrze wyjętej z ryby i nasolonej' (SRNG), ukr. dial. *дільний* 'roboczy' (np. *дільний час тепер; тепер жнива, время дільне*, Hrinčenko), u Żel. *дільний* też 'czynny, chwacki, dzielny', śrukr. *дѣльнѣмѣ* (Rudnyčkyj ED II 141 z XVII w.), brus. dial. *дзельносьць* 'umiejętność zrobienia czegoś, biegłość w czymś, zdolność do czego' (Nosovič). ~

Por. cs. *дѣльсьнѣ* 'rerum' (od sekundarnego *dělo dělese*, p. wyżej pod suf. *-es-*, II 30).

Z pol.: lit. *dėlnas* 'wierny, oddany, słuszny, prawy' (LKŽod., dziś wyraz nie używany).

Adi. od *dělo*.

T. Sz.

дѣльнѣ 2. *дѣльна дѣльно* 'dotyczący działu, podziału, dzielenia; związany z podziałem, działem, dzieleniem', 'dający się dzielić podzielny'

~ pol. dawne *dzielny* 'dzielący, dzielony, dający się dzielić', np. *dzielny* kopiec, *dzielna* linia (L., stąd SJP PAN), w podobnym znaczeniu już w XVI w. 'dający się oddzielić, odmienny, odrębny, różny (od kogo)' (SP XVI IBL) i dial. śl. *żelni* 'podzielny' (Lorentz PW), stpol. już w XIV—XV w. *dzielny*, *dzielni* 'taki, który nie żyje z rodziną we wspólnocie majątkowej, któremu wydzielono część ze wspólnego majątku', 'podlegający podziałowi', stąd w połączeniach z subst. w znaczeniach specjalnych, np. z XIV—XV w. list *dzielny* 'pisemny akt podziału (majątku)', z XV w. *dzielni(i)a* owca 'owca dawana tytułem zatwierdzenia podziału majątku chłopskiego' (por. też z XVI w. *dzielne* subst. n. 'opłata dla dworu przy podziale majątku kmiecego, uiszczana przez chłopa pozostającego na roli', SP XVI IBL), w XVI w. wyjątkowo *dzielny* 'obdarzony czym, wyposażony w co', głuź. *dźelny* 'podzielny', u Pfuhla też 'mający, biorący w czymś udział', 'częściowy, działowy', czes. dawne *dělný*, stczes. *dělný* 'mogący być podzielony, podzielny, divisibilis, particularis', 'mający udział, biorący lub mogący brać udział, część' od XIV w. (Gebauer Sl., Jungmann), u Jungmanna też 'rozdzielny, dzielący' (np. stěna *dělná* 'ściana rozdzielająca, działowa'), 'oddzielny, różny';

śle. *dělen -lna* 'częściowy; połowiczny' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *dionī* (*dionī*) 'częściowy, odnoszący się do części czegoś, do działu', 'oznaczający granicę między częściami, działami' (RMat.; RSNAN też *dělnī, dījelnī*), w RJAZ *dijelan diōna* 'particeps' (wyjątkowe czakaw. XVI w.), 'divisibilis' (wyjątkowe XVI w.), 'partialis' (wyjątkowe XVIII w.), stsch. XIV w. *dělně* 'górski, montanus' (RJAZ), sch.-cs. *дѣльнѣ* 'montis' (Miklosich LP);

strus. *дѣльнѣм грамотѣ* 'gramota dotycząca podziału, dzielenia' od XIV w. (Srezn.), ros. dial. *дѣльный -ая -ое*, np. *дѣльная пашня* 'ziemia orna, rola podlegająca podziałowi' (SRNG). ~

Por. 1. adi. od *dělz* z suf. *-ovъ*: pol. *działowy* 'obejmujący swym zakresem pewien dział', 'dotyczący działów majątkowych', 'dzielący, oddzielający co' (SJP PAN, SW; L. bez dokumentacji), śl. *dielový* (adi. od *diel*) 'częściowy' (SSJ, Isačenko SRS), strus. *дѣловѣм*, np. *дѣловѣм земѣм* 'ziemia podlegająca podziałowi', *дѣловѣм грамотѣ* 'gramota, dotycząca dzielenia, podziału' XIV w. (Srezn.), ros. dial. *деловый* 'przeznaczony do podziału, o użytkach sianokosowych', *деловый, деловый* 'rozdzielony, podzielony' (SRNG: archang.), u Dala (stąd SRNG) jako stare *деловѣй* 'podzielny, rozdzielny, odnoszący się do podziału, rozdziału';

2. z suf. *-ov-ynъ*: głuź. *dźělowny* 'częściowy' (Pfuhl), czes. *dělovny* 'odnoszący się do działów, części' (Jungmann), sch. przestarz. *dělovān, dījēlovān* jako termin matematyczny 'odnoszący się do dzielenia; ułamkowy' (RSAN).

Adi. od *dělz* z suf. *-ynъ*. T. Sz.

дѣльн'а pln.: zach. i pld. **дѣльница 3.** 'miejsce, gdzie wykonuje się jakąś pracę, pracownia, warsztat, officina'

дѣльн'а: ~ głuź. *dźělnja* 'warsztat' (Pfuhl), czes. *dělna* (stczes. XVI w. *dielna*) 'warsztat, pracownia', dial. moraw. *dělna* 'pomieszczenie, w którym się tłoczy olej, olejarnia' (Bartoš DSM, Malina Mistřice), śl. *dielna* (dial. *dielēn*, Kálal) 'warsztat, pracownia, zwłaszcza rzemieślnicza';

ukr. u Żel. *дѣльня* 'laboratorium'. ~

dělnica: ~ czes. przestarz. *dělnice* (u Jungmanna też *dílnice*) 'warsztat, pracownia' (Přír. slov.);

sch. dial. *dělnica* 'stół, warsztat stolarski' (RSAN), scs. Supr. *дѣлница* 'miejsce pracy, pracownia' (p. Diels AG II 51; wg SSJ I 550—1 *дѣльничъ*, cs. *дѣльница* 'ts.' (Miklosich LP). ~

W poszczególnych językach powstały nowsze formacje: 1. czes. dial. zach.moraw. *dělnišče* 'miejsce obróbki drewna w lesie' (Bartoš DSM);

2. ros. dial. *делуце* 'bielenie płótna' (SRNG);

3. cs. XIV w. *дѣлашце* 'officina' (Miklosich LP);

4. śle. *dělnica* 'warsztat, pracownia, dom pracy' (Pleteršnik), sch. przestarz. *djelaonica*: *djelaonica* 'pracownia, warsztat' (RSAN), dial. *djěljaonica*: *djěljaonica* 'stół, warsztat stolarski' (Vuk), dawne 'pracownia, warsztat' (RJAZ); rus.-cs. *дѣльница* 'γουνάρια' (Srezn.);

5. głuź. *džělaniščo* 'miejsce, warsztat pracy; zakres działania';

6. rus.-cs. (już w XI w.) *дѣлательница* 'officina' (Srezn.);

7. dłuź. *žělarnja* 'warsztat; dom pracy', głuź. *džělarnja* 'warsztat';

8. dłuź. *žělarnica* 'warsztat', śle. *dělárnica* 'dom pracy' (Pleteršnik).

Nomen loci od *dělati* z suf. *-yn'a* (pierwotnie abstractum od adi. *dělnъ* z suf. *-ja*, p. I 138—9), o suf. *-yn-ica* zob. I 98. W. B.

-děl'a 1. m. 'kto coś robi, wykonuje'

Tylko w złożeniach, por. głównie psł. *drzewoděl'a*, *děrvoděl'a*, a także inne formacje o lokalnym zasięgu, np. strus. *земледѣль* 'rolnik, γεωργός' (Srezn. XII w., Miklosich LP), u Dala przestarz. *верводѣль* 'kto wyrabia sznury, liny', *зрободѣль* 'kto wyrabia trumny', ros. dial. *безделя* *-ли* i *бездѣль* *-ли* m., f. 'próżniak, niepoń' (SRNG).

Nomen agentis od *dělati*. O suf. *-ja* w tej funkcji zob. I 83.

M. Š.

děl'a 2. f. 'robota, praca, dzianie np. sieci', 'coś zrobionego, wykonanego, dzianego np. sieć rybacka'

Jako simplex tylko w ros. dial. *дѣля* *-ли* 'sieć rybacka' (SRNG; nomen acti);

również rzadkie są composita, por. ros. dial. *безделя* (dziś w funkcji adv.): *ребѣ безделя*, *так ты и сиди* (o kimś, kto się zasiedział w gościnie, SRNG), też nomen acti dial. *безделя* f. 'coś bezwartościowego, drobiazg, głupota';

tutaj także psł. *ne-děl'a*, zob.

Nomen actionis > nomen acti od *dělati*. O suf. *-ja* zob. I 81—3. Por. też *děl'ь*. *M. Š.*

děl'a 3.: pld.-wsch. też **děl'ь 3.**: **děl'ma** postpositio cum gen. 'dla, z powodu, propter, causa', **boga děl'a** 'dla boga, ze względu na boga', **sego děl'a, togo děl'a** 'dlatego', **čyso děl'a** 'dlaczego'

děl'a: ~ stpol. wyjątkowe (Bogurodzica) *dziela* postpositio cum gen. 'dla, ze względu na, gratia, propter' (Twego *dziela* krzciciela, bożyce, usłysz głosy);

stsch. zach. XV—XVI w. *dilja* postpositio lub praep. cum gen. 'z powodu, ze względu na, propter, causa' (Rec mi boga *dilja!*, RJAZ II 390, Skok ER I 413), scs. Supr., Sav. *дѣла* postpositio cum gen. 'propter, ob, per', 'dla, z powodu': *сѣбота уловена дѣла бысть а не уловенъ сѣботѣ дѣла*;

СЕГО ДѢЛА ПРОТОСТЬ ИМѢАШЕ (też *cs.*, SSSJ, *sch.-cs.* XIII w., RJAZ I. c.), *stbułg.* ДѢЛѢ postpositio cum gen. 'dla, z powodu': БОГА ДѢЛѢ, СЕГО ДѢЛѢ, УЕСО ДѢЛѢ, ТѢХЪ ДѢЛѢ (Vondrák, O mluvě Jana Exarcha Bulharského, Praha 1896, 10—11);

strus. ДѢЛА postpositio cum gen. 'z powodu, dla; dzięki': ЗАПОВѢДИ ДѢЛА ПОДЪИМИ ОУБОГА; ЖЕНИСИ ОУ БОГАТА ТЕСИИ УТИ ДѢЛА; БОГА ДѢЛА НЕ ЛЕНИТЕСА (Srezn.), *ukr.* u Hrinčenki *dilja* (u Żel. *dilja*; *stukr.* ДѢЛА : ДИЛА, Тумчѣнко) postpositio cum gen. 'ze względu, z powodu, causa, propter' (= *dla*): БОГА *dilja*, *brus.* *džéla* *praep.* cum gen. 'ze względu na, z powodu; dla': я зраблю гэта *džéla* вас, *dial.* прыняси *džéla* каровы клінцоў (Bjalkievič Mohylew, też Šaternik Červ.), *dial.* także *džéle* (*dželé* дружбы цыган повесився, Nosovič; stąd *pol. dial.* z Litwy *dzielo* 'względem, wedle', Karłowicz SGP), *stbrus.* ДѢЛА często jeszcze jako postpositio: УОГО ДѢЛА, ТЕБЕ ДѢЛА, СЕГО ДѢЛА, КОРОЛЕВСТВА ДѢЛЕ ИМѢАШИГО (XVI w., Karskij Belorusy II—III 426). ~ *děl'*: ~ *stl.* rzadkie *děl'*: *za-děl'* 'z powodu, ze względu na', *za tega děl'*, *zategaděl'* 'dlatego, z tego powodu', *stsch. zach.* XV—XVII w. *dil*, *dilj* postpositio i *praep.* cum gen. = *dilja*: molim te boga *dil*; patim toga *dil*; upalih u nemoć *dilj* straha (RJAZ II 385, 390), *stbułg.* ДѢЛЬ = ДѢЛѢ: ПТИЦЕ ДѢЛЬ (Vondrák I. c.);

strus. wyjątkowe XV w. ДѢЛЬ postpositio cum gen. 'z powodu, dla': А НАМЪ... ШЕСТИИ ЧАСТЬ ВЪ ПЕРЕРИЕ РѢКИ, ПРОВЗДОУ ДѢЛЬ (Srezn.). ~

Tu może należy też *stpol.* rzadkie XVI—XVII w. *dziel*... *dziel* spójnik rozłączny 'badź... badź, czy... czy, albo... albo' (SP XVI IBL, L., Bednarczuk PSP 56).

děl'ma: ~ *scs.* ДѢЛЪМА postpositio cum gen. = ДѢЛА: ИЗБРАНИИ ПРАВДЫ ДѢЛЪМА; ТОГО ДѢЛЪМА ВЕЛИИ ЧЪСТИ ИМѢАХЪ, *Supr.*, też *cs.* (SSJ);

strus. ДѢЛЪМА postpositio cum gen. 'z powodu, ze względu na, dla, propter, causa', *ukr.* u Żel. *dil'ma* = *dla*, *чезез* (też u Тумчѣнкі I 861 z XVI—XVII w. ДѢЛА). ~

Por. dłuż. *adv.* *žela*, *žela*, *žila* 'obok, mimo, koło' (semantyka wskazuje na stare skrzyżowanie z *psł.* *del'a*, Kopečný ESSB I 1, 59).

W niewątpliwym związku z *dělo*, *děl'* 1. (zob.). Ślady pierwotnej motywacji zachowały się w *stl.*: *za-dělo* 'z powodu, dla', np. *za božje dělo* 'dla Boga', *za naših pregreh dělo* 'z powodu naszych wykroczeń' (Berneker SEW I 196). Postać *děl'a* (budowa jak w synonimicznym *čěl'a*) sięga epoki *bsł.*: *lit.* *dėl* (dziś *praep.* cum gen., w *stlit.* też postpositio), *dėlei* (*praep.* i postpositio cum gen.), dawne *dėla*, *dėlia* 'z powodu, dla' (LKŽod., Otrębski GL III 315: *dėliai* > *dėlei* > *dėl*), *łot.* *děl*, *dělā*, *dėl*, *děl'* *praep.* i postpositio cum gen. 'z powodu, dla', przyczynowe i celowe (Endzelin LG 501—2). O żywej motywacji wyrazu *lit.* (: *dėti* 'kłaść, stawiać') p. Fraenkel LEW 87. — Formacja *děl'* reprezentująca produktywną kategorię *adv.* na -ь (o niej Vaillant GC II 2, 683—8) jest motywowana przez paralelną do *dělo* postać *děl'* (zob. *děl'* 1. — O suf. -*ma* (punkt wyjścia: *instr.* dualu tematów na -i-) w *děl'ma* zob. Vaillant GC II 2, 692. Rozwój znaczenia jak w łac. *causā* *adv.* (*abl.*) 'z powodu, dla, ze względu': *causa* 'przyczyna; dzieło, sprawa, rzecz, przedmiot'.

Berneker SEW I 195—6, Trautmann BSW 48, Sławski SE I 147, Vasmer REW I 338, Kopečný ESSB I 1, 55—9. — Wyrazy *bałt.* oddzielał od słow. bez przekonującego uzasadnienia Fraenkel LEW 86—7. — *Iljinskij* SM 90—1,

RFV LX 434 uważał psł. děl'a za skostniały gen. comparationis subst. děl'b 'część, podział' (ie. del- 'długi, wydłużać' p. dsl'a, dsliti, d'gŕo). Nie widać podstaw.

W. B. — F. S.

děl'anica zob. děl'anŕka

děl'anŕka pln. : wsch. děl'anica 'dzielenie, podział', 'coś podzielonego, rozdzielonego na części, na działki, kawałki; część czegoś, dział; kawałek ziemi, pola uprawnego'

děl'anŕka: ~ pol. dial. dzielanka 'mięso pokrajane na równe kawałki, na obiad' (Karłowicz SGP z okolic Augustowa), 'kwadratowa lub prostokątna część lasu oddzielona rowami, liniami' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna, tu zapewne z brus.);

ros. деланка 'działka, poletko ziemi uprawnej lub działka do wyrębu' (SSRJ, Dal), przestarz. i dial. 'część czegoś' (ib.), dial. деланка 'podział pracy rzemieślniczej' (Dal), 'część pokosu, lasu, pola itp.' (Melničenko Jaroslavl), ukr. ділянка 'działka ziemi, działka w lesie, poletko; część powierzchni czegoś' (SUM, Hrinčenko), 'połowa wiązki lnu, konopi' (Hrinčenko), brus. дялянка 'działka ziemi, lasu itp.' (też dial., Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno), 'działka ziemi pod lasem', 'to, co otrzymuje się przy dzieleniu, część, udział' (BRS, to też dial., Šaternik l. c.). ~

děl'anica: ~ ros. dial. деланица 'niewielki kawałek, działka ziemi ornej' (Slovar' Rjazan.), ukr. dial. діляниця 'podział, dzielenie' (Hrinčenko). ~

Por. ros. pot. lud. деланя 'działka' (SSRJ, Dal).

Nomen actionis > nomen acti od partic. praet. pass. děl'anŕ (od iter. děl'ati < děl'iti), o suf. -ŕka, -ica p. I 94, 98—9. Co do rozwoju znaczenia por. děl'nica, děl'enica.

T. Sz.

děl'ati děl'ajo iter. do děl'iti

~ sch. dawne XVI—XVII w. dijel'jati dijel'jäm (akc. wg RJAZ) iter. do dijel'iti (RJAZ, Skok ER I 407), bułg. u Gerova делѣвам iter. do делѣ.

Poza tym tylko w formacjach prefiksalnych: pol. np. nadzielać 'nadawać komu ziemię z podziału gruntów' (SJP PAN), już w XV w. nadzielać 'udzielać, użyczać, donare, erogare' (Słownik stpol.), oddzielać 'stanowić przegrodę, przedział; odgradzać, przedzielać (czym)', 'odłączać, odsuwać co od czego, rozdzielać co', 'rozłączać kogo z kim; powodować rozstanie; odłączać od kogo, odseparowywać' (SJP PAN; już stpol. XV w. oddzielać 'dzielić, rozdzielać, separare, remove'), podzielać 'brać w czym udział, współuczestniczyć w czym, przeżywać co wspólnie, korzystać z czego wspólnie z kim, dzielić z kim coś', przestarz. 'dzielić, rozbijać na części' (por. w XVI w. podzielać żołd między żołnierze, Mącz.), dial. np. kasz. rozgelac, vęgelac, odgelac (Sychta SK; u Lorentza PW tylko *želac *želaję iter. do želac), głuź. podźéleć -la někoho z něčim 'obdzielać (kogoś czymś); pamiętać (o kimś w testamentie)' (Zeman), rozďéleć -la 'rozdzielać; rozróżniać, odróżniać' (Zeman), czes. podlleti -ejí koho čím 'rozdzielać, rozdawać coś między kogo; dzielić się z kimś czymś; mieć w czymś udział, uczestniczyć w czymś', rozďlleti (se) 3 pl. -ejí 'rozdzielać (się)' (Přfr. slov.), stczes. np. nadieteletí -eju imperf. do naděl'iti (Slovník stč.), śl. oddiel'at' -l'a (sa) 'odłączać (się)', podiel'at' sa na čom książk. 'mieć w czymś udział, uczestniczyć';

sčs. **РАЗДЕЛАТИ РАЗДЕЛИТИ** 'oddzielać, dzielić, rozdzielać', też sč. np. **ОТЪДЕЛАТИ** 'separare' (Miklosich LP), bułg. np. **разделям** imperf. do **разделѣ** (RBKE); strus. **РАЗДЕЛАТИ** -ЛЯЮ 'rozłączać', 'skracać', 'odpuszczać grzechy, rozgrzeszać' (**РАЗДЕЛАШЕШЬ ГРЕХЫ**), ros. **разделять** -ЯЮ imperf. do **разделим** (SSRJ), dial. np. **поделѣться** 'dawać komuś część czegoś, dzielić się' (Słovary Rjazan.), ukr. **поділяти** -ЛЯЮ imperf. do **поділім**, **розділяти** -ЛЯЮ imperf. do **розділім** (URS), brus. **раздзяляць** imperf. do **раздзяліць** (BRS). ~

Por. dłuż. **kuželowaš** iter. do **kuželiš** (Muka), głuż. **podžělowaš** -uje 'obdzielać (kogoś czymś)', **rozdžělowaš** -uje 'rozdzielać; rozróżniać, odróżniać' (Zeman), czes. **podělovati** koho čím 'dawać komuś dział, część czegoś, rozdzielać coś między kogoś, obdarowywać kogoś czymś' (Přír. slov.), sła. **rozdel'ovat'** sa imperf. do **rozdelit'** sa (SSJ), ste. **oddjeljevati** -újem imperf. do **oddeliti** (Pleteršnik), **podeljévati** -újem (: **podeljávati** -am) imperf. do **podeliti** (Pleteršnik), sch. dawne XVI—XVII w. **djeljévati se** **djeljujem se** imperf. do **djeljiti se** (RJAZ), maced. **поделюва** imperf. do **поделу** (RMJ), stukr. **дѣлявати** XV w. iter. do **дѣлати** (Tymčenko).

Od **děliti**, o suf. **-ati** **-aje-** w funkcji tworzenia czasowników imperf. i iter. p. I 47. T. Sz.

děl'enica 'dzielenie, podział', 'coś podzielonego, rozdzielonego na części, na działy, kawałki, część czegoś, dział; kawałek ziemi, pola uprawnego'

~ czes. **dělenice** 'dzielenie' (Přír. slov.);

bułg. dial. **деленіца** 'część pola, łąki, lasu itp., którą ktoś posiada jako część dziedzictwa, spadku' (SNU XXXI 257: Teteven), maced. **деленица** 'o kobiecie: ta, która się oddzieliła np. od rodu, rodziny', 'podzielony dom' (RMJ);

ros. dial. **деленіца** 'działka, zagon wydzielonej komuś ziemi, udział' (SRNG, Dal: pln.), 'część', 'część lasu wydzielona jednej rodzinie do wyrębu' (SRNG), ukr. dial. **діленіця** 'Teilung der Habe nach dem Tode, podział majątku po śmierci właściciela' (Žel.). ~

Por. 1. czes. rzadkie **dělená** 'dzielenie' (Přír. slov.);

2. dobrze poświadczony paralelnie utworzony w poszczególnych językach słów. derywat **děl'enška**: głuż. **džělenka** 'pożegnanie, rozstanie się, rozłąka' (Zeman), czes. **dělenka** 'rodzaj sylabowej zagadki, szarada' (Přír. slov.), bułg. dial. **делѣнка** 'биле, що се дава за развала, за раздяла, развалниче' (Gerov), ros. dial. **делѣнка** 'połowa kądzieli; część lnianego włókna, oddzielana przy rozczesywaniu od garści; ilość tego włókna, chwytna w rękę na raz', 'część czegoś' (SRNG), brus. dial. **дзялѣнка** 'część, udział' (Nosovič).

Nomen actionis > nomen acti od partic. praet. pass. **děl'enš** (p. **děliti**), o suf. **-ica** p. I 98-9. Co do rozwoju znaczenia por. **děl'nica**, **děl'anška**. T. Sz.

děnica : **děňka** pln. 'coś tkanego, dzianego', zach. też 'barć wydłubana w drzewie' **děnica**: ~ stpol. XIV—XV w. **dzienica** : **dzianica** 'przykrycie, opona', 'barć, pień drzewa zawierający barć', stczes. **dienič** (**dīnič**) f. 'przykrycie, opona, całun, kobierzec' (Gebauer SI. I 220—1);

ros. dial. **дѣница**, **дѣніца**, **дѣніца** 'dziana wełniana rękawica' (Dal, SRNG, o zasięgu Derjagin Dial. leks. 1973 s. 44—6). ~

Por. sch. dial. **děnica** 'rodzaj kielbasy' (RSAN), bułg. **удѣница** 'rodzaj kielbasy z mielonego mięsa w cienkim jelicie'.

děňka: ~ pol. dawne i dial. **dzianka** 'drzewo, w którym wydrążono ul, barć'

(SJP PAN: XIX w., Karłowicz SGP: Kurpie, wg L. dem. od *dzienia*), dawne XVIII w. 'dziana szata; nocna kamizelka' (L.), słuz. **děnka* 'ul' (wskazują nań NT XIV—XV w. *Dengkewicz, Denkewicz, głuż. Dženikecy, Eichler* Issled. serboluż. 193);

ros. dial. *дѣнка, дѣнка* 'dziana wełniana rękawica' (Opyt, Dal, SRNG, Derjagin l. c.), brus. dial. *дзянкi* pl. 'rękawice' (Scjaškovič Grodno). ~

W poszczególnych językach słow. występują derywaty od podstaw sekundarnych: 1. *dějanića*: ros. dial. *дѣяніца* 'dziana rękawica wełniana' (Opyt, Dal, SRNG, Derjagin o. c. 44);

2. *dějanička*: ros. dial. *дѣянка* 'dziana rękawica wełniana' (Dal, SRNG, Derjagin l. c.);

3. *děvenica*: śle. dial. *devenica* 'kielbasa' (Pleteršnik), sch. od XVI w. *djevènica* 'rodzaj kielbasy', ros. dial. pskow. *дѣвеніца* (: *дѣянка, дѣянка*) 'dziana rękawica wełniana' (Derjagin l. c.).

Od partic. praet. pass. *děnz*, o suf. *-ica, -zka* zob. I 98, 94.

W. B.

děņti zob. **děti** 2.

děnz *děna děno* partic. praet. pass. od *děti*

~ pol. od XIV w. *dziany* (dawne *dzian*) partic. praet. pass. do *dziać*, dawne drzewo *dziane* 'pień drzewa z wyrobioną barcią' (od XV w., dial. substantywizowane adi. *dziono* 'wydrażenie pnia, część ula', Karłowicz SGP II. 430 s. v. *dzień* f.), szaty *dziane* 'wykonane szydełkiem' (od XV w.), robota *dziana* 'haftowanie, wyszywanie' (XVI w.), dial. *dziany* pas; dobrze *dziane* o futrze 'geste, puszyste' (Karłowicz SGP), dłuż. XVI w. (Jakubica) *psźwożeny* 'ubrany, przyodziany', czes. *oděn, oděný*, przestarz. *odín* partic. praet. pass. do *oditi* 'ubrać; okryć, przykryć';

sch. *dijen* (stsch. *dějen*), *djèn* partic. pass. do *djèti* (w czasownikach prefigowanych, RJAZ), scs. *одѣнь* partic. praet. pass. do *одѣти* 'okryć, odziać', bułg. *наден* 'nałożony, przyszukowany' (Gerov). ~

Por. subst. stpol. wyjątkowe XV w. *dzieniec* 'drzewo z wyrobioną w nim barcią'.

Partic. praet. pass. do *děti dē-jō, dějati*. Kontynuuje ie. **dhē-no-*. Dokładne odpowiedniki: stwniem. *gi-tān*, ags. *dōn* 'uczyniony, zrobiony' < **dhē-no-*. Trautmann BSW 48, Pokorny IEW 236.

Por. *děta*.

W. B.

děņzka zob. **děnica**

děnz f. zach. 'wyrobiona, wydłubana w drzewie dziupla dla pszczoł, barć'

~ pol. dial. *dzień* f. 'dziupla dla pszczoł wydłubana w rosnącym drzewie' (Karłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz. 121). ~

Por. pol. dawne od XV w. i dial. (Maciejewski l. c.) *dzienia* = *dzień*.

Derywat prymarny od *dějō dēti* z suf. *-nz* (zob. I 117). Możliwe jednak, iż wyraz jest oparty na partic. praet. pass. *děnz*.

Por. *děbь*.

W. B.

děņje nomen actionis > nomen acti do *děti*

~ pol. *dzianie* nomen actionis do *dziać*, stpol. od XV w. *dzienie* n. 'barć wydrażona w żywym drzewie', w XV w. też 'schówek w ścianie', 'wyobraże-

nie czegoś, phantasia', parciane *dzienie* 'plócienne odzienie', dial. iygł'iécki do *žúna* 'igły do wyrobu dzianiny' (Gruchmanowa Kramská 69), czes. *dĕní* n. nomen actionis do *díti se*, stczes. *dĕnie*, *dĕnienie* 'działanie, actio', dial. walańskie *deni* 'część ula' (Bartoš DSM);

rus.-cs. *дѣние* 'działanie, actio, czyny, uczynki; stworzenie, istota' (Srezn., Miklosich LP). ~

Na szerszy pierwotnie zasięg wyrazu wskazuje *odĕnĕje* (zob.).

W kilku językach słow. spotyka się też paralelną formację od *dĕtz*: dłuż. *žase* n. 'to, co utkane, dziane; przędza, dzianina, tkanina; przyrząd do wyrobu dzianiny', głuź. *džéce* n. 'Wirken; Träumen' (Pfuhl), śl. *dĕtje* 'położenie, sytuacja' (Pleteršnik).

Od partic. praet. pass. *dĕnz*, o suf. *-tje* zob. I 85.

W. B.

dĕpti *dĕbq* pld. 'iść po cichu, na palcach, powoli, ukradkiem; skradać się, czaić się, insidiari', iter. **dĕbati** *dĕbajo*

~ sch. dial. *dĕpti dĕbĕm* 'skradać się (przy łowach); czyhać, czatować, czaić się, zasadzać się' (RJAZ, RSAN: wsch.);

tu może też scs. partic. praet. pass. *оу-дѣбчѣнъ* (zamieszczone pod *dĕb-ŋoti*). ~

Iter. **dĕbati**: ~ sch. dial. kajkaw. *debāti* 'czatować, czyhać, czaić się' (Herman Filologija VII 79: Virje), według Mažurancica Prinosi 499—500 *debati*, *dĕjebati* 'ts.' znane różnym gwarom (nie potwierdzają jednak tego RJAZ i RSAN), w XVIII w. czakaw. (?) u Vitezovicia *debati* 'iść powoli, pedetentim ire', *dĕbajući* 'pedetentim' (Matić Rad JA 303 s. 22), bułg. dial. *dĕbam* 'czaić się, czatować' (BDial. II 150: Rodopy), maced. dial. *dĕbam*, *dĕbaj* ra (Vidoeski Kumanovo 81, bez znaczenia). ~

Do *dĕbĕti*, o budowie zob. I 43—4. — Według Merkulovej Etim. 1968 s. 86 należy tu też dalekie znaczeniowo ros. dial. pskow. *дѣбать* 'łamać' (w SRNG nie poświędzone). Mało prawdopodobne. W. B. — F. S.

dĕra 'otwór powstały np. wskutek uszkodzenia przedmiotu, rozdarcie, szpara, scissura, conscissura, foramen', 'otwór w budowlach, sprzętach, narzędziach, foramen', 'zagłębienie, wydrążenie, dół, jama, jaskinia, nora, cavum terrae, foramen', dem. **dĕrĕka** pln.

~ dłuż. *žĕra* 'otwór, dziura, wydrążenie; jama, nora jako więzienie', dial. *žĕra* 'otwór, dziura' (Fasske Vetschau), głuź. *džĕra* 'dziura, otwór, wydrążenie, wyłom; szczyrba; jama, grotta; więzienie', też dial. np. Michalk Neustadt, czes. *dĕra* instr. sg. *dĕrou*: *dĕrou* 'dziura, otwór, wydrążenie; dół, jama, nora, barłóg; szpara, szczelina', przen. 'małe, ponure, zapadłe miejsce; więzienie', stczes. *dĕra* 'dziura, otwór; pieczara, jaskinia' (Gebauer Sl.), dial. *dĕra*: *d'ira* 'dziura, otwór' (np. Siatkowski Kudowa II 108, Skulina Mor.-slov. 142, Utěšený Čes.-mor. 58), śla. *dĕra* 'dziura, otwór; jama, nora; rozpadlina, wykop; barłóg zwierzęcia', przen. 'zapadła miejscowość, nieprzytulne, ponure miejsce', wulg. 'vulva', dial. *d'jera* (Habovštiak Orava 20, 73, Kálal), *d'era*, *džera*, *žĕra*, *žĕjera* (Kálal, Sipós Bükk-Gebirge);

śl. *dĕra* 'rozdarcie, dziura w odzieży; dziura, otwór' (u Pleteršnika: prekmurskie), cs. *дѣра* 'scissura' (Miklosich LP);

strus. *дѣра* 'otwór; przełaz', ukr. *дiрa* acc. *dĕpy* 'dziura, otwór; zagłębienie, szczelina', u Hrinčenki też 'przełaz', dial. łemk. *d'ira*: *d'irá*, *žira* 'dziura' (Stieber AJLemk. m. 405). ~

Dem. *děřka*: ~ dluz. *žěrka* 'dziurka, otworek; dziurka w nosie', 'dziurka w plastrze miodu', gluz. *džěrka* dem. do *džěra*, u Pfuha też *džěrka* 'ts.', dial. *džěrka* (nosowa) 'dziurka w nosie' (Michalk Neustadt), czes. *dirka* dem. do *dira*, już stezes. *dierka* 'ts.', też dial. *dirka* 'ts.' (np. Horečka Frenštát), śla. *dierka* dem. do *diera*, dial. też *dzierka* 'ts.' (np. Kálal);

ukr. *dipká* 'szpara, dziura, otwór', dial. 'ts.' (np. Hrinčenko), u Żelechowskiego *dipká* 'dziurka, otworek'. ~

Nomen actionis > nomen acti od *děro* *dirati*. Budowa i wzdłużenie samogłoski rdzennej jak w paralelnym *dira* 'rozdarcie' > 'dziura, otwór'. Zob. I 59—61. Stosunek *děra* : *dira* jak iteratywnych *děratí* : *diratí*.

Zob. *dera*, *dora*, *dira*, *dura*, *dyra*.

W. S.

děratí zob. **diratí**

děratъ *děrata* *děrato* zach. : zach. **děrovatъ** : wsch. **dirovatъ** 'mający dziury, przedziurawiony, dziurawy'

děratъ: ~ pol. dial. śli. *žerati* 'pełen dziur' (Lorentz PW), dluz. *žeraty* 'dziurawy, przedziurawiony', gluz. *džeraty* 'ts.' (też dial., Michalk Neustadt). ~

děrovatъ: ~ pol. dial. śli. *žerovati* (: *žerovati*) 'pełen dziur' (Lorentz PW), czes. rzadkie *děrovatý* 'dziurawy' (Přír. slov.). ~

dirovatъ: ~ strus. *ди́роватыи* 'dziurawy', ros. dial. *дупосамый* 'ts.' (SRNG: Wołogda). ~

Por. ros. dial. *дупáмый*, *дупáмый* 'dziurawy' (SRNG).

W poszczególnych językach słow. są też podobnie zbudowane adi. od synonimicznych podstaw *dura*, *dyra*: 1. pol. dial. śli. *žurati* 'dziurawy' (Lorentz PW);

2. pol. dial. kasz.-śli. *d'urovati*, *žurovati* (*žurovati*) 'dziurawy' (Sychta SK, Lorentz PW);

3. ros. pot. i dial. *дупосамый* 'dziurawy, zniszczony', dial. też 'rozbity, pęknięty' (SRNG).

Derywaty od *děra*, *dira* z suf. *-(ov)atъ*, co do *-ov-* por. kasz.-śli. *žurovi* 'dziurawy' (Lorentz PW).

W. B. — F. S.

děravъ zob. **doravъ**

děrovatъ zob. **děratъ**

děrovitъ *děrovita* *děrovito* zach. 'mający dziury, przedziurawiony, dziurawy'

~ pol. dial. śli. *žerovati* 'dziurawy' (Lorentz PW), gluz. *džerovity* 'ts.', czes. *děrovitý* 'ts.' (Přír. slov.). ~

Por. 1. stezes. *děravitý* 'dziurawy' (Gebauer Sl.);

2. pol. z XVII w. *dziurzysty* 'pełen dziur, dziurawy' (L.).

Od *děra* z suf. *-ovitъ*. Por. *děrovatъ*, *dirovatъ*.

W. B. — F. S.

děřka zob. **děra**

dětel's *dětel'a* pld. 'ten, który coś czyni, działa, tworzy, kto coś zrobił, sprawca, twórca, operator, auctor'

~ cs. *дѣтель* m. 'operator', już scs. *съ-дѣтель* 'twórca', *благо-дѣтель* 'dobroczyńca' (kalka z gr. εὐ-εργέτης), serb.-cs. *дѣтельница* f. 'sprawczyni, operatrix';

rus.-cs. ДѢТЕЛЬ 'twórca, budowniczy, auctor' (Srezn.), stąd ros. u Dala dětель 'sprawca, auctor'. ~

Derywowane prymarnie nomen agentis do děti ded'q : dějo p. II 50. Por. stind. dhātar- m. 'założyciel, inicjator', dhātār- m. 'twórca', gr. θετήρ 'twórca', łac. con-ditor 'budowniczy, założyciel, twórca' (Pokorny IEW 235—7: dhē-tel- : dhē-ter-).

O synonimicznych formacjach sekundarnych zob. dětel'ь, dělnikъ.

M. Š. — F. S.

dětenъ zob. dětěňъ

dětenъкъ zob. dětěňъce

dětěňъce zach. i pld. : zach. dětěňъсь dětěňъца : wsch. dětěňъкъ dětěňъка hip. do děte dětěňъce : ~ sła. detence 'dziecko' (Káral);

sch. od XVI w. djētēnce : djētēnce dem. i hip. do dijete, dial. 'dziecko do trzeciego roku życia' (RSAN), bułg. deménice dem. do deme, maced. detenice (dial. d'atinci, Matecki SW) dem. do deme. ~

Por. mogące wskazywać na oboczną postać dětěňъce: bułg. dial. deménice (: d'amenice) dem. do deme (BDial. VI 22), duménice 'małutkie dziecko, niemowlę' (Stojkow Banat).

dětěňъь : ~ sła. u Machka ES² 118 dětenci 'dzieci'. ~

dětěňъкъ : ~ ros. pot. deménok : duménok -нка 'dziecko', dial. deménok 'młode zwierzęcia' (SRNG), brus. dial. pñ.-wsch. dzjčénak : dzjčénak -нка 'dziecko' (Nosovič: dzjčénok, Bjałkevič Mohylew, o zasięgu DABM m. 85, Panjucič LNH 59). ~

Por. 1. ros. dial. duménka hip. 'dziecko', pskow. dětенька hip. 'dziewczynka' (SRNG);

2. bułg. dial. deménko = deménice (BDial. II 151: Rodopy), ros. dial. duménko hip. 'dziecko' (SRNG: Nowogród).

Od pierwotnej podstawy subst. děte (zachowanej też w stsch. XVI—XVIII w. djetenje n. 'dziecko', RJAZ, brus. dzjčnja : dzjčnjě -njači 'ts.', BRS, też Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew, Panjucič LNH 59, por. dětěťъce: stpol. wyjątkowe XIV w. dziecičie 'dziecko'), o suf. -ьсе, -ьсь, -ькъ zob. I 93, 100—1.

W. B. — F. S.

dětěňъь zob. dětěňъce

děte dětete 'dziecko, infans, puer (puella), filius (filia)'

~ pol. od XIV w. dziecię dziecięcia (stpol. wyjątkowo też w XIV w. dziecięcie, w XVI dzieię < dziecię; dial. dziecię, dziecio, o zasięgu p. MAGP m. 482, cz. II 70—1) 'dziecko, infans; potomek, proles', w stpol. niekiedy też 'pisklę, pullus', kasz.-sli. zecq -qca, zéca -ca 'dziecko' (Lorentz PW), połab. detq : deta 'dziecko; spadkobierca', dluž. žise (dawne i dial. žése) -esa 'dziecko', głuż. dzéco dzésca 'ts.', czes. dítě -ěte (stczes. diťě -ěte) 'dziecko, infans; potomek, proles', stczes. też 'chłopiec, młodzieniec, młody mężczyzna', sła. diť'a -ať'a (u Kárala też dť'a, diť'a) 'dziecko; potomek';

sle. déte dětěta : děteta 'małe dziecko, niemowlę', sch. od XII w. dijete djěteta (dial. czakaw. diť diťeta, Moguš Senj, Jurišić Vrgada, diť diťeta, HDZ I 108) 'dziecko, infans; potomek, proles', ludowe 'młodzieniec', dial. (Serbia) 'badnjak' (RJAZ), bułg. demé 'dziecko, infans; potomek, proles' (też

dial. np. Stojkov Banat: *dumě*), dial. 'chłopiec' (BDial. V 166: Rodopy), maced. *deme* 'dziecko, infans; potomek, proles', dial. 'maż' ('muż'), dial. *d'uf'a* 'dziecko; dziecko płci męskiej, chłopiec, kawaler; żołnierz' (Małecki SW);

strus. *дѣтѣ* 'dziecko, infans; chłopiec; potomek, proles', ros. *дѣтя дѣтями* 'małe dziecko; małoletni syn lub córka', dial. *dumě -má, dŭmĭa -mŭ, dĕtĭa -mŭ* 'ts.', pl. *dęmĭama* 'dzieci; piskłeta' (SRNG), ukr. *дѣтя дѣтями* 'dziecko', brus. *дзіця дзіцямі* 'ts.'. ~

Pśl. singulativum od coll. *děť* 'dzieci' (zob.) z suf. *-et-* w funkcji formantu tworzącego nazwy istot młodych (Lohmann KZ LVIII 229, Machek ES² 118, por. Sławski SE I 193). Nie widać podstaw do rekonstrukcji pśl. **dĕtĕ*, identyfikowanego z stind. *dhĭ-tá-* partic. praet. pass. do *dháyatĭ* 'ssie' (Rozwadowski BB XXI 154, por. też Brandt RFV XXI 218, Otrębski PSL II 56—9). Formy ruskie stare, ale przekształcone wtórnie drogą wewnętrznego rozwoju fonetycznego (p. Fortunatov KZ XXXVI 50—1, por. też później sam Rozwadowski RS II 111—2). — Trubačev STR 35—9 rekonstruował **dhoit-ent-* (-ent- suf. participialny) 'wykarmione piersią'. Nieprawdopodobne.

W. B. — F. S.

dětetzko pñ. dem. i hip. do děte

~ pol. od XIV w. *dzieciatko*, też dial. np. kasz. *zeczotko* (Sychta SK), dłuż. *zĭšetko*, dawne i dial. *zĕšetko*, głuż. *džĕcaiko*, czes. *dĕt'átko* (już stczes., też dial., Bartoš DSM, Hruška DSCh: *dĭt'átko*), sła. *dĕt'atko*;

ros. *дѣтямко*, dial. *дѣтямко* (SRNG), ukr. *дѣтямко*, brus. *дзіцямка* n. ~
Od *dĕtĕ* *dĕtĕte*, o suf. *-zko* zob. I 93. W. B.

dĕtĕtŭce pñd. dem. do děte

~ sła. książkowe *dĕtece* (SSKJ, u Pleteršnika *dĕtĕce, dĕtĕtce, dĕtĕtce*) dem. do *dete*, sch. dawne XVI—XVIII w. *djĕtece* (*djĕtĕtce*) dem. do *dijete* (RJAZ, Belostenec: *detece*). ~

Por. 1. stpol. wyjątkowe XIV w. *dziecięcie* 'dziecko', brus. dial. wyjątkowe *дзіцяця* 'dziecko' (Karskij Belorusy II—III 185, Panjucić LNH 59), por. *dĕtĕnŭce* : *dĕtene* p. *dĕtĕnŭce*;

2. sch. *djĕtĕŭce* : *djĕtĕŭce* (od XVII w., w XVI w. *djĕtĕŭce*), dial. też *djĕtĕhŭce* (Vuk, RJAZ, czakaw. *diĕdĕhce, Jurišić Vrgada*) dem. do *dijete*.

O budowie zob. I 101. Por. *dĕtŭce, dĕtĕnŭce*. W. B. — F. S.

dĕtĕt'ь dĕtĕt'a dĕtĕt'e 'dziecka, należący do dziecka'

~ pol. od XIV w. *dziecięcy* 'dotyczący dzieci, właściwy dzieciom, dziecku, należący do dzieci, dziecka' (też dial. np. Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg), kasz.-sł. *zeczaci, zĕczaci* adi. do *zecz* (Lorentz PW), dłuż. *zĭšecy* 'właściwy dzieciom, dziecienny, naiwny', głuż. *džĕcacy* 'ts.', czes. rzadkie *dĭtĕcĭ* 'dziecięcy, dziecienny' (Přír. slov., Jungmann), stczes. *dĕtĕcĭ* 'dziecka, dzieci' (Gebauer Sl.), sła. *dĕt'aci* (: *dĕtĕcĭ*) 'dziecięcy, dziecienny' (Kálal);

sła. *dĕtĕŭji* 'dziecięcy, dziecienny', sch. *djĕtĕcĭ* (np. kajkaw. *dĕtĕcĭ*, Belostenec 'ts.', bułg. dial. *dĕmĕumotŭ* 'jakaś choroba dzieci' (BDial. II 151: Rodopy, VI 22);

ukr. *дѣтячій* (u Hrinčenki też *дѣтячій*) 'dziecięcy, dziecienny' (SUM, Żel.), brus. *дзіцячы* 'dziecięcy, niemowlęcy, dziecienny' (też dial., Šaternik Červ., u Nosoviča 732 *дзіцячій*). ~

Nie należą tu oparte na subst. *dětět'sce*, *děten'sce*: pol. dial. sli. *zécłóci* 'dziecięcy, dziecka' (Lorentz PW), czes. arch. *dětenčí* 'dziecięcy' (Přír. slov., Jungmann), dial. *dětenčí*, *děčenčí* 'ts.' (Kubín Kladsko), sch. dial. *djětečjī* 'dziecięcy' (RSAN).

Adi. od *dětę* *dětęte*, o suf. *-jě* zob. Vondrák VSG I 507—8, Brodowska-Honowska SPS 29—52. W. B.

dětěl's f. pld. 'działanie, czynność; czyn, uczynek'

~ scs. *ДЕТЕЛЬ -ли* 'czyn, uczynek; działanie, czynność; sposób' (stąd rus.-cs. XI w. *ДЕТЕЛЬ*, XIV w. *ДЕТЕЛЬ* f. 'dzieło, czyn, uczynek; czynność, działanie; cnota', ros. cerk. u Dala *дѣтель* 'dzieło, działanie, czyn', też czes. u Jungmanna *dětel* 'dzieło, czyn, uczynek'). ~

Por. złożenie *dobro-dětěl's*: scs. *ДОБРОДЕТЕЛЬ -ли* 'cnota', cs. też 'dobrodziejstwo, dobry uczynek, beneficium', stąd: sch.-cs. od XII w. *dobrodětěl's* f., dziś *dobrodětěl's* 'cnota, virtus', bułg. *добродѣтел* f. 'ts.', maced. książkowe *добродѣтел* f. 'ts.', strus. *ДОБРОДЕТЕЛЬ* f. 'ts.', ros. *добродѣтель* f. 'ts.', pot. 'dobroć, łaskawość', ukr. *добродѣтель* f. 'cnota' (Żel.), brus. u Nosoviča *добродѣцель* f. 'dobry uczynek'.

Nomen actionis > nomen acti do *děti* *ded'ŏ*, *dějati* *dějŏ*, o suf. *-těl's* zob. I 107, Meillet Ét. 417, Vaillant RES XXXVIII 215.

Por. *dět's* 1.

T. Sz. — W. B.

dětěnz *dětěna* *dětěno* : **dětěnz** 'związany z dziećmi, z dzieckiem, dotyczący dzieci, dziecka, dziecięcy'

Na takie adi. zdają się wskazywać: 1. pol. dial. kasz. *zeganī* w zwrocie *zega-zeganē* čase 'Kindes- und Kindeskinden Zeiten' (Lorentz PW);

2. czes. dawne *dětěnský* 'dziecięcy' (Přír. slov.);

3. czes. dial. *dítěnčí* (Machek ES² 118), *dětenčí* (Kubín Kladsko 171) 'dziecięcy';

4. psł. derywaty *dětěnce*, *dětěncebь*, *dětěnskz* (zob., tu też oparte zapewne na adi. *dětěnz* bułg. dial. *дѣтѣнѣ*, BDial. VI 22, *дѣтѣнѣ*, Stojkov Banat, dem. do *deme*).

Od *dět's* 3., *dět-ę* z suf. *-ěnz* : *-enz* jak np. *molděnz* : *moldenz*, zob. też *čj'pěnz*.

W. B. — F. S.

děti 1. *ded'ŏ* 'położyć, postawić, umieścić coś gdzieś, ponere, collocare', 'zrobić, uczynić, wykonać coś, facere', 'rzec, powiedzieć, dicere', dial. zach. i pld. (zob. też *děti* *děno*, *dějati*) **děti** *komu* 'nadać komuś imię, nazwać kogoś imieniem, nominare, appellare' < *'postawić, nadać imię, nazwę' (z pierwotnego **děti** *komu* *jъmę*), **děti** *se* 'zapodziać się gdzieś, zniknąć gdzieś, przepaść, skryć się, schować się, znaleźć sobie schronienie, se perdere, se abscondere'

děti: ~ stpol. od XIV w., spotykane wyjątkowo jeszcze w XVI w., a dziś dial. *dziać* 'coś gdzieś w pierwotnym znaczeniu 'położyć, umieścić, podziać, abdere, abicere, seponere' (Słownik stpol., SP XVI IBL, Karłowicz SGP, co do rozwoju semantycznego por. AJK VI cz. II s. 197), w XV w. też *podzicie* 'zużyć, przeznaczyć na coś', połab. *sādot* (**sāđēti*) 'uczynić, zrobić', *sāđ'al* 2 sg. perf. (**sāđēl's*), stczes. *diēti* 'coś kam 'umieścić, położyć, schować' od XIV w., dziś tylko książkowe i przestarz. *diti* *dīm* 3 pl. *dějt*, perf. *děl* 'powieźć', stczes. *diēti* *děju* *dieš* (Gebauer HMČ III 2, 228—9), imperf. *diech*, aor. *děch* 'ts.' od XIV w., sła. *diet'* 'co niekam 'odłożyć, schować, podziać'

(SSJ; też u Kálala: kde si to *del* 'gdzie to podziałeś, położyłeś, co z tym zrobies?');

sł. *děti dēm* 'postawić, położyć' (np. Kam si *del*? Nimam kam *děti*, dial. doleńskie), w SSKJ też 'pomyśleć', dial. 'powiedzieć' (według SSKJ *děti dēm* przestarz.), np. *del bi* = *rekel bi*, por. i dawne głoś *děti* 'resonare' (Megiser 1592), dial. *děti dēm* także imperf. 'czynić, robić', sch. *djěti* (: wtórny inf. *djěsti*, *djěsti* analogiczny do czasowników typu *jěsti jědēm*, *prěsti prědēm*) *djědēm*, ekawskie *děti dēdēm* (także dial. reduplikowane praes. *dēdēm*, Skok ER I 414) 'wsadzić gdzieś coś, włożyć, położyć, ponere' (u Vuka *djěsti* 'ts.') od XVI w., imperf. 'składać np. siano do stogu' od XIX w. (też Vuk *djěsti* 'in acervum colligo'), 'zakładać, zahaczać, nakładać' od XVIII w., dial. np. z Dubrownika imperf. 'nadziewać, faszerować, napełniać, np. kielbasę', dawne od XVI w. i dial. perf. i imperf. 'nadać imię', *děti dīm* (1 sg. *dīm* już w XV w.) od XIV—XV w. i dial. zach. (czakaw., dubrownickie) 'mówić, powiadać, dicere', 'nazywać, zwać, nominare', dziś dial. czakaw. *dět* perf.: *jā dīm*, 3 pl. *dīju* 'powiedzieć' (HDZ I 157, o geografii zob. Skok l.c.), scs. *вѣдѣти* - *дѣдѣ* 'podnieść, wznieść, wyciągnąć, extendere, expandere, levare' (SJS), cs. *дѣти дѣдѣ* - *ещи* 'ponere', np. *кѣмо еси дѣлѣ дѣштерѣ, кѣмо имамѣ дѣти сѣсоудѣ* (Miklosich LP);

strus. *дѣти дѣжоу* 'posłać, pomieścić' XIII w., 'podziać, zapodziciać' XIII w., 'czynić, robić' XIV—XV w. (Srezn.), ros. dial. praes. *dějy dějеиъ* (do tego wtórny inf. *dějеиъ*) imperf. 'zaprzepaszczać, zapodziewać coś' (jarosławskie, SRNG, Melničenko Jaroslavl). ~

děti se: ~ stpol. XV w. *dzieci się* (*dzieć się* wyjątkowo też w XVI w., SP XVI IBL) 'podziać się' (Słownik stpol. w dwu przykładach, np. z Rozmyślania przemyskiego: Kiedy moj miły syn będzie wisieć na krzyżu, kamo *się* mnie będzie *dzieci* 'gdzie ja się podzieję, co z sobą pocznę', też *podzieci się*, *podzieć się* XV w. 'ts.', dial. kasz. *dzec sa* 'podziać się' (Karłowicz l. c. z Hilferdinga), czes. książkowe *děti se* 3 sg. *děje se*, perf. *děl se* jako perf. i imperf. 'zgubić się, stracić się, podziać się gdzieś' (Přír. slov., SSJČ), dial. *d'et sa d'ěju sa* 'podziać się', np. Nevím, *γde sa* mám smutná, *dět*? (Malina Místřice), sła. *diet' sa deje dējú sa* perf. przestarz. 'stracić się, podziać się' (też u Kálala: *diat' sa*, *diet' sa*);

sł. *děti se* 'zwrócić się, podziać się; zacząć' (Pleteršnik), sch. *djěti se* 'zginać, zaginać, przepaść, zniknąć, podziać się' (RSAN, RJAZ) od XVI w., 'ruszyć gdzieś, pójść', 'wejść gdzieś' (RSAN), wyjątkowe z XVIII w. *djeti se* u što 'zmieniać się, przemieniać się w coś' (RJAZ), cs. *дѣти са дѣдѣ са* 'podziać się gdzieś, zniknąć';

strus. *дѣтиса дѣжоуца* 'podziać się' od XI w. (Srezn.), stukr. XV w. *дѣтиса* 'ts.' (Tymčenko). ~

Archaiczny szczerkowo zachowany czasownik. Praes. *ded'ę* kontynuuje pierwotne atematyczne **de-d-mē* = stlit. *demi* 3 sg. *dest* (dziś lit. *dedù* 3 sg. *dēda* 'kłaść, stawiać, umieszczać; sadzić, siać; robić, sporządzać'), bśl. **de-d-mi*, ie. **dé-dha-mi*, por. stind. *dá-dhā-mi* 3 sg. *dā-dhā-ti* 'stawia, kładzie', awest. *dadāiti* 'kładzie, przynosi' < ie. **dé-dhē-mi*, gr. *τί-θη-μι* 'położyć, postawić, umieścić; zasadzić, posadzić; złożyć, zdeponować; zrządzić, sprawić; uczynić, zrobić', 'mieć za coś, mniemać, sądzić' < ie. **dhi-dhē-mi*.

Por. też łot. *dēt* 'znosić, składać jaja', *dēt* 'nakładać, spajać kawałek żelaza lub stali', 'napełniać, nadziewać kielbasy', *duori dēt* 'zakładać leśną barę, drażyć drzewo w celu założenia ▽ nim ula'.

Dalej stoi łac. *faciō -ere fē-c-ī* 'robić, wykonywać, sporządzać, przysposabiać' wykazujące rozszerzenie pierwiastka o *-k-*. — Inf. *děti* ma dokładne odpowiedniki bałt. = lit. *dėti*, łot. *dēt*, por. też stind. inf. *dhā-tum*.

Pierwotne znaczenie 'położyć, postawić, umieścić' w terminologii technicznej przechodzi (pierwotnie nieuchwytnie) w 'robić, czynić' (też w innych językach ie., specyfikę pierwotnego rozwoju znaczenia najlepiej ujął Benveniste PLG 291—2), znaczenie 'rzec, powiedzieć' jest archaizmem semantycznym towarzyszącym nieraz znaczeniu 'zrobić, uczynić', zob. *praviti* (Zubatý Studie I 1, 90—102, Čal'kov BE XVIII 207—10).

Berneker SEW I 191—3, Meillet SC 226, Zubatý Studie I 1, 90—3, Sławski SE I 188—9, Vaillant GC III 303—4, Trautmann BSW 47, Skok ER I 414, Mayrhofer KEWA II 14—15, Fraenkel LEW 91—2, Frisk GEW II 897—8.

Zob. *dođeti*, *nađeti*, *ođeti*, *sđeti*, *vđeti*, *vzđeti*, *zaděti*. T. Sz. — F. S.

děti 2. (: *děnoŭti*) *děnoŭ* pld.-wsch. = *děti ded'ŭ*, *děti seŭ* (: *děnoŭti seŭ*) *děnoŭ seŭ* = *děti seŭ ded'ŭ seŭ*

děti: ~ sie. *děti denem* (też dial., Tominec Črni vrh) perf. 'położyć, włożyć' (np. v žep *deti* 'wsadzić do kieszeni', pod ključ *deti* 'zamknąć', Pleteršnik; lovec *dene* puško na ramo; *dela* je roke pod glavo, SSKJ), sch. *djěti* (: *djěnuti*, *djěnuti*) *djěněm* perf. 'wsadzić gdzieś coś, włożyć, położyć, ponere', przestarz. i dial. perf. i imperf. 'nadać imię', imperf. 'składać, np. siano do stogu' (RSAN, p. też *djěti djědēm* s. v. *děti ded'ŭ*), bułg. lud. *дѣна дѣнешу* aor. *дѣнах* i *дѣнах* perf. 'postawić, położyć, podziać' (RBKE), dial. *дѣна* 'wepchnąć, wsadzić, schować' (BDial. III 57), 'дѣнем' 'składać w kopy siano lub słomę' (BDial. I 246, II 75: Sofijskie, BER I 471), maced. *dene* imperf. 'wtykać, nawlekać, nizać', perf. 'podziać, ukryć';

ros. *дѣтъ дѣну дѣнешу* perf. 'podziać, zapodziać', 'podziać coś gdzie, zrobić coś z czym', *дѣтъ* koro 'ulożować, umieścić', ukr. *дїти дїну дїнешу* 'znaleźć dla kogoś, czegoś miejsce, przytułek, podziać, umieścić', 'wykorzystać, zużyć, stracić', brus. *дзѣць дзѣну дзѣнешу* 'zapodziać, podziać' (też dial., Bjałkewič Mohylew). ~

děti seŭ: ~ sch. *djěti se* (: *djěnuti se*) *djěněm se* 'zginać, zaginać, przepaść, zniknąć, podziać się', 'ruszyć gdzieś, pójść; wejść gdzieś' (RSAN), bułg. lud. *дѣна се* 'podziać się, schować się', dial. *дѣна се* perf. 'podziać się, stracić się, zgubić się' (Stojkov Banat), u Gerova *дени се* някъде 'idź precz', maced. *dene ce* 'podziać się, schować się, skryć się';

ros. *дѣться дѣнется* 'podziać się, zapodziać się; znaleźć sobie miejsce, schronienie', 'uciec przed kim, przed czym', dial. *кудѣ дѣться* 'cóż robić, coś począć, o niemożliwości uczynienia, zmieniienia czegoś', *дѣться* глазами некуда (Słownik Rjazan.), ukr. *дїтися дїнуся дїнешся* 'zapodziać się gdzieś, zawieruszyć się, zniknąć', 'znaleźć sobie miejsce, przytułek', brus. pot. *дзѣцца* 'podziać się, zapodziać się', 'znaleźć sobie miejsce, schronienie' (też dial., Bjałkewič l. c.; Nosovič: *дзѣцца дзѣнуся*), dial. także *дзѣнуцца дзѣнуся* 'przepaść, podziać się' (Nosovič). ~

Do *děti ded'ŭ*. Praesens prastare jak wskazuje orm. praes. *dnem* 'kładę' (**dīnem*, ie. **dhē-no-*).

Pokorny IEW 236, Skok ER I 414.

T. Sz. — F. S.

děti 3. pl. t. 'dzieci, dziatwa, infantes, filii (filiae), pueri (puellae)'

~ pol. od XIV w. *dzieci* pl. 'małoletni; potomstwo względem rodziców'

(o zasięgu w gwarach zob. MAGP X m. 482, cz. II 71), kasz. *żecë* pl. 'dzieci', połab. *detaj* pl. 'ts.', dluž. *žiši*, dawne i dial. też *žěši* pl. 'ts.', głuz. *džěci* pl. 'ts.', czes. *děti* pl. 'ts.', śla. *deti* pl. 'ts.';

scs. *дѣти -и* pl. 'dzieci', bułg. dial. *děmu* pl. 'ts.' (Gerov, BDial. II 151: Rodopy);

strus. *дѣти* pl. 'dzieci', ros. *děmu deměi* 'młodość; potomstwo', ukr. *dіmu dīmēi* 'ts.', brus. *džěci džyčēi* pl. 'ts.'. ~

Por. wtórne singulativum (o paralelach p. Sławski SE IV 372 s. v. *ludž* < *l'udže*): pol. dial. *dziec* m. 'dziecko' (o zasięgu zob. Nitsch DPŠ 194, MAGP I. c., Szymczak NSPP 51), czes. dial. moraw. *dět -t'a* 'dziecko' (Bartoš DSM).

Sekundarne przekształcenie (pluralizacja) pierwotnego coll. *dětb*.

Rozwadowski BB XXI 154, Berneker SEW I 196, Lohmann KZ LVIII 229, Otrębski PSL II 56. W. B. — F. S.

děti! 4., *dětu* interi. pln. głos, jakim przywołuje się młode zwierzęta domowe (gęsi, kaczki, prosięta)

~ pol. dial. (Mazowsze, Lubelskie, Łęczyckie, pogranicze śląsko-małopolskie) *dziec*, *dzieci*, *dzieci dzieci*, *dziecia dzieci*, *dzići* przywoływanie, wabienie gąsiąt, kaczek, świni (Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Zaręba AJŚ IV m. 574, cz. II 19);

ros. dial. *děmy*, *dem* (*děmy*, *чyx*, *dem!*) interi. do przywoływania świni, *děmka*, *děмыж* wabienie prosiąt, *děmьiu* wabienie owiec (SRNG, Dal), brus. dial. *džemь-džemь* wabienie świni, zwłaszcza prosiąt (Nosovič). ~

Do *dětb* 3., *dětę* oznaczających też 'potomstwo zwierząt'. Por. jednak *de de!* W. B. — F. S.

dětina 1. 'pojedyncze dziecko, infans, puer (puella)'

~ pol. od XVI w. *dziecina* 'dziecko' (pieszczotliwie lub z odcieniem politowania), też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, w XVI w. także *NO Dziecina* (SSNO), czes. *dětina* 'naiwny jak dziecko, dzieciuch', u Jungmanna 'dziecko';

śle. *dětina* 'duże dziecko', sch. dial. *djětina* 'chłopiec, chłopak', stsch. *дѣтина* 'dziecko', cs. *дѣтина* 'ts.' (Miklosich LP), bułg. dial. *děmьina* 'ts.' (Gerov);

strus. *дѣтина* 'dziecko, młodzieniec', ros. pot. i dial. *děmьina* 'rosły i silny mężczyzna', dial. też 'młodzieniec, kawaler; pomocnik kupca' (SRNG, Mirtov Don.), ukr. *dumьina* 'dziecko; potomek, syn lub córka niezależnie od wieku', dial. *d'itina*, *d'ityna* 'dziecko' (Stieber AJLemk. m. 251), brus. dial. *džyčьina* 'młody chłopiec' (Bjałkevič Mohylew, Šaternik Červ.). ~

Por. maced. dial. *děmuно* n. 'dziecko' (RMJ).

Singulativum od *dětb*, o suf. *-ina* zob. I 121.

J. R. — W. B.

dětina 2. pln. 'dziecinność', 'dzieci, dziatwa'

~ pol. dial. śli. *żecəno -nė* 'starcza zdziecinność' (Lorentz PW), głuz. *džěcina* (u Pfuha też *džěczina*) 'dzieci, dzieciarnia';

ros. dial. *děmьina* 'dzieci, dziatwa' (SRNG). ~

Por. pol. dial. *dziatowina* 'dziatwa' (Karłowicz SGP).

Abstr.-coll. z suf. *-ina* nawarstwionym na starsze *dětb*, por. I 122. W. B.

dětineći *dětinečjo* 'stawać się dziecinny'

~ pol. dawne *dziecinieć -nieję* 'stawać się dziecinnym, niedoleżnym, naiwnym' (SJP PAN, L.), już w XVI—XVII w. z-*dziecinieć* (L.), czes. rzadkie *dětinněti -ním* 'stawać się dziecinnym' (Přír. slov., Jungmann);

bułg. dial. *детинѣя се -неѣм се* 'zachowywać się jak dziecko, stawać się dziecinnym' (Gerov, BDial. III 211: Samokov: *детин'ѣем се*);

ukr. pot. *дитинити -нію* 'stawać się dziecinnym' (SUM), brus. pot. *дзяцінецъ -нею* 'ts.' (BRS, też dial., Šaternik Červ.). ~

Por. nowsze pol. *dziecinieć -nieję* 'stawać się dziecinnym, niedoleżnym, naiwnym' (jeszcze u L. bez przykładu), czes. u Jungmanna *dětinněti -ním* 'ts.'.

Denominativum od adi. *dětinnъ*, o budowie zob. I 47.

W. B.

dětiniti *dětinn'о* pld.-wsch. 'czynić dziecinnym', 'stawać się dziecinnym, postępować jak dziecko', przede wszystkim *dětiniti se* 'stawać się dziecinnym, postępować, zachowywać się jak dziecko'

dětiniti: ~ sch. dawne *djetiniti -ním* (dziś *djetinjiti -njim*, też dial. np. czakaw. *djetinjiti -njis*, Jurišić Vrgada) 'postępować, zachowywać się, robić coś jak dziecko';

brus. dial. *дзяцінецъ -ню* 'uważać kogoś za dziecko' (Nosovič). ~

dětiniti se: ~ pol. dawne *dziecinieć się* 'postępować, zachowywać się jak dziecko' (SJP PAN);

sch. *djetinjiti se* 'udawać dziecko', bułg. *детинѣя се -нію се* 'zachowywać się jak dziecko' (też u Gerova), maced. *детини се* 'ts.';

ukr. *дитинитися -нюся* 'udawać dziecko, dziecinieć, np. na starość' (też dial., Hrinčenko), brus. pot. i dial. *дзяцініцца* 'udawać dziecko, zachowywać się jak dziecko, dziecinieć, np. na starość' (BRS, Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Denominativum od adi. *dětinnъ*, o budowie zob. I 57.

W. B.

dětinnъ *dětina dětino* 'dzieci, należący do dzieci, właściwy dzieciom'

~ stpol. rzadkie *dziecinny* 'właściwy dzieciom, dziecinny' (SP XVI IBL: 2 razy, tu też z XIV w. języki *dziecine* 'dzieci' w Słowniku stpol. s. v. *dziecinny*), dial. sl. *žeceni* 'dziecinny' (Lorentz PW), połab. *detaino* nom. sg. f. 'dziecinna, dziecięca', dłuż. *žesny* (wg Muki < **žesiny*, zob. jednak *dětinnъ*) 'dziecinny, dziecięcy', stczes. *dětinnj* 'ts., nierozumny';

bułg. dial. *детина* adi. miedmienne f. 'ciężarna' (BDial. II 151: Rodopy), maced. dial. *детина* f. 'ciężarna, o kobiecie; cielna, o krowie' (RMJ);

strus. *дѣтинны* 'dziecięcy, dziecinny', ros. dial. *детинный* 'właściwy dzieciom, dziecinny' (SRNG), brus. *дзяціны* 'ts.'. ~

Por. 1. stę. *dětinnji* 'właściwy, przynależny dzieciom, dziecku, dotyczący dzieci', sch. od XVI w. *djetinnji* (dawne *djetinnj*, dial. *detinnji*, Elezović Kos.-Met.) 'właściwy, przynależny dziecku, dzieciom', dial. f. *djetinja* 'ciężarna, o kobiecie', bułg. dial. *детин'а* *майка* 'matka z małym dzieckiem' (BDial. I 246: Sofia);

2. *paralelne* adi. od subst. *dětьca*: stę. *dečinnji* 'należący do dzieci' (Pleteršnik), sch. od XVIII w. *djěčinn* (: *djěčinnji*) 'ts.'.

Adi. od *dětь*, o suf. *-innъ* zob. Vondrák VSG I 540—1, Brodowska-Honowska SPS 71—80.

Por. *dětinnъ, dětinnъ, dětinnъskъ*.

W. B.

dětinnъсь *dětinnъca* 'coś dziecięcego, związanego z dziećmi, przeznaczonego dla

dzieci', przede wszystkim pln. 'miejsce, gdzie rozwija się płód, macica', wsch. 'wewnętrzna część grodu, gdzie chroniły się kobiety i dzieci', 'choroba dzieci, drgawki, rzucawka'

~ stpol. XVI w. wyjątkowe *dzieciniec -ńca* 'macica, miejsce, gdzie rozwija się płód' (SP XVI IBL), stczes. *dětinec -noč* 'ts.' (Gebauer Sl., Jungmann); sch. *djetinci : djetinjci* m. pl. 'trzecia niedziela przed Bożym Narodzeniem, w którą dzieci dają podarunki rodzicom' (Vuk, RJAZ, RŠAN);

strus. *дѣтиньць, дѣтиньць* 'twierdza wewnętrzna, główny trzon obrony grodu, siedziba feudała' (Srezn., Miklosich LP, Poppe Mat.; o wewnętrznym umocnieniu, w którym chroniły się dzieci i inne osoby nie biorące udziału w obronie grodu zob. Machek SB II, 2—4, s. 130—2; z rus. stpol. wyjątkowe XVI w. u Budnego *dzieciniec* 'twierdza wewnętrzna w grodzie, przen.: wnętrze, środek', SP XVI IBL, dziś pol. *dzieciniec* 'rodzaj sezonowego przedszkola; zakład wychowawczy dla nieletnich sierot, dom dziecka', zapewne nowszy, niezależny derywat): 'rodzaj choroby, drgawki, rzucawka' (Srezn., Miklosich LP), ros. hist. *детиней -ница* 'wewnętrzna umocniona część miasta w dawnej Rusi, twierdza', dial. 'część domu przeznaczona dla dzieci i kobiet' (Dal), 'izba dziecinna' (SRNG), 'choroba dzieci: paraliż lub drgawki, rzucawka; choroba dorosłych: paraliż, postrzał' (SRNG, Opyt), ukr. *дитиней -ниця* przestarz. 'wewnętrzna umocniona część miasta w dawnej Rusi' (SUM, Hrinčenko, Żel.: *дитиней*, Bilećkyj—Nosenko), pot. 'choroba dzieci i samiec: drgawki, rzucawka' (SUM, Hrinčenko), poleskie *дитиней* 'śledziona' (Lysenko SPH), brus. dial. *дзяціней -ниця* 'choroba dzieci: drgawki, rzucawka' (BRS, Nosovič, Bjalkievič Mohylew, BMM III 251: Homel), 'podwórze' (BMM I. c.). ~

Z wtórnym przekształceniem drogą etymologii ludowej przez zbliżenie do *dědz* (zob. Malinowski PF II 250, Rozprawy X 454—5, Brückner SE 108—9, Vasmer REW I 347, Sławski SE I 194, Machek SB II, 2—4, s. 131): pol. nowsze (dopiero od czasów Lindego, chronologia i geografia przemawiają za pożyczką z rus., por. Brückner KZ XLVIII 221, SE 108—9) *dziedzinięc -ńca* 'plac przy budowli ogrodzony lub wokół obudowany, podwórze', u L. 'przeddworze przed pałacem lub zamkiem', ukr. *дідиней -ниця* 'plac zamkowy, podwórze, dziedziniec' (Hrinčenko, Żel.), brus. *дзядзіней -ниця* 'przedsiónek cerkwi, babiniec' (BRS, Nosovič: tu też 'plac wokół cerkwi'), dial. 'duże podwórze, dziedziniec' (BRS, Sejaškovič Grodno), 'szeroki plac w środku lub na końcu wsi' (Sejaškovič I. c.).

Od adi. *dětinъ*, o substantywizującym adi. suf. -ць zob. I 99—100.

W. B. — F. S.

дѣтіннь *dětinný dětinný* pln. 'właściwy, przynależny dzieciom, puerilis'

~ pol. *dziecinny* od XIV w. 'dotyczący dzieci, właściwy dzieciom, będący własnością dzieci lub dla nich przeznaczony; będący, postępujący jak dziecko, niefrasobliwy, beztroski, nierozsądny', dawne 'będący dzieckiem', dial. też 'dzieci' (*dziecinny* ojciec 'ojciec dzieciom'), 'dzietny, mający dzieci' (Karłowicz SGP), czes. *dětinný* 'właściwy dziecku, dziecinny, naiwny' (już stczes., Gebauer Sl.), sła. przestarz. *detinný* 'dziecięcy, dziecinny';

ros. dial. *детинный* 'właściwy dzieciom, dziecięcy' (SRNG), ukr. dial. *дитинний* 'dziecięcy' (SUM, Hrinčenko, Bilećkyj—Nosenko), u Żel. też *детинний* 'dotyczący dzieci, dziecinny; dziecięcy', brus. dial. *дзяцінний* 'właściwy dziecku' (Nosovič). ~

Rozszerzenie podstawowego adi. *dětinъz* (zob.). O budowie p. Vondrák VSG I 531—2, Brodowska-Honowska SPS 80—139.

Por. *dětinъskъz*.

W. B.

dětinъskъz *dětinъska dětinъsko* 'właściwy, przynależny dzieciom, puerilis'

~ pol. dawne od XV w. i dial. *dzieciński* 'właściwy dziecku, dzieciom, należący do dzieci, dziecinny' (Słownik społ., SP XVI IBL, L., SJP PAN, Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork), stduż. XVI w. (Jakubica) *žěšinski* 'dziecięcy, dziecinny', głuź. *džěćinski* 'dziecinny' (Pfuhl), czes. *dětinský* 'mający dziecinne poglądy, zwyczaje, naiwny', stczes. 'dotyczący dzieci, dzieciom właściwy' (Gebauer Sl., Novák SlHus), sła. *de-tinъskъz* 'właściwy dziecku, dziecinny, naiwny; związany z dzieckiem';

sle. *deťinski* 'właściwy dzieciom, dziecku, dziecinny, dziecięcy', sch. *djětinski* : *djětinъski* 'właściwy dzieciom, należący do dzieci' (też dial. np. *de-tinъski*, Elezović Kos.-Met., czakaw. *ditinъski* : *ditinъski*, Jurišić Vrgada), cs. *dětinъskъz* 'infantilis' (Miklosich LP), bułg. *deťinъsku* 'właściwy dziecku, dzieciom, dziecięcy, niepoważny, naiwny, lekkomyślny' (też dial., Gerov, BDial. III 57: Ichtiman), maced. *deťinъsku* 'dziecinny, niepoważny';

ukr. *deťinъskuij* 'dziecinny' (Hrinčenko, Bilećkyj—Nosenko), brus. dial. *dzećinъskuij* 'dziecinny' (Nosovič). ~

Por. derywat z suf. *-ina*: sch. czakaw. XVII w. *ditinъščina* 'dzieciństwo' (RJAZ II 457), bułg. *deťinъщина* 'dziecinada'.

Rozszerzenie podstawowego adi. *dětinъz* (zob.). O suf. *-ъskъz* p. Vondrák VSG I 624—6, Brodowska-Honowska SPS 52—71, 179—80.

Por. *dětinъzъz*.

W. B.

dětinъstvo 'lata dziecięce, wiek dziecinny; dziecinność'

~ pol. od XV w. *dzieciństwo* 'wiek dziecinny' (też dial. np. Szymczak Domaniewek, Olesch Sankt Annaberg, kasz. *zeciństwo* 'ts.', Lorentz PW), stpol. XV w. też 'miejsce pochodzenia, patria', stduż. XVI w. (Jakubica) *žěšinstvo* (: *žěšistvo*, *žěšitstvo*) 'wiek dziecinny; dziecinne zachowanie', głuź. *džěćinstvo* 'dziecinność, dziecinada', czes. *dětinství* n. 'dzieciństwo; dziecinność', stczes. *dětinstvo* : *dětinstvie* 'dzieciństwo', sła. *deťinstvo* 'dziecinność, dziecinada; dzieciństwo';

sle. *deťinstvo* 'lata dziecięce, dzieciństwo' (też dial. np. prekm.), sch. od XVI w. *djětinstvo* : *djetinstvo* 'ts.' (też dial. np. czakaw. *ditinstvo*, Jurišić Vrgada), wyjątkowo w XVIII w. coll. 'dzieci' : *djětinjstvo* (także dial. np. *de-tinъjstvo*, Elezović Kos.-Met.) 'lata dziecięce', bułg. *deťinъstvo* 'lata dziecięce' (też dial., Stojkov Banat: *deťinъstvej*), u Gerova także 'dziecinne zachowanie, dziecinada', maced. *deťinъstvo* 'lata dziecięce';

ukr. *deťinъstvo* 'lata dziecięce', też coll. do *deťinъna*, brus. *dzećinъstva* n. 'lata dziecięce; dziecinność' (też u Nosoviča). ~

Od adi. *dětinъz* z suf. *-stvo*.

W. B.

dětisko zob. *dětišče*

dětišče, pfn. też *dětisko* pejorat. i augm. do *děť*

dětišče: ~ pol. dial. kasz. *zecišče* (Sychta SK, u Lorentza PW *zecašča* : *zecašča* pl.), czes. dial. *dětišče -še* (Přír. slov.);

sch. dial. *djětiste* (RSAN, też Elezović Kos.-Met.: *deťište -ta* : *-teta*), cs. *dětišče* (Miklosich LP), bułg. *deťišče* (Gerov), maced. *deťišče*;

strus. дѣтшце, ros. *dětmuce*, dial. też *demúuce*, *dútmuce* (SRNG). ~

Por. bułg. dial. *dememúume* 'dziecko' (pejorat.), BDial. VI 22, *dém'chemuume* augm. do *děme* (BDial. II 151: Rodopy).

dětisko: ~ pol. *dzieciska* pl., dial. *dziecisko* (MAGP X m. 482, Nitsch DPS 194, Kucala PSM 163), dłuż. *ziśisko*, dawne i dial. *zśísisko*, gluż. *dźćísisko*, sła. *detiská* pl., u Kálala *detisko* 'wielkie dziecko';

ukr. *dimúська* pl. ~

Od *děte*, o suf. *-išče*: *-isko* zob. I 96.

W. B.

dětít'ъ dětít'a pld. i wsch. (?) 'dziecko, zwłaszcza chłopiec'

~ sła. *detič -iča*: *dětíč -ča* przestarz. i dial. prekm. 'chłopiec', 'młodzieniec', wsch. 'czeladnik' (Pleteršnik, SSKJ), sch. od XIV w. *djětít*: *djětít -ča* 'dziecko płci męskiej, chłopiec', 'młodzieniec, młody mężczyzna; mężczyzna; dzielny mężczyzna', przestarz. 'służący; czeladnik', czakaw. XVI w. wyjątkowe *detiče* 'synowie sióstr', dial. czakaw. *ditě* 'mały chłopczyk, dziecko płci męskiej od 4—6 miesięcy życia' (HDZ I 157: Susak, Jurišić Vrgada), scs. дѣтшты 'dzieciątko';

rus.-cs. дѣтшты: (wyjątkowo) дѣтшъ 'dziecko, dzieciątko, młodzieniec' (Srezn.). ~

Por. 1. sch. dial. czakaw. *ditětít* 'dziecko płci męskiej lub żeńskiej w wieku 5—6 miesięcy' (HDZ I 157: Susak), utworzone od tematu *dětět-*;

2. rus.-cs. wyjątkowe дѣтшъ 'małoletni, dziecko' (Srezn.).

Od *děť*, o budowie zob. II 56.

J. R. — W. B.

dětu zob. *děti* 4.

dětušsky pl. f., dial. pñ., hip. do *děti* 3.

~ pol. dial. *dziatuszki -ków* pl., dem.-hip. do *dzieci* (np. Karłowicz SGP: Górny Śląsk, Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK), także z ekspresywną palatalizacją *zecuško*, kasz.-sli. *zecuško* dem., hip. do *dziecko*, pieszczotliwie o 'dziecku' (Gruchmanowa Kramska, Lorentz PW), por. również utworzone od *detět-* dial. kasz.-sli. *zécptuško* do dem. do *zécptkvo* (Karłowicz SGP, Lorentz PW), czes. dial. *dětušky* pl. pieszczotliwie o 'dzieciach' (Horečka Frenštát), sła. *det'ušky -šiek* (z ekspresywną palatalizacją) pl., hip. do *děti*, u Kálala też *dětušky*, dial. *d'et'uško* 'dzieciątko' (Sipos Bükk-Gebirge);

ros. pot. i dial. *děmyuku -uek* pl., hip. do *děmu*, także o 'pisklętach, młodych zwierzętach' (np. SSRJ, Dal, SRŠO Dop.). ~

Por. 1. pol. *dzieciuch -cha* nieco rubasznie o 'małym dziecku', dawne też 'chłopak, młody mężczyzna' (L.), dial. 'dziecko, dzieciak' (Karłowicz SGP), ros. *děmyx -xa* 'pęd słonecznika' (SRNG), brus. dial. *džěmyxa* 'kwoka, kura z kurczętami' (Šaternik Červ.);

2. ros. dial. *dumýxno* 'dzieciątko' (Dal, SRNG: zach.), *dumjóxa* 'febra, dreszcze' (SRNG), brus. *džěmyxna* pot., hip. 'dzieciątko', również dial. np. Sejaškovič Grodno, Bjałkevič Mohylew (w tym znaczeniu u Bjałkeviča także *dziymýxna*);

3. czes. NM *Dětušin* od XV w., sch. dial. *detušār -šára*, *detuštrāk -ráka* 'chłopczyk, chłopiec, chłopak' (RSAN: Vranje), ros. *deměnyu -ua* 'młoda istota, zazwyczaj o pisklętach, zwierzętach' (też dem. *deměnyuek* m., Słowarъ Rjazan.).

Hip. do *děti* 3., *dětsky* (zob.), o suf. *-uch-*, *-uš-* p. I 74—5, 78—9.

Na gruncie poszczególnych języków słow. dobrze zaświadczone są inne, bliskie budową synonimiczne formacje: 1. z suf. *-ych-, -yš-*: pol. dial. *dzieciątyszko* 'dzieciątko' (Karłowicz SGP: Dobrzyńskie), ros. dial. *дѣтмиш : дѣтмиу* 'małe dziecko, niemowlę', 'młode zwierzę' (Dal, SRNG), *дѣтѣныи -ша* 'pisklę leśnego ptaka' (SRNG), brus. u Nosoviča *дзѣцінныи* 'młode, np. owcy';

2. z suf. *-aš-*: pol. dial. kasz.-śl. *zeczotwškwō* dem. do *zecz* (Lorentz PW);

3. z suf. *-och-, -oš-*: stczes. NO *Dětoch* od XIII w., także NM *Dětošin* od XV w., *Dětochov* od XIII w., sch. *Djetoš* (już w XIV w. *Dětoš*) niepewne czy jest to NO czy NM (RJAZ);

4. z suf. *-iš-*: pol. dial. kasz. *zeciško* 'pieszczotliwie o "dziecku"' (Lorentz PW, Sychta SK), sch. dial. *dětišār* 'dziecko; chłopczyk, chłopiec; młodzieniec', *dětišnĵāk* 'ts.' (RSAN), bułg. dial. *дѣтмишко* 'rodzaj choroby niemowlęcia', *дѣтмиушук* 'choroba dzieci, kurczawka, Spasmophilia infantilis', 'rozstrój żołądka u dzieci', *дѣтмиушяк* 'padaczka', *дѣтмиушър* 'chłopiec', *дѣтмиушър* 'ts.; ten kto lubi dzieci' (BER I 348), ros. *дѣтмиуки* pl., hip., o dzieciach, ogólnie (SSRJ, już Kotkov Očerki 198), tu również dial. *дѣтмиука* 'dziecko, dzieciątko' (SRNG);

5. z suf. *-eš-*: maced. dial. *дѣтмиушник* 'rozstrój żołądka u małych dzieci' (BER I 348: Tetovo), ros. dial. *дѣтѣуки* pl., hip. 'dzieci, dzieciątka' (SRNG).

W. S. — F. S.

dětva coll. pln. 'niedojrzałe potomstwo, dzieci'

~ pol. przestarz., dziś książkowe *dziatwa* 'niedorośle potomstwo, dzieci' (od XVII w., L., Kn.), śl. przestarz. *dětva* 'młodzież, młode pokolenie';

ros. *дѣмá* 'larwy pszczoł, młode pszczoły' (stąd bułg. dial. w Besarabii *дѣмá* 'ts.', Zelenina Izsled. Stojkov 280), dial. też 'dzieci' (SRNG, Opyt, SRSO, Mirtov Don., Słovary Rjazan.: *дѣмá*), ukr. dial. *дѣмá* 'dzieci' (Hrinčenko, Żel.), poleskie *дѣмá* 'ts.' (Leks. Poleszja 82, Lysenko SPH), *дѣмá* 'larwy i poczwarki pszczoł' (Leks. Poleszja 329), brus. *дзѣмá* 'larwy pszczoł, młode pszczoły' (dial. *дзѣмá* пчаліная 'młode pszczoły', NS 208), 'dzieci' (też dial., Nosovič, Šaternik Červ., Panjucič LNH 60, Bjałkvevič Mohylew: *дзѣмá*). ~

Por. 1. śl. *dětváky* pl. 'dzieci, chłopcy', ukr. pot. i dial. *дѣмáк -ká* 'malec, chłopczyk; dziecko', *дѣмáку* pl. 'dzieciaki' (Hrinčenko, SUM);

2. pol. dial. *dziatowina* 'dzieci' (Karłowicz SGP: Lubelskie, Niskie, Tarnobrzeskie).

Od *dětę*, z suf. *-va*. Por. *dětš* 3., *dětšca*.

Otrębski PSL II 57—8.

Zob. *dětvara*.

T. Sz. — W. B.

dětvara coll. wsch. 'dzieci, dziatwa, dzieciarnia'

~ ros. *дѣмáрá* (dial. też *дѣмáрá*, Dal) 'dzieci, dziatwa', ukr. pot. *дѣмáрá* 'ts.' (SUM, Hrinčenko, Żel.; Bilećkyj—Nosenko: lekceważąco o własnych dzieciach 'dzieciska', 'dzieci'), brus. pot. *дзѣмáрá* (dial. też *дзѣмáрá*, Bjałkvevič Mohylew) 'dzieci, dziatwa'. ~

Od *dětva*, o ekspresywnym suf. *-ora* zob. II 25.

Otrębski PSL II 58—9.

W. B.

dětš *děta* *děto* partic. praet. pass. od *děti*

~ pol. dial. *dziaty* partic. praet. pass. do *dziać* (Karłowicz SGP: Cieszyń-

skie), dłuż. *žaty* partic. praet. pass. do *žas*, *žate* cańki 'koronki robione na klockach', głuż. *džaty* (u Pfuħla teŝ *džety*) partic. praet. pass. do *džec*, czes. *nadít* partic. praet. pass. do *nadíti* 'nadziać, napchać; nawlec', *nadítý* 'nadziańy, napchany; grubo odziańy', sła. *nadětý, nadiatý* partic. praet. pass. do *nadiet*: *nadiat* 'napchać; nawlec';

słe. *odet* partic. praet. pass. do *odėti* 'okryć', sch. *dđjet* partic. praet. pass. do *dđeti* (tylko w czasownikach prefigowanych, RJAZ II 454), bułg. dial. *nadám* partic. praet. pass. do *nadána* 'spodziać się' (Gerov);

ros. *oděmyi, odém* partic. praet. pass. do *oděmь* 'ubrać, odziać; okryć', ukr. *odímui* partic. praet. pass. do *odímu* 'ubrać, odziać; okryć', brus. *adžemy* partic. praet. pass. do *adžemy* 'ubrać; okryć'. ~

Partic. praet. pass. do *dějo dějati*: *děti*. Kontynuuje ie. **dhē-to-*. Dokładne odpowiedniki: lit. *dėtas* 'postawiony, położony', stpr. *sen-ditans* acc. pl. f. 'zmarzczony', awest. *dāta-* 'zdziałany (geschaffen)'.
Trautmann BSW 48, Pokorny IEW 235.

Zob. *děnz*.

W. B.

dětzky zob. dětzky

děť 1. f. pld. 'działanie, czynność; czyn, uczynek'

~ sch.-cs. *děť* f. 'czyn, actio';

w złożeniach: 1. scs. *влагодѣть* f. 'dobrodziejstwo; łaska, życzliwość; wdzięczność; cnota; powab, wdzięk', stąd rus.-cs. *влагодѣть* f. 'łaska, gratia' (wyjątkowo w XVI w. *солородѣть* 'dar, donum'); wyraz podejrzany o kalkę z gr. *εὐ-εργεσία* 'sprawiedliwe postępowanie; dobry uczynek, dobrodziejstwo, przysługa', łac. *bene-factum* 'dobry uczynek, dobrodziejstwo', *bene-ficium* 'dobry uczynek, dzielny, szlachetny czyn; dobrodziejstwo, łaska, wyróżnienie, przywilej, darowizna', por. Meillet Ét. 277—8;

2. sch.-cs. XV w. *добродѣть* f., sch. przestarz. *dōbrodět* f. 'cnota, virtus'. ~

Nomen actionis > nomen acti od *dějo děti*, o suf. *-ť* zob. II 43—5. Kontynuuje ie. **dhē-ti-s*, dokładne odpowiedniki: lit. *dėtis* 'znoszenie jaj; miejsce, gdzie kury znoszą jaja', 'ciężar, brzemie', stwniem. *tāt* f. 'czyn', awest. *nī-dāiti-* 'złożenie, odłożenie, ukrycie', tu teŝ bsł. inf. *dētēi* 'kłaść': psł. *děti*, lit. *dėti*, łot. *dēt*.
W. B. — F. S.

děť 2. *děti* m. wsch. 'mówca, orator' (?)

Wyraz niepewny. Tylko w strus. *дѣти* pl.: *ни соуцѣди, ни дѣти, ни ѣрдоболи* 'οὐτε γέριων, οὐτε ῥήτωρ, οὐτε συγγενής' (Srezn. I 794—5).

Być może jest to prymarne nomen agentis z rzadkim, nieproduktywnym suf. *-ť* (por. np. *tatь*) od *děti* teŝ 'dicere'. Końcówka (nom. pl.) byłaby wprowadzona wtórnie pod wpływem sąsiednich wyrazów (tematy na *-o*). M. Š.

děť 3. f. coll. pld. 'dzieci, dziatwa, infantes, filii (filiae), pueri (puellae)'

~ stsch. *dđjet -ti* f. 'dzieci' (od XII w., szcztątkowo zachowane w Dubrowniku, RJAZ), cs. *дѣть -ти* 'ts.'. ~

Pierwotne coll. do ie. pierwiastka *dhē(i)-*: *dhēi-* (*dhī-*: *dhī-* *dhē-*) 'ssać, karmić piersią'. Nawiązuje więc do psł. *dojo dojiti* 'karmić piersią; ssać; doić' (zob.). Pierwotne znaczenie 'oseski, ssać'. O suf. *-ť* zob. II 46. Brak dokładnych odpowiedników. Por. naleŝące do tej samej rodziny (ale wykazujące inny stopień apofoniczny) nazwy dzieci czy ssących zwierząt: łot. *dēls* 'syn':

děle 'ssaće ciele, jagnię', łac. *filius* 'syn' (praitalskie **fēlios*), irl. *dīmu* 'jagnię'.

Trautmann BSW 51, Lohmann KZ LVIII 215—6, Machek ES² 117—8,

Pokorny IEW 241—2.

Zob. *děti*.

W. B. — F. S.

dět̃sca coll. zach. i pld. 'niedojrzałe potomstwo, dzieci', dem.-hip. pld. **dět̃sčica**

~ sła. dial. wsch. *dēca* 'dzieci' (Buffa Dlhá Lúka);

słē. książkowe i dial. *dēca dēcē* 'dzieci', sch. *djēca* (dial. czakaw. *dēca*, *dēca* -cē) 'ts.', cs. *дѣтца* 'ts.', bułg. *dečá* 'ts.', maced. *deca* (dial. *d'āca*, Małecki SW) 'ts.'. ~

Dem. **dět̃sčica**: ~ słē. dial. prekm. *dēčica* 'małe dzieci' (Pleteršnik), sch. od XV w. *djēčica* (dial. czakaw. *dičica*, Jurišić Vrgada) dem.-hip. do *djēca*, bułg. *dečičica* 'małe dzieci' (też u Gerova). ~

Dem. od coll. *dět̃b*, o suf. -ca zob. I 101, o suf. -ica p. I 98.

Lohmann KZ LVIII 215, 229.

W. B.

dět̃sce zach. i pld. : pld. i wsch. (?) **dět̃sčь** *dět̃sca* dem.-hip. do *dět̃e*

dět̃sce: ~ stozes. *dietce* 'dzieciatko' (Gebauer Sl.), sła. dial. wsch. *dēco* 'dziecko' (Buffa Dlhá Lúka);

bułg. dial. *dučē* (zwykle pl. *dučēma*) 'dzieciatko' (Stojkov Banat), maced. dial. *dēce* 'dziecko', RMJ (postacie bułg. i maced. wykazują sekundarne narastwienie produktywnego deminutywnego suf. -čē). ~

dět̃sčь: ~ sch. dawne XV—XVII w. czakaw. *ditac dīca*, dubrownickie XVI w. *dijetac* 'chłopiec, młodzieniec' (RJAZ);

strus. wyjątkowe *дѣтцѣ* 'dziecko' (Srezn.). ~

O budowie zob. I 100—1. Por. *agnьсь* : *agne*, *telьсь* : *tele*, *žerbьсь* : *žerbę*.

Zob. *dět̃enьсe*, *dět̃ęt̃сe*.

W. B. — F. S.

dět̃sčь zob. **dět̃sce**

dět̃sčica zob. **dět̃sca**

dět̃bky : **dět̃bky** pl. f. dem.-hip. do *děti*

~ pol. od XIV w. (dziś przestarz., żartobliwe) *dziatki -tek* 'małoletni (chłopcy, dziewczęta), dzieci, dziatwa' (też dial. Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg 'dzieciatka'), stpol. też 'potomstwo względem rodziców, proles' (rzadko 'potomstwo zwierząt i ptaków'), dial. kasz. *zătki -kōv* 'dzieci, dziatwa' (Sychta SK), dłuż. *žětki -kow* pl. 'małe dzieci, niemowlęta', sła. arch. *dietky* pl. 'dzieci';

sch. wyjątkowe u Stulicia *djetki* pl. m. 'dzieci, synowie' (RJAZ);

strus. *дѣткыи*, *дѣткыи* pl. dem. 'dzieci', ros. *děmku -mok* pl. dem.-hip. 'dzieci', dial. też 'uczestnicy zabawy' (SRNG), ukr. *dīmku -mok* pl. dem.-hip. 'dzieci', 'potomstwo', brus. *džémki -mak* pl. 'ts.' (też dial., Šaternik Červ.). ~

Por. 1. ros. dial. *démka* f. coll. 'jajeczka, gąsienice i larwy pszczoł' (Dal; z ros. bułg. dial. w Besarabii *dēmká* 'ts.', Zelenina Izsled. Stojkov 280, 283), ukr. dial. poleskie *démka*, *démka* 'ts.' (Leks. Polesjsja 329);

2. wtórne singulativa: a) pol. dial. *dziecka* f. 'dziecko' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna), *dzacka* f. 'dziecko, dziecię' (Karłowicz SGP: Ziemia Chełmińska), połab. *d'otkə* f. 'dziecko', słē. *dětka* 'lalka' (Pleteršnik), cs. *дѣткыи* 'infans' (Miklosich LP), ros. *démka* 'dziecina' (przy zwracaniu się do dziew-

czyny), brus. *džémka* 'dziecko' (przy zwracaniu się do dziecka, też dial., No-sovič, Bjaľkevič Mohylew),

b) dłuż. dawne *žětk -ka* 'dzieciątko', sła. *dětek -tka* 'dzieciątko' (Pleteršnik), cs. *дѣтъкъ* 'infans' (Miklosich LP),

c) czes. u Jungmanna *dítko* 'dziecko';

3. wtórne augm.: pol. dial. *dziaty*, kasz. *žátě* pl. 'dzieci, dziatki' (Karłowicz SGP, Sychta SK).

O budowie zob. I 94.

W. B.

дѣтъль *děťna děťno* 'dotyczący dzieci, należący do dzieci, przeznaczony dla dzieci, z dziećmi związany; mający dzieci'

~ pol. *dziety* 'mający dzieci', dial. *žęcny* 'przeznaczony dla dzieci' (*žęcno* mśa 'dziecięca msza', Gruchmanowa Kramska 78), kasz. *žecn'i* 'dziecinny, postępujący jak dziecko; przeznaczony dla dzieci' (Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. *žětny* (wg Muki z **žěsetny < děťětně*) 'dziecięcy', czes. arch. *dětný* 'pochodzący od dzieci' (*dětné děti* 'wnuki, wnuczki', Přír. slov.), stczes. wyjątkowe 'dzieci (gen. pl.)' (Gebauer Sl.), sła. *dětný* tylko w zwrocie *dětné deti* 'dzieci naszych dzieci, wnuki i prawnuki' (SSJ, u Kálala *dětné diet'a* 'wnuk i prawnuk');

sch. wyjątkowe i niepewne u Stulicia *mного-дjetan* 'mający dużo dzieci, wielodzietny' (RJAZ), bułg. *много-дѣтен -тна -тно* 'ts.' (RBKE; u Gerova nie notowane);

ros. pot. i dial. *дѣтныѣ* 'mający swoje dzieci, mający dużo dzieci, wielodzietny' (SSRJ, Dal, Opyt, SRNG, Słovary Urala), dial. też 'mający młode, np. o dzikich gęsiach' (SRNG), ukr. rzadkie *дѣтнуѣ* 'mający dzieci' (SUM), u Żel. *дѣтнуѣ* 'wielodzietny'. ~

Por. derywaty: 1. z suf. *-ica*: pol. dial. kasz. *žětnica* 'kobieta wielodzietna' (Sychta SK), ros. dial. *дѣтнуца* 'samica mająca młode' (SRNG);

2. z suf. *-ikъ*: ros. dial. *дѣтнук -ка, дѣтнуѣк -ка* 'człowiek mający dzieci; zwierzę mające młode', 'zarodki pszczoł w komórkach plastra', 'roślina piaskowiec trawiasty, *Arenaria graminifolia*' (SRNG, Opyt Dop.);

3. coll. z suf. *-ja*: ros. dial. *дѣтнѣ* 'dzieci' (SRNG).

Adi. od *děť*, o suf. *-ně* zob. Brodowska-Honowska SPS 80—139. W. B.

дѣťsko zach. 'ktoś dziecinny, zachowujący się jak dziecko; osoba małoletnia (chłopiec lub dziewczynka), dziecko'

~ pol. *dziecko* 'nieletni (chłopiec lub dziewczynka); potomek w stosunku do rodziców, syn lub córka' (od XV w., ale już od XIII w. NO *Dziec(z)ko*, SSNO; powszechne w gwarach, zob. MAGP X m. 482, cz. II 71; z pol.: ukr. dial. łemk. *žeco, žeco* 'dziecko', Stieber AJŁemk. m. 251), kasz. *žeck'o*: *žeck'o* 'ts.' (Lorentz PW, Sychta SK), dłuż. *žisko* 'dzieciątko, dziecinka', głuź. *žěčko* 'ts.', czes. poet. i lud. *děčko* 'nieletni (chłopiec lub dziewczynka), dziecko' (Přír. slov., wg Jungmanna 'duże dziecko'), dial. 'dziecko (pejoratywnie)', 'mała dziewczynka' (Bartoš DSM), laskie *žěcko* 'dziecko' (Lamprecht Opava 36), u Jungmanna *děčko* też 'człowiek niepoważny, nierozsądny, zachowujący się jak dziecko', 'lalka', sła. ekspresywne *decko* 'dziecko' (SSJ, też dial. *žeco*, Buffa Dlhá Lúka). ~

Por. denominalny czasownik: pol. dial. kasz.-śl. *žeck'ovac są, žeck'ovac są -kuje są* 'zachowywać się jak dziecko, certować się' (Lorentz PW, Sychta SK),

czes. u Jungmanna *děckovati -uji* 'zachowywać się jak dziecko, dziecinnie, niepoważnie', sła. u Kálala *deckovat'* 'dziecinnieć'.

Substantyvizowane n. adi. *dětškz* (zob.).

W. B. — F. S.

dětškz *dětška dětško* 'odnoszący się do dziecka, dziecięcy'

~ stpol. wyjątkowe XIV w. *dziecski* 'należący do dziecka', czes. *dětský* (u Jungmanna też *děcký*) 'dziecięcy' (dial. laskie *ž'ecký* 'dziecinny', Lamprecht Opava), już stczes. XIV w. *dětský* 'młody' (Gebauer Sl.), sła. *detský* 'związany z dziećmi, pochodzący od dzieci, właściwy dzieciom, przeznaczony dla dzieci; naiwny, dziecinny, nierozważny';

sch. przestarz. *djětskī* 'dziecięcy, dziecinny' (RSAN; w RJAZ sch.-cs. XIII—XVI w.), scs. *дѣтскъ* 'ts.', bułg. *děmcku* 'przeznaczony dla dzieci; właściwy dziecku, odnoszący się do dziecka' (notowane też przez Gerova), maced. *děmcku* 'dziecięcy, dziecinny';

strus. *дѣтскими* 'odnoszący się do dziecka; małoletni, młody', ros. *děmckui* 'dziecięcy, przeznaczony dla dzieci; właściwy dziecku' (też dial. *чистотел дѣмцкui* 'roślina glodek żółty, Draba nemorosa', SRNG), ukr. dial. *дiцькui* 'dziecięcy, dziecinny' (Hrinčenko, Lysenko SPH; u Żel. *дiцькui*), dawne *дiцькаля, дiцька* 'pokój dziecinny' (Bileckij—Nosenko), brus. u Nosoviča *děmckui* 'dziecięcy, właściwy dzieciom'.

W funkcji subst.: sła. u Kálala *decký* 'młodzieniec, kawaler', strus. od XI w. *дѣтскими, дѣцкими* 'sługa książęcy', XIII—XVI w. 'jakiś urzędnik sądowy', ukr. arch. *dітський* 'komornik, egzektor' (Żel.), ze strus.: stpol. XV—XVIII w. (w dawnej Litwie i na kresach wschodnich) *dziecki, dziecski* 'urzędnik książęcy doręczający rozkazy i pilnujący ich wykonania; woźny sądowy, posłaniec' (Słownik stpol., SP XVI IBL, L.), o rozwoju znaczenia p. Brückner KZ XLVIII 221, SE 108, Vasmer REW I 347. ~

Por. 1. stduż. u Jakubicy *žěšitski* 'dziecinny', czes. wyjątkowe *dětecký* 'dziecięcy' (Jungmann), stczes. *dětecký* 'mężny, waleczny' (Gebauer Sl.); 2. czes. arch. *dětenský* 'dziecinny' (Přír. slov.).

Adi. od *děť*, o suf. *-škz* zob. Vondrák VSG I 624—6, Brodowska-Honowska SPS 52—71.

Por. *dětško*.

T. Sz. — W. B.

dětstvo 'wiek dziecinny, dzieciństwo, infantia'

~ stpol. XV—XVI w. *diectwo, dziecstwo* 'wiek dziecinny, dzieciństwo', dial. kasz. *żectwo* 'ts.', przestarz. 'dzieci, dziatwa' (Sychta SK), czes. *dětství*: *dětstvo* 'dzieciństwo', sła. *detstvo* 'ts.';

sch. *djětstvo* 'dzieciństwo' (też dial., RSAN), cs. *дѣтство* 'ts.' (SJS), bułg. *děmctvo* 'ts.' (też u Gerova), maced. *děmctvo* 'ts.';

strus. wyjątkowe *дѣтство* 'dzieciństwo', ros. *děmctvo* 'ts.', ukr. u Żel. *dітство, дiтство* 'ts.'. ~

Por. 1. oparte na temacie *dětet*:- dłuż. *žišetstvo, žišestvo, žišectvo* 'dziecinność, dziecinada; wiek dziecinny', głuż. *džěcatstvo* (u Pfuha *džěcastvo*) 'ts.'; 2. stczes. *dítěctví* 'wiek dziecinny' (Gebauer Sl.), sła. dawne (już w XVI w. u Trubara) *detěštvō* 'ts.' (Pleteršnik).

Abstr. (: coll.) od *děť*, z suf. *-stvo*.

Por. *dětinstvo*.

W. B.

děva 1. 'dziewica, dziewczyna, virgo, puella'

~ połab. *devø* 'dziewczyna; służąca' (Lehr-Splawiński, Polański SE), czes. przestarz. *děva* 'dziewica, dziewczyna, dziewoja' (Přír. slov., już stczes., Gebauer Sl., Novák SIHus), dial. *díva* 'ts.' (Kubín Kladsko), *d'íva* 'dziewczyna' (Malina Mistřice), śl. książk. *deva* 'dziewczyna, panna' (SSJ);

śle. przestarz. *děva* 'dziewczyna, panna, dziewica' (SSKJ, też dial. prekm., Pleteršnik), *Deva* Marija 'Matka Boska', sch. dawne i dial. *djèva* 'dziewica, virgo' (RJAZ, u Belostenca *deva*, u Vrančicia *díva*), często *Djeva* Marija (czakaw. *Díva* Marija, Jurišić Vrgada) 'Matka Boska', scs. *дѣва* 'dziewica, virgo' (SJS), bułg. poet. arch. *děsa* 'dziewczyna, dziewczę, dziewica' (także u Gerova), *Деса* Марија 'Matka Boska', maced. arch. *děsa* 'dziewica', cerk. Света *děsa* Марија 'Matka Boska';

strus. *дѣва* 'dziewica, virgo', też 'kobieta, mulier', w Słowie o pułku Igora 'dziewczyna, panna' (Slovarь SPIg.), *дѣвоу* instr. sg. o kimś czystym, nieskalanym (nie tylko o kobiecie, ale i o mężczyźnie), ros. poet. przestarz. *děsa* 'dziewica, panna', dial. 'dziewczyna' (przed wszystkim tytułowanie przy zwracaniu się do dziewcząt i kobiet, SRNG), ukr. przestarz., poet. *děsa* 'dziewica, dziewczyna, panna' (także u Hrinčenki), dawne *дѣва* 'niezamężna kobieta, dziewczyna', 'Bogarodzica' (od XVI w., Tymčenko, Slavynecskij Leks. 445), brus. *дзѣса* 'dorosła panna, dziewczyna', 'dziewica, o Matce Boskiej' (Nosovič). ~

Nie należą tu powstałe późno sekundarne derywaty wsteczne: pol. przestarz., książk. poet. *dziewa* 'młoda dorosła dziewczyna, dziewoja' (dial. *ževa*, *ževa*, *živa* 'silnie zbudowana dziewczyna', 'dziewczyna', 'służąca wiejska', Szymczak NSPP 47, Domaniewek, Maciejewski Chełm.-dobrz. 164, Sychta SK, Lorentz PW, AJK I cz. II 80), pejorat. *dziwa* 'dziewczyna, kobieta złego prowadzenia się' (XIX w., SW, SWil., SJP PAN), derywat wsteczny, augm. od *dziewka*, *dziewica*, wyraz *dziewa* jako nazwa neutralna w historii polszczyzny nie występował, zob. Szymczak NSPP 44, 47; sch. *djèva* hip. od *djèvōjka* 'virgo, puella' (RJAZ).

Substantywowane adi. f. *děvs* (zob.). Pierwotne znaczenie 'ssać' (> 'niemowlę płci żeńskiej' > 'dziewczynka' > 'dziewczyna') czy też wyróżniająca się najistotniejszymi cechami rodzajowymi kobiety: 'mogąca rodzić, karmić'. Por. należące do tego samego pierwiastka łac. *fēmina* 'kobieta', *fēcundus* 'żywny, płodny, urodzajny', *fēlō* 'ssać', gr. θήλυς 'kobiecy'. O pierwotnym znaczeniu przede wszystkim Meillet MSL XXI 45—8 (tu krytyka Bernekera SEW I 197, który bezpodstawnie przyjmował pierwotne znaczenie 'karmiąca piersią'), Benveniste BSL XXXIV 15, K. Moszyński JP XXXIII 362—3.

Trautmann BSW 51, Sławski SE I 200, Vaillant RES XVIII 137, GC II 526—7, Trubačev STR 114—7, Skok ER I 415—6, Cejtin Etim. 1971, s. 104—11. W. N. — F. S.

-děva 2. zob. naděva, oděva, zaděva

-děvadlo zob. oděvadlo

děvacha zob. děvocha

děvati *děvajo* 'umieszczać, kłaść, stawiać' (: iter. 'czynić, robić'), *děvati* się 'umieszczać się, umiejscawiać się, zapodziewać się' (: iter. 'dziać się')

dévati: ~ pol. dial. wyjątkowe *dziewać* iter. do *dział* 'czynić, robić' (Karłowicz SGP I 420: Wlkopol.), poza tym z pref. np. *odziewać -vam* 'ubierać w coś' (od XV w.), *podziewać* 'zarzucać, umieszczać nie wiadomo gdzie', dłuż. tylko z pref. np. *wózewać -vam* 'okrywać, przykrywać, ubierać', głuż. *dźéwał* iter. do *dźéł* (Pfuhl), używane z pref. np. *zadzéwał -vam* 'zapobiegać, zarządzać czemuś; udaremniać coś, strzec się czegoś', stczes. XV w. wyjątkowe *diewati -vaju* 'umieszczać gdzieś, podziewać' (Gebauer Sl.), dziś tylko z pref. np. *odévati -vám* 'ubierać', sła. przestarz. *diewat' -vam* 'dawać gdzieś, umieszczać, odkładać, chować, podziewać';

sł. przestarz. (i dial., Tominec Črni vrh) *dévati -vam*: *-vljem* 'stawiać, kłaść; odkładać, iz kože *dévati* vola 'obdzierać ze skóry', sch. od XVII—XVIII w. *dijévati dijévám* (*dévati dèvám*) 'umieszczać, zarzucać coś nie wiadomo gdzie, zapodziewać; zużywać nie wiadomo na co', 'stawiać, kłaść; wsadzać, wtykać', cs. *дѣвати -лж* 'dokonywać, peragere; kłaść, umieszczać, ponere', w scs. tylko z pref. np. *одѣвати -лж* 'okrywać, ubierać' (Supr.), *сдѣвати* 'dokonywać, spełniać, doprowadzać do skutku', bułg. *дѣвам -ам* 'stawiać, kłaść, podziewać', maced. tylko z pref. np. *nodesa* lud. 'zapodziewać, zarzucać gdzieś', 'zaczepiać kogoś';

ros. *дѣать -áo* imperf. 'kłaść, podziewać, umieszczać, zarzucać nie wiadomo gdzie; zużywać, tracić', w praet. perf. 'podziać, zapodziać' (w SRNG nie notowane, ale dial. *куды дѣать* 'dość, wystarczająco', Słovary Rjazan. 260), ukr. *діа́тму -áo* 'umieszczać, podziewać, chować; zużywać, tracić', brus. *дзя́ць -áo* 'podziewać, umieszczać' (u Nosoviča *дзя́ць* s. v. *дзѣма*). ~ **dévati se:** ~ stpol. XVI w. *dziewać się* 'zdarzać się, odbywać się, bywać, czynić się, fieri' (SP XVI IBL; dziś tylko z pref. np. *podziewać się* 'umiejszcawiać się, znajdować schronienie'), dial. kasz. *zovac są zévaia są:* 'po co to só zévo 'o co chodzi' (Lorentz PW), czes. *dévati se* iter. do *díti se*, dial. 'dziać się' (Malina Mistrice), sła. *diewat' sa* 'znikać, zapodziewać się';

sł. dial. (Styria) *dévati se* 'powoli wchodzić, wlażyć' (žartobliwe, Pleteršnik), sch. *dijévati se* 'podziewać się, znajdować sobie miejsce, usuwać się, chować się, ginąć', bułg. *дѣвам се* 'podziewać się, chować się, iść precz, niewiadomo gdzie' (też dial., BDial. I 246, II 75, Sofia: *déвам се*, IV 197, Trojan: *д'а́вм се*), maced. tylko z pref. np. *nodesa ce* 'czepiać się';

ros. *дѣаться* imperf. 'podziewać się, ginąć, przepadać, chować się', w praet. perf. 'podziać się, zapodziać się', ukr. *діа́тмися* 'znajdować sobie miejsce, schronienie', 'podziewać się, znikać, ginąć, przepadać', śrukr. XVII—XVIII w. *дѣватися* 'ginąć z oczu, znikać' (Tymčenko), brus. pot. *дзя́цьца -ва́ося:* *дзѣося* 'podziewać się, znikać, ginąć' (BRS; u Nosoviča *дзѣа́цьца*, dial. także *дзіа́цьца*, Bjałskievič Mohylew). ~

W poszczególnych językach słów. lepiej poświadczone są czasowniki prefiksalne, zob. *nadévati*, *odévati*, *podévati*.

Iter. od *děti*, *děti se*, o suf. *-va-* zob. I 47, o możliwości nawiązań ie. tej formacji Pokorny IEW 237.

Zob. *dějati*.

W. B.

dèverica pld. 'żona brata męża, towarzysząca młodej pannie w czasie obrzędu zaślubin'

~ sch. lud. *dèverica*: *djevèrica*, *djevèrica*: *djèverica* 'drużka na weselu' (RSAN), bułg. dial. *desepiŭca* 'żona brata męża' (Samokowskie), 'młodsza siostra męża' (Gerov Dop., Mladenov BTR), 'dziewczyna, która pomaga

pannie młodej w czasie wesela' (BDial. III 56: Ichtiman), *děsepuca* 'młodsza siostra szwagra, która towarzyszy młodej pannie w czasie wesela' (BDial. I 79, BER I 331: Strandža), maced. *děsepuca* 'żona brata męża' (RMJ, też dial., Vidoeski Kumanovo 102, 126). ~

Por. z innymi suf.: 1. sch. dial. *děverovica*, *djěverovica* 'drużna; żona brata męża' (RSAN), *deveroviča* 'żona brata męża' (Elezović Kos.-Met., sąd Skok ER I 415);

2. sch. *devèrična*, *děverična*: *djevèrična*, *djěverična* 'córnka brata męża' (RMat., RSAN, dobrze znane w dial., p. RJAZ, u Vuka z Boki *djevèrična*), bułg. dial. *děseričnica* 'жена, която придружава дeвер и му помага на работите му' (Gerov, Mladenov BTR), maced. *děseričnica* 'córnka brata męża' (RMJ);

3. śle. *děveruša* 'deverova družica' (Pleteršnik), sch. *devèruša*, *djevèruša* 'dziewczyna towarzysząca pannie młodej, drużna' od XVIII w. (RSAN, Vuk, RJAZ, RMat.), dial. 'dziewczyna, która towarzyszy zmarłemu przed pogrzebem' (RSAN, RMat.), 'żona družby' (RMat.).

Od *děverь*, o suf. *-ica* w funkcji tworzenia nazw żeńskich od męskich p. I 98. T. Sz.

děverinъ 1. *děverina* pln. 'brat męża'

Na wyraz ten wskazują derywaty: czes. tylko u Jungmanna *děverínek -nka* hip. 'szwagier' (z Čelakovskiego);

ros. dial. *děseričnyuka* i *děseričnyuko* hip. 'brat męża' (SRNG).

Od *děverь* z suf. *-inъ*, o budowie p. I 120. T. Sz.

děverinъ 2. *děverina* *děverino* wsch. 'należący do brata męża, szwagra'

~ ros. dial. *děvèryn*: *duvèryn -na -no* 'należący do brata męża, szwagra' (SRNG: terskie, Słovary Rjazan.). ~

Por. ros. dawne XVIII w. *děvèryn* 'należący do brata męża, szwagra' (SIAN), też u Dała, dial. *děvèryn* 'ts.' (SRNG: moskiewskie, kurskie).

Adi. poss. od *děverь*, o suf. *-inъ* zob. Brodowska-Honowska SPS 74—6. Zob. *děvèryn'ъ*. W. S.

děveriti *děver'о* pld. 'prosić kogoś za družbę, brać kogoś za družbę na weselu'

~ sch. *djevèriti*: *djěveriti -rim* imperf. (wg RSAN też perf.) 'prosić kogoś za družbę na weselu' (Vuk, RJAZ, RSAN), imperf. 'być sekundantem, świadkiem pojedynku' (RSAN), bułg. dial. *děsepř -úu* aor. *děsepřux* 'brać kogoś za družbę, prosić za družbę' (Gerov z pieśni lud., sąd Mladenov BTR, BER I 331). ~

Denominativum od *děverь*, o suf. *-iti* zob. I 48.

Skok ER I 415. T. Sz.

děverit'ъ zob. **děverьъ**

děverovъ zob. **děver'evъ**

děverovati *děveruju* pld. 'być družbą, družbować na weselu'

~ śle. *děverovati -újem* 'być družbą, družbować na weselu' (Pleteršnik), sch. *djevèrovati -erujem*: *djěverovati -rujem* 'być družbą, družbować na weselu' (dobrze znane w dial., p. RJAZ, RSAN), przestarz. 'być sekundantem,

świadkiem przy pojedynku' (RJAZ, RSAN, RMat.), bułg. dial. *dëverýsam* 'družbować pannie młodej; być družbą na weselu', 'usługiwać komuś, chodzić, krzątać się koło kogoś', 'troszczyć się o kogoś' (Gerov Dop., BDial. II 75, Mladenov BTR, BER I 331: Sofijskie, BDial. III 56: Ichtiman, VI 167: Pleweńskie, też *dësepýem* 'stać przy kimś jak družba koło panny młodej', BDial. I 246: Sofijskie), maced. *dësepýsa* 'być družbą na weselu, družbować' (RMJ, MRS). ~

Por. sch. *djeverivati* -*erujēm* imperf. i perf. 'być družbą na weselu, družbować' (Vuk, RJAZ; wg RSAN, RMat. tylko imperf.).

Denominativum od *dëverь*, o suf. -*ovati* p. I 57.

T. Sz.

dëverovъ zob. **dëver'evъ**

dëverъ zob. **dëverь**

dëverъкъ zob. **dëverькъ**

dëverь *dëveri* m. (z akutem lub cyrkumfleksem na samogłosce rdzennej) > **dëver'ъ** *dëver'a* i **dëverъ** *dëvera* 'brat męża, levir, mariti frater', pld. też 'družba panny młodej, paranympus'

~ stpol. XIV—XVII w. *dziewierz* -*rza*, w XV w. też wyjątkowo instr. pl. *dziewiory* (wskazujące na postać *dziewior* < *dëverь*, por. tu XVI w. *dziewiorek* dem.): *dziewierzmi* 'brat męża, levir, mariti frater', w XVI w. wyjątkowo także 'mąż siostry' i 'ojciec męża, teść' (SP XVI IBL), dziś nieznanne ani językowi literackiemu ani w dial. (por. Nitsch WP II 16): notowane przez SJP PAN dwa przykłady to sztucznie wprowadzone archaizmy, podobnie jest z jednym przykładem z Karłowitza SGP (drugi dial. przykład z Litwy jest pożyczką rus., Szymczak NSPP 168—9), stezes. *dëver' ře* 'brat męża, levir' (zob. Machek ES² 116) od XIV w., dziś nieznanne (brak w SSSJ), notowane jako przestarz. przez Přir. slov. *dëver* (*dëver*) -*ra* 'szwagier', 'družba weselny' (przejęte z pld.słow.), śla. przestarz. (wg Machka l. c. do dziś spotykane dial.) *dëver* -*ra* 'brat męża, levir' (SSJ; u Kálala też derywaty f. *dëverina*, *dëverinka*, por. też *dëverkyňa* 'siostra męża');

śle. przestarz. (tak SSKJ) *dëver*: *dëver* -*rja* i dial. *dëvër* -*rja* 'brat męża, levir' od XVI w. (dial. też *dëver* -*ra* 'ts.'), dial. *dëver* 'družba panny młodej' (Pleteršnik, Megiser 1592), sch. *djëvër* *djëvera* (dial. np. *dëver* -*ra*, Jurišić Vrgada) 'brat męża, levir', 'družba panny młodej, paranympus' od XVIII w. (w formie *djeverak* już w XVI w., RJAZ), 'sekundant przy pojedynku' od XVIII w. (w tych znaczeniach też u Vuka), dial. *dëver* -*ra* 'żandarm' (Elezović Kos.-Met.), cs. **дѣверь** m. i **дѣверъ**, instr. pl. **дѣверми** XIII w. 'levir' (Miklosich LP), bułg. *dësep* m. 'brat męża' (powszechne w dial., np. BDial. II 75, III 56, IV 198, IIBE IV 220, 301), ludowe też 'družba panny młodej (mężczyzna prowadzący pannę młodą do ślubu)' (RBKE, Gerov, Stojkov Banat), maced. *dësep* m. 'brat męża' (też dial., np. Małeckci SW: *d'ëver*: *divitó*), 'družba';

strus. **дѣверь**, **дѣверь**, instr. pl. **зъ дѣверми** 'brat męża, levir' (Srezn. I 650, 780), ros. *dësep* -*ря* 'ts.' (też dial., np. Melničenko Jaroslavl, p. także Kotkov Očerki 206), dial. *dúsep* -*ря* 'ts.' (Slovarь Rjazan., podobne dial. formy też u Trubačeva STR 133—4, postać *dúsep* także z r. 1659, Kotkov l. c.), *dësep* -*pa* 'ts.' (SRNG), ukr. *dísep* -*pa* 'ts.' (SUM), dial. *dísep* -*ря*

'ts.' (Hrinčenko), brus. *dzésep -pa* 'ts.' (też dial., Šaternik Červ., Sojaškovič Grodno, Panjucić LNH 49), dial. też np. *dzévipь -pa* i *dzévapь -pa* 'ts.' (Bjalskevič Mohylew). ~

Ze słów.: rum. *dever*, alb. *dever* 'družba weselny' (BER I 331).

Jeden z licznych śladów wielkiej rodziny ie. i psł. Kontynuuje ie. *daiuēr daiurēs* 'brat męża, szwagier' (należące do zwartej grupy ie. terminów pokrewieństwa na -r-, kategoria morfologiczna zachowana w psł. sześcátkowo p. *dskti, mati, bratra, sestra, jetry*): lit. *dieveris -iēs : -ers : dieverys dieverio* m., łot. *diēveris* (wskazuje na psł. akutowane *dēverь*), *dieveris*, stind. *devár- 'ts.'* (młodsze *devara-* m.), orm. *taigr (-g- < ie. -u-)*, gr. *δᾶήρ (*δαιήρ) δᾶερός*. Tu należą też sekundarnie przekształcone: łac. *levir* (zakończenie wyrazu pod wpływem łac. *vir*, l < d uważa się za cechę dialektyczną, por. jednak afgańskie *lēwar-*), germ. *taikura*, stwniem. *zeihhur*, stang. *tācor*, próba objaśnienia u Falka — Torpa 151, Pokornego IEW 179. Na gruncie bsł. pierwotny temat spółgłoskowy na -er- (którego ślady dobrze zachowane są w bałt.: lit. gen. sg. *dievers*, nom. pl. *dievers*) przeszedł do maskulinów na -i-, w historycznie zaświadczonych językach słow. typ kontynuowany przez tematy na -jo- i -o-.

Berneker SEW I 198, Trubačev STR 133—5, Vaillant GC II 157, 167, 259, Trautmann BSW 43, Vasmer REW I 333, Fraenkel LEW 94, Meillet SC 58, 495, DEL² 628, Mayrhofer KEWA II 64, Pokorny IEW 179, Frisk GEW I 338—9. T. Sz. — F. S.

děverьсь děverьsa : děverькъ děverьka (děverькъ děverьka) : pld. i wsch. **děverьko děverьka** : pld. i wsch. **děverit'ъ děverit'a** dem.-hip. do *děverь*
děverьсь : ~ stezes. *deveřec -rcě* dem. XV w. 'szwagier' (Gebauer Sl.), u Jungmanna *deverec* i *dejvorec -rce* 'družba, paranympus' (zob. też Machek ES² 116).

Na wyraz ten wskazują również derywaty:

śle. *děverček -čka* 'syn brata męża' (Pleteršnik);

ukr. dial. *dišer'čuk* dem. 'brat męża' (Žel.). ~

Por. ros. dial. *deverьшце -ца* m. hip. 'brat męża' (SRNG).

děverьko (děverьko) : ~ stpol. XVI w. *dziewiorek -rka* dem. 'brat męża' (SP XVI IBL: 1 przykład, Brückner SE 111);

sch. *djevérak -rka* hip. do *djevēr* 'paranympus' (Vuk, RSAN, RMat.) od XVI w. (RJAZ, Skok ER I 415);

ros. *deverék -pьká* hip. 'brat męża' (SSRJ, SIAN, Dal). ~

děverьko : ~ sch. *deverьko* hip. od *dever* (RSAN), bułg. dial. *děverko* m. 'brat męża' (Gerov, Mladenov BTR, BER I 331);

ukr. *dišerko -ka* m. dem.-hip. do *dišer* 'brat męża' (SUM, Hrinčenko). ~

Por. ros. dial. *deverьшико* 'maoletni brat męża', *deverьшко* m. 'ts.' (SRNG).

děverit'ь : ~ sch. *djevèrić : djèverić* dem. i hip. od *djever* 'brat męża', 'družba' (RSAN, RMat., u Stulicia 'leviri filius', RJAZ, Skok l. c.);

strus. XIV w. *дѣвернѣ* w przykładzie: *съ дѣвернѣмъ ... їмъ съ моужнемъ близокомъ* (Srezn.), ros. u Dala w przykładzie: *мой деверѣк братокъ, не твоему дѣвершцу чета*. ~

Por. wskazujące na prapostać *děver-ič-it'ь*: sch. dial. *djevèričić* 'syn brata męża' (Vuk z Boki, RJAZ też z innych dial.; RSAN *djevèričić : djèveričić* 'ts.', zob. Skok l. c.).

Od *děverь* z suf. -ьсь, -ькъ, -ькь, -ько, p. I 93, 100, II 55—6.

T. Sz.

děverьja : **děverьje** wsch. coll. do *děverь*

dĕverĕja: ~ rus.-cs. XV w. дѣверѣя, дѣверѣя coll. 'leviri' (Miklosich LP), ros. dial. дѣверѣя : дѣверѣя coll. m. (u Dala jako pl.): дѣверѣя все при мне жанилися (Mirtov Don., Kotkov Očerki 206). ~

dĕverĕje: ~ ros. dial. дѣверѣѣ coll. m.: ясны соколы-дѣверѣѣ (SRNG: Pskowskie, Jarosławskie), ukr. dial. дѣвѣре coll. (Žel.). ~

Osobowe coll. z suf. -ĕja i -ĕje, p. I 85 i 86.

M. Š.

dĕverĕje zob. dĕverĕja

dĕverĕka 'żona brata męża'

~ pol. dial. *dziewierka* 'szwagierka' (Karłowicz SGP z Litwy; rodzimosc mogłaby kwestionować wyjątkowość wyrazu i brak podstawy derywacyjnej w gwarach pol., p. *dĕverĕ*);

sch. dial. *dĕvĕrka* 'siostra męża' (RSAN), 'żona brata męża' (RMat.), bułg. dial. *dĕverka* 'družka na weselu' (Stojkov Banat), por. też dial. *dĕverĕnica* 'żona brata męża' (BDial. III 56: Ichtiman);

ukr. *dĕverka* 'żona brata męża' (SUM, Hrinčenko; Bilećkyj—Nosenko *dĕvurka* jako m.). ~

Por. I. sch. *dĕvĕrkinja*, *dĕvĕrkinja* 'družka na weselu' (RSAN), śl. *dĕverkyňa* 'siostra męża' (tylko u Kálala);

2. czes. *dĕverĕnĕ*, *dĕverynĕ* 'żona brata męża' (tylko u Jungmanna), śl. *dĕverin(k)a* 'siostra męża' (tylko u Kálala).

Od *dĕverĕ* z suf. -ĕka, tu w funkcji tworzenia nazw żeńskich od męskich, p. I 94.

T. Sz.

dĕverĕko zob. dĕverĕskŕ

dĕverĕkŕ zob. dĕverĕskŕ

dĕverĕn'ŕ *dĕverĕn'a dĕverĕn'e* pld. i wsch. 'należący do brata męża', pld. też 'należący do družby'

~ sch. dial. *dĕvĕrnĕj* 'należący do brata męża, szwagra', 'należący do družby' (RSAN, RJAZ, Vuk);

ros. dial. *dĕvĕrĕnĕj -nĕj -nĕj* 'należący do szwagra' (SRNG), por. *dĕvĕrĕnĕj* nieвестка 'żona szwagra', *dĕvĕrĕnĕj* сноха 'żona brata' (ib.). ~

Por. wskazujące na pierwotnie szerszy zasięg: bułg. dial. *dĕverĕnĕj* adi. poss. od *dĕverĕ* (np. Gerov, BER I 331), tu może należyć też *dĕvĕrĕnĕj* чапа 'kielich dla družby na weselu' (ib.).

Adi. poss. od *dĕverĕ*, o suf. -ĕn'ŕ zob. Brodowska-Honowska SPS 166—7, 168.

Zob. *dĕverĕnĕj*.

W. Š.

dĕverĕskŕ *dĕverĕska dĕverĕsko* pld. 'dotyczący braci męża; dotyczący družbów', 'należący do braci męża; należący do družbów'

~ sch. *dĕvĕrĕskĕ* : *dĕvĕrĕskĕ* 'dotyczący braci męża, družbów, swatów; należący do nich' (RSAN, RJAZ), u Vuka *dĕvĕrĕskĕ* 'należący do szwagra, družby', dial. np. *dĕvĕrĕskĕ -kŕ -kŕ* 'ts.' (Elezović Kos.-Met.), por. NM *Dĕvĕrĕske* f. wieś w Dalmacji, bułg. dial. *dĕverĕskŕ*, *dĕverĕskŕ* w wyrażeniach: *dĕverĕskŕ* аглѠк 'kawałek białego płótna z kolorowymi pasami, który nosi družba na prawym ramieniu podczas wesela' (BDial. II 150: Rodopy), *dĕverĕskŕ* вѣчер 'przyjęcie, uczta w sobotni wieczór przed ślubem u panny młodej' (Umlenski Kjustendil), maced. *dĕverĕskŕ* = sch. *dĕverĕskĕ* (RMJ). ~

Adi. od *děverь* z suf. -ьskъ. O budowie zob. Brodowska-Honowska SPS 52—3, 62—71. W. S.

děver'evъ *děver'eva děver'evo* : pld. **děverovъ** *děverova děverovo* 'należący dla brata męża; dotyczący brata męża', pld. także 'należący do družby; dotyczący družby'

děver'evъ: ~ pol. dawne XVIII w. *dziewierzowoy* 'od dziewierza, szwagra, szwagrowski' (L.), czes. u Jungmanna *deveřův -řova* 'należący do szwagra, szwagrowski';

bułg. dial. *désepes* 'należący do szwagra; należący do družby', por. również *désepeves* 'ts.' (Gerov, BER I 331);

ros. *désepes -ea -eo* 'należący do szwagra; właściwy szwagrowi' od XVIII w., też u Dala, ukr. u Hrinčenki *disepie -peva -se* 'ts.' ~

děverovъ: ~ sch. *djěverov -va -vo* 'należący do szwagra, družby', 'dotyczący szwagra, družby', też dial. np. *děverov* 'ts.' (Elezović Kos.-Met.), u Vuka *djěverov* także 'należący do sekundanta; dotyczący sekundanta', cs. **děverovъ** 'należący do szwagra', bułg. *désepos* 'należący do szwagra', dial. również 'należący do družby', u Gerova *déseposa* *traneza* 'poczęstunek, uczta dla chłopców i dziewcząt przygotowana przez družbę', maced. *desepos* adi. poss. od *desep* (też dial. np. Vidoeski Kumanovo 111), por. *deseposa* *вечера* 'przyjęcie, uczta u pana młodego po ślubie z udziałem družby i najbliższej rodziny' (RMJ). ~

Derywaty od *děver'ь* : *děverь*, p. *děverь*. O suf. -ovъ : -'evъ zob. Brodowska-Honowska SPS 11, 19—20, 20—9.

Zob. bardziej archaiczne formacje *děverinzъ*, *děverьn'ь*, *děverьskъ* derywowane od *děverь*. W. S. — F. S.

děver'ь zob. **děverь**

děvica 'dziewczynka, panienka; dziewica, dziewczyna, panna, virgo, puella', dem. **děvičьka**

~ pol. *dziewica* 'dziewczyna, panna, kobieta do czasu utraty panieństwa, virgo' od XIV w., stpol. też wyjątkowe 'córka, dziecko' (XV w.), w XVI w. również 'mężczyzna, który nie miał stosunku płciowego; nieżonaty, żyjący w celibacie', dial. 'virgo', kasz.-śl. *žévica* także 'dziewczyna' (Ramułt, Lorentz PW), czes. poet. *děvice* 'dziewczyna, panna' (Přír. slov.), stczes. *děvičé* 'dziewczyna', 'virgo' (Gebauer Sl., Novák SlHus), śla. poet. *devica* 'dziewczyna, panna';

śle. *děvica* 'virgo', arch. 'dziewczyna, panna', także dial. np. Tominec Črni vrh, sch. *djěvica* : *djěvica* 'virgo' (często o 'Bogurodzicy'), w tym znaczeniu też u Vrančicia (w RJAZ także przen. o 'nie oranej ziemi'), 'dziewczyna, panna', u Megisera 'virgo; puella' (Stachowski MS PAN 19, s. 46), dial. 'służąca', na Chorwackim Przymorzu 'jedna z dziewcząt towarzysząca pannie młodej podczas obrzędu zaślubin', czakaw. *divica* 'virgo' (szczególnie 'Bogurodzica'), p. Ribarić SDZ IX 144, Jurišić Vrgada, *devica*, *divica*, *divyca* 'służąca' (Tentor JF V 204, Ribarić l. c., HDZ I 157, Moguš Senj), scs. **дѣвица** 'dziewczyna, puella; dziewica, virgo' (jak wykazała Cejtlin Etim. 1971, s. 108, 109 znaczenie 'virgo' jest nowsze), bułg. *desiŭca* 'dziewczyna, panienka', dial. 'najstarsza, pierwsza spośród siostr na wydaniu; dziewczyna dorosła do zamążpójścia, dziewczyna na wydaniu' (Gerov), 'virgo' (BDial. I

246: Sofijskie), u Stojkova Banat tylko w wyrażeniu Блажѣна *дѣвица* 'Bogurodzica', maced. *десуца* 'virgo';

strus. już w XI w. *дѣвица* : *дѣвица* 'virgo' (Srezn., Słownik SPIg.), ros. przestarz. *дѣвица* 'dziewczyna, panna', hist. *дѣвицы* pl. 'panny z dworu carycy' (do czasów Piotra Wielkiego), w poezji ludowej *дѣвица* 'dziewczę, dziewczyna, panna', dial. *дѣвица* 'dziewczyna' (w tym znaczeniu też ołoneckie *дѣвица*, Dal), także określenie stosowane przy wzajemnym zwracaniu się starszych kobiet na wyrażenie uprzejmości, grzeczności, współczucia, (w folklorze) epitet słońca, wody (SRNG, Opyt), ukr. *дівчина* przestarz. i w poezji ludowej 'dziewczyna', w tym znaczeniu już od XV w., w XVII w. również 'Bogurodzica' (Tymčenko), brus. dial. *дзявіца* 'dziewczyna' (Bjalkewič Mohylew). ~

Dem. *děvička*: ~ pol. dial. kasz.-sli. *zėvička* dem. do *zėvica* (Lorentz PW), stczes. *děvička* 'ts.', według Jungmanna intens. do *děvice*;

bułg. u Gerova *десуца* dem. do *дѣвица*;

ros. dial. (w pieśni ludowej) *десуца* 'dziewczynka, panienska' (SRNG: archang.). ~

Dem. od *děva* 1., o suf. *-ica* zob. I 98.

W.N. — F.S.

děvičъjъ *děvičъja* *děvičъje* 'należący do dziewczyny, panny, dziewicy, właściwy dziewczynie, pannie, dziewicy, puellaris, virgineus', głównie wsch. **děvičъjъ** *вечеръ* 'przyjęcie dla przyjaciółek, urządzone przez narzeczoną zwykle w wigilię ślubu, połączone z różnymi obrzędami'

~ pol. *dziewiczy* 'należący do dziewicy, właściwy dziewicy, paniński; będący w stanie dziewictwa' od XIV w. (Słownik stpol.), przen. 'czysty, niepokalany' od XV w., 'znajdujący się w pierwotnym stanie, pierwotny, dziki, nie tknięty ręką ludzką, np. o ziemi' (od XVIII w., L.), *dziewiczy wieczór* 'przyjęcie urządzone przez narzeczoną dla koleżanek przed dniem ślubu' (SJP PAN), dial. rzadko, por. np. kasz. *zėviči* 'dziewczęcy, paniński' (Lorentz PW I 174, brak u Sychty SK), częściej w nazwach bot. i nazwach roślinnych specyfików: *dziewicze ziele* 'pięciornik kurze ziele, Potentilla Tormentilla', *dziewiczy korzeń* 'Radix tormentillae', *dziewiczy olejek* 'Oleum liliorum, amygdalorum' (Karłowicz SGP), czes. u Jungmanna (z pol.) *děvič* 'dziewczęcy, dziewiczy';

sł. *devičji* 'dziewiczy, paniński, dziewczęcy', sch. przestarz. *djėvičji*, *djėvičji* od XIII w. (w księgach cerkiewnych *děvičъ*, do XVII w. *djevič*, por. np. Mažuranić Prinosi, RJAZ) 'dziewiczy, paniński, virgineus, virginalis', por. też NM *Děvič* (manastir i naselje u Dranici, na Kosmetu, BSAN, RJAZ), scs. Supr. *дѣвиць* 'virginis, virgineus';

strus. *дѣвици* 'virginum, virginalis' (Srezn.), ros. *дѣвичий*, *дѣвичий* *-чьа* 'panieński, dziewiczy, dziewczęcy', subst. *дѣвичья* hist. 'pokój dla panien służebnych', dial. w licznych frazach np.: *дѣвичий* (też *дѣвич*) *вечер* 'panieński wieczór', *дѣвичий сын* 'nieślubny syn' (por. stpol. syn *dziewiczy* = Chrystus, SP XVI IBL), też w nazwach bot.: *дѣвичья* (*дѣвицьья*) *красота* 'goździk kropkowany, goździk pyszny, Dianthus deltoides, superbus', *любовь дѣвичья* 'zmijowiec zwyczajny, Echium vulgare', *дѣвичье мыло* 'firletka, Lychnis chalconica' (SRNG), stokr. XV—XVIII w. *дѣвици* 'virginalis' (Tymčenko), dziś tylko w skostniałym compos. *дѣвич-вечір* 'panieński wieczór' (SUM), brus. dial. *дѣвич-вечер* 'ts.' (Nosovič). ~

Przymiotnik dzierżawczy z suf. *-ъjъ* od *děvica*. Por. też synonimiczne

děvičьjъ i *děvičьjъ*. O suf. -*ьjъ* p. Brodowska-Honowska SPS 29—52. Tam też (29—30) szczegółōy o zmieszaniu się suf. -*jъ* i -*ьjъ*. M. Ś. — F. S.

děvičьka zob. *děvica*

děvičьnъ *děvičьna* *děvičьno* pld.-wsch. 'dziewicy, panny (gen.), dziewiczy, panieński, virgineus, virginalis'

~ sła. *děvičьen* 'dziewiczy, panieński' (Pleteršnik), sch. od XVI w. (dziś przestarz.) *djěvičьan* : *djěvičьan* -*ěna* -*ěno* 'dziewiczy, niewinny' (przen. też 'czysty, bez domieszki, niezmacony'), wyjątkowe XIX w. 'przeznaczony dla dziewczę' (RJAZ, RSAN), cs. **дѣвицьнъ** 'virginalis' (Miklosich LP);

strus. wyjątkowe XI w. **дѣвицьнымъ** 'virginalis' (Srezn.), ros. dial. *дѣвицьный* 'panieński, dziewczęcy' (SRNG). ~

Por. wskazujący na większy zasięg adi. niezależnie utworzony na gruncie poszczególnych języków słow. derywat z suf. -*ikъ*: sła. *děvčьnik* 'mężczyzna, który nie oboował płciowo' (SSKJ), bułg. dial. *дѣвицьник* 'chłopiec dojrzały do małżeństwa, kawaler' (Mladenov BTR, Gerov Dop.), ros. *дѣвицьник* 'pożegnalny wieczorek przed weselem, dziewiczy wieczór', dial. 'tańce w trzeci dzień wesela; chór dziewcząt na weselu; wieczorne spotkanie dziewcząt' (SRNG), brus. dial. *дѣвицьник* 'dziewiczy wieczór' (BMM III 249: Homel).

Adi. od *děvica*, o suf. -*ьnъ* p. Brodowska-Honowska SPS 80—139.

Por. *děvičьjъ*.

W. B.

děvičьskъ *děvičьska* *děvičьsko* pld. i wsch. 'należący do dziewicy, dziewczyny, panny, dziewiczy, dziewczęcy, panieński, virginis'

~ sła. *děvičьski* 'dziewięcy, panieński, dziewiczy', sch. *djěvičьkъ*, *djěvičьkъ* przestarz. 'dziewiczy, czysty' (RSAN, w RJAZ też starsza postać: *djěvičьskъ* XIII—XVII w., *djěvičьski* XVII—XVIII w.), cs. **дѣвицьскъ** 'panieński, dziewiczy, virginis', cs.-serb. XVI w. **дѣвицьскъ** 'virgineus' (Miklosich LP), bułg. *дѣвицьску* 'żeński' (u Gerova też *дѣвицьску*);

strus. **дѣвицьскимъ** 'virginum' (Srezn. XI—XIII w.), ros. *дѣвицьский* 'dziewięcy, panieński' (SSRJ, Dal, Słovary CSRJ), stukr. **дѣвицьскимъ** 'dziewiczy' (XVII—XVIII w., Tymčenko). ~

Adi. z suf. -*ьskъ* od *děvica*. P. też *děvičььskъ* i *děvьskъ*. O suf. p. Brodowska-Honowska SPS 52—71. M. Ś. — F. S.

děvinъ *děvina* *děvino* 'należący do dziewczyny, panny, dziewicy, panieński, virginis'

~ czes. wyjątkowe u Jungmanna *děvin* 'należący do dziewczyny', sła. *děvin* 'ts.' (Isačenko SRS; w SSJ i u Kálala nie notowane);

sch. *djěvin* 'należący do dziewczyny, odnoszący się do dziewczyny' (RSAN), w XIV w. *Děvinъ* vьgьbь NM (RJAZ);

ukr. dial. *дѣи́н*-вечер (вечір) 'pożegnalny wieczorek przed weselem, dziewiczy wieczór' (Žel., Hrinčenko). ~

Por. 1. subst.: czes. żartobliwe *děvin* 'kolonia dziewczęca; szkoła żeńska' (Přir. slov.), NM *Děvin* (od XII w., już u Kosmasa, zob. Profous MJČ I 385—6);

2. derywat: sła. dial. prekm. *děvinstvo* 'dziewictwo, panieństwo' (Pleteršnik).

Adi. od *děva* 1., o suf. -*inъ* zob. Brodowska-Honowska SPS 71—80.

W kilku językach słow. spotyka się też tak samo zbudowane adi. od *děvica*: sch. rzadkie *djèvičín*, *djèvičín* 'należący do panny, dziewicy, virginis' (w RJAZ wyjątkowe z XVIII w., w RŠAN bez cytatu), bułg. dial. *devičiin* 'ts.': *devičina* вечеря 'pożegnalny wieczorek przed weselem, dziewicy wieczór' (Mladenov BTR, Gerov Dop.); rus.-cs. *дѣвичинъ* 'należący do panny, dziewicy' (Slovarь CSBJ, też u Dała *дѣвичин* 'ts.'), ukr. XVIII w. wyjątkowe *дѣвичинъ* 'należący do dziewczyny' (Тумченко).

Zob. również *děvčínz*.

W. B. — F. S.

děvišče wsch. augm. do *děva* 1.

~ ros. dial. *děvuiya*, *děvuiye* f. augm. do *deva* (Dal, SRNG), ukr. *děviuye* augm. do *divka* (Hrinčenko za Žel.), brus. *děvuiya* f. augm. do *dzeva* (Novosič). ~

Augm.-pejorat. z suf. *-išče* do *děva* 1. Por. też *děvčičišče*, *děvčisko*. O budowie p. I 96. M. Š. — F. S.

děvit'ь *děvit'a* 'młodzieniec niewinny, virgo puer'

~ pol. dawne rzadkie *dziewic* 'virgo puer' (Kn. pod hasłem *panic*); sch. tylko u Stulicia *djevič* 'vir castus, caelebs' (RJAZ jako niepewne), też NO *Děvič* (RŠAN, RJAZ);

ukr. pot. *dіsur* *-ча* 'kto chroni, strzeże swojej niewinności' (SUM). ~ Od *děvz*. O suf. *-it'ь* w derywatach odprzymiotnikowych p. II 57—8.

M. Š. — F. S.

děvo pld.-wsch. 'nadzianie': 'nadzienie, nadziewka, to, co się nadziewa'

~ sch. dial. *djevo* 'mielone mięso do nadziewania kielbas, nadzienie, farsz' (RŠAN);

ukr. dial. złożone *ó-diso* 'odzienie, okrycie' (Hrinčenko). ~

Derywat prymarny do *děti demz*: *dějō* z suf. *-vo*.

W. B.

děvocha pln., wsch. **děvacha**, augm.-hip. do *děva* 1.

děvocha: ~ pol. dial. rzadkie *dziewocho* (*dziwocho*) 'dziewczyna' (np. Krakowskie, Karłowicz SGP);

ros. dial. *desóxa* 'dziewczyna' (Dal, SRNG), ukr. dial. *disóxa* augm. z odzieniem pieszczotliwym do *disa* (Hrinčenko). ~

děvacha: ~ ros. dial. *desáxa* 'dziewczyna; dziewucha', 'młoda kobieta', 'złe prowadząca się dziewczyna' (Dal, SRNG), ukr. *disáxa* augm. do *disa* (SUM, Hrinčenko). ~

Por. też sporadycznie z suf. *-asa*: ukr. dial. *disácy* hip. do *disa* (Hrinčenko).

Od *děva* 1. z suf. *-ocha*, *-acha*, p. I 72, 74 i II 33. Por. też *děvucha*. M. Š.

děvoja '(dojrzała) dziewczyna', dem.-hip. **děvojska**

~ pol. przestarz. (dziś żartobliwe) *dziewoja* 'młoda, dorodna dziewczyna' (u L. XVII—XVIII w. 'dziewica, siły i odwagi męskiej', też dial. *živoja*: *ževoja* 'zdrowa, silnie zbudowana dziewczyna', Szymczak Domaniewek), w XVI w. rzadkie 'panna; córka' (SP XVI IBL; o przykładzie XV-wiecznym p. niżej), stczes. *děvojě* 'dziewczyna, panna' (Gebauer Sl.; Jungmann jednak tylko za L.), dial. moraw. *děvoja* 'dojrzała dziewczyna' (Bartoš DSM), sła. u Kálala *devoja* 'dziewczyna, panna'. ~

Na pierwotnie ogólnosłow. zasięg wyrazu wskazuje dem. *děvojska* (p. nizej) oraz derywaty pojawiające się w poszczególnych językach słow., np. 1. sch. dial. *děvojsla* 'dziewczyna' (Vojvodina), hip. *djevòjsana* 'dziewczynka' (RSAN);

2. bułg. dial. *desojsk* m. 'wieczór dziewczyny' (Gerov Dop.);

3. bułg. dial. *desójsku* 'dziewczęcy' (BDial. II 150, Gerov Dop.);

4. adi. z suf. *-ьна*: czes. rzadkie *děvojný* 'panieński, cnotliwy, wstydlivy' (Přír. slov.), stczes. *děvojný* 'dojrzały (o dziewczętach)': wyjątkowe *děvojni* 'panieński, dziewiczy' (Gebauer Sl.), stąd substantywizowane adi.: stczes. i dial. *děvojna* 'panna' (Gebauer Sl., Přír. slov.), sła. *devojná*: *devojna* 'dorosła panna' (Kálal).

Por. sch. dawne wyjątkowe u Gundulicia *djevoj* m. czy *djevoja* f. (rekonstrukcja oparta na acc. pl. *djevoje*) 'rozpustnik, cinaedus' (RJAZ, Mažuranić Prinosi 248), niewątpliwie wtórne, jak pokazuje semantyka.

Dem.-hip. *děvojska*: ~ pol. (niepewne, tylko w SW) *dziewojka* dem. do *dziewojka*, czes. dial. *děvojska* 'dziewczyna, panna' (Přír. slov.), sła. u Kálala *děvojska* 'ts.';

sł. dial. *děvojska* (prekm. *děvojska*) 'dziewczyna' (SSKJ, Pleteršnik, już w XVI w., Megiser 1592), sch. od XV w. *djevòjska* (dial. sztokaw. też *devòjska*, Elezović Kos.-Met., HDZ II 272: Našice, czakaw. *divòjska*, *divòjska*, Moguš Senj, Ribarić SDZ IX 144, Jurišić Vrgada) 'dorosła dziewczyna, dojrzała do małżeństwa; niezamężna kobieta, panna', także 'dziewica', 'córka, dziecko płci żeńskiej', 'służąca' (RJAZ, RSAN, Vuk, Belostenec: *divòjska*, Mažuranić Prinosi 248: kajkaw. XVI w. *devojska*), bułg. *desójska* 'dziewczyna; dziewczyna dojrzała do małżeństwa, panna' (notowane też u Gerova), maced. *devojska* (też dial. *desòjska*, Vidoeski Kumanovo 30) 'dziewczyna, panna' (już w XVI w., Giannelli LM 28, 46);

ros. dial. (Tambow) *desójska* 'dziewczyna' (Opyt Dop., Dal, SRNG), ukr. dial. *d'ivojska*, *d'ivójska*, *d'ivojska* 'dziewczyna, panna' (SDU 55—6), u Tymčenkii z XVII w. (Berynda) *дѣвои́ка* hip. do *дѣва*. ~

Zapewne pierwotne hip. od *děva* 1. z wyjątkowym suf. *-oja*, zob. I 88, Skok ER I 416. — Vaillant GC II 504—5, 527 uważa *děvoja* za substantywizowane adi., z zachowanym *-oj-* przypadków zależnych przymiotnika złożonego (np. gen. *děvoj-ę*, *-ě*, loc.-dat. *děvoj-i*). — Zubatý Studie I 1, 286 uw. 1 dopuszczał pierwotne adi. **děvojs* (z suf. *-ojs* = wed. *-ajáh*). Na taki przymiotnik mogłoby wskazywać wyjątkowe stczes. nad sestrú *djevowgy* = łac. super sorore virginem (Gebauer Sl.; stąd stpol. w Biblii królowej Zofii nad siostrą *dziewoją*, Słownik stpol. s. v. *dziewoja*). — Zob. też Trubačev STR 115.

O budowie dem. *děvojska* zob. I 94.

W. B.

děvojska zob. *děvoja*

děvonьka zob. *děvon'a*

děvon'a wsch., przede wszystkim dem. **děvonьka** 'dziewczynka, dziewczyna'

~ ros. dial. *děvonja* 'dziewczyna' (Dal bez lokalizacji, stąd SRNG);

zwykle dem. **děvonьka**: ros. dial. *děvonьka*, *děvonьka* 'dziewczynka' (Opyt, Opyt Dop., Dal, SIAN), ukr. dial. *d'ivonьka* hip. 'dziewczynka, dziewczątko' (SUM, Hrinčenko, Bilećkyj—Nosenko, SDU 55—6: też *d'ivonьka*, w XVIII w.

дѣвонька, Tymčenko), brus. dial. дзэвѣнька 'ts.' (Nosovič, takže Bjalskevič Mohylew: дзэвѣнька). ~

Por. w podobnej funkcji niezależnie powstałe w poszczególnych językach słow. derywaty z suf. zawierającymi -n-: 1. pol. dial. *dzieweńka* hip. 'dziewczynka' (Karłowicz SGP), kasz. *z'ėvenka* 'dziewczynka, córeczka' (Sychta SK), czes. *děvenka, dívěnka* hip. 'dziewczynka, dziewczątka' (Přír. slov., Jungmann);

2. czes. *děvina* 'dziewczyzna' (Jungmann), *děvinka* 'dziewczynka' (Přír. slov., Bartoš DSM);

3. ros. dial. *девѣн (деѣн) -нѣ* m. i f. 'stara panna, stary kawaler', *девѣня* f. 'niemłoda panna; rosła, silna dziewczyna', też m. 'mężczyzna podobny do kobiety; hermafrodyta', *девѣнька* 'dziewczynka' (Opyt, Dal, SRNG).

Od *děva* 1., o suf. -on'a zob. I 133, o suf. -ьka p. I 94.

W. B.

děvosnubъ zob. **děvosnubъ**

děvosnubъ *děvosnuba*: **děvosnubъ** *děvosnoba* 'swat, wysłannik starającego się o rękę dziewczyny, paranympus, nuptiarum conciliator', pñ. też (zwykle w pl. *děvosnubi*: *děvosnubi*) 'swatanie'

~ pol. przestarz. *dziewostąb -tęba* i *dziewostęb* (< **dziewosnub*, -t- z dysymilacji -nq-; Otrębski ŻW 274 niesłusznie objaśniał wpływem *dziewostaw* 'swat', p. Sławski SE I 201) 'wysłannik, który w imieniu starającego się proponuje rodzicom małżeństwo z ich córką, swat, pośrednik małżeński, paranympus, nuptiarum conciliator' od XIV w., stpol. XVI w., a dziś dial. *dziewostąb* 'starosta weselny, przelożony wesela' (SP XVI IBL, Maćz., Karłowicz SGP), pl. *dziewostęby* 'konkury, swatanie, swaty; zaręczyny' (SJP PAN) od XVI w., dial. 'zrękowiny, zmówiny' (o zasięgu w dial. MAGP III m. 142: głównie w widłach Wisły i Sanu), stczes. XIV w. *děvosnub -ba* 'swat' (Gebauer Sl., też u Jungmanna);

bułg. dial. *девоснѣб* 'swat, paranympus, nuptiarum conciliator', *девоснѣбѣ* 'ts.' (Gerov, Mladenov BTR, BER I 330), *девоснѣбѣе*, *девоснѣбѣе* pl. 'swatki, kobiety wysłane przez starającego się o rękę dziewczyny' (BDial. II 150: Rodopy);

ukr. dial. *дівоснѣб -ба* 'swat, paranympus, nuptiarum conciliator', *дівоснѣб*, *дівоснѣб -ба* (zmienione przez etymologię lud.) 'ts.', 'obrzęd swatania', *дівоснѣби* i *дівоснѣбу* pl. 'swatanie' (Hrinčenko, Żel., Kuzela-Rudn.). ~

Por. liczne derywaty oparte na tym wyrazie, np.: 1. z suf. -ec, -ca: pol. dial. kasz. np. *d'ėvostąbca, z'ėvostąbca, d'ėvostąbc, d'ėvostąbc* 'swat' (Sychta SK, AJK III m. 146, cz. II 183—4);

2. z suf. -ka: stpol. XV w. *dziewostąbka* 'swatka, pośredniczka małżeńska, proca, nuptiarum conciliatrix', dziś dial. starsza *dziewostąbka* 'staroscina weselna' (Karłowicz SGP: Mazowsze);

3. z suf. -ina: stpol. XVI w. *dziewostębina* 'swatka', dziś dial. *dziewostębina* 'ts.' (Karłowicz l. c.: Radomskie), *dziewostębiny* pl. 'zaręczyny' (Karłowicz l. c.: Krakowskie);

4. z suf. -ica: pol. dawne *dziewostębica* 'swatka' (Kn., L., zob. też SP XVI IBL);

5. z suf. -nik, -nica: bułg. dial. *девоснѣбник* 'swat', *девоснѣбница* 'swatka' (Gerov).

Compositum (nomen agentis : nomen actionis) od wyrażenia *děvo snubiti* (p. *děva* i *snubiti* 'swatać, kojarzyć'). Suf. -o- (p. I 58—9) normalny w starych złożonych nominach agentis i actionis. O prastarym przejściu *u > o* po spółgłosce nosowej p. Sławski SO XVIII 270, 287.

Sławski SE I 200—1.

T. Sz. — F. S.

děvovati *děvujo* pld.-wsch. 'być dziewczcą, panną, żyć w dziewictwie, w panieństwie, virginem esse'

~ sch. (zwłaszcza lud.) *djevovati djevujem* 'być panną, żyć w stanie panieńskim', 'żyć w dziewictwie' (dial. 'prowadzić uczciwe, moralne życie', RSAN), Vuk, RJAZ, RSAN, cs. *дѣвовати -воуѣ* 'virginem esse' (Miklosich LP);

strus. wyjątkowe *дѣвовати -воуѣ* 'żyć w panieństwie, w dziewictwie' (Srezn.), ros. dial. *дѣвосать -сью* 'być panną, niezamężną, o dziewczętach' (niekiedy o mężczyznach: 'prowadzić życie kawalerskie'), 'brać udział w zabawach dziewczęcych', nowogrodzkie *дѣвосаться* 'дурачиться пanna', шалить' (Dal, SRNG), ukr. *дів'ятому -сью* 'być panną, żyć w panieństwie', 'brać udział w zabawach dziewczęcych' (SUM, Hrinčenko). ~

Denominativum od *děva* 1., o budowie zob. I 48.

Por. czasowniki denominalne powstałe zapewne na gruncie poszczególnych języków słow.: 1. *děviti* (: *děva*): stczes. wyjątkowe *děviti děvu* niejasne znaczeniowo, Gebauer Sl.: „strojené”; sch. dial. *djěviti djěvim* 'wyposażać dziewczynę przed zamążpójściem', *djěviti se* 'dorastać, stawać się panną' (RSAN); ros. dial. pskow. *дѣсѣть, дѣсѣтъ -іуѣ* 'rozmawiać z przyjaciółką, z narzeczoną, o dziewczynie' (SRNG);

2. *děvčiti* (*se*): *děvčka*: pol. dial. *dziewczyć się* 'stroić się, o dziewczętach' (Karłowicz SGP), 'dorastać, upodabniać się do dorosłej dziewczyny' (Kucala PSM 163), czes. dial. *děvčiti -čim* (też *dívčít*, Bartoš DSM, *dívčič*, Loriš Ostrava 72) 'być służącą, służyć' (Přír. slov., u Jungmanna stczes. z kroniki Dalimila), wiałaskie *dívčít* 'być panną, niezamężną' (Bartoš DSM), śla. pot. *dievčít* -či (dial. wsch. *gífčie -ču*, Buffa Dlhá Lúka) 'być panną, żyć w stanie panieńskim', *dievčít sa* 'dorastać, stawać się panną' (SSJ); ros. dial. ołonieckie *дѣвчѣться* 'być panną, niezamężną' (SRNG);

3. *děvičiti* (: *děvica*): sch. dial. (Serbia) *djěvičiti (djěvičiti) se -čim se* 'ubierać się, zachowywać się jak dorosła dziewczyna, jak panna' (RJAZ, RSAN); ros. dial. *дѣвѣчѣть -чу* 'гулять в девичестве' (SRNG). W. B.

děvucha ptn. augm. do *děva* 1., dem. *děvuška*

~ pol. *dziewucha* (dial. też *dziewucha, dzierucha, dzieucha, dziarucha, dzioucha*, z zanikiem *u* *dziocha*; o przejściu grupy *ei > ai* w dial. p. Nitsch WP IV 32; o różnych postaciach fonetycznych wyrazu p. MAGP XII cz. II 89—90, Dejna AGK m. 403, Zareba AJŚ IV m. 695; kasz. *zėvuxa, źėvuxa, zėuxa*, Sychta SK I 265, AJK VIII cz. II 173) rubasznie, czasem życzliwie, serdecznie o 'dziewczynie (lub służącej) wiejskiej' (SJP PAN, L. od XVIII w.), dial. też bez wartości ekspresywnej 'dziewczyna', 'córka', czes. dial. *děvucha, žėvucha* 'dziewczyna, córka' (Přír. slov., Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Malina Mistrice: tutaj jako augm.), śla. u Kálala *devucha* 'dziewczyna';

ros. dial. *дѣвѣха* 'dziewczyna' (z okolic Tomaska, SRNG), ukr. dial. *дів'яха* augm.-hip. do *dīa* (Hrinčenko), brus. *дзвѣха* pot. 'dziewczyna'. ~

O pierwotnie większym zasięgu wyrazu świadczą formacje z suf. -uša:

pol. dial. *dziewusia* hip. 'dziewczynka, dziewczka' (Karłowicz SGP), sch. dial. *djėvuša* 'dziewczyna', też NO *Dėvuša* (RSAN);

a. z rozszerzeniem o suf. *-ica* > *-ušica*: pol. dial. *dziewużycza, dzioużycza* 'dziewczyna' (Zaręba AJŚ IV m. 695, Karłowicz SGP: Kaliskie);

b. z rozszerzeniem przez suf. *-isko* > *-ušisko*: pol. *dziewużysko* augm.-pejorat. (dial. też *dzioużysko*, Karłowicz SGP, Pluta Dzierżysławice, Szymczak Domaniewek), czes. laskie *ž'evuš'ysko* (Lamprecht Opava).

Dem. *dėvuška*: ~ pol. *dziewuszka* (dial. też *dziėwuszka, dziėuszka, dziouuszka*, Dejna AGK m. 403, Zaręba AJŚ IV m. 695, Szymczak Domaniewek; sli. *žewuška*, Lorentz PW I 174), hip. 'dziewczynka', czes. *dėvuška*, dial. laskie *ž'evuška* hip. 'dziewczynka' (Přír. slov., Jungmann, Lamprecht Opava); ros. *dėvuka* (dial. też *dėyuka*) 'dziewczyna, panna', dial. 'córka' (dial. też przy zwracaniu się do każdej kobiety niezależnie od wieku), przestarz. 'panna służebna', *в дėвукax, дėвучкой* 'w czasach panieńskich, za panieństwa' (SSRJ, Dal, SAR, SRNG; z ros. sła. *devuška* hip. 'dziewczynka', SSJ). ~

Por. też bliższe morfologicznie derywaty z suf.: 1. *-usz*: pol. dial. kasz.-sli. *žėvus* 'dziewucha, dorastający podłotek' (Sychta SK I 265, AJK I cz. II 70, Lorentz PW I 174; dial. też z ekspresywną palatalnością *dziėwuś*, Lubelskie, Karłowicz SGP);

2. *-usa*: pol. dial. kasz. *žėvusa* (*žėvusa*) indeclinabile n. 'dziewczyna, podłotek': to je šėkovně *žėvusa* (Sychta ŠK I 265), ukr. dial. *diėvca* hip. do *diėa* (Hrinčenko).

Formacje ekspresywne do *dėva* 1. O funkcjach suf. *-ucha, -uša, -usz, -usa* p. I 75, 79, II 34—5. M. Š.

dėvul'a pln. hip. do *dėva* 1.

~ pol. dial. *dziewuła* 'dziewczyna' (Karłowicz SGP; wg SW rubasznie), kasz. *žėvula* pieszczotliwie o 'dziewczynie, córce' (Sychta SK), stpol. XIII w. NO *Dziewuła* f. (SSNO), stczes. XIII, XV w. NO *Dėvule* f. (Gebauer Sl.);

ros. dial. *дєвўля* (*дєўля*) 'dziewczę, dziewczyna', pejorat. też 'mężczyzna podobny do kobiety; hermafrodyta' (SAR, Opyt Dop., Dal, SRNG), ukr. familiarne *diėvľa* 'dziewczyna' (SUM, Hrinčenko), brus. dial. *дзявўля* 'młoda dziewczyna, dziewczę; duża dziewczyna zachowująca się nieodpowiednio do swego wieku, jak dziecko, zwykle ironicznie, z przyganą' (Nosovič, Jurčanka Mscisl., Sejaškovič Grodno, Mat. Minsk, NS 57, 292, MSDM 70: *дзявўльля*, Panjucić LNH 67: *дзявўльля*), też NO *Дзявўля* (Biryla BA). ~

Por. 1. czes. rzadkie *dėvulenka* hip. 'dziewczę, dziewczyna' (Přír. slov.), sła. *devul'ka, devul(i)enka* hip. 'ts.' (SSJ, Kálal);

2. sła. u Kálala *dievelenka* 'dziewczę'.

O budowie zob. I 110. W. B.

dėvuška zob. *dėvucha*

-dėvz zob. *nadėvz, odėvz, zadėvz*

dėvz *dėva* *dėvo* 'dziewiczy, niewinny, nie znający stosunku płciowego, castus, immaculatus'

~ stsch. od XV w. *djev* (też czakaw. np. u Marulicia *div*, kajkaw. XVI w. u Vramca *devi*) 'dziewiczy, niewinny, czysty (o kobiecie i mężczyźnie)', RJAZ, Mažuranič Prinosi 248;

strus. ДѢВКА 'dziewicza, niewinna, czysta' (Srezn.), ros. dial. *děvčij -a -oe* 'dziewięcący, paniński' (SRSO Dop., por. jednak w tej samej gwarze *děvčij -bja -be* 'ts.', p. *děvčje*), stukr. ДѢВКА 'dziewicza, niewinna, czysta' (Tymčenko); w funkcji subst.: a) stsch. XVII—XVIII w. *djev* m. 'mężczyzna niewinny, czysty' (RJAZ, Belostenec: *dev*);

b) *děvaja*: stsch. XIII w. *děvaja, devaja* 'dziewica, o Matce Boskiej', dial. czakaw. (Istria) *děvā* 'ts.' (RJAZ), scs. Supr., Cloz. ДѢВКА 'ts.' (zob. Cejtlin Etim. 1971 s. 104—11), strus. ДѢВКА 'ts.' (Srezn., też rus.-cs., Dal), stukr. ДѢВКА 'ts.' (Tymčenko). ~

Por. wskazujące na takie adi.: 1. psł. *děva* 1. (zob.);

2. derywat z suf. *-ьць*: sch. od XV w. *djèvac djèvca* 'mężczyzna niewinny, czysty, vir castus, caelebs', dial. 'mężczyzna niezonały, kawaler, zwłaszcza stary' (RJAZ, Belostenec, RSAN), cs. ДѢВЦЬ 'virgo' (Miklosich LP, prawdopodobnie z redakcji chorw.), tu może należą też bułg. *Děsey, Děsvy* (PIBE IV 153, BER I 330).

Prymaryny przymiotnik do *dojč dojiti* 'karmić piersią; ssać', ie. pierwiastek *dhē(i)-* 'ts.'. Budowa jak w psł. *ži-vz* 'żywy': *žiti* 'żyć' (p. Brugmann Grdr. II 1, 204). O rozwoju znaczenia p. *děva*. Por. derywowane od tego samego pierwiastka *děts*.
W. B. — F. S.

děvčě děvčěte dem., hip. do *děvčka* 1.

~ pol. *dziewczęc -częcia*, zazwyczaj pl. *dziewczęta*, w sing. dziś przeważnie żartobliwie lub z odcieniem ironii 'młoda, niezamężna kobieta; podlotek lub dorastająca panna, dziewczyna', już w XVI w. 'młoda dziewczyna, panna; dziecko płci żeńskiej, córeczka; młoda służebna', dial. 'dziewczyna, dziewczynka; mała dziewczynka', 'dziewczyna od 7—16 lat; dziewczyna od 16—17 lat; starsza dziewczyna', 'córka' (o geografii wyrazu zob. np. MAGP XII m. 569, cz. II s. 89, AJK VIII m. 380, cz. II s. 172—3, XII m. 577—80, cz. II s. 127, AJPP m. 26, Zareba AJŚ IV m. 695, cz. II s. 58, Karłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz. 163, Gruchmanowa Kramská 24), 'ukochana, narzeczona' (Lorentz PW), dłuż. *žowčo -ča* (prawdopodobnie synkopowana forma *žowczyščo*, p. Muka, Mucke HLF 166) 'dziewczyna; dziewczynka', dial. też *žewčo, žowčo* 'ts.', 'córka', 'służąca' (Muka, Fasske Vetschau), głuz. *džowčo -ča* 'dziewczę, dziewczyna' (Zeman), czes. *děvče -čete* n. 'dziewczynka, dziewczyna', 'ukochana, narzeczona', 'służąca', stczes. XVI w. *děvčě, dievčě* 'dziewczyna', dial. *děvče -čete* n., *děvče* : *děvča -če* f., *děvčě -čě* n., f., *d'oučě, d'učě* : *d'učě* 'dziewczynka, dziewczyna' (np. Siatkowski Kudowa I 113, II 20, Utěšený Slav.-buč. 151), por. też *děvčka, děvče* f. (ale pl. tylko *divčata*) 'dziewczyna, dziewczynka', może także 'córka' (Hruška DSch), sla. *dievča -čat'a* 'dziewczynka, dziewczyna; dziecko płci żeńskiej', pot. 'ukochana, narzeczona', 'służąca', dial. *dieučā, d'jeučā, dievče, diovča, dievča, dzi(e)vče, zefče* : *ž(i)jefče -četa* : *-čēt'a* : *-čeča* 'dziewczynka, dziewczyna' (np. Kálal, Sípós Bükk-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 101), 'córka' (AJPP m. 26: *d'iefča*);

stę. przestarz. *děvče -četa* 'dziewczyna' (SSKJ), sch. *djèvče -četa* dem., hip. = *djèvčjě*, 'dziewczyna, młoda dziewczyna; dziecko płci żeńskiej, dziewczynka, córka' (RSAN, RMat.);

ros. *devčáma* : *duvčáma* pl. f. pot. i dial. 'dziewczęta, dziewczyny', dawne i dial. *devčá -čú* f. 'dziewczyna', pl. *devčámy*, coll. *devčáma* : *devčamá* 'dziewczęta, dziewczyny' (SIAN, Dal, Opyt, Opyt Dop., SRNG), ukr. *divčá -čámu*

dem., hip. (do *дівчина*), 'dziewczynka' (według Brücknera KZ XLVIII 221 z pol.), u Tymčenki XVIII w. *дѣвѣ* 'młoda dziewczyna', dial. *дівчѣ -чѣти* 'młoda dziewczyna; dziewczynka' (Hrinčenko, Żel., SDU 267), brus. *дзяўчѣ -чѣці* pot. lekceważąco 'dziewucha; dziewczynka, smarkula', dial. *дзевчѣ -чѣці* 'dorosła dziewczyna' (Nosovič), *дзяўчѣ* f. 'dziewczynka' (Sejaškovič Grodno), por. również *дзевчѣты* pl., *дзяўчѣты* pl. 'dziewczęta, dziewczynki' (Nosovič, Bjałskevič Mohylew). ~

Dem. od *дѣвѣ* 1. z suf. *-ѣ -ѣте*.

W. S. — F. S.

дѣвчѣтѣ dial. pln., dem., hip. do *дѣвчѣ*

~ pol. *dziewczątka* pieszczotliwie o 'dziecku płci żeńskiej' albo o 'bardzo młodej pannie', czasem ironicznie z odcieniem poufałości o 'pannie', w XVI w. dem. do *дзевчѣ*, 'dziewczynka', 'córnka' (SP XVI IBL), dial. kasz.-sli. *дѣвчѣтѣ* dem., hip. do *дѣвчѣ*, pieszczotliwie o 'dziewczynie lub dorastającej pannie' (Lorentz PW, Sychta SK), 'kikunastoletnia dziewczyna' (AJK I m. 20, cz. II s. 80), dłuż. *дѣвчѣ* (p. Muka II 1200), głuź. *дѣвчѣтѣ* dem. 'dziewczątka, dziewczę', 'córeczka', czes. *дѣвчѣтѣ* dem. (do *дѣвчѣ*), 'dziewczynka' od XVI w., sła. *дѣвчѣтѣ* dem. 'dziewczynka', dial. również *д'ѣфѣтѣ*, *дѣфѣтѣ*, *дѣфѣтѣ* 'dziewczyna, dziewczynka' (Kálal, Sipos Bükk-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 233);

ukr. *дівчѣтѣ* pot. 'mała dziewczynka', też Hrinčenko, Żel., u Tymčenki XVII—XVIII w. *дѣвчѣтѣ*: *дѣвчѣтѣ* (dem. do *дѣвчѣ*), 'mała dziewczynka', brus. dial. *дзяўчѣтѣ* pl. 'dziewczyńny, dziewczęta' (Sejaškovič Grodno). ~

Por. oparte na pierwotnym temacie (nie rozszerzonym przez *-t-*): 1. czes. rzadkie dial. *дѣвчѣтѣ -тѣ* f. pl. 'dziewczęta' (Přír. slov., u Jungmanna jako sła.), sła. *дѣвчѣтѣ* 'dziewczęta' (Kálal, Isačenko SRS);

2. ros. dial. *дѣвчѣтѣ* pl., *дѣвчѣтѣ* pl. 'dziewczęta, dziewczyny' (Dal, Opyt Dop., SRNG: pld., zach., twerskie, pskowskie), brus. *дзевчѣтѣ* pot. lekceważąco 'dziewucha, dziewczysko; dziewczyna, smarkula', pieszczotliwie 'dziewczątka' (BRS);

3. ros. dial. *дѣвчѣтѣ* coll. 'dziewczęta, dziewczyny' (SRNG: archang.), brus. *дзевчѣтѣ* n. pot. lekceważąco 'dziewucha, dziewczysko; dziewczynka, smarkula', pieszczotliwie 'dziewczątka';

4. ros. pot. *дѣвчѣтѣ*, *дѣвчѣтѣ* 'dziewczyna, dziewczynka', dial. *дѣвчѣтѣ*, *дѣвчѣтѣ* n. 'dziewczynka' (Dal, SRNG), brus. dial. *дзяўчѣтѣ* 'ts.' (Bjałskevič Mohylew).

Dem. od *дѣвчѣ* *дѣвчѣтѣ*, o suf. *-ѣтѣ* zob. I 93.

W. S. — F. S.

дѣвчѣтѣ *дѣвчѣтѣ* a *дѣвчѣтѣ* pln. 'związany z dziewczęciem, dotyczący dziewczęcia, dziewczyny'

~ pol. *dziewczęcy* 'związany z dziewczęciem, taki jak u dziewczęcia, właściwy dziewczęciu' od XVII w., też dial. np. kasz.-sli. *дѣвчѣтѣ*, *дѣвчѣтѣ* (: *дѣвчѣтѣ*), o formach z końcowym *-ѣ* p. AJK IX, cz. II 104—5), czes. dial. moraw. *дѣвчѣтѣ* 'dziewczęcy' (Bartoš DSM, Sverák Brno), u Jungmanna *дѣвчѣтѣ* z pol.;

ukr. *дівчѣтѣ* *-чѣ -чѣ* 'dziewczęcy' (SUM, Hrinčenko, Żel., u Tymčenki od XVIII w.). ~

Adi. od *дѣвчѣ* *дѣвчѣтѣ* z suf. *-ѣтѣ*. O bud. p. Brodowska-Honowska SPS 29—30.

M. S. — F. S.

дѣвчѣтѣ zob. **дѣвчѣтѣ**

děvčína (przede wszystkim pln.) 'młoda osoba płci żeńskiej, dziewczę, dziewczątko, kilkunastoletnia dziewczyna', dem. **děvčínzka**

~ pol. *dziewczyna* 'młoda kobieta niezamężna' (też dial., np. Karłowicz SGP, Dejna AGK m. 403, Zareba AJŚ IV m. 695, Górnowicz Malbork, kasz.-sli. *zėvčėna, zėvčėna* 'ts.', Lorentz PW), przestarz. 'niezamężna pomocnica domowa, przeważnie młoda, służąca', w XVI w. hip. 'córka' (także dial. 'córka', MAGP XII m. 569, cz. II 89), czes. *divčína* (arch. i dial. *děvčína*, Přír. slov., Jungmann, Bartoš DSM) 'dziewczę, młoda dziewczyna', stezes. *dievčína* 'ts.' (Gebauer Sl.), sła. *dievčína* 'ts.' (SSJ);

ros. dial. *devčína* (*děvčína*), *divčína* (ale pl. *devčáta, divčáta*) 'dziewczę, dziewczeczka, dziewczyna' (SIAN, SAR, Dal, SSRJ, SRNG), też 'rosła dziewczyna', 'stara panna' (Opyt, SRNG), ukr. *dívčina, dívčina* 'dziewczę, dziewczeczka' (pl. *divčáta*), XVII—XVIII w. *дѣвчина* 'młoda osoba płci żeńskiej' (Тумчєнко), dial. *d'ivčina* 'córka' (SDU 55), brus. pot. *džěučyna*, dial. też *džěučýna* 'dziewczę, dziewczeczka, dziewczyna' (BRS, Nosovič, Šaternik Červ., Bjalŕkevič Mohylew, Sejaškovič Grodno, Panjucič LNH 67: u starszego pokolenia 'dziewczyna 15—16-letnia' w opozycji do *džěučka* 'dojrzała dziewczyna'), także 'dziecko płci żeńskiej, dziewczynka' (BRS). ~

Dem. **děvčínzka**: ~ pol. *dziewczynka* 'dziecko płci żeńskiej' (od XVI w., też dial. np. Górnowicz o. c.), też żartobliwie z odcieniem poufałym o 'młodej kobiecie' (L. XVIII w. hip. do *dziewczyna*), w XVI w. także 'młoda służebnica', dial. kasz.-sli. *zėvčėnka, zėvčėnka, zėvčėnka* dem. do *zėvčėna* (Lorentz PW), dłuż. *žovčynka* 'dziewczynka, córeczka', czes. *divčínka* (arch. *děvčínka*, Přír. slov., Jungmann) dem. do *divčína*, sła. *dievčínka* dem. do *dievčína*;

bułg. u Gerova *devčínka* 'dziewczyna';

ukr. *dívčinnka* (XVII—XVIII w. *дѣвчинка*, Тумчєнко) dem. do *dívčina*, brus. *džěučýnka* (dial. też *džěučýnka*, Bjalŕkevič o. c., Panjucič LNH 66, Nosovič) dem. do *džěučýna*. ~

Por. ros. dial. *devčínnyca* 'dziewczynka' (SRNG: Smoleńsk).

Pierwotny zasięg wyrazu nie był ograniczony do pln.słow., jak pokazuje bułg. *devčínka*. — Wobec przedstawionego zasięgu nie przekonuje pogląd Brücknera KZ XLVIII 221, że ukr. *dívčina* zapożyczono z pol.

Od *děvzka* 1., o suf. *-ína* zob. I 121—2; o suf. *-zka* p. I 94.

W. B.

děvčínz *děvčína děvčínz* pln. 'należący do dziewczyny, dotyczący dziewczyny, dziewczęcy, panieński, virginis, virginalis'

~ stpol. *dziewczyn* 'należący do dziewczyny, córki' XV—XVI w. (w XV w. też 'należący do niewolnicy'), dziś rzadkie dial. np. kasz. *zėvčėn* 'należący do służącej' (Sychta SK I 264, u Lorentza PW I 175 'dziewczęcy'), dłuż. *žovčynny* 'dziewczęcy; należący do dziewczyny, córki; służącej', głuź. *džovčynny* 'dziewczęcy', stezes. *děvčín* adi. do *děvka* (Gebauer Sl. z XV w., Jungmann), sła. tylko u Jungmanna *dievčín* (za Bernolákiem, u Kálala *dievčínny*);

ros. dial. *devčín* 'dziewczęcy, dziewiczy' (archang., SRNG), ukr. *dívčinn-na -ne* 'ts.' (Hrinčenko, Żel.). ~

Por. też rozszerzone przez suf. *-szkz*: pol. od XVI w. *dziewczyński* 'dziewczęcy' (SJP PAN: rzadkie, SP XVI IBL; też dial. np. kaliskie, Karłowicz SGP), stuktur. *дѣвчинський* 'ts.' (Тумчєнко bez przykładu i chronologii).

Adi. na *-inz* od *děvzka* 1. O suf. p. I 120. Por. też synonimiczne *děvčínz, děvčínz*.

M. Š. — F. Š.

dėvŕcĩnka zob. dėvŕcina

dėvŕcisko zob. dėvŕciŕŕe

dėvŕciŕŕe : dėvŕcisko pñ. augm. do *dėvka* 1., *dėva* 1.

dėvciŕŕe: ~ pol. dial. kasz.-ŕl. *zėvčėŕŕe* 'wysoka dziewczyna' (Sychta SK I 266, Lorentz PW), ɖłż. *zowcyŕŕo*, dial. *zowŕŕo* 'silna, wysoka dziewczyna; słuŕzaca';

ros. dial. pñ. *dėvciŕŕe* augm. do *dėvka*, *dėvŕca* (SRNG, Opyt Dop., w SAR i u Dala *dėvciŕŕe* f.), ukr. *dėvciŕŕe* augm. do *dėvka* (SUM, teŕ dial.: Hrinčenko, SDU 56), brus. dial. *dėvciŕŕe* f. augm. do *dėvka* (Nosovič). ~

dėvŕcisko: ~ pol. *dėwczysko*, dziŕŕ augm. do *dėwczyna*, stpol. od XVI w. augm. do *dėwka* (SJP PAN, SP XVI IBL, L.; rzadko dial. np. Steuer Sulków), kasz. *zėvčėsko* 'rozpustnica', 'wysoka, wyroŕnieta dziewczyna' (Sychta SK I 264, 266), głż. *dżowŕisko* 'zła, brzydka dziewczyna' (Pfuhl), czes. *dėvŕisko* pejorat. 'dziewucha', dial. teŕ w ogóle 'dziewczyna' (Přir. slov., Bartoŕ DSM, Skulina Mor.-slov.), ŕl. *dėvŕisko* augm. do *dėvka* (SSJ, Kálal, dial.: Habovŕtiak Orava 155);

ukr. *dėvciŕŕo* 'dziewczynka', teŕ augm.-pejorat. do *dėvka* (SUM, SDU 56). ~

Augm.-pejorat. z suf. *-iŕŕe*, *-isko* od *dėvka* 1., p. I 96. Por. teŕ w tej samej funkcji *dėviŕŕe*. M. Œ. — F. Œ.

dėvŕcŕr *dėvŕcŕra* pñ. 'mėczyzna uganiajacy ŕię za dziewczętami, kobieciarz' ~ stpol. XV w. NO *Dėwczur* (SSNO);

ros. dial. *dėvčŕp* *-pá* 'ten, kto ugania ŕię za dziewczętami, kobieciarz' (SRNG, Opyt Dop.), ukr. pot. i dial. *dėvčŕp* *-pá* 'ts.' (w tym znaczeniu teŕ *dėvčŕp* *-pá*, SUM), dial. 'hermafrodyta rodzaju ŕeŕskiego' (Hrinčenko), 'dziewczynka' (SUM), brus. dial. *dżŕčŕp* 'kochanek' (BMM III 251: Homel). ~

Por. 1. ros. dial. *dėvčŕpá* 'dziewczynka, dziewczyna', coll. 'dziewczėta' (Dal, Opyt Dop., SRNG), pot. *dėvčŕpka* 'dziewczynka, podrostek' (SSRJ, SIAN);

2. sch. *dėvŕra* 'stara panna, virgo aetate provecta' (RJAZ ze Stulicia; w RSAN NO *Dėvŕra*).

Od *dėvka* 1. z suf. *-ŕr*, zob. II 26. Prasłowiaŕskoŕ wyrazu niepewna. W. B.

dėvŕcŕje *dėvŕcŕja* *dėvŕcŕje* 'naleŕzacy do dziewczynki, dziewczyny, panny, wlaŕciwy dziewczynie, dziewczėcy, dziewiczy, panieŕski'

~ pol. dawne *dėwczŕ* 'naleŕzacy do panny; wlaŕciwy pannie, panieŕski, dziewczėcy' od XV w., u L. do XVIII w., rzadko dial. np. kasz. *zėvčŕi* 'panieŕski, dziewczėcy' (Lorentz PW I 175), głż. *dżowŕi* 'dziewczėcy' (Zeman), czes. dawne *dŕvŕi* (stczes. od XIV w. *dėvŕi*, *dėvŕi*) 'przynaleŕzny dziewczynie, pannie, panieŕski' (Jungmann, Gebauer Sl.), dial. *dŕvŕi* *dŕvo* bot. 'wawrzynek wilcze łyko, Daphne mezereum' (Bartoŕ DSM), ŕl. ksiąŕzkowe, przestarz. *dėvŕi* 'dziewczėcy, panieŕski';

ros. dial. pñ. *dėvŕciŕi* i *dėvŕciŕi* *-ŕja* *-ŕe* (: *-ŕja* *-ŕe*) 'panieŕski, dziewiczy', 'nieŕlubny, o dziecku', ukr. *dėvŕciŕi* *-ca* *-ce* 'panieŕski, dziewiczy', subst. *dėvŕca* przestarz. 'pokój dla panien słuŕebnych' (SUM, u Tymčenko od

XVII w.), dial. też *дівоча* кров bot. 'Amygdalus nana' (Hrinčenko, Mako-wiecki Sl. bot. 28), brus. *дзявочы* 'dziewiczy, paniński' (BRS, też dial. np. *дэвоччы* Rastorguev Brjansk). ~

Por. ponadto bułg. dial. *десеци-цет*, *десеци-цет* bot. 'złocien, Chrysanthemum balsamita' (Rodopy: BDial. V 166). Niejasne jednak w szczegó-lach. Może raczej do *děvičjъ*?

Przymiotnik dzierzawczy z suf. *-jъ* od *děvčka* 1. Por. też synonimiczne *děvičjъ*, *děvčjъ*. O suf. *-jъ* p. Brodowska-Honowska SPS 29—52.

M. Ś. — F. S.

děvčějъ pln.; zach. też *děvčica* dem. do *děvčka* 1.

děvčějъ: ~ pol. *dzieweczka* hip. 'dziewczyna, panna, dziewczynka' (od XV w., ale już w XIV w. NO *Dzieweczka*, SSNO), stpol. też 'sługa, służebnica, dworka' (XV—XVI w.), 'córka' (XV w.), dial. kasz. *z'łečeka*, sh. *z'evčeka* 'dziewczyna, córeczka' (Syhta SK, Lorentz PW), stduż. u Jakubicy *z'ovčeka* 'dziewczę', czes. *děvečka* hip. 'dziewczę, dziewczyna; służąca (w gospodarstwie rolnym)' (już stczes., Gebauer Sl., Novák SlHus), dial. *d'včeka* 'dziewczę' (Přír. slov.), 'podlotek' (Malina Místřice: *d'včeka* 'służąca', też sposób zwracania się do dzieci (Gregor Slav.-buč.), sła. *dievočka* 'dziewczę', dial. wsch. *z'ivečka* dem. do *z'ifka* (Buffa Dlhá Lúka);

strus. XV w. *дѣвочька*, *дѣвочька* dem. do *дѣвчка*, ros. *дѣвочка* (dawne i dial. *дѣвочка*) 'dziecko płci żeńskiej, dziewczynka, bardzo młoda dziewczyna, dziewczę' (SSRJ, SIAN, SRNG, Melničenko Jaroslavl), ukr. *дівочка* dem. do *дівч* (Hrinčenko Żel.), brus. dial. *dževčicka* 'mała dziewczynka' (Panjucič LNH 65, Nosovič: *dževčicka*). ~

děvčica: ~ pol. dial. *dziewczyca* 'córka; dziewczyna' (Karłowicz SGP, Dejna AGK m. 403), sh. *z'evčica* 'mała, młoda służąca' (Lorentz PW), głuź. *džovčica* 'dość duża dziewczyna' (Pfuhl), czes. *děvčice*, *děvčice* f. 'dziewczyna, panna' (Přír. slov., u Jungmanna 'dość duża dziewczyna'), stczes. *dievčiče* 'dziewczyna, panna' (Gebauer Sl., Novák SlHus), sła. pot. *dievčica* 'dojrzała dziewczyna, panienka' (SSJ, Kálal). ~

Por. dłuź. *z'ovčycka* hip. 'dziewczynka, córeczka', głuź. *džovčička* 'ts.'.

O budowie zob. I 94, 98.

W. B.

děvčějъskъ *děvčějъskъ* *děvčějъsko* 'należący do dziewczyny, panny, dotyczący dziewczyny, dziewczęcy, paniński, virginis, virginalis'

~ stczes. *děvečský* (Gebauer Sl. XIV—XV w., też u Jungmanna: *děvečský*, *děvečský*) 'dziewczęcy, dziewiczy', sła. *dievočský*, dial. *z'ivečki* 'ts.' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

cs. *дѣвчѣскъ* 'virginis' (Miklosich LP bez przykładu i źródła);

strus. *дѣвчѣскимъ*, *дѣвчѣскимъ* 'żeński' (Srezn. Dop. 98), ros. przestarz. *дѣвчѣскій*, dial. *дѣвчѣскій* 'dziewczęcy' (Dal, Slovarь CSRJ, SRNG), ukr. *дівчѣскій* 'dziewiczy, dziewczęcy; żeński' (SUM, Hrinčenko, Żel.), brus. *дзявчѣскі* 'ts.' (BRS, też dial., Nosovič, Bjalskevič Mohylew, Šaternik Červ.). ~

Adi. z suf. *-skъ* od *děvčka* 1. P. też *děvčěskъ*. O suf. zob. Brodowska-Honowska SPS 52—71.

M. Ś. — F. S.

děvčka 1. 'dziewczynka, córeczka; dziewczyna, córka, puella, filia'

~ pol. przestarz. *dziewka* 'niezameżna dziewczyna wiejska; służąca na wsi', stpol. od XIV w. 'panna, dziewczyna, kobieta niezameżna; dziecko

plici żeńskiej, córka; służąca' (w tych znaczeniach powszechnie w gwarach; o zasięgu znaczenia 'córka' zob. MAGP XII m. 569, Małecki—Nitsch AJPP m. 26, p. też Szymczak NSPP 41—5; o rozwoju znaczeniowym Łoś GP II 237), dziś (zwykle *dziwka*, *i < é*) 'dziewczyna, kobieta złego prowadzenia się' (od XIX w., Nitsch JP XXVIII 55), połab. *defka* 'dziewczyna; córka', dluž. *żowka* 'dziewczyna, dziewczeczka, dziewica; córka; służąca', dial. *żowka*, *żewka*, *żėwka* 'córka, służąca' (Muka, Fasske Vetschau), głuź. *dżowka* 'córka; służąca' (dial. także 'dziewczyna', Michalk Neustadt, Schuster-Sewc EW Probeheft 54), w XVI w. *dżėwka* 'dziewczyna; córka' (Stachowski Warychiusz), czes. *divka* 'dziewczyna, dziewoja, panna', *dėvka* 'dziewczyna upadła', przestarz. 'dziewczyna; służąca' (też dial. *divka*, *d'ivka*, *dėvka* 'ts.', np. Bartoš DSM, Malina Mistřice, Hruška DŠCh, Lamprecht Opava, Horečka Frenštát, Sverák Karlovice), stczes. *dėvka*, *dievka* 'dziewczyna; dziewica; służąca' (Gebauer Sl., Novák SlHus, Flajšhans Klaret), także jako m. 'vir castus, caelebs' (Gebauer Sl., Hujer Příspěvky 109—10), śla. *dievka* 'dziewczyna, panna', przestarz. też 'służąca', dial. także *d'efka*, *żefka*, *żifka* 'dziewczyna; córka; służąca' (SSJ, Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge, Habovštiak Orava 52, 54), stśla. *dievka*, *dėvka* 'córka; dziewczyna, panna' (Ryšanek Žil. kn.);

śle. dial. prekm. *dėvka* 'dziewczyna' (Pleteršnik), sch. dial. *djėvka*, *dėvka* 'dziewczyna, panna młoda' (RSAN; w XVIII w. *divka* 'puella' w słowniku Jurina, Kosor Rad JA 303, s. 174), w RJAZ tylko ze Stulicia, gdzie przejęte z ros., cs. *дѣвка* 'virgo';

strus. *дѣвка*, *дѣвка* 'virgo; dziewczyna, młoda kobieta, panna; córka, filia' (Srezn., Słowarъ SPIg.), ros. przestarz. *dėvka* 'wiejska dziewczyna' (уличная *dėvka* 'ulicznica'), dial. 'dziewczyna, młoda kobieta, kobieta niezamężna; córka', także tytułowanie przy zwracaniu się do siebie kobiet, dziewcząt (niekiedy też stosowane niezależnie od płci i wieku), SRNG, Opyt Dop., Słowarъ Urala, Słowarъ Rjazan., ukr. *divka* 'dziewczyna, panna', przestarz. 'służąca' (SUM, Żel.), dial. 'dziewczyna dojrzała do małżeństwa' (Hrinčenko), 'córka' (Żel.), dawne *дѣвка*, *дѣвка* 'dziewica; dziewczyna, panna; córka; służąca' (Тумченко), brus. pot. *dzėvka* 'dziewczyna' (BRŠ, Nosovič), dial. też 'służąca; ulicznica' (Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew, Sejaškovič Grodno, Rastorguev Brjansk). ~

Dem. od *dėva* 1., o suf. *-zka* zob. I 94—5.

W. N.

dėvzka 2. wsch. 'postawienie, położenie', 'to, co postawiono, położono; miejsce, gdzie coś położono, postawiono'

~ ros. dial. *dėvka* 'podstawa (na barkach), na которой вращается верхний конец поносной (длинного весла)', 'огиб каната вокруг кнехтов или «ухватов»', 'лом от семи до двенадцати пудов весом, используемый при добыче горнокаменных пород', 'настой на дробі (виноградные выжимки, на которых бродит красное вино)' (SRNG). ~

Dobrze zaświadczone w złożeniach p. *na-dėvzka*, *o-dėvzka*.

Od *dėvati*, o suf. *-zka* zob. I 94.

W. B.

-дѣвкъ zob. **надѣвкъ**, **одѣвкъ**, **задѣвкъ**

dėvje *dėvja* *dėvje* 'dziewczęcy, dziewiczy, panieński, puellaris, virginalis, virgineus'

~ czes. rzadkie *děvi* 'dziewiczy, panieński' (Přír. slov.);
 śle. dial. prekm. *děvji* 'dziewczęcy, dziewiczy' (Pleteršnik);
 ros. dawne, dziś dial. *děsui* (miejscami *dúsuī*, Opyt) 'dziewiczy, panieński', dial. *děvja* воля 'czas na zamążpójście', *děvui* дети 'nieślubne dzieci' (Jakucja), *děsui* мед 'słodkie strączki (owoce niektórych roślin)', *děvja* koca bot. 'goździk piaskowy, Dianthus arenarius' (SSRJ, Dal, Slovarь CSRJ, SRNG). ~

Adi. z suf. *-vъ* do *děva* 1. Por. też synonimiczne *děvičъjъ*, *děvčъjъ*. O suf. *-vъ* p. Brodowska-Honowska SPS 29—52. M. Š. — F. S.

děvňjъ *děvňna* *děvňno*, dial. wsch. może też **děvňzъ** 'panny, dziewicy (gen.), panieński, dziewiczy, virginis, virginalis'
děvňmъ: ~ stsch. XVII—XVIII w. *djěvan -vna -vno* 'dziewiczy, virginalis, virgineus' (RJAZ).

Na większy zasięg wyrazu wskazują: 1. substantywizowane adi.:
 a) f.: stczes. NO *Děvna* (Gebauer Sl., Jungmann),

b) n.: ros. dial. *děvno* 'rosła, zdrowa dziewczyna' (Opyt Dop., Dal, SRNG: Psków, Twer, Leningrad), ukr. dial. poleskie *djěvno* 'mocno zbudowana, zdrowa dziewczyna' (Lysenko SPH);

2. derywaty: a) ros. dial. *děvniца* 'rosła zdrowa dziewczyna' (SRNG),

b) ros. dial. *děvniца* 'dziewieczyna' (Slovarь Rjazan.),

c) ros. dial. *děvniца*, *děvniца* f. 'rosła zdrowa dziewczyna' (Opyt Dop., SRNG: Psków, Twer),

d) ros. dial. *děvnik* 'młody chłopiec lubiący przebywać w towarzystwie dziewcząt' (SRNG: pld.syberyjskie). ~

Na dial. wsch. postać **děvňmъ** wskazują substantywizowane przymiotniki:
 ~ ukr. dial. poleskie *djěvno* 'mocno zbudowana, zdrowa dziewczyna' (Lysenko SPH), brus. dial. *djěvno* 'ts.' (NS 100: Čyrvonaslobodčyna), 'dorosta dziewczyna udająca dziewczynkę' (Mat. Minsk 53). ~

Adi. od *děva* 1., co do oboczności suf. *-vъ*: *-vъ* por. *l'ubvъ*: *l'ubvъ*, scs. *оудовь* 'łatwy': cs. *оудовь* 'ts.', zob. Sławski SE IV 355. W. B.

děvňskъ *děvňska* *děvňsko* zach. i pld. 'dziewczęcy, panieński, dziewiczy, virginis, virginalis'

~ czes. u Jungmanna *děvský* 'dziewczęcy', śla. *dievské* drevo 'wawrzynek wilcze tyko, Daphne mezereum' (Kálal 94, 916);

sch. rzadkie XVII w. *djěvskъ* 'virginalis' (RJAZ), cs.-chorw. XIV w. **дѣвскъ** 'panieński, dziewiczy' (SJS), bułg. rzadkie przestarz. *děvsku* 'ts.' (RROD z XIX w.). ~

Od *děva* 1. z suf. *-vskъ*. O suf. p. Brodowska-Honowska SPS 52—71. Por. też *děvičъskъ* i *děvčъskъ*. M. Š. — F. S.

děvstvo 'panieństwo, dziewictwo, virginitas'

~ stpol. XV w. *dziewstwo*, stczes. *děvstvo* (: *děvstvie*), Gebauer Sl., Jungmann;

śle. dial. np. prekm. *děvstvo*, sch. *djěvstvo* (np. stczakaw. *dívstvo*, Vrančić), scs. **дѣвство**, bułg. *děvstvo* (też u Gerova);

strus. **дѣвство**, ros. przestarz. *děvstvo* (por. dial. pskow. *děvstvo* 'шалость, дурачество, блажь', SRNG, Opyt Dop., Dal), ukr. u Żel. *děvstvo*, dawne **дѣвство** (Slavynecskij Leks.). ~

Por. synonimiczny derywat od subst. *děvica*: pol. od XV w. *dziewictwo* (stpol. też *dziewicstwo*, *dziewistwo*), dial. kasz. *żévictwo* (Lorentz PW), czes. arch. *děvictvo*, *děvicstvo* (: *děvictví*), Jungmann, cs. *дѣвичество* (Miklosich LP), strus. *дѣвичество* (Srezn.), ros. *девичество* (też u Dala), stukr. XVII w. *дѣвич(с)тво* (Тымченко).

Abstr. od *děva* I. z suf. *-stvo*.

W. N.

děvъznъ zob. **děvъnъ**

děža 'drewniane naczynie zazwyczaj do rozczyniania ciasta na chleb' (dial. pñ. i śle. też 'ciasto rozczynione na chleb'), zach. i pñd. 'gliniany garnek; skopiec na mleko'

~ pol. *dzieża* 'duże drewniane naczynie okrągłe do rozczyniania ciasta na chleb' od XIV w., nowsze 'gliniany garnek na mleko', w XVI w. przen. 'ciasto' w wyrażeniu *dzieża* nadchodzi 'ciasto rośnie' (SP XVI IBL), dial. *dzieża*: *děža*, *dzyža* 'naczynie z klepek do zaczyniania ciasta na chleb' (o geografii wyrazu i jego innych postaciach głosowych zob. np. Małecki — Nitsch AJPP m. 85, Dejna PLP I m. 208, Dejna AGK m. 111, Karłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz. 133, Nitsch DPŚ, Pluta Dzierżysławice, Olesch Sankt Annaberg, Steuer Sulków), u Górnowicza Malbork (z odsyłaczem do *kopanka*) 'podłużne naczynie wydrążone w drewnie, służące do zaczyniania i ugniatania ciasta', kasz. *děža* (wpływ śrniem. *Dese*) 'duża gliniana miska, dzieża', przen. 'zarłok' (Sychta SK), *żiža* (zamiast *ziža*, asymilacja *ž... ž* > *ž... ž*) 'miska okrągła lub podłużna, wyłobiona w drzewie do wygniatania ciasta', przen. 'u mężczyzny włosy przycięte na jeża, u kobiety zaplecione w górę' (ib.), dłuż. *žěža* 'naczynie do rozczyniania ciasta na chleb', dial. także *děža* 'ts.' (Muka, por. też Wirth BSS I, 1, s. 4), głuż. *děža* 'ts.' (w tym znaczeniu również dial. np. Michalk Neustadt), u Pfuħla także 'naczynie przy kamieniu młyńskim, das Fass um den Mühhlstein', czes. *děže* f., nowsze *děž* -že f. (stczes. już od XIV w. *diež* f.) 'drewniane naczynie do rozczyniania i wyrabiania ciasta', u Jungmanna również 'skopiec', dial. też *d'ěža*, *děž* f., laskie *žyža*, *dzyža* 'drewniane naczynie do rozczyniania i wyrabiania ciasta na chleb' (np. Malina Mistřice, Lamprecht Opava, Steuer Baborów, Siatkowski Kudowa I 26, II 23), śla. *dieža* 'drewniane naczynie do rozczyniania ciasta na chleb', 'duże drewniane naczynie, kadź', u Kálala *děža* (z Bernoláka) 'naczynie do rozczyniania ciasta na chleb', *dieža* 'ts.', 'naczynie do gotowania bielizny';

śle. *děža* 'okrągłe, dołem rozszerzone, niskie naczynie służące zazwyczaj do przechowywania tłuszczu, masła, miodu' od XVI w., 'niecka do rozczyniania i ugniatania ciasta', 'ciasto rozczynione na chleb': *děža* shaja (Pleteršnik: Podgorjane), 'rodzaj ula, Bienenkorb', dial. również *děža* 'rozczyn ciasta' (Pleteršnik: pñd.-wsch. Styria), sch. dial. *děža* (z pierwotnego **děža*) 'małe (drewniane) naczynie używane np. do przechowywania zboża', już od XVI w. 'drewniany skopek, mulctrum', 'pucharek, czarka, scaphium' (Vrančić, Stachowski MS PAN 19, s. 46, RSAN, RJAZ: Krk, Hrvatsko Zagorje i Prigorje, Lang ZNŽO XVI 236: Samobor), *děža* 'drewniane naczynie do przetaczania, rozlewania wina' (Hraste Rad JA 272, s. 136: Šolta), *děža* 'naczynie na wodę z jednym uchem' (Ribarić SDZ IX 144: Vodice), *děža* 'małe drewniane naczynie na zboże' (Kuřar Rad JA 118, s. 26: Rab), por. rów-

niez ponowne zapożyczenie z węg. *dęża* (< *dęzza*) 'kubel, wiadro; drewniane naczynie' (RSAN: Vojvodina, Bačka);

ros. dial. *дѣжа*: *дѣжа* 'drewniane naczynie, zazwyczaj do rozczyniania i wyrabiania ciasta; niecki na ciasto' (w użyciu specjalnym 'część urządzenia, naczynie do mieszania ciasta w piekarniach mechanicznych'), 'duże naczynie na trzy pudry mąki, na trzy rozczyny ciasta', 'naczynie do rozczyniania ciasta na bliny', 'metalowe lub gliniane naczynie na ciasto o pojemności 20—30 litrów', 'ilość ciasta znajdująca się w naczyniu; zaczął ciasta na chleb; ciasto znajdujące się w naczyniu', 'niewielka misa, czaszka, czarka', 'beczułka, kadka, faska' (o geografii wyrazu p. Dal, SRNG, SRSO, SRSO Dop., Słovaryj Urala, Słovaryj Rjazan., Melničenko Jaroslavl), ukr. *дѣжа* 'niskie szerokie naczynie z drewna do rozczyniania i wyrabiania ciasta na chleb', pot. 'przygotowane w takim naczyniu ciasto', w XVII—XVIII w. *дѣжа*: *дѣжа* 'dzieża' (Tymčenko), dial. *дѣжа*, *д'іжъ*, *гѣжѣ*, *гѣжѣ* f. 'dzieża do wyrabiania ciasta na chleb; naczynie o trzech nogach do wyrabiania ciasta, robione dawniej z wydrążonego pnia' (np. Żel., Janów Moszkowce, SDU 64), brus. *дѣжа* 'naczynie do rozczyniania i wyrabiania ciasta na chleb', dial. *дѣжа*, *дѣжа*, *дѣжа*, *дѣжа*, *дѣжа* 'ts.', 'drewniane naczynie do przechowywania solonego mięsa i słoniny' (np. Šaternik Červ., Bjałkewiç Mohylew, Sejaškoviç Grodno, Scajacksko NLS 99, NS 189), por. u Nosoviča meci *дѣжа* 'wyrabia ciasto' (też *дѣжа* *подошла* o 'rosnącym cieście'), poleskie *дѣжа* 'beczułka zrobiona zazwyczaj z lipowych klepek, służąca do przechowywania miodu' (Leks. Poleszja 329). ~

Ze słow.: śrniem. wsch. *Dese* 'dzieża', 'naczynie na masło, ser, smalec itp.' (Eichler EW 34—5), węg. *dęzza* 'drewniane naczynie; skopek do dojenia; drewniane naczynie do przechowywania masła, tłuszczu; gliniane naczynie; rodzaj miary' (Kniezsa MNSJ I 1, 153—4), rum. *dejă* f. 'dzieża' (Skok ER I 411), lit. *dėžė* 'naczynie, skrzynia, kubel' (LKŽod. II 470, Fraenkel LEW 92).

Por. 1. mogące wskazywać na dawne *dęży dęzve* (por. *bęži bęzve*, p. Skok ER I 411): sch. dial. *dęža* 'mniejsze drewniane naczynie stosowane do różnych celów; drewniane naczynie zazwyczaj z uchwytem, służące do dojenia, przechowywania lub przetaczania wina, pojenia koni' (o geografii wyrazu zob. RSAN, RJAZ, Vuk, Skok l. c.);

2. mogące wskazywać na dawniejsze *dężь dęža*: ukr. *дѣж-жа* m. 'naczynie zrobione z parzystej ilości klepek' (Hrinčenko); ros. dial. *дѣжук-ка* 'kawatek płótna, który służy do nakrywania dzieży, chleba, do podkładania pod upieczony chleb', 'obrus' (Dal, SRNG), ukr. u Hrinčenki *дѣжун-на* = *дѣж* m.

Jedyny ślad w psł. ie. *dheigh-* 'miesić glinę, ciasto, kształtować', przekształconego poza tym w bsł. przez metatezę w *gheidh-*, bsł. *žeidjō-*, p. *zid'q zidati*. Ie. praes. atematyczne *dhéigh-mi*, stind. *déhmi* 3 sg. *dégdhi* 'mażę, nacieram, lepię', por. też goc. *ga-digan* 'miesić, tworzyć z gliny', *kasa digana* 'naczynie z gliny', lac. *figō fingere* 'kształtować, tworzyć, szczególnie z gliny, wosku' (: *figulus* 'garniarz', ie. *dhig-lo-s*; *figūra* 'uksztalowanie, kształt, postać, figura'). Pierwotne nomen actionis > nomen acti > nomen instrumenti. Podstawowe znaczenie 'coś ukształtowanego, uformowanego z gliny', czy też 'coś służącego do mieszania, lepienia z gliny'. O suf. *-ja* p. I 81—3. Brak dokładnych odpowiedników ie. Tę samą budowę i pierwotne podstawowe znaczenie wykazuje trackie *-džca* 'gród, zamek' (< *dhig-ia*). Por. również ie. *dhoigho-s* 'coś uformowanego, ukształtowanego, nasyp, wał': goc. *daigs* m., dziś niem. *Teig* 'ciasto', stind. *dēha-* m., n. 'ciało' (: *dēhi* f. 'nasyt, wał, tama'),

awest. *uz-daēza-* m. 'nasyt, wał', *pairi-daēza-* m. 'ogrodzenie', gr. τοῦχος m. 'ściana, mur' (: τειχος n. 'mur zwłaszcza obronny, nasyt, wał; zamek, gród, twierdza').

Meillet MSL XIV 334—5, Zubatý AslPh XVI 389 (Studie I 2, 94), Beneker SEW I 198, Sławski SE I 201, Vasmer REW I 336, Machek ES² 119, Skok ER I 411, Pokorný IEW 244—5. W. S. — F. S.

dężica dem. do dęža

~ pol. dial. rzadkie *dzieżyca* = *dzieża* (Karłowicz SGP: z Lubelskiego), czes. u Jungmanna *děžice* 'skopek do dojenia';

sł. *děžica* dem. do *děža* (SSKJ, Pleteršnik), sch. dial. czakaw. *džžica* dem. do *džža* 'drewniany skopek do dojenia owiec; naczynie do picia' (RJAZ). ~

Na większy zasięg wyrazu wskazują oparte na nim formy pochodne: dłuż. *žžyčka* dem. 'mała, zgrabna dzieżka', głuż. *džžička* dem. 'ts.', czes. dial. *děžička* dem. 'skopek do dojenia', 'naczynie do pojenia, zwłaszcza małych zwierząt' (Hruška DSCh, Lorisich Ostrava), śl. *diežička* dem. do *dieža*; brus. dial. *džžyčka* 'mała dzieża' (Bjalkevič Mohylew).

O dem. funkcji suf. *-ica* p. I 98. Por. też synonimiczne *dężka*.

M. Ś. — F. S.

dężka pln. dem. do dęža

~ pol. *dzieżka* dem. do *dzieża*: 'mała dzieża do ciasta' od XV w., znane też w dial. (Dejna AGK m. 111, Zaręba Siolkowice, Karłowicz SGP), 'naczynie gliniane lub drewniane, różnego przeznaczenia, np. na mleko' (od XVI w., w XV w. 'naczynie na oliwę, wino itp.' Słownik stpol., SP XVI IBL), 'nabiał', dial. gdzieniegdzie też 'beczułka; stągiew' (np. na Podhalu, Karłowicz SGP, por. też o tym MAGP III cz. II 23), 'doniczka na kwiaty' (Karłowicz o. c.), kasz. 'gliniana miseczka' (Syhta SK I 209, Lorentz PW I 175), dłuż. *žžčka* dem. 'mała dzieża na ciasto', głuż. *džžčka* dem. 'mała dzieża na ciasto', 'naczynie pod kamieniem młyńskim', dial., głównie w pasie przejściowym między dial. dłuż. i głuż. też 'naczynie, w którym daje się ciepłą strawę domowym zwierzętom, szczególnie małym', 'rodzaj wanienki do kąpienia małych dzieci', 'stągiew' (p. Sorb. SA IV m. 64), czes. *džžka* dem. 'mała dzieża na ciasto', już od XIII w. 'skopek do dojenia mleka' (Gebauer Sl., też dial. np. Hruška DSCh), rzadko 'naczynie do nabierania wody' (Přír. slov.), dial. też 'naczynie do pojenia, zwłaszcza młodych zwierząt' (Hruška o. c.), śl. *diežka* dem. do *dieža* (SSJ, Kálal: *děžka* za Bernolákiem);

ros. liter. i dial. *džžka* dem. do *džža*, dial. też 'specjalna mała dzieża do ciasta na bliny; ilość ciasta mieszcząca się w dzieżce', 'forma do wypieku chleba', 'beczka', 'rondel, patelnia' (SRNG, Opyt, Slovar' Urala), ukr. *džžka* 'duże drewniane lub metalowe naczynie', 'dzieża na ciasto' (SUM, u Tymčenki *дѣжка* od XVI w., *дѣжка* od XVII w. jako dem.; Hrinčenko tylko w drugim znaczeniu jako dem.), brus. *džžka* 'zakwaszone ciasto', 'dzieża na ciasto' (BRS, dial.: Bjalkevič Mohylew, Šaternik Červ.). ~

Por. też dem. II stopnia *dężbka*: pol. *dzieżeczka*, głównie w znaczeniu 'mały garnuszek' od XVII w. (L.), dial. 'beczułeczka' (MAGP l. c.); kasz. *džžebka* 'mała miseczka', Syhta l. c.), ros. dial. *džžeczka* dem. do *džžka*, też 'ciasto w takim naczyniu' (SRNG, Slovar' Rjazan.), ukr. *džžeczka* dem. do *džžka* (SUM, Hrinčenko, Tymčenko od XVII w.), brus. *džžeczka* dem. do *džžka*.

O suf. *-bka* (*-bka*) p. I 94.

M. Ś. — F. S.

děžьnъ *děžьna děžьno* pln. 'odnoszący się do dzieży, związany z dzieżą'

~ pol. dawne XVIII w. *dzieżny* adi. od *dzieża*, np. kwas *dzieżny* (L. i SJP PAN z Kluka), dziś dial. *dzieżny*, np. śniadanie złożone jest z barszczu *dzieżnego* (Karłowicz SGP: Chełmskie), czes. u Jungmanna *džňný* (z L.);

ros. dial. *дежнóй нож* 'nóż służący do czyszczenia dzieży z ciasta' (SRNG: Woroneż). ~

Na wyraz ten wskazują również oparte na nim derywaty: ros. dial. *дежник* -ка i *дежник* -ка 'gesta (zwykle płócienna) tkanina, służąca do przykrywania dzieży', 'kawałek płótna, służący do nakrywania chleba', *дежница* 'tkanina, służąca do nakrywania dzieży' (Dal, SRNG, Opyt, Melničenko Jaroslavl), ukr. pot. *дїжниця* 'niewielka dzieża' (SUM, Hrinčenko);

ros. dial. *дѣжня* 'potrawa z mąki owsianej z serwatką i śmietaną; potrawa z mąki rozmieszanej z kwasem', *дежнѣ* 'ciasto z mąki owsianej', *дѣжень* -жня i *дежень*, *дежонь* -жнѣ m. 'różne rodzaje potraw, zwykle z mąki owsianej z wodą, kwasem, mlekiem; rodzaj ciasta', *дежень* 'kwas' (Opyt, Dal, SRNG, Slovarь Urala), *дѣжен* -на 'potrawa z mąki owsianej z zsiadłym mlekiem' (SRNG).

Por. zaświadczone w luż. formacje synonimiczne: dłuż. *žěžyny* adi. od *žěža*, gluż. *džěžiny* 'odnoszący się do dzieży, należący do dzieży' (Muka, Pfuhl), *džěžowy* 'ts.' (Pfuhl).

Adi. z suf. -ьnъ od *děža*.

T. Sz.

di!, **di di!** interi. zach. i płd. zawołanie na zwierzęta, zwłaszcza na konie przy popędzaniu do szybkiego chodu, biegu, pln. zawołanie na gęsi

~ pol. dial. *dzi!* zawołanie na konia, aby szedł do przodu (Pluta Dzierżysławice), *dzi-dzi!* wołanie na gęsi (Górniewicz Malbork), czes. dial. *dži!* *dži!* 'a idź, a nuże!, ale jdi!' (Loriš Ostrava 72), sła. *dí!* popędzanie konia (SSJ), dial. wsch. *di!* wołanie na konia (Kálal);

sch. *dī!* : *dī!* zawołanie na zwierzęta pociągowe (np. na konia, osła), aby ruszyły do przodu albo przyspieszyły chód (RJAZ z pieśni lud., RŠAN), dial. też *dī!* 'ts.' (Elezović Kos.-Met.), bułg. dial. *đu!*, *du-u-u!*, *đu!*, *đu!* *fa!* zawołanie na zwierzęta (zwykle na konia), aby ruszyły do przodu (np. Gerov, Mladenov BTR, SNU XXXI 257, BER I 380, Mladenov Vidin, BDial. IV 198, VII 33), *đu!*, *у-у-у!* odpędzanie konia (BDial. III 57), wyjątkowo także jako postpozytywna part. wzmacniająca *du* (BDial. VI 23: Gjumjurdžina), maced. *du!* popędzanie konia, osła, muła (RMJ, Reiter Titov-Veles);

ros. dial. *đuа-đuа!* okrzyk przy wołaniu i odpędzaniu gęsi, jako part. postpozytywna wzmacniająca np. *мымо-ду* (SRNG). ~

Por. 1. bułg. dial. *đuпа-đuпа!*, *đuпо!* przy popędzaniu świń, które odłączyły się od stada (BDial. III 58, Umlenski Kjustendil), maced. *đuр-đuр!* 'ts.' (RMJ);

2. subst. od interi.: ros. dial. *đuа* m. i f. 'gąsior; gęś' (SRNG), sch. dziec. *dī-dī!* 'koń' (RŠAN);

3. tu może też pol. dial. *żićа* *żićа*, *żісі* *żісі* przywoływanie gęsi, gąsiąt (Zareba AJŚ IV m. 574, cz. II 19—20), zob. jednak *děti* 4.

Interi. Tego samego typu: lit. *dī dī dī* o odgłosie drobnych kroczków (np. biegnącego dziecka), *dī dī dī* : *dy* o turkotaniu wózka (dziecięcego), *dī dī dī* o oddawaniu moczu przez dziecko (LKŽod.), por. też tur. osmańskie *dī!* okrzyk przy pobudzaniu, popędzaniu, też jako part. postpozytywna wzmacniająca imperat. (Radloff Türk.-Dial. III 1751).

Skok ER I 386.

W. S. — F. S.

diba zach. 'chrypka'

~ pol. dial. kasz. *żęba* 'choroba ptactwa, zwłaszcza kur, pypeć', 'zgaga' (Sychta SK), dłuż. *żiba* 'ochrypłość, zachrypnięcie, chrypka', 'pypeć' (*żibu* dręś 'zdzierać pypeć', Muka), głuż. dial. *dżiba* 'pypeć' (Michalk Neustadt); z wokalizmem sekundarnym: głuż. *dyba* 'ochrypłość, chrypka', u Pfuha też 'pypeć', *dybu* zdręć 'wylać gniew na kogoś' (Zeman, u Pfuha 'den Zipps reissen, abziehen'), czes. dial. moraw. *dyba* 'zácpa nosu zvl. při rýmě' (Kott Dod. DSM). ~

Por. derywaty: 1. dłuż. *żibaś -ši* f. 'chrypka';

2. głuż. *dybosé* 'chrypka' (Pfuha);

3. dłuż. dial. *żibawy* 'ochryply', *żibawa* 'chrypka', głuż. *dybawy* 'ochryply' (dial. *dżibawu* 'ts.', Michalk Neustadt), *dybawa*, *dybawina* 'chrypka';

4. dłuż. *żibaty* 'ochryply, chrypliwy', dial. też *żib'aty* 'ts.' (Fasske Vet-schau);

5. głuż. *dżibaki* 'ochryply' (Zeman, stąd dial. *dżibačić -či* 'chrypieć');

6. dłuż. *żib'es żib'aju* 'dostawać chrypki, chrypnąć', *żibnuś -nu* 'chrypnąć', czes. dial. moraw. *dybat* 'mówić niewyraźnie przy katarze' (Kott Dod. DSM); tu może też pol. dial. *zdybichać* 'zmęczyć się aż do utraty tehu' (Karłowicz SGP: wyjątkowe z Wielkopolski).

Tu mogą należeć również czes. *dībā se* 'pracuje powoli, guzdra się' (Jungmann), lud. *dīblati se* 'paparać się, babrać się w czymś' (Pfir. slov.), dial. *deblat* 'podrbovat'; paprać się w czymś, niechętnie, nieumiejętnie coś robić (Kopečný Určice), sła. u Kálala *dībavý* 'dibavý, piplavý, kdo se piplá' (nie przekonuje próba ich etymologii u Machka ES² 640 s. v. *těplati*).

Dźwkn. Tego samego typu łot. *dībēt* 'huczeć, grzmieć, dudnić, dröhnen' (Mühlenbach I 465 bez etymologii). Trubačev Slav. Jaz. V 187 na podstawie tylko dłuż. *żib'es* rekonstruuje psł. dial. *dībēti*, co zestawia z łot. *dībēt*. Ale wyraz dłuż. jest wyraźnym denominativum od *żiba* (o tym typie zob. I 47).

W. B.

dīčati *dīčajo* pln. 'stawać się dzikim, nabierać cech pierwotności, dzikości, o roślinach, zwierzętach, okolicach'

~ pol. *dziczeć dziczeje* 'stawać się dzikim, barbarzyńskim, o ludziach: stronić od ludzi, stawać się nietowarzystkim' (też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, kasz.: *żęćec*, Sychta SK I 261), 'nabierać cech pierwotności, dzikości, o roślinach, zwierzętach, okolicach' (od XVI w. w znaczeniu 'silvescere, degenerare, o roślinach'), stpol. XVI w. też 'wściekać się, srożyć się, o ludziach i zwierzętach' (SP XVI IBL);

ros. *дичать -аю* 'odwykać od ludzi, stawać się dzikim' od XVIII w. (SSRJ), dial. 'не подвергаться вспахиванию, о земле' (SRNG: pskowskie), 'twardnieć, o kamieniu' (SRNG, Dal, Опыт, Словарь Урала), dial. 'srożyć się', 'być złym, rozdrażnionym, o pszczołach', 'głupieć', 'wygłupiać się, dokazywać; szaleć, wariować', 'kłócić się, awanturować się', 'bić się, tłuc się', 'pleśń bzdury', 'rozmawiać, gawędzić z chłopcem do późnego wieczora w drzwiach swego domu, o dziewczynie', 'prowadzić rozwiązłe życie', ukr. *дичати -ію* (Hrinčenko *дичати -чати*) rzadko 'stawać się dzikim, nietowarzystkim' (SUM; Tymčenko XVI—XVII w. *дичати* 'srożyć się'), brus. *dzičubь -ію* 'odwykać od ludzi, stawać się dzikim' (BRS). ~

Denominativum od *dikъ* 1. O budowie p. I 47.

M. Ś.

dičina : **dikovina**, przede wszystkim pln. 'dzikość, feritas; coś dzikiego np. dzikie, bezludne miejsce, ostępy, głusza', też jako coll. 'dzikie zwierzęta, fera'
dičina: ~ pol. dial. *dziczyna* 'dzika zwierzyna łowna' (Olesch Sankt Annaberg, kasz. tylko na Helu: *żęcina*, Sychta SK I 261), śląskie ponadto 'puszcza; pustkowie', 'zamsz, Wildleder' (Olesch o. c.), w SW *dziczyna* = *dzikowina* 'mięso z dzika';

sch. NW *Dičina* rzeka w Serbii (RJAZ, por. również Duridanov Vardar 81); strus. XII w. *дичина* 'mięso zwierzyny łownej' (Srezn.), ros. *дичина* coll. 'mięso z dzikiej zwierzyny' (SSRJ, Słovary CSRJ, SAR; w SIAN też 'dzika zwierzyna'), dial. 'rodzaj samodziálu' (Ivanova Sl. Podmoskov'ja), ukr. *дичина* coll. 'dzika zwierzyna łowna; mięso takiej zwierzyny', od XVIII w. (Tymčenko), pot. 'głuche, niedostępne miejsce, ostępy, pustkowie', przestarz. obelżywe 'dzikus' (SUM), brus. *дзічына* coll. 'dzika zwierzyna łowna' (BRS), dial. też 'pustkowie' (Sejaškovič Grodno, Leks. Palessja, Minsk, 36). ~

Por. 1. z suf. *-izna*: pol. *dziczyna*, dawne i dial. 'dzika zwierzyna łowna' od XVI w. (SP XVI IBL, L. XVII—XVIII w., dial. np. młpol.: Karłowicz SGP, Kucala PSM, kasz.: *żęcyna*, Lorentz PW I 176, brak u Syehy), dziś liter. 'mięso jadalne dzikich zwierząt i ptaków' (SJP PAN; por. u Kn. 'mięso dzika'), rzadko 'dziko rosnące rośliny', dawne 'ludzie dzicy, dzicz, barbarzyńcy', 'dzikość, barbarzyńskość, zacofanie', 'dzika okolica' (SJP PAN, L., SW);

2. z suf. *-av-ina*: ukr. *дичавина* 'ostępy, głuche, niedostępne miejsca' (SUM), brus. dial. *дзічавіна* 'nieużytek' (Leks. Palessja, Minsk, 72).

dikovina: ~ pol. dawne *dzikowina* 'mięso z dzika' od XVIII w. (L.), dziś dial. kasz. *żękočina* (Sychta SK I 261), w SW rzadko 'dzika zwierzyna łowna', dawne 'pustynia, pustkowie' (L. z XVIII w.), dial. w podobnym znaczeniu 'pustkowie wśród lasów; ziemia opuszczona, nie uprawiana' (pln., Karłowicz SGP, Nitsche GTP 126, 128; por. też NM *Dzikowina*, *Dzikowiny*, pln.), również 'spodnia nieurodzajna warstwa gruntu' (Karłowicz SGP);

ros. *диковина* pot. 'osobliwość, dziwoląg, dziwadło, kuriozum' od XVIII w. (SSRJ, Słovary CSRJ, SAR), dial. (Wołogda) 'nieszczęście, wypadek; przeszkoda' (SRNG), ukr. *диковина* 'dziwo, cudo, kuriozum' (SUM, Żel., Hrinčenko, u Tymčenki w tym znaczeniu tylko dem. *диковинка*, z XVIII w.), regionalne też 'dzikie, nie uprawiane pole; pustkowie, pustynia' (Żel.; Hrinčenko z akcentem na suf.: *ди́ковина*), stukr. *ДИКОВИНА* 'dzikie drzewo' (Tymčenko XVII w.), brus. dial. *дзікóвіна* 'pustkowie' (Leks. Palessja, Minsk, 36; też jako toponim, por. Mikratap. Bel.). ~

Z suf. *-izna* por. pol. dawne i dial. *dzikowizna* = *dzikowina* 'pustynia, puszcza', 'dzika zwierzyna; mięso z dzika' (L. z XVIII w., SW, Karłowicz SGP z Podhala), por. też NM w Młpol.: *Dzikowizna*.

Pierwotne abstractum od *dikъ* 1. O suf. *-ina*, *-ov-ina* p. I 120—3, o elemencie *-ov-* p. też I 96. W. S. — M. Ś.

dičiti *dičę* pln. 'czynić dzikim', częściej *dičiti* się 'stawać się dzikim, być dzikim, zachowywać się dziko'

~ pol. dawne *dziczyc* 'dzikim robić' (L., SW bez przykładu i źródła), przestarz. *dziczyc się* 'stronić od kogo, omijać, być dzikim' (SJP PAN z XIX w.), dial. śląskie *żiżyć se* 'stawać się dzikim' (Olesch Sankt Annaberg);

strus. późne, XVIII w. *ДИЧИТИСЯ*; *МОРЕ ДИЧИТЬСЯ* (Srezn.), ros. przestarz. *дичить -чү -чишь* 'śpiewać lub grać fałszywie' (Dal, Słovary CSRJ, SIAN),

dial. smoleńskie 'bredzić' (SRNG), dziś tylko *дучыцца* -*чыць* 'stronić od ludzi, unikać ludzi; być dzikim, nieśmiałym' (SSRJ, Dal), ukr. regionalne *дучыцца* 'stawać się dzikim; być odludkiem' (Żel.), brus. *дзичыца* 'stronić od ludzi' (BRS). ~

Denominativum od *dičьkz*. O budowie p. I 57, por. też wsch. *dikati* : *dikovati*. M. Ś.

dičь *diči* f. pln. 'dzikość, feritas', coll. 'dzikie zwierzęta'

~ pol. *dzicz dziczy* coll. 'barbarzyńcy, nie ucywilizowani ludzie' od XVI w., znane też w dial. np. Szymczak Domaniewek, Maciejewski Chełm.-dobrz., także od XVI w., dziś przestarz. 'dzikie zwierzęta' (SP XVI IBL), dawne 'dzikość, stan dzikości' (SJP PAN, L. z XVIII w.), nowsze 'okolica nie uprawiana, nie zamieszкана, w stanie dzikim, pierwotnym', w SW również rzadko 'piasek lub drobinę innego ciała obcego w żelazie', 'narastające na ranach mięso', rzadko 'chwasty' (Szymczak o. c.);

ros. *дичь дичу* coll. 'łowna zwierzyna, łowne ptactwo; mięso z takiej zwierzyny, dziczyzna', 'ostępy, głusza; bezludne miejsce', przen. 'bzdura, bzdury' (SSRJ), myśl. 'swoboda, wolność' (SIAN, SAR), dial. 'dzikość, dzikie obyczaje' (SRNG ze środkowego Uralu, SRSO Dop.), 'dzikie, narastające na ranach mięso' (archang.), 'natrętny, dokuczliwy człowiek' (Wiatka, SRNG), 'człowiek nietowarzystki, odludek' (SRSO Dop.), stukr. *дичь* 'dzikość, srogość, okrucieństwo' (Tymčenko XVI—XVII w.), dial. poleskie 'dziczyzna' (Lysenko SPH), brus. dial. *дзичу* f. 'narośl, brodawka' (NS), też 'miejsca na ziemniaku stoczone przez robactwo' (Šatalava BDS). ~

Por. również 1. pol. dawniejsze *dzicza* 'dzicz' (SJP PAN, SW), dial. kasz. *żiżо* 'dzika horda' (Lorentz PW I 178 z Derdowskiego); ukr. przestarz. *дича -чи* f. 'barbarzyńcy, nie cywilizowani ludzie' (Hrinčenko);

2. pol. dial. *dzicz dzicza* m. 'rdzeń wrzodu tkwiący w ciele' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna).

Abstractum > collectivum od *dičьkz*. O sekundarnej kolektywnej funkcji suf. p. Vondrák VSG I 642, Lehr-Splawiński, Symb. Kuryłowicz 176, Kuryłowicz IC 47. W. S. — M. Ś.

dičьka f. pln. 'coś dzikiego, głównie dziko rosnące drzewko owocowe; owoc z takiego drzewka'

~ pol. *dziczka* 'nie szczepione, dzikie drzewko owocowe' (SJP PAN, powszechne w dial. np. Kucala PSM, Szymczak Domaniewek, Karłowicz SGP; Maciejewski Chełm.-dobrz.: 'dziki pęd, który się szczepi'), dial. też 'owoc z dzikiego drzewa' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna, Karłowicz o. c.), 'kobieta dzika, mrukliwa, nietowarzystka' (od XVIII w., por. u L. 'dzika dziewczyna');

ukr. *дичка* liter. i dial. 'dzikie drzewo owocowe; owoc z takiego drzewa' (SUM, Tymčenko od XVIII w., Hrinčenko), dial. poleskie także 'dzika pszczoła' (Leks. Poleszja 329), brus. *дзичка* 'dzikie drzewo owocowe; jego owoc' (BRS, dial.: Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno). ~

Pierwotnie substantywizowane adi. *dičьkz* 1. (p.). O budowie zob. I 94., por. też *dičьkz*. M. Ś.

dičьkь *dičьka* 'to, co jest dzikie, co charakteryzuje się dzikością np. o dzikim zwierzęciu, dzikiej, nie uprawianej roślinie'; (wsch.) o 'roju pszczoł, który przyleciał z cudzej, nie własnej pasieki'

~ pol. *dziczek* 'mały dzik', 'człowiek nietowarzyski, odludek', 'szkodliwy dla drzewa pęd wyrosły z nie uszlachetnionej podkładki' (w podobnym znaczeniu L. 'drzewko nie szczepione', w SW 'podkładka pod szlachetne drzewo, płonka'), myśl. 'świeżo złowiony drapieżny ptak łowczy' (SJP PAN), w XVI w. 'dziki człowiek: faun, satyr' (SP XVI IBL z Reja);

sch. *diěak diěka* bot. 'gorczyznik pospolity, *Barbarea vulgaris*' (RSAN, RJAZ, Skok ER I 403);

ros. *дицок -чка* 'dzikie owocowe drzewo' od XVIII w. (SSRJ, Kotkov Očerki 81), dawne 'dziki rój, tj. rój, który wyleciawszy z ula sam szuka sobie nowego miejsca' (SIAN), dial. 'paraliż' (Tambow), 'дикий мушкетер': пугая детей говорят — *дицок* те возьми (Astrachan, SRNG), ukr. *дицок -чка* 'dzikie owocowe drzewko' (SUM, Hrinčenko), dawne, dziś dial. 'zebrany do ula rój pszczoł, który wyleciał z obcej, nie własnej pasieki' (Bileckij—Nosenko, Hrinčenko), dial. 'dziki koń, dzikie źrebię' (Hrinčenko, Żel.), łemk. 'głuchy owies, *Avena fatua*' (Hrinčenko z Verchratskiego). ~

Por. też 1. z suf. *-ьko*: ukr. dial. *дицкó -ка* 'dziki koń, dzikie źrebię' (Hrinčenko);

2. z suf. *-акъ*: pol. dawne, rzadkie *dziczak* 'dzikie zwierzę' (L. z XVII w., za nim SW), ros. dawne *дицак -ка* 'minerał skaień, szpat polny' (SIAN, Słownik CSRJ), ukr. dawne *дицак -ка* 'dzikie zwierzę' (Hrinčenko), brus. dial. *dziцак* 'dziki kamień' (BMM III 248).

Nomen attributivum z suf. *-ьkъ* od *dikъ* 1., p. I 93—4.

Por. w identycznej funkcji *diěbka*.

M. Ś.

dikar'ъ dikar'a wsch. 'to, co odznacza się dzikością, co pozostaje w stanie dzikości, np. o roślinach, zwierzętach'

~ ros. *дикáръ -рѣ* 'dziki, pierwotny człowiek', przen. 'dzikus, odludek', 'dziki kamień' (por. dial. 'żwir', SRNG), dawne 'dziko rosnące drzewko wzięte do przesadzenia' (SIAN), dial. archang. 'dziki gołąb', bot. 'głuchy owies, *Avena fatua*' (Wołogda, środkowy Ural), 'rodzaj stepowych krzewów' (Kujbyszew), też 'głupiec, wariat; człowiek popędliwy' (archang.), 'czart, diabeł' (Kostroma, SRNG), ukr. dial. pld. *дикáръ -рѣ* 'dziki kamień' (Leks. Bjul. II 78, Hrinčenko, za nim Polesse 226), dial. też 'dzikus' (Żel.), brus. dial. *dziкáръ -рѣ* 'odludek, dzikus' (BMM III 248, Šaternik Červ.), 'dziki kamień' (BMM I. c.), pl. *dziкарѣ* 'dzikie pszczoły' (BMM I. c.). ~

Nomen attributivum od *dikъ* 1. z suf. *-ar'ъ* (p. II 20—1), ale pol. *dzikarz* 'pies myśliwski, używany głównie przy polowaniu na dziki' to nowy derywat od subst. *dzik*.

M. Ś.

dikati dikaję : **dikovati dikuję** wsch. 'zachowywać się dziko, niezwykle, nienormalnie'

dikati: ~ ros. dial. smoleńskie *дика́ться -аюсь* 'wygłupiać się, błaznować; awanturować się, łobuzować', 'natrząsać się z kogo, przedrzeźniać' (SRNG, Dal), brus. dial. *дика́цца* 'stronić od ludzi, unikać kogo', 'być dzikim, płochliwym, nieśmiałym, bojaźliwym' (Nosovič). ~

dikovati: ~ ros. dial. pld. i wsch. *ди́ковать -кью* 'głupiec, wariować', 'błaznować, szaleć, wydziwiać', 'dziwić się, dziwować się, patrzeć w przestrachu, zdumieniu', 'spoglądać, wpatrywać się', 'włóczyć się' (SRNG, Dal, Opyt, SRSO), *ди́коваться* : *ди́коваться* 'dziwić się', 'błaznować, szaleć', 'awanturować się, rozrabiać', 'natrząsać się z kogo, przedrzeźniać', 'przestraszać się',

ди́коваться 'robić coś w tajemnicy', 'czarować', 'zdarzać się', *ди́коваться* 'głośno krzyczeć lub wołać, przekrzykiwać się na odległość', 'wydawać się, przywidywać się, o czymś niezwykłym, nadprzyrodzonym' (SRNG). ~

Denominativa od *dikъ* 1. O budowie p. I 46, 48. P. też *dičati* i *dičiti*. M. Š

dikavъ *dikava dikavo* pñ. 'trochę dziki, nieco dziki'

~ pol. *dzikawy* 'trochę dziki, nieco dziki, stroniący od ludzi; nieśmiały', 'dość pierwotny, mało uczęszczany, rzadko zaludniony, dość trudno dostępny' (SJP PAN, por. też oparty na tym adi. derywat *dzikawiec* 'człowiek dziki, srog', u L. z XVII w.), dawne 'mający barwę żelaza' (L. z Syreniusza, 1613 r.);

brus. dial. *ди́кавыі* 'nieokrzesany, dziki, płochliwy', 'niezwykły' (Nosovič). ~

Tu może też sch. NM *Dikava* (Serbia, RJAZ):

Por. ponadto stuktur. verbum *ди́кавати* 'stawać się dzikim' (Tymčenko z XVII w.).

Sporadycznie we wsch.słow. też *dičavъ*, na co wskazują derywaty: ukr. *ди́кавина* 'głusza, ostępy', *ди́кавину* 'dzieczę' (SUM).

Od *dikъ* 1. z suf. *-avъ*, por. podobnie np. *bělavъ* : *bělъ*. M. Š.

dikostъ f. pñ. 'feritas, immanitas', abstr. do *dikъ* 1.

~ pol. od XVI w. *dzikość* 'pierwotność, bycie dzikim, nieoswojonym, niehodowanym, nieuprawianym', 'srogość, okrucieństwo; gwałtowność', 'nie-samowitość, okropność', 'nieokrzesanie, nieufność, wstydlivość', 'dziwaczność, osobliwość' (SJP PAN, SP XVI IBL), dial. rzadkie np. kasz. *żak'ość* 'feritas' (Ramułt, za nim Lorentz PW I 176);

ros. *ди́кость* 'pierwotność, brak kultury, dzikość obyczajów', 'naturalność', 'nonsens, bzdura' (to znaczenie w dial. np. archang. 'głupstwa; głupota', SRNG), 'gwałtowność, nieokielzanie', 'samotnictwo' (SSRJ, SIAN, Dal), ukr. od XVI w. *ди́кість* (u Tymčenki *ди́кость*) 'barbarzyństwo, dzikie obyczaje', 'samotnictwo', 'gwałtowność; srogość, okrucieństwo' (SUM, Hrinčenko), brus. *ди́кацъ* 'feritas, dzikość'. ~

Od *dikъ* 1. z suf. *-ostъ*.

Por. inne abstracta: *dičъ*, *dičina*. M. Š.

dikovati zob. *dikati*

dikovatъ *dikovata dikovato* pñ. 'nieco dziki, dzikawy'

~ pol. rzadkie i dial. *dzikowaty* 'trochę dziki, dzikawy' (SW, L. bez źródła), kasz. *żėkovati* 'ts.' (Sychta SK I 261);

ros. *ди́коватый* : *ди́коват* *ди́ковата* *ди́ковато* 'dzikawy' (SSRJ III 786, Słovary CSRJ, SIAN), brus. *ди́каваты* 'dzikawy' (BRS). ~

Por. też wyjątkowe z suf. *-astъ*: sch. dial. *dičast* 'pstry, o krowie' (RSAN, Skok ER I 403). ~

Derywat od *dikъ*, *dikovъ*, por. *bělovatъ*. Zob. o tym samym znaczeniu *dičavъ*. — Ale ros. dial. *ди́коватый* 'nieprzezorny, narwany, postrzelony, roztrzępany; zwariowany' (pñ., SRNG) to derywat od *ди́коватъ*. M. Š.

dikovina zob. *dičina*

dikovъ *dikova dikovo* 'dziki, ferus'

~ pol. przestarz. *dzikowy* adi. od *dzik*: głowy i szynki *dzikowe* (SJP PAN), *dzikowe* kły (L. bez przykładu i źródła), dial. śląskie *žikovi* 'dziki' (Olesch Sankt Annaberg), śl. dial. *žikova*, tylko w wyrażeniu nacechowanym ekspresywnie: *že izeš?* — na *žikovu* hurku (Buffa Dlhá Lúka);

sch. NT *Dikov* dolac, *Dikova* krčevina, *Dikova* kučerina, *Dikova* livada (HDZ II 371);

strus. ДИКОВЕЛИ : ИМЕА ОУИ ДИКОВЕЛИ 'τους ὀφθαλμούς ἡγιωμένους κατὰ τὸν τοῦ βοῦς τύπον', ИМЕА ОУИ ИНО ДИКОВЕЛИ И СТРАХЪ ТВОРИЩЕ 'ἀπηχρωμένους ἔχων τους ὀφθαλμούς' (Srezn. XV—XVI w.), ros. dial. *dúkos* obelżywie 'szatański, diabelski, czorci': Ах ты *dúkos* парень (Kostroma, SRNG), brus. NT *Дзіко́ва* (Mikratap. Bel.). ~

Por. też *dikovina* (: *dičina*).

Od *dikъ* 1. Co do budowy p. *čistovъ* : *čistъ*, *istovъ* : *istъ*. Widać też częściowe zlanie się ze zwyczajnym adi. posesywnym od *dikъ* 2. M. Ś.

dikuša m. f. pld.-wsch. 'to, co jest dzikie, co charakteryzuje się dzikością, np. o dzikim zwierzęciu, dzikiej, nie uprawianej roślinie'

~ sch. dial. *dikuša* 'nazwa domowych zwierząt, np. kozy, świni' (RSAN, Skok ER I 403);

ros. dawne, dziś dial. *dukyua* m., f. 'głupek, wariat; człowiek nierozgarnięty' (SIAN, dial. np. archang., z okolic Tomaska i Wiatki, SRNG), dial. 'dokuczliwy, kłótniwy człowiek' (Wiatka), f. 'nietowarzyska kobieta', ponadto (dziś głównie dial. *dúkyua* : *dukyua*) jako nazwa różnych roślin polnych: 'porzeczka; czarna porzeczka, Ribes', 'kapusta-rzepak, Brassica napus', 'rukiewnik, Bunias', 'gryka, Fagopyrum (*dúkyua* : *dukyua*)', rzadko 'ptak pelikan, Pelecanus', 'cietrzew, Tetrao' (SRNG, SIAN). ~

Por. też: 1. z suf. *-ušъ*: ros. dial. *dukyu* bot. 'gryka, Fagopyrum' (SRNG); z suf. *-uшъ* (zob. II 34—5): pol. *dzikus* 'człowiek niecywilizowany', 'koń dziki, nieujędzony', 'człowiek nieśmiały', 'odludek, zwłaszcza o dziecku' (SJP PAN, SW i dial. np. z Mazowsza, Karłowicz SGP; kasz. *žėkuc* 'człowiek z żywym temperamentem', Sychta SK I 261), dial. pl. *dzikusy* 'konopie nie mające nasienia' (Mpol., Falińska PST);

2. z suf. *-ošъ*: stpol. NO *Dzikosz* (XV w., SSNO), sch. dial. *dikoš* 'nazwa kozła' (RSAN, Skok ER I 403; tutaj też f. *dikoša* nazwa kozy).

Nomen attributivum od *dikъ* 1. z suf. *-uša*, p. I 79.

W kilku językach słow. spotyka się w podobnej funkcji *diku'a* (pol. dial., sch. dial., ros. dial.), *dikunъ* (wsch., niepewne pol.), *dikanъ* (sch. dial., brus. NO). M. Ś.

dikъ 1. *dika diko* głównie pfn. 'pozostający w stanie natury, w stanie pierwotnym: nieoswojony, nie hodowany, żyjący na wolności, o zwierzętach, indomitus, ferus; nie uprawiany, polny, leśny, o roślinach, silvester, agrestis; nie tknięty ręką ludzką, nie uprawiany, bezludny, pustynny, o ziemi, miejscach, incultus', przen. 'straszny, niepohamowany, nieokiełznany; wielki, potężny w swoich przejawach', **dikъ** *zvěřъ* 'fera'; kilka polnych roślin, np. **dikъ** *льнъ* bot. 'polna roślina z rodziny trędownikowatych (Scrophulariaceae), linca pospolita, Linaria vulgaris, lub len trwały, Linum perenne z rodziny inowatych (Linaceae)', **dika** *mrky* 'kilka roślin z rodziny baldaszkowatych (Umbelliferae): marchew, Daucus carota; okrzyk łąkowy, Laserpitium pru-

tenicum, świerząbek bulwiasty, Chaerophyllum bulbosum'; **diko pol'e** 'nie uprawiana ziemia, miejsce puste, pustynne, bezludne'; **diko męso** 'twarda narosta powstała na trudno gojących się ranach, caro luxurians'

~ pol. *dziki* 'pozostający w stanie natury, w stanie pierwotnym, o zwierzętach: nieoswojony, nie hodowany (od końca XIV w.); o roślinach: nie uprawiany, polny, leśny; o terenach i obszarach: nie tknięty ręką ludzką, nie zbadany, nie zamieszkały, bezludny, pustynny, niedostępny; o ludziach: niecywilizowany, prymitywny, pierwotny' od XVI w., *dziki zwierz* 'fera', *dziki wieprz* 'Sus scrofa' od XV w., dziś głównie w tym znaczeniu *dzika* świnia (zaświadczone od XVI w., też dial., por. np. Maciejewski Chełm.-dobrz., Kucala PSM, kasz.: *žėkã sviņa*, Sychta SK I 261), *dzika* gruszka 'grusza polna', dial. też *dzika* kruszka 'owoc gruszy polnej', *dzika* kruzanka 'polna grusza' (Górniewicz Målbornk), dial. *dzika* kapusta 'szczaw, Rumex acetosa' (Zaręba AJŚ II m. 155, MAGP VIII cz. II 29), *dzika marchew* 'Daucus carota' (kasz.: Sychta SK I 261), por. też stpol. XV w. *dziki len* 'Linaria vulgaris' (Słownik stpol.), *dzikie pole* 'nieuprawne pole' (pola bez roli pustynią i *dzikimi polami* mianują L. z XVII w., dial. kasz. *žėk'e pole*, Sychta SK I 261), *Dzikie Pola* 'stepy nad Morzem Czarnym' (SP XVI IBL, L.), 'srogi, okrutny, drapieżny', 'nieokrzesany, niewyrobyony towarzysko, prostacki; płochliwy, nie ujeżdżony, o hodowanym koniu' od XVI w. (dial. kasz. 'zdenrowany', Sychta l. c.), nowsze przen. 'straszny, okropny, przerażający, niesamowity; ogromny, wielki w swojej grozie, rozpacz, radości', 'dziwaczny, dziwny, osobliwy, oryginalny, niezwykły; obcy' już od XVI w. też 'nielegalny, samowolny, nie zorganizowany', stpol. XV—XVII w. 'ciemnoczerwony, rdzawy, ciemnobrunatny': *dzika* maść, *dzika* farba. (SP XVI IBL, Kn.), w budownictwie *dziki* kamień 'twardy minerał, kamień zwykle szarej barwy' (SJP PAN, w SW 'kamień nie ociosany'), por. też *dzikie mięso* 'caro luxurians' od XV w., (SJP PAN, L., Słownik stpol., dial.: Karłowicz SGP z Podhala, Szymczak Domaniewek), głuź. *dziki* 'ferus' (u Pfuhla tylko we frazie *dziki, diki* Bjarnad 'der wilde Jäger'), czes. u Jungmanna *diký* 'dziki' (z pol.), śla. dial. wsch. tylko w nazwie *žika* świnia 'Sus scrofa' (Buffa Dlhá Lúka, u Kálala *diký* 'ferus' jako niepewne);

cs.-bułg. XV w. **дикъ** 'ferus': **дикамъ бзиль** (Miklosich LP), bułg. u Gerova **дик** 'dziki' (bez przykładu, z odsyłaczem do *дус*);

strus. **дикии** 'agrestis, o roślinach, ludziach', też 'nieokiełznany, o koniu', przen. 'nielegalny, nieprawowierny', **дикии камень** 'granitowy lub podobny kamień' (Srezn. Dop. 87), ros. **дикуй** (*дик дика́ дико*, dial. też *дикó*), przestarz. i dial. również **дикой** 'będący w stanie pierwotnym, bliski natury, o ludziach, narodach, plemionach: pierwotny, prymitywny, niecywilizowany; o zwierzętach: żyjący na wolności, nie domowy, nie hodowany; o roślinach: nie uprawiany, polny, leśny; o terenach: nietknięty ręką ludzką; pustynny, głuchy, bezludny', **дикие звери** pl. 'fera' (Slovarь CSRJ, SIAN, z syngulatywnym -ina dial. rizazańskie *з'в'ар'ина д'икайъ*, Slovarь Rjazan.), por. też nazwy niektórych dzikich zwierząt: dial. **дикая** krowa 'łoś' (Kostroma, SRNG, SIAN), **дикая** курица 'pardwa, Lagopus', **дикая** курочка 'przepiórka, Coturnix coturnix', **дикая** со́рока 'sójka, Garullus glandarius' (SRNG); w nazwach roślin: dial. **дикая** капуста 'przetacznik, bobowiczek, Veronica becabunga', **дикая** капуста 'rozchodnik purpurowy, Sedum purpureum', **дикий лён** 'len trwały, Linum perenne' (SAR, SIAN, dial. też 'Inica pospolita, Linaria vulgaris' SRNG), dial. **дикая мбрква** 'belogolownik krapczatýj',

дiкaя мoркoвь 'okrzyzn łakowy, *Laserpitium prutenicum*; świerżąbek bulwiasty, *Chaerophyllum bulbosum*' (SRNG); dial. *дiкoе пoлe* 'step' (płd., SRNG), 'bezpieńskie, nie uprawiane pole' (Kotkov Očerki), pl. *дiкiе пoлa* 'bezpieńskie pola' (Tambow, por. też *дiкoй* w bliskim znaczeniu 'znajdujacy się daleko od wsi', uralskie, SRNG), *дiкiй кaмeнь* 'twardy minerał zwykle szarego koloru np. granit' (stad *дiкiй цвeт* 'ciemnoszary, stalowy kolor', SSRJ, Słownik CSRJ, SAR), *дiкoе мiаcо* 'caro luxurians' (SSRJ, Słownik CSRJ, SAR, też dial., np. permskie, SRNG); ponadto przen. 'nieokiełznaný; silny, zaciekły, zażarty', 'dziwaczny', 'płochliwy, nieufny np. o dziecku' (w dial. silnie rozwinięte znaczenia przenośne, głównie w pejoratach. określeniach ludzi: 'szalony, zwariowany, narwany, postrzelony; głupi, nierozgarnięty; dokuczliwy, kłótlivy', 'niezręczny, opieszaly', 'niezgrabny, nieśmiały'; też w określeniach pozytywnych: 'pracowity, szybki, rzutki, rozgarnięty': *домoжиткa дiкaя* 'dobra, roztropna gospodyni domu', nowogrodzkie; bez nacechowania ekspresywnego: 'chudy, szczupły, mizerny', 'wielki, duży; długi', SRNG), ukr. *дiкiй* 'żyjący w stanie pierwotnym, na wolności, nie domowy, o zwierzętach': *дiкiй звiр* od XVI w. (Tymčenko *дiнiи звiрi*), *дiкiй* кабан 'dzik, *Sus scrofa*' (u Tymčenko od XVI w., też dial. Hrinčenko), 'nie uprawiany, polny, leśny, o roślinach': *дiкa* rpyma 'polna grusza' (SUM; Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot.: '*Pirus communis*'), *дiкiй лoн* 'len trwały, *Linum perenne*' (Hrinčenko, Makowiecki o. c.), 'pusty, bezludny, nie uprawiany': *дiкe пoлe* też 'step' od XVII w. (por. u Tymčenko *въ дiкiихъ пoлaxъ* *упрaжнeннaxъ сa звiрми*), 'pierwotny, prymitywny, o ludziach' od XV w., przen. 'groźny, straszny, wielki w grozie', 'gwałtowny, niepohamowany', 'nietowarzyski, płochliwy; nieokrzęsany', ponadto: od XVIII w. (Tymčenko, też u Żel.), dziś przestarz. *дiкe м'яcо* 'caro luxurians', *дiкiй* камінь 'dziki kamień' (SUM, brak u Żel. i Hrinčenko), przestarz. XVI—XVII w. 'nie zorganizowany, nielegalny' (Tymčenko), brus. *дiки* 'nie hodowany, nie domowy, o zwierzętach': *дiки зeр* 'fera' (Nosovič), dial. np. *дiки* вуол 'ptak bąk, *Botaurus stellaris*' (Lysenko SPH), 'nie uprawiany, polny, leśny, o roślinach', 'pusty, nie uprawiany, o roli, polach': na Polesiu *дiкaя зямлa* 'gleba, której się nie obsiewa' (Leks. Palessja, Minsk, 72), 'niecywilizowany, prymitywny, pierwotny, o ludziach', przen. 'straszny, niesamowity', 'nietowarzyski, płochliwy' (też dial. np. Šaternik Červ.), por. też *дiкiя* скалы pl. = ros. *дiкiй* камень, *дiкaе мiаcо* 'caro luxurians' (BRS). ~

Ten sam rdzeń co w *divъ* (p.). O oboczności suf. *-ko-*: *-vo-* p. Solmsen KZ XXXVII 598, Fraenkel Glotta IV 38, Specht UID 64, Sławski SE I 205. Dokładne odpowiedniki: lit. *dykas* 'pusty, próżny', 'daremny, bezpłatny', 'niepotrzebny, nadaremny', 'bezczyunny' (ale w znaczeniu 'polny, nie hodowany, o roślinach; nie uprawiany, o ziemi', 'niecywilizowany, nieokrzęsany, o ludziach', por. też *dykosios mėsos* 'dzikie mięso' — pożyczka ze słow., LKŽod. II 534—5), łot. *dīks* 'pusty, opustoszały; bezczyunny'. Dalsze nawiązania niepewne, ani do cymr. *dig* 'gniewny, zły' (Lane, Language VIII 297, IX 268—70), ani do niem. *Ziege*, stwniem. *ziga* (Zubaty Studie I 2, 95, Lewy ZsIph I 415—6).

Zob. *dikъ* 2. subst.

Co do zwrotu *diko męso* (p. też *divo*, *divъje męso*), por. identyczne znaczeniowo niem. *Wildfleisch* (łac. *caro luxurians*). Dobre poświadczenia dial. wskazują możliwość pożyczki.

Berneker SEW I 199—200, Trautmann BSW 54, Sławski SE I 204—5,

por. też Kowalikówna JP LI 270—8, Skok ER I 403, Pokorny IEW 187. — Senn M^{él}. Pedersen 456—70 uważał nieprzekonująco (p. Fraenkel LEW I 95) wyrazy bałtyckie za pożyczki słow. M. Ś.

dikz 2. *dika* pln. 'dzikie, nie hodowane zwierzę (rzadziej nie uprawiana, dzika roślina), głównie Sus scrofa, dzik, zwierzę z rodziny świń, Suidae'

~ pol. *dzik -ka* 'Sus scrofa' od XVIII w., rozpowszechnione w dial. (np. Maciejewski Chelm.-dobrz., Szymczak Domaniewek, Pluta Dzierżystawice, kasz. *żék*, Sychta SK I 261, por. też Hoppe SJŁ 40; w tym znaczeniu też stpol. od XV w. *dziki* wieprz, od XVI w. *dzika* świnia), dial. kresowe również 'każde dzikie zwierzę' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna), 'szkodliwy dla drzewa pęd wyrosły z nie uszlachetnionej podkładki' (też dial., por. Maciejewski o. c., kasz., Sychta l. c.), 'młoda roślina wyrosła z nasienia dzikich lub uprawnych roślin, służąca za podkładkę przy szczepieniu' (por. dial. młpol. 'dzika, nie szczepiona gruszką', Kucza PSM), przestarz. i dial. 'człowiek nietowarzystki, dziki, niekulturalny' (SJP PAN, Olesch Sankt Annaberg, Sychta l. c.; tutaj też NO *Dzik* od XV w., SSNO), dial. Młpol. *dziki* pl. 'konopie nie mające nasienia' (Falińska PST);

ros. dial. *duk -ka* 'Sus scrofa' (zach., na Litwie, SRNG, Dal, liter. *дукая* свинья SSRJ XIII 375), ukr. regionalne zach. *дук -ка* 'ts.' (SUM, Hrinčenko, Żel.), stukr. *дмкз* 'nieokietznany, dziki koń' (Tymčenko XVI w.), brus. *dzik -ká* 'Sus scrofa' (BRS, też dial.: Sejaškovič Grodno, Bjalbkevič Mohylew, Nosovič). ~

Tutaj też należą wg Skoka ER I 403 sch. dial. nazwy różnych zwierząt domowych: *dika* f. (czakaw. *dika*, Rasprave JAZU 24) nazwa np. krowy, owcy, kury itp.' (RSAN, RJAZ).

Por. ponadto substantywizowane adi. złożone: pol. *dziki dzikiego* 'człowiek niecywilizowany; dzikus' od XVI w. (SJP PAN, SP XVI IBL, też dial.: Olesch Sankt Annaberg), ros. *дикуи -ого* częściej pl. *дикуе -ух* 'ts.', dial. 'głupiec' (archang., wologodzkie i z Wiatki), 'diabeł leśny, lichy, czort' (z oboczną formą *дикуи -ого*, Wiatka, Kostroma), pl. *дикуе* 'krewni żony' (nowogrodzkie, SRNG), ukr. *дикуи -ого* (pl. *дики -кух*) 'niecywilizowany człowiek; dzikus' (SUM).

Substantywizowane adi., p. *dikz 1*. Por. też identyczne znaczeniowo pokrewne etymologicznie *div'akz* 'dzik' (: *dinz*). M. Ś.

dinz!, **dinz-dinz!** interi. naśladowanie dźwięku dzwonka lub uderzających o siebie kawałków metalu

~ pol. *dziń!* *dziń!* *dziń!* o dźwięku wydawanym przez dzwoniący dzwonek lub o brzęku tłukącego się szkła, *dziń!*, *dziń-dziń!* o dźwięku wydawanym przez dzwoniący dzwonek, także *dyń!* *dyń!* 'ts.' (SJP PAN), *din-din!*, *din-don!*, *dzeń-dzeń!*, *dżę-dżę!* (SW, Szymczak Domaniewek), u L. z XVIII w. *din* di don! brzmienie, czyli dźwięk dzwonu, czes. *din!* (wymawiane *dym!*): *din* don!, *din* don! o dźwięku dzwoniącego dzwonu (Přír. slov.), dial. *dím!* naśladowanie uderzenia, np.: On *dím* ho po hlavje (Gregor Slav.-buč.), sła. *dziny!*, np. hej, *dziny*, *żiny*, *dziny* dajdom o dźwięku dzwonka lub cymbałów (SSJ z lud. pieśni), *diny!* okrzyk w pieśni (Kálal);

sła. *dín!*, *dín!* *dín!* *dín!* o głosie dzwonu (SSKJ), sch. *dín!* (często podwajane *din-din!* lub *din-don!*, *din-dan!*) naśladowanie głosu dzwonu, bicia zegara (RSAN), bułg. dial. *дүн дүн!* dziec. okrzyk przy huśtaniu, podrzucaniu

dziecka na rękach (Mladenov BTR, Popivanov Sb. BAN XXXIV 381), *дзэн!*, *дзэн-дзэн!* o dźwięku dzwoniącego dzwonka, szkła (RBKE, Gerov, Mladenov l. c., BER I 379), *зэн!* *зэн-зэн!* o dźwięku przedmiotów metalowych (RBKE), *дын!* o odgłosie uderzenia (Gerov), *дын-дын!* o paplaniu, gaudaniu bez celu (Mladenov l. c.), maced. *дан!* o głosie dzwonu (RMJ);

ros. *дин(ь)-дин(ь)!*, *динь-дѳн!*, *динь-бѳм!* o dźwięku dzwonka (SRJ, SIAN), pot. *дзинь!* o dzwonienu, brzęczeniu (SSRJ, SRJ, SIAN), *дзень-дзень!* o dźwięku np. rozbijanego szkła (SIAN), *дзень!*, *дзиць!*, *динь!* *тень!* o dźwięku dzwonu, brzęku szkła (Dal), ukr. *дзинь!*, *дзинь-дзинь!* o dźwięku metalu, dzwonka (SUM), *дзень!* 'ts.', *дзень-дзень!* o dłużej trwającym dźwięku, *дзелень!* o głosie dzwonka (SUM, Hrinčenko, Smal' Stoćkoy PS 154—5), brus. *дзінь-дзінь!* o głosie dzwonka (BRS), *дзын!* 'ts.' (Nosovič), dial. *дзылінь-дзылінь!* 'ts.' (Rastorguev Brjansk), *дзылін-дзылін!* 'ts.' (Nosovič). ~

Por. vb. z suf. *-k-ati* oparte na tych interi.: pol. dial. *дзѳкнѳ* 'wydać głos podobny do odgłosu tłuczonego szkła' (SW), bułg. dial. *дѳнкам* 'podrzucić dziecko, huśtając je na rękach' (Gerov Dop., Mladenov BTR, BER I 393), *дѳнкам* 'bić, uderzać, grzmocić; uderzać w przedmiot, który wydaje głos', 'jeść łakomie', 'dużo pić', rodzopskie *дѳнкам* 'pić napoje alkoholowe' (np. Gerov, BER I 457, BDial. I 81, II 153, IV 200, V 68; co do oboczności znaczeń 'bić, uderzać': 'jeść łakomie; pić' p. Bernard, Balkansko ezikoznanie IV 95—6), dial. *дзѳнкам* 'dzwonić; pobrzękiwać, podzwaniać', 'grać, brzdąkać na tamburze lub podobnym instrumencie strunowym bez smyczka' (Gerov, Mladenov l. c., BER I 379, BDial. III 215), dial. z Macedonii *дзѳнкам* 'grać' (BER l. c.: Tikveš), ros. *дзѳнкатъ -аю* 'brzęczeć, dzwonić, dźwięczeć' (SSRJ), ukr. *дзѳнкати -аю* 'wydawać krótkie, dźwięczne odgłosy przy uderzeniach' (np. *дзѳнкає молот*), 'wywoływać takie dźwięki uderzeniami w metal, szkło' (SUM, Smal' Stoćkoy l. c.), brus. dial. *дзылінькаць* 'dzwonić dzwonkiem' (Nosovič, Rastorguev l. c.), *дзынкаць* 'ts.', 'brzęczeć np. monetami' (Nosovič).

Dżwkn., por. lit. *diñ!* np. *din din diñ!*, *diñ dan!*, *dzeñ dzeñ!*, *dziñ!* (*dzinun!*), *dziñ cin!* o głosie (małego) dzwonka lub brzęczeniu szkła (LKŻod., Kur-schat Thes.), włos. *dindin!* (*din!* *din!*) od XIV w., dial. weneckie *dindin!* o głosie dzwonka (Battisti — Alessio DEI II 1309 z innymi podobnymi wyrazami dżwkn.).

W tej samej funkcji także z nagłosem bezdźwięcznym, np. sła. *cin!*, *cin-cin!*, *cing!*, *cin!* naśladowanie jasnego, delikatnego metalicznego dźwięku, vb. *cin-kat'* 'wydawać jasny metaliczny dźwięk, zwykle o przedmiotach metalowych lub szklanych', *cengat'*, dial. też *cingat'* 'wydawać jasny, dźwięczny głos, np. o dzwonku, metalu, szkle' (SSJ), bułg. dial. *цинка* 3 sg. 'rytmicznie podzwania od czasu do czasu' (BDial. V 216), też *цинкам* 'grać na tamburze, brzdąkać' (BTR, Gerov Dop.), *цинкам*, *цинкам* 'ts.', 'brzęczeć, dźwięczeć; dzwonić; brzmieć, rozbrzmiewać', przen. 'pić napoje alkoholowe' (BDial. II 298, VI 101), por. lit. *ciñ!*, *cingt!*, *ciñgt!* = *dzin!* (LKŻod.), *cingšeti* 'szczękać, trzaskać', *cingšeti* 'ts.'; dźwięczeć, brzmieć, lot. *cikštē* 'trzeszczeć, skrzypieć, piszczeć'.

Fraenkel LEW 116, Sławski SE I 205.

Zob. *zvññeti*, *zvonz*.

T. Sz.

dira : pld. i wsch. też **dir'a** 'otwór powstały np. wskutek uszkodzenia przedmiotu, rozdarcie, szpara, scissura, foramen, conscissura', 'otwór w budowlach, sprzętach, narzędziach; foramen', 'zagłębienie, wydrażenie, dół, jama, jaskinia,

nora, cavum terrae, foramen', pld. 'śląd, trop', dem. **dir̄ka** pld. i wsch. **dira**: ~ połab. *darə* 'dziura, jama', 'więzienie';

sch. *dira*: **dira** przestarz. 'dziura, pęknięcie, szpara, szczelina', dial. też *dira*: **dira** (dubrow.): **dira** (Šumadija) 'ts.; szmata, łachman', 'śląd, trop', 'droga, po której idzie wojsko' (RSAN, RJAZ, Vuk, Elezović Kos.-Met.), scs. **дыра** 'rozdarcie, pęknięcie; rysa, szpara, szczelina' (Mar.), bułg. dial. *dira*, *dirpa* 'śląd, trop; stopa' (np. Mladenov Vidin, BDial. II 75, III 58: Ichtiman, V 227, VI 23, 167), por. *nadirpe* 'w tyle, z tyłu', *omdirpe*, *nodirp* 'z tyłu' (BER I 396), maced. dial. *dirpa* 'śląd' (RMJ), *dira dirata* 'ts.' (Małecki SW: Suche);

strus. od XI w. **дыра** 'rozdarcie, dziura, scissura', ros. XVIII w. *дыра* 'dziura, otwór, foramen' (SSRJ z Polikarpowa), też dial. np. Dal, SRNG, ukr. XVI—XVIII w. **дыра** 'dziura, otwór, szczelina' (Tymčenko), brus. *dziřá* 'ts.', dial. 'otwór, właz na strych lub do piwnicy' (Scjaškovič Grodno). ~ **dir'a**: ~ scs. **дыра** 'rozdarcie, pęknięcie; rysa, szczelina, szpara' (Zogr.), bułg. *dirpa* 'śląd, trop', 'znak, oznaka, znamię', 'ścieżka wydeptana w śniegu' (np. BTR, Gerov, Stojkov Banat, BDial. III 298, IV 198, V 17, VI 23, VII 34);

ros. starsze i dial. *дыря*: *дыря* 'dziura, otwór; przełaz; dziurka w nosie, nozdrza' (Kotkov Očerki 146, SRNG, Słownik Rjazan., Mirtov Don.), ukr. XVII w. **дыря** 'otwór, dziura' (Tymčenko). ~

Ze słów.: rum. *diră* 'śląd' (Mihăilă Impr. 55).

Dem. **dir̄ka**: ~ bułg. dial. *dir̄ka*: *dir̄ka* dem. od *dirpa*, 'śląd, trop pozostawiony przez człowieka, zwierzynę itp.', 'każda z równoległych linii ozdabiających męski lub żeński pas' (BDial. II 152: Rodopy, VI 23, BER I 396), por. u Gerova *dir̄uca* dem. od *dirpa*;

ros. dawne XVII—XVIII w. *дырка* 'dziura, otwór' (SSRJ z XVIII w., Kotkov Očerki 146), dial. *дырка*: *дырка* 'dziura, otwór', 'popielnik' (SRNG), ukr. XVII w. **дырка** 'dziura, otwór' (Tymčenko), por. też **дырица** 'ts.' (ib.), brus. *dziřka* 'dziura, dziurka, otwór', dial. *dziřka*: *dziřka* 'ts.; otwór, wejście na strych albo do piwnicy' (np. Bjałkevič Mohylew, Šaternik Červ., Scjaškovič Grodno, Nosovič, Rastorguev Brjansk). ~

Pierwotne nomen actionis > nomen acti z suf. -a (p. I 59—61, o suf. -ja w *dir'a* zob. I 81—3) albo od *derq d̄srati*: *derq d̄erti* z wzdłużeniem samogłoski rdzennej (p. Kuryłowicz AI 296) albo nomen deverbale od iter. *dirati* (Meillet Ét. 252). Dokładny odpowiednik: lit. *dyrà* 'uderzenie, cios, cież' (LKŽod. II 565). Wyrazy połab. *darə* (Lehr-Splawiński, Polański SE I 94) i pld.słów. mogłyby kontynuować też prapostać *dyra*, geografia wyrazu przemawia jednak za pierwotną postacią *dira*. — Co do znaczenia 'śląd' por. dłuż. *žera* 'foramen' i przykład: za nim nieo smugi daniž *žery* 'nie pozostawił po sobie śladu, zniknął bez śladu' (Muka).

Nie można wykluczyć, że należą tu też pol. dial. *żyra* 'dziupla' (Zareba AJŚ II m. 231), kasz.-śl. *žera* 'dziura, foramen' (p. Mikkola AslPh XXVI 280—1, Lorentz PW), śl. dial. *d'ira*: *dzira* 'ts.' (Kálal, Sipos Bükk-Gebirge), choć bardziej prawdopodobne jest sprowadzenie tych wyrazów do prapostaci *dera*, *d̄era*.

Zob. *dera*, *d̄era*, *dora*, *dura*, *dyra*.

W. S. — F. S.

dirati *dirajq*, zach. też **d̄erati** *d̄erajq* iter. do *d̄srati*, *d̄erti*

dirati: ~ pol. dawne XVII w. *dzierać* ('-er- < -ir-, Brückner SE 100) 'wy-

dzierać, podbierać (miód cudzym pszczołom) (Dunaj ZUJ XXXII 10), dial. *dzierać, dzierać, dzierać* 'często, nieraz drzeć (o pierzu), łamać (w kościach)', *dzierać się* 'często głośno krzyżeć, płakać' (Karłowicz SGP, Dunaj o. c. 45), zwykle z pref. np. *oddzierać* (od XVI w.) 'zdzierać, zrywać, ściągać wierzchnią część czegoś, ogołacać, obnażać; wyludzać podstępnie pieniądze, wyzyskiwać, wykorzystywać', dial. kasz. tylko z pref. np. *obżerac -żeraję* 'obdzierać' (Lorentz PW), sła. dial. *vizirac -ram* 'wydzierać, wyszarpywać', slonko *še vizira* 'powoli się przejaśnia' (Buffa Dlhá Lúka);

sła. z pref. np. *odirati -ram* 'ściągać, zdzierać skórę; uszkadzać skórę', przen. 'łupić, wyzyskiwać, wykorzystywać', sch. z pref. np. *odirati -rēm* 'łupić, ściągać (skórę)', *nadirati -rēm* 'zacząć uciekać': *dirati dirām* od XVII w. 'dotykać, drażnić, ruszać', *dirati se* 'drażnić się' (stąd sła. *dirati -ram* 'drażnić', to me ne *dira* 'to mnie nie obchodzi'), zob. Skok ER I 437, scs. tylko z pref. *раздирати -разъ* Supr. 'rozdzierać, rozrywać', *вздирати -разъ* Supr. 'wrywać, wydzierać', bułg. *dipam* iter. do *depa* (Gerov), z pref. *nadiram* 'nadzierać, rozdzierać': dial. *dipam* 'dotykać, zaczepiać' (Stojkov Banat), maced. tylko z pref. np. *razdipa* 'rozrywać, odrywać kawałek czegoś; uszkadzać skórę': *zadupa* 'zaczepiać', *zadupa ce* 'zaczepiać się, drażnić się';

strus. z pref. np. *odirati -pau* 'zdzierać; zrywać odzież, grabić', ros. tylko z pref. np. *odipam* -*pau* 'obdzierać, zdejmować wierzchnie pokrycie, skórę, korę; uszkadzać skórę, odrapywać', pot. 'łupić, grabić, wyzyskiwać', ukr. tylko z pref. np. *obdipamu -pau* 'obdzierać, zdejmować wierzchnie pokrycie, np. skórę, korę', 'grabić, łupić', brus. tylko z pref. np. *abdzipamy -pau* 'obdzierać, zdejmować wierzchnie pokrycie, korę, skórę, drapać', 'grabić, łupić'. ~ *dērati*: ~ dłuż. *žeras* iter. do *draš*, gluź. tylko z pref. np. *nadžera so -ram so* 'chwytać za coś, sięgać po coś; zamierzać się na coś, oglądać się za czymś', czes. tylko z pref. np. *odirati -ram* 'zdzierać, zrywać np. skórę; wykorzystywać, wyzyskiwać, okradać', sła. tylko z pref. np. *obdierat' -ram* 'zdzierać, niszczyć np. ubranie; wykorzystywać, wyzyskiwać'. ~

Por. czes. *drávati* iter. do *dráti*, sła. *drávať* iter. do *drat'*.

Iter. od *dir'q derti*, *derq dērati*, o budowie zob. I 47. Por. łot. *dirāt, dirāt* 'zdzierać, zdejmować skórę'. O oboczności typów *dirati*: *dērati* zob. Sadnik — Aitzetmüller VWSS 4, 238 (p. *birati*), Vaillant GC III 479—80.

Berneker SEW I 201—2.

W. B.

diravъ zob. **doravъ**

diriti *dir'q* pld. 'iśe po śladach, tropić': wsch. 'robić dziurę, dziurawić'

~ sch. dial. wsch. *diriti -rim* 'tropić po śladach, szukać', 'pobudzać, zachęcać do czegoś' (RJAZ, RSAN), bułg. *dipja -pjuu* 'szukać, poszukiwać', u Gerova też 'chcieć coś od kogoś; być wymagającym', dial. także 'śledzić, czyhać' (Stojkov Banat: *dipa*), maced. dial. *dupu* 'iśe w ślad za kimś, śledzić, szukać';

brus. dial. *dziptu* -*piu* -*piu* 'robić dziurę, wiercić; dziurawić' (Nosovič). ~

Denominativum od *dira* (zob., tam też o znaczeniu 'ślad'), o budowie p. I 57. W poszczególnych językach słow. poświęcone są też paralelne czasowniki oparte na synonimicznych subst. *dyra, dēra*:

1. ros. dial. *dyput* 'robić dziury, dziurawić' (Dal), *diput* 'toczyć drzewo, robić otwory w korze' (SRNG);

2. gluź. *džeri so* 'drzeć się, rozrywać się, rozdzierać się' (Pfuhl).

Por. też czasowniki oparte na odpowiednich przymiotnikach: a) brus. *dziřácių -ўлю* 'robić w czymś dziury, dziurawić', b) ros. *дырявить -елю* 'ts.', c) ukr. *dirásumu : dirásumu -ело* 'ts.', d) pol. od XVI w. *dziurawić -wię* 'ts.', dial. kasz. *żurawie* 'ts.' (Lorentz PW), brus. u Nosoviča *dziřácių* 'ts.'.
BER I 396. W. B. — F. S.

dirovatъ zob. **dératъ**

dirъka zob. **dira**

dir'a zob. **dira**

diva 'istota nadziemiska, rusalka, boginka'

~ głuż. *dziwica* 'bogini lasów, bogini polowania' (: 'dzika kobieta', u Pfuhla też 'dziki mężczyzna');

bułg. dial. *đusa* 'nimfa, rusalka' (Gerov), też *đusa-camodusa* 'ts.' (Vakarelski Etnografija 505);

strus. *дѣва* 'bóstwo pogańskich Słowian', zob. Słowarъ SPIg. II 29—31 z literaturą, Ivanov-Toporov Slav. sem. sistemy 173 (ze strus.: czes. u Jungmanna *Diva* 'bogini Lada'). ~

Na wyraz ten wskazuje też bułg. *camodúsa* 'rusalka, nimfa, boginka żyjąca w górach, w lasach' (poświadczone od XVIII w., Vakarelski l. c., też dial., BDial. III 159: Ichtiman, VI 90: *съмудѣ*), dial. także 'zły duch mieszkający w wodach i sprowadzający choroby' (Stojkov Banat: *самудѣса*), u Gerova również водна *самодѣса* 'rusalka', ноцна *самодѣса* 'wiedźma', maced. *самодѣса* 'rusalka, nimfa żyjąca w górach, w lasach' (RMJ), co do budowy por. synonimiczne bułg. *самовила* : *вила* (p. *vila*), *самоюда* : *юда* (p. *juda*).

Femininum od *divъ* l., o budowie zob. I 59—60. Według Georgieva To Jakobson 736 kontynuuje ie. *deiŋā* 'bogini' (np. łac. *dea*, słac. *deiva*, *dēva*). — Trubačev Sb. Bernštejn 458—62 dopatrywał się w *samo-diva* słow. adaptacji irań. **asma-daiva-* 'niebiański duch'. Nie widać podstaw. W. B.

divadlo pln. 'to, co jest obserwowane, oglądane, co zwraca uwagę, co wyróżnia się, coś zadziwiającego, niezwykłego, osobliwego'

~ pol. *dziwadło* 'coś dziwnego, niezwykłego, niesamowitego, dziwoląg; człowiek dziwaczny, zmanierowany, dziwak', w XVI w. 'coś, co zadziwia, co zwraca na siebie uwagę; monstrum, potwór' (SP XVI IBL), dial. kasz. *żęvadło* 'dziwoląg, dziwak' (Syhta SK), czes. *divadlo* 'coś do oglądania, widowisko' (już stczes., Gebauer Sl.), przede wszystkim 'teatr; sztuka teatralna, przedstawienie teatralne' (z czes.: stpol. wyjątkowe XV w. *dziwadło* 'widowisko, spectaculum', zob. Reczek Bohemizmy 118, dłuż. od XVI w. *živadlo* 'widowisko; sztuka teatralna; teatr', głuż. *dživadlo* 'teatr', śla. *divadlo* 'teatr; przedstawienie teatralne'), śla. *divadlo* 'coś wspaniałego, cudownego lub strasznego, czemu się przyglądamy' (SSJ, też dial., Buffa Dlhá Lúka);

ukr. u Żel. *дусало* = *дусо*. ~

Zapewne skonkretyzowane pierwotne nomen instrumenti od *divati*, o suf. *-dlo* zob. I 113—4. W. B.

divakz 1. *divaka* ptn. 'człowiek zdumiewający, zadziwiający (np. swoim postępowaniem, wyglądem), osobliwy, oryginal, cudak'

~ pol. od ok. 1500 r. *dziwak -ka* 'człowiek osobliwy, dziwaczny, o osobliwych upodobaniach i przyzwyczajeniach, oryginal, cudak, ekscentryk' (też dial. np. Górniewicz Malbork, Gruchmanowa Kramska 67: *živak, živok*), dial. także *dziwák* m. i f. 'ktoś dziwny, grymaśny, śmieszny' (np. *dziwák* matka, Karłowicz SGP), kasz.-sli. *ževak -ka* 'dziwak, cudak, oryginal', głuź. *dziwák -ka* 'nadzwyczajny człowiek, cudotwórca', czes. *divák -ka* 'dziwak, cudak, oryginal' (też dial., Gregor Slav.-buč.: *d'ivák*, Lamprecht Opava: *žyvak*), sła. u Kálala *divák* 'ts.';

ukr. *duśák -ká* 'ten, kto swoim zachowaniem, postępowaniem wywołuje zdziwienie, cudak, oryginal' (SUM, Żel., Tymčenko: XVII w.), brus. *dziśák -ká* 'cudak, oryginal; narwaniec, szalenię' (BRS, Nosovič). ~

Sła. dial. *diviak* 'dziwak, cudak, oryginal' (Kálal), maced. dial. tylko u Małeckiego SW *div'ak* 'dziwak' zdają się wskazywać na dial. wariant *div'akz*.

Substantywowane adi. *divz* 3., o suf. *-akz* zob. I 89. — W niektórych językach zach.słow. dobrze jest zaświadczony homonimiczny *divakz* 'ten, kto się patrzy, widz', 'widok, widowisko', 'podziwianie': *divati* (sę), *diviti* (sę): pol. dial. kasz. *ževak -ka* 'urok spowodowany podziwianiem' (Sychta SK), czes. *divák -ka* 'ten, kto się patrzy, kto się czemuś przypatruje, widz' (już stozes., Gebauer Sl., dial. 'ten, kto się gapi, gap', Bartoš DSM), dial. także 'widok, widowisko' (Bartoš DSM), sła. *divák -ka* 'widz', arch. *diváky* pl. tylko w wyrażeniu ist', chodit' na *diváky* 'iść popatrzeć się na coś' (SSJ; wg Kálala *diváky* 'widok, widowisko'). W. B.

divakz 2. *divaka* zach., pld.: *div'akz div'aka* 'coś dzikiego, pozostającego w stanie natury; zwierzę (zwłaszcza dzika świnia); roślina dziko rosnąca (np. jabłoń, grusza, owies); człowiek żyjący w stanie pierwotnym'

divakz: ~ połab. *daivak* 'jelen', czes. *divák -ka* 'dzikus, dziki' (Přir. slov.), myśl. 'dzika świnia; dzik' (SSJČ), dial. też 'swawolne dziecko, trzpiot' (ib.), tu może należą również notowane już od 1200 r. NM *Diváky, Diváci* (Gebauer Sl., Hosák-Šrámek I 179), sła. u Kálala *divák -ka* 'dzik; dzika świnia', 'dziki owies';

bułg. *duśák* 'prymitywny, niecywilizowany człowiek, dzikus', przen. 'niewychowany, nieokrzesany człowiek, prostak; odludek', u Gerova także 'głupi, głupawy, tępy człowiek', maced. dial. *duśak* = sch. *divljak* (RMJ). ~ *div'akz*: ~ dłuź. *živjak -ka* 'dzika świnia; dzik', 'dziko rosnące drzewo, dziczek, dziczka', przen. 'dziki człowiek, dzikus', 'człowiek zachowujący się, postępujący jak dziki, okrutnik', 'dzikus, trzpiot, o dziecku', dial. także NO *Živjak* (Muka), głuź. u Pfuha *dživjak -ka* 'dzikus; trzpiot', sła. *diviak -ka* 'dzika świnia; dzik', 'dziki owies, Avena fatua' również NM *Diviaky* (Hosák-Šrámek I 179);

sł. *divják -ka* 'młoda roślina, na której szczepli się uszlachetnioną odmianę, podkład; roślina dziko rosnąca, zazwyczaj nie szczeplone drzewo owocowe lub winorośl' (też dial. np. Tominec Črni vrh, Rigler Notr. 130), od XVI w. 'zachowujący się, postępujący jak dziki, dzikus, trzpiot, o dorosłym człowieku, o dziecku' (także dial. np. Tominec o. c.), 'prymitywny, niecywilizowany człowiek', u Pleteršnika również 'dzikie zwierzę, zwłaszcza dzika świnia, dzik', 'głuchy owies, der Flughafer, der Windhafer', mali *divják*

'gołąb siniak, Columba oenas', sch. *dvljāk -vljāka* (dawne i dial. też *dvl(i)jāk, dvljāk -jāka* 'człowiek niecywilizowany, pierwotny; prymitywny, nieokrzęsany, grubiański; niewychowany, prostacki', 'człowiek stroniący od ludzi, odludek', 'dzikie, nie hodowane zwierzę, zwłaszcza dzika świnia' (również u Vuka), 'samorodne, nie szczepione drzewo owocowe, np. dzika jabłoń, grusza lub winorośl' (w tym znaczeniu także dial. np. czakaw. *dvljōāk dvljōākā*, Jurišić Vrgada), dial. 'miejsce nie zamieszkane, odludzie; nie uprawiana ziemia, ugór, odłóg', najczęściej w znaczeniach wyspecjalizowanych 'dzika świnia', 'wilk', 'kogut', 'gatunek ryby słodkowodnej, czop, Aspro', 'dzika grusza, Pirus piraster', 'dziki owies, Avena fatua', cs. *двѣцѣкъ* (por. postać *dvljě s. v. divz 4.*) 'dzikus' (Miklosich LP), bułg. dial. *дѣлѣк, дѣлѣк, дѣлѣк* 'dzikość, pierwotność, dziec', 'człowiek stroniący od ludzi, zdziczały, zamknięty w sobie, odludek', 'dzika zwierzyna łowna; dziki baran', 'dziko rosnąca roślina, dziczka; dziki owies', 'dzikie, nie zamieszkane miejsce, odludzie' (Mladenov BTR, Gerov, Stojkov Banat, BER I 383—4), maced. *divjak* 'człowiek prymitywny, niecywilizowany', przen. 'człowiek niewychowany, nieokrzęsany, grubiański', również dial. np. Vidoeski Kumanovo 66;

strus. *двѣцѣкъ* 'człowiek dziki' (Srezn.). ~

Por. sł. *divjāka* 'samorodne, nie szczepione drzewo owocowe, zwłaszcza czereśnia' (też dial. np. Rigler Notr. 81), u Pleteršnika także 'gatunek winorośli', sch. *dvljaka* (dawne *dvljaka*) 'dziko rosnące drzewo, najczęściej dzika jabłoń, grusza, czereśnia; dzika winorośl', 'owoc tych roślin' od XVIII w. (w tym znaczeniu również dial., zob. R-JAZ, Vuk, Elezović Kos.-Met.), 'kobieta stroniąca od ludzi, dzikuska; kobieta dumna, zarozumiała; kobieta niewychowana, zacofana', także dial. np. czakaw. *dvljāka, dvljāka* 'ts.' (Jurišić Vrgada), por. NM *Dvljake, Divjake* f. pl. wioska w Chorwacji.

Substantywowane adi. *divz, div'ь* (zob *divz 4.*), o suf. *-akz, -'akz* por. I 89. W poszczególnych językach słowiańskich możliwy wpływ adi. *divz 3.*, zob. *divakz 1.* W. S.

divati *div'о* : *divajo* (częściej **divati se**) zach. 'patrzeć z podziwem, obserwować coś, przyglądać się czemuś (zwłaszcza niezwyktemu), zwracać na coś uwagę' **divati**: ~ stpol. wyjątkowe 1471 r. *dziwać* 'podziwiać, schlebiać' (*dzyvaczy = dziwaczy* 'mirantes', w Słowniku stpol. II 341 s.v. *dziwować*), dial. śli. *zovác* 'dziwić się' (Lorentz PW), dłuż. *žiwaš -vam* 'patrzeć, spoglądać, brać pod uwagę, uwzględniać; przypatrywać się, oglądać ze zdziwieniem, z podziwem' (już w XVI w. u Megisera *živaj* 'patrz'), głuź. *dziwać -vam* 'uwzględniać, brać pod uwagę, mieć na uwadze'. ~ **divati se**: ~ stpol. XV—XVI w. *dziwać się dziwić się* (w Rozmyślanii przemyskim 2 sg. praes. *dziwiesz się*, 3 sg. praes. *dziwie się*, w Słowniku stpol. II 341 zaliczone bezpodstawnie do *dziwować się*, też u Reja *dziwie się*, SP XVI IBL VI 490), w 1471 r. wyjątkowo *dziwaje się* (Słownik stpol. I. c.), w XVI w. *dziwam się* 'dziwić się, zdumiewać się', dziś dial. *dziwać się* (form praes. źródła nie podają) 'ts.' (Kucała PSM 236, Zaręba Siołkowice, Olesch Sankt Annaberg), na Śląsku, w pld. Małopolsce, na Podhalu także 'z przypatrywać się, patrzeć' (Karłowicz SGP, Olesch I. c., Pluta Dzierżysławice, o zasięgu p. Zaręba AJŚ IV m. 616), 'patrzeć na coś z zaciekawieniem' (Zaręba AJŚ IV cz. II 31), dłuż. *žiwaš se* 'dziwić się, zdumiewać się', *žiwaš se* na něcom 'patrzeć ze zdziwieniem, obserwować uważnie i długo, podziwiać', głuź. *dziwać so*

'dziwić się (komuś, czemuś), podziwiać, zdumiewać się (czymś)', czes. *divati se -vám se* 'patrzeć się na coś, przypatrywać się czemuś' (też dial., Bartoš DSM, Malina Mistržice, Horečka Frenštát), 'uważać na coś, dbać o coś, starać się', już stczes. XV w. *divati se -vaju se* 'patrzeć; podziwiać' (Gebauer Sl.), sła. *divat' sa -vam sa* 'patrzeć', 'uważać na coś, dbać o coś'. ~

Dokładny odpowiednik w bałt.: lit. dial. wsch. *deivoti -oja* 'obserwować (np. gwiazdy)' (Trautmann BSW 50), w LKŽod. II 380 'patrzeć, przyglądać się, obserwować', 'czcić, uwielbiać'. Najprawdopodobniej denominativum od tej samej podstawy co *diviti* (zob.). O budowie p. I 46.

W. S. — W. B. — F. S.

divěti *divějo* zach., pld. 'stawać się dzikim, dziczeć'

~ pol. dial. sli. *gōvec -bēiq* 'dziczeć' (Lorentz PW), kasz. 'denerwować się, złościć się, irytować się' (Šychta SK VII 59), głuź. *wodźiwjeć -wi* 'zdziczeć, stać się dzikim', czes. arch. *divěti* 3 pl. *divěji* 'dziczeć', sła. *diviet' -vie -veju* (u Kálala też *divet'*) 'ts.';

bułg. *dušea -bēeu* 'żyć w samotności jak dzikus; dziczeć' (także dial. np. Gerov, BDial. III 211: Samokov), również 'szaleć, wściekać się' (Mladenov BTR), maced. *dusee* 'stawać się dzikim, dziczeć'. ~

Denominativum od *divz* 4., o budowie zob. I 47. — Por. słabo zaświadczone homonimiczne *divěti* (powstałe w poszczególnych językach słow.) od *divz* 3.: pol. dial. kasz. *gōvec -bēje* 'dziwaczeć, stawać się dziwakiem' (Sychna SK), ros. dial. *dušemb -ēio -ēeub* 'dziwić się' (SRNG: Archangielsk). W. B.

divica zach., pld. : pld. *divjica* (*divjika*) 'dzika istota; dziko rosnąca roślina' *divica*: ~ dłuż. *živica* 'dzika kobieta', głuź. *dživica* 'ts.', u Pfuha też 'dziki człowiek, dzikus', czes. u Jungmanna *divice* f. 'dzika kobieta';

sch. dial. *divica* 'drzewo tropikalne i śródziemnomorskie z rodziny Styracaceae, *Styrax officinalis*' (RSAN, Simonović BR 455). ~

divjica: ~ sli. *divjica* 'pęd winnej latorośli wyrastający ze starego pieńka, szczepe', u Pleteršnika 'der zu üppige Wuchs des Getreides, der Lagerwuchs', sch. *divljica* 'nie szczepione drzewo owocowe (zazwyczaj jabłoni, grusza, czereśnia, winorośl) i jej owoc; nie uprawiana roślina', 'gatunek czereśni', w tym znaczeniu także *divljica* trešnja (RSAN, RJAZ, RMat.). ~

divjika: ~ sch. *divljika* 'gatunek konopi, sadzic konopiasty, Eupatorium cannabinum' (RSAN, RJAZ), bułg. dial. *divukinja* 'dzika gruszką', 'dzika czereśnia', 'dzika, niewychowana, niekulturalna kobieta' (BER I 383). ~

Derywaty od *divz* 4., *divjib*, o suf. *-ica*, *-ika* zob. I 98—9, 91. W. S.

divina zach., pld. : zach. *divizna* 1. 'stan dzikości, dzikość, feritas', 'to, co jest związane ze stanem dzikości, to, co pozostaje w takim stanie: dzika zwierzyna, roślinność, nie uprawiana ziemia, pustkowie', 'dzikie mięso, caro luxurians'

divina: ~ dłuż. *živina* 'zwierzyna łowna, dzikie zwierzęta; dziczyzna' (w tym znaczeniu też dial. np. Fasske Vetschau), 'pustkowie, odludzie; zdziczały, nie uprawiany kawałek pola', głuź. *dživina* 'zwierzyna łowna; dziczyzna; dzikość', u Pfuha także 'dzikie mięso, wildes Fleisch', por. również *džijina* 'pole przeznaczone dla dziczyzny' (Zeman), o geografii wyrazu w dialektach łuz. p. Sorb. SA III m. 1, czes. dial. *divina* 'dzikie zwierzęta; dziczyzna; dzikie miejsce' (Kálal), 'szalony, o człowieku' (Bartoš DSM), od 1494 r. NM *Divina* (Gebauer Sl.), sła. *divina* 'dzika zwierzyna (łowna); mięso dzi-

kich zwierząt, dial. też *d'ivina* 'ts.; dzikie miejsce' (Kálal, Habovštiak Orava 166, Sipos Bükk-Gebirge), 'nie szczepione drzewo owocowe' (Matejčík Novohrad 146), u Bernoláka 'dzikie mięso', 'dzikość' (Jungmann), od 1426 r. NM *Divina* (Ryšánek Žil. kn.);

sł. *divjina* 'dzikie, nie uprawiane miejsce, pustkowie, odludzie; dzika roślinność, dzicz', 'człowiek niewychowany, szalony, porywczy, dzikus', przestarz. 'dzika zwierzyna; dziczyzna', sch. dawne od XVII w. *divina* (dziś dial.), nowsze od XIX w., *divljina* 'dzikość, feritas', 'zacofanie, prymitywność', 'brutalność, okrucieństwo' (rzadko 'niewykszałcona, prymitywna osoba, dzikus, dzikuska'), 'pustkowie, dzikie, odludne miejsce; nie uprawiana ziemia', 'dzikie zwierzęta; mięso tych zwierząt, dziczyzna', dawne XVII w. 'dziko rosnąca roślina, trawa', w znaczeniu specjalnym 'granulacja', dial. *divina*, *divina* 'dzikość, feritas', 'bezludna okolica, pustkowie, nieuprawna ziemia', 'dzikie zwierzęta; dzikie zwierzę; wilk', 'nieprzyjemny zapach mięsa np. kozicy' (RSAN, RJAZ, RMat., Vuk, Elezović Kos.-Met.), czakaw. *divyna* 'warzywo, jarzyna np. burak ćwikłowy' (HDZ I 157: Susak), w obocznej postaci *divljina*, *divljina* 'dzikość; dzika zwierzyna; zapach dziczyzny' (też dial. u Vuka czarnogórskie, por. również Elezović o. c.), NT *Divljine* pl. w Serbii (RJAZ), bułg. dial. *dúvuna*, *dúčena*, *dúvuná* 'dzika zwierzyna; dzikie zwierzę' (np. Gerov, BER I 383, BDial. II 151—2: Rodopy), maced. *duvuna* 'dzika zwierzyna; mięso tych zwierząt, dziczyzna', 'dzikość', dial. *divina* 'dziczyzna' (Małecki SW: Suche). ~

divizna: ~ pol. dial. podhal. *dziwizna* 'dzikie mięso, caro luxurians' (Karłowicz SGP), kasz.-śl. *głębizna*, *złębizna* 'krzaki, rośliny dziko rosnące, szczególnie w lesie', 'dzika zwierzyna, zarówno żyjąca, jak ubita', 'okolica nie zamieszkała, nie uprawiana', 'warstwa żwiru, piasku na ziemi ornej' (Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. dawne i dial. *ziwizna*, *gębizna* 'dzika zwierzyna; dziczyzna' (Muka, Zareba AJS IV m. 517, cz. II s. 5), głuź. *dziwizna* 'dzika zwierzyna; dziczyzna' (w tym znaczeniu też dial., np. Michalk Neustadt; o zasięgu wyrazu w dialektach łuz. p. Sorb. SA III m. 1), 'dzikie miejsce, pustkowie, odludzie'. ~

Por. 1. sł. *divjazen* 'dzika zwierzyna' (też dial. kajkaw., prekm.), 'dziczyzna; dzikość' (Pleteršnik);

2. synonimiczne abstracta derywowane od *divokz*: a) z suf. *-ina*: czes. *divočina* 'pustkowie, odludzie', 'dziko rosnące rośliny', 'dzika zwierzyna; mięso dzikich zwierząt, dziczyzna', 'dzikość, rozwiązłość, bezkarność', u Jungmanna także w użyciu specjalnym 'jadowita, toksyczna surowizna w rudzie', stezes. 'dzikość, Wildheit', 'wyuzdani, rozpustni, niesforni ludzie, dzicz', dial. także *d'ivočina*, *ž'ivoč'yna*, laskie *dziwočyna* 'dzika zwierzyna; dzikie zwierzę; mięso dzikiej zwierzyny', 'odludzie, pustkowie, nie uprawiana ziemia', 'dziki, prędki, gwałtowny człowiek' (np. Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Malina Mistřice, Horečka Frenštát, Lamprecht Opava, Steuer Baborów, Loriš Ostrava), śla. *divočina* 'dzika zwierzyna; mięso dzikiej zwierzyny, dziczyzna', 'pustkowie, nie uprawiana ziemia; dziko rosnące rośliny, zarośla', dial. *d'ivočina* 'woskowa komórka poza ramką, na ściankach ula' (Matejčík o. c. 144); pol. dial. *dziwočina* 'dzika zwierzyna; mięso dzikich zwierząt' (Zareba AJS IV m. 517, cz. II 5, Steuer Sulków), nie można wykluczyć pożyczki z czes.;

b) z suf. *-i*: czes. arch. *divoč -či*: *-če* 'dzika zwierzyna', śla. rzadko *divoč f.* 'pustkowie, odludzie', u Kálala również 'dzikie zwierzęta'.

Substantywowane adi. *divs* 4., *div's* przy pomocy suf. *-ina*, *-izna*, o budowie zob. I 120, 123—4. W. S.

diviti 1. *div'o* 'patrzeć z podziwem, obserwować, kontemplować, contemplari', 'wprawiać w podziw, w zdumienie, powodować podziw, zdumienie, zachwyty, obstupefacere', *diviti se* 'patrzeć się na coś z podziwem, z zainteresowaniem, ze zdziwieniem', 'doznawać zdziwienia, zdumienia, zdumiewać się, zachwycać się czymś, mirari, stupefieri'

diviti: ~ pol. *dziwić -wie* 'wprawiać w podziw, w zdumienie, zadziwiać, zdumiewać', dial. kasz. *żëvic żëvi (żivi)* 'ts.', *zażëvic* 'zauroczyć': 'zadziwić, wprawić w podziw' (Sychta SK I 267);

sch. rzadkie *diviti divim* 'wywoływać zdziwienie, zdumienie, zachwyty' (już w XIII w. 'powodować, że ktoś się dziwi, stupefacere'), dial. też 'bardzo kogoś kochać, ubóstwiać' (RJAZ, RŠAN), bułg. *duaĭ-siuu* 'zdumiewać, wprawiać w podziw, w zdumienie' (też u Gerova);

strus. *дивити -влю* 'zadziwiać, zdumiewać', *оудивити* 'zadziwić', wyjątkowo XII w. też 'objawić' (Srezn.), ros. *дуситъ -влю -виу* 'zadziwiać, zdumiewać', dial. 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się', 'patrzeć' (SRNG), ukr. *дівити дівлю дівуу* 'wprawiać w zdziwienie, zadziwiać, zdumiewać' (Hrinčenko, Żel.), wyjątkowe XVIII w. 'patrzeć, spoglądać' (Tymčenko), brus. *dziŭity dziŭitno dziŭitiu* 'zadziwiać, zdumiewać', u Nosoviča też 'śmieszyć', 'zdumiewać się', 'brać sobie do serca'. ~

diviti se: ~ pol. od XV w. *dziwić się* 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się, być zdziwionym, okazywać zdziwienie' (też dial. np. Kucala PSM 236, Olesch Sankt Annaberg, kasz. *żëvic są żëvą, żivą są* 'ts.', Lorentz PW; dial. także *dziwić się* wielkim dziwem 'bardzo się dziwić', Karłowicz SGP I 445), stpol. XV—XVI w. również 'przyglądać się bacznie, patrzeć z uwagą', czes. *diviti se -vim se* (steczec. od XIV w. *diviti se -vu se*) 'okazywać zdziwienie, zdumienie, podziwiać coś' (też dial. np. Kubín Kladsko), śla. *divit' sa -vim sa* 'ts.';

śle. przestarz. *diviti se -vim se* 'doznawać i okazywać zdziwienie, zdumiewać się' (SSKJ), sch. *diviti se* 'przyglądać się czemuś z zachwytem, zachwycać się czymś, podziwiać coś, admirari' (np. u Vuka 'mirari'), 'zdumiewać się czymś', scs. *дивити ся дивляць ся* 'zdumiewać się, (ad)mirari, stupere, obstupescere, obstupefieri' (np. *ти видѣвше тако дивити ся*, Ps. Sin. 47, 6; cs. *дивити се дивомъ великомъ видывъ ю*, SJS I 478, por. ukr. u Żel. *дивом дивувати* 'bardzo się czymś zdziwić, zdumieć'), bułg. *duaĭ ce* 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się' (też dial. np. BDial. III 211), u Gerova także 'rozmyślać, łamać sobie głowę', maced. książkowe *divu ce* 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się';

strus. *дивитися* 'zdumiewać się', ros. *дуситъся* 'zdumiewać się, dziwować się, podziwiać', dial. też 'patrzeć; patrzeć na coś ze zdziwieniem lub zawiścią' (SRNG), ukr. *дівитися дивлятися дівитися* 'przyglądać się, patrzeć; zwracać uwagę', pot. 'gapić się', stukr. też 'zdumiewać się' (Tymčenko), brus. *dziŭityca* 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się' (też dial. np. Nosovič, Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew), 'patrzeć z zachwytem, podziwiać', dial. także 'śmiać się' (Nosovič), 'patrzeć' (Rastorguev Brjansk: *дуситца*), 'interesować się, patrzeć' (Sejaškovič Grodno). ~

Z brus.: lit. *dyvyti(s)* 'dziwić (się)' (p. LKŽod. II 596, Fraenkel LEW 98), zapewne też łot. *divētiels* 'dziwić się'.

Do ie. *dei-*, *deĭ-*, *di-* 'jaśnieć, lśnić, świecić' (np. stind. *dī-de-ti* 'promienieje,

świeci, błyszczy': gr. u Homera δέα-ρο 'videbatur' < *deia-*). Najprawdopodobniej stare denominativum od **dyzuo-* > *diuo-* (stind. *diváh*, gr. δῖος 'niebiański, boski', łac. *dius* 'ts.'). zob. *divz* 3. Najbliższy odpowiednik: wed. *divyati* 'rzuca (kostki), gra, igra, żartuje' (przytaczane nieraz znaczenie 'jaśnieje, świeci, promieniuje' rekonstruowane sztucznie, p. Mayrhofer KEWA II 47—8). Pierwotne znaczenie psł. 'patrzeć z podziwem, obserwować, kontemplować' (< *'jaśnieć, błyszczeć', por. *gledati*, ie. *ghlend-* 'błyszczeć; spoglądać, patrzeć', srwniem. *blick* 'Glanz, Blitz': 'Blick der Augen') > 'dziwić się'.

Benveniste Origines 166, Berneker SEW I 203, por. Zubatý Studie I 2, 95, Sławski SE I 209, Vasmer REW I 351, Pokorny IEW 186. — Trautmann BSW 50, Machek ES² 118, Skok ER I 409, Georgiev To Jakobson 737 uważali za denominativum od *divz* 2., *divo*. Nie widać podstaw.

Zob. *divati*.

W. S. — W. B. — F. S.

diviti 2. *div'o* zach., pld. 'powodować zdziczenie', **diviti se** 'być dzikim, stawać się dzikim'

~ stpol. XV—XVI w. *dziwić* 'mieć za złe komuś, obwiniać kogoś, gniewać się na kogoś' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dłuż. *ziwiś se -wim se* 'być dzikim, płochliwym; płoszyć się (zwykle o młodych koniach)', głuź. *dziwić -wi* 'szaleć', 'klusować, uprawiać klusownictwo', *wodziwić -wi* 'rozbestwić';

bułg. *duśá -siúu* 'powodować zdziczenie' (Gerov, Mladenov BTR). ~ Denominativum od *divz* 4., o budowie zob. I 57. W. B.

divizna 1. zob. *divina*

divizna 2. 'roślina dziewanna, Verbascum'

~ stpol. XV w. *dziwizna* 'dziewanna firletkowa, Verbascum lychnitis' (wg Reczka Bohemizmy 119 z czes.), w Swil. jako prowincjonalne (stad Karłowicz SGP s. v. *dziewanna*), głuź. *dziwizna* 'dziewanna, Verbascum, dziewanna drobnokwiatowa, Verbascum thapsus', czes. *divizna* 'Verbascum' (już stezes., Gebauer Sl.), dial. wałaskie *divizňa* 'ts.' (Machek ŮSR 209; wg Mareša VPS III 11 też czes. wyjątkowe *děvezna* 'ts.'). sła. *divizna* 'ts.' (SSJ: dawne, Buffa SBN 283: tu też dial. *dyvyzna*, *d'ivizňa*, *d'ivizňa*);

sch. dial. *divizna* 'Verbascum, Verbascum thapsus' (: *divizina* 'Verbascum' np. w Poljicy, ZNŽO IX 53, co do oboczności *-izina*: *-izna* por. bułg. dial. *beluziúna*: *bélizna*, SP I 232—3, także *divizovina*, Vareš w Bośni), zwykle *divizma*, *divizma* 'ts.' (z dysymilacją *zn* > *zm*, zob. Skok ER I 403), dial. też 'prazan klas na vrhu kukuruznog struka', RMat., wg RSNAN 'deo kukuruzne stabljike (muški cvet, metla ili klas, zametak klasa?)', bułg. dial. *dušúzna* 'Verbascum' (BER I 385): *dušúzna* (o. c.: Berkovica; Gerov Dop., Mladenov BTR: 'jakaś polna trawa').

Często we wtórnych postaciach: 1. z innymi bliskimi sufiksami i z adideacją do adi. *divz* 'dziki': a) sła. *divina* 'Verbascum' (Buffa l. c.), sch. dial. *divina* 'Verbascum thapsus' (BJAZ, RSNAN, Simonović BR 402: Šulek), ros. dial. *dušúna* 'dziewanna pospolita, Verbascum nigrum, Verbascum thapsus' (SRNG), ukr. *dušuná* 'Verbascum' (SUM, u Hrinčenko 'Verbascum lychnitis', dial. też inne gatunki dziewanny, p. Makowiecki Sł. bot. 392—4: *dyvyzna*, *dyvina*), brus. dial. *dziwina* 'Verbascum nigrum' (Kiselevskij Bot. sl. 138, por. też z redukcją nieakcentowanego i *dzyvina*, Bjalskevič Mohylew), po-

leskie *дывіна, дывіна* 'dziewanna wielokwiatowa, *Verbascum thapsiforme*; pierwiosnka, *Primula veris*' (Leks. Poleszja 420);

ze zmianą rodzaju: sło. dial. *divin* (: *devin*) m. 'Verbascum thapsus' (Pleteršnik, Bezłaj ES I 103); ukr. dial. *dyvyno* 'dziewanna kutnerowata, *Verbascum phlomoides*' (Makowiecki o. c. 394);

b) ros. dial. *дывена* 'Verbascum nigrum, *Verbascum thapsus*', też zach. *дывенна* 'Verbascum nigrum' (SRNG), ukr. dial. *dyvanna* 'Verbascum nigrum, *Verbascum thapsus*' (Makowiecki o. c. 393—4), brus. dial. *dzivana, dzivena* 'ts., *Verbascum thapsiforme*' (Kiselevskij l. c.), w języku liter. *dzivanna* 'Verbascum', poleskie *дусан, дус'ан* m. 'Verbascum thapsiforme; *Primula veris*' (Leks. Poleszja 420);

2. z adideacją do *děva*: a) stczes. wyjątkowe *divizna* 'Verbascum' (Gebauer Sl. s. v. *divizna*);

b) stpol. wyjątkowe XV w. *dziewina* 'Verbascum lychnitis', ukr. dial. *devyna* 'Verbascum thapsus, *Verbascum lychnitis*', *d'evyna* 'Verbascum thapsiforme', *divyna, divina* 'Verbascum' (i poszczególne gatunki dziewanny, Makowiecki o. c. 393—4), dial. poleskie *zesuná* 'Verbascum thapsiforme' (Leks. Poleszja 421);

c) stpol. XV w. *dziewana, dziewiana* 'Verbascum lychnitis' (w XVI w. *dziewanka* 'dziewanna rdzawa, *Verbascum blattaria*', u Calepina *ziavana* 'Verbascum', SP XVI IBL), sła. dial. *dzievana* 'Verbascum' (Machek ČSR 209; u Buffy SBN 282 *děvana* 'Himanthoglossum'), ukr. dial. *divana* 'Verbascum thapsus, dziewanna wełnista, *Verbascum lanatum*', *d'evena* biła 'Verbascum phlomoides' (Makowiecki o. c. 393—4), brus. dial. *dzevana* 'Verbascum nigrum, *Verbascum thapsus*' (Kiselevskij l. c.);

z nawarstwionym suf. *-na* (< *-ьна*, por. pol. *panna jak dziewanna*, też w kasz., Sychta SK, brus. dial. *панна-дзівана* 'Verbascum nigrum', *панна-дзяванна* 'Verbascum thapsus', Kiselevskij l. c.); pol. od XVI w. *dziewanna* 'Verbascum (lychnitis)', częste w gwarach, np. Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek: *živanna*, Górnowicz Malbork, kasz. *zévanna* 'Verbascum nigrum', Sychta SK, Lorentz PW, sła. dial. *dzievanna* 'Verbascum thapsus' (Buffa SBN 286), ukr. dial. *divenna* (u Żel. *divenná*) 'Verbascum thapsus' (Hrinčenko), u Makowieckiego o. c. 392—4 *divenna, devanna, divanna, dyvanna, dzivanna, divynna* 'Verbascum (lub poszczególne gatunki tej rośliny)', brus. dial. *dzyvanna* 'Verbascum thapsus', *dzevanna* 'Verbascum nigrum' (Kiselevskij l. c.); w sła., ukr. i brus. może z pol. ~

Etymologia niepewna. Rośliny *Verbascum* używano powszechnie (p. K. Moszyński JP XXXV 126—7) jako pochodni, łuczywa, świecy, dlatego też najbardziej prawdopodobny wydaje się związek z ie. *dei-y-*, *dī-y-* 'łśnić się, świecić, błyszczeć' (p. *diviti*), o suf. *-izna* zob. I 123—4. Uderza bliskie budowę i dokładnie odpowiadające znaczeniem dackie *дітсєма* 'Verbascum', kontynuujące najprawdopodobniej ie. **divyesmā* 'roślina stosowana do oświetlania, używana jako pochodnia, łuczywo' (Pokorny IEW 185). Postaci z rdzennym *-ē-*, *-e-* tłumaczyć należy wykolejeniem przez etymologię ludową (adideacja do *děva*, por. pol. dial. kasz. *zėvikát, zėvikátk* 'Verbascum nigrum', Sychta SK czy też do *devesilz*, por. lit. *devynspėkė* = *devynjėgė* 'Verbascum': *devyni* 'dziewięć', *spėkas* = *jėgà* 'siła, moc', p. Fraenkel LEW 864). Adideacji sprzyjało przypisywanie tej roślinie właściwości cudownych i magicznych.

Moszyński JP XXXIII 361—2, XXXV 126—7, BER I 385, Bezłaj ES I 103 (por. też Etim. 1971 s. 376). — Inne objaśnienia ze względu na

trudności głosowe i semantyczne mniej prawdopodobne: Rostafiński Symbola I 298, Brückner SE 111, Sławski SE I 198, Skok ER I 403 uważali za derywat od *divъ* 'dziki', pierwotne znaczenie miałyby być 'roślina rosnąca dziko, na dzikich, nieurodzajnych polach'. — Mareš VPS III, 1960, 7—14 rekonstruował psł. *divezma* < *dives-uma* czy *dives-zma* od *divo divese* (p.), pierwotne znaczenie miałyby być 'roślina cudowna, o właściwościach magicznych, herba miraculosa vel magica'; wyraz dacki byłby zapożyczeniem słow.— Przyjmowano też odwrotnie zapożyczenie dackie w słow. (Tomaschek, Detschev, Barić, p. Bezljaj Etim. 1971 s. 376). — Machek ČSR 209 dopatrywał się tu compositum z I członem *di(p)*- 'świecić, lśnić się, lucere', człon II **zn'*a do *zněti*, *znjati* 'palić, urere'. Nie widać podstaw (sam Machek w ES² 119 przyłącza się już do objaśnienia Mareša). W. B. — F. S.

divo diva : *divese* 'podziw, zachwyt, zdziwienie, zdumienie' : 'to, co powoduje podziw, zachwyt, zdziwienie, zdumienie: niezwykle, osobliwe, zdumiewające zjawisko lub wydarzenie'

~ pol. *dziwo* -*wa* 'coś dziwnego, zadziwiającego, niezwyklego, rzecz dziwna, niezwykła; cudo, straszdyło, zjawia', wyraz notowany od XV w.: stpol. 'cud, prodigium', u L. XVII—XVIII w., 'poczwara, dziw' (stąd czes. u Jungmanna *divo* 'ts.'), dial. 'potwór, monstrum' (Karłowicz SGP), sła. dial. *divo* 'potwór' (Kálal);

scs. *дивеса* pl. 'cuda, dziwy, prodigia' (Ps. Sin.), częste w cs., gdzie też sg. *диво* 'cud, dziw, prodigium' (SJS, Miklosich LP);

strus. *диво* dat. sg. *дивоу*, pl. *дивеса* 'cud, miraculum', 'to, co wywołuje zdziwienie', 'zdziwienie, zdumienie' (Srezn., Słowarъ SPIg.), ros. *дúсо -а* (przestarz. i dial. pl. też *dusecá*) 'coś dziwnego, zadziwiającego, niezwyklego, cud', 'zdziwienie, zdumienie' (przede wszystkim dial. np. c *dúса* *нронал* 'bardzo się dziwił', не *dúсо* 'nie dziwnego', SRNG, ale również w języku liter. np. на *dúсо*, в *dúсо* 'nad podziw, nadzwyczajnie', *dúсу* *даться* 'zdziwić się', w funkcji orzeczenia 'dziwne', SSRJ), ukr. od XVI w. *dúсо -а* (arch. pl. też *dusecá*, Żel.) 'to, co wywołuje podziw, zdziwienie, dziwne, niezwykle, rzadkie zjawisko', też 'stan wywołany zdziwieniem' (SUM), на *dúсо* 'nad podziw, nadzwyczajnie', dial. *dúсом* *дивуватися* 'bardzo się dziwić, zdumiewać się' (Hrinčenko, w cytatach jednak tylko *duseýádmu*), brus. *dzisa dzisa* n. 'to, co wywołuje zdziwienie, dziwne, niezwykle zjawisko', w funkcji orzecznika 'dziwne' (też dial., np. Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew), por. pl. t. *dzisócy* 'dziwy, cuda', u Nosoviča też 'wariactwo, szaleństwo'. ~

Nomen deverbale od *diviti* (sg). Zwykle przyjmuje się wtórność w stosunku do *divъ* (zob. *divъ* 2.), zarówno rodzaj jak i temat na -es- przypisując wpływowi bliskoznacznego *čudo čudese* (zob.), p. Meillet Ét. 360, Berneker SEW I 202, Vondrák VSG I 517, Mátl Studie Havránek 150, Vaillant GC II 236, 240, Machek ES² 118, Vasmer REW I 351, Bernštejn OSG II 157—8, SP II 30. Biorąc jednak pod uwagę zarówno szerszy niż się dotychczas sądziło zasięg postaci *dives-*, jak i ślady prapostaci *dives-* w innych językach ie. (p. Pokorny IEW 185, por. *divizna*) nie można wykluczyć już psł. *divo divese*. W. S. — W. B. — F. S.

divokъ divoka divoko zach. 'znajdujący się w stanie natury, pierwotny', 'nieoswojony, nie hodowany, o zwierzętach', 'nie uprawiany, o roślinach, ziemi' ~ stpol. XV—XVII w., dziś dial. *dziwoki* 'dziki, nieoswojony, ferus'

(L., Słownik stpol., SP XVI IBL; o geografii wyrazu p. Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ, Zareba AJŚ IV m. 516, cz. II s. 5, Dejna PLP II s. 152, Olesch Sankt Annaberg, Pluta Dzierżysławice, Steuer Sulków), również adv. *dziwoko* 'bystro, o wodzie w rzece, która prędko płynie' (Pluta o. c.), już w XV w. w użyciu substantywnym *dziwokie* 'nieuprawne pola, błonia' (Słownik stpol.), por. stpol. XV w. *dziwoka* kapusta 'Sedum Telephium', *dziwoki* kozieł 'dziki kozioł; jelen, Capra ibex', *dziwoki* osieł 'dziki osioł, Equus onager', dial. *żiwok'i* zvyr'š 'dzikie zwierzę', *żiwokou* śf'ina 'dzik, Sus scrofa', *żiwokou* kačka 'dzika kaczką', *żiwokou* kurka 'dzika kurka', gołębica *dziwoka* 'dziki gołąb', gąsienka *dziwoka* 'dzika gęś', *żiwok'y* japka 'jabłka z dzikiej jabłoni', *żiwokou* markef 'marchew dziko rosnąca', *żiwok'i* uoves 'owies dziko rosnący' (Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ, Pluta o. c.), gluž. przestarz. *dziwoki* 'dziki' (Zeman), czes. *divoký* 'niecywilizowany, prymitywny, pierwotny, pozostający w stanie natury', 'nie tknięty ręką ludzką, nie uporządkowany, nie pielęgnowany, nie hodowany', 'nieokrzesany, grubiański, o człowieku', o roślinach 'dziko rosnący, nie uprawiany, polny, leśny', o ptakach, zwierzętach 'nieoswojony, nie hodowany, żyjący w stanie natury', 'prędko, gwałtowny, szybki, porywisty, np. o wodzie w rzece', 'szalony, namiętny; wściekły', *divoká* zvěř 'dzikie zwierzę', *divoký* kůň 'dziki, nieokiełznany koń', *divoký* vepř 'dzik', husa *divoká* 'dzika gęś', kachna *divoká* 'dzika kaczką', *divoké* včely 'dzikie pszczoły', stczes. od XIV w. *divoký* 'dziki, ferus', zazwyczaj o zwierzętach: *divoký*, *divoká* zvěř 'dzikie zwierzę', *divoká* svině 'dzik', *divoký* kanec 'ts.', *divoký* kozel 'dziki kozioł', *divoký* osel 'dziki osioł' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), dial. *divoký* 'dziki', 'gwałtowny, porywisty, o burzy, wietrze', 'porywczy, wybuchowy, niebezpieczny, o człowieku', Kubín Kladsko, Siatkowski Kudowa I 129, Horečka Frenštát, Lamprecht Opava, Steuer Baborów, (z czes. w sch. słowniku Megisera oznaczone jako „illyryjskie” *dyvoky* 'dziki gołąb, palumbes', Stachowski MS PAN 19 s. 46, p. o tym Borys SFPS XIII 95), śla. *divoký* 'niecywilizowany, prymitywny, pierwotny', 'dziko rosnący, nie uprawiany, o roślinach', 'dziko żyjący, nie hodowany, o zwierzętach', 'nie uprawiany, nieurodzajny, nieuregulowany, o ziemi, rzece', 'niepohamowany, nieokiełznany, wściekły; gwałtowny, raptowny', *divoká* zver 'dzikie zwierzę', *divoká* rieka 'rwąca, szybko płynąca rzeka', *divoké* kone 'nieokiełznane, narowiste konie' (Ryšánek Žil. kn.). ~

Por. substantywizowane formy: pol. *dziwok* -ka 'ptak łowczy świeżo złowiony, nie wytresowany, rabiec' (SJP PAN, Karłowicz SGP), w XVI w. 'ptak łowczy na swobodzie, w dzikim stanie (sokół, raróg, jastrząb), capys, falco' (SP XVI IBL), już od XV w. NO *Dziwok* (SSNO), czes. dial. NT *Divok* las na Polešovsku (Bartoš DSM), por. wałaskie *divočka* 'dzika owca' (ib.), śla. u Kálala *divok*, *divočka* 'dzikus, dzikuska, zazwyczaj o dzikich (niespokojnych) zwierzętach, np. o krowie, owcy, lwie'.

Zapewne z kontaminacji *divъ* 4. i *dikъ* 1. pod wpływem *širokъ*, *głobokъ*, *vysokъ*. Nie można wykluczyć także bezpośredniej derywacji od *divъ*.

Zubatý Studie I 2, 95, Sławski SE I 204—5, Kowalikówna JP LI 270—8. — Reczek Bohemizmy 119—20 (p. też Kowalikówna o. c. 278) uważa stpol. *dziwoki* za bohemizm. Mało prawdopodobne. W. S. — F. S.

divostъ f. : zach., pld. **divъjstъ** f. 'dzikość, pierwotność, feritas'

divostъ: ~ pol. dial. kasz. *żawosc* 'dzikość, feritas' (np. Ramułt, Lorentz PW), czes. poetyckie *divost* f. 'ts.' (Přfr. slov.), też u Jungmanna, śla. *divost'* f. 'dzi-

kość, 'śmiałość, zuchwałość', 'porywczosć, gwałtowność, wściekłość, szaleństwo' (Isačenko SRS, SSJ);

bułg. *đuооm* 'dzikość';

ukr. dawne XVII w. *đuооmь* 'dzikość, feritas' (Slavynec'kij Leks.). ~ *đuvjest*: ~ głuź. *đuvjosć* f. 'dzikość';

śle. *đuvjest*: (SSKJ) *đuvjest* f. 'dzikość; porywczosć; gwałtowność; brutalność, okrucieństwo', rzadko 'pustkowie, odludzie, nie zamieszkała i nie uprawiana ziemia, okolica', sch. *đuvľjost* *đuvľjosti* 'dzikość' od XVI w. ~

Por. 1. homonimiczne *divość* f. (powstałe w poszczególnych językach słow.) od *divz* 3.: stczes. *divost* f. 'dziwność, cudowność, Wunderbares', cs. *đuвость* f. 'stupor' (Miklosich LP), ukr. u Żelechowskiego *đuвоуи* pl. 'zdziwienie, zdumienie';

2. derywowane od *divokz*: czes. *divokost* f. 'dzikość, pierwotność, feritas', śla. *đuvokost'* -ti 'ts'.

Abstr. od *divz* 4., *đuvľjz* z suf. -ost.

Por. *divota* 2.

W. S.

divota 1. 'zdumienie, zdziwienie, podziw, zachwyć': 'coś budzącego zdumienie, zdziwienie, podziw, zachwyć, rzecz zdumiewająca, zadziwiająca, zachwycająca, osobliwość'

~ pol. dial. *đuivota* 'coś dziwnego, nadzwyczajnego, niezwykłego, coś, co wywołuje podziw, osobliwość', zwykle *nie* *đuivota* 'nic dziwnego' (SJP PAN, Karłowicz SGP, Kucala PSM 236, Szymczak Domaniewek), kasz. *đuiv*ota*, *đuav*ota* 'coś dziwnego, osobliwość', 'zdziwienie, zdumienie' (Lorentz PW; u Sychty SK tylko *đuľvotka* 'urok rzucony oczyma'), czes. dial. *đuivota* 'coś dziwnego, nadzwyczajnego, osobliwego': *nima* *đuivota* 'nie dziwnego' (Bartoš DSM), śla. lud. *đuivota* tylko w wyrażeniu *nie* *đuivota* 'nie dziwnego' (SSJ);

śle. przestarz. *đuivota* 'coś, co zadziwia, piękno' (SSKJ), sch. *đuivota* 'niezwykle, zachwycające piękno, mira pulchritudo', 'ktoś niezwykle piękny, ktoś, kto wywołuje zachwyć', to je *đuivota* 'to jest piękne, wspaniałe' (RŠAN; RJAZ: od XVIII w., ale już w XVI w. derywat *đuivota* 'niezwykle, zachwycające piękno', dziś dial.);

ukr. dial. *đuivota* 'zdziwienie', 'coś zadziwiającego, niezwykłego, wywołującego zdziwienie' (Hrinčenko, Żel.), brus. pot. *đuivota* pl. 'dziwactwa, cudactwa' (BRS). ~

Wyraz motywowany podwójnie: abstr. (wtórnie skonkretyzowane) od *divz* (zob. *divz* 3.) i od *đuiviti* (sg).

W. B.

divota 2. : *đuvľjeta* zach., pld. 'dzikość, pierwotność, feritas'

đuivota: ~ czes. dial. u Jungmanna *đuivota* 'dzikość', śla. rzadko *đuivota* (też u Kálala) 'dzikość', 'odwaga', 'gwałtowność, porywczosć; okrucieństwo' (SSJ, Isačenko SRS), dial. *đuivota* 'dzikus, przzewisko' (Buffa Dlhá Lúka);

bułg. *đuivota* 'dzikość, pierwotność', 'szaleństwo; okrucieństwo; brutalność' (BTR, Gerov, BER I 383). ~

đuivľjeta: ~ głuź. *đuivľjota* 'dzikość; puszcza, pustkowie, odludzie';

śle. *đuivľjota* 'dzikość, pierwotność; odludzie, pustkowie' (Pleteršnik). ~ Na pierwotnie szerszy zasięg wskazują: 1. pol. dial. kasz. *đuľvotka* 'mały, dziki owoc';

2. bułg. *đuivotija* 'dzikość, pierwotność', 'dziki, barbarzyński postępek',

'szaleństwo', także u Gerova, maced. *divsomija* 'dzikość, pierwotność', 'dziki, barbarzyński postępek', 'szaleństwo; głupota';

3. sch. *divljóca* 'dzikość, pierwotność; okrucieństwo, brutalność; szaleństwo' (RSAN, RMat.);

4. bułg. dial. *divsomina* 'dzika zwierzyna; dzikie zwierzę' (Gerov, BER I 383, Umlenski Kjustendil), *диветина*: *divétina* też 'dziki ptak lub ssak, дива птица или бозайник' (Gerov, BDial. II 152: Rodopy, BER o. c.), por. *divotmúka* 'dzikie zwierzę' (BER I. c.), również NM *Дивотино* < NO* *Divota* (ib.), maced. *divomina* 'dzika zwierzyna'.

Abstracta od *divz* 4., *divyž* z suf. *-ota*.

Por. *divost*.

W. S.

divovati *divuju*, częściej **divovati** się pln. 'podziwiać coś, zdumiewać się czymś, dziwić się czemuś, mirari'

divovati: ~ stpol. XVI w. rzadko *dziwować -wuje* 'dziwić się, zdumiewać się' (SP XVI IBL), dial. 'podziwiać' (Karłowicz SGP), kasz. *žëvovac -vuje* 'rzucić uroki za pomocą zazdrosnych oczu' (Syeha SK), dłuż. *žiwowaš -wuju* iter. do *živaš*;

ros. dial. *divosať -vju* 'patrzeć na coś niezwykłego, zdumiewającego, dziwić się, zdumiewać się' (np. диво *divosať*), 'chwalić, zachwycić się' (SRNG), ukr. *divysáti -vju* 'dziwić, zdumiewać', 'dziwić się' (SUM, Hrinčenko), stukr. XVI—XVIII w. **ДИВОВАТИ** (**ДЫВОВАТИ**) 'dziwić się' (Tymčenko), brus. dial. *divosaď -vju* 'dziwić się, zdumiewać się, uważać coś za dziwne' (Nosovič). ~

divovati się: ~ pol. od XIV w. *dziwować się* 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się, dziwić się, podziwiać' (też dial., Karłowicz SGP, Kucała PSM 236, Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork, kasz. *žëvovac sa*, Syeha SK, Lorentz PW), stpol. XVI w. też 'przypatrywać się, przyglądać się z zaciekawieniem, ze zdumieniem, gapić się' (SP XVI IBL), dłuż. *žiwowaš se* iter. do *živaš se*, czes. dial. moraw. *divovat sa*, *divovat sa* 'dziwić się' (Baroš DSM);

strus. **ДИВОКАТИСА** 'dziwić się, zdumiewać się' (Srezn., też rus.-cs. **ДИВОВАТИ СА** 'mirari', Miklosich LP), ros. pot. i dial. *divosaťsia* 'ts.', dial. także 'zachwycić się' (SRNG), ukr. *divysátiusia* 'dziwić się, zdumiewać się' (stukr. od XV w. **ДИВОКАТИСА**, Tymčenko), dial. też 'patrzeć się' (Žel.), brus. dial. *divosaďusa* 'dziwić się, zdumiewać się' (BRS, Nosovič, Šaternik Červ.), także 'śmiać się z kogoś' (Nosovič). ~

Por. sła. *divavat' sa* iter. do *divat' sa*.

Denominativum od *divz* (zob. *divz* 2.), o budowie p. I 48. Na gruncie kilku języków słow. sekundarnie iter. do *divati* (se), zob. I 48.

W. B.

divověď'a wsch. 'znajomość rzeczy, zjawisk zdumiewających, niezwykłych', 'coś niezwykłego, zdumiewające, dziwne zjawisko, dziwna rzecz': 'ten, kto zna coś zdumiewającego, niezwykłego, kto się wszystkiemu dziwi'

~ ros. dial. *divověžja*, *divověžja* m., f. 'coś dziwnego, dziwne, niezwykle zjawisko, osobliwość', 'ten, kto się wszystkiemu dziwi', 'человек, на все набрасывающийся, как будто в жизни ничего не видел' (SRNG: Syberia, Perm, Świerdłowski, Archangielsk, Twer), ukr. u Žel. *divověžja* (s. v. *divověžja*) 'osobliwe, cudowne wydarzenie'. ~

Złożone nomen actionis (> nomen acti) : nomen agentis, I czł. *divz* 2., II czł. od *věděti*. Co do budowy por. *čřtorzja, divověd'a*, o suf. *-ja* zob. I 81—3. W. B.

divovid'a pln. 'ogłądanie, podziwianie czegoś zdumiewającego, niezwykłego, dziwnego; coś niezwykłego, zdumiewające, dziwne zjawisko, dziwna rzecz' : 'ten, kto ogłąda, podziwia coś zdumiewającego, niezwykłego'

~ stpol. XV—XVI w. *dziwovidza* 'człowiek chcący ogłądać dziwy, ciekawski, widz', 'ten, kto podziwia, wielbiciel, czciciel' (Słownik stpol., SP XVI IBL, np. u Mącz. 'mirator');

ukr. pot. *duosivjka* 'niezwykle widowisko, niezwykle, dziwne zjawisko, dziwo, niezwykła, dziwna rzecz', 'zdziwienie, podziw' (*na duosivjku, v duosivjku* 'nad podziw, ku podziwowi'), u Żel. też 'Phantasiespiel; scena', brus. dial. *dzisavijka* 'godne pozazdroszczenia' (BMM III 248: Homel). ~

Por. 1. stpol. XVI—XVIII w. *dziwovidz -dza* 'ten, kto podziwia, mirator; widz jakiego dziwu albo dziwowiska; wizjoner; dziwny do widzenia, dziwotwór, dziwowisko' (L.);

2. stpol. XVI w. wyjątkowe *dziwovid* 'rzecz niezwykła', u Knapskiego 'mirator', ukr. rzadkie *duosivdja* n. 'widzenie, wizja' (SUM), u Żel. *duosivdu* pl. 'Kunst-, Wunderwerke'.

Złożone nomen actionis (> nomen acti) : nomen agentis, I czł. *divz* 2., II czł. od *viděti*. Co do budowy por. *čřtorzja, divověd'a*, o suf. *-ja* zob. I 81—3. W. B.

divz 1. *diva* 'zły duch, demon; potwór, monstrum'

~ pol. dial. *dziw -wa* 'niezwykła istota, potwór, monstrum' (niepewne, Karłowicz SGP za: L. Siemieński, Podania i legendy polskie, ruskie i litewskie, Poznań 1845);

sch. *dīvo (dīvo) -va* 'demon w postaci człowieka o ogromnym wzroście i nadprzyrodzonej sile, gigant', 'człowiek olbrzymi i silny, olbrzym', 'coś wielkiego, gigantycznego', ludowe *div-ptica* 'jakiś ogromny bajeczny ptak' (RJAŽ, RSAN), bułg. *divs* 'zły duch, potwór, monstrum' (BER I 348), już *srbułg. въ дивъ преврати* (XV w., Georgiev To Jakobson 735), maced. *divs* 'olbrzym, gigant';

strus. *дивъ* 'jakaś mityczna czy też realna istota' (Slovarь SPIg. z przeglądem literatury; wg Srezn. 'gryphus'), ros. arch. *div -sa* 'ptak wieszczący nieszczęście, dudek, Urapa epops' (Slovarь CSRJ, Dal), wsch. 'demon' (SSRJ), dial. *divy* pl. 'причудливые фигуры вывертывания, высотой до 4—6 м в виде меловых столбов, скамеек' (SRNG), ukr. *div -sa* 'mityczny złowieszczy ptak' (np. щоб на тебе *divs* прийшов, Hrinčenko), u Żel. 'böse Gottheit der Finsternis', u Tymčenki XVIII w. 'potwór, monstrum'. ~

Nie można wykluczyć, że kryje się tu ślad ie. *deiyo* 'Bóg' (lit. *diēvas*, str. *deyvis, deiwas*, łot. *dīevs*, stind. *devá-*, łac. *deus*, stłac. *deivos*, irl. *dia*, stnord. *tívar* m. pl.). Znaczenia 'zły duch, demon' (> 'potwór, monstrum') powstałyby pod wpływem irań. *daēva-* 'stary bóg, bóg starej wiary' > 'demon, zły duch' (znaczenie pejoratywne z pierwotnego 'Bóg' jest odbiciem zmiany w religijnym światopoglądzie po zwycięstwie zoroastryzmu, p. *bogz*). Wątpliwości budzi jednak niepewność przedstawionego materiału. Część z niego może należeć do *divz* 2., *diviti* (por. wskazane przez K. Moszyńskiego, p. niżej, *čudo, čudz* : *čuti* i pol. *widziadło, widmo, zwid* : *widzieć*). Część (przede wszyst-

kim wyrazy pld.słow., p. Berneker SEW I 202, Vasmer REW I 350, Machek ES² 119, ostatnio Skok ER I 409) może być zapożyczona z tur. osm. *div* = *dāv* 'zły duch; olbrzym, gigant' (z pers. *dāv*, *div* 'zły duch', p. Räsänen EWT 137).

Rozwadowski WP II 120, Georgiev To Jakobson 734—7, BER I 384 (obaj zaliczają tu też *divz* 2., zob.), por. też Toporov Prus. I 323. — Przeciwno dopatrywaniu się śladów ie. *deivos* na gruncie słow.: Meillet RES VI 167—8, Moszyński PZJP 83—4. W. B. — F. S.

divz 2. *diva* 'ogłądanie z podziwem, obserwowanie, podziwianie': 'podziw, zachwyty, zdziwienie, zdumienie': 'to, co powoduje podziw, zachwyty, zdziwienie, zdumienie: niezwykle, osobliwe, zdumiewające zjawisko lub wydarzenie'

~ pol. od XIV w. *dziw* -*wu* 'coś dziwnego, zdumiewającego, rzecz dziwna, zdumiewająca' (też dial. np. *dziwy* pl. 'dziwne rzeczy', Karłowicz SGP: tu też dziwucone *dziwy* 'wielkie dziwy', 'nowiny', Pluta Dzierżysławice), stpol. od XIV w. też 'cud', arch. od XV w. 'zdziwienie, podziw, dziwienie się' (dziś dial. np. *żif* 'podziw', Szymczak Donaniewek, do *dziwu* 'na podziw', Karłowicz SGP), w XVI w. także 'rzecz godna oglądania, widowisko' (SP XVI IBL, por. dial. *dziwy* pl. 'przypatrywanie się', Pluta l. c.), kasz. *żiv żow^{ku}* 'coś dziwnego, zdumiewającego', vzie za *živ* 'wziąć za złe, übelnehmen' (Lorentz PW), dłuż. *żiw* -*wa* 'coś dziwnego, niezwykłego, cud' (też dial., Fasske Vetschau), 'zdziwienie, zdumienie', němęjszo za *živ* 'nehmt es nicht übel auf, verzeihet' (Muka), głuż. *dživ* -*wa* 'coś dziwnego, niezwykłego, cud' (też dial., Michalk Neustadt), czes. od XIV w. *div* -*vu* (stczes. też gen. -*va*) 'niezwykle, osobliwe zjawisko, wydarzenie, cud' (*div* *divouci*, stczes. *div* *divúci* 'wielki dziw', Příř. slov., Gebauer Sl.), też dial. np. Gregor Slav.-buč., Lamprecht Opava: *živ*, rzadko 'zdziwienie, zdumienie', dělati *divy* 'robić, czynić cuda' (dial. 'wyprawiać coś, jak człowiek niespełna rozumu', Malina Mistfice), dial. pl. *divy* także 'patrzenie, widowisko': poslat' na *divy* 'wystawić na widok' (Bartoš DSM: wałaskie), sła. *div* -*vu* 'niezwykle, osobliwe zjawisko, wydarzenie, coś, co budzi zdziwienie' (*div* *divúci* 'wielki dziw', robit' *divy* 'osiągać niezwykle wyniki'), 'zdziwienie, zdumienie';

sch. przestarz. *dív* -*va* 'zachwyty', 'to, co budzi zachwyty', 'duma' (RSAN), scs. дивъ -*ва* 'coś niezwykłego, cud, miraculum; podziw, zdumienie, admiratio', cs. też дивы (дивъ) творити (: дивьна творити) 'stupefacere' (SSJ), 'wróżyć, hariolari' (Miklosich LP);

strus. дивъ 'coś niezwykłego, cud, dziwo, miraculum', 'zdumienie' (Srezn.), ros. arch. *div* -*sa* 'niezwykle, zadziwiające wydarzenie, cud', dial. *div* -*sa*: -*sy* 'ts.; zdziwienie, zdumienie' (SRNG), ukr. rzadkie *div* -*sy* (od XV w., Tymčenko) 'coś niezwykłego, osobliwego, dziwna rzecz' (дивний *div* 'wielkie dziwo'), SUM, brus. dial. *dzis* -*sy* 'niezwykle wydarzenie, zjawisko' (Nosovič), *dzleu* дацца 'zdziwić się' (Bjalbkevič Mohylew). ~

Z brus.: lit. *dyvas* 'dziwna, niezwykła rzecz, dziwo, cud' (Skardžius 64, Fraenkel LEW 98).

Deverbativum od *diviti* (*se*), o budowie zob. I 58—9. Co do rozwoju znaczenia por. *čudo*: *čuti*, pol. *widziadło*, *widmo*, *zwid*: *widzieć*, psł. *viděti*. Cs. дивы творити: дивьна творити (por. też ukr. дивний *div* 'wielkie dziwo') nie wyklucza możliwości genetycznego związku z adi. *divz* 3.

Berneker SEW I 202, Sławski SE I 209, Pokorny IEW 186, o rozwoju znaczenia Moszyński PZJP 83—4 uwaga 7. Według Machka ES² 118 deverba-

tivum od *divati* (zob.). — Mniej prawdopodobne nawiązywanie bezpośrednio (np. Trautmann BSW 50) do ie. *dei-*, *deiv-*, *di-* 'jaśnieć, lśnić, świecić' p. *diviti*. — Rozwadowski WP II 120 identyfikował z *divz* 1. w nawiązaniu do ie. *deivos* 'Bóg' (tak samo Skok ER I 409). Podobnie Georgiev To Jakobson 736—7, według którego abstrakcyjne znaczenie 'чудо' powstało z konkretnego 'чудовище'. Mało prawdopodobne. — Meillet RES VI 167—8 nie wykluczał związku z stind. *dihh* 'myśl, skupienie ducha, modlitwa' (: *diheti* 'spozstręga, myśli'). Mało prawdopodobne.

Por. *divz* 1., *divo*.

W. S. — W. B. — F. S.

divz 3. *diva divo* 'zachwycający, zdumiewający, niezwykły, związany z istotami, zjawiskami niezwykłymi, nadprzyrodzonymi'

~ pol. rzadkie *dziwy* 'dziwaczny, niezwykły' (SJP PAN: dawne), dial. 'cudowny, czarodziejski': *dziwá* stwora (stworák) 'cudowna rzecz, dziwo, coś dziwnego' (Karłowicz SGP: Podhale), *dziwe* ziele 'czarodziejskie ziele' (l. c.: Mazowsze), czes. dial. *divý* 'zdumiony, zdziwiony' (zustali celí *diví* na tom, Kubín Kladsko 172);

sch. wyjątkowe lud. *div diva divo* 'cudowny, prześliczny, uroczy, budzący podziw' (RSAN), w XVI w. wyjątkowe 'budzący podziw, zdziwienie, zdumiewający, mirus' (RJAZ, por. też Skok ER I 409);

ros. dial. *дівый* 'budzący podziw, zdumiewający; przepiękny, cudowny, sprytnie zrobiony' (Dal, SRNG: Archangielsk, stąd derywat z suf. *-yje dивѣ* 'coś dziwnego, zdumiewającego', 'zadowolenie, szczęście', w funkcji adv. 'dobrze', SRNG), brus. dial. *дівый* w funkcji subst. 'potwór, dziwotwór pojawiający się w pustynnych miejscach w różnych niezwykłych postaciach, duch leśny, diabeł leśny' (Nosovič).

Tu też 1. sekundarna postać *divyň* (por. *divyň* s. v. *divz* 4.): śle. *divji* 'dziwny, niezwykły' (*divji* vtis 'dziwne wrażenie', obleke *divjih* barv, SSKJ), strus. wyjątkowe *дивини* 'zadziwiający, budzący zdziwienie' (*дивине дива, кто понимает женоу злообразноу прибытка ради*, Srezn.);

2. czes. *divý* muž 'mityczna istota, faun' (już stezes. od XIV w. *diví* muž, mužik 'faunus', Gebauer Sl., Flajshans Klaret), *divá* žena 'rusałka, dziwożona' (też dial. *diví* žena, Bartoš DSM), śla. *divý* muž, *divá* žienka 'mityczne istoty' (SSJ), śle. lud. *divji* moź 'faun, satyr', *divja* jaga 'unoszące się w powietrzu duchy przodków w okresie Bożego Narodzenia' (SSKJ), sch. dawne *divji* čovjek 'istota mityczna, faun, satyr' (RJAZ II 425), por. pol. *dziwożona* 'mityczna postać kobiety, według wierzeń ludowych przebywająca w górskich rozpadlinach, dołach, pieczarach, rusałka, boginka' (SJP PAN, też dial., Karłowicz SGP: 'groźna i obrzydła kobieta, straszycło Podhalań, mara okropna'), czes. *divoženka* = *divá žena* (Přír. slov.);

3. śle. lud. *divji* ogenj 'ogień otrzymywany przez pocieranie dwu kawałków drewna o siebie' (Pleteršnik), sch. lud. *divlji* oganj, *divljá* vatra 'błędny ognik (na bagnach)', 'rodzaj choroby skóry wywoływanej według przekonania ludu przez błędny ognik' (RSAN), bułg. lud. *дус огън* 'ogień rozpalany przez pocieranie dwu kawałków drewna o siebie (mający zastosowanie magiczne, np. przez taki ogień przeprowadza się bydło, aby uchronić je przed pomorem, zarazą)', BER I 382, Gerov, Stojkov Banat, BDial. IV 97, V 166: Rodopy, VI 23; co do znaczenia por. brus. dial. poleskie *bóży ahón* 'ogień otrzymywany przy pomocy krzesiwa' (Moszyński KLS² II 1, 493; ib. 493—6 o śla-

dach kultu i magicznym zastosowaniu ognia u Słowian), bułg. dial. *zocnódbos ożni* = *divz ożni* (Vakarelski Etnografija 306). Por. *divéns ognj*. ~

Może stary przymiotnik odpierwiastkowy postulowany s. v. *diviti* (p. też *divz* l., *diva*). Na pierwotny zasięg ogólnosłow. wskazywałyby derywaty *divota*, *divaks* (zob.). Mało prawdopodobne uznawanie tego wyrazu za sekundarny derywat wsteczny od *divnъ* (zob.). Na gruncie poszczególnych języków słow. widać wtórne zmieszanie z *divz* 4. W. B. — F. S.

divz 4. *diva divo* : **divzъ** *divzja divzje* (**divъ** *div'a div'e*) 'pozostający w stanie natury, pierwotny, ferus', 'żyjący na wolności, nie hodowany, nieoswojony, indomitus, ferus, o zwierzętach', 'rosnący na polu, w lesie, nie uprawiany, silvestris, agrestis, o roślinach', 'pusty, bezludny, nie uprawiany, incultus, o ziemi', przen. 'straszny, niepohamowany, nieokiełznany; rwący, porywisty; wielki, potężny w swoich przejawach', **divzъ** *zvъrъ* 'dzikie zwierzę, fera', **divzъ** *veprъ* 'dzik, odyniec', *diva svin'a* 'dzika świnia', *diva koza* 'dzika koza, kozica; sarna', **divzъ** *golôbъ* 'dziki gołąb', *diva gosъ* 'dzika gęś', *diva bъčela* 'dzika pszczoła; osa', *divo zelje* 'dziko rosnące rośliny, zioła', **divzъ** *medъ* 'miód leśny', *divo męso* 'twarda narośl powstała na trudno gojących się ranach, caro luxurians'

divz: ~ pol. dawne *dziwy* 'dziki, nieoswojony, żyjący na swobodzie, ferus' od XVI w., już w XVI w. *dziwy wieprz* albo *dziwa świnia* 'dzik, *Sus scrofa*', dziś znaczenie 'dziki' widoczne jest w notowanym już od XVI w. zestawieniu *dziwe mięso* 'tkanka mięsna narastająca w jątżdżących się ranach, dzika narośl' (SP XVI IBL, SJP PAN, również dial. np. Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Maciejewski Chełm.-dobrz. 179), dial. *dziwy* 'dziki, pierwotny, leśny, polny', przen. 'nielegalny', najczęściej jako określenie dziko rosnących roślin lub dziko żyjących zwierząt albo ptaków (w przeciwieństwie do oswojonych, hodowanych), np. *ževli zvъrъ* 'dzikie, nie hodowane zwierzę, fera', *ževl'a svin'a* 'dzik', *ževli lęze* 'ludy prymitywne', *ževle gase* 'dzikie gęsi', *ževle kačk'i* 'dzikie kaczki', *dziwy kъur* 'cietrzew', *ževl'a kъura* 'samica cietrzewia', *ževli pščol* 'osa', *dziwe ziele* 'czarowne ziele', *ževli reml'ónk* 'rumianek pospolity, *Matricaria chamomilla*', *ževl'a ruta* 'bylica pospolita, *Artemisia vulgaris*', *ževle grěbъ* 'grzyby niejadalne', *ževle očъ* 'dzikie, dziwne oczy' (o geografii por. Karłowicz SGP, Sychta SK, Lorentz PW, Ramułt, Zaręba AJS IV m. 516, AJK IV cz. II s. 185, VII m. 309, cz. II s. 70, m. 316, cz. II s. 99, IX m. 419, cz. II s. 108—9), połab. *dajvê* 'dziki, ferus', zazwyczaj w zestawieniach: *dajvê sl'od* 'dzikie zwierzę', *dajvê neresec* 'odyniec, dzik', *dajvê svainъ* 'dzik', *dajvê svain'a* 'dzikie prosiątko, warchlak', *dajvê t'ôzo* 'sarna; dzika koza, kozica', *dajvê t'ôske* '(dzikie) koźle, koźlątko', *dajvê* korvo 'łania', 'dzika krowa', *dajvê til'a* 'jelonek', *dajvê d'ólôb* 'dziki gołąb', *dajvê gôs* 'dzika gęś', dłuż. *ziwy* 'dziki, ferus' (dial. też *dziwy* 'ts.', por. Muka), przen. 'dziki, nieopanowany, gwałtowny; szalony, niesamowity; nieokrzesany, niesforny', 'niespokojny, kręcący się, wiercący się', 'szalejący za kim, czym', *ziwe zvъrъ* 'dzikie zwierzę', *ziwy gôlub* 'gołąb grzywacz, *Columba palumbus*', *ziwa gus* 'dzika gęś', *ziwa kacka* 'cyranka, *Anas crecca*', *ziwa syrotka* 'bratek (trójbarwny), *Viola tricolor arvensis*', *ziwa pšusnica* 'rdest powojowy, *Polygonum convolvulus*' (Muka), dial. również *živa* potraźnica 'poziomka, *Fregaria vesca*' (Zaręba AJS II m. 229, cz. II s. 66), głuz. dial. *živy* : *dziwy* 'dziki, ferus' (np. Michalk Neustadt, Schroeder Schleife; o geografii wyrazu w dialektach łuz. zob. Sorb. SA III m. 2),

czes. *divý* 'dziki, nieoswojony, nie hodowany, o zwierzętach', 'gwałtowny, porywczy', 'porywisty; bystry, rwący', por. też *divý* na něco, do něčeho, po něčem 'namiętny, zapalony do czegoś, szalejący za czymś', *divá zvěř* 'dzikie zwierzę', *divá kačice* 'dzika kaczka', dial. *divý* 'dziki; żądny, niecierpliwy; zapalony np. do jakiejś pracy' (np. Kubín Kladsko), śl. *divý* 'niecywilizowany, pierwotny, dziki', 'żyjący w stanie pierwotnym, nieoswojony, o zwierzętach', 'rosnący dziko, nie uprawiany, o roślinach', przen. 'bujny; szalony, narwany, gwałtowny, porywczy, prędki; namiętny; zjadły, wściekły, szalony', *divá zver* 'dzikie zwierzę', *divý kanec* 'dzik, odyniec', *divá sviňa* 'dzika świnia', *divá jabłoń* 'dzika jabłoń', *divé huby* 'grzyby niejadalne, trujące', u Kálala też *divá koza* 'kozica (tatrzańska)', *divé proso* 'skrzyp', *divý kašel* 'koklusz, krztusiec', dial. *divt*, *d'ivt*, *d'ivi*, *zivi* 'dziki' (np. Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 61, 101, Sipos Bükk-Gebirge), *d'ive* hrušečki, slivečki 'tarnina', (Sipos o. c.), *d'ivá hus* 'dzika gęś, Anser platyrhynchos', *d'ivá kačka* 'dzika kaczka, Anas platyrhynchos', *d'ivei* oves 'owies głuchy, Avena fatua' (Matejčík Novohrad 86, 95);

sch. dial. *div -va -vo* : *div diva divo* = *divalý* 'dziki' (RSAN: Vranje), zazwyczaj w użyciu substancyjnym: *diva* 'drzewo podobne do wierzby, z którego wyrabia się widły' (RSAN, Elezović Kos.-Met.), *diva* określenie i imię kozy; owcy; młodej kury, kokoszy (o geografii wyrazu p. RSAN), czakaw. *divi šipák* 'głóg polny, dzika róża, Rosa canica' (Skok ER I 403), bułg. *div -sa -so* 'dziki, żyjący lub rosnący w stanie pierwotnym, o zwierzętach, roślinach', 'niezamieszkały, nie uprawiany, o ziemi, terenie', przen. 'stroniący od ludzi, nietowarzystki; niewychowany, niekulturalny, prymitywny', 'żywiolowy, o niezwykłej sile', *diva свиња* 'dzika świnia', *div* заек 'zając', *diva* паница 'dzika kaczka', *divu* круши 'dzikie gruszki', *diva* лоза 'dzika winorośl', dial. 'dziki, nieoswojony, nie uprawiany; prymitywny, niecywilizowany, nieokrzesany', w użyciu substancyjnym *divama* 'nieszlachetna winorośl' (Stojkov Banat), *divomo* 'dzik', 'drapieżnik: wilk, niedźwiedź' (BDial. II 152: Rodopy), *divyту* n. 'coś niepotrzebnego, bezużytecznego' (BDial. VI 23: Szałani), *divf* нѣрец 'dzik, odyniec', *diva* коза, *diva* кузъ 'kozica; sarna', *divo* прасе 'turkuć podjadek, Gryllotalpa vulgaris', *div* голѣб 'dziki gołąb', *div* перел 'głuszec, Tetrao urogallus', *diva* кокошка 'jarząbek, Tetrao bonasia rupestris', 'ptak z rodziny Phasianus, np. bażant łowny, Phasianus colchicus', 'kuropatwa, Perdix cinerea', *divu* кокошки ogólnie o 'kuropatwach, przepiórkach, czterzewiach, głuszcach', *div* ечемик 'rodzaj trawy z kłosami podobnymi do kłosów jęczmienia', *div* лук, *div* чесън 'dziki czosnek, Allium ursinum', *div* мак 'mak polny, Papaver rhoeas', *div* овес 'trawa z kłosami podobnymi do owsa' (BER I 381—3, Gerov, Stojkov Banat, BDial. IV 97; V 166: Rodopy; VI 23; o innych zestawieniach z członem określającym *div* zob. też BDial. I 79—80; II 151—2, 264; III 58; V 167; VII 34), maced. *div* 'dziki, pozostający w stanie natury, pierwotny, o roślinach, zwierzętach, ludziach', 'nie zamieszkały, nie uprawiany, o ziemi, miejscu', przen. 'nieokrzesany, niewyrobiniony towarzysko', *diva* свиња 'dzika świnia', *diva* круша 'dzika gruszka', dial. *div* *diva divu* 'dziki', w użyciu substancyjnym *div futu* 'dziki człowiek' (Małeckí SW), *diva* патка 'gatunek dzikiej kaczki' (BER I 382: Ochrid), *divf* бик 'uparty, zły człowiek', *divf* тръндафул 'dzika róża' (BDial. III 322);

ukr. dawne XV—XVIII w. (według Tymčenki cs.) *divny* 'dziki, ferus', *divny* лось 'dziki łos', *divny* осель 'dziki osioł', *medь divny* 'samorodny,

leśny miód' (Tymčenko), także dial. *dúsuŭ -sa -se* 'dziki, dziko żyjący, rosnący', *dusuŭ zsiŭa* 'dzikie zwierzęta' (Żel., Hrinčenko). ~

divjŭ (div'ŭ): ~ pol. dial. śląskie *dziwi -wia -wie* 'dziki, ferus' (Zareba AJŚ IV m. 516), zazwyczaj na określenie dzikich zwierząt, roślin: *živ'ou ť'ina* 'dzika świnia', *živi mak* 'mak polny, Papaver rhoeas', *žive požumpki* 'poziomki', *živiŭ vino* 'dzika winorośl', *živi koper* 'podagrycznik, Aegopodium podagraria' (Zareba Siolkowice), głuź. *dziwi -wja -wje* (o zasięgu w dialektach p. Sorb. SA III m. 2) 'dziki', *dziwi hōbb* 'dziki gołąb', *dziwja kačka* 'dzika kaczką', *dziwja kokoš* 'cieciorka', stczes. od XIV w. (dziś dial. moraw.) *divi* 'dziki, ferus', *divie zvěři* 'dzikie zwierzę', *divě maso* 'dzikie mięso' (Gebauer Sl.); stł. *divji -vja -vje* 'dziki, pozostający w stanie natury, pierwotny; nie-oswojony, o zwierzętach; nie uprawiany, polny, o roślinach' od XVI w. (w tym znaczeniu też dial. np. Tominec Črni vrh), 'nie zamieszkaany, nie tknięty ręką ludzką, bezludny, niedostępny, o ziemi, terenie', 'prędki, gwałtowny, rwący, o wodzie', 'niecywilizowany, prymitywny, o ludziach', przen. 'nieopanowany, nieokielznany; porywczy, wściekły; przejawiający grozę, przerażenie, gniew, wściekłość; przerażający w swojej grozie, rozpaczy, radości', 'niesamowity, gwałtowny, ogromny', 'nieokrzesany, niewyrobiony towarzysko, płochliwy', 'nielegalny, samowolny', już w XVI w. *divje zverine* 'dzikie zwierzęta', nowsze *divja zver* 'dzikie zwierzę', *divji kozel* 'koziorożec, koziół skalny', *divji osel* 'dziki osioł', *divja koza* 'kozica', *divji golob* 'dziki gołąb' od XVI w., *divji petelin* 'głuszc, Tetrao urogallus', *divje čebele* 'dzikie pszczoły', *divji bezeg*, *divji kostanj* 'kasztanowiec zwyczajny, Aesculus hippocastanum', *divja mladika* 'latorośl wyrastająca ze starego pędu', *divja roža* 'dzika róża', *divja voda* 'bystra, rwąca, o wartkim nurcie woda', *divje meso* 'dzikie mięso', sch. *divalj -vlja -vlje* (zazwyczaj w formie określonej *divljŭ -vljŭ -vljŭ*, z wtórnym -l- od XVIII w., por. RJAZ), dawne od XV w., dziś dial. również *diviji*, *divji* 'żyjący w stanie pierwotnym, nie hodowany, o zwierzętach', 'dziko rosnący, nie uprawiany, polny, leśny, o roślinach', 'nie tknięty ręką człowieka, nie zamieszkaany, pusty, pustynny, niedostępny, o ziemi', 'pierwotny, prymitywny, niecywilizowany, o ludziach', 'gwałtowny, porywczy, zaciekły, popędliwy; niepohamowany, nieokielznany, nieukrócony, szalony', 'surowy; okrutny, bestialski, dziki; nieokrzesany, prymitywny, niekulturalny, niewychowany', 'nietowarzyski, stroniący od ludzi', 'nielegalny', 'wielki, ogromny, straszny', w znaczeniu rzeczownikowym 'dzikus; dzikie zwierzę' (w tym użyciu także dial. np. czakaw. *divji* m. 'dzikus', zob. HDZ I 157: Susak), *divljŭ vepar* 'dzik' *divljŭ meso* 'dzikie mięso', już u Vrančicia *divja koza* 'dzika koza, sarna', *divji osal* 'dziki osioł', *divji prasac* 'dzik', *divji golub* 'dziki gołąb', *divja loza* 'dzika winorośl', *divja maslina* 'dzikie drzewo oliwne', dziś również *divljŭ* čovjek ludowe 'dzikus, nieokrzesany człowiek', *divljŭ zviŭer* 'dzikie zwierzę', *divljŭ* ptice 'dzikie ptactwo', *divljŭ med* 'miód leśny', dial. (Elezović Kos.-Met.: *divalj -vlja -vlje*, *divljŭ*; Jurišić Vrgada: *divljŭ divljŭá divljŭé*) 'dziki', *divljŭ päs* 'wilk', *divjé zěje* 'dziko rosnąca trawa', *divlja löza* 'gatunek dzikiej winorośli', *divalj broč* 'gatunek rośliny' (ib.), scs. *дивиѣ -вѣи -вѣиѣ* 'dziki, żyjący w stanie pierwotnym, dziko rosnący, ferus, silvestris', *дѣвѣи зѣври* 'dzikie zwierzęta', *дѣвѣи козы и јелѣниѣ* 'dzikie kozy, kozice i jelenie', *медъ дѣвѣи* 'miód leśny, samorodny' (SJS), scs. także *дѣвѣи осѣлъ* 'dziki osioł', *дѣвѣи козѣлъ* 'dziki koziół', *дѣвѣиѣ корѣниѣ*, *быдѣиѣ*, *зѣлиѣ* 'dziko rosnące rośliny, korzenie tych roślin', *дѣвѣиѣ тѣло* 'dzikie mięso, θηρωδης' (Miklosich LP);

strus. дивии 'dziki, pozostający w stanie pierwotnym', o zwierzętach 'nieoswojony; srogi, wściekły', o człowieku 'nieokrzesany, grubiański', звери дивии: дивьяя звери 'dzikie zwierzęta', вепрь дивии 'dzik', дивья была 'dziko rosnąca roślina', медъ дивии 'miód leśny', дивие око 'dziki wzrok', ros. dawne (według SIAN i Dala cerkiewne) дѣсуи -въя -вье: -въя -вее 'dziki, leśny, pozostający w stanie natury; dziko rosnący; nieoswojony', 'srogi, okrutny, wściekły', дѣсуи звери 'dzikie zwierzęta', дѣвее зелье 'dziko rosnące rośliny', дѣсуи хлеб 'drzewo, Ceratonia siliqua albo Cassia fistula', дѣсуи бор 'wycyznic, Alopecurus', дѣсуи мед 'miód leśny' (ib., SAR, Ruk. Leks.), dial. tylko w pieśniach i podaniach ludowych дѣсуи -въя 'dziki, leśny' (Dal, SRNG), ukr. dawne дивии 'dziki, ferus' (Тумченко, Славунескыж Лекс.). ~

Ten sam rdzeń co w *dikz*. Suf. -vz jest dobrze zaświadczony w prasłowiańskich przymiotnikach odpierwiastkowych (p. *krivъ, lъvъ, polvъ, pravъ, sivъ, živъ*). O oboczności suf. -vz: -kz p. *dikz*. Dokładny odpowiednik szczerkowo zaświadczony na gruncie bałtyckim: łot. *dieva zuosis* 'dzikie gęsi', *dieva zāles* 'zielsko, chwast, dziko rosnąca, nie uprawiana roślina' (Mühlenbach I 485—6, gdzie jednak nie przekonująco umieszczono te wyrazy s. v. *dievs* 'niebo; Bóg'). — Postać *divjъ: div'ъ* jest derywowana od *divz*. O suf. -jъ, -jъ w formacjach odprzymiotnikowych p. Brugmann Grdr. II 1, 193, Brodowska-Honowska SPS 40—1.

Meillet Ét. 363, 378—9, Berneker SEW I 202—3, Trautmann BSW 54, Skok ER I 404, Fraenkel LEW 95. — Według V. Georgieva To Jakobson 736—7 (podobnie BER I 383—4, por. też Machek ES² 88 uważający *divjъ* za derywat od **divъ* 'Bóg') psł. *divjъ* jest regularnym derywatem od psł. *divъ* 'zły duch, demon; potwór, monstrum' (p. *divъ* 1.), podstawowe znaczenie miałoby być 'właściwy złym duchom, demonom, potworom'. Nie widać podstaw. — Mało prawdopodobny jest również przyjmowany przez Zubatego AslPh XVI 290 (= Studie I 2, 95) związek z *divъ* 2., *diviti sę*, choć w kilku językach słowiańskich dobrze widoczne jest sekundarne zmieszanie się obu tych rodzin. Rozwój znaczenia miałby przebiegać od 'Sehenswürdigkeit, Wunderlichkeit' > 'Wildheit'. — Machek ES² 119 przyjmował metatezę na odległość, łącząc z stirl. *fiad*, cymr. *gwydd*, bret. *gouez* 'dziki', ie. **veido-s*. Mało prawdopodobne. O wyrazach celtyckich p. Pokorny IEW 1177.

Zob. *dikz* 1., *divokъ*.

W. S. — F. S.

divъ! 5. *divъ divъ divъ!* interi. zach. o ćwierkaniu, o głosie wróbla

~ pol. dawne XVI w. *dziw!* interi. naśladowanie głosu wróbla, rzekomo wyrażających zdziwienie (SP XVI IBL, L.: Jęły mu sie ... jakoby wroble około sowy *dziw dziw dziw* dziwować), z XVII w. *dziw!* *dziw!* naśladowanie głosu (świergotu) wróbla, wyrażających zdziwienie (Jako wroble na sowę *dziw, dziw...*, Słownik Paska), u L. też z XVIII w. (z trzech różnych źródeł): Wróbel ... śpiewa ...: *dziw, dziw, dziw* nad dziwy!; Wróbel *dziw, dziw, dziwi; dziw dziw* wróble kraczą, nam się dziwiają (L.: *dziw, dziw!* zwyczajny świergot wróblom, z alluzją do słowa *dziw*), dziś dial. *dziw dziw!* naśladowanie głosu wróbla; *dziw dziw* dziwuje się wróbel (Karłowicz SGP), dłuż. *żiw żiw żiw!* naśladowanie szczebiotu wróbla (Muka), głuź. *dziw dziw dziw!* o głosie lub ćwierkaniu wróbla (Pfuhl), czes. tylko u Jungmanna *div div!* o ćwierkaniu wróbla (z L.). ~

Por. 1. bułg. *джис-джис!*, maced. *джис-джис!* o ćwierkaniu wróbla;

2. maced. verbum *дживка* 'wierkać, o wróblu', bułg. dial. *дживгар*, *дживджанче*, maced. *дживджан* 'wróbel' (BER I 362, Mladenov BTR, RMJ).

Interi. oznaczająca głos, wierkanie wróbla, skojarzona wtórnie z verbum *diviti se* (zob.). Co do wyrazów bułg. i maced. por. tur. dial. (osmańskie) *dživdživ* 'wierkanie, wiergotanie, szemranie' (Radloff Türk-Dial. IV 158), *civciv* 'piskłą świeżo wyklute', *civce*, *civcik* 'wróbel' (BER I. c.).

U Sokołowskiego Ptaki I 104 jako jedno z określeń głosu wróbla: *die die die*. T. Sz.

div'jačь, div'ačь f. pld. 'dzikość, stan dzikości, feritas', 'dzika zwierzyna łowna' ~ sch. *dvoljáč* f. (dawne też *dvojáč* f.) 'dzika zwierzyna łowna; dzikie zwierzę; mięso dzikich zwierząt, dziczyzna' od XVII w., od XVI w. 'dzikość, feritas, rusticitas' (w tych znaczeniach też u Vuka), 'dzikie, nie zamieszkałe miejsce, odludzie; nie uprawiana ziemia, ugór, odłóg', już w XVI w. wyjątkowe, dziś dial. 'nie szczipione drzewo owocowe; nie uprawiana, dziko rosnąca roślinność' (np. RJAZ, R SAN: Vranje, Jurišić Vrgada: *dvolj'áč* f.), bułg. *dúsev* m., przestarz. *дусяч* m. 'dzika zwierzyna i dzikie ptactwo łowne', 'dzikie zwierzę', dial. *дусяч* : *дус'ач* m., *дусяч* : *дусяч* f. 'dzika zwierzyna (łowna)', np. Stojkov Banat, Umlenski Kjustendil, BDial. V 17, u Gerova *dúsev*, *dúsev* f. 'dzika zwierzyna', maced. *dusev* m. 'dzika zwierzyna (łowna)'. ~

Abstr., coll. od *div'jakz*, *div'akz* (p. *divakz* 2.) z suf. -b. W. S.

div'jadь, div'adь f. pld. 'dzika zwierzyna łowna; mięso dzikiej zwierzyny łownej, dziczyzna'

~ sle. *divjád* f. 'dzika zwierzyna łowna; dziczyzna', myśl. 'dzika zwierzyna, dzikie ptactwo łowne', 'dzikie zwierzę, dziki ptak łowny', sch. *dvoljád* (starsze *dvojád*) f. 'dzika zwierzyna łowna; dzikie zwierzę łowne', 'mięso dzikich zwierząt, dziczyzna; potrawa z dziczyzny', dial. również 'rośliny dziko rosnące, herbae et arbores silvestres' (RJAZ), przen. 'dzicy, prymitywni, niecywilizowani, okrutni ludzie, dziec' (R SAN). ~

Coll. od *div'ьb*, *div'ь* (s. v. *divz* 4.), o suf. -'adъ, -'ěbъ zob. I 64—5. W. S.

div'jati div'ajaję, div'ati div'aję zach., pld. 'stawać się dzikim, dziczeć, przejawiać objawy zdziczenia'

~ pol. dial. sli. *zěboc* 'dziczeć' (Lorentz PW);

sle. *divjati -jäm* 'niespokojnie biegać, pędzić tam i z powrotem; bardzo szybko, gwałtownie biec, pędzić, cwałować', 'objawiać się z wielką siłą, gwałtownością, szaleć, o morzu, wichurze', 'przejawiać gniew, wściekłość, zawziętość, szaleć, krzyżeć, miotać się, wściekać się', 'dziko, nieprawidłowo rosnąć', też dial. np. Tominec Őrni vrh, sch. *dvoljati dvoljäm* (już od XVI w. *divjati*, dawne od XIV w. *divijati*, zob. RJAZ) 'żyć, przebywać w stanie naturalnym; być dzikim, postępować, zachowywać się jak dziki, ferum esse, efferari', 'stawać się dzikim, dziczeć', 'bujnie wyrastać, nieprawidłowo, dziko rosnąć', 'szaleć, objawiać się z wielką siłą, gwałtownością, o siłach przyrody', u Vuka *dvoljati -ljäm* 'być dzikim, ferus sum', w R SAN, RJAZ również *dvoljati se* 'dziczeć, być dzikim, zachowywać się jak dziki' (też dubrow.), cs.-serbskie XIV w. *дѣвѣти -вѣмѣ* 'być dzikim, ferocem esse', 'szaleć, wściekać się, furere' (Miklosich LP). ~

Denominativum od *div'ьb*, *div'ь* (p. *divz* 4.), o budowie zob. I 46. W. S.

divъjestь zob. divostь

divъjeta zob. divota 2.

divъjica zob. divica

divъjika zob. divica

divъjъ zob. divъ 4.

divъně zob. divъnъ 1.

divъno zob. divъnъ 1.

divъnъ 1. *divъna divъno* 'godny widzenia, podziwu, budzący podziw, zdziwienie, zachwycający, zadziwiający (pięknem, urokiem, niezwykłością)' > 'niezwykły, osobliwy, dziwaczny': pld.-wsch. 'piękny, ładny', adv. **divъno**: ptn. **divъně** ~ pol. od XIV w. *dziwny* 'osobliwy, niezwykły' (też dial. np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 236, Górnowicz Malbork, kasz.-śl. *živni, žovni*, Lorentz PW, Sychta SK), dawne 'cudowny' od XIV w., stpol. XV—XVI w. także 'godny widzenia, podziwu', dłuż. *živny* 'cudowny, zadziwiający; niezwykły, osobliwy', głuż. *dživny* 'osobliwy, cudaczny, dziwaczny', czes. od XIV w. *divný* 'budzący podziw, zdziwienie, zadziwiający, osobliwy, dziwaczny' (też dial. np. Bartoš DSM, Loriš Ostrava, Horečka Frenštát), stczes. także 'okropny, straszny' (Gebauer Sl.), sła. *divný* 'budzący zdziwienie, niezwykły, osobliwy, dziwaczny; budzący podejrzenie, podejrzany';

sła. arch. *diven -vna -vno* 'cudny, prześliczny, wspaniały' (zapewne z sch. lub es., por. Pletersnik), sch. od XII w. *divan -vna -vno* 'budzący podziw, zadziwiający, nadzwyczajny, niezwykły', od XVI w. 'niezwykle piękny, prześliczny, wspaniały', scs. **дивный** 'godny podziwu, wspaniały, mirabilis, admirabilis, mirus, stupendus, extraneus, admirandus', bułg. *diven -vna -vno* 'zachwycający, piękny, cudny', dial. też 'osobliwy' (Mladenov BTR), maced. poet. *diven -vna -vno* 'wspaniały, piękny';

strus. od XI w. **дивный** 'zadziwiający, niezwykły, mirus, mirabilis', ros. *divnyj* 'cudny, zadziwiający, przepiękny', dial. też 'osobliwy, niezwykły; dowcipny, wesoły; przebiegły, chytry; wielki, bardzo wielki; długotrwały' (SRNG, tu też archang. *diven -vna* 'wielki'), ukr. *divnij* 'wywołujący podziw, zadziwiający; bardzo ładny, cudowny, czarujący', u Hrinčenki też 'osobliwy, niezwykły', brus. *dziŭny* 'osobliwy, niezwykły, zadziwiający, dziwaczny' (też dial., Nosovič, Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew). ~

Por. ukr. u Żel. *divčnij* 'wesoły, zabawny, cudaczny, dziwaczny', brus. *divčny* 'cudowny; zachwycający, wspaniały; osobliwy, niezwykły, dziwaczny' (BRS, Nosovič).

Adv. 1. **divъno**: ~ pol. przestarz. *dziwno* (od XV w., też dial. np. Szymczak Domaniewek, Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. *živno*, głuż. *dživno*, czes. rzadkie *divno* (już stczes., też dial. np. Hruška DSCh, Malina Mistřice), sła. *divno*;

sch. *divno*, scs. **дивно**, bułg. *divno*;

strus. **дивно**, ros. *divno* (też dial. w licznych wtórnych znaczeniach, SRNG), ukr. *divno* (też u Tymčenki od XV w.), brus. *dziŭna* (także dial., Bjałkevič Mohylew, Šaternik Červ.);

por. brus. *divčna* (BRS, Nosovič) ~;

2. *divně*: ~ pol. od XIV w. *dziwnie* (też dial. np. Górnowicz Malbork, Lorentz PW), dłuż. *živně*, czes. *divně* (już stczes.), śl. *divne*; strus. *ДІВЬНІЗ* (Srezn.), ros. dawne (Polikarpov) *дісне*, stukr. *ДІВНІЕ* (Тум-ченко). ~

Adi. od *diviti* (sz), o suf. -*yněz* w derywatach dewerbalnych zob. Brodowska-Honowska SPS 101—5, 122—31. W. S. — W. B.

divněz 2. *divněna divněno* pñ. 'pozostający w stanie natury, pierwotny, ferus', przen. 'niepowściągliwy, popędliwy, zły, niespokojny'

~ stpol. XV w. *dziwny* 'dziki, ferus' (według Słownika stpol. niejasne), w XVI w. 'szalony, okrutny, dziki, popędliwy, niepowściągliwy' (SP XVI IBL), dial. wyjątkowe 'niespokojny, ruchliwy, nieznośny' (Gruchmanowa Kramská 78, 141, 143), dłuż. dawne *živny* 'dziki, ferus', *živne* zwierzę 'dzikie zwierzę' (Muka), czes. dial. *divnyj* 'zły, rozgniewany, kłótniwy' (Hruška DSCh);

ros. dial. *дівний мед* 'spadź, rosa miodowa, słodka ciecz występująca na liściach roślin oraz na drzewach iglastych, wydzielana przez mszyce i czerwce' (Ivanova Sl. Podmoskolvja). ~

Derywat od *divz* 4. z suf. -*yněz*.

W. S.

divěskz *divěska divěsko* pld. 'właściwy złemu duchowi, demonowi'

~ sch. *divski*, *divski* 'właściwy olbrzymom, gigantom; olbrzymi, ogromny, bardzo silny' (Vuk, RJAZ, RSAN), bułg. *само-дівску* (: *самодіва* p. *diva*) 'należący do rusałki, nimfy, właściwy rusałkom, nimfom', też w ludowych nazwach roślin, np. *самодівско дръво* 'jarzab pospolity, *Sorbus aucuparia*', *самодівско цвѣте* 'barwinek pospolity, *Vinca minor*; dyptam, *Dictamnus fraxinalla*', *самодівску трън* 'wilżyna, *Ononis*' (Gerov, Gerov Dop., BDial. VII 194), maced. *само-дивску* 'należący do rusałki, nimfy, właściwy rusałkom, nimfom' (RMJ). ~

Por. sch. *divovskī*, *divovskī* = *divski*, maced. *дивовску* 'ts.'

Adi. z suf. -*yskz* od *divz* 1., *diva*. Dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. *dieviškas* 'właściwy Bogu, boski', 'bogobojny, pobożny', 'przepiękny, bardzo ładny, niezwykły', łot. *dievisks* 'boski', stpr. adv. *deiviskai* 'bosko', 'po bożemu'.

Toporov Prus. I 324.

W. B.

div'ačz zob. **div'jačz**

div'adz zob. **div'jadz**

div'akz zob. **divakz**

div'ati zob. **div'jati**

div'z zob. **divz** 4.

dlabiti *dlab'q* zach. i pld. (część zach.) 'gnieść, ugniatać, ścisnąć, przyciskać, dusić'

~ pol. dawne rzadkie XVI—XVIII w. *dłabić dlabić* 'dławić, dusić; tłoczyć np. winogrona' (Mącz., SP XVI IBL, L.), dial. pñ. (wyjątkowo też

na pld., o zasięgu MAGP IV m. 155, cz. II 21) 'gnieść, uwierać; naciskać, ugniatać palcami lub narzędziem; dusić' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 180, Górnowicz Malbork, Nitsch WP III 245), kasz. *dlab'ie dláb'i* 'gnieść, uwierać' (Sychta SK I 217; u Lorentza PW *dlob'ie* 'ściskać, dusić'), z pref.: stpol. XV w. wyjątkowe *wydlabie* 'wygnieść, wycisnąć' (z każdego duszę *wydlabie*; też dial., Górnowicz o. c. II 268), dial. *odłabie* (kasz. *odłab'ie*) 'odgnieść, odcisnąć' (Maciejewski l. c., Sychta l. c.), *zadłabie* 'zamknąć' (*zadłabie* komu oczy 'być obecnym przy czyjejs śmierci', Górnowicz o. c. I 305), *zdlabie* 'zdusić, stratować' (Górnowicz l. c. II 308), kasz. *zdlab'ie* 'ściskać, zgnieść' (Lorentz PW), czes. *dlábiti -bim* 'gnieść, ugniatać (np. glinę), ściskać, przyciskać; tłoczyć (wino); dusić' (Jungmann, dziś dial.: Přír. slov., Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Malina Mistrice, Gregor Slav.-buč., Horečka Frenštát), dial. (też *dlabati*) 'jeść, żreć, chlać' (Kott o. c., Gregor o. c., Machek ES² 119), końe *dlábiti* 'leczyć' (Jungmann), z pref.: dial. *odyábiti si* 'odgnieść sobie nogę na stopie, o zwierzęciu' (Malina o. c.), *rozdlábiti* 'rozgnieść' (Bartoš DSM 58), *vydlábiti* co na kom 'wymóc, wyzbrać' (Bartoš DSM), *zadłábiti* (*zadyábiti*) 'uśmiercić przez stąpnienie, silne ściśnięcie ręki, zdeptać, zagnieść' (Bartoš DSM 58, Horečka o. c., Malina o. c. 149: *zadyábiti* oči mrtvem 'zamknąć oczy zmarłemu'), śla. dial. *dlábit'* 'cisnąć, nalegać na kogoś' (Kálal), *zadłabie -bju* 'uśmiercić przez stąpnienie, zdeptać np. kurczę' (Buffa Dłhá Lúka 234);

śle. dial. *dlábiti -bim* 'chwytać, łapać' (Pleteršnik). ~

Por. 1. czes. dial. moraw. *dlabat -bu* 'uporczywie prosić, nalegać';

2. stczes. *dlabsati -saju* 'deptać' (Gebauer Sl.), śla. u Kálala *dlabsat'* 'ts.' (o budowie zob. I 51—2).

Brak pewnej etymologii. Nie można wykluczyć związku z ie. *dhelbh-*, psł. *delti* (*dľ'ti*) *dľ'bo*, *dľ'bati* *dľ'bajo*, *dolbiti* *dolb'q* 'drażyć, żłobić, wydrażać'. — Mniej prawdopodobna kontaminacja bliskoznaczących *daviti* i *globiti*, iter. *glabati* czy *dolbiti* (zob.). Związek z gr. *θλάω* 'gnieść, tłuc; uciskać' (p. Machek ES² 120) niepewny (o wyrazie gr., również o niejasnej etymologii, zob. Frisk GEW I 676).

Berneker SEW I 181, Sławski SE I 147, Machek ES² 119—20. W. B.

dłaćica zob. **dlaka**

dlaka pld. : **tlaka** zach. 'sierść zwierzęca', 'upierzenie ptaków', 'zarost, np. jako oznaka dojrzałości, pubes', dem. **dłaćica**

dlaka: ~ śle. *dláka* (też dial., np. Tominec Ůrni vrh, Rigler Notr. 48) 'sierść, włosy, zwykle zwierząt' (*dlako* pušcati 'linieć', ozimna *dlaka* 'zimowa sierść'), przen. 'gatunek, rodzaj, typ' (np. take *dlake* ljuđje; też w przekleństwach, np. pasja *dlaka!*, Pleteršnik, SSKJ), mišja *dlaka* 'puszek, upierzenie piskląt' (Pleteršnik), cepiti *dlako* 'zajmować się czymś badając coś do najdrobniejszych szczegółów' (SSKJ), sch. *dlàka* (dial. też *glàka* z *gl* < *dl*, np. Elezović Kos.-Met., HDZ III 136: Karlovac, czakaw. *dlàka*, HDZ I 157: Susak) 'włos, np. z głowy ludzkiej', coll. 'zarost, włosy na ciele ludzkim; sierść zwierzęca, np. u krowy, konia' (też u Vuka: 'włos, pilus', 'sierść, np. krowy, konia, pili', np. konj lijepe *dlake*) od XVI w. (przen. 'coś bardzo małego, rzecz mało ważna, najmniejsza część czegoś, drobiazg' od XVI w., 'gatunek, rodzaj'), 'puszek na epidermie roślin, na ciele insektów', dial. 'struna geśli; włosie smyczka', 'drobna i cienka rybia ość' (u ribe *dlake* 'spina piscis', Vuk),

pasja *dlaka* 'puszek na pisklęciu, puch' (RJAZ, RSAN), zle *dlake* 'rodzaj choroby oczu z chronicznym zapaleniem powiek, trichiasis' (u Vuka z Risnu), lud. *dlaku* na četvoro cijepa 'bada coś do najdrobniejszych szczegółów' od XVI w., bułg. dial. *dlaka* 'włosy, sierść zwierząt', 'pióra, pierze, upierzenie ptaków' (Gerov, Mladenov BTR; w znaczeniu 'sierść': BER I 399, np. Botevgrad, Trzn, Kula, BDial. VII 34: Elena), zwykle w znaczeniach przen.: 'ciało ludzkie lub zwierzęce' (Samokov), 'wygląd twarzy, fizjonomia, twarz; podobieństwo; wygląd zewnętrzny' (BER I. c., RROD, BDial. I 189: Botevgrad, ib. 246 i II 75: Sofia), śrbułg. *длака* 'cutis, color' (Miklosich LP: Jan Egzarcha), maced. *dlaka* 'sierść, np. wilcza' (RMJ, też dial., BER I. c.). ~

Dem. *dlaćica*: ~ sło. *dláčica* (Pleteršnik, SSKJ), sch. *dläčica* od XVI w. (Vuk, RJAZ, RSAN), bułg. dial. *dlákuja* (Mladenov I. c.). ~

Por. nowsze: sło. *dlákica* (SSKJ), sch. *dläkica* (RSAN), bułg. dial. *dlákuja* (Mladenov I. c.).

tlaka: ~ stezes. już w XIV w. *tlaka* 'zarost jako oznaka dojrzałości, pubes' (Flajšhans Klaret, por. Jungmann). ~

Na rekonstrukcję *dlaka* (nie *dolka*) wskazuje należący tu *vl'ko-dlaka* 'wilkołak' pierwotnie 'mający wilczą sierść' (BER I 399). Brak pewnej etymologii. Najprawdopodobniej najbliższej stoi bałt. nazwa 'niedźwiedzia' (pierwotnie więc 'kudłaty, kosmaty'): lit. *lokys lókio*, łot. *lācis*, stpr. *clokis* 'ts.' (bałt. **tlākio-* > **klākio-* skąd z uproszczeniem grupy spółgłoskowej lit. *lokys*, łot. *lācis*), por. też stpr. *callestis-klok(is)* 'niedźwiedź podbierający miód z barci', *Tlokumpelk* 'Niedźwiedzie Bagno' (stpr. *pelky* 'bagnó, trzęsawisko, moczar'). Wyrazy bałt. zakładałyby więc istnienie także i na gruncie bałt. podstawowego **tlākā* 'zarost, kudły', skąd nomen attributivum **tlākio-*. Jak wskazywałyby odpowiedniki bałt., pierwotną postacią psł. była *tlaka* potwierdzona przez dane stezes. Postać *dlaka* wykazuje udźwięcznienie nierzadkie przed półotwartymi.

Brückner KZ XLVI 207, ZslPh VI 304, SE 622 (inaczej o wyrazach bałt. Trautmann APSD 360, Fraenkel LEW 384). — Inne próby objaśnienia (wychodzące z prapostaci **dolka*) ze względu na trudności semantyczne i głosowe nie przekonują: Berneker SEW 208 nie wykluczał związku z lit. *délka, délkas* 'wędka'. — Przyjmujący to objaśnienie Charpentier AslPh XXXVII 51—2 dodawał prus.-łot. *dalkis* 'wędka na węgórze'. Nawiązywał do łac. *falx -cis* 'sierp, kosa, nóż ogrodnicy', stirl. *delg* n. 'cierń, igła', rekonstruując *dhelk-*, *dholk-*: *dhelg-*, *dholg-* (por. u Pokornego IEW 247 *dhelg-* 'kłuć; igła'). — Oštir WS IV 218 opierając się na cs. *длака* 'cutis, color' (znaczenie sekundarne p. Berneker I. c.) zestawiał z ags. **tealg, toelg* 'barwa, kolor', niem. *Talg* 'łój'. O etymologii wyrazów germ. p. Kluge EW¹⁸ 768, Pokorny IEW 196. — Iljinskij RFV LXX 260—1 (za nim Mladenov EPR 128) nawiązywał do ie. *del-* 'ciąć, rozszczeplać, rozdzielać, rozłupywać', zob. psł. *dol'a*. S. S. — T. Sz. — F. S.

dlakavъ *dlakava dlakavo* pld. 'owłosiony, włochaty, pilosus'

~ sło. *dlákav* (Pleteršnik, SSKJ), sch. *dläkav* (Vuk, RSAN) od XVII w. (RJAZ), maced. *dlakas* (RMJ). ~

Adi. od *dlaka* z suf. *-avъ*.

T. Sz.

dlaskati zob. **kl'askati**

dleskati zob. kleskati, klěskati

dleskъ zob. kleskъ

dleşkati zob. klěskati

dleşkъ zob. klěskъ

dłobokъ zob. dl'bokъ

dlybokъ zob. dl'bokъ

dłgovati *dłgujo* 'mieć dług, być komus dłużnym, debere', przen. 'mieć zobowiązania względem kogoś, coś komus zawdzięczać'

~ czes. *dluhovati -uji* 'być dłużnym, mieć dług', 'być (moralnie) zobowiązany' (Přír. slov.), sła. *dlhovati' -uje* 'być dłużnym, mieć dług', rzadko 'być komus zobowiązany, być powinnym' (SSJ), dial. *dluhovac -uju* (Buffa Dlhá Lúka);

sła. *dotgovati -ujem* 'być dłużnym, mieć dług' (Pleteršnik, SSKJ), 'być komus zobowiązany, być winnym komus np. szacunek', 'zawdzięczać komus (czemuś) coś' (SSKJ), dawne XVI w. *dotgovati* 'zajmować się handlem, załatwiać interesy handlowe, negotiari' (Megiser 1592, sąd u Pleteršnika), sch. *dugovati dugujem* 'być dłużnym, mieć dług, dług, debere' (RMat., RSAN, Vuk) od XVI w. (RJAZ; dial. np. *dugovati* kamenu i drvetu 'być bardzo zadłużonym', RSAN), 'zawdzięczać, być zobowiązany' (RSAN), u dawnych pisarzy czakaw. 'robić coś, zajmować się czymś, agere' od XVI w. (wyjątkowo też u jednego pisarza zach.sztokaw. z XVIII w.), 'mówić, rozprawić, dicere, disserere' XVI w., 'umawiać się z kimś, pertraktować, agere, tractare' XVI—XVII w. (por. też Voltidži i Stulić 'conversari'), 'spierać się przed sądem, litigare' XV—XVI w., 'handlować, negotiari' od XVI w. (to znaczenie także Belostenec, Stulić, Voltidži; RJAZ, Mažuranić Prinosi 282, co do rozwoju znaczenia por. *dug* 'negotium' s. v. *dłgъ*), cs. *дѣговати -гоуѣ* 'debere' (Miklosich LP), bułg. dial. *дѣлѣвам* 'być winnym np. pieniądze lub coś innego, być dłużnym komus coś, być dłużnikiem' (Gerov, Mladenov BTR, BER I 455), też przestarz. książkowe *дѣлѣвам* 'ts.', 'zawdzięczać komus coś' (według RROD z sch., co nie wydaje się pewne);

ros. dial. *долговать долгую* 'zaciągać dług, pożyczać pieniądze, brać na kredyt, zadłużać się' (Opyt Dop.: archang., sąd Dal i SRNG). ~

Denominativum od *dłgъ*, o budowie p. I 48.

Machek ES² 121, Skok ER I 453.

W. N. — T. Sz.

dłgъ *dłga* 'zaciągnięta pożyczka; zobowiązanie do jakichś świadczeń, należność do uiszczenia, debitum', 'to, co zostało komus wypożyczone, co znajduje się u kogoś jako pożyczka, wiarytelność, id quod creditor debetur', 'zobowiązanie, powinność, obowiązek, officium', *jměti* *dłgъ* 'mieć zobowiązanie, dług', *platiti* *dłgъ* 'wywiązywać się ze zobowiązań, spłacać dług'

~ pol. *dług* *długu* (końcówka -u zaświadczona od końca XIV w., w XV w. wyjątkowo też *długa*) 'zaciągnięta pożyczka, zwykle pieniężna; zobowiązanie do oznaczonych świadczeń pieniężnych lub w naturze, należność do uiszczenia,

debitum' od XIV w. (powszechnie w dial., np. Sychta SK, Górnowicz Malbork, Kuczał PSM, Szymczak Domaniewek), stpol. XV—XVI w. (Słownik stpol., SP XVI IBL) także 'należność do odebrania, wierzytelność, id quod creditor debetur', 'zobowiązanie, powinność, votum' (dziś przen. 'zobowiązanie moralne wobec kogoś; obowiązek', SJP PAN, u L. z XVIII w. 'powinność, obowiązek, należytość'), stpol. XV w. też 'pożyczenie na procent, na lichwę, fenus', 'przewina, delictum', w charakterystycznych połączeniach: *dług* (*s*)*placić* już XIV w., wrócić *dług* 'zwrócić, wypłacić dług' już w XV w., *mieć dług* (u kogo) 'być zadłużonym' (już w XVI w.), odda(wa)ć *dług* 'splacać, zwracać należność' (w XVI w. ostatek *długow* dać 'reddere debitum'), stpol. XVI w. ostatni (powinny) *dług* śmierci z ciała *placić* 'umrzeć' (już w XV w. wyjątkowo *dług* przyrodzony 'debitum naturae'), dziś być w *długach* po uszy 'mieć wiele długów, być bardzo zadłużonym' (SJP PAN), połab. *däug* 'debitum' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 100), dłuż. *dług* -*ga* 'debitum', np. wón ma kopicu *długow*, wóni su w *dłuze* (Muka; też dial., Fasske Vetschau), *długu* dla 'z powodu długu' (Muka), głuz. *dołh* -*ha* 'debitum' (np. *dołh* napraskać 'zadłużyć się lekkomyślnie', Zeman), dial. *dłuh* 'ts.'. (Michałk Neustadt), czes. *dłuh* -*hu* 'debitum' (powszechnie w dial., np. Lamprecht Opava, Horečka Frenštát, Skulina Mor.-slov., Kubín Kladsko 172) już stczes. *dłuh* -*ha* : -*hu* (Gebauer Sl., HMČ III 1, 31), dziś jako przen. i przestarz. 'zobowiązanie moralne, obowiązek, powinność' (Přír. slov.; stczes. od XIV w. 'powinność obowiązek, obligatio', np. Gebauer Sl., Novák SlHus), 'wina, przewinienie, grzech' (też stczes., Gebauer l. c.), w charakterystycznych połączeniach np. *miti*, *dělati*, *spláceti* *dłuchy*, dial. *dłuch* ... se *plati* (Kubín l. c.), stczes. XIV w. *dłuh* *platiti* 'o obowiązkach małżeńskich' (Novák l. c.), ślą. *dłh* -*hu* (dial. też *dłux* *dłuhu*, *dłuh*, *dł'h*, Sipos Bükk-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava) 'debitum' (też stśla. *dłh* i *dłuh*, Ryšánek Žil. kn., por. co do formy z -*lu*- Stanislav DSJ II 54), książkowe 'moralne albo inne (nie pieniężne) zobowiązanie, powinność' (SSJ), w charakterystycznych połączeniach: *robit'*, *splácat'*; *zaplatit' dlhy*, *dávat'*, *brat'*, *kupovat'* na *dłh* (już stśla. O *dłzych*, kteréž *platiti* mají, Ryšánek l. c.), *mat' dlhov* po uši 'mieć dużo długów' (SSJ);

ślę. *dōtg* *dōtgā* 'debitum' (Pleteršnik, SSKJ; też dial., np. Tominec Črni vrh, już w XVI w. *dolg* 'aes alienum', Megiser 1592), 'moralny obowiązek, powinność', dawne 'grzech, nieprawość' (SSKJ), w charakterystycznych połączeniach: *plácati*, *vrniti* *dolg*, *imeti* *dolg*, *delati* *dolgove* (to już w XVI w., Megiser l. c.), na *dolg* *vzeti*, *dati* (też dial. na *dolg* *dat'*, Tominec l. c.), do *vratu* *tići* v *dolgovih* (SSKJ), sch. *dúg* gen. *dúga* loc. *dúgu* 'debitum' (też u Vuka i dial., np. *dáh* *dáya*, HDZ I 157, *dúg* -*ga* loc. *dúgu*, Jurišić Vrgada) od XIV w. (w XIII w. w formie *dłog* 'negotium'), przen. 'moralny obowiązek, powinność, debitum, officium' od XVII w., przestarz. 'przewinienie, grzech' (już w XIV w.), dawne XIV—XV w. *dug* 'rozprawa sądowa, lis' (co do znaczeń 'debitum', 'culpa', 'negotium, causa, lis' p. też Mažuranić Prinosi 280), dawne od połowy XIV w. 'to, co zostało komuś wypożyczone, co znajduje się u kogoś, pecunia credita, nomen' (RJAZ), w charakterystycznych połączeniach: *platiti dug* (też dial., np. *plătli* *dúge*, Moguš Senj 121, już stsch. np. do koli se isplati *vъсь dugъ*, *dugove* *platib* XIV—XV w., RJAZ), *dug* (poslednji) *bogu* *platiti* 'umrzeć' (RSAN), *imati dugova* 'mieć dług', *biti* do *grla* (ušíju) u *dugu* 'mieć dużo długów' (RSAN, RMat.), dial. *odužiti* se *duga* 'zaciągnąć dług' (RJAZ), scs. *длъгъ* -*га* 'debitum', 'peccatum, reatus', *имети дългы*

(SJS), bulg. *дѣлг* *дѣлгѣт* pl. *дѣлгове* 'debitum', bez pl. 'moralny obowiązek, powinność, którą należy wypełnić' (RBKE, Gerov; też np. w XVII w. *дѣлгъ* 'debitum', Ivanova Troj. *dam.* XVII; w dial. rzadkie: *дѣлк' дѣлг'ѣ* 'ts.', Stojkov Banat, ale znane w derywatach), w charakterystycznych połączeniach: *правя дѣлгове* 'zaciągać, robić długi', *плащам дѣлгове* 'płacić długi' (przen. *платил общ дѣлг* 'umarł', Gerov), *отдавам последен дѣлг* на покойник 'być obecnym na pogrzebie' (Mladenov BTR), dial. *платѣ си дѣлг'ѣ*, *имаи гулѣм дѣлк'* (Stojkov l. c.), maced. *долг* 'debitum', 'obowiązek, powinność' (RMJ, MRS);

strus. *дѣлгъ*, *дѣлгѣ*, *дѣлгѣгъ*, *долгъ* 'debitum', 'danina', *долгъ оплатитѣ*, *дѣлгѣ отдати*, *платити*, *дѣлгѣ отъпоустѣ кмоу*, jako adv. *по дѣлгоу* 'jak należy, godnie, należycie' XI w. (Srezn.), ros. *дѣлг* *-га* i *-гу* 'debitum' (dial. *дѣлг* *-га* 'ts.', SRNG, też dawne, Comakion Mang.), 'obowiązek, powinność', w charakterystycznych połączeniach: *давать в долг*, *уплатитѣ долг*, *отдать долг* (przen. *отдать последний долг* природе, Dal, SAR, Słowarъ CSRJ; *Отдать последний долг* кому 'być obecnym na pogrzebie', SSRJ), także dawne daty в *долги*, *платити долг* (Comakion l. c.), dziś *быть по уши*, *по горло в долгах* (SSRJ, SIAN), dial. *долгом* prost 'obrachował się, oddał pożyczkę, zwrócił dług' (SRNG), ukr. dial. *дѣлг* *-гу* 'debitum' (SUM, Hrinčenko, Żel.), 'obowiązek' (SUM), stukr. XV—XVII w. *долгъ*, XVII—XVIII w. *довгъ* 'debitum' (Тумченко), dziś *сплатити довг* 'spłacić sług' (SUM), brus. *доўг* *доўгу* 'debitum' (też dial., np. Šaternik Červ., Bjałskevič Mohylew; Nosovič *дѣлг* *-гу*), adpaщ *доўг* (Bjałskevič l. c., Rastorguev Brjansk), dial. 'pożyczka, odолжение', np. *позычиць в довг* (Nosovič). ~

Por. sch. dawne i niepewne *duga* f. 'debitum' (tylko u jednego pisarza z XVII w., Skok ER I 453).

Ze słow.: węg. *dolog* 'negotium, officium', 'labor', 'factum, opus, actus', 'res', 'res magna, magni momenti' (Kniezsa MNSJ I 1, 157—8, por. Skok l. c.).

Kontynuuje ie. dial. pln. zach. *dhłgo-s* 'debitum'. Dokładny odpowiednik w germ.: goc. *dulgs* 'debitum'. Bliskie odpowiedniki w celt.: stirl. *dliged* n. 'obowiązek, prawo' (**dhłghito-m*): *dligim* 'mam do czegoś prawo, zasługuję', śrucymr. *dlju*, (z epentetyczną samogłoską) *dylju* 'debere'.

Meillet SC 77, 100, Trautmann BSW 55 (ale rekonstruuje nieprzekonująco prapostać *dilga-*), Vasmer REW I 359, Skok ER I 453. — Za pożyczkę z goc. *dulgs* uważają psł. *dłgъ* Berneker SEW I 244, Feist VWGS 128—9, Stender-Petersen SGL 319—20, Vaillant GC I 359. Nie widać podstaw (Mladenov SNU XXV 53—4, Trautmann l. c., Kiparsky GLG 25—6), wyraz gocki jest całkowicie izolowany. Równie nieprawdopodobnie Machek ES² 121 uważał wyraz gocki za pożyczkę słow. — Janko Sl IX 348 liczył się z zapożyczeniem celtyckim. Bezpodstawnie (p. Vasmer l. c.). — Zarówno ze względu na trudności semantyczne jak i głosowe nie przekonuje również łączenie (Brückner SE 90, Preobrażenskij ES I 188—9, Kiparsky l. c.) z psł. *dł'gъ* 'długi' (jeszcze w Zogr. *дѣлгъ* 'długi': *дѣлгъ* 'debitum', p. Meillet SC 100).

W. N. — T. Sz. — F. S.

dźżati *dźżajo* 'mieć dług, być dłużnym'

~ głuż. *dołžeć* 'być dłużnym' (u Pfuħla z gwiazdką);

bulg. przestarz. *дѣлжѣя* *-ѣи* 'zawdzięczać coś komuś' (RROD; por. Mladenov BTR s. v. *дѣлжѣя*).

Por. strus. *одѣлжати* *одѣлжатию* 'zadłużyć się, być dłużnym, wpaść w długi'

(Srezn.), ros. *должѣть* -áю i *должѣться* 'zaciągać dług u kogoś, zadłużać się, zapożyczać się' (SSRJ), stuktur. XVIII w. *ДОВЖАТИСЯ* 'zaciągać dług' (Tymchenko). ~

Denominativum od *dłgъ* z suf. *-ѣти -ѣје-*, o budowie p. I 47. Na pierwotną formację na *-ѣго -ѣти* (typ *умѣго умѣти*) widać nawarstwienie się sekundarnego iter. od *dłżiti*. — Por. *dłżiti, dļgovati*. W. N. — F. S.

dłżiti *dłżo* 'być dłużnym, mieć dług, mieć wobec kogoś zobowiązanie, debere', **dłżiti kogo** 'czynić kogoś dłużnym, dłużnikiem, uważać kogoś za dłużnika, udzielać komuś pożyczki', **dłżiti się** 'zaciągać dług, zapożyczać się, stawać się dłużnym, zobowiązanym'

dłżiti: ~ pol. dawne *dłużyć dłużyć* 'zaciągać dług, pożyczać u kogo' (SJP PAN) od XVI w. (w XVI w. 'być dłużnym komu w czym', SP XVI IBL), 'obciążać kogoś długiem, zadłużać' (SW z Fredry, stąd SJP PAN, L. bez przykładu, dziś dial. np. sli. *dłżec dłżęq* : *dłżęq dłżęi* 'obciążać długami', Lorentz PW), dial. *dłużyć kogo* 'udzielać komu pożyczki, pożyczać komuś' (Karlłowicz SGP z okolic Łukowa, SJP PAN), w języku liter. dziś tylko z pref. *zadłużyć* 'obciążyć długami' (SJP PAN), dłuż. *dłużys -zym* 'być dłużnym, debere' (Muka), głuż. *dolżić -ži* 'ts.' (Pfuhl, Zeman), czes. *dlužiti -žim* 'być dłużnym, debere', *dlužiti si* 'zaciągać pożyczkę' (Přír. slov.; u Jungmanna 'v dluhy dáti někoho, dluhů nabaviti'), sła. *dłžit'* (tylko u Kálala s. v. *dłużoba*, bez definicji znaczenia);

sła. *dolžiti -žim* 'obwiniać kogoś o coś' (np. *dolžiti koga*, da je tat, Pleteršnik, SSKJ) od XVI w. (Megiser 1592 *dolžiti* 'insimulare'), dial. *dolžiti* (Tominec Črni vrh), sch. *dlužiti dlužim* 'uważać kogoś za dłużnika, upominać się u kogoś o dług' (Vuk, RSN; już w XIV w. *dlužiti* 'uważać kogoś za dłużnika'), 'uważać kogoś za winnego, winić, obwiniać' (RMat., RSN) od XVI w., 'pożyczać komuś coś, czynić kogoś dłużnym' od XVIII w. (RJAZ), też dial. w przykładzie: *Duži me za dug*, koji mu ne dugujem, i tako kvarim po nedužnu (tu prawdopodobnie w znaczeniu 'obwiniać kogoś o dług', Mažuranić Prinosi 289), bułg. *дължа́ -ѝю* aor. *дължа́х* 'być dłużnym, np. pieniądze, mieć dług' (RBKE, Gerov), przen. 'mieć, osiągać coś dzięki komuś, czemuś, zawdzięczać coś komuś', *дължа́* да pot. 'jest konieczne, trzeba aby' (RBKE), maced. *должи* 'być dłużnym, np. pieniądze, mieć dług', 'zawdzięczać komuś coś, być zobowiązanym' (RMJ, MRS);

ros. dial. *должѣть -жѣ -жѣиуъ* 'być dłużnym, mieć dług' (SRSO, SRNG, SAR), 'dawać zaliczkę' (SRSO Dop.), przestarz. 'zobowiązywać kogoś czymś, одолжѣть кого чем-либо' (SIAN). ~

dłżiti się: ~ pol. dziś tylko z pref. *zadłużyć się* 'narobić długów, zaciągnąć długi' (SJP PAN), przestarz. *dłużyć się* 'zaciągać dług, zadłużać się, zapożyczać się' (SJP PAN, SW, SWil., L. z Kn.) od XVI w. (SP XVI IBL, też dial. *dłużyć się* 'długi zaciągać', Karlłowicz l. c.), z pref. np. *nadłżęz sa, uodłżęz sa, zadłżęz sa* 'zadłużyć się, obciążyć się długami' (Lorentz l. c.), dawne z XVI i XVIII w. *dłużyć się* komu 'stawać się komu dłużnym, winnym, obowiązany' (L., SP XVI IBL), dłuż. tylko z pref., np. *předlužys se, zadlužys se* 'obciążyć się długami' (Muka), głuż. z pref., np. *předolžić so* 'zadłużyć się nadmiernie' (Pfuhl, Zeman), czes. *dlužiti se* 'wypożyczać sobie coś u kogoś, zaciągać długi' (Přír. slov., Jungmann), stczes. *dlužiti se -žu se -žis se* 'zaciągać pożyczkę' XV w. (Gebauer Sl.), sła. dial. *dłžit' sa* 'robić długi, zaciągać pożyczki' (SSJ, Kálal);

sł. przestarz. *dołžiti se* 'zadłużać się, zaciągać długi' (SSKJ), sch. *dūžiti se* 'robić długi, brać pożyczki, zadłużać się' (RSAN, RMat., też u Vuka z Dubrovnika) od początku XVIII w. (RJAZ), dial. czakaw. *dūžiti se dūžiš se* 'ts.' (Jurišić Vrgada), dawne z XVIII w. *dūžiti se* 'brać na siebie obowiązek, zobowiązywać się' (np. Znaj da se *dūžiš* zapaljivati sviće u crkvi), wyjątkowo w XVI w. w jednym przykładzie 'obwiniać się' (Dobar človek naj prvo sam sobe potvara i *dūži se*, po tom iskrnjega svoga ispitati ima, RJAZ), cs. *odlžiti se* 'mutuum summere' XVI w. (Miklosich LP), bułg. *dołžiti se* 'należy z wdzięczyć, z wdzięczyć się' (RBKE), maced. *dołžiti se* 'ts.' (RMJ); ros. z pref. przestarz. i pot. *odolžiti se* - *žsúť se* - *žsúť se* 'zapożyczyć się, zaciągać dług, pożyczkę' (SSRJ, SAR), stokr. XVII w. *dołžousa* 'aes alienum conflo, contrago' (Slavynecckij Leks. 444), *odo(ł)žitisem* 'debituiri' (ib. 152). ~

Denominativum od *dłgъ*, o budowie p. I 57.

W. N. — T. Sz.

dźe *dłža dźe* pld. 'winny, dłużny, debens'

~ cs. XI w. *dlžь* adi. 'debens' (Miklosich LP s. v. *dlžь*). ~

Adi. od *dźiti*, o suf. *-ь* w derywatach dewerbalnych p. Brodowska-Honowska SPS 42. Por. *lžь*. F. S.

dźba 'dług, zadłużenie'

~ czes. przestarz. *dlužba* 'dług' (Přír. slov.; z czes. w głuź. *dołžba* 'ts.', Pfuhl), śl. dial. *dlžba* 'ts.' (Kálal s. v. *dlh*);

ros. *dołžbá* 'dług, zadłużenie' (Dal).

Na wyraz ten wskazują też liczne derywaty: 1. stpol. XV w. *dlužebnik* 'dłużnik, debitor' (Słownik stpol.: 1 przykład; SW bez dokumentacji); 2. sch. przestarz. *dūžbeni* 'odnoszący się do długu' (RSAN), tylko u Stulicia *dūžben* 'ts.' oraz *dūžbina* 'credita nomina' (RJAZ);

3. rus.-cs. *dlžьbitь* = *dlžьbitь* 'dłużnik, debitor' od XI w. (Srezn. I 758 i III Dop., Miklosich LP). ~

Por. z suf. *-oba* (p. I 61—2): śl. *dlžoba* 'dług' (SSJ, Kálal, Jungmann), *dlužoba* 'ts.' (Kálal z Kotta, Jungmann).

Nomen actionis od *dźiti*, o suf. *-ba* p. I 61—2.

T. Sz.

dźbka *dłžbka* dem. od *dłgъ*

~ pol. dawne od XVI w. *dlužek* - *ška* dem. od *dlug* (np. *dlužki* popłacić; maluczki, nędzny *dlužek*, SP XVI IBL; u L. też z XVIII w.), dziś dial. kasz. *dlužk* - *k^u* (dem. do *dlug*) 'mały dług' (Lorentz PW), czes. dawne *dloužek* (: *dlužek*) - *žku* (Jungmann), stczes. *dlužek* - *ška* dem. do *dluh* (Gebauer Sl.), śl. tylko *dlžtek* dem. do *dlh* (SSJ; o tym typie p. Horecký Slov. lex. I 166); sch. dial. *dūžak* *dūška* dem. do *dūg* (RJAZ z Braču, np. Igrati u *dužak*, dati u *dužak*; stađ RSAN);

ros. *dołžók* - *žká* (dem. i hip. od *dołg*) 'niewielki, nieważny dług' (SSRJ, SIAN, Dal), ukr. dial. *dožók* - *žký* dem. od *dož* (Hrinčenko) od XVIII w. (Tymčenko), brus. dial. *dožók* - *žký*, *dažók* dem. od *daž* (Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Por. 1. dem. z suf. *-it'ь* (p. II 55—60): sł. *dołžid* (też *dołžček* - *čka*) dem. od *dōlg* (Pleteršnik), sch. wyjątkowe *dūžie* - *čá* (: *dūžie* - *čá*) dem. od *dūg* (RSAN);

2. dem. z suf. -ьсь (p. I 100): bułg. *дължѣу* (dem. do *дълг*) 'mały dług' (Mladenov BTR).

O suf. -ькз w funkcji tworzenia dem. p. I 93.

T. Sz.

ḍḷżnica 'mająca dług, dłużniczka, debitrice'

~ pol. przestarz. *dłużnica* 'mająca zobowiązanie do świadczeń, zwykle pieniężnych, na rzecz wierzyciela, mająca dług, dłużniczka, debitrice' (L., SJP PAN), dziś dial. kasz. *dł̣żnica*, *dłużnica* 'ts.' (Lorentz PW, Ramułt), głuź. *dołżnica* 'debitrix', czes. *dlužnice* 'ts.', sła. rzadkie *dłżnica*, stśła. *dłżnicē*, *dlužnicē* (Ryšánek Žil. kn.) 'ts.';

sł. *dołżnica* (też dial., Tominec Črni vrh) 'debitrix', sch. *důžnica* 'ts.' od XVI w. (RJAZ), przestarz. 'skrypt dłużny' (RSAN), bułg. *дължница* 'debitrix' (RBKE, Gerov);

ros. *должница*, dial. *должница* 'debitrix' (SRNG: Perm), ukr. dial. *дóвжниця* 'ts.' (Żel.), brus. *даўжница* 'ts.' (BRS). ~

Od *dł̣żnъ* z suf. -ica, f. do *dł̣żnikъ*, o budowie p. I 98—9.

W. N.

ḍḷżnikъ *dł̣żnika* 'ten, kto zaciągnął dług, debitor', 'ten, kto udzielił pożyczki, wierzyciel, creditor', dial. zach. i pld. 'ten, który zawinił, winowajca'

~ pol. *dłużnik -ka* 'ten, kto zaciągnął dług, zobowiązanie pieniężne, debitor' od XV w. (też dial., np. *dużnik*, *dłużnik* *dłżnik*, *dużnik -ka*, Lorentz PW, Sychta SK, Ramułt, Szymczak Domaniewek, Olesch Sankt Annaberg), przestarz. 'ten, u kogo zaciągnięto dług, wierzyciel, kredytor' od XV w. (w obu znaczeniach powszechne i w XVI w., ale częściej, podobnie jak i w XV w. 'ten, kto zaciągnął pożyczkę', SP XVI IBL), połab. *duznajcē* nom. pl. 'dłużnicy, winowajcy' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 127—8), dłuź. *dłużnik -ka* 'mający dług', głuź. *dołżnik -ka* 'ts.', dial. *dłużnik* 'winowajca' (Michalk Neustadt), czes. *dlužník* 'mający dług, debitor' od XIV w. (dziś też 'mający moralne zobowiązanie wobec kogoś', lud. 'wierzyciel, creditor' już stczes. od XV w., stczes. też 'winowajca' od XIV w. (Gebauer Sl., Novák SlHus, Flajshans Klaret), sła. *dłžnik -ka* 'ten, kto ma dług, debitor' (już stśła. *dłžnik*, *dlužnik*, Ryšánek Žil. kn.; powszechne w dial. np. *dłžnik*, *dłużnik*, *dłużnik -ka*, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava, Sipos Bükk-Gebirge, Kálal), 'mający zobowiązania wobec kogoś' (SSJ);

sł. *dołžnik -ka* 'mający dług, debitor' (już w XVI w. *dołžnik* 'ts.', Megiser 1592), 'mający zobowiązanie wobec kogoś' (Pleteršnik, SSKJ), dial. *dužnik* (Tominec Črni vrh), sch. *důžnik* *dužníka* (w starej postaci typu *dlyžnikъ*, *dłžnik* zapisywane jeszcze do XV w.) 'mający dług, debitor' (też u Vuka) od XIV w. (dziś też 'mający zobowiązania'), od XIV w., a dziś dial. (też u Vuka) 'wierzyciel, creditor' (RJAZ, RSAN), dawne XVII—XVIII w. także 'grzesznik', wyjątkowo w XVI w. 'winowajca' (RJAZ), dial. *dužnik -ikā* (Jurišić Vrgada), scs. *длѣжникиѣ* 'mający dług, debitor', 'winowajca' (SJS), bułg. *дължник* 'ts.' (RBKE, Gerov, też dial., Stojkov Banat), maced. *должник* 'ts.';

strus. *длѣжникиѣ*, *длѣжникиѣ*, *долѣжникиѣ*, *должникиѣ* 'mający dług, debitor' od XI w., 'wierzyciel, creditor' od XI w. (Srezn.), ros. *должник* *должника* 'mający dług, debitor', przestarz. i dial. 'wierzyciel, creditor' (SSRJ, SRNG, z XVII w. Comakion Mang.; też w formie *должник*, Opyt Dop.: Psków, stađ i SRNG), ukr. dial. *дóвжник* *дóвжника* 'mający dług, debitor' (SUM, Hrinčenko; u Żel. *дóвжник* 'ts.'), stukr. *должникъ* 'ts.' XV—XVIII w., *дóвжникъ*

XVII—XVIII w. 'ts.', XVII w. 'wierzyciel, creditor' (Tymčenko), brus. *даўжнік даўжнік* 'mający dług, debitor' (BRS). ~

Substantywizowane adi. *дłużniko*, o suf. *-iko* p. I 90. Por. pol. z XVI w. *dłużnik*, ten, któremu *dłużno* 'należy się' (u L. z Reja).

Meillet Ét. 338, 438.

W. N. — T. Sz.

dłużnina pld. 'dług, debitum'

~ sch. dial. *dużnina* 'dług, debitum' (RSAN), bułg. dial. *длъжнина* 'ts.' (Gerov Dop., np. *Плати ми дължината*). ~

Skonkretyzowane abstractum od adi. *дłużniko*, o suf. *-ina* p. I 120—1. T. Sz.

dłużnost 'dług, zadłużenie; obowiązek, powinność, zobowiązanie, quod debetur' ~ pol. dawne XVI w. *dłużność* 'dług' (SP XVI IBL: 1 raz), 'dług, zadłużenie, powinność' (L. z XVIII w., stąd czes. u Jungmanna *dłużnost* 'ts. '), dial. kasz. *dłużnosc*, *dużnosc* 'powinność' (Lorentz PW), dłuż. *dużność* 'powinność, obowiązek' od XVI w. (Muka), głuż. *dołużność* 'zobowiązanie płatnicze' (Zeman);

sł. *dołużnost* 'powinność, obowiązek' (Pleteršnik, SSKJ, też dial., Tominec Črni vrh), 'funkcja, obowiązek służbowy' (SSKJ), sch. *dužnost* 'obowiązek, powinność' od początku XVI w. (wyjątkowo w XVI w. też w starej postaci *dłēnost*; u Vuka dial. z Wojwodiny 'officium'), 'praca, zajęcie, obowiązki służbowe' (RSAN, RMat.), bułg. *длъжност* 'stanowisko służbowe, urząd, posada', przestarz. (też u Gerova) 'obowiązek' (RBKE), dial. *длъжност* 'obowiązek' (Stojkov Banat), maced. *должност* 'obowiązek, powinność', 'stanowisko, urząd, posada' (RMJ, MRS);

ros. *должность* 'posada, stanowisko, urząd', przestarz. 'obowiązek' (SSRJ, SRJ, SIAN), dial. *должность* 'sprawa, interes' (SRNG). ~

Abstractum od *dłużniko* z suf. *-ost*.

S. S. — W. N.

dłużny *dłużna* *dłużno* 'odnoszący się do długu, związany z długiem, qui ad debita pertinet' (w tym znaczeniu przede wszystkim zach. i pld.), 'taki, który ma do spłacenia zaciągnięty dług, winien coś komuś, zobowiązany do zwrotu długu, pożyczki, qui debet, debens' (zwykle w funkcji orzecznikowej w połączeniu z vb. *byti*: *dłużny*, *dłużnu byti*), 'należący się komuś, należny, należyty, ten, co ma być spłacony, debitus', przen. 'taki, który ma obowiązek odwzajemnienia się, zobowiązany moralnie do czegoś'

~ pol. *dłużny* 'taki, który ma do spłacenia zaciągnięty dług, pożyczkę, winien', 'taki, który ma obowiązek odwzajemnienia się, zobowiązany do czegoś' (tylko w funkcji orzecznikowej, np. *jestem dłużny*, *jest dłużny*) od XV w. (stpol. XV w. *dłużny*: *dużen* 'zobowiązany do zwrotu długu; zobowiązany do wykonania pewnej powinności', 'należący się komu, qui alicui debetur'; por. dawne z XVI—XVIII w. *dłużno* 'należy się spłata, zwrot pożyczki', SP XVI IBL, Kn., L.), w tych samych znaczeniach *dłużny*, *dużen* powszechne w dial., np. *пүн ми jest ... dužyn* (Olesch Sankt Annaberg), kasz.-śl. *uon me je ... dlužni, dlužni, dlužni*; (Sychea SK, Lorentz PW), *byu* mu ješće ... *dužny* (Szymczak Domaniewek), w XVI w. także we frazach typu długu mi *jest dużen*; *dużen* za dług (SP XVI IBL); 'związany z długiem, dotyczący długu, stanowiący dług, obciążony długiem, qui ad debita pertinet' od XV w. (SJP PAN, Słownik stpol., SP XVI IBL, L.), dłuż. *dużny* 'winien' (Co som tebe *dužny*?, Muka), głuż. *dołużny* 'ts.', np. *dołużny być* 'być winnym, dłużnym', *dołużny list* 'skrypt dłużny' (Zeman, Pfuhl), czes. *dlužný*

i *dłużen* (někomu něco, za něco) 'taki, który ma do spłacenia dług, np. pieniądze', 'pożyczony, wypożyczony, nie zapłacony' (np. *był ... dłużen*, dial. *był dłużen*, co je *dložné*, Bartoš DSM), 'powinien, zobowiązany moralnie' (w tym znaczeniu od XIV w., Gebauer Sl.; Novák SlHus: *byla jest dlužna* 'miała obowiązek'), sła. *dlužný*, w funkeji orzecznikowej *dłžen* (dial. też *dłużen*, *dłużni*, stare *dlužný*, Kálal, Sipos Bükk-Gebirge, Habovštiak Orava, Ryšánek Žil. kn.) 'mający do spłacenia dług, obowiązany zapłacić' (Ostal mi *dłžen*; kol'ko *sme* jej *dłžni*?; *bol* *dłžen*; stare zaś by jemu *dłžen byl*, *jestli* jemu *dłžen*, Ryšánek l. c.), 'zobowiązany moralnie wobec kogoś', 'należący się komu, należny' (Sedliak ma trápil, aby som mu vrátil *dłžné*, SSJ);

sła. *dólžen -žna* (też dial., Rigler Notr.) i *dołžán -žná* (SSKJ: *dołžán dólžna*, dial. *dužán*, Tominec Črni vrh) 'taki, który ma do spłacenia dług' (Koliko *sem* ti *dołžen*?, *Dołžen* mu je za delo, Pleteršnik, SSKJ, też dial., Tominec l. c.), 'taki, który nie został zapłacony, nie wyrównany' (vrniti *dołžno* vsoto, SSKJ), 'zobowiązany moralnie do czegoś', 'należący się, należny' (*dołžni* delež; *dołžno* spoštovanje), dawne XVI w. *dołžan* 'winien, sons', *dołžna* służba 'officium debitum' (Megiser 1592), sch. *dužan dužna dužno*: *dužni -nā -nō* (do XVI w. spotykane jeszcze w postaci z -l-, np. z XIII w. *dložny*) 'taki, który ma dług do spłacenia, winien, qui debet' od XIV w. (np. *Dužan sam* stotinu groša, Vuk, z XV w. *Vas dlj ki mi je dužan*; *Što je duožan* dužnikom, RJAZ), dial. *dužan dužná dužno*, np. Nisi mu *dužan* ni o šta (Jurišić Vrgada), 'mający obowiązek wobec kogoś, mający coś spełnić, wykonać' (por. przestarz. *dužno* i *dužno* 'obavezno, nužno; opravdano' od XIV w.: RJAZ s. v. *dužno* 'po dugu, zakonito, pristojno', por. RSAN) od XIV w. (np. *biti dužnu* 'debere'; *Što su dužni* sinovi roditeljem?; stąd dial. 'taki, który kogoś zranił lub zabił i według prawa zwyczajowego winien jest zadośćuczynienie'), 'winien, sons' od XVI w. (Da je *dłžan* muke večne, XVI w.), 'ten, co ma być spłacony, nie wypłacony' (RSAN), scs. *длъжныи* 'winien, powinien, zobowiązany', *длъжныи быти* 'być zobowiązanym, być powinny, debere, reum esse', cs. *мы дължныи есмъ смрти* 'rei sumus', 'należący się komu, powinny, należny, debitus' (*женѣ моужѣ дължноуо любевѣ да въздають*, SJS), z XV w. *длъжно* 'według zasług, digne' (SJS), bułg. *длъжен -жна -жно* 'taki, który ma do spłacenia dług' (Стоян ми е *длъжен* сто гроша и две крини жито; też dial., np. Нікуму ни *іе дължин*, Stojkov Banat, Gerov, Mladenov BTR), 'kto ma wypełnić jakiś obowiązek, zobowiązanie' (*Длжени сме* да почитаме родителите си, RBKE), dial. *длжно* 'dług': Имам *длжно* да вада (Ivanov SNU XXXVIII 110: Botevgradzkie, stąd też BER I 455 w formie *длъжно* 'pieniężny dług'), już śrbułg. *длъжное* 'to, co należy oddać, dług' (Kronika Manasa), maced. *должен -жна* 'mający dług, winien coś' (Тој е *должен* многу пари), 'zobowiązany, mający obowiązek' (*должен* да стори нешто);

stirus. *длъжныи*, *длъжныи*, *должныи*, *должныи* 'debens, debitor' (*колыцъмъ долженьи еси; аже кто многымъ долженьи боудеть*), 'zobowiązany, winien' (*еже дължныи бѣхомъ сътворити сътворихомъ*), 'należny, należyty' (por. *длъжно*, *длъжно* 'odpowiednio, tak jak należy' już w XI w.), 'grzeszny' (Srezn.), ros. *длъжный* 'należyty, należny, odpowiedni' (SSRJ; *длъжен -жна -но* i -но, dial. *должон -жна -жно*, SIAN, SRSO; por. *длъжно* 'należy, powinno się', *должно* быть 'prawdopodobnie, widocznie, chyba', dial. *должно* 'ts.', *длъжное* 'dług', archang. *должное* 'cudze, pożyczone', Dal, SRNG), przestarz. 'obowiązany, zobowiązany, mający obowiązek', 'mający do spłacenia jakiś

dług, zobowiązanie pieniężne lub inne' (też dial. *должный* 'mający dług', *должник* -бо 'dłużnik', SRNG; dawne *должной человек* 'ts.', *должные люди* 'dłużnicy', Comakion Mang.), dial. *должён-на-но* pr. *Должон* получать уж пенсию; *Должон быть* дождь (SRSO), ukr. dial. *довжний* 'winien, powiniem' (Żel., Kuzela-Rudn.; u Żel. też *довжон*, pr. я *довжон* 'muszę, powiniem'), stukr. *должны* 'dłużnik' XV w., 'winien, pr. pieniądze' (есмы *должны* *однеу тысяю роулевъ*) XV—XVIII w., 'należny, należący się' XVII—XVIII w., *должно* 'dług, pożyczka' XVII w. (Tumčenko), brus. dial. *дѣжын* 'powiniem' (Bjałkevič Mohylew). ~

Por. 1. wskazujące na prapostać *длѣн*'ы: głuź. dial. *dołžni -nja -nje* 'winien' (Pfuhl), czes. *dlužní* 'odnoszący się do długu' (*dlužní* úpis, list itp., Přír. slov., SSJČ, Jungmann), stczes. *dlužní* 'ts.' XVI w. (Gebauer l. c.);

2. *dlgovъ*: głuź. *dołhový* 'odnoszący się do długu' (Pfuhl), czes. *dluhový*, pr. břemeno *dluhové* (Přír. slov.), sła. *dlhový* 'odnoszący się do długu' (SSJ), sła. *dołgoven -vna*, pr. *dołgovna* knjiga (SSKJ), ros. *долговой*, pr. *долговые* деньги (SSRJ, SIAN, Dal, już w. XVIII w., p. Comakion l. c.).

Adi. z suf. -ынъ od *dlgъ*. Widać też wyraźną (zapewne jednak sekundarną) motywację przez verbum *dlžiti*. W. N. — T. Sz.

дл'баць *dl'bača*: zach. i pld. **dołbaць** *dołbača* 'kto dłubie, draży, wydraża np. czółna, koryta', 'narzędzie do drażenia, dłubania, dłuto'

дл'баць: ~ pol. *dlubacz* 'pracownik skupiający uwagę tylko na rzeczach drobnych', 'powolny pracownik', dawniej, XVI—XIX w. 'ten, który draży, żłobi np. koryta, czółna' (SP XVI IBL, L.), w SW także 'rodzaj dłuta', stpol. XV w. też NO *dlubacz* (SSNO), czes. przestarz. *dloubač, dlubač* 'kto wydraża np. koryta', 'drzeworytnik, pieczętkarz', 'szperacz', też jako nomen instrumenti 'dłuto' (Jungmann);

sła. *dołbáč -áča* 'dłuto do wydrażania', sch. *dùbáč -áča* 'dłuto do wydrażania', 'kto zajmuje się drażeniem; kto wykonuje płaskorzeźby' (RSAN, Vuk);

ukr. dial. *dośbáč dośbáčá* 'kto dłubie, wydraża', 'kto stale mówi jedno i to samo' (Hrinčenko), dial. też 'dzieciół' (Hrinčenko, Żel., KDA m. 15: *doj'báč, dybáč*, Lysenko SPH). ~

dołbaць: ~ czes. *dlabač -če* 'rodzaj dłuta' (Přír. slov.), stsla. NO *dlabač* (Ryšánek Žil. kn.);

maced. *dlabač* 'kto wydraża, dłubie', 'rzeźbiarz' (RMJ). ~

Nomina agentis z suf. -ač od *dl'bo delti, dołbiti dołb'č*. O budowie p. I 102.

Por. też *dl'bakz* i *dl'byč*. M. Ś.

дл'бацька 'narzędzie do dłubania, wydrażania, dłuto'

~ pol. od XVII w. *dlubaczka* 'narzędzie do dłubania, żłobienia' (SJP PAN, L.), w dial. jako nomen actionis 'dłubanina, drobna robota; lenistwo, próżniactwo' (Młpol., Karłowicz SGP, Kuczała PSM), czes. stare *dloubačka* f. do *dloubač* (Jungmann);

sch. przestarz. *dùbačka* 'motyka do wykopywania kamieni' (u Mikalji i Stulicia: 'ligo lapidibus eruendis');

ukr. dial. *dośbáčka* 'wykałaczką' (Żel.). ~

Por. ponadto czes. *dlabačka* 'rodzaj dłuta', 'specjalna flisacka siekiera', sła. *dlabačka* 'narzędzie do wydrażania'.

Nomen instrumenti z suf. -ač-ьka od *dl'bo delti, dl'bati*. Zob. *dl'baць*. M. Ś.

dł'badło : pld.-wsch. dł'bidło : pln. **dolbadło** 'narzędzie do dłubania, drażenia, rodzaju dłuta', dial. wsch. (dł'badło, dł'bidło) też 'dzieciół, Picus' ('kto wydrąza, dłubie')

dł'badło : ~ głuź. *dypadło* 'narzędzie do nacinania, wyzłabiania, wydrążania' (Pfuhl);

bułg. dial. *длѣало* 'dłuto' (Gerov);

ukr. *досѣало* 'narzędzie do dłubania' (SUM), dial. 'ten, kto dłubie, draży; dzieciół, Picus' (Hrinčenko, Żel.), brus. *дзѣѣала* n. 'dłuto', przen. 'głupiec, bałwan' (BRS). ~

dł'bidło : ~ sle. *dolbilo* 'narzędzie do dłubania, rodzaj dłuta', sch. dial. *dùbilo* 'wydrążony pień do doprowadzania wody' (Vuk, RSAN);

ros. dawne *долбуло* 'dłuto' (Dal, SSRJ: 1704 r.), dial. 'dzieciół, Picus' (SRNG: Syberia), 'przedsiębiorczy, pragnący się dorobić człowiek' (SRNG: Archangielsk). ~

dolbadło : ~ czes. *dlabadlo* 'narzędzie do drażenia drewna, kamienia, rodzaj dłuta' (Přír. slov., Jungmann, już w XVI w., Gebauer Sl.), sła. *dlabadlo* 'szerokie dłuto do drażenia' (SSJ);

ukr. *долобало* 'narzędzie do dłubania' (Smal'-Stocckij Sl V 29). ~

Nomina instrumenti (wtórnie też nomina agentis) od dł'bati, dł'biti, dolbati, o suf. -dło p. I 113—4. W. B. — M. Ś.

dł'bakz dł'baka pln. 'kto dłubie, wydrąza', 'dzieciół, Picus'

~ pol. dial. (kasz.) *dłebák* 'dłuto' (nomen instrumenti, Sychta SK I 218), głuź. *dolpak* 'dziadek do orzechów' (Zeman), *dypak*, dial. także *doupak*,

dupak, *dumpak* 'sójka; dzieciół, Nussacker, Baumacker' (Sorb. SA III m. 25), sła. dial. *dłubak* 'kto pomalu, niemrawo pracuje' (Buffa Dlhá Lúka);

ukr. dial. *досѣак* 'dzieciół' (Dzendzelivskij Zakarp. II m. 127, KDA m. 15: *досѣак*). ~

Por. też ros. dial. *долбачуть* -чу 'powtarzać stale jedno i to samo, mówić stale o tym samym', 'mozolnie kuć, wkuwać na pamięć', 'bić' (SRNG).

Nomen agentis (> instrumenti) z suf. -akz do dł'bq *delti* (dł'ti), dł'bati.

O suf. -akz zob. I 89—90.

Por. też dł'bačь i dł'bęчь. M. Ś.

dł'banzka zob. dł'benzka

dł'banьсь zob. dł'benьсь

dł'bati dł'b'q (dł'bq) : dł'bajq 'przy pomocy ostrego narzędzia np. dłuta robić nacięcie, a następnie przez drażenie robić otwór, dziurę, wyzłobienie; obrać, ciosać drzewo, kamień; kopać, ryć', 'dziobać, wydłubywać coś dziobem, o ptakach', 'odrywać coś od całości, np. kamień od skały, liście od łodygi', przen. 'długo, mozolnie pracować nad czymś; robić coś powoli, opieszale, guzdrać się', 'grzebaniem, gmeraniem dochodzić, dostawać się do czego', 'nie dawać komu spokoju, niepokoić kogo, dokuczać komu, dręczyć kogo'; dł'bati *doltomь* 'drażyć, wydrązać dłućem', dł'bati *dirq*, *děrq* (jamq) 'wydrązać, wykopywać dziurę, jamę', dł'bati *drьvo*, *kamєнь* 'drażyć drzewo, kamień; drażyć w drzewie, w kamieniu', dł'bati *koryto* 'wydrązać, robić koryto' dł'bati sę 'grzebać, gmerać w czym; drapać się, skrobać się; dostawać się dokąd, dochodzić do czego', przen. 'robić coś długo, powoli, guzdrać się'

dł'baty: ~ pol. *dlubać dlubię* 'za pomocą jakiegoś narzędzia drażyć, złobić, ryć', 'grzebać, gmerać w czym' od XVI w., już w XV w. *dlubanie* 'fuga, wyzłobienie' (Słownik stpol.), lekceważąco 'zajmować się czym, majstrować przy czym, robić co powoli, precyzyjnie', dial. np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 85, Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork 'drażyć w drzewie otwór przy pomocy dłuta', 'wydrażać, wygrzebywać coś dziobem, o ptakach', 'wolno, powoli, opieszale robić; źle gonić (o psie myśliwskim)', 'łuskać rośliny strączkowe', por. u L. *dlubać* co 'jedząc obierać': dłuź to skrzydełko (z Troca), stpol. od XV w. 'rzeźbić', w XVI w. 'dziobać' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dial. też *dyubió* te *żuri* v desce *dywitym* 'drażą dłućem dziury w desce' (Górniewicz o. c.), dłuź. *dlupaś* (: *dlupaś*) -*pju* : dial. -*pam* 'złobić, wydrażać otwór, dziurę; złobić wydrażać czymś ostrym np. dziobem, dłućem, pazurem; drażyć przy pomocy dłuta, wyciosywać', 'skubać, rwać, zdierać palcami', por. np. łompuchowe łopena *dłypju* 'obrywam liście szczawiu' (Muka), gluź. *dobac -bam* 'drażyć, wydrażać, dlubać' (Zeman), *dotpac -pam* 'kłuć, wydrażać dłućem' (ib.), *dypac -pam* (o postaci tej p. Muka HLF 128) 'dziobać, wyzłabiać dłućem', u Pfuhla też np. *dšeru dypac* 'wydrażać dziurę', czes. *dloubati -bám* : -*bu -beš* 'grzebać, dlubać w czym; szturchać coś; niepokoić kogo, dokuczać komu', 'wytrwale, usilnie nad czym pracować', arch. *dlubati -bu* : -*bám* 'drażyć, dlubać, grzebać' (Přir. slov.), dial. *dlubat* : *dlubać* 'drażyć, dlubać', 'niepokoić kogo' (Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Gregor Slav. buć.), por. też *dlatat dtru* 'drażyć dziurę', stczes. *kamenie dlabá, dřěvo dlabá* 'obrabia, ociosuje kamienie, drzewo', sła. *dlat* -*be* 'szturchać, trącać, uderzać', u Kálala 'drażyć, wydrażać, wydłubywać', dial. *dlubat* : *dlubac* -*bju* 'ts.; grzebać np. w ziemi', 'szturchać, trącać, uderzać', 'majstrować przy czym; robić co powoli, guzdrać się' (SSJ, Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge), *dlatat* 'tvor do dreva' 'robić, drażyć dziurę w drzewie';

sła. dial. *dłbati -bam* 'drażyć, dlubać; kopać, ryć; kłuć' (Pleteršnik), *dłbsti z dletom* 'drażyć, wydrażać dłućem', *dłbsti les* 'drażyć drzewo', *dłbsti kameněke* iz zidu 'wyciągać, wydobywać kamienie ze ściany', sch. u Stulicia *dubati dubam* 'drażyć, dlubać' (R-JAZ), dial. *dłbat* : *dlubac* 'kopać ziemię' (HDZ I 156: Susak), *dłbat* 'drażyć, wydrażać, dlubać, złobić' (Tentor JF V 204: Cres), *dúběm rupu* 'drażę otwór, dziurę', *jamu dúbí* 'draży jamę', *dúbao je kamen* 'drażył w kamieniu', *vodopad dúbě svoje korito* 'wodospad draży swoje koryto', *kad se dúbě korita* 'kiedy wydraża się koryta', bułg. *дълбаа -баау* 'drażyć, złobić, dlubać w drewnie, kamieniu w celu zrobienia otworu, dziury, fugi itp.; kopać, ryć w ziemi', dial. *длѣбам (длѣбам)* 'drażyć, złobić, robić dziurę, otwór', np. Gerov, BDial. III 58: Ichtiman, przen. u Gerova 'natarczywie żądać czego, niepokoić kogo, aby uzyskać co od niego; dokuczać, męczyć, dręczyć', *длѣбѣ дѣрѣоту* 'draży drzewo' (Stojkov Banat);

strus. *длатом съдѣлѣе* 'dłućem wydrażył' (Srezn.), ros. dial. *долбать -баю* 'drażyć dłućem; robić otwory, dziury przez nacinanie i drażenie np. drewna', 'uderzać dziobem, dziobać, o ptakach; uderzać, tłuc' (Dal, SRNG np. nowogrodzkie, pskowskie, twerskie), ros. *долбить долотом* 'drażyć dłućem', *дырки долбать* 'robić, drażyć dziury', *долбит камен* 'draży kamień', *долбил дерево, деревья* 'drażył drzewo, drzewa, o dzieciotle', *корыто долбать* 'wydrażać koryto', ukr. *додбати -баю* 'uderzając po czymś, drażąc w czymś robić otwór, zagłębienie; odrywać, odłamywać kawałki od głównej części', 'dziobać, o ptakach; rozbijając dziobem', 'obrabiać, drażyć, wydłubywać dłućem, siekierą środek czego', przen. pot. 'długo i uparcie dobijać się do celu; nie-

ustannie i dokuczliwie powtarzając to samo, dopominać się o coś; ślezczeć nad czymś, powtarzać w koło, dial. też 'grzebać, dłubać np. w nosie' (Hrinčenko), przen. 'mówić wiele nadaremno' (Zel.), *довбати ямку* 'drażyć dziurkę, jamkę', *вода довба камінь* 'woda draży kamień', *дятлі довбають дерева* 'dzięcioły drażą w drzewach, wydrażają drzewa', (он) *довбає коритце* '(on) wydraża, robi korytko', brus. dial. *даўбать* 'silnie uderzać czymś ostrym; uderzać dziobem, dziobać, wydziobywać' (Rastorguev Brjansk), por. też brus. *дзяўбаны* (nagłos pod wpływem *дзюбаць* 'dziobać, wydziobywać, o ptakach; uderzać, drażyć') 'ts.', dial. także 'pić, jeść', 'robić coś powoli; wykonywać zmuśną, jednostajną pracę' (Jurčanka Mscisl.), *дóлатам дз'аўбýу' дзірк'у, дрóлатом выдз'бýбайуу' дз'уру* 'dłutem drażą otwory, dziurki, dłutem wydrażają dziurę' (Sejaškovič Grodno). ~

dł'batī se: ~ pol. *dłubać się* 'gmerać, grzebać się' od XVI w., 'robić coś powoli; lenić się, ociagać się w pracy', też dial. np. Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, dawne 'drapać się, skrobać się np. po głowie', 'drapać się z trudem, powoli dostawać się dokąd' (L., Reczek SDP), głuź. *дыраць со* 'wykluwać się z jajka, wylęgać się', czes. *dłoubati se* 'szperać, gmerać w czym; ślezczeć nad czym', 'guzdrać się, zwlekać';

bułg. *дълбáя се* pass. do *дълбáя* 'dostawać się w głąb czegoś, grzebać się', u Gerova też 'drapać się, skrobać się';

ukr. *довбáтися* 'grzebiąc, ryjąc doszukiwać się czego, dochodzić do czego', 'zajmować się zmuśną pracą; robić coś długo, powoli albo nieumiejętnie; guzdrać się, marudzić'.

Iter. do *delti* *dł'bq* o budowie zob. I 44, 47. Formy praes. *dł'bq* i *dł'b'q* (suf. -je- alternuje nierzadko z -e-) pochodzą z pierwotnego podstawowego *delti* *dł'bq*. W. S. — F. S.

dł'becha, częściej dem. **dł'beška** wsch. 'pałka, drewniany młotek do pobijania, pobijak', przen. o człowieku głupim 'dureń, bałwan'

~ ros. dial. *долбѣха* 'drewniany młotek, pobijak' (Dal, SRNG: Twer), ukr. rzadkie *довбѣха* 'drewniany młotek, pałka', 'o człowieku głupim, dureń, bałwan' (SUM, Hrinčenko). ~

Dem. **dł'beška:** ~ ros. dial. *долбѣшка* 'drewniany młotek, pobijak', 'klocek, odłamek polana', 'łódka wydłubana z jednego pnia', 'dureń, bałwan' (SRNG, Dal), ukr. *довбѣшка* 'drewniany młotek, pałka', 'dureń, bałwan' (SUM, Hrinčenko, Lysenko SPH), brus. pot. i dial. *дзўбѣшка* (u Nosoviča *довбѣшка*) 'drewniany młotek, pobijak, pałka' (np. 'pałka do tłuczenia ziemniaków', Sejaškovič Grodno), 'dureń, bałwan' (BRS, Bjałskewič Mohylew, Šaternik Červ., Rastorguev Brjansk). ~

Por. ros. dial. *долбѣшуть -уу -иуиу* 'dłubać, złobić' (SRNG: Twer).

Ekspresywne nomen instrumenti od *dł'bq* *delti*, *dł'batī*, o suf. -echa zob. I 72—3. Co do rozwoju znaczenia zob. *dł'bin'a*. O znaczeniu 'dureń, bałwan' p. *dervo*. W. B.

dł'benica zob. **dł'benka**

dł'benka pld., wsch. : pld. **dł'benica** : pld. **dł'banška** : pld., wsch. **dł'banьсь** *dł'banьca* 'coś wydrażonego, wydłubanego z jednego kawałka drzewa, zwykle prymitywne rybackie czóno, łódka', rzadziej 'naczynie, koryto, beczułka, ul, łyżka'

dł'benzka: ~ sle. *dółbenka* 'prymitywne czółno wydłubane z jednego pnia' (SSKJ);

brus. dial. *даўбёнка* 'naczynie wydrążone z jednego kawałka drewna' (BRS). ~

dł'benica: ~ sle. rzadkie *dolbenica* 'prymitywne czółno wydłubane z jednego pnia' (SSKJ), sch. dial. z Dubrownika *dubènica* 'ul wydrążony z pnia drzewa' (Vuk, RSAN; poświadczony już u Stulicia, RJAZ), 'zbiornik na wodę wydrążony w nieprzemakalnej glebie, służący do zbierania wody deszczowej na terenach suchych' (RSAN). ~

dł'banzka: ~ pol. *dlubanka* 'łódź zrobiona z jednego pnia, odpowiednio wydrążonego i ociosanego' (SJP PAN), dial. *dlubanki* 'obuwie dżubane w drzewie' (Maciejewski Chełm.-dobrz.), *dlubanka* 'kłonica tylna' (MAGP I cz. II 99), *dlubanki* 'deski w wozie do gnoju, gnojówki, gnojownice' (SWil, SW bez źródła i kwalifikatora);

ukr. *dóvbánka* 'przedmiot wydłubany, wydrążony z jednego kawałka drzewa, np. czółno, drewniana łyżka' (SUM), dial. *dóvbánka* 'drewniana łyżka' (Leks. Bjul. II 78), poleskie *dóvbánka* 'wysokie drewniane naczynie cylindrycznego kształtu, bez obręczy, służące do przechowywania miodu' (Leks. Polessja 329), brus. dial. *даўбáнка* 'łódka wydrążona z pnia dębu' (BMM III 244). ~

Por. sła. ludowe *dlabanka* 'wydłubane lub wypalone naczynie z drewna': *dolbati*, p. *dolbiti*.

dł'banecz: ~ sch. dial. *dubánac -nca* (: *dubánce* n.) 'zagłębienie, dół wydrążony przez prąd wodny np. w dnie rzeki, wir' (RSAN);

ros. dial. *дóлбанец -nya* 'prymitywne czółno' (SRNG: Pskowskie). ~

Por. sła. ludowe *dlabanec* zwykle pl. *dlabance* 'trzaski, które powstają przy dżubaniu, drążeniu' (SSJ).

Por. też *dł'benzka* (partic. *dł'bi-enz* < *dł'biti*, zob.): ros. dial. *долблénка* 'naczynie wydrążone z drzewa, służące do przechowywania czegoś, np. korytko, lipowa beczulka z wstawionym dnem', 'nievelka łódka, czółno rybackie wydłubane z całego pnia, zwykle z dębu', 'ul wydrążony z drzewa', 'łyżka wydrążona z drzewa' (SSRJ, Dal, SRNG, Mirtov Don., SRSO), por. też substantywizowane partic. *дóблена* 'drążona łódka' (SRNG) i stpol. XVI w. koryta *dlubane* (SP XVI IBL).

Substantywizowane przy pomocy suf. *-zka*, *-ica*, *-ьць* (p. I 94, 98—100) partic. *dł'bi-enz* < *dł'bi* *dł'ti*, *dł'ba-nz* < *dł'biti*. O prymitywnych czółnach wyrabianych z całych pni drzewnych jako o prastarym wytworze ludzkiej kultury p. Moszyński KLS I² 682—6. Por. *đl'nz*: lit. *kélmaz* 'pień drzewa'.
T. Sz.

dł'benz f. zach., pld. 'głębina, przepaść'

~ dluž. dial. *dlumeň -ni* f.: *dlumeň -ni* 'głębina, przepaść' (o nieregularnym *-ly-* p. Mucke HLF 128);

bułg. dial. *длѣбинъ* f. 'głębina' (Gerov). ~

Może z pierwotnego **dł'b-menš* do *dł'bokz* i dalej do *dł'bo delti*. Co do budowy por. *ozmenš* w strus. *uzmenš* 'cieśnina': *ozzksz* 'wąski' (I 126). Różnica między postaciami dluž. i bułg. sprowadzałaby się więc do odmiennej realizacji uproszczenia grupy spółgłoskowej. Niepewne. Bułg. *длѣбинъ* f. może nawiązywać też do *длѣбина* (p. *dł'bina*), por. też dluž. *dlumiň -ni* f. 'głębina, przepaść'.
F. S.

dł'beška zob. dł'becha

dł'bidło zob. dł'badło

dł'bina zach. i pld. 'wydrażenie, coś wydrażonego; wydłubana, wydrażona dziura', 'głębina, głębia, przepaść'

~ czes. dawne *dlubina* 'jamka, dziurka' (Jungmann z Dobrowskiego); sło. *dobbina* 'wydłubana, wydrażona dziura', 'wnęka' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *dubina* acc. sg. *dūbinu* : *dubinu*, dial. *dumbina* (z sekundarnym *-m-* jak w *dumbok*, Skok ER I 450, por. jednak niżej *dlobina*) 'głębina, głębia; wertykalna odległość od powierzchni do dna czegoś', 'wielka odległość w czasie, dawna przeszłość' (RSAN, też u Vuka 'profunditas', poświadczone już w XV w.), bułg. *дълбинá* 'głębokość, głębia', 'dno' (RBKE), dial. *длбунá* 'głębokie miejsce' (Gerov), *дъл'бинé* 'ts.', 'odległość od powierzchni do dna, głębia' (Stojkov Banat), maced. dial. *долбина*, *длбуна* 'głębokość, głębia, głębia' (Vidoeski Kumanovo). ~

Por. 1. *dlobina*: maced. *длбунá* 'głębokość, głębia, głębia'. Tu prawdopodobnie należy i dłuż. dial. *dlymina* : *dlumina* 'ts.', por. *dlym*: *dlum*, p. *dł'bz*, *dł'bokz*. Zob. *dlobokz* : *dł'bokz*.

2. *dlybina*: maced. dial. *длбуна* 'ts.' (Vidoeski l. c.). Zob. *dlybokz* s. v. *dł'bokz*.

Z pld.słow.: rum. dial. z Banatu *dulbină* (z bułg. *дълбинá*), poza tym z substytucją rum. suf. *-oană dlboană* (Skok l. c. 450—1).

Abstractum od adi. *dł'bokz*, budowa jak w *głobina*, *soldina*, *dalina* p. I 120—1. T. Sz. — F. S.

dł'biti *dł'b'q* pld. i wsch. 'drażyć, robić otwory, zagłębienia, żłobić'

~ sch. *dūbiti dūbim* 'drażyć, dłubać np. pień drzewa', 'iść coraz głębiej; drażyć coraz głębiej' (RSAN), bułg. u Gerova *длбѣ -біиу* 'drażyć, dłubać'; ros. *долбить долбилó -біиу* 'drażyć, dłubać, żłobić; kuć; uderzać po czymś, przebijając otwory, robiąc zagłębienia', 'dziobać', pot. 'wbijać komu do głowy, powtarzać w kółko to samo; uczyć się na pamięć', brus. dial. *досбіиу -біиу* 'drażyć, dłubać ostrzem otwór, dziurę', 'powtarzać, przypominać komuś' (Nosovič). ~

Denominativum od *dł'bz*, por. też *dł'bokz*. O budowie zob. I 57. Nie można wykluczyć też przekształcenia pierwotnego iter. *dolbiti* pod wpływem *dł'batī* *dł'bijq*. W. S. — F. S.

dł'bnatъ *dł'bnata* *dł'bnato* zach. i pld. 'dłubany, wydłubany, wydrażony'

~ stczes. *dlubnatý* 'dłubany, wydłubany, wydrażony, pusty' (Gebauer Sl., Jungmann), sła. *dlubnatý* 'ts.' (Kálal);

por. bułg. *вдлбнам* 'wgłębiony, wkleśły, zapadły'. ~

Derywat od *dł'bnōti*. Por. też adi. *dł'bnaz*.

W. B.

dł'bnōti *dł'bnq* 'wydrażyć otwór, wydłubać dziurę', przen. 'szturchnąć, dźgnąć, uderzyć' pln.

~ dłuż. *dlypnus -nu* 'wydrażyć otwór; wydrażyć, wyżłobić zagłębienie, dziurę np. dłutem, pazurem', 'oderwać palcami np. liście od łądzygi', por. też *dybnus* 'popchnąć, trącić; uderzyć', głuź. *dypnyć -pnu* 'wyżłobić dłutem; dziobnąć', *dypnyć so* 'wykluć się z jajka, wylegnać się', czes. *dloubnouti -bnem*

'szturchnąć, dźgnąć', 'dokuczyć komuś, dobrać się do kogo', dial. *dtubnuć* 'wydrążyć, wydłubać', 'nie dać komuś spokoju' (Lamprecht Opava), sła. *dlbnút' -bnem* 'szturchnąć, dźgnąć', też dial. np. Káal;

bułg. dial. *длѣбнем* 'wydrążyć, wydłubać otwór, dziurę' (Umlenski Kjustendil), maced. *длабне* 'ts.';

ros. dawne *долбыть -бну* 'wydrążyć, wydłubać np. dłutem otwór, dziurę' (SSRJ z Sokołowa r. 1834), też u Dala, ukr. *дoвбнyти -бну* 'wydrążając zrobić otwór, zagłębienie; dziobnąć, wydłubać dziobem; zrobić coś przez drażnienie dłutem, siekierą'. ~

Por. nowsze intensiva: ros. *долбануть -ну* 'uderzyć mocno, stuknąć', 'wypić haustem np. alkohol' (SSRJ), dial. 'uderzyć mocno, boleśnie' (np. Słowarż Rjazan., Mirtov Don.), ukr. *дoвбoнyти -ну* 'wydrążyć; dziobnąć', 'uderzyć mocno' (SUM), brus. dial. *даўбануць* 'uderzyć mocno czymś ostrym', 'dziobnąć, o ptakach' (Rastorguev Brjansk).

Perf. do *dł'bq delti*, *dł'ti*, *dł'bati*, o budowie zob. I 44—5. W. S.

dł'bokъ *dł'boka* *dł'boko* compar. *dł'b'ejъ*, zach. i pld. **dłqbokъ** *dłqboka* *dłqboko*, pld. **dlybokъ** *dlyboka* *dlyboko* 'mający dużą odległość od powierzchni do dna; znajdujący się w znacznej odległości od powierzchni, będący daleko w dole, głęboki, profundus'

dł'bokъ: ~ dłuż. dawne XVI—XVII w. *dlyboki*, *dloboki* (o refleksach *l* w luż. p. Mucke HLF 128) 'głęboki, profundus' (Muka, Fasske Vetschau);

sch. *dubok* *duboka* *duboko* : *duboki* comp. *düblji*, w postaci *Dlyboki* Potokъ NW i NM już w r. 1330, dial. *dumbok* (RSAN; według Skoka ER I 450 z wstawnym *m* przed *b* czakaw. z Istrii i Dalmacji, w takiej postaci już w XVI w., p. jednak niżej *dłqbokъ*) 'głęboki, profundus', bułg. *дълбок* 'ts.', dial. też *дѣбок* zach. (BER I 455), również w NM, np. *Дълбок* дол, трап, път, *Дълбоки* пряслап, *Дълбока* пропасть (Kovačev Trojan 134, tenże MNGabr. 103), maced. dial. *длѣбок*, *далѣбок*, *длѣбок*, *дѣбок* 'głęboki, profundus' (Vidoeski Kumanovo 56). ~

Ze słow.: gr. NM *Δελοβορζιάνους* zapis z r. 1152 w rękopisie z XV w. = **Dylbočane* (Vasmer SG 231).

dłqbokъ: ~ maced. *длабок* 'głęboki, profundus' (RMJ), dial. *dlambók* *dlambóka* *dlambóku* 'ts.', *dlambók* čuw'ák 'skryty człowiek' (Małeckci SW), kosturские *dlambok* np. *dlamboko* more dno nema (Sl VI 649).

Na prapostać *dłqbokъ* wydają się wskazywać także dłuż. *dlymoki*, dial. *dtumoki*, *dłomoki* 'głęboki, profundus', głuż. dial. *dlymoki* comp. *dlymsy* 'ts.' (Zeman, Michalk Neustadt, Schroeder Schleife), p. też *dł'bz*, *dł'bina* (**dlymbok*?, **dlymbok*?; nie można jednak wykluczyć kontaminacji *dł'bokъ* z *glqbokъ*, por. Brandt RFV XXI 220). ~

dlybokъ: ~ serb. dial. *dlibok* 'głęboki, profundus' (Tomanović JF XVII 207), bułg. dial. *dlibók* 'ts.' (BDial. II 152: Rodopy, III 58: Ichtiman), też w NM z Rodopów np. *Dlibók* прѣслуп, *Dlibóka* пади́на (Christov Madan 181), maced. dial. *длабок* 'ts.', również w NM np. *Длабóки* Дóл, *Длабóка* Прѣслóп (Vidoeski l. c.). ~

Por. z uproszczeniem *dli-* > *di-*: sch. dial. np. kajkaw., czakaw. (Skok l. c.), sztokaw. *dibók* *dibóka*, *dibóki* *dibóka*, w NT *Diboki* potok (Elezović Kos.-Met.), również z wstawnym *-m-* *dimbok* 'ts.' (por. wyżej *dumbok*), maced. dial. *dibok* 'ts.' (Vidoeski l. c.).

Odpierwiastkowy derywat prymarny do *dł'bq delti* 'drażyć, złościć, wy-

drażać'. Budowa i semantyka jak w *głobokъ*, por. też *vysokъ*, *širokъ*, *dal'ekъ*, *žestokъ* (o semantyce tej grupy p. Trubeckoj BSL XXIV 133). Dial. warianty *dłobokъ*, *dlybokъ* tłumaczy kontaminacja z synonimicznymi *głobokъ*, *glybokъ*. — Przyjmowano też możliwość przekształceń z *głobokъ*, *głbokъ*: *głobokъ* pod wpływem adideacji do *dł'boq delti* (Meillet IF V 333, Berneker SEW I 251, BER I 455, Vaillant GĆ II 574). Ze względu na geografie wyrazów mało prawdopodobne.

Berneker SEW I 251, Brandt RFV XXI 220, Sławski SE I 290, Skok ER I 450—1, Pokorny IEW 246. T. Sz. — F. S.

dľ'bunъ wsch. 'kto dłubie, wydłubuje', 'dzieciół, Picus'

~ ros. dial. pskowskie *долбунъ долбунъ* 'dzieciół' (SRNG), ukr. dial. *дoвбуn дoвбуnъ* 'kto dłubie, wydłubuje', 'dzieciół' (Hrinčenko), brus. NO *Дaўбуn* (Biryła BA). ~

Nomen agentis z suf. *-unъ* do *dł'boq delti* (*dľ'ti*), *dľ'bati*. O suf. *-unъ* p. I 134—5. M. S.

dľ'bъ dľ'ba pld. 'wydrażenie, zagłębienie, coś wydrażonego, dziura, jama, rozpadlina, cavus, cavum'

~ sle. *dölb -ba* 'wydrażenie' (kladni *dölb* pri stopi), 'jakiś nacięcie, rowek na nasadzie czopa' (Pleteršnik, dziś rzadkie, SSKJ), sch. dial. *dúb dúbá* (: f. *dúb dúbí*) 'dziura, jama', 'rodzaj ula wydrażonego w pniu' (RSAN), dawne XVIII w. (Jambrešić) *dub* m. 'dziura, jama, cavus' (RJAZ), bułg. dial. *дуб* m. 'zagłębienie, jama, rozpadlina' (Gerov). ~

Por. dłuż. stare *dlyb -bi* f. 'głębka, przepaść' (zdaje się wskazywać na pierwotne abstractum *dľ'bъ*), dziś *dlym -mi*, *dľum -mi* 'ts.', głuź. *dlym* m. 'ts.' (por. *dłob-* s. v. *dł'bokъ* i Muka I 170).

Nowszy derywat od *dł'boq delti*, *dľ'baję dľ'bati*, zob. archaiczne *dolbъ*. Na większy pierwotny zasięg wskazuje compositum *ka-dľ'bъ*.

P. *dł'bokъ*, *dľ'bina*.

T. Sz.

dľ'bъcbъ dľ'bъca pld. i wsch. 'kto draży, wydłubuje'

~ sle. *döibeo -bca* 'grawer' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *dúbac -pca* 'kto wydraża koryta, czółna itp.', też NO *Dubac* (RSAN);

ros. dial. jako przzwisko *долбёу* (okolice Kaługi, SRNG).

Por. z pierwotnym suf. *-zks*: pol. dial. *dłubek* m. f. 'powolny guzdrała' (Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek), 'człowiek umiejący coś zrobić, naprawić, zmajstrować' (Szymczak l. c.), w Kieleckiem 'dzieciół' (Dejna AGK m. 496). ~

Nomen agentis z suf. *-ъcbъ* (: *-zksъ*) od *dł'boq delti*, *dľ'ti*, *dľ'bati*. Por. też synonimiczne *dľ'bačъ*, *dľ'bakъ*.

Zaświadczone też *dľ'bъkъ* (: *dľ'bъcbъ*) w znaczeniu nomina acti (por. pol. dial. *dłubek* 'złób', Zareba AJS III m. 251, głuź. *dypk* 'punkt, kropka', sch. *dúbak -pka* 'wyzłobienie; nisza'; sch. dial. *dúbac -pca* 'udublenie koje izvrti vodeni tok' i 'głęboki, stromy parów') — to deminutiwa od *dľ'bъ*, zob. I 100. M. S.

dľ'bъnzъ dľ'bъna dľ'bъno 'związany z dłubaniem, służący do dłubania; dłubany, wydłubany'

~ czes. *dľubný* 'dłubany, o łodzi' (Jungmann). ~

Adi. postulowane przede wszystkim przez derywaty:

1. psł. *дл'бѣн'а* (zob.);
 2. ros. dial. *дѣлѣнь -бѣня* 'dziecioł', 'tępy człowiek', *долбенѣк -нѣкѣ* 'dziecioł' (SRNG), brus. dial. *дѣбѣнь -бѣня* 'dureń, bałwan' (Nosovič), może też *даѣбѣнь* 'jar, parów' (Žučkevič KTSB 103);
 3. śl. *dołbnjāk* 'nóż do dłubania, wydłubywania' (Pleteršnik, SSKJ), ros. dial. *долбнѣк -кѣ* 'trumna' (SRNG);
 4. stczes. *dłubnicē* 'pałka (do pobijania)', Gebauer Sl.
- Adi. do *дл'бѣ* *delti*, *дл'бати* z suf. *-ѣнѣ*. Zob. *дл'бнатъ*. W. B.

дл'бѣн'а 'dłubanie, żłobienie, obrabianie dłutem', 'coś wydłubanego, wydrążonego' (np. 'dłubane naczynie, koryto'), 'coś związanego z dłubaniem, żłobieniem, obróbką dłutem' ('narzędzie do obrabiania drewna, rodzaj dłuta lub siekiery ciesielskiej': 'pałka, drewniany młotek do pobijania dłuta przy obróbce drewna; drewniany młot, pobijak np. do pobijania klinów przy rozłupywaniu kłoców, do wbijania pali, kołków'), przen. pld.-wsch. 'człowiek niezgrabny, nieokrzesany, głupi, bałwan, dureń'

~ pol. NW *Dłubnia* (Hydronimia Wisły 16), stczes. *dłubně* 'pałka (do pobijania)' od XIV w., w XVI w. 'przyrząd do dłubania drewna', też NW (Gebauer Sl.);

śl. *dólbnja* 'obrabianie dłutem, dłubanie' (Pleteršnik), bułg. dial. *длѣбнѣ* 'narzędzie do wbijania kołków w ziemię; duży drewniany młot do pobijania klinów przy rąbaniu drzewa' (Gerov, BDial. IV 198: Trojan, VII 34: Elena), u Gerova też 'dłubanie', 'nieokrzesany, prymitywny człowiek' (BDial. IV 198);

ros. *долбнѣ* 'drewniany młot do wbijania klinów przy rozłupywaniu kłoców; kłoc do wbijania pali, ubijania ziemi', 'szerokie dłuto ciesielskie', też przen. 'mechaniczne uczenie się, wkuwanie', o 'tępym człowieku', dial. także 'pałka' (SSRJ, Dal, SRNG), ukr. *дѣбнѣ* 'wielki drewniany młot, drewniana pałka np. do wbijania pali, zabijania zwierząt' (już w XVIII w., Tymčenko), też o 'nierozgarniętym, wielkim człowieku', dial. *дѣбн'а* 'kłoda, na której się łupie, rąbie drewno' (Dzendzelivskij Zakarp. II m. 230), brus. *дѣбнѣ* (dial. też *даѣбнѣ*) 'drewniany młot, pałka np. do wbijania pali, kołków; pałka do zabijania zwierząt', dial. 'kłoda do rozbijania, kruszenia kamieni, ubijania ziemi' (Rastorguev Brjansk), także o 'głupim, niezgrabnym człowieku, bałwan' (BRS, Nosovič, Sejaškovič Grodno, Šaternik Červ., BMM III 244: Homel). ~

Por. czes. *dłubna* 'obła siekiera ciesielska' (Přír. slov.), stczes. *dłubna* = *dłubně* (Gebauer Sl.).

Pierwotne abstractum od adi. *дл'бѣнѣ* (zob.) z suf. *-ѣ* (p. I 82), wtórnie skonkretyzowane: 'coś wydłubanego, wyżłobionego, np. naczynie, koryto': 'coś związanego z dłubaniem, żłobieniem, obróbką dłutem' ('narzędzie do dłubania': 'pałka, drewniany młotek do pobijania dłuta' > 'pałka do pobijania, pobijak'), o rozwoju znaczenia por. Machek ES² 119. — O znaczeniu 'człowiek niezgrabny, nieokrzesany, głupi, bałwan, dureń' p. *dervo*. W. B.

дл'гаць *дл'гаца* 'wysoki człowiek, dryblas, longurio': 'coś długiego, wyróżniającego się długością'

~ pol. NO *Długacz* (Rospond SNŚ I 189), dial. kasz. *długáč -ča* 'dryblas, dragal' (Syčhta SK), głuź. *dołhač -ča* 'człowiek wysoki, dryblas', czes. dial.

dłúháček, dlóháček 'długi nóż kuchenny', 'rodzaj placka' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Gregor Slav.-buč.);

sł. *dołgáč* m. 'wielki, wysoki człowiek' (Pleteršnik), bułg. dial. *дългач* m. 'ts.' (Gerov Dop., Mladenov BTR, też *дългач*, BDial. I 81: Strandža), maced. *долгач* m. 'ts.', 'odmiana fasoli z podłużnymi ziarnami' (RMJ);

ros. dial. *долгач* -чá: -чý 'długie nieprzepełowane klocki, przeznaczone na opał' (SRSO Dop.; por. NO *Долгачёв*), brus. NO *Даўгач* (Biryla BA 127: 'wysoki człowiek'), dial. *даўгач* -чá 'belka pod samym dachem w nie ogrzewanych budynkach' (Šaternik Červ.). ~

Por. 1. sch. dial. *dugača* 'odmiana podługowatych fig', 'długa koszula' (RJAZ, RSAN), NM *Dugače* f. pl. (RJAZ), bułg. NT *Дългача* (*Дългачь*), Kovačev MNGabr. 103, maced. NM *Длгача* (Vidoeski Kumanovo 55);

2. sch. adi. *dugačak* 'dość długi, stosunkowo długi', p. *dł'gokz*;

3. paralelny derywat z suf. -uč: bułg. *дългуч* m. 'wysoki człowiek, dryblas' (Mladenov BTR).

Od *dł'gь*, o suf. -ačь zob. I 102. — W poszczególnych językach słow. poświadczono subst. *dł'gakz* (o budowie zob. I 89), może pierwotna podstawa tego wyrazu: głuź. *dothak* -ka 'wysoki człowiek', 'żmija' (Pfuhl), stezes. od XIV w. *dłuhák* -ka 'wysoki człowiek, longinus' (też NO), 'żmija, wąż' (Gebauer Sl.). W. B.

dł'gajь *dł'gaja* 'człowiek wysokiego wzrostu, dryblas, dragal, longurio'

~ stpol. NO *Długaj* z r. 1460 (SSNO), dial. kasz. *dł'ugaja* m. i f. 'dryblas, dragal', z Kociewia *długaja* 'ts.' (Sychta SK);

sch. NO *Dugaia* (RSAN), NM *Dugaja* f., np. ziemia u *Dugaji* (RJAZ);

ros. dial. *долга́й* 'człowiek wysokiego wzrostu' (Dal). ~

Por. 1. pol. dial. kasz. *długajca* m., *długajec* -jca m., z Kociewia *długajca* 'dryblas, dragal' (Sychta SK).

2. Na wyraz ten wskazują też zapewne: czes. dial. *dłúhajzný* 'bardzo długi' (Kott Dod. DSM), sch. dial. *dugájla* m. 'bardzo wysoki, chudy człowiek' (RSAN).

3. Nie należy tu jednak chyba sch. dial. *dugájlija* m. i *dugájlija* m. 'bardzo wysoki, chudy człowiek' (z nawarstwionym suf. tur., zob. Stachowski ZUJ XXVII 44, o wyrazie Skok ER I 452).

Od *dł'gь*, o suf. -ajь p. I 88.

T. Sz.

dł'gal'ь *dł'gal'a* 'wysoki człowiek, dryblas, longurio': 'coś długiego, wyróżniającego się długością'

~ pol. dial. *długal* -la 'człowiek wysoki i chudy' (Pluta Dzierżysławice: *dugoul*), kasz. *długal* -la 'dryblas, dragal' (Sychta SK);

ukr. dial. *довгаль* -лѧ 'wysoki, chudy człowiek', 'młotek kowalski z ostrym i długim szpicem' (Žel., Hrinčenko, Lysenko SPH), też NO *Довгаль* (Redko, Sučasni ukr. prizvyčča, 1966, 110), brus. dial. *даўгаль*, *доўгаль* 'wysoki człowiek', NO *Дбўгаль*, *Даўгалевіч* (Biryla BA 127), poleskie *доўгаль* m. 'длинное бревно, на которое кладут балки; длинные брусья, которые кладут на верхний венец' (Leks. Poleszja 135). ~

Zasięg wyrazu powiększa się przy uwzględnieniu formacji z suf. nawarstwionymi na podstawowe -al'ь: 1. sch. dial. *dugaljtnac* -nea 'rodzaj kurtki', *dugájlija* 'długa strzelba; nawój w krosnach', *dugáljica* 'rodzaj haftu', NO *Dugalič*, *Dugalič* (RSAN);

2. brus. NO *Даўгала, Даўгяла* (Biryła BA 126—7);

3. pol. dial. *długalki* 'przydługi, bardzo długi' (Karłowicz SGP).

Por. z innymi suf. z *-l-*: 1. brus. dial. *даўгіла* m. i f. 'wysoki człowiek' (NS 286), ukr. dial. *довгилéний* 'bardzo długi' (Leks. Bjul. II 78), *довгилéць-куй* 'zbyt długi' (Leks. Bjul. VI 25);

2. ukr. dial. *довгéла, довгéля* m., f. 'wysoki, chudy człowiek, dryblas' (Hrinčenko, Bilećkyj-Nosenko), brus. dial. *даўгéль* m. 'ts.' (Scjaškovič Grodno), też NO *Даўгéль, Дбўгéль* (Biryła BA 127);

3. sch. dawne XVIII w. *dugoljat* : *dugoljast* 'podługowaty, podłużny' (RJAŻ, dziś czakaw. *dūgoljat*, Jurišić Vrgada).

Od *dł'ga*, o suf. *-al'ь* zob. I 108.

Por. *dł'gul'a*.

W. B.

dł'ganъ *dł'gana* : **dł'gan'ь** *dł'gan'a* 'coś długiego, wyróżniającego się, charakteryzującego się długością', przede wszystkim 'człowiek wyróżniający się wzrostem, wysoki i szczupły człowiek, dryblas, draгал, longurio'

~ pol. NO *Długan* (Rospond SNŚ I 189: XVIII w.), pomorska NW, NT **Dolgań* w niem. *Dolgen* (już 1322 r., p. Witkowski, Die Ortsnamen des Kreises Stralsund, 1965, 39—40), stłuż. NO *Dołgan* (Witkowski o. c. 40), głuź. u Pfuha *dothan -na* 'wysoki człowiek; coś długiego', czes. *dlouhán -na* 'wysoki, chudy człowiek' (też dial., Gregor Slav.-buč.: *dlóhán*; także *dlóhánek* 'nóz kuchenny', Kopečný Určice), u Jungmanna *dlouhaň -ně* 'draгал, longurio', śla. *dlháň -ňa* 'bardzo wysoki, chudy człowiek' (też u Kálala);

śle. *dolgán, dolgán -ána* 'bardzo wysoki, chudy człowiek' (też u Pleteršnika), sch. dial. *dūgan* m. imię wołu (RSAN);

strus. NO *Dolgan* (p. Witkowski o. c. 40), ros. dial. *долгáн -на* 'wysoki człowiek', *долгáн -ná* 'komar' (SRNG), NW *Долгань* (Vasmer SchSA II 774), ukr. dial. *довгáнь -ня* 'wysoki, chudy człowiek' (Żel., Hrinčenko, Leks. Bjul. II 78), też NO *Довгáн, Довгáнь* (Redko, Sučasni ukr. prizvyšča, 1966, 111). ~

Por. derywaty: 1. głuź. *dothanka* 'długa gruszka' (Pfuhl 1064), ros. dial. *долганéц -ня* 'odmiana lnu z długimi włóknami' (SRNG);

2. śla. *dlhaňa* 'wysoka kobieta', śle. *dolgánja* 'wysoka, chuda kobieta', sch. dial. *dūganja* m. 'bardzo wysoki, chudy człowiek', *dūganja* f. 'dynia zwyczajna (o podługowatych owocach), Cucurbita pepo' (RSAN), ukr. dial. *довгáня* 'padalec, Anguis fragilis' (Żel., Hrinčenko);

3. czes. dial. *dlóhánské* 'bardzo długi' (Gregor l. c.), ros. dial. *долгáнный* 'ts.' (SRNG), ukr. dial. *довганáстий* 'podłużny, wydłużony' (Hrinčenko).

W poszczególnych językach słów. poświadczone są paralelne derywaty z innymi suf.: 1. pol. NO *Długoń* (Rospond l. c.), czes. *dlouhóň -ně* 'wysoki człowiek, draгал' (Jungmann), śla. dial. *dlhoň* 'ts.' (Kálal), sch. *dūgonja, dūgonja* 'ts.' (też NO *Dūgonja, Dūgonjié* : *Dūgonjié*, już w XII w. *Długońiéb*), dial. 'ten, kto ma długą, wydłużoną twarz', imię wołu (RJAŻ, RSAN), bułg. dial. *дългóн* m. 'wysoki człowiek' (BDial. V 115, też *дългóн'ко* 'ts.', BDial. I 189, BER I 456), por. też ros. pot. *долгóнек -нька -ко* 'dość długi' (SSRJ);

2. śle. *dolgín -na* 'bardzo wysoki, chudy człowiek', por. także ros. dial. *долгíнский* 'bardzo długi' (SRNG).

Od *dł'ga*, o suf. *-anъ* p. I 130, o postaci *dł'gan'ь* zob. I 132.

Por. *dł'ganъ*.

W. B.

dl'gan'ь zob. dl'ganъ

dl'gastъ dl'gasta dl'gasto : podl'gastъ 'trochę długi, dość długi, mający wydłużony kształt, podłużny, longulus, oblongus'

dl'gastъ: ~ sła. rzadkie *dlhastý* 'bardzo długi' (SSJ);

sch. *dügast -ta -to* 'długawy, longulus' od XVI w. (RJAZ);

ukr. *dozǎcmuii* 'podłużny, wydłużony' (też dial., Hrinčenko, Kmit Bojk., Janów Moszkowce: *d'ouh'astyi*), brus. dial. poleskie *dozǎcmuii* 'podługowaty' (NS 139). ~

podl'gastъ: ~ pol. dial. *podługasty* 'podłużny' (Górniewicz Malbork), kasz. *p*odługasti* 'ts.' (Lorentz PW);

słę. *poddǔgast -ta -to* 'podłużny' (Pleteršnik, też dial., Tominec Črni vrh), sch. dawne *podugast* 'dość długi, długawy' (RJAZ);

ukr. dial. *nodobǎcmuii* 'podłużny, wydłużony' (SUM). ~

Na synonimiczne adi. *dl'gatsъ*, *podl'gatsъ* wskazują: czes. *dlohavý* 'bardzo długi' (Pfir. slov., u Jungmanna 'oblongus'), słę. *podolǔgāt -āta* 'podłużny' (Pleteršnik).

Por. 1. bułg. *dlǎzǎnest -ma -mo* 'podłużny, podługowaty' (też dial.: *dl'ǔzǎnest* 'nie bardzo długi, długawy, przydługi', BDial. II 152: Rodopy, *dlǎzǎnest -ma* 'podłużny', BDial. VI 167: Pleven), p. też bułg. dial. *dlǎzǎnest*, maced. *долџнаест* s. v. *dl'gavъ*;

2. bułg. dial. *dlǎzǎmǎnest -ma -mo* 'podłużny, podługowaty' (Gerov Dop.), maced. *долџманест* 'ts.' (RMJ), zob. suf. *-manъ*, I 131;

3. pol. dial. kasz. *dluǒinǎsti* 'trwający znaczny przeciąg czasu' (Sychta SK VII 49, Lorentz PW: *dluǒinowsti* 'sehr lange');

4. pol. dial. kasz. *dluǒ'ovnatǐ* 'podłużny' (Lorentz PW).

Od *dl'gъ* z suf. *-astъ* (o suf. p. Winkler-Leszczyńska PJ PAN 40). O pref. *po-* zob. Sławski PF XVIII 2, 429—34.

Por. synonimiczne *dl'gavъ*, *dl'govatsъ*, *dl'govitsъ*.

W. B.

dl'gavъ dl'gava dl'gavo 'trochę długi, dość długi, mający wydłużony kształt, podłużny, longulus, oblongus'

~ pol. *dlugawy* 'trochę długi; podłużny, wydłużony', też dial. 'przydługi, bardzo długi' (Karłowicz SGP), 'dość długi' (Kucala PSM 42), 'podłużny' (Olesch Sankt Annaberg 46), kasz.-sli. *dlǔgavi*, *dlugavi* 'podłużny' (Lorentz PW), czes. rzadkie *dlohavý* 'podłużny, wydłużony' (Pfir. slov.), u Jungmanna też 'powolny, opieszaly', sła. u Kálala *dlhavý* 'podłużny';

ukr. dial. łemk. *dozǎcmuii* 'podłużny, wydłużony' (Hrinčenko).

Na większy pierwotnie zasięg wskazują: 1. substantywizowane adi.: słę. dial. *dolǔgāva* 'długość' (Pleteršnik), sch. XVI w. NT *Dugava* (RJAZ: Chorwacja);

2. derywat: brus. dial. *daǔǰasǔy -ǔyǔ* 'mieszkaniec przeciwległego końca wsi' (MSDM 154). ~

Por. bułg. dial. *dlǎzǎnest* 'podłużny, podługowaty' (Gerov Dop.), maced. *долџнаест* 'ts.' (RMJ, dial. *dlǎzǎnest*, Gerov Dop.: Veles).

Od *dl'gъ* z suf. *-avъ*, co do budowy por. *bǔlavъ*, *ǔǔnavъ*.

Por. synonimiczne *dl'gatsъ*, *dl'govatsъ*, *dl'govitsъ*.

W. B.

dl'go zob. dl'gъ

dł'gobordz *dł'goborda* *dł'gobordo* 'mający długi zarost w dolnej części twarzy, longam barbam habens'

~ pol. *dlugobrody*, czes. *dlouhobradý*, sła. *dlhobradý*;

sł. *dołgobrād -áda* (SSKJ, według Pleteršnika nowe), sch. *duğobrād -da -do* (RSAN; w RJAZ dawne rzadkie XVI czy XVII—XVIII w. *düğobrād -da -do*), cs. *длъгосрадъ* (Miklosich LP), bułg. *дългобрѣд -да -до* (też u Gerova: *дългобрѣд*);

ros. u Dala *долгобородый*, ukr. *довгобородий* (SUM), brus. *доўгабароды*. ~

Compositum, człon I p. *dł'ga*, człon II od *borda* (zob.). Por. *dł'ga borda* s. v. *dł'gъ*. W. B.

dł'gočьkъ zob. **dł'gokъ**

dł'gogrivъ *dł'gogriva* *dł'gogrivo* 'mający długą grzywę, longam iubam habens'

~ pol. *dlugogrzywy*, czes. *dlouhohřívý*;

sł. *dołgogrív -va -vo* (SSKJ), sch. *duğogrív -va -vo*, bułg. u Gerova *дългогрѣв -ва -во*;

ros. *долгогрѣвы ѣ, долгогрѣв -ва -во* (też u Dala), ukr. *довгогрѣвий*, brus. *даўгагрѣвы*. ~

Por. derywat: sł. *dołgogrívco -vca* 'ten, kto ma długie włosy' (SSKJ), ukr. *довгогрѣвєць -вця* 'ten, kto ma długą grzywę, długie włosy' (Żel., Hrinčenko).

Compositum, człon I p. *dł'ga*, człon II od *griva*.

W. B.

dł'gokorkъ zob. **dł'gonogъ**

dł'gokozъ zob. **dł'govolsъ**

dł'gokъ *dł'goka* *dł'goko* zach. : pin. **dł'gočьkъ** *dł'gočьka* *dł'gočьko* 'bardzo długi; niezwykle długi'

dł'gokъ: ~ sła. dial. *dlhoký* (: *dlhokánsky*) 'bardzo długi, niezwykle długi' (SSJ), *dluhoký*, *dluhoki* (Kálal, Buffa *Dlhá Lúka*), też u Jungmanna jako sła. *dlúhoký* 'bardzo długi' (np. bradu *dlúhokou* mu hladila). ~

dł'gočьkъ: ~ pol. dial. *dlugoczki* 'bardzo długi', np. kij *dlugoocki*, łańcuch *dlugoocki* (z okolic Krakowa, Kiele, Olkusza), por. z Wlkopol. adv. *dugoocko* 'czekać "długo czekać" (Karłowicz SGP), sła. dial. *dluhoocki* (: *dluhoock-avi*) bez definicji znaczenia (Buffa l. c. s. v. *dluhoki*);

ros. dial. *дóлгочко* adv. 'bardzo długo' (SENG: Nowogrodzkie z r. 1853). ~

Por. 1. sła. *dlhočizný* 'bardzo, niezwykle długi' (SSJ, Kálal);

2. sch. *duğábak* (: *düğabak*) *duğáčka* (: *düğáčka*) : *duğábak* (RSAN) 'mający pewien wymiar liniowy' (np. *duğabak* pet šes pedi, z XVIII w.; też lud. np. z pieśni: Kopajte mi raku dva koplja široku, četiri *duğacku*), 'mający duży, znaczny wymiar wzdłuż, nie krótki, o miejscu, drodze, czasie' od XVII w. (np. Zlatni prami *duğackijeh* kosa, XVIII w.; też lud.), częste w NM, np. *Düğáčka* Měđa, *Düğacki* Brijest, w NG *Düğáčki* Tráp, w NT np. *Düğáčkā* Pòljana, *Düğáčka* Ledna, por. dial. subst. *duğáčkā* : *duğáčka* 'żmija' nazwa eufemistyczna (RJAZ, RSAN, Elezović Kos.-Met.);

3. sch. dial. adi. z suf. *-acit* (co do suf. por. Babić Rad JA 344, s. 235 o rzadkim w języku liter. suf. *-cit*): *duğácit* i *duğáciti*, np. *dân duğácit*, *düği duğáciti* *dân* 'długi, dłużący się' (Elezović l. c., stąd RSAN).

Od dl'gъ z suf. -okъ (o suf. p. Miklosich VG II 239, Brodowska-Honowska SPS 197—8, por. co do budowy *divokъ*). Z rozszerzeniem o suf. -ьkъ postać dl'gobьkъ (co do suf. por. dl'žьkъ). T. Sz.

dl'gonogъ dl'gonoga dl'gonogo: pld. dl'gokorkъ 'mający długie nogi, longipes' dl'gonogъ: ~ pol. od XVI w. *dlugonogi*, czes. *dlouhonohý*, sła. *dlhonohý*; sła. *dołgonog -noga*, sch. *duğonog -ga -go* (RSAN; od XVII w., RJAZ; dial. *duğonoga*, *duğonoga* 'mająca długie nogi, zwykłą o ptakach', RSAN), bułg. lud. *дългоногъ -га -го* (RBKE, też u Gerova: *дългоногъ*), maced. *долгоног -га -го*;

strus. XVI w. NO *долгонор* (Veselovskij Onomastikon), ros. *долгоногий*, *долгоногъ -га -го* (też dial.: *долгоногий* кулик 'ostrzygojad, Haematopus', SRNG), ukr. *довгоногий* (też subst. *довгонігъ -нога* 'gatunek komara', SUM, dial. 'ten, kto ma długie nogi', Hrinčenko), brus. *даўганогі*. ~

dl'gokorkъ: ~ sła. *dołgokrak -aka -ko*, sch. *duğokrak -ka -ko* (RSAN; stsch. wyjątkowe XIV czy XV w. *dl'gokrak* m. 'jakieś zwierzę', RJAZ II 865), bułg. *дългокрък -ка -ко* (też u Gerova: *дългокрък*). ~

Compositum, człon I p. dl'gъ, człon II od *noga*, *korkъ* (zob.). W. B.

dl'gonosъ dl'gonosa dl'gonoso 'mający długi nos, longo naso insignis, nasutus' ~ pol. *dlugonosy*, czes. *dlouhonosý* (stczes. *dlúhonosý*), sła. *dlhonosý*; sła. *dołgonosъ -nosa*, sch. *duğonos -sa -so*, cs. *дългоносъ*, bułg. *дългоносъ -са -со* (też u Gerova: *дългоносъ*), maced. *долгнос -са -со*;

strus. wyjątkowe *дългносыи*, ros. *долгоносый*, *долгоносъ -са -со* (też u Dala), ukr. *довгоносий*, brus. *даўганосы*.

Por. głuź. *dothonosaty*, *dothonosny* 'dlugonosy'.

Na gruncie poszczególnych języków słow. też substantywizowane: czes. *douhonos* m. zool. 'Balanium nucum' (Přír. slov.), sła. *dołgonosъ -nosa* 'gatunek chrząszcza, Curculio' (Pleteršnik: z ros.), sch. *duğonosa* 'kto ma długi, duży nos' (RSAN), bułg. dial. *дългуносы* n. 'prosię' (żartobliwie, BDial. VII 38: Elena), ros. u Dala *долгнос* m. 'kto ma długi nos', ukr. *довгоніс* -носа 'gatunek ptaka' (SUM). ~

Compositum, człon I p. dl'gъ, człon II od *nosъ* (zob.). Por. dl'gъ *nosъ* s. v. dl'gъ. W. B.

dl'gopol'e 'długie pole'

Wyraz dobrze poświadczony, tylko w NM: ~ pol. *Długopole* (SGKP, Karłowicz SGP), sch. *Düğopolje* nazwa wsi w Bośni, Dalmacji i Chorwacji (stał *duğopoljac* m., *duğopoljka* f. 'mieszkańcy Dugopolja', RJAZ), ros. *Долгополье* w guberni włodzimierskiej, por. też NM *Долгопольская* w okolicach Wołogdy (Vasmer RGN), w SRNG dial. archang. *долгопöлянин*: Под Алешей стоял тут полешанин, полешанин да долгопöлянин, ukr. *Довгополе* (Vasmer o. c., też Hrabec NGH: *Dołhopole*), brus. *Даўганöлле* (Žučkevič KTSB 105). ~

Złożenie dl'gъ i pol'e (p. dl'gъ : dl'go pol'e). M. Š. — F. S.

dl'gopj'sta dl'gopj'sta dl'gopj'sto 'kto posiada długie palce, długopalcy', przen. 'złodziejski'

~ czes. *dlohoprstý* 'długopalcy', 'złodziejski' (Přír. slov., brak u Jungmanna i w dial.), sła. *dlhoprstý* 'ts.' (SSJ);

sł. *dolgoprst -prsta* : *dolgoprsta* roka 'długopalca ręka' (SSKJ, Pleteršnik za Cigale), sch. *đugòprst -prsta -prsto* 'długopalcy', 'złodziejski' (w tym znaczeniu również dial., np. w Lice, RŠAN, brak w RĴAZ), bułg. *дългопрѣст* 'długopalcy' (Mladenov BTR);

ros. u Dala *долгонé(э)рстнѣи* 'długopalcy'. ~

Rozszerzone suf. -*ьнэ*: sł. *dolgopršten* (SSKJ, Pleteršnik za Cigale), sch. dial. *đugòprstan -sna* (RŠAN z Poljicy).

Por. w tym samym znaczeniu: pol. *długopalcy*, *długopalczasty* (SJP PAN, SW, brak u L.; dial. kasz. płn. *długopálci* Sychta SK I 220, u Lorentza PW I 605: *długopálcati*), brus. NO *Дажаналеу* (Biryla BA).

Złożenie dŁ'gŕ i pŕst, p. dŁ'gŕ : *ймѣти дŁ'gy pŕsty*. M. Š. — F. S.

dŁ'gorokъ dŁ'goroka dŁ'goroko 'mający długie ręce, longimanus'

~ pol. od XVI w. *długoreki*, czes. *dlouhoruký*, śla. *dlhoruký*;

sł. *dotgorok -rōka*, sch. *đugòruk -ka -ko* od XVII w. (dial. też 'ten, kto kradnie, mający skłonność do kradzieży', RŠAN), cs. *длгорѣкъ*, bułg. rzadkie *дългорѣк -ка -ко* (też u Gerova: *длгорѣк*), maced. *долгорак -ка -ко*; strus. NO XV w. *долгорукии* (Veselovskij Onomastikon), ros. dial. *долгорѣкуи* (też w funkcji subst. 'złodziej', Opyt Dop., Dal, SRNG: Nowogród), ukr. *довгорѣкуи*, brus. *дажгарѣки* (też dial. 'człowiek mogący coś zabrać, ukraść', MSDM 20).

Na gruncie poszczególnych języków słow. też substantywizowane: pol. dial. *długoreka* m. 'długoreki, o bajecznym człowieku z długimi rękami' (Karłowicz SGP), sł. *dotgorok -rōka* 'kto ma długie ręce' (Pleteršnik), sch. *đugòruk* m. 'długoreki człowiek' (RĴAZ: Stulić), ros. dial. *долгорѣк -ка* 'duży drewniany czerpak z długą rączką' (SRNG), ukr. u Żel. *довгорѣка* 'ten, kto ma długie ręce; złodziej'. ~

Compositum, człon I p. dŁ'gŕ, człon II od *rōka*. Por. dŁ'ga rōka, dŁ'dzē rōcē *ймѣти* s. v. dŁ'gŕ. W. B.

dŁ'gorъtz dŁ'gorsta dŁ'gorsto zach. i pld. 'charakteryzujący się długim szpicem, długim dziobem; też w odniesieniu do szczytu góry'

~ połab. *dāud'ōrot* 'długodziób, długodzioby' (niepewne — może chodzi o wyrażenie *dāud'ē rāt* < dŁ'gŕjz rōtz, Lehr-Splawiński, Polański SE I 99); sch. *đugòrt -rta* rzadko 'taki, który posiada długą klingę, o mieczu, szabli itp.' (RŠAN). ~

Por. też w toponimach: sch. NM *Dūgi Rt*: ziemia u *Dugom Rtu* (RĴAZ), bułg. NT *Дѣлзу рѣм*, *Длѣзу рѣм* (Kovačev NMGabr., Zaimov MIPirdop.).

Złożenie dŁ'gŕ + rōtz. M. Š.

dŁ'gostъ f. 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość, longitudo'

~ pol. od XIV w. *długość* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie' (też dial., zwłaszcza 'rozciągłość w przestrzeni, rozciągłość liniowa', np. Zaręba Siolkowice, Szymczak Domaniewek, Górnowicz Malbork, kasz. *długosc*, *dłg'osc*, *dług'osc*, Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. dawne XVI w. (Jakubica) *długosć* 'rozciągłość w przestrzeni', dziś *dłużkosć* 'ts., długotrwałość', głuź. *dothosć* 'ts.' (też dial., Michalk Neustadt), czes. arch. *dlouhost* 'długotrwałość' (Přfr. slov., także dial., Kubín Kladsko), stczes. *dlihost* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość' (Gebauer Sl.), śla. rzadkie *dłhost* 'długotrwałość' (SSJ, tylko w terminologii gramatycznej);

sł. przestarz. *dolgóst* (od XVI w., Megiser 1592) 'rozciałość w przestrzeni', dawne też 'długotrwałość' (SSKJ, Pleteršnik), sch. dawne *dügöst-osti* 'długotrwałość' (RJAZ, RŠAN), cs. *dláhosti* 'longitudo' (Miklosich LP); strus. *длгость, дългость* 'długotrwałość; rozciąłość w przestrzeni', ros. u Dala *дóлгость* 'ts.', ukr. rzadkie *dóbcizn'ь-ocni* 'rozciałość w przestrzeni', stuktur. od XV w. *догость, довгость* 'ts.; długotrwałość' (Tymčenko), brus. u Nosoviča *dóbcocyn'* 'długotrwałość', 'rozciałość w przestrzeni'. ~

Abstr. od *dł'gъ*, z suf. *-ostb*. Dokładny odpowiednik: het. *dalugašti-* n. 'długość', adv. *dalugašti* 'jak długi, na długość, der Länge nach' (Friedrich HW 206). Por. lit. *ilgastis -ies* f. i m. 'teśknota' (LKŽod. IV 46; o subst. na *-astis* p. Otrębski GL II 248—9). W. S. — W. B.

dł'gošb *dł'goša* zach. i pld. 'wysoki człowiek, dryblas, longurio' : 'coś długiego, wyróżniającego się długością'

~ pol. *długosz-sza* 'rodzaj paproci, Osmunda regalis' (od XVI w.), dawne od XVI w. 'wysoki człowiek' (też dial. kasz. *długoš -ša* 'dryblas, dragal', Sychta SK), jako NO od XIV w. (SSNO), czes. *dlouhoš -še* 'wysoki człowiek, dryblas', 'coś długiego' (Jungmann; por. dial. moraw. NT *Dluhošiny* pl., Bartoš DSM);

sch. dial. *dügoš* m. imię wieprza, 'owad Doliceon' (RŠAN), NO *Dügošić, Dügošević (Dugóšević)*, RŠAN, bułg. NM *Дългошецу* (BER I 456). ~

Por. sch. dial. *dügoša* imię świni, maciory o długim, wydłużonym tułowiu, *dugóšica* imię kobyły (RŠAN).

W poszczególnych językach słow. poświadczone są paralelne derywaty z innymi suf. z *-š-*: 1. sch. dial. *dügāš* m. 'długa drewniana rurka w urządzeniu do pędzenia śliwownicy', *dügāš -āša* 'ryba Mugil saliens', *dugāšica* nazwa kury (RŠAN), bułg. dial. *дългѣцу* 'las złożony z wysokich cienkich drzew', stąd NT *Дългашница* (Kovačev Trojan 134), maced. NM *Дѣлгаш* (Pianka Top. 46—7, 269);

2. ros. dial. *долгѣша* m. i f. 'wysoki człowiek, dryblas', f. 'wóz do przewożenia drewna; rodzaj sani; rodzaj narzędzia rybackiego' (SRNG, SRSO, Slovar' Kuzbassa), NW *Долгѣша* (Smolickaja Oka 22, 40, 87), też NO *Долгѣшши* (już w XVII w., Veselovskij Onomastikon);

3. ros. dial. *долгѣшѣм* adv. 'волоком' (Ivanova Sl. Podmoskov'ja).

Por. też z suf. *-as*: pol. dial. *długas -sa* 'dryblas, dragal' (Sychta SK: kasz., kociewskie, Sobierajski, Gwary kujawskie, 1952, 56), czes. *douhas -sa* zool. 'corystes' (Jungmann; zapewne sztucznie utworzony termin naukowy).

Od *dł'gъ*, o suf. *-ošb* p. I 78.

W. B.

dł'gošbja *dł'gošbja* *dł'gošbje* 'mający długą szyję, qui longo collo est'

~ pol. dawne XVI—XVII w. *długoszyi* (SP XVI IBL, Cn.);

sch. *dugóšij'i* (według RŠAN wyjątkowe);

ros. *долгошеи́й -я -е* (SSRJ), ukr. *довгоши́й -шій -ше* (SUM, Żel., też dial. u Hrinčenki), brus. *daygašij'i* (BRS).

W poszczególnych językach słow. też substantywizowane: sch. *dugóšija* m., f. 'kto ma długą szyję' (też dial., RŠAN), także NO *Dugóšija* (RJAZ, RŠAN), bułg. *дългоши́й* m., f. 'ten, kto ma długą szyję' (Mladenov BTR), ros. dial. *долгоше́я* m., f. 'ts.' (Dal; według SRNG 'chłopskie przezwisko'; już w słowniku Polikarpowa, 1704 r., SSRJ), ukr. u Hrinčenki *довгоши́й -шій* 'ten, kto ma długą szyję'. ~

Por. 1. adi. z nawarstwionymi wtórnie suf.: a. czes. *dlouhošijný* 'mający długą szyję, długą szyjkę' (Jungmann), ros. u Dala *долгоше́йный* 'mający długą szyję' (też w r. 1780, SSRJ s. v. *долгоше́йный*);

b. głuż. *dolhošijaty* 'mający długą szyję, z długą szyją';

c. sch. *dugòšijast -ta -to* 'mający długą szyję' (RSAN, w RJAZ tylko ze Stulicia);

d. spol. XVI w. wyjątkowe *długoszyjawy* 'mający długą szyję' (SP XVI IBL);

2. derywat: czes. *douhošijka* 'owad z rodziny Rhabdidiidae' (Přír. slov., Jungmann), ros. u Dala *долгоше́йка* 'ten, kto ma długą szyję; odmiana tykwy', ukr. dial. *довгошійка* 'ten, kto ma długą szyję' (Hrinčenko; u Żel. *довгошійка-качелятко* 'entenartiges Halstierchen, Trachelius anas; Otion').
Compositum, człon I p. *dł'g's*, człon II od *šja* (zob.). W. B.

dł'gota 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość, longitudo' ~ pol. dial. sli. *dłeg'óta* 'długość' (Lorentz PW), głuż. *dolhota* 'ts.';

sł. *dolgóta* 'długość' (Pleteršnik), sch. dawne *dugóta* (stsch. *dlygota, dlygota*, RJAZ) 'długotrwałość' (RJAZ: od XVII w., w RSAN z XIX w.), scs. *длґота* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość' (SJS, też cs., np. *длґота дґнни* 'długie życie');

strus. *длґота, дльґота, дльґота, долґота* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość', ros. *долготá* 'rozciągłość w przestrzeni, długość', pot. 'dłużyzna', przestarz. i pot. 'długotrwałość', ukr. *довготá* 'długotrwałość', rzadziej 'rozciągłość w przestrzeni, długość', stuktur. od XVII w. *долґота* 'długość, długotrwałość' (Tymčenko). ~

Por. sł. dial. *dolgóca* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość' (Pleteršnik), sch. dawne *dugóca* 'długotrwałość' (RJAZ, RSAN), maced. dial. *длзгóка* (Vidoeski Kumanovo 129, bez znaczenia).

Abstr. od *dł'g's* z suf. *-ota*. Dokładny odpowiednik: stind. *dvrghatá* f. 'długość' (Trautmann BSW 55, Pokorný IEW 197; według Mayrhofera KEWA II 47 niezależnie od siebie utworzone derywaty).

Por. *dł'gostb*, *dł'gyn'i*, *dł'žina*, *dł'žь* 1.

W. S. — W. B.

dł'gouchz *dł'goucha* *dł'goucho* 'mający długie, duże uszy, longas aures habens' ~ pol. *długouchy*, dial. kasz. *długouši* w funkcji subst. 'zając' (Sychta SK), czes. *dlohouchý*, sł. *dlohouchý*;

sł. *dolgouh -úha*, sch. *dugouh -ha -ho* (: *dugouh*), bułg. *дългоух -ха -хо* (też u Gerova: *длзгоух*);

ros. *долгоухий, долгоух -ха -хо* (też u Dala), ukr. *довгоухий*, brus. *даґауґхи*. ~

Por. 1. pol. *długouch* m. 'ten, który ma długie uszy (zwykle o ośle)', już w XVI w., SP XVI IBL, sł. *dolhouh -úha* 'ten, kto ma długie uszy' (Pleteršnik), sch. *dugouh* m. 'osioł' (RSAN);

2. derywaty: a) czes. *douhoušák -ka* 'istota z długimi uszami (zwykle o zającu, o ośle)', Přír. slov.;

b) sł. *dolgoúšec -šca* 'ten, który ma długie uszy, o zającu, o ośle';

c) pol. dial. kasz. *długoušník* 'ten, który ma długie uszy (np. zając, osioł)', Sychta SK;

d) bułg. dial. *длзгоушка* 'igła z podłużnym uchem' (Gerov), ros. dial.

долгоушка 'igła z obszernym uchem', 'czapka z długimi nausznikami' (Dal, SRNG);

e) sch. *dugòuško* 'ten, kto ma długie uszy, zwykle o zającu' (RSAN), maced. *долгоушко* 'człowiek z długimi uszami'.

Compositum, człon I p. *dł'gъ*, człon II od *ucho* (zob.). W. B.

dł'govatъ *dł'govata* *dł'govato* : **podł'govatъ** : pld.-wsch. **prodł'govatъ** 'trochę długi, dość długi, mający wydłużony kształt, podłużny, longulus, oblongus'

dł'govatъ: ~ pol. dial. kasz.-śl. *dlugovati*, *dlug'ovati* 'podłużny' (Syhta SK, Lorentz PW), głuż. *dothovaty* 'nieco długi, podłużny', czes. dawne *dlouhovaty* 'podłużny' (Jungmann), stczes. XV w. *dlúhovaty* 'ts.' (Gebauer Sl.);

śl. *dolgovat -áta* 'podłużny' (Pleteršnik), bułg. dial. *дълговат* 'podłużny, podługowaty' (Mladenov BTR, BER I 456);

ros. *долговатый*, *долговат -ма -мо* 'dość długi, długawy', ukr. *довзугаватий* 'wydłużony, podłużny', dial. *довзугаватий* 'ts.' (Hrinčenko, u Żel. 'owalny'), brus. *давагаватый* 'dość długi, długawy', pot. 'wydłużony, podłużny', 'dość długo trwający'. ~

podł'govatъ: ~ pol. od XV w. *podługowaty* 'nieco wydłużony, podłużny' (też dial. np. Kucala PSM 42, Maciejewski Chełm.-dobrz. 37: 'owalny', Syhta SK I 220), czes. u Jungmanna *podlouhovaty*, *podluhovaty* 'podłużny', śl. przestarz. *podlhovaty* 'ts.' (SSJ);

śl. *podolgovat -áta* 'podłużny' (Pleteršnik), sch. dawne od XVI w. *podugovat -ta -to* 'dość długi, długawy' (RJAZ), cs. *подлговать* 'oblongus' (Miklosich LP);

strus. *подлговатый* 'podłużny, wydłużony' (Srezn.). ~

prodł'govatъ: ~ bułg. *продълговат -ма -мо* 'podłużny' (RBKE);

ros. *продолговатый* 'dość długi, długawy', ukr. *продовзугаватий* 'wydłużony, podłużny', brus. *прадавагаватый* 'podłużny' (BRS). ~

Na synonimiczne adi. *dł'govastъ*, *podł'govastъ* wskazują: ukr. dial. *довзугаватий* 'podłużny' (Hrinčenko), śl. *podlhovastý* 'ts.' (SSJ), por. też bułg. dial. *дълг'увацкыф -ува* 'mający dużą długość, podłużny' (Stojkov Banat).

Por. 1. cs. *длѣгновать*, *длѣгновать* 'długi, wielki, amplius, latus' (Miklosich LP);

2. pol. dial. kasz. *podługovníasti* 'podłużny' (Syhta SK I 220).

Od *dł'gъ* z suf. *-ovatъ* (*-ovastъ*), o suf. p. Winkler-Leszczyńska PJ PAN 40. Zob. też *dł'govъ*. O pref. *po-* p. Sławski PF XVIII 2, 429—34.

Por. synonimiczne *dł'govitъ*, *dł'gastъ*, *dł'gavъ*. W. B.

dł'govezъ *dł'goveza* *dł'govezo* 'mający długą szyję, długi tułów, o wydłużonym kształcie, długi i cienki'

~ stpol. XVI—XVII w. *dlugowiezy* 'wysoki, dużego wzrostu' (SP XVI IBL, L: Mączyński, BPP 18 s. 505: Jurkowski);

ros. pot. *долговязый*, *долговяз -за -зо* 'niezwykle wysoki, chudy i niezgrabny, tyczkowaty' (*долговязый* парень 'dragal, dryblas', u Dala *долговязый* человек 'wysoki człowiek'), dial. subst. *долговяз -за* w zagadce o deszczu: *долгий долговяз* на суне увяз (SRNG), ukr. pot. *довгов'язий* 'z długą szyją; wysoki, chudy, niezgrabny, tyczkowaty' (SUM, też dial., Hrinčenko).

Tu może należy też substantywizowane sch. dial. czakaw. (Brač) *dūgovēz* (*dūgovēz*) m. 'odmiana winorośli z czarnymi jagodami, z długim pieńkiem', w Dalmacji (w wykolejonych postaciach?) *dugovésac* -sca 'odmiana winorośli

z czarnymi jagodami', *duĝdověš* m., *duĝdovāš* -*āša*, *duĝdovist*, *duĝdoviška* 'odmiana winorośli z białymi jagodami' (RJAZ, RSAN; według Skoka ER I 453 drugi człon złożenia niejasny). ~

Por. wskazujące na większy zasięg wyrazu postaci rozszerzone suf.: 1. stpol. XVI w. wyjątkowe *dlugowiežny* 'o długim tułowiū' (świnie *dlugowiežne*, SP XVI IBL: Mączyński), śle. *doĝgovězen* -*zna*: *doĝgovězen* človek = *doĝgověznik* 'długonogi człowiek' (Pleteršnik: Lašče);

2. stpol. XVI w. wyjątkowe *dlugowiežy* 'mający pociągłą twarz' (SP XVI IBL: Glaber), mogłoby wskazywać na stary derywat na -*vjъ*.

Compositum, człon I p. *dl'gъ*, człon II *vězъ* 1. 'wiązanie, łączenie, spajanie; to, co łączy, spaja, szyja, kark'. Co do budowy por. *čъnogolvъ*.

Vasmer REW I 359.

W. B.

dl'gověkъ *dl'gověka* *dl'gověko* 'długo żyjący, długo trwający, długoletni, wieloletni, longaevus'

~ stpol. wyjątkowe XVI w. *dlugovieki* 'długo trwający, długo żyjący' (SP XVI IBL: może z czes.?), czes. *dlohověký* (stczes. *dlúhověký*) 'osiągający duży wiek, leciwy, trwający wieki', śla. *dlhoveký* 'ts.';

śle. *doĝgověk* -*věka* 'długo żyjący', sch. od XVII w. *duĝdovjek* -*ka* -*ko* 'długo żyjący, długo trwający' (też dial., RJAZ, RSAN), bułg. u Gerova *длъговѣк* -*ка* -*ко* 'żyjący długo, długowieczny';

ros. dial. *долговѣкуй*, *долговѣк* -*ка* -*ко* 'długo żyjący, długo trwający, wieloletni' (SRNG), ukr. dial. (?) *довговік* -*ка* 'długowieczny, wieloletni': *дуб-довговік* (Hrinčenko). ~

Lepiej jest poświadczona postać rozszerzona suf. -*ьнъ*: pol. *dlugowieczny* 'długo żyjący, długo trwający, długo będący kimś, czymś; mający długo trwać' (od XVI w., w XV w. wyjątkowe *dlugowieczni* 'długo żyjący'), czes. u Jungmanna *dlohověčný*, stczes. *dlúhověčný* 'długo żyjący, długo trwający, stary, leciwy'; śle. *doĝgověčen* -*čna* -*čno* 'długo żyjący, długo trwający', 'wieloletni, o roślinach', 'trwały', sch. od XVI w. *duĝdovječan* -*čna* -*čno* 'długo żyjący, długo trwający', 'wieloletni, o roślinach', 'długotrwały' (też dial. np. u Vuka), bułg. *дълговѣчен* -*чна* -*чно* 'trwający, istniejący przez długi czas' (też dial., Gerov Dop.), maced. *долговечен* 'długo żyjący, długo trwający'; ros. *долговѣчный*, *долговечен* -*чна* -*чно* 'długo żyjący, długo trwający; długotrwały', ukr. *довговічний* 'długo żyjący, długo trwający; mogący istnieć wiele lat, długotrwały, wieloletni', stukr. *долговѣчными*, *довговѣчными* 'długo żyjący, mający wiele lat, wieloletni' (Тумчѣнко: XVII w., ale w XVI w. adv. *долговѣчно*), brus. *даўгавѣчны* 'długo żyjący, długo trwający; długotrwały, wieloletni' (też dial., Šaternik Červ.).

Compositum, człon I p. *dl'gъ*, człon II od *věkъ* 'siła; życie, czas życia, okres życia'. Por. *dl'gъ věkъ* s. v. *dl'gъ*.

W. B.

dl'govitъ *dl'govita* *dl'govito* 'trochę długi, dość długi, mający wydłużony kształt, podłużny, longulus, oblongus'

~ głuz. *doĥojty* 'podłużny, podługowaty';

sch. dial. od XVI w. *duĝoviti*, *duĝovit* -*ta* -*to* 'długotrwały, diuturnus, longanimis' (RJAZ, RSAN; Elezović Kos.-Met.: *duĝoviti*), bułg. dial. *дългосім* 'nie bardzo długi, długawy, przydługi' (BER I 456: Elensko);

ukr. XVIII w. *довгити* 'podłużny, wydłużony, dość długi' (Тумчѣнко). ~

Por. pol. dial. *podługowity* 'podłużny' (Kucała PSM 42), głuź. *podohojty* 'podłużny, owalny'.

Od *dl'gъ* z suf. *-ovitz* (o suf. p. Brodowska-Honowska SPS 139—40, Winkler-Leszczynska PJ PAN 40). Zob. też *dl'govz*. Stosunek do *dl'govatz* jak zaświadczone w kilku językach słow. *bělovitz* : *bělovatz*.

Por. synonimiczne *dl'govatz*, *dl'gavъ*, *dl'gastъ*.

W. B.

dl'govolkъ *dl'govolka* *dl'govolko* pld. 'odznaczający się długimi włóknami, np. o lnie, wełnie'

~ sch. rzadkie *dugòvlak -ka -ko* 'długowłóknisty, o bawełnie' (RSAN późne, XIX w., brak w RJAZ), bułg. też *dl'govz*. dial. (Търново) *дълговлак*: *дълговлака* *вълна* (Gerov Dop., Mladenov BTR). ~

W tym samym znaczeniu również: 1. czes. *dlohovlákný* (Přir. slov.), sch. *dugòvlak*: *dugòvlakno* *predivo* (RSAN);

2. pol. *dlugowłóknisty* (SJP PAN), głuź. *dohowłoknity* (Zeman, Pfuhl);

3. sch. *dugòvlaknast*: *dugòvlaknast* *lan*, *dugòvlaknaste* *slame* (RSAN), bułg. *дълговлакнест* *лен* (RBKE).

Złożenie, p. *dl'gъ* i *volkъ* (: *volkъno*).

M. Ś.

dl'govolsъ *dl'govolsa* *dl'govolso* : pld. **dl'gokosъ** 'mający długie włosy, comatus' *dl'govolsъ*: ~ pol. *dlugowłosy* (od XVII w., Cn., L.), czes. *dlohovlasý*, sła. *dlhovlasý*;

sie. *doigolás -lása -so* (w SSKJ też *dolgolás*), sch. *dugòvlas -sa -so* (RSAN; w RJAZ też kajkaw., u Jambrešicia *dugolas*), bułg. rzadkie *дълговлац -ca -co* (RBKE);

ros. u Dala *долговолосый*, ukr. *довговолосий*, brus. *доўгавалосы* (też dial., Sejaškovič Grodno).

W poszczególnych językach słow. też substantywizowane: pol. XVI—XVII w. *dlugowłos* m. 'ten, kto ma długie włosy' (SP XVI IBL, L, stąd czes. u Jungmanna *dlohovlas -sa* 'ts. '), stpol. XV w. NO *dlugowłos* (SSNO), głuź. *dothovlós -vlósa* 'ten, kto ma długie włosy' (Pfuhl). ~

Por. derywaty: 1. sie *dolgolásec -sca* 'ten, kto ma długie włosy';

2. ros. dial. *долговолоска*: *девка-долговолоска* 'mityczna istota wspomniana w zaklęciach' (SRNG);

3. ros. u Dala *долговолосица* f. żartobliwie 'baby, kobiety'.

dl'gokosъ: ~ sch. *dugòkos -sa -so* (Vuk, RJAZ, RSAN), bułg. *дългосъ -ca -co*, maced. *долгосъ -ca -co*.

Por. substantywizowane: sch. *dugòkos* m. 'ten, kto ma długie włosy', *dugòkosa* 'kobieta z długimi włosami', dial. też *dūgòkōs* f. 'jakaś trawa' (RJAZ, RSAN). ~

Compositum, człon I p. *dl'gъ*, człon II od *volsъ*, *kosa* (zob.).

W. B.

dl'govъ *dl'gova* *dl'govo* pld. 'podłużny, podługowaty'

~ ros. dial. *долговый -вдья -вде* 'podłużny' (np. *Долговдья* *пила* *вдоль* *пилит*, SRNG: Nowosybirskie).

Na wyraz ten wskazuje również: 1. głuź. *dohowc -ca* (: *dohowka* f.) 'ktoś długi, dryblas, longurio'; czes. *dlohovec -vec* bot. 'dolichos, roślina řádem vikvovitá, čeledí čimšníkovitá' (Jungmann z Presla);

2. głuź. *dohowski* 'odnoszący się do kogoś długiego, bardzo wysokiego' (Pfuhl);

3. pol. dial. sli. *dlug'ovnati* 'podłużny, podługowaty' (Lorentz PW), kasz. *podługovnasti* 'ts.' (Sychta SK I 220 s. v. *dlugovati*). ~

Od adi. *dl'gъ* z rozszerzeniem o suf. *-ovъ*, budowa jak w *čistovъ*, *dikovъ*, *istovъ*. Por. *dl'govitъ*, *dl'govatъ*. T. Sz.

dl'gul'a 'coś długiego, wydłużonego; wysoki, chudy człowiek, dryblas, longurio' ~ sch. dial. *dlugulja* 'odmiana podługowatych gruszek', 'długa wąska niwa', 'ime dugačkoj, protegljastoj kravi' (RSAN);

ros. u Dala *долгýлa* m., f. 'wysoki człowiek', 'ryba *Atherina pontica*', ukr. *довгýлa* 'Langfliege' (Žel.), dial. *довгýлa* 'długa koszula małych dziewcząt' (Kmit Bojk.). ~

Por. też 1. zapewne sztuczne nowotwory: głuź. *dothula* 'Langwanze, Lygaeus' (Pfuhl 1046), czes. u Jungmanna *dlohule* f. 'gatunek owadów, mira';

2. brus. NO *Даўгýль*, *Дбўгýль* (Biryła BA 127);

3. pol. dial. kasz. *dlugulko* adv. dziec. 'przez długi czas; tęskno, smutno' (Sychta SK VII 48).

Od *dl'gъ*, o suf. *-ul'a* zob. I 110.

Por. *dl'gal'ъ*.

W. B.

dl'gunъ *dl'guna* 'coś długiego, wyróżniającego się długością'

~ ros. dial. *долгýн -на* 'odmiana lnu z długimi włóknami', 'odmiana winorośli z podługowatymi jagodami', 'niezgrabny, wysoki człowiek' (Opyt, SRNG, Słowarъ Urala), ukr. NO *Довгýн* (Redko, Sučasni ukr. pryzvyšča, 1966, 156), brus. NO *Даўгýн*, *Далгýн* (Biryła BA 127, tu też appellativum 'wysoki człowiek'), dial. *даўгýн* m. 'łata wiązania dachowego, łata dachowa', 'прыста-саванне ў страце, да якога прымацоўваюць вадасцёк' (Šatalava BDS 49). ~

Na większy zasięg wyrazu wskazują derywaty: 1. ros. *долгунéц -ницá*: *лен-долгунéц* 'odmiana lnu z długimi włóknami' (też u Dala), ukr. *довгунéць -ницá* 'ts.' (SUM), brus. *даўгунéць -ницý* 'ts.' (BRS, też dial. poleskie *доўгунéц*, *доўганéц*, Leks. Polesbja 208), dial. także 'odmiana ogórków' (BMM III 244: Homel);

2. pol. dial. *dlugunka* 'kłonica u wozu' (Pluta Dzierżysławice);

3. maced. *долгунест -та -то* 'podłużny, podługowaty' (RMJ), ros. dial. *долгýнный* 'bardzo wysoki' (SRNG).

Od *dl'gъ*, o suf. *-unъ* zob. I 134—5.

Por. *dl'ganъ*.

W. B.

dl'gъ *dl'ga dl'go* 'mający duży, znaczny wymiar liniowy, daleko się ciągnący, rozciągnięty w przestrzeni (w opozycji do *kortkъ*), mający znacznie większą długość niż szerokość, wydłużony (w opozycji do *širokъ*), longus, oblongus, procerus' (np. *dl'ga borda* 'długi zarost na dolnej części twarzy', *dl'gъ nosъ* 'długi nos', *dl'ga n'iva*, *dl'go pol'e* 'długi, wydłużony kawałek ziemi uprawnej', *dl'dzi volsi* 'długie włosy'; *jměti dl'dzě rōcě*, *dl'gy pŕstý* 'mieć skłonność do kradzieży, kraść', dosłownie 'mieć długie ręce, palce', *jměti dl'gъ єзыкъ* 'dużo mówić, paplać, obmawiać kogoś', dosłownie 'mieć długi język'), 'wysoki, przede wszystkim o człowieku'; 'trwający znaczny okres czasu, długotrwały, diuturnus' (*dl'go verme*, *dl'gъ časъ* 'długi okres czasu', *dl'dzi dně* 'wiele dni, dłuższy przeciąg czasu, temporis spatium longius', *dl'ga lěta*, *dl'gъ věkъ* 'wiele lat, dłuższy okres czasu'); 'mający pewien, określony wymiar (w prze-

strzeni i w czasie), **po dl'gu, po dl'gъ** (rzadziej **въ dl'gъ**) 'wzdłuż czegoś' (np. **po dl'gъ rěky** 'wzdłuż rzeki'); adv. **dl'go**

~ pol. od XIV w. **dlugi** 'mający duży, znaczny wymiar liniowy, daleko się ciągnący, rozległy' (np. *dluga broda, dlugi nos, długie włosy* od XV w., NT *Długie Niwy*, NM i NT *Długie Pole*, kasz. NT *Długé pole*, Sychta SK), 'mający określony wymiar liniowy', 'trwający znaczny przeciąg czasu, długotrwały, przewlekły' (w tych znaczeniach powszechne w gwarach, np. Kucala PSM 42, Szymczak Domaniewek, Górnowicz Malbork, Sychta SK, Lorentz PW), dawne XVI w. i dial. też 'wysoki, o wzroście' (SP XVI IBL, Zaręba Siołkowice, Sychta SK, u Tomaszewskiego GŁ 'chudy'), *dlugie godziny, długie miesiące, długie lata* 'większy przeciąg czasu' (stpol. *dlugie dni* 'ts.' od XIV w., *za długie dni* 'po dziś dzień' XV w.), *dlugi (dluższy) czas* 'większy przeciąg czasu; długo' (też dial., Górnowicz Malbork, Lorentz PW: *dlugi čas*), *miec dlugi język* 'paplać, plotkować' (kasz. *mec dlugi jazek* 'plotkować', Sychta SK), *miec dlugie uszy* 'podłuchiwać, szpiegować' (kasz. *mec dlugé usë* 'podłuchiwać', Sychta SK), *miec dlugie ręce* 'kraść', *podlug* praep. cum gen. od XIV w. 'wzorując się, opierając się na kimś, na czymś, stosownie do czegoś, secundum, iuxta', 'zdaniem kogoś, zgodnie z czymś zdaniem, opinią, sądem' (*podlug* kogo, też dial. np. *podlug* mygo 'według mego zdania', Tomaszewski GŁ), stpol. też 'zależnie od czegoś; w związku z czymś, z powodu czegoś; ze względu na, pro', 'pod względem, co do, co się tyczy, quod attinet ad' (*podlug* prawdy 'naprawdę, w rzeczywistości', dziś przestarz. *podlug* podobieństwa do prawdy 'jest rzeczą prawdopodobną, można się spodziewać, że'), 'oprócz, niezależnie od czegoś, praeter', 'blisko, około, prope, iuxta, circa' (*podlug rzeki, podlug* brzeza siedząc), w określeniach czasu 'w, in' (*podlug* czasu), 'o, erga, de': *troszcesz sie podlug* wiela (z pol.: stukr. wyjątkowe XV w. *вподлогъ* praep. cum gen. 'secundum, iuxta', Tymčenko, brus. u Nosoviča *nódluz* praep. cum gen. 'ts. '), *wedlug* praep. cum gen. od XV w. 'wzorując się, opierając się na kimś, na czymś, stosownie do czegoś, zależnie od czegoś, w odniesieniu do czegoś, secundum, iuxta', przestarz. i dial. 'co do', dial. też 'obok' (*wedlug* proga), 'z powodu, dla': *wedlug* ciebie jestem nieszczęśliwy, Karłowicz SGP (z pol.: stukr. *вподлогъ* praep. cum gen. 'stosownie do czegoś, zgodnie z czymś, w odniesieniu do czegoś', Tymčenko: XVI, XVIII w., brus. dial. *sódluz* praep. cum gen. 'ts.', Nosovič, Bjalbkevič Mohylew, Šaternik Červ.), pomorskie, zachodniolechickie **dolgi* w NT np. jezioro *Dolge, Dolga* XIII w., *Dolghe* (p. Lorentz SNH 25, Rzetelska-Feleszko MS PAN 24 s. 90—1, por. też u Muki III 135 NW *Dolgi* jazor = niem. *Dolgenssee, Dolgi* Břog), połab. *dāūd'ē*: *dud'ē*, f. *dāuga*, n. *dāūd'ā* 'rozciągły w przestrzeni, longus', dłuż. dawne (Jakubica, Megiser, Chojnan) *dlugi* 'ts.' (dziś tylko w NM *Dlugi* i w NT *dlugi*, zwykle *dluge* 'długie kawałki pola', *na dlugich*), dial. muž. *dělgi* 'ts.' (szczegółowo o postaciach wyrazu p. Muka HLF 128—9; o zaliczanych tu przez Mukę postaciach *dlujgi, dlujki* zob. *dl'žьka*), dawne *pódlug* adv. 'na długość, na dłuższy czas' (Muka), głuź. *dothi* 'longus' (też dial., Michalk Neustadt), czes. *dlouhý* (stczes. *dluhý*, Gebauer Sl., tu też jako dial. *dlhý*) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy; mający pewien, określony wymiar liniowy' (np. *dlouhá brada, dlouhé vlasý*, NM *Dlouhé Pole* od XIV w., Profous MJČ III 422), 'wysoki', 'długotrwały' (*dlouhá léta* 'wiele lat', jak je rok *dlouhý* 'przez cały rok', stczes. *dluhý čas* 'długi okres czasu', lud. *dlouhá noc* 'noc wigilijna', Přír. slov., Kubín Kladsko, Siatkowski Kudowa II 59), 'trwający pewien, określony czas', *mitti dlouhé ruce, dlouhé prsty* 'chętnie kraść', *mitti dlouhou ruku*

'mieć wielkie wpływy', *míti dlouhý jazyk* 'być gadatliwym, paplać' (Jungmann), udělat na někoho *dlouhý nos* 'zagrać komuś na nosie', odejít s *dlouhým nosem* 'odejść z kwitkiem', *dlouhé ucho* 'badawcze, szpiegowskie' (Přir. slov.), *šta. dlhý* (dial. *douhi*, Matejčík Novohrad 95, wsch. *dluhy*, Kálal, Sipos Bükk-Gebirge: *dluhi*) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy; mający pewien, określony wymiar liniowy' (np. *dlhá brada*, *dlhé vlasý*, NM *Dlhé Pole*, SSJ VI 165), 'długotrwały' (*dlhý čas* 'długi okres czasu', ako je *deň dlhý* 'przez cały dzień'), *mat' dlhé prsty* 'kraść, robić' na niekoho *dlhý nos* 'wysmiewać się', *mat' dlhé uši* 'niedyskretnie wszystko słyszeć';

šta. dólġ (: *dólġ*, SSKJ) *dólġa dólġo* 'mający duży, znaczny wymiar liniowy; mający pewien, określony wymiar liniowy' (np. *dolġe lase*, NT *Dolġa Njiva*, pl. *Dolġe Njive*, Bezłaj SVI I 144), 'wysoki i chudy, o człowieku', 'długotrwały' (*dolġ čas* 'długi okres czasu', już w XVI w. u Megisera 'tempus diuturnum', *od dolġega časa* 'od dawna', *dolġe mesece* 'wiele miesięcy'), 'trwający pewien czas', *imeti dolġ jezík* 'obmawiać; dużo mówić', *imeti dolġe prste* 'kraść', sch. *dǔġ dǔġa* (: *dǔġa*) *dǔġo* (: *dǔġo*), *dǔġī -gā -gō* : *dǔġī -gā -gō*, stsch. *dlyg*, stczakaw. XVI w. *dulġ*, *dlġ* (RJAZ, dziś czakaw. *dǔġ dugǔ dǔġo*, *dǔġ dǔġa dǔġo*, p. Jurišić Vrgada, *dǔġġ* : *dǔġy dǔġya dǔġyo* 'daleki', HDZ I 113, 156: Susak, na Krku *dlġ*, *dǔġġ*, *dǔġġ*, Milčetić Rad JA 121 s. 106—7) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy, rozciąęty w przestrzeni; mający pewną, określoną długość' (*duga brada*, *duge vlasí* = *duga kosa*, *duga njiva*, też NT np. czakaw. *Dǔġo Njiva*, Hraste HDZ I 364: Hvar, już w XIV w. pl. *Duge Njive* NM i NT, *Dǔġō Pǔlje* NM i NT od XIII w., RJAZ), 'wysoki, o wzroście', 'długotrwały' (*dugo vrijeme*, już w XVI w. czakaw. *dlġo vime* 'długi okres', *duge dane* 'wiele dni, dłuższy okres', *duga ljeta*, godišta 'wiele lat, długi okres', *biti duga vijeka* 'długo żyć', *dug put* 'daleka i długotrwała podróż'), 'trwający pewien, określony czas', *imati dug jezík* (już w XVI w. czakaw. *dug jezík imiti*), *biti duga jezika* 'dużo i niepotrzebnie mówić, paplać', *imati duge ruke*, *prste*, *nokte* 'być skłonnym do kradzieży, być złodziejem', *gospoda duge ruke* imają 'mają duże wpływy', *duga nosa* ostatei 'zmartwić się, rozczarować się', ses. *dlyġġ*: (Zogr.) *dlyġġ* 'mający znaczny wymiar liniowy, longus', 'długotrwały, prolixus', на дългы дъни 'ἐπί ἡμέρας τινάς' Supr., на дълъѣ времени 'ἐπί χρόνον' Zogr., подлъгъ praep. cum acc. 'wzdłuż' (тъ ишедъ на походѣ подлъгъ рѣкѣ, Supr., też es., SJS), w es. także praep. cum gen. 'secundum, iungitur' (Miklosich LP), подлъгоу praep. cum gen. 'wzdłuż' (подлъгоу доунава, Miklosich LP), bułġ. *dǔġġ dǔġġa dǔġġo* (dial. też *dlyġ -ga, -go*, Gerov, rodop. *dl'đk*, BDial. II 152, tu także *dlek*, *dlik*) 'mający znaczny, duży wymiar liniowy, rozciąęty w przestrzeni; mający pewną, określoną długość' (np. *dǔġġa kosa*, NT *Dǔġġata Niva*, Kovačev MNSevl. 184, MNGabr. 99), 'wysoki' (dial., Gerov), 'długotrwały' (*dǔġġo vreme*, *lento*, dial. *dǔġġy vreme*, *lentu*, Stojkov Banat, dial. *dǔġġa sabora* 'Wielka Sobota', Umlenski Kjustendil, *dǔġġa sǔbora*, BDial. II 75), 'daleki' (*dlyġ pǔt*, Gerov), pot. *ima dǔġġi rǔce* 'ma skłonność do kradzieży', maced. *dolġ -ga -go* (dial. też *dlyġ dlyġa -go*, Vidoeski Kumanovo 55, *dlyġ dlyġa*, Popovski Gostivar 30) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy, rozciąęty w przestrzeni' (np. NT *Dolġá-Niva*, *Dolġata Niva*, *Dolġi Polina*, Pianka Top. 356), 'długotrwały', dial. także z sekundarną nosowością *dlǔnuk dlǔnġa dlǔnġu* = *dolġ* (Małeckí SW);

strus. *dlyġġy*, *dlyġġy*, *dolġy* 'mający duży, znaczny wymiar liniowy; wielki; wysoki', 'długotrwały' (*дѣнь долġġ*; *дълġġġ недоуġġ*, *долġġġ болъѣзнġ*

'długotrwała choroba', не жди старости и лята долга 'długowieczności'), подлѣгъ, подлѣгъ, подолѣгъ adv. 'wzdłuż', praep. cum gen. 'przy, nad' (подолѣгъ морю 'iuxta mare'), 'na wzór, za przykładem', cum acc. 'wzdłuż; przy, nad; po, w' (Srezn.), ros. долгий (dial. też долгой), долго долгá долго 'długotrwały' (долгое время 'długi okres czasu', долгие годы 'wiele lat', долгий путь, долгая дорога 'daleka, długa droga'), przestarz. i dial. 'mający duży, znaczny wymiar liniowy' (np. долгий нос, долгая грива, долгие волосы; долгий язык o 'raplaniu, braku wstrzemięźliwości w mowie', dial. долгий дом 'dom złożony z dwu części: z izby i z letniej połowy; dom z dwuspadowym dachem', долгая лавка 'ławka w przednim kącie izby', долгая ладонь 'duże klepisko', долгая нива 'długi zagon pola', też NM Долгая Нива, Долгие Нивы, Долгое Поле, Долгие Поля, Долгие Бороды, Vasmer RGN III 52, 56), dial. także 'wysoki' (SRNG, Słownik Urala), долгий дядушка, долгий 'duch domowy', 'яран' (SRNG: Wiatka), u Dala cerk. подблг praep. cum gen. 'wzdłuż' (подолг моря), ukr. довгий (od XVII w., Тумченко) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy' (np. довге волосся; NM Dolhe Pole, Hrabec NGH 186—7; довгий язык o 'gadatliwym człowieku'), 'wysoki, o człowieku' (pot.), 'długotrwały' (za довгий час 'przez dłuższy okres czasu', дни дозги 'wiele dni, długo', у віку довгий 'długowieczny', Hrinčenko), brus. дбѣгі: даѣгі (też dial. np. Bjałskevič Mohylew: дбѣгіі: даѣгіі, Šaternik Červ.: дбѣгі) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy' (np. NT Дбѣга нива, Дбѣгіе нивы, Дбѣге, Дбѣга, Дбѣгае Поле, Mikratap. Bel. 74—5; дбѣгі язык = ros. долгий язык), 'długotrwały' (дбѣгі час 'długi okres'), u Nosoviča дбѣгіі век 'wiele lat życia', dial. даѣгі także 'wysoki' (BMM III 244). ~

Wyrażenie przyimkowe (> adv. > praep.) *po d'go* kontynnują może również (p. Kopečný ESSB I 1, 71—3, Skok ER I 453; ze względu na trudności głosowe Belić, Ramovš łączyli z psł. *lyga*, zob. Bajec SRL V—VII 217, Besedotvorje IV 140): śl. *polèg* (dial. też *polègi*, w XVI w. także *polgi*, Megiser 1592) adv. 'koło, obok, w pobliżu' (tudi jaz sem bil *poleg*; *poleg* stati 'stać obok', u Megisera 'pomagać, opitulari'), 'oprócz', *pólég* praep. cum gen. 'koło, obok, przy' (*poleg* mene), 'wzdłuż' (*poleg* reke), 'oprócz, poza' (np. w XVI w. u Trubara: druhich bogov *poleg* mene ti ne imej, Rigler Začetki 71), 'zgodnie z czymś, stosownie do czegoś, według' (np. dial. prekm. *poleg* tvoje volje), sch. dawne i dial. *polag*, *polak* (w XIII w. *polьgь*, dial. timocko-lużnickie *polьg*, kajkaw. *poleg*) praep. cum gen. 'obok, koło, przy' (staše *polag* žene; hodeći *polag* mora), 'z powodu', 'stosownie do czegoś, zgodnie z czymś, według, wedle, iuxta, secundum' (żivu *polag* svojih vlastitih pravicah), 'w kierunku czegoś, ku czemuś' (okrene obraz *polak* sunca), 'oprócz', 'u, w', 'o, co do', dial. kajkaw. *poleg* także adv. 'koło, obok, w pobliżu' (i ja sam bil *poleg* 'byłem obecny, w pobliżu', RJAZ).

Adv. *d'go*: ~ pol. od XIV w. *dlugo* 'na znaczną odległość, longe', 'przez długi czas, diu, multo tempore' (dial. zwykle w tym znaczeniu, np. Kucala PSM 42, Zaręba Siolkowice, Górniewicz Malbork), kasz. także 'teskno, smutno' (Sychta SK), połab. *daud'ü* 'długo', dłuż. dawne *dlugo* (też *dlujgo*, dziś *dlujko*) 'longe; diu', głuz. *dothó* 'ts.', *za dotho* 'od dawna', czes. *dlouho* (stecz. *dlúho*) 'długo, dawno', dial. też 'późno' (Kubín Kladsko, Hruška DSCh), 'dawno' (Bartoš DSM: *dlóho*, Gregor Slav.-buč.: *dlóho*, Horečka Frenštát: *dluho*), śl. *dlho* (dial. wsch. *dluho*, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge) 'diu';

śl. *dólgo* 'diu', sch. *dūgo* (stczakaw. XVI w. *dlgo*, RJAZ) 'longe; diu', 'daleko' (dial. czakaw. *dālyo* 'ts.', HDZ I 156: Susak), cs. *длго*, *длго* 'longe;

diu' (ДЪЛГО МАТЬ ЖИТИ 'multo tempore vivere', SJS), bułg. дълго (też dial., Stojkov Banat: дъл'у, u Gerova дълзо) 'przez dłuższy czas, diu', pot. на дълго и на широко 'bardzo szczegółowo', maced. долго 'diu';

strus. ДЪЛГО, ДЪЛГО, ДОЛГО 'diu', ros. долго 'diu', dial. też долго-коротко 'kiedykolwiek, kiedyś' (SRNG: Wołogda), ukr. довго 'diu' (też u Tymčenki, XVII w.), brus. дōъга 'diu'. ~

Na adv. d'žě wskazują: czes. arch. dlouze, stezes. dlúžě 'długo', scs. на дълзе 'długo, wiele', strus. на дълзе 'długo; wreszcie, na ostatek' (Srezn.).

Kontynuuje ie. d'gho- (: delēgh-) do del- 'długi; wydłużać' (por. compar. d'li'i, zob. też d'l'a, d'liiti). Dokładne odpowiedniki w indoirań.: stind. dīrgháh 'długi (w przestrzeni i czasie)', awest. darāga-: darāya-, stpers. darga- 'ts.'. W bałt. z ciągle nie wyjaśnionym zanikiem nagłosowego d- (próba objaśnienia u Fortunatova AsIPh XI 571 uw. 1): lit. ilgās 'długi (w przestrzeni i czasie)', łot. ilgs 'długi (w czasie)', stpr. ilga, ilgi adv. 'długo (w czasie)'. Por. też 1) z inną budową pierwiastka: gr. δολιχός 'długi (w przestrzeni i czasie)', het. daluki- 'długi', 2) z sekundarnym rozwojem znaczeniowym: goc. tulgus 'twardy, mocny, trwały' (*długi, wytrwały').

Miklosich EW 40, Berneker SEW I 251—2, Trautmann APSD 346, BSW 55, Meillet SC 77, 100, 164, 341, DEL⁴ 315—6, 366, Sławski SE I 148, Vaillant BSL XLIV 2, 125—5 (wyodrębnia suf. -gъ porównując z bolgъ 1.), Friedrich HW 206, Mayrhofer KEWA II 47, Feist VWGS 482—3, Pokorny IEW 196—7, Fraenkel LEW 183—4. — Otrębski BzN VIII 280—1, VSJa V 5 rekonstruował prapostać d'lgъ operując się na nazwie jeziora Dūlgas (pierwotnie *Długie', miałyby to być nazwa jaćwieska). Lit. ilgās, łot. ilgs miałyby tu nie należeć. Nie widać podstaw. W. S. — W. B. — F. S.

dł'gyn'i pld.-wsch. 'długość, longitudo'

~ sch. dial. czakaw. dugt'na : dugt'na (Kušar Rađ JA 118, s. 54: Rab), stczakaw. XV—XVI w. duginja 'długość' (RJAZ);

strus. wyjątkowe долги́на 'długość' (Srezn. I 757), brus. dial. долги́на 'ts.'. (Nosovič). ~

Por. ros. dial. долы́на 'wysoki, niezgrabny człowiek, dryblas' (Opyt, Dal SRNG: Twer, Ołonec).

Abstr. od d'lgъ, o suf. -yn'i zob. I 139—41.

W. B.

Por. d'žina.

dł'ti zob. d'lti

dł'ža zob. d'žъ 1.

dł'žaja pln. 'przykrywka podłużnego otworu w barci'

~ czes. u Jungmanna dlužej -e f. pszczelarskie 'rodzaj masy, którą pszczoły umacniają plastry na ścianach ula i zabezpieczają wejście do ula, tzw. kit pszczeli, propolis' (o znaczeniu p. d'žъ 2.);

ros. dial. должея, должея 'deseczka zakrywająca wycięcie w barci, w ulu kłodowym, drzwiczki ula' (Burnašev, Opyt terminologicznego słowarja I 53 s. v. борть, Dal, SIAN, SRNG, Melničenko Jaroslavl), u Dala też 'podłużne wycięcie, wyzłobienie, rowek', brus. dial. poleskie довжэя 'przykrywka boczno-gnego otworu w ulu kłodowym' (Leks. Polesja 329). ~

Od d'žъ 2., o suf. -žja zob. I 87.

W. B.

dł'żajb *dł'żaja* wsch. 'długość', 'coś długiego, np. długa żerdź'
 ~ strus. *должам* 'długość', w przykładzie z XIV w. *въ должам* 'wzdłuż,
 na długość', ros. dial. *должѣи* -*жѣя* 'długa żerdź' (SRNG). ~
 Od *dł'gъ*, o suf. -*ějъ* p. I 86—7.
 Por. *dł'żaja*. T. Sz.

dł'żati 1. *dł'żaję* pin. 'stawać się długim, dłuższym, wydłużać się, przeciągać się, longiscere, extendere'
 ~ pol. *dłużyć* -*żeję* 'stawać się dłuższym' (SJP PAN, L. z On.), dial. sli. *dłēzec* -*žeja* 'stawać się dłuższym, przeciągać się, o czasie' (Lorentz PW),
 czes. tylko u Jungmanna *dloužeti* -*žim* 'stawać się dłuższym';
 ros. dial. *должѣтъ* -*ѣю* 'stawać się długim' (Opyt Dop., SRNG), *должѣтъ*
 -*ѣю* 'wydłużać się' (SRNG), brus. *даужыць* 'przedłużać się' (BRS, też dial. Ra-
 storguev Brjansk, u Nosoviča *довжыць* -*жыць* 'wydłużać się, w prze-
 strzeni, w czasie'). ~
 Denominativum od *dł'gъ*, o budowie zob. I 47. W. B.

dł'żati 2. zob. **dł'żiti**

dł'żava zach. i pld. (część zach.) 'długość, longitudo'
 ~ pol. dial. kasz. *dłużawa* 'długość; odległość' (Sychta SK, AJK VIII
 cz. II 123), śl. *dł'żawa* 'długość', 'wysoki człowiek' (SSJ);
 śl. *dołżawa* 'długość' (też lud.).
 Por. śl. dial. *dołgawa* 'długość' (Pleterśnik), sch. NM z Chorwacji *Dugava*
 XVI w. (RJAZ). ~
 Podstawą tego abstractum jest z jednej strony vb. *dł'żiti* z suf. -*ava*,
 z drugiej widać wyraźnie substantywizację adi. *dł'gavъ* (zob.). Co do budowy
 por. *črn'ava*. T. Sz.

dł'żeznъ zob. **dł'żiznъ**

dł'żica 'coś długiego, wydłużonego, podłużnego, długi przedmiot'
 ~ pol. *dłużycza* 'długi pień ściętego drzewa' (SJP PAN), stpol. 'rodzaj
 oszczepu' r. 1418 w Rotach poznańskich: ... Jan wlaź na pana Pomianow
 woz i deptał ji i kłōł nań *dłużycę* na swego pana (Kuraszkiewicz i Kowale-
 wicz JP XXXVII 171, Kartoteka Słownika stpol.), dziś dial. *dłużycza* 'obtu-
 pane z kory pnie drzewne' (Maciejewski Chełm.-dobrz.), 'wysoka kobieta'
 (Karlłowicz SGP z jednego źródła, dobrze poświadczone w materiale ono-
 mastycznym: jako NO z r. 1414 *Dłużycza* (SSNO), w NM *Dłużycza*, *Dłużyce*
 (Spis miejscowości PRL 223, SGKP I 549), w NW *Dłużycza* (Hydronimia
 Wisły 269), NT *Dłużyce* (nazwa pola z okolic Bochni), głuź. *dołżica* 'rodzaj
 gruszki, Zapfenbirne' (Pfuhl);
 sch. dial. *dūžica* 'nazwa owocu podłużnego kształtu, np. o śliwce, fidze,
 gruszcze' (Vuk z Kotoru, RŠAN, według RJAZ *dūžica* też z Dubrownika),
 dial. także *dužica* 'długość, rozmiar czegoś wzdłuż' (w RŠAN wyjątkowe),
 jako NM *Dužice*, w XV w. *Dlžice*: Njiva leži v *Dlžicah* (RJAZ);
 ros. NM *Должица*, *Должицы* (Vasmer RGN III 60), też jako NW (Bezłaj
 SVI I 145), ukr. NM *Dołżyčia* (Stieber TŁemk. I 16, II 22), brus. NT *Дбўжыца*,
Дбўжыцы (Mikratap. Bel. 75). ~

Por. pol. dawne XVI w. *dłużca* f. 'długi sznur umocowywany na nodze ptaka, stosowany w tresurze' (SP XVI IBL).

Substantywizowane adi. *dł'żę*, o suf. *-ica* w tej funkcji p. I 98. T. Sz.

dł'żičьskъ zob. **dł'żikъ**

dł'żikъ *dł'żika* *dł'żiko* zach.: **dł'żičьskъ** *dł'żičьka* *dł'żičьko* 'dość długi, przydługi, długawy'

dł'żikъ: ~ pol. dial. *dłużyki* 'długi, przydługi, bardzo długi', 'podługowaty' (np. listki *dłużykie*, *dłużyki* czas, Karłowicz SGP), *dūżyki* 'długi' (Gruchmanowa Kramaska 79). ~

Por. pol. dial. *dłużykawy* 'przydługi, dość długi', np. słomki *dłużykawe* (Karłowicz SGP: Poznańskie).

dł'żičьskъ: ~ sle. ze wsch. Styrii *dólžiček -čka* 'nie bardzo długi' (Pleteršnik), sch. dial. *dužičak dužička* 'długi' (np. *dužičak* dan, sedam lakat *dužička*, RJAZ: u węgierskich Chorwatów), bułg. dial. *длъжичък -чка* 'dość długi' (Gerov), *длъжичък, длъжички* 'ts.' (ib., Mladenov BTR 620, 622), maced. *должичок -чка* dem. od *долг* 'długi' (RMJ);

ros. dial. *должичко* adv. 'długo' (SRNG: Nowogrodzkie). ~

Por. *dłuż.* *dłużycycki* 'bardzo długi' (Muka).

Od *dł'żę* z suf. *-ikъ*, *-ičьskъ*, por. *běl-ičьskъ* (I 239 s. v. *bělakъ*), *čъn-ičьskъ* (II 244 s. v. *čъnъskъ*). T. Sz.

dł'żina 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, longitudo'

~ pol. *dłużyna* 'rozciągłość w przestrzeni, długość, dłużyzna' (SJP PAN: dawne, l. z XVIII w.), dial. 'długość; długi przedmiot' (Karłowicz SGP), głuż. *dołżina* 'rozciągłość w przestrzeni; długie pole' (Pfuhl), czes. u Jungmanna *dlouzina* 'długość', stczes. od XIII w. NM *Dlužiny* pl. (Gebauer Sl., Profous MJČ I 392), śla. dial. *dłżina* 'długość' (SSJ), u Jungmanna z Bernoláka *dłużina* 'długie pole';

śle. *dołżina* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość' (też dial., Tominec Črni vrh), sch. od XV w. *dužina* (czakaw. w XVI w. wyjątkowo *dłżina*, dziś *dužina*, Jurišič Vrgada) 'rozciągłość w przestrzeni, długość', 'długotrwałość', 'ilość, wielkość', es. *дължина, дължина* 'longitudo' (Miklosich LP), bułg. *дължина* (u Gerova *длъжина*) 'rozciągłość w przestrzeni, długość', też 'rozciągłość w czasie, długotrwałość' (RBKE), maced. *должина* 'rozciągłość w przestrzeni, długość' (RMJ III 598, dial. *длъжина*, Vidoeski Kumanovo 55);

strus. wyjątkowe *дължина* 'długość' (въ дължиноу 'na długość'), też *должина* 'pustynia' (Srezn.), ros. dial. *должинá* 'długość' (Opyt Dop., Dal: pskow., SRNG: pln.zach.), także pskow. *должина* 'pień drzewa jeszcze nie pocięty, nie porąbany; wysoki człowiek' (Opyt, Dal, SRNG), ukr. *довжинá* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość' (od XVI w., Tymčenko: *должина, довжина*), brus. dial. *даўжына* 'długość' (Rastorguev Brjansk; u Nosoviča *довжына*). ~

Por. sekundarne postaci: 1. pol. dawne reg. *dłużynia* 'długość' (SJP PAN, wyjątkowo już w XVI w., SP XVI IBL), dial. *dłużynia* czy *dłużyn* f. 'ts.' (Karłowicz SGP: z Litwy, Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna), ukr. dial. *довжинá* 'ts.' (Hrinčenko; u Żel. *довжнá*, u Tymčenki *должина, довжина* nie poparte jednak przykładem), brus. *даўжына* 'rozciągłość w przestrzeni, długość, długotrwałość' (też dial., Nosovič, Šaternik Červ., Rastorguev Brjansk);

2. pol. *dlużyzna* 'nadmierna długość czegoś w czasie, w przestrzeni' (też dial., Karłowicz SGP; u L. nie poparte przykładem).

Abstr. od *dl'gъ*, o suf. *-ina* zob. I 120—1.

W. S. — W. B.

dl'žiti dl'žo 'czynić długim, wydłużać, przedłużać (w przestrzeni, w czasie), longius facere, longare, producere', **dl'žiti się** 'stawać się długim, wydłużać się, przeciągać się, longiscere', iter. **dl'žati 2. dl'žajo**

dl'žiti: ~ pol. dawne *dlużyć -że* 'przedłużać; zwlekać' (SP XVI IBL), dial. 'bronować pole po zasianiu' (Dejna AGK m. 461, por. dial. *dlużować, dlużkować* 'bronować rolę po raz pierwszy', MAGP VI cz. II 155—7, ros. dial. *должѣть -жѣ* 'siać', SRNG, ukr. dial. *довжѣти -жѣ* 'uprawiać ziemię po orce przed siewem', Lysenko SPH, *довжѣти* рилом 'orać wzdłuż pola', Żel., Hrinčenko), kasz.-śl. *dlężo -żo, dlężo* 'czynić dłuższym, przedłużać' (Lorentz PW), głuż. *dołżić -żim* 'ts.' (Pfuhl), czes. *dloužiti -žim* (stezes. XIV w. *dlužiti -žu*) 'przedłużać, wydłużać', sła. u Kálala *dlžiti* 'ts.';

sł. z pref. *pro-dolžiti -žim* 'przedłużyć' (Pleteršnik: z cs. czy ros.), sch. *dūžiti dūžim* (już w XIII w. *dl'žiti*) 'przedłużać, wydłużać; rozciągać w czasie' (RJAZ, RSAN, dial. *dūžiti -žim*, Elezović Kos.-Met.), scs. z pref. *про-длжѣти -жѣ* 'przedłużyć, producere', bułg. dial. *длжѣ -жѣ* 'czynić coś dłuższym, przedłużać, przeciągać' (BER I 456, u Gerova *длжѣ*), maced. *должи* 'przeciągać w czasie, rozwlekać';

strus. z pref. *про-длжѣти*: *должѣти -жѣ* 'wydłużyć, przedłużyć; rozciągnąć w czasie' (Srezn.), ros. dial. *должѣть -жѣ -жѣ* 'przeciągać, zwlekać' (Opyt, Dal, SRNG), w języku liter. tylko z pref. np. *про-длжѣть -жѣ* 'wydłużyć, przedłużyć', ukr. dial. *довжѣти -жѣ* 'przedłużać, wydłużać', *вѣки комусь довжѣти* 'lange leben lassen' (Żel.), brus. pot. *дбўжыць* 'przedłużać, wydłużać' (BRS, u Nosoviča *дбўжыць* 'ts.'. ~

dl'žiti się: ~ pol. *dlużyć się* 'stawać się dłuższym niż zwykle, wlec się, o czasie' (też dial. np. *dluży się* 'nudzi się', Maciejewski Chełm.-dobrz. 214, kasz. *dlużęc są -żi są* 'przykrzyć się', Sychta SK), głuż. *dołżić so* 'stawać się długim' (Pfuhl), czes. *dloužiti se* 'stawać się długim, przedłużać się', sła. *dlžiti sa* 'wydłużać się, przedłużać się';

sch. *dūžiti se* 'wydłużać się; przedłużać się, trwać zbyt długo' (RJAZ, RSAN), bułg. u Gerova *длжѣ се* 'przeciągać się, przedłużać się';

strus. z pref. *про-длжѣтисѣ*: *должѣтисѣ* 'przeciągnąć się, przedłużyć się', ros. z pref. *про-длжѣтисѣ* 'przeciągnąć się, przedłużyć się, nie ustać', ukr. u Żel. *довжѣтисѣ* 'stawać się długim, przedłużać się', brus. pot. *дбўжыцца* 'przedłużać się' (BRS, też dial. 'wlec się, o czasie', Scjaškovič Grodno). ~

Iter. **dl'žati**: ~ pol. z pref. np. *przedłużać -żam* 'powiększać długość czegoś, robić coś dłuższym; sprawiać, że coś trwa dłużej', stpol. od XV w. 'przeciągać czas trwania czegoś, przewlekać; zwlekać, odkładać na potem', też dial. np. kasz.-śl. *pr'odlężac, pr'edlężac -dl'żaję* 'wydłużać' (Lorentz PW);

sł. z pref. dial. prekm. *udolžati -am* perf. 'wydłużyć' (Pleteršnik), sch. dawne i dial. z pref. *prodūžati prodūžam* 'powiększać długość czegoś, wydłużać czas trwania czegoś; odkładać, odwlekać' (RMat., RJAZ), scs. z perf. *про-длжѣти -жѣ* 'producere, longiorem facere' (SSJ: Supr., też cs.);

strus. z pref. *про-длжѣти*: *длжѣти -жѣ* 'powiększać długość, rozciągać' (Srezn.), ros. dial. *должѣть -жѣ* 'powstrzymywać się, odkładać na potem' (SRNG, Dal), w języku liter. z pref. *про-должѣть* 'kontynuować, robić coś nadal'. ~

Denominativum od *dl'gъ*, o budowie zob. I 57, o iter. p. I 47.

W. S. — W. B.

dl'žiznъ dl'žizna dl'žizno : *dl'žeznъ dl'žezna dl'žezno* pln. 'bardzo długi'
dl'žiznъ: ~ sła. *dl'žiznyj* 'bardzo długi; niezwykle długi' (SSJ, Kálal);
 ukr. dial. poleskie *довзізний -на -нэ* 'bardzo długi' (Leks. Polesbja 31). ~
dl'žeznъ: ~ ros. dial. *должённий (-enn- < -ezn-)* 'bardzo długi' (Opyt Dop.:
 Pskowskie, Twerskie, stąd u Dala, w SRNG też Smoleńskie), ukr. pot.
довжэ́зний 'ts.', *довжэ́нний (-enn- < -ezn-)* 'ts.' (Hrinčenko, SUM), brus.
даўжэ́зны, даўжэ́нны (-enn- < -ezn-) 'ts.' (BRS, Nosovič). ~
 Por. brus. dial. *даўжэ́разны* 'bardzo długi' (Šaternik Červ.), czes. dial.
dl'žajznyj (: *dl'uhajznyj*) 'ts.' (Kott Dod. DSM), ukr. dial. *довжэ́зний* 'ts.'
 (Hrinčenko).

Ekspresywne dem.-hip. formacje od *dl'gъ*, por. *béliznъ, bélizъ, děvъznъ*. Zob.
 Sławski SP I 124, SE IV 354—6 (s. v. *lubiežny*) i Smal'-Stoc'kij NSPU
 38 nn. F. S.

dl'žb 1. f. : *dl'ža* 'długość (w przestrzeni, w czasie), longitudo', *na dl'žb* 'na
 długość, przez całą długość', *po dl'žb* 'w kierunku długości, w kierunku,
 w którym coś się rozciąga', *vъz dl'žb* 'równoległe do długości, w kierunku,
 w którym się coś rozciąga, na całą długość'

dl'žb: ~ pol. dawne *dluż -zy* (już w 1354 r., ale w tekście zachowanym w kopii
 z XVII w., Słownik stpol.) 'rozciągłość w przestrzeni, długość', w XVI w.
 'rozciągłość w czasie' (SP XVI IBL), adv. i praep. cum gen. *wzdłuž* (dawne
 też *w dluž, na dluž, podluž*, dial. *zdluž, na zdluž, na pozdluž*, Kucala PSM 42,
wzdłužé, Karłowicz SGP, kasz. *vzdłuž, vzluz, zdluž, zluž*, Sychta SK) 'równo-
 ległe do czegoś rozciągniętego na długiej przestrzeni; w kierunku, w którym
 się coś rozciąga; na całą długość, przez całą długość czegoś, głuź. *dołž -že*
 'długość' (Pfuhl), czes. u Jungmanna i stczes. *dl'ž -že (-ži)* 'ts.', sła. poet.
dlž -že 'ts.' (SSJ, też u Kálala), *zdlž, pozdlž* adv. i praep. cum gen. 'na dłu-
 gość czegoś, wzdłuž', arch. *zdlže* adv. 'na długość';

sła. *dołž -ži* 'długość' (Pleteršnik), *na dołž, v dołž* 'na długość, wzdłuž'
 (SSKJ), *podolž* adv. 'wzdłuž', *vzdołž* praep. cum gen. 'wzdłuž' (Pleteršnik),
 sch. *dūž -ži* 'długość (w przestrzeni, w czasie)', dial. 'miara odległości', też
 praep. cum gen. 'wzdłuž', *ūzdūž* adv. i praep. cum gen. 'na odległość, wzdłuž',
 dawne wyjątkowe *poduž* praep. cum gen. 'ts.' (RMat.), cs. *dlžь* f. 'longi-
 tudo' (Miklosich LP: rus.?), bułg. pot. *dlžь* f., tylko *na dlžь* 'na długość,
 wzdłuž' (RBKE, Gerov), dial. rodop. *dl'bu* adv. 'wzdłuž' (BDial. II 152),
 maced. *надолж, вдолж* adv. 'na długość, wzdłuž';

strus. wyjątkowe 1400 r. *доложь* f. 'długość': *в доложь* 'na długość',
 w XIII w. *ил подължъ* 'ts.' (Srezn.), ros. dial. *должь* f. 'długość', *вдолжь*
 adv. 'wzdłuž' (SRNG: Smoleńsk), *должьём* adv. 'волоком' (Ivanova Sl. Pod-
 moskov'ja), ukr. *довж* f. 'długość' (Žel.), *у всю довж* 'na całą długość' (Hrin-
 čenko), *уздовж* : *вдовж, удовж* : *вдовж, здовж, подовж* (dial. *подовш*) adv.
 i praep. cum gen. 'wzdłuž' (SUM, Hrinčenko), brus. *уздобъж* (też Nosovič:
вздовж), *удобъж* (także dial. np. Nosovič: *вдовж*, Sejaškovič Grodno, Bjalke-
 vič Mohylew, Rastorguev Brjansk) adv. i praep. cum gen. 'wzdłuž'. ~
dl'ža: ~ stpol. XV—XVI w. *dluža* 'długość, rozciągłość w przestrzeni',
 zwykle *na dlužą* 'na długość, wzdłuž' (Słownik stpol., SP XVI IBL, L.), adv.
wzdłužą 'wzdłuž', stczes. *dl'žé -žé* 'długość' (Gebauer Sl., też u Jungmanna

dłowze -že 'ts.'), stsla. *dłżé*, *dłúžé* f. 'ts.' (Žil. kn.; por. też wyżej sła. arch. adv. *zdłže*);

ukr. dial. poleskie *дóвжца* 'długość' (Leks. Poleszja 31). ~

Abstr. od *dł'gь* z suf. -ь, -ja (p. I 82), oboczność suf. -ь : -ja nierządka, por. np. *dal'ь* : *dal'a* (s. v. *dal'ь* 1.).

W. S. — W. B.

dł'żb 2. f. 'podłużne wycięcie, otwór w barci', 'deska zamykająca podłużne wycięcie w barci'

~ pol. dial. *dłuż* (: *wzdłuż*, *zdłuż*) 'zatyeczka podłużna w ulu pieńkowym albo w barci, deska zakrywająca ul z zewnątrz' (Karłowicz SGP: Tykocin, Augustów), *dłużc* 'długa deska zakrywająca główny otwór w ulu kładowym' (M. Żywirska, Puszcza Biała, 1973, 200), czes. lud. *dłuż-že* f. 'deska zamykająca ul' (Přír. slov., dial. u Bartoša DSM *dłużi'* f. 'ts.'), dial. także 'jedna z dřevěných rovných součástí škopku apod. nádob; prkenka u zbelu v ryb-nice obečané mechem' (Machek ES² 121), pszczelarskie 'rodzaj masy, którą pszczoły umacniają plastry na ścianach ula i zabezpieczają wejście do ula, tzw. kit pszczeli, propolis' (Jungmann: też *luž*, *dłuže* f.; co do znaczenia p. Machek l. c.), sła. *dłż* 'deska zamykająca ul' (tylko u Vasmera REW I 360);

słc. dial. *dólž-žl* f. 'przednia deseczka w ulu' (Pleteršnik, Bezljaj ES I 107: też *dovž* *dovži*), sch. dial. *dúž* f. 'jedna z dwu deseczek w górnej części prymitywnego ula, od których pszczoły rozpoczynają budowę plastra' (RSAN: Hercegowina);

ros. dial. *должь* f. 'otwór na wylot w barci, w ulu kładowym' (Dal), 'otwór w barci, w ulu, przez który wydobywa się miód' (SRNG), ukr. dial. poleskie *довжк* (: *одовжк*) f. 'deska zakrywająca otwór w ulu kładowym' (Lysenko SPH), brus. dial. *доўжк* f. 'drzwiczki zamykające otwór w ulu' (Bjałkevič Mohylew, Nosovič), *доўжк* m. 'deska zakrywająca boczny otwór w ulu kładowym' (NS 208, BMM III 252), poleskie *довжк* f. 'duże boczne wycięcie w ulu kładowym służące do obserwacji pszczoł, niekiedy też do wyjmowania miodu; przykrycie tego otworu', 'środkowa część ula kładowego' (Leks. Poleszja 329). ~

Niewątpliwie już psł. termin bartniczy. Skonkretyzowane abstr. *dł'żb* (zob. *dł'żb* 1.). Por. w innych specjalnych znaczeniach np. pol. dawne XVII—XVIII w. *dłuż* f. 'sznur ciesielski' (L.), czes. arch. *dłowž* f. 'ts.' (Přír. slov.), brus. dial. *довжк* f. 'żerdź przyciskająca wzdłuż wóz z sianem, ze snopami, pawaz' (Nosovič), zob. też wykazujące paralelną semantykę derywaty od *dł'gь*, *dł'žьnb* przytoczone s. v. *dł'žьcb*, *dł'žьnica*, *dł'žьnikz*. — Vasmer REW I 360, Machek ES² 121, Bezljaj ES I 107 wychodząc z wtórnego (jak pokazuje zwłaszcza materiał poleski) znaczenia 'deseczka przykrywająca wycięcie w ulu' przyjmowali związek z psł. *dolga* 'szczapa, deska': ie. *del-* 'rozszerzać, łupać' (p. Pokorny IEW 196).

Por. *dł'žaja*.

W. B.

dł'žьcb *dł'žьca* pin. 'coś długiego, podłużnego, np. długi sznur, długie drewno'

~ pol. przestarz. (dziś w terminologii łowieckiej *dłużec* -zca 'kilkunastometrowy, wąski rzemień służący do tresury ptaków łowczych' (SJP PAN; też u L., ale bez dokumentacji), w XVIII w. *dłużec* -zca 'deska podłużna do zamykania barci' (L. z Kluka: Otwór barci zamyka się deską, u nas dłuż-niem albo *dłużcem* zwaną; por. *dł'żb* 2.), w NM w nazwach kilku wsi *Dłużec* (Spis miejscowości PRL 223, SGKP II 41), jako NW *Dłużec* (Hydronimia

Wisły 193; niem. Langen See), czes. *dloužec -že* 'długi rzemień, który się sokołowi do nóg przypina' (tylko Jungmann), dial. moraw. *dloužec* 'długi sznur', np. Sokola *dloužcem uvázati* (Kott Dod. DSM), u Jungmanna *dlúžec -že* 'podłużna deska do zamykania barci' (z L.);

ros. dial. *должэц -жцá* coll. 'długie drwa' (Опыт Доп., stąd SRNG), 'двойник, дрова, которыми обжигают кирпич, варят соль' (Dal 1144). ~

Por. ros. dial. *должик -ка* 'len z długim włóknem', 'długie cienkie drzewo używane na belki', 'żerdź, drag; długa żerdź' (SRNG), 'deseczka do zatykania otworu w barci' (Manaenkova LRGB 80).

Substantywowizowane adi. *dł'gъ*, o suf. -ьць w tej funkcji p. I 99. T. Sz.

dł'żькъ *dł'żька* *dł'żько* dem., intens. do *dł'gъ*

~ pol. dial. *dlużki* 'przydługi, bardzo długi' (Karłowicz SGP: Tykocin), 'podłużny' (Kucala PSM 42), adv. *po dlużku, na dlużki, na dlużk* 'wzdłuż' (Zaręba Siołkowice 90, Górniewicz Malbork I 25, MAGP XII cz. II 165), stpol. XV w. NO *Dłužek* czy *Dłužko* (SSNO), dłuż. *dlużki* (dawne *dlużgi*) 'długi, longus', p. Trubeckoj BSL XXIV 134, Rysiewicz Studia 105;

bułg. *длъжк -жка -жко, длъжки* dem. 'dość długi, długawy' (Mladenov BTR, Gerov, dial. *длъшок*, Umlenski Kjustendil, *длъшок*, BDial. II 75: Sofia, adv. *длъшко*, BDial. VI 167: Pleven), NT *Длъжки дол* (Zaimov MIPirdop 157). ~

Por. też rozszerzone formacje synonimiczne: 1. z ponownie dodanym tym samym suf. -ькъ: sch. dial. *длуžак -ѣка -ѣко* 'dość długi' (RSAN: Czarnogóra);

2. z suf. -ькъ nawarstwionym na inne formacje: a) *dł'g-ač-ькъ* p. s. v. *dł'gačь*;

b) *dł'g-uč-ькъ*: dłuż. *dlužucki* 'bardzo długi, niezwykle długi' (Muka), śla. dial. *dlužičký* 'nadmiernie długi' (Kálal);

c) *dł'g-on-ькъ* p. s. v. *dł'ganь*;

d) *dł'g-al-ькъ*: pol. dial. *dlugalki* 'przydługi, bardzo długi' (Karłowicz SGP), por. też *dluzalki* 'ts.' (ib.); p. *dł'gal'ь*;

e) *dł'g-ul-ькъ* p. s. v. *dł'gul'a*;

f) *dł'g-och-on-ькъ*: ros. u Dala *долгѣм-долгохѣнько* 'bardzo długo';

g) *dł'g-aš-ькъ*: pol. dial. *dlugaški* 'przydługi, wcale długi' (Karłowicz SGP);

h) *dł'g-oš-in-ькъ, dł'g-oš-en-ькъ*: pol. dial. kasz. *dlugošinki* 'bardzo długi' (Sychta SK VII 49), ros. u Dala *долгѣм-долгошѣнько* 'bardzo długo';

i) *dł'g-uš-ькъ*: pol. dial. kasz. dziec. *dluguško* adv. 'przez dłuższy czas; tęskno, smutno' (Sychta SK VII 48—9);

j) *dł'g-ot-ькъ*: pol. dial. *dlugotki* 'przydługi, bardzo długi' (Karłowicz SGP).

Od *dł'gъ* z suf. -ькъ. Por. Trubeckoj BSL XXIV 130—7, Rysiewicz Studia 101—10. W. B. — F. S.

dł'żьnica 'coś długiego, wydłużonego, podłużnego, długi przedmiot'

~ pol. *dlużnica* dawne 'długi przedmiot, deska, tarcica' (L.), 'deseczka do zatykania barci', 'belka w ruszcie nad palowaniem' (SW), dial. kasz. *dlużnica* 'długa, wąska niwa lub łąka' (Sychta SK), też NW *Dłužnica* (Hydronimia Wisły 22, 259), pomorska NW *Dolśnize* (Lorentz SNH 25: 1269 r.);

sch. dial. *důžnica* 'boczna belka drabiny; drabina wozu', 'długie i wąskie pole' (RSAN), też NT, NM i NW *Důžnica*, pl. *Důžnice* (RJAŻ, Bezlaj SVI I 144);

ros. NW *Должница* (WRG). ~

Od *dł'żniz*, o substantywizującym adi. suf. *-ica* p. I 98. — Od tej samej podstawy por. też 1. ukr. dial. *довжність, довжність* f. '(znaczna) długość' (Żel.);

2. pol. dawne i dial. *dłużeń -żnia* 'deseczka do zatykania barci' (L., SW, Karłowicz SGP), NW *Dłużeń* (Rieger, Wolnicz-Pawłowska Warta 39), czes. *dłużení -žně* m. 'deska do zatykania barci, ula' (Jungmann: z L., Machek ES² 121), sła. *dłżeń, -žňa* 'znak długości nad samogłoską' (Kálal, SSJ);

3. pol. dawne *dłużnia* 'długość', 'strona barci otwarta od przodu; deseczka do zatykania barci' (L., SW), czes. *dlužně* f. = *dłużení* (Jungmann: z L., Machek l. c.), ukr. u Żel. *довжня* 'długość'.

Por. *dł'żica, dł'żnikz*.

W. B. — F. S.

dł'żnikz *dł'żnika* pln. 'coś długiego, wydłużonego, podłużnego, długi przedmiot' ~ pol. dawne *dłużnik -ka* 'deseczka do zatykania barci' (SWil., SJP PAN), dial. kasz. *dłużnik* 'podłużna sień' (Syhta SK), dłuż. *dłużniki* pl. w nazwach pól (Muka III 198);

ros. dial. *должник -ка* termin pszczelarski (SRNG, bez znaczenia), brus. dial. *даўжнік* 'deska zakrywająca boczny otwór w ulu kładowym' (NS 208). ~

Od *dł'żniz*, o substantywizującym adi. suf. *-ikz* p. I 90.

Por. *dł'żnica*.

W. B. — F. S.

dł'żniz *dł'żna* *dł'żno* zach. i pld. : **podł'żniz** : zach. i pld. **вздл'żнiz** 'wydłużony, podłużny, ciągnący się wzdłuż, długi i wąski'

dł'żniz : ~ pol. *dłużny* 'ciągnący się wzdłuż, podłużny' (SJP PAN: Sienkiewicz, też dial., Maciejewski Chełm.-dobrz. 36, Górniewicz Malbork: 'stosunkowo długi, lecz wąski'), dial. także *dłużna* piła (AGM III cz. II 110) : *dłużnia* piła (Zareba Siolkowice) 'piła do rżnięcia drzewa wzdłuż', NT *Dłużne* Stajanie (Gołębiowska ZUJ XCVI 59: Orawa);

sch. *dūžni* 'ciągnący się wzdłuż', 'ciągnący się na długość; odnoszący się do długości', dial. w funkcji subst. *dužna* 'belka przechodząca wzdłuż przez środek domu, do której są przymocowane poprzeczne belki sufitu' (RSAN, RJAZ). ~

podł'żniz : ~ pol. *podłużny* 'ciągnący się wzdłuż, niepoprzeczny; mający kształt wydłużony' (nie notowane jeszcze u L.), głuź. *podolžny* 'podłużny', czes. u Jungmanna *podloužný* 'ts.', sła. dial. *podlžny* 'ts.' (Kálal; por. *pozdlžny* 'ts.' : *pozdlž* 'wzdłuż', SSJ);

słc. *podlžen -žna* 'podłużny, wydłużony';

ukr. *подовжний* (dial. też *подвжний*, Hrinčenko) 'ciągnący się wzdłuż, podłużny', dial. 'dość długi' (SUM), *подвжний* невід 'niewód, którego części składowe, poszczególne kawałki sieci, są przyszyte wszczep i głębiej zanurzają się w wodzie' (Hrinčenko). ~

Por. brus. *прадўжны* 'podłużny' (BRS).

вздл'żнiz : ~ pol. *wzdłużny* 'idący, ciągnący się wzdłuż czegoś, działający w kierunku podłużnym, podłużny' (też dial. kociewskie i kasz. *zdłużni -nā* 'ts.; mający kształt wydłużony', Syhta SK VI 200), u L. *wzdłużni -nia -nie* 'podłużny';

sch. *ūzdūžni, ūzdužni* 'podłużny' (od XIX w., RJAZ). ~

Por. z tym samym suf. *-niz* nawarstwionym na formacje ekspresywne:

1. pol. dial. *długośny* 'bardzo długi' (Karłowicz SGP);

2. pol. dial. *długaśny* 'przydługi' (Karłowicz SGP), 'bardzo długi' (Dejna RKJŁ XXI 227), sch. u Stulicia *dūgašan -šna* dem. do *dug* (RJAZ);

3. pol. dial. *dlugucni* 'bardzo długi' (Steuer Sulków), czes. dial. wsch.-moraw. *dluhucný*, łaskie *dluhucny* 'ts.' (Bartoš DSM, Lamprecht Opava).

Pierwotną podstawę tworzy abstr. *dl'žb* (p. *dl'žb* 1.). Kontakt z adi. *dl'g* nawiązany wtórnie. Postaci *podl'žbns*, *vzdl'žbns* oparte na wyrażeniach przyimkowych *po dl'žb*, *vz dl'žb* (zob. *dl'žb* 1.). O przymiotnikach z suf. *-ns* zob. Brodowska-Honowska ŚPS 80—139.

Zob. *dl'žbnica*, *dl'žbnika*.

W. B. — F. S.

do praep. cum gen. wskazuje granicę, kres czynności, zjawiska w przestrzeni, w czasie, pod względem ilości, sposobu 'aż do, usque', stąd sekundarnie wskazuje kierunek (por. *ka*); bliskość; nieokreśloną ilość; przen. cel, sposób, miarę, skutek, przedmiot, obiekt; szczerzątkowo też zachowana pierwotna funkcja part. wzmacniającej, uwydatniającej i stary ablatywny odcień wyłączający, odłączający (por. też dobrze zaświadczone znaczenie 'przed, przed nastaniem, usque ad, ante')

~ pol. od XIV w. *do* z gen. wskazuje kierunek, kres, cel w obrębie okolicznika miejsca: z osiągnięciem kontaktu 'ad, usque ad' (dojść *do* rzeki), z przekroczeniem granic 'do wnętrza, w, in, ad' (przyszedł *do* miasta); w obrębie okolicznika czasu: 'przed, przed nastaniem, usque ad, ante' (*do* dnia 'przed świętem'), 'przed upływem, intra, infra' (*do* godziny ma się zjawić), 'w ciągu, przez' (raz *do* roku; dial. czekaj mnie *do* roku 'przez rok'); w obrębie okolicznika miary 'usque ad' (trzy *do* pięciu złotych; miał *do* stu żołnierzy); w obrębie okolicznika celu 'celem, ad, causa, sensu finali' (wziąć się *do* roboty; przygotować się *do* drogi); w obrębie dopełnienia 'do kogoś, czegoś, ad, apud' (mówię *do* ciebie; list *do* ojca), 'wobec kogoś, w stosunku do kogoś, czegoś, ad, coram, prae' (stpol. podczasze poznański... nie ma *do* jeziora Gorskiego nicz; co się tobie *zda do* gędzby a płasania tego, XVI w.); w obrębie przydawki 'ad' (chusteczka *do* nosa), w stpol. nieraz w funkcjach odmiennych niż dzisiejsze, SP XVI IBL V 96 zwraca uwagę, że *do* w połączeniu z wieloma czasownikami a także rzeczownikami i przymiotnikami „pełni niekiedy funkcję formalną. W XVI w. stabilizacja tych połączeń nie dokonała się jeszcze w pełni (obok przyimka *do* występują także przypadki bez przyimka lub inne przyimki)”, w stpol. też np. wskazuje obiekt postrzeżeń i uczuć 'o', 'w' (bo to *do* niego wiedział 'o nim'; jedno to było *do* niego najgorsze 'w nim', SP XVI IBL), 'zależnie, w zależności' (źniwo bywa obfitsze lub chudsze, jak *do* roku 'zależnie od roku', L.), dial. także w funkcji innych przyimków: 'w' (iśe *do* pola 'w pole', napalić *do* pieca 'w piecu'), 'na' (pojadę *do* wojny 'na wojnę', idź *do* śniadania 'na śniadanie'), 'o' (rznąn nim *do* pniaka 'o pniak'), 'z' (juzem się ozenił *do* mojej dziewcyny), 'podług, według' (szaty noszę *do* mody 'podług mody', šukou *do* sfoji podoby 'według swego upodobania, gustu', Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek), 'przy, u' (*do* tego voza jęz baržo dużo naprawy, Szymczak l. c., por. stpol. kolejno sobie *do* stołu czytali 'przy stole', L.), 'dla' (ryby łapał *do* cesarza 'dla cesarza', kasz. to ja roba *do* ce 'dla ciebie', Sychta SK VII 49, por. stpol. kupować coś *do* klasztoru dwu braci posłał 'dla klasztoru', L.; zob. Popowską-Taborską JP LV 125—9), lud. także w funkcji part. np. *do* trzech razy 'trzy razy' (Karłowicz SGP I 328—9), kasz. u Sychty SK *do* z gen. wyraża dążenie do jakiegoś kresu w przestrzeni (jic *do* moña; droga *do* miasta), dążenie do jakiegoś kresu w czasie (*do* gwałdky są jęš dŕe nezele; od rena *do* večora), cel stały, przeznaczenie (garnušk *do* mlęka; voda *do* pica; namaŕac *do* gręxu), przybliżoną liczbę (*do* sto lęzi),

w poľab. jako praep. nie poświadczony w żadnym przykładzie (Lehr-Splawinski GP 239), zob. jednak pref. *dü-* < *do-*, dłuż. *do* z gen. wskazuje kierunek czynności 'ad' (*do* Chósobuza; *do* nich! 'na nich!, na wrogów!'), granicę w przestrzeni (aż *do* města), kierunek czynności z przekroczeniem granic 'w, in' (*do* lěsa se schowaš 'w lesie'), stosunki czasowe: 'przed, tuż przed, przed nastaniem' (*do* dňa 'przed świtem'; aż *do* tego casa), miarę, sposób, skutek (*do* kšwe, aż *do* kšwe 'do krwi'; *do* popěla spališ), obiekt, do którego skierowana jest czynność (*do* Boga wěriš; *do* hoblica zraníš 'zranici twarz'), *do* wšogo pŕeny byš 'być we wszystkim pierwszym'), też w funkcji praep. w 'in' (*do* jšpy se kuri 'pali się w izbie'), w obrębie przydawki 'ad' (dial. drastwa *do* dešća 'ubiór od deszczu, Kleidung für Regen'), trěbny *do* žěla 'potrzebny do pracy', gluž. *do* z gen. wskazuje kierunek czynności 'ad' (*do* města jěć; *do* wojakow hić), granicę w przestrzeni (*do* kolen; *do* pasa), kierunek czynności z przekroczeniem granic 'do wewnątrz, w, in' (*do* wody skočić), stosunki czasowe: 'do, usque ad' (*do* wutory 'do wtorku'), 'przed, przed nastaniem' (*do* wójny 'przed wojną'), miarę (*do* syta so najesć), cel (hić *do* džěla), sposób (šepać *do* wucha), obiekt, do którego skierowana jest czynność (*do* Boha wěrić), środek lub narzędzie (namočić šaty *do* wody), przedmiot (po niektórych czasownikach, np. wěrić *do* lěpšeho přichoda), w obrębie przydawki (drasta *do* zymy 'zimowe ubranie'; kón *do* woza), też w funkcji part. uwydatniającej np. w zwrocie što je to *do* čłowjeka 'co to za człowiek', czes. *do* z gen. wskazuje kierunek czynności z przekroczeniem granic 'do wnętrza, w, in' (jíti *do* města; upadnouti *do* jámy; w tej funkcji spotykane już w stczes., p. Gebauer Sl. I 263), granicę w przestrzeni 'usque ad' (jet *do* Prahy 'k Praze, po Prahu'; řeky byly téměř *do* dna zamrzlé; tráva sahá *do* pasa), stosunki czasowe: 'aż do, usque ad' (počkati *do* rána; potrvá to *do* vánoc), 'w ciągu, przez' (pracovati dlouho *do* noci; třikrát *do* roka), sposób, skutek (pracovati *do* úmoru; zraniti se *do* krve), cel (dati *co do* prodeje 'na sprzedaż'), przybliżoną liczbę (*do* dvou set posluchačů; dziś rzadkie, ale spotykane już w stczes., np. synův i vnukův *do* pětidecát, Gebauer Sl. I 263), syntaktycznie używane też w obrębie dopełnienia 'do kogoś, czegoś, ad, apud' (říci *do* očí; mluviti *do* větru), w obrębie przydawki 'ad' (lavička *do* podkovy 'w kształcie podkowy; plašť *do* deště 'plaszcz od deszczu'), stczes. także čso jest *do* koho, *do* čeho = czes. v kom, v čem (co jest *do* ní 'co jest v ní, jaká jest, jakou má moc'), na to patřte, co j' dobrěho, ješto vy nemate *do* sebe toho = czes. nemáte v sobě, při sobě, na sobě; vizu čso *do* toho = czes. vidím co v kom, na kom, při kom (Gebauer Sl.), dial. również *do* z gen. nazw osób 'do' (idě *do* koval'a, *do* ševca, Bartoš DSM; w języku liter. w tej funkcji k z dat.), sła. *do* z gen. wskazuje kierunek 'do wnętrza, w, in' (vstúpil *do* kuchyne; spadol *do* vody; pozrel mu *do* očů), granicę w przestrzeni 'aż do, usque ad' (blato *do* členkov; nohavice *do* kolien), stosunki czasowe: 'przed nastaniem, aż do' (pracovat' *do* noci; dial. vstat' *do* dňa 'przed świtem'), 'przed upływem' (*do* roka sa ožení), 'w ciągu, przez' (jedávat' päť ráz *do* dňa), sposób, miarę, skutek (najest' sa *do* sýtosti; dobit' *do* krvi; opálit' sa *do* hneda), cel (hrat' *do* tanca), przybliżoną liczbę (dal som mu *do* sto korún), w obrębie przydawki (topánky *do* roboty 'buty do roboty'), dial. w porównaniach: chlap *do* chlapa 'chlap ako chlap', mlieko *do* mlieka 'mlieko ako mlieko', także z gen. nazw osób wskazuje kierunek 'do' (id'em *do* suseda 'k susedovi', prídu *do* nás 'k nám', Stanislav DSJ II

606—7), szczegółowo o funkcjach p. Orlovský, Slovenská syntax, 1971, 302—6;

ste. *dò* z gen. wskazuje granicę, zbliżenie, bliskość w przestrzeni: 'ad, usque ad' (*do* hriba priti), 'aż do, usque ad' (*do* roba poln kozarec; v vodi *do* nad kolen), 'przy, obok' (glava *do* glave; stali so mož *do* moža), granicę w czasie 'aż do, usque' (spati *do* belega dne; *do* smrti ga ne pozabim), sposób, miarę, skutek (*do* krvi se je ranil; *do* sitega se najesti; smejeti se *do* solz), stosunek (ljubezen *do* domovine), przybliżoną liczbę (drevesa so *do* trideset korakov vsaksebi; vinograd daje *do* deset hektolitrov; zaslužiti *do* tri kovače na uro), sch. *do* z gen. wskazuje dosięganie, dochodzenie, zbliżanie się ruchem *do* bezpośredniej bliskości (dodoše *do* jedne velike vode; silazili su i *do* mora; lutaju od grada *do* grada), miejsce, *do* którego czynność dochodzi (idem *do* biblioteke), bliskość, kontakt 'przy, obok' (sednem *do* prozora; konj *do* konja, junak *do* junaka), stosunki czasowe: granicę w czasie 'aż do, usque ad' (radili su od zore *do* mraka), 'przez, w ciągu' (*do* osam dana evo me opet sa pismom), przybliżoną liczbę (broj knjiga katkad tera i *do* stotine), sposób, miarę (hoće da ih pobiju *do* jednoga; ražalih se *do* suza), obiekt czynności (ne dohvataj se *do* mene), wyłączenie 'prócz, z wyjątkiem, praeter' (ništa nije okusio *do* vode i zelena voća; mati mu nemaše *do* njega jedinca), to stoi *do* tebe 'to zależy od ciebie, in te situm est' (Vuk), lud. także w funkcji spójnika 'lecz' (nemaju ni šume, *do* drva za ogrijev sijeku u Igmanu), 'niż' (nebi bilo boljega mrnara *do* njega), w funkcji part. uwydatniającej (głównie w pieśniach ludowych) przy liczebnikach (daj mi, bože, *do* tri verne sluge; čeljad se *do* tri puta prekrsti 'trzy razy'), szczegółowo o funkcjach p. Stevanović SSJ II 278—89; scs. *do* z gen. wskazuje granicę w przestrzeni 'aż do, ad, usque ad' (и ведоша і до връхоу горы; z nazwami osób: придж до него, Supr.; ten ostatni przykład dla najstarszego języka scs. nietypowy), granicę w czasie 'aż do, usque ad' (поахж до полоуношти), sposób, miarę (до сытости крѣмими брахж; cs. махуєнь высть до крѣве), przybliżoną liczbę 'około' (бгаше же ихъ до триі на десате), obiekt, *do* którego skierowana jest czynność (cs. до господьскаго винограда пехю имоуть), 'przeciw' (аште имаше уто до брата своєго), bułg. *do* wskazuje granicę w przestrzeni 'do, aż do, ad, usque ad' (дойдохме *do* града; от изток *do* запад), bliskość, kontakt 'przy, obok' (седни *do* мене; рамо *do* рамо), osobę, *do* której skierowana jest czynność (пратихме *do* кума, да го поканят; дойдох *do* тебе да си допитам; писмо *do* баща си), stosunki czasowe: granicę w czasie 'aż do, usque ad' (работя от сутрин *do* вечер; *do* смъртта си), 'przed, przed nastaniem' (това е било *do* погопа, Геров), stopień, miarę (измокрен *do* кости), przybliżoną liczbę (имаше *do* стотина души), lud. 'w zależności od, według' (то е *do* човека), lud. też part. wzmacniająca (лю ми е дете *do* люта змия; азе си имам *do* девет сина, Геров; z pieśni ludowych), maced. *do* wskazuje granicę w przestrzeni 'do, aż do, usque ad' (дојдоа *do* реката; висок *do* таван), bliskość, kontakt 'przy, obok' (човек *do* човек; масата стои *do* врата), stosunki czasowe: granicę w czasie, 'do nastania, aż do' (*do* ден 'przed świtem', од ноќ *do* ноќ), przybliżoną liczbę (*do* десетина души), lud. też w funkcji part. wzmacniającej (болен лежи *do* девет години, w poezji ludowej);

strus. *do* z gen. wskazuje granicę w przestrzeni 'aż do, usque ad' (погорѣша хороми от роуѣм мимо Славьно до свѣтого Илиѣ; до города до Києва), granicę w czasie 'do nastania, aż do' (изгнати до смърти), granicę ilości,

przybliżoną liczbę (вистьт яго до ста ринь; до пяти тысоуць грэбьць), sposób (одираюць до последней нлготы), obiekt czynności (до владыкы... гнѣва ти не держати), wytycznik (выти до чего 'myśleć o czymś, pragnąć', ros. *do* z gen. wskazuje granicę w przestrzeni 'aż do, usque ad' (дойти до реки; проводить до угла; dial. = liter. *κ*: я пришол до тебя с просьбой), stosunki czasowe: granicę w czasie 'aż do' (ждать до вечера; с утра до ночи), 'przed, przed nastaniem' (вставать до петухов; до войны 'przed wojną'), stopień, miarę (промокнуть до костей; выпить до дна; израсходовать всё до копейки; жалко до слёз; до крови), przybliżoną liczbę (до тыщи человек), stosunek: 'w stosunku, w odniesieniu do' (каков ты до меня, таков я до тебя), dial. również w funkcji innych przyimków: 'κ' (приехала до последней бабы-яги; равнодушный до всего), 'для' (он до Тани хороший), 'на' (может быть кто до рынка будет 'пойдет на рынок'; до два раза 'на два раза'), 'через' (приходи до недели 'через неделю'), до двою 'dwa razy' (SRNG), ukr. *do* z gen. wskazuje granicę w przestrzeni 'aż do, usque ad' (дійшов до села; пояс теліпався до колін), miejsce, do którego wnętrza skierowana jest czynność (він шуснув за нею до сіней), stosunki czasowe: granicę w czasie 'aż do, usque ad' (поспати до ранку), 'przed, przed nastaniem' (коня напувала до зірниці), miarę, stopień (працюючи до сьомого поту; 'са́лковіце, зупе́нне': посилав усе, до копійки), obiekt, do którego skierowana jest czynność (гукнув до жінок; дуб до дуба в'яже), cel (книга розкрьта до читання), до того 'prócz tego', dial. też w funkcji innych przyimków: 'ros. *κ*' (говори до стовпа; пішов до Остапа; пити до кого 'піє за сьудєє здравіє'), 'ros. *в*' (приймати до рук), 'ros. *на*' (важкий до ходу), 'ros. *для*' (слова до ради, руки до звади; дам тобі пораду до життя), 'ros. *с*' (брат до сестриці не говорить; до панів — пан, до мужиків мужик), 'ros. *за*' (узятися до роботи), lud. także w funkcji part. 'to': як прийде пора, до я вийду сама; як би я не манила, до-б я боса ходила (Hrinčenko), brus. *da* z gen. wskazuje granicę w przestrzeni 'aż do, usque ad' (падыйці да стала; зайці да таварыша; да вёскі было чатыры кіламетры; у вадзе да пояса; наліц да паловы), granicę w czasie 'aż do' (да сёнешняга дня 'до дзій днія'), 'przed, przed nastaniem' (да вайны 'przed wojną'; за колькі дзєн да жніва), sposób, miarę, stopień (выскублі бараду да воласа; разлічыўся да капейкі), przybliżoną liczbę (лік залў дайшоў да пятнаццаці), stosunek (піць да каго гарелку; dial. ён да конікоў канох; даўне злосьць до меня маець), даўне i dial. 'do wnętrza, w, in' (według Karskiego Białorusy II—III 427 pod wpływem pol. *do*): паехаць да горада, даўне вшоль до дому. ~

Nawiązuje do *da*, *da-že* : *do-že*, *de* : *de-že* (zob.). Kontynuuje iе. *do*, bśl. *da* od pierwiastka zaimkowego *de-* : *do-* tworzącego podstawę różnych partykuł. Dokładne odpowiedniki: łot. dial. wsch. *da* 'aż do, usque ad' na oznaczenie miejsca i czasu, przen. także i celu (też w funkcji pref. werbalnego p. *do-*, w lit. tylko w tej funkcji), stłac. *en-do* (nowsze *in-du*) z abl. 'w, wewnątrz, w obrębie czegoś', stwniem. *za* praep. 'do, niem. *zu*' (germ. **ia* w opozycji do **iō* > stwniem. *zuo* p. *da*), gr. *évdo* adv. 'wewnątrz, w domu, u siebie', z gen. 'w czymś, zwłaszcza w domu, w głębi', 'do wnętrza, głęboko', jako *évdo-* służy też jako I człon kilku złożzeń, het. *an-dan* : *an-da* adv. 'wewnątrz, w środku, w tym, wśród tego, między nimi, wśród nich; przy tym, nadto, oprócz', postpositio 'w' (zwykle na pytanie gdzie?, rzadziej dokąd?), 'pomiedzy'. Gen. po *do* związany ze starym zwyczajem iе. łączenia przerwierbiów-przeprzyci oznaczających 'usque ad' z ablatiwem (Meillet SC 464).

Kopecný ESSB I 1, 59—66, Kempf Zeszyty Naukowe WSP Opole, Je-

zykoznaństwo I, 1957, 181—90 (uważa, „że przyimek *do* w języku prasłowiańskim i polszczyźnie do końca 15 w. określał cele dalekie i funkcje kresu”), por. też Sławski SE I 150, Vasmer REW I 355, Chantraine DEG II 346, Frisk GEW I 511—2, Friedrich HW 23, Otrębski JP XLVII 176—82 (o part. *do*), Pokorny IEW 181—2. — Odpowiedniki lit. i łot. podejrzewano nieraz o pożyczki ze słów. (np. Osten-Sacken IF XXXIII 202, o pref. Mažiulis VSJ III 127—33). Nie upoważniają do tego ani ich semantyka, ani historia, ani zasięgi, p. Trautmann BSW 42, Mühlenbach I 427, Endzelin LG 499—500, DI I 378—80, Fraenkel LEW 78—9.

Zob. też *daże do*, *doże do* s. v. *daże*.

W. B. — F. S.

do- prefiks czasownikowy, wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie (*dojachati*, dial. *dojati* ‘jadąc przybyć, dotrzeć do jakiegoś miejsca; dogonić, dopędzić’, *dožiti* ‘przeżyć, przetrwać do pewnego czasu, do końca’), na osiągnięcie wyniku, celu czynności, na wyczerpanie zakresu czynności (*dobirati* ‘zebrać coś do końca, zakończyć zbieranie’, *dobiti* ‘zbić do całkowitego zniszczenia, do zabicia, zadać ostateczny śmiertelny cios’), na wykonanie dodatkowej czynności uzupełniającej całość, miarę, ilość (*dati* ‘dać coś dodatkowo, dołożyć, dorzucić, dopełnić, uzupełnić’, *doliti* *doljō* ‘dodać więcej płynu, nalewając dopełnić naczynie cieczą’), por. też *dobyti*, *domokti*, *dostati*, *dovēdēti* sę, *dovoliti*, *dovlēti*, *doznati*

~ pol. *do-* wskazuje na osiągnięcie granicy czynności w przestrzeni, w czasie (*dobiec*, *doczekać*, *dożyć*), na osiągnięcie wyniku, celu czynności, na wyczerpanie zakresu czynności (*dotrzeć*, *dopalić*), na wykonanie dodatkowej czynności uzupełniającej całość, miarę, ilość (*dobudować*, *dodać*, *dolać*), na przystosowanie, uczynienie odpowiednim do czegoś (*dobrać* but do nogi, *dorównać*), na zwiększenie natężenia (*dogrzać*, *dopiekać*), w zaimkiem *się* wskazuje na osiągnięcie celu czynności (*doprosić się*, *dodzwonić się*), na osiągnięcie, spowodowanie skutku (rozumianego ujemnie, ironicznie: *doigrać się*, *dowojować się*), podobnie dial. np. kasz.-śl. *do-* (: *dó-*) wskazuje na doprowadzenie czynności do określonego punktu w przestrzeni, w czasie (*dojazyac* ‘dojechać’, *dożec* ‘dożyć’), na zupełne zakończenie czynności (*dobic* ‘dobić’, *dopić* ‘dopić’), na uzupełnienie czynności przez dodanie czegoś (*dolowc* ‘dolać’, *dopłacac* ‘dopłacać’), w zaimkiem *są* wskazuje na osiągnięcie pożądanego celu (*dok*opac są* ‘dokopać się, przez kopanie znaleźć’, *doprosac są* ‘doprosić się, przez prośbę osiągnąć’), Lorentz GP II 851, połab. *dū-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy, celu czynności: *dūt*ūncēt* (< **dokomьčiti*) ‘dokończyć’, *dūzaidat* (< **dožidati*) ‘oczekiwać’, *dūpajitē* (< **dopitjъ*) ‘pijany, upity’, dłuż. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy, na doprowadzenie czynności do końca, na osiągnięcie celu czynności (*dobēžas* ‘dobiec’, *dojs* ‘dojść’, *dohasē* ‘donieść’, *dojšēs* ‘zjeść do ostatniego kęsa’, *dołamas* ‘całkowicie złamać’, *do-služys* ‘służyć do końca roku’), na wykonanie dodatkowej czynności uzupełniającej całość, miarę, ilość (*dodaš* ‘dodać’), głuź. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy, na zakończenie czynności, na osiągnięcie celu czynności (*dobžēš* ‘dobiec’, *dónē* ‘dojść’, *dožžēlac* ‘zrobić do końca, wykończyć, dorobić’), na wykonanie dodatkowej czynności uzupełniającej całość, miarę, ilość (*dodać* ‘dodać’), czes. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni (*dojit* ‘dojść’, *donest* ‘przynieść’), na zakończenie czynności (*dopsat* pismo, *dozpívat* píseň), na osiągnięcie wyniku, celu czynności (*do-sáhnut* úspěchu, *dožít* cti), na wykonanie dodatkowej, uzupełniającej czyn-

ności (*dovřít* okno 'domknąć', *dolít* 'dolać'), z zaimkiem *se* wskazuje na osiągnięcie poprzez usilne starania celu czynności nazwanej prostym czasownikiem (*dovolat se* sestry, *dozvoniť se*), tworzy czasowniki niedokonane ze znaczeniem 'rozвиваć czynność dążąc do osiągnięcia jakiegoś celu' (*dovolavat se* pomoci, *domáhat se* uznání), sła. *do-* wskazuje na doprowadzenie czynności do pewnej granicy (*dobehnúť* 'dobiec', *dohnat'* 'dopędzić'), na całkowite zakończenie czynności (*dočítat'* 'przeczytać do końca', *dojest'* 'zjeść do końca'), na dodatkowe uzupełnienie czynności (*dokúpit'* 'dokupić', *doplatit'* 'dopłacić', *dosolit'* 'dosolić'), z zaimkiem *sa* wskazuje na pomyślne zakończenie czynności (*dobyť sa* niekam 'dostać się gdzieś', *dožit' sa* 'dożyć');

sła. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie (*dođelati* 'zrobić do końca', *doséči* 'osiągnąć', *doslúžiti* 'dosłużyć'), na osiągnięcie zamierzonego wyniku, celu (*dočkáti* 'doczekać', *doklicati* 'dowolać'; *domysliti se* 'domyślić się'), na dopełnienie czynności przez dodanie czegoś (*doliti* 'dolać', *dozidati* 'dobudować'), rzadko perfektywizuje czasownik niedokonany (*dogoditi se* 'zdarzyć się'), sch. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie, na osiągnięcie zamierzonego celu, wyniku (*đóci* 'dojść', *dověsti* 'doprowadzić', *dožtvojeti* 'dożyć'), na doprowadzenie do końca, uzupełnienie czynności (*đđdati* 'dodać', *đđliti* 'dolać', *dozidati* 'dobudować, skończyć budowę'), ses. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności (ДОХОДИТИ 'dochodzić', ДОИДОША МЯСТА, ДОИДЕ СЕЛА Supr., ДОНЕСИТИ 'donieść', ДОСАСТИ 'dosięgnąć'), na doprowadzenie czynności do końca (ДОКОНЧАТИ 'doprowadzić do końca'), o ses. *do-* zob. szczegółowo Słoński PF XIV 86—93 = Funkcje prefiksów werbalnych w języku starosłowiańskim (starobułgarskim), 1937, 8—13, bułg. *do-* wskazuje na doprowadzenie czynności do końca, na zakończenie czynności (*doяждам* 'dojadać, kończyć jeść', *doшывам* 'doszywać, kończyć szyć'), na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie, w stopniu: *дoближывам* 'zbliżać (się), przybliżać (się)', *догбня* 'dopędzić, dogonić', *доцквам* 'doczekiwać', na dodatkowe uzupełnienie czynności (*додавам* 'dodawać', *долывам* 'dolewać'), na osiągnięcie nowego stanu (*дождыва ме* 'ogarnia mię gniew, złość', *дожалыва ми* 'żał mi, robi mi się żal'), na pragnienie wykonania jakiejś czynności lub przejścia do innego stanu (*дошыва ми се* 'chce mi się pić', *доплавка ми се* 'zbiera mi się na płacz, chce mi się płakać'), maced. *do-* wskazuje na osiągnięcie określonego celu czynności (*донесе* 'donieść', *допра* 'dobiec'), na całkowite zakończenie czynności (*допера* 'dopędzić', *допрае* 'wytrwać do końca'), na wyrażenie pewnego odczucia, stanu (*дoболу* 'zaboleć', *дошуду ми* 'zrobiło mi się zimno'), pragnienia wykonania czynności lub przejścia do innego stanu (*ми се доплака* 'zebrało mi się na płacz, chce mi się płakać');

strus. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy, na zakończenie czynności (доврещи 'dorzucić', дождати 'doczekać'), na uzupełnienie, dopełnienie czynności (додати 'dodać'), na osiągnięcie rezultatu czynności (z zaimkiem -ся: додоуматиса 'domyślić się', домыслитиса 'porozumieć się'), ros. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie (*дoбежътъ до дверей*, *дождътъ до весны*), na doprowadzenie czynności do końca, do celu (*дочитатъ* 'przeczytać do końca', *дойтѣ* 'dojść'), na uzupełnienie czynności przez dodanie (*доплатитъ* 'dopłacić', *доваритъ* 'dogotować'), na doprowadzenie czynności do rezultatu (zwykle z zaimkiem -ся: *докриватъся* 'dowolać się', *дoбудитъся* 'dobudzić się', *доигратъся* 'doigrać się'), ukr. *do-* (rzadko *di-*) wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie

(*doixamu* 'dojechać', *dożxímu* 'dożyć'), na zakończenie czynności (*dożxámu* 'dożąc, skończyć żać'), na uzupełnienie czynności przez dodanie (*dołímu* 'dolać', *doxpóímu* 'dokroić'), na doprowadzenie czynności do rezultatu (z zaimkiem *-ся*: *dozvońítusjá* 'dodzwonić się', *dođýmátusjá* 'domyślić się'), brus. *da-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie, na zakończenie czynności (*daícyí* 'dojść', *daéxaup* 'dojechać', *daécyci* 'dojeść, zjeść do końca'), na uzupełnienie czynności przez dodanie (*doxléícy* 'dokleić', *dałícy* 'dolać'), na doprowadzenie czynności do rezultatu (z zaimkiem *-ya*: *dadzvańícyja* 'dodzwonić się'). ~

Z pld.słow.: rum. dial. (Banat) i istrorum. *do-* pref. werbalny wyrażający perfektywność, zob. Rosetti u Kopečnego ESSB I 1, 66, Křepínský Slavia XVI 505—6.

Zob. praep. *do*. Dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. dial. *da-* pref. werbalny oznaczający uzupełnienie czynności do określonej granicy, doprowadzenie czynności do końca, do rezultatu (*dasípírkti* 'dokupić', *daésti* 'zjeść, zagryźć; dokuczyć, sprzykrzyć się'), łot. dial. *da-* pref. werbalny oznaczający osiągnięcie pewnej granicy, celu czynności (*daiet* 'dojść', *davest* 'doprowadzić'), uzupełnienie czynności przez dodanie czegoś (*daliéc* 'pienu pie putras 'dolewaj mleka do kaszy'), p. Mažiulis VSJ III 127—33, Endzelin DI I 560—2; o kwestionowaniu rodzimości bałt. pref. zob. *do*.

Kopečný ESSB I 1, 65—6.

W. B.

-do zob. -dъ

doba f. : zach. i pld. **do** n. (pierwotnie *doba* n., gen. *doby*, p. niżej) : **dobъ** 1. f. 'to, co jest odpowiednie, stosowne, właściwe, coś odpowiedniego, stosownego, dobranego', 'odpowiednia miara, odpowiedni, stosowny sposób, odpowiednia, odpowiadająca czemuś, stosowna forma, kształt, podobizna', zwykle 'odpowiednia, właściwa, stosowna pora, odpowiedni, pomyślny, sprzyjający czemuś czas', zach. i pld. **na době byti** 'być odpowiednim do czegoś, być w pełni rozkwitu, być dojrzałym do wydania plonu (o roślinie), do wydania na świat potomstwa (o brzemiennej kobiecie)'

doba: ~ pol. *doba* 'okres 24 godzin, dzień i noc' (nowsze znaczenie poświadczane od XVIII w., L., znane też gwarom, np. Szymczak Domaniewek, Tomaszewski GŁ), dziś także 'okres wyróżniający się jakimiś cechami znamienymi, epoka', dawniej od XV w. (dziś przestarz. i rzadkie dial.) przede wszystkim 'czas, chwila, tempus; pora (dnia, roku)', zwłaszcza w wyrażeniach przyimkowych: w tą *dobą* 'wtenczas, wtedy; wobec tego, więc' (XV w.), do tej *doby* 'dotąd, dotychczas' (od XV w., dial. sli. do té *doba*, do tęx *dób* 'ts.', Lorentz PW), w każdej *dobie* 'zawsze, w każdej chwili' (od XV w.), o tej *dobie* 'o tej porze' (SP XVI IBL), dial. jedną *dobą* 'jednocześnie' (Karłowicz SGP: śl.), *dobą* 'czasami' (ib.: kasz. za Hilferdingiem), dawne XVI—XVII w. *na dobre* 'w porę: *na dobre być* 'być dojrzałym do wydania plonu' (SP XVI IBL), *czas na dobre*, *w dobre* 'pomyślny, sprzyjający czemuś czas, czas po temu, czas służy' (L.: XVII w.), stpol. XV w. wyjątkowo także 'to, co odpowiada sobie, co jest zgodne' (Słownik stpol.: w pseudoetymologii wyrazu *swadźba*), u L. z XVIII w. również wyjątkowe 'dola, stan, położenie' (w lepszej *dobie*), dłuż. *doba* 'odpowiedni, stosowny czas', 'chwila, moment, czas, pora' (często w wyrażeniach przyimkowych: w naszej *dob'e* 'w naszych czasach', teje *doby* 'w tamtych czasach', tu *dobu*, w tu *dobu* 'teraz; wówczas',

dawne w te *doby* 'wówczas', 'okres 24 godzin, dzień i noc', dawne 'miara, stopień' (w tej *dob'e* 'w takiej mierze', XVI w. u Jakubicy), głuź. *doba* 'czas, okres, epoka; termin', tu *dobu* 'obecnie' (Zeman; u Pfuha 1063 *doba* 'Zeitmoment', natomiast 'Zeit' oznaczone jako dłuż.), według Pfuha także 'zapas, zasób, własność, Vorrat, Besitz', czes. od XIII w. *doba* 'określony czas, pora' (dial. też 'późna pora': to už je *doba* večera 'už je dlouho večer', Bartoš DSM), często zwłaszcza w wyrażeniach przyimkowych, np. tou *dobou*, v te *době*, za těch *dob* 'wtenczas, wówczas', stczes. v tu *dobu*, v ta *dobu*, v ta *doba*, v ta *doby*, v ty *doby* 'ts.' (co do braku zgody między formami zaimka i rzeczownika zob. Liewehr Studia Falk 129), dial. tótó *dobu* 'o tej porze' (Gregor Slav.-buč.), nowsze 'okres, epoka, era', dawne 'pogoda' (zlá *doba*, dobrá *doba*, Jungmann), stczes. także 'wiek ludzki, lata' (Filip by już ne tey *doby* 'byl v tom věku', Gebauer Sl.), u Jungmanna na *době* byti 'być dojrzałym, np. o dziewczynie w wieku stosownym do zamążpójścia', w stczes. również 'forma, kształt, postać' (np. o Adamie: Ten mezi všemi twory nic své *doby* a sobě podobného nenalezau, Gebauer Sl., Jungmann), 'to, co komuś odpowiada, co komuś służy, na czym komuś zależy' (učinim vše, czoz twa *doba* 'o co ti jde, co žádáš', to t' jsú dary gyeho *doba* 'to jsou dary jemu hodné, jemu slušející', jest na *doba* 'o to mi chodzi, na tym mi zależy', Gebauer Sl.), dawne rzadkie też 'stan, położenie' (Jungmann), sła. *doba* 'czas, pora, okres, wiek, epoka, era' (SSJ), stsla. v tu *dobu* 'wówczas' (Ryśánek Żil. kn.);

sła. *dóba* 'pora, czas; określony odcinek czasu; epoka, era' (dolgo *dobo* ga že nistem videl 'długo go nie widziałem'), przestarz. 'wiek ludzki, lata' (moška, otroška *doba* 'lata męskie, chłopięce', on je moje *dobe* 'on jest w moim wieku, jest moim rówieśnikiem', v *dobi* biti 'być w podeszłym wieku'), dial. zwłaszcza 'stosowny, odpowiedni czas' (v *dobo* priti 'przyjść w porę'), rzadko (głównie dial. prekm.) 'sposób' (na to *dobo*, pri taki *dobi* 'w taki sposób', Pleteršnik, sch. *dóba*, *dóba* (często używane jako n., zwykle od XIV w. nieodmienne, dobrze jednak poświadczone również odmienne f., np. czakaw. *dobà* -bě, Moguš Senj, kajkaw. *děba* *dibě*, Rozić Rad JA 115, s. 127: Prigorje; rzadko też m., np. taj *doba*) 'czas, odpowiedni, stosowny czas, odpowiednia pora' (często w wyrażeniach przyimkowych, np. u to *doba* : u ta *doba* : u taj *doba* 'w tym właśnie czasie', za *doba* : za *dobe*, na *dobu* 'na czas, w odpowiednim czasie, w porę'), 'dłuższy odcinek czasu, okres, epoka, era' (nowsze, głównie książkowe), 'pora dnia, roku' (gluho *doba* 'pora koło północy, głęboka noc'), 'wiek ludzki, lata' (u mlado *doba* 'w młodości', przestarz. swoje *dobe* 'w dojrzałym wieku'), dial. dawne 'pogoda', 'godzina', lud. też drugo *doba* 'odmienny stan, brzemienność', žena na tom *doba* 'kobieta bliska porodu', na kojoj je *dobi* 'w którym jest miesiącu ciąży' (RJAZ, RŠAN), bułg. lud. *dóba* 'czas, pora, zwykle nocna' (глыха *dóba* 'głucha noc', RBKE, Gerov, BDial. I 246, III 58, 212, нощна *dóba* 'ts.', BDial. III 58), maced. *doba* (w gwaraach z wahaniami rodzaju: *maj* *doba* : *maj* *doba*, y нокъо *doba*, Vidoeski Kumanovo 146) 'czas, pora, zwykle nocna', 'wiek ludzki, lata';

strus. *доба* 'opportunitas' (Miklosich LP: XV w.), 'utilitas' (съ огненою *добою*, Srezn.: XVI w.), ros. dial. *dóba* (: na Litwie *dobá*) 'pora, czas' (не такая теперь *doba* чтобы гулять), 'lata, wiek ludzki' (в твою *добу* 'w twoim wieku'), Опыт Доп., SRNG: Smoleńsk, Twer, Kostroma, ukr. *dobá* -bii 'okres 24 godzin, dzień i noc', 'pora, czas; epoka, era' (в таку *добу* 'w tym czasie'), SUM, Tymčenko od XVII w., u Hrinčenki także 'lata, wiek czło-

wieka', brus. dial. *dačá* 'czas' (Rastorguev Brjansk), *dóba* 'okres 24 godzin, dzień i noc' (Šatalava BDS), 'pole położone w dogodnym miejscu i odznaczające się urodzajną ziemią' (Jaškin BHN; por. w tym znaczeniu NT *dóbrae*, Mikratap. Bel. 73), u Nosoviča 'podobieństwo, podobizna' (як раз маткина *doba*; według Mühlénbacha I 427 z bałt.), 'położenie, sytuacja'. ~

dobo: ~ gluź. *dobo* n. 'chwila, pora' (na jedne *dobo* 'od razu, jednocześnie; nagle'), u Pfuħla też 'raz, Mał';

sch. dawne i dial. wsch. *dóbo* = *dóba* (RJAZ, RSAN z płd. Serbii: Koje li je *dóbo*?, Elezović Kos.-Met.), bułg. dial. *dóbo* 'czas, pora, zwłaszcza nočna' (Mladenov Vidin, BER I 401). ~

dobs: ~ stpol. XV—XVII w. rzadkie *dob'* w wyrażeniach przyimkowych: tą *dobią* 'wtedy, wtenczas' (XV w., Słownik stpol.), o tę *dob'* 'o tej porze' (SP XVI IBL), w tę *dob'* 'ts.' (L.: XVII w.), w jedną *dob'* 'jednocześnie' (L.: XVI w.);

śle. dial. *dób dob'* 'czas, pora' (najprednjo *dob* 'najpierw'), prekm. 'rodzaj, gatunek' (ene *dobi* 'jednego rodzaju'), 'sposób' (na vsako *dob* 'wszelkimi sposobami', Pleteršnik), sch. od XVI w. (dziś przestarz. i dial.) *dób dóbi* (f., ale w XV w. wyjątkowo n.: u to *dob*, RJAZ) 'czas, pora, okres = *doba*', dial. na svu *dob* 'bardzo', on je bio čovjek već pri *dobi* 'starszy, wiekowy' (RSAN);

ukr. dial. *dič dobú* 'czas, pora' (нічна *dič* 'pora nocna', на всяку *dič* 'w każdym czasie'), 'wiek człowieka, lata' (сеї чоловік у вауу *dič* 'w waszym wieku', Hrinčenko). ~

Por. sch. *dóbina* 'czas, termin' (RSAN ze słownika Popovicia, dial.?), też NM *Dobina* (RJAZ: Chorwacja), ros. dial. *добіна* 'pora, czas' (SRNG: Smoleńsk).

Od ie. *dhabh-* 'dopasowywać; dobrany, odpowiedni, stosowny' (np. goc. *ga-daban* 'pasować; zdarzać się', *ga-dofs* 'dobrany, stosowny', p. Pokorny IEW 233—4, zob. też *dobz* 2., *dobz*, *dob'z*, *dobrz*, *dobati*).

Oboczność psł. postaci *doba*: *dobz* powstała w wyniku wtórnego przejścia pierwotnego ie. rzeczownika nijakiego na -r/n- do produktywnych w psł. typów deklinacyjnych: 1) *doba* kontynuuje pierwotny nom. sg. **dabó(r)*, gen. sg. *doby* < **dab-on-s* (p. Lohmann ZslPh VII 376—7, Fraenkel ZslPh XXVI 350—1, por. też *voda*); w poszczególnych językach słow. dobrze jeszcze widoczne ślady pierwotnego rodzaju, por. np. sch. *gluho doba*, maced. dial. *ноќно doba*, stczes. *v ta doba, v ta dobu, v ta doby* (p. Liewehr l. c.), wynikiem niezgodności pierwotnego rodzaju i przynależności do tematów na -ā jest również spotykana w niektórych językach słow. nieodmienność wyrazu; 2) *dobo* w wyniku przejścia do tematów na -o- zgodnie z pierwotnym rodzajem wyrazu; 3) *dobz* f. z przejściem do tematów na -ī- (p. Eckert Baltistica V 1, 11—2, Sb. Bernštejn 491—2); pierwotnie może neutrum (por. dsch. *u to dob*), o neutrach na -ī- p. Vaillant GC II, 1, 138—40. Resztki dawnego tematu -r/n- zachowana w lit. *dabār* adv. 'teraz', *dābar* 'jeszcze', *dabar-tis -iēs* m. 'obecny czas, współczesność' (p. Fraenkel l. c., LEW 79, Eckert l. c., por. też stpr. *dabber* 'jeszcze', Toporov Prus. I 281—4).

Formalnie najbliższe psł. *doba* jest lit. *dabà* 'natura, charakter, obyczaj' (*gerà dabà, gražidà dabà* 'po dobremu, po dobroci, z dobrej woli'), adv. *dabà* 'teraz', part. *dābā* 'jeszcze' (LKŽod.), łot. *daba* 'sposób, przyrodzona właściwość, zwyczaj, charakter; natura' (< *nawyk, zwyczaj' < 'upodobanie, zadowolenie', Mühlénbach I 427), por. też lit. *dābas* m. 'natura, charakter; piękno' (LKŽod.). Postaci bałt. kontynuują najprawdopodobniej, jak wy-

kazuje akcentuacja, prastary derywat odpierwiastkowy z *-ā*. Nie można wykluzyć, że również w psł. istniał dokładny odpowiednik *dobla* — zdają się na to wskazywać nieźle zaświadczone w poszczególnych językach słów. postaci z oksytonezą: sch. dial. czakaw. *dobā -bē*, ros. dial., ukr. *dobā*, brus. dial. *dačā*. Jest zatem możliwe, że w psł. *doba* spłynęły dwie pierwotne różne postaci: *dloba* n. < **dlabō(r)* i odpierwiastkowy derywat *dobla* f.

Berneker SEW I 203—4, Trautmann BSW 42—3, Fraenkel ZslPh VI 96, XXVI 350—1, LEW 79, Sławski SE I 150, Vasmer REW I 356; o rozwoju znaczenia Friedrich PorJ 1937—1938, s. 65—71, 101—8. — Przegląd całej rodziny daje Jakubinskaja-Lemberg, Problemy jazykoznanija. Sbornik v čest' I. I. Meščaninova, 1961, s. 244—57 (ale jej szkic rozwoju znaczeniowego nie przekonuje). — Nie widać podstaw do oddzielania *doba*, *dobē* 'czas, okres' i 'forma, sposób' (Machek ES² 121—2, Bezłaj BS I 105).

Por. *dobz*.

M. Š. — W. B.

-dobati -dobaję poświadczone tylko z pref. **po-dobati** pld. i wsch. 'godzić się, wypadać' (zwykle w 3 sg. *podobajęts*), pln. 'mieć w czym upodobanie, zamilowanie, lubić kogoś, coś', **podobati se** 'być podobnym do kogoś, do czegoś', 'przypadać komuś do gustu, być dla kogoś przyjemnym'

podobati: ~ pol. przestarz. *podobac -bam* perf. i imperf. 'zagustować w kim, w czym; mieć upodobanie, zamilowanie w czym lub do czego; lubić, polubić' (SJP PAN);

sch. dawne XIII—XVIII w. *podobati* 'uchodzić, godzić się, wypadać' (też dial. czarnogórskie, np. ne *podobaje* meni, e sam ja star), XIII—XVI w. 'należy, trzeba', w XVI—XVIII w. *podobati* 'zasługiwać', wyjątkowo w XVIII w. 'szukać, poszukiwać' (RJAZ), scs. tylko 3 sg. praes. i partic. praes. activi **ПОДОБАТИ -БАЖ** 'wypada, godzi się, trzeba, oportet, decet, licet, fas est, necesse est, debet', 'przystoi, godzi się, decet' (np. **ТЕБѢ ПОДОБАЕТЬ ВЪСѢ СЛАВА**, SJS), bułg. u Gerova *nodobae* 'przystoi, godzi się' (np. *nodobae* li vi da prikazvate taka?, według RROD dial.), śrbułg. XV w. **ПОДОБАТИ -БАЖ** w 3 sg. 'trzeba, należy', 'przystoi, godzi się' (Davidov Kozma);

rus.-cs. **ПОДОБАТИ -БАЮ** w 3 sg. 'przystoi, wypada' od XI w. (Srezn.), ros. *nodobát' -báem* 'przystoi, wypada, należy' (SRJ, Dal), ukr. *nodobáti -báю* w 3 sg. lub nieosobowo 'odpowiadać pewnym przyjętym prawidłom, zwyczajom, godzić się', *nodobáe* 'trzeba' (SUM), dial. *nodobáti* на кого, що 'być podobnym do kogoś, czegoś' (SUM; u Hrinčenki *nodobáti -báю -cu*), ne *nodobáti* на свої ліра 'wyglądać na młodszego lub starszego niż się jest w rzeczywistości' (SUM), u Hrinčenki też *nodobáti* 'идти, приличествовать' (tak *nodobava*, як сліпому дзеркало), він *nodobav* 'spodobało mu się', brus. dial. *nodobáyc* 'lubić kogoś, żywić do kogoś skłonność' (Nosovič). ~

Por. bułg. *nodobása* tylko 3 sg. 'przystoi, godzi się' (RBKE), maced. książkowe *nodobava* tylko 3 sg. ironicznie 'ts.' (RMJ).

podobati se: ~ pol. *podobac się* imperf. i perf. 'dogadzać czyjemuś poczuciu estetycznemu, wywierać na kim przyjemne, dodatnie wrażenie; przypadać do gustu, być komuś miłym, sympatycznym' (też dial., np. Sychta SK, Górniewicz Malbork, Pluta Dzierżysławice) od XIV w., stpol. XV w. 'być podobnym, similem, consimilem esse', dziś dial. *podobac się* na kogo 'być podobnym do kogo' (Karłowicz SGP: Mazury), czes. *podobati se* komu, čemu 'mieć wspólne cechy, właściwości z kim, czym', *podobá se* komu 'wydaje się, jest prawdopodobne', *podobati se* komu 'przypadać komu do gustu',

przestarz. 'darzyć się, udawać się' (Přír. slov.), sła. *podobat' sa -bá sa* imperf. 'być podobnym do kogoś, do czegoś' (SSJ, Kálal), dial. 'przypadać do gustu komuś, podobać się komuś' (Kálal), stare z XV w. *podobati se* 'hoditi se, býti roven' (Ryšánek Žil. kn.);

sch. przestarz. *podòbati se -bā se* imperf. 'być podobnym' (RMat.), dawne *podoba se* 'trzeba, należy', dawne też *podobati se* 'uchodzić, godzić się, wypadać' od XVI w.;

ukr. *podòbatися -baюся* imperf. 'robić na kims dobre wrażenie, wywoływać sympatię', 'odpowiadać czyjemuś gustowi, być komuś przyjemnym' (SUM, Hrinčenko, też dial., np. Janów Moszkowce), brus. *nadábáюца* 'przypadać komu do gustu, być komu miłym' (BRS, Nosovič). ~

Denominativum od *doba, dobo, doby* 'to, co jest odpowiednie, stosowne, właściwe, coś odpowiedniego, stosownego, dobranego; odpowiednie, odpowiadające czemuś, stosowna forma, kształt, podobizna', o suf. *-aje -ati-* w tej funkcji p. I 46. Najbliżej stoi łot. denominalne *dabāt -āju* (zwykle z pref. *iz-*) 'jem. zu Gefallen, gefällig sein' (pierwotnie może 'sich anpassen', por. też goc. *ga-daban* 'zdarzać się', 'pasować, odpowiadać').

Mühlenbach I 428, Feist VWGS 176, Martynov SGLV 156—9. T. Sz.

dobaviti *dobav'q* 'sprawić, aby ktoś coś otrzymał, aby coś gdzieś (u kogoś) się znalazło; dodać, dołożyć, czymś kogoś obdarzyć, coś uzupełnić, dopełnić', pld. i wsch. 'osiągnąć coś, dopiąć czegoś, dojść do czegoś', iter. *dobav'ati* *dobav'ajq*

~ pol. dial. *dobavić* 'dodać, dołożyć, tylko o powinnościach, obowiązkach, opłatach' (Szymczak Domaniewek);

słe. *dobáviti -bávim* 'dostarczyć, dostawić coś gdzieś' (według Pleteršnika z sch.), 'zaopatrzyć kupca w towar', np. *dobaviti živila*; ne moreno vam *dobaviti* 'nie możemy dostarczyć', rzadko 'dostawić, posłać' (np. *dobaviti špacerijo na dom*, SSKJ), sch. *dòbaviti -vim* (dial. np. *dobàviti -iš*, Jurišić Vrgada) 'nabyć, znaleźć, wziąć lub otrzymać coś poszukiwanego, zaopatrzyć się w coś' od XVI w. (przestarz. i dial. 'osiągnąć coś, schwycić, uzyskać coś', 'dosięgnąć, np. ręką': *dòbaviti* 'rukom doseći', RSAN), 'dostawić coś do jakiegoś miejsca, dostarczyć; przenieść', przestarz. i dial. 'wyciągnąć, wyjąć, wydobyć', dawne od XV w. a dziś dial. czakaw. 'uczynić kogoś posiadaczem czegoś, coś komuś dać, czymś kogoś obdarzyć' (Bog nas ... *dobavit* 'obdarzył', RJAZ; też RSAN jako przestarz. i dial.) *dòbaviti se* (według Vuka *dòbaviti se* čega) 'osiągnąć coś, dopiąć czegoś, dorwać się do czegoś, schwycić coś' (też z pieśni lud.) od XVII w. (w podobnym znaczeniu dial. *dobàvit* *dobàvim*: Nikako ne mogu da ga dobavim, Elezović Kos.-Met.), 'dotrzeć do jakiegoś miejsca, osiągnąć jakieś miejsce' od XVI w., 'popaść w niepomysłne położenie, nabawić się choroby' (RSAN), cs. *DOBAVITI -ELĀĀ* 'doprowadzić, perducere' (до села *ДОБАВИТЬ* ю XVI w., Miklosich LP), bułg. *dobáva -vimi* aor. *dobáxux* 'dodać, dopełnić, uzupełnić' (też dial., np. *dóbava* 'ts.', BDial. III 58; u Gerova też 'nadsztukować, dosztukować'), przen. 'powiedzieć lub napisać coś dodatkowo, uzupełnić, dodać' (RBKE), maced. *dobasi* 'dostać, otrzymać', 'dostarczyć' (MRS, RMJ I 141);

strus. *ДОБАВИТИ* (np. УТО *ДОБАВИТЬ* ИЛИ *ОУБЛАВИТЬ*) 'dodać, dołożyć, przyczynić' (SRJ XI—XVII z r. 1706), ros. *dobávitъ -vлю -vimi* 'ts.', *dobávitъся* 'dołączyć się do czegoś; przybyć, dojść', ukr. *dobávituti -vлю -vimi* 'dodać, dołożyć, przyczynić, dopełnić' (SUM, Hrinčenko, Žel.), brus. *dobávitъ*

дабáўлю -*siu* 'ts.', *дабáвiццa* 'byé dodanym', dial. 'dojsé, dotrzeć dokąds' (Šaternik Červ.: *дамоў дабавiлiся* 'dotarli, doszli do domu', też Mat. Minsk). ~

Iter. **dobav'ati**: ~ sło. *dobávľati* -*am*, sch. *dòbavľati* *dòbavľám* od XVII w. (Vuk, RSAN, RJAZ), bułg. *добáвям* -*ялю* (RBKE), dial. *дубáвем* (Stojkov Banat);

ros. *добавлять* -*яю*, ukr. *добавляти* -*яю*, brus. *дабаўляць*. ~

Por. 1. ros. dawne XVII w. *добавливать* 'dodawać coś brakującego, dopełniać' (Comakion Mang.);

2. derywowane bezpośrednio od *bawić* z pref. *do-*: pol. dial. *dobawić* w przykładzie: *dobaviуу* do samygo rana 'przebywali na zabawie do samego rana', *dobawić še*: na tym weselu to *še* *dobavil'i* ... do puńężaўku (Szymczak l. c.), też w SW *dobawić* 'zabawić gdzieś do pewnego czasu'.

Causativum do *dobyti*, o budowie p. *baviti*: *byti*, też I 56—7.

Vaillant GC III 424.

T. Sz.

dobavzka 'dodanie, uzupełnienie; dodatek', 'to, co się dodaje, np. dodatkowa porcja czegoś'

~ sła. dial. *dobávka* 'dopłata w górnictwie' (Kálal);

sch. przestarz. *dòbávka* i *dòbāvka* 'dostawa' (RSAN), bułg. *добáска* 'dodatek' (RBKE, Mladenov BTR);

strus. XVII—XVIII w. *ДОБАВКА* 'dodanie, uzupełnienie' (SRJ XI—XVII, Ruk. Leks.), ros. lud. *добáска* 'ts.', 'to, co się dodaje, dodawana rzecz' (SSRJ, SIAN, Dal, SAR, Slovarь CSRJ), ukr. pot. *добáска* 'dodanie, uzupełnienie', 'dodatkowa porcja jedzenia' (SUM), dial. *добáска* 'dodatek, przyprawa' (np. *Без добавку* i *борщ не смачний*, Hrinčenko, Żel.), brus. pot. i dial. *дабáўка* 'to, co zostało dodane, dodatek' (BRS, Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Nomen actionis > nomen acti od *dobaviti*, o suf. -*zka* zob. I 94. T. Sz.

dobavzъkъ *dobavzka* pld. i wsch. 'dodanie, dodatek', 'to, co się dodaje, np. dodatkowa porcja czegoś'

~ sło. *dobávek* -*vka* 'zysk, zdobycz' (Pleteršnik z Cafa), sch. dial. *dòbavak* -*āvka* 'dostawa, przysłanie czegoś' (RSAN), bułg. pot. *добáвзк* 'dodatek' (Sławski PSBP);

strus. XVII—XVIII w. *ДОБАВКОВЪ* 'coś dodanego, dodawanego, dodatek' (SRJ XI—XVII), ros. lud. *добáвок* -*vka* 'ts.' (SSRJ, Dal, SAR, Slovarь CSRJ, też dial., Slovarь Don.), ukr. dial. *добáвок* 'ts.' (Kmit Bojk.), brus. dial. *дабáвак* -*ўку* 'dodanie czegoś, np. dodatkowej porcji jedzenia' (Jurčanka Mscisl.). ~

Nomen actionis > nomen acti od *dobaviti*, o suf. -*zъkъ* zob. I 93. T. Sz.

dobav'ati zob. **dobaviti**

dobelъ zob. **debelъ**

doběgati zob. **doběkti**

doběgŋoti *doběgŋo* zach. i pld. 'biegnąc osiągnąć kres przestrzenny, cel'

~ pol. *dobiegnąć* -*nę* 'biegnąc osiągnąć kres przestrzenny, cel', dial. kasz.

dobęgnęc 'dobiec dokądś, dojechać', *dobęgnęc są* 'osiągnąć coś, nabawić się czegoś przez bieg' (Lorentz PW), dłuż. *dobęgnuś -nu* 'biegnąc osiągnąć cel', głuź. *dobęhnyć* 'ts.', czes. *dobęhnouti* (stezes. *dobęhnúti -nu*) 'ts.; dogonić, dopędzić; osiągnąć coś, zakończyć, minąć', wulgarnie 'okłamać, oszukać, zwieść', dial. moraw. *dobęhnúť -nu* 'dogryźć, dopieć, dokuczyć, rozgniewać' (Bartoš DSM), śl. *dobęhnúť -nem* 'biegnąc osiągnąć cel, przybyć gdzieś', 'dogonić, dopędzić' (także dial. np. Buffa Dlhá Lúka), pot. 'okłamać, oszukać, zwieść';

sch. od XV w. *dobęgnuti -nēm*, też z wtórnym inf. *dobjęci dōbjegnēm* 'biegnąc dotrzeć gdzieś; schronić się; uciec do kogoś', dawne u Stulicia również 'przerwać, skończyć bieg', cs. *добрѣгати -нѣ* 'assequi' (Miklosich LP). ~

Od *bęgnęti* (zob.) z pref. *do-*.

P. *dobękti, dobęžati*.

W. B.

dobękti *dobęgę* : *dobęžati* *dobęžę* (wsch. też *dobęgę*) 'biegnąc dotrzeć gdzieś, osiągnąć granicę biegu, cel biegu', iter. *dobęgati* *dobęgają* pln.

dobękti: ~ pol. *dobiec -biegę* 'biegnąc osiągnąć kres przestrzenny' (też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK, Lorentz PW), o drodze, ścieżce 'rozciągając się w jakimś kierunku osiągnąć czegoś', 'osiągnąć jakiś moment, kres w czasie; nadejść, nastać, o porze, okresie czasu', 'dać się słyszeć, dotrzeć z pewnej odległości, o głosie, dźwiękach', stpol. XVI w. przen. 'osiągnąć' w zwrotach: do celu *dobiec*, kresu *dobiec* (SP XVI IBL);

strus. XV w. *добрѣм* 'dobiec, biegnąc osiągnąć kres przestrzenny' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *dobęzmu, dobęzú* 'ts.' (SRNG), ukr. *dobіzmu* (Żel. też *dobічу*) -*біжы -біжыю* 'ts.' od XVII w., dial. 'złapać, o chorobie' (SUM, Hrinčenko), *dobігтися* 'biegnąc osiągnąć kres przestrzenny' (Hrinčenko), brus. *дабѣчы -бягý -бяжыю* 'ts.' (BRS). ~

Por. oparte na temacie praes. z wtórną postacią inf. *dobęgati*: głuź. *dobęhać -ham* perf. 'dogonić; skończyć bieg', 'umrzeć', czes. *dobęhati -hám* perf. 'skończyć bieg', *dobęhati se* 'bieganiem osiągnąć coś' (Přir. slov.), śl. *dobęhati -hám* 'przestać biegać, skończyć bieg'; maced. *dobęga* 'dobiec gdzieś', 'przestać bieć', także dial. np. Vidoeski Kumanovo 202; ros. u Dala *dobęgaty* 'skończyć bieg, przestać biegać', *dobęgаться* 'bieganiem osiągnąć, uzyskać coś, zazwyczaj doprowadzić się, dojść do nieprzyjemności', ukr. pot. *dobігатися -гаюся* 'biegając nabawić się czegoś' (SUM), u Hrinčenki 'biegając osiągnąć coś', brus. pot. *дабѣгаюца* perf. = ros. *dobęgаться* (BRS).

dobęžati: ~ pol. dawne *dobieżęć -żę* 'dobiec', w XVI w. 'dojść', 'pójść; dościsnąć', przen. 'osiągnąć', 'wziąć się do czegoś', dial. kasz. *dobęžęć -żę* 'osiągnąć kres przestrzenny biegnąc, jadąc, płynąc', 'wystarczyć, być dostatecznym' (Lorentz PW), dłuż. *dobęžas -żym* 'biegnąc osiągnąć cel, dopędzić, dogonić', głuź. *dobęžęć -żim* 'dogonić', 'biegnąc osiągnąć cel, dobiec, skończyć bieć', przen. 'umrzeć', czes. rzadko *dobęžeti -žim* 'biegnąc osiągnąć cel, dobiec'; śl. *dobęžati -žim* 'uciekając dosięgnąć, doścignąć, dobiegnąć' (Pleternik), sch. *dobjęžati -žim* 'uciekając schronić się' (u Vuka 'confugere'), 'dobiec', również dial. czakaw. *dobіžati* 'ts.' (Jurišić Vrgada);

ros. *добежаты -бежý -бежыю* 'biegnąc dotrzeć do jakiegoś miejsca, dobiec, przybieć', 'dolecieć, dotrzeć, o dźwiękach, szumach'. ~

Iter. *dobęgati*: ~ pol. *dobiegać -gam* imperf. do *dobiec* (też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK, Lorentz PW), stpol. XVI w. 'osiągać', por. kresu *dobiegać* 'umierać', *dobiegać końca* 'osiągać niebo', dłuż. *dobęgas -gam*

iter-imperf. do *dobĕžas*, czes. *dobĕhati -hám* 'biegnąc docierać do celu; dopędzać, zdążać dokądś biegiem', 'często przychodzić; starać się; nadchodzić, kończyć się', u Jungmanna także 'nadchodzić, dochodzić, zbliżać się, o godzinie', sła. *dobiehat* 'ham imperf. do *dobehnút*', dial. *dobihac* 'ts.' (Buffa Dłhá Lúka);

ros. *добега́ть -здро* 'dobiegać', 'dolatywać, o dźwiękach', ukr. *добі́зати -здро* 'dobiegać', brus. *добяздыць -здро* 'ts.'.

Z pref. *do-* od *bĕkti*, *bĕžati* (zob., tu też o postaciach inf., por. także *bĕgati*).

Zob. *dobĕgnoti*.

W. B.

dobĕžati zob. **dobĕkti**

dobijati zob. **dobiti 2.**

dobirati zob. **dobĕrati**

dobiti 1. *dob'q* 'czynić odpowiednim, stosownym, dogodnym; czynić bardziej dogodnym za pomocą czegoś, dostosowywać', 'nadawać (odpowiedni) kształt, formę' (stąd 'upiększać coś, stroić'), zachowane przede wszystkim z pref.: **podobiti** 'kształtować, nadawać kształt, formować', **podobiti się** 'być podobnym, upodabniać się do kogoś', **sĕdobiti** ph. 'czynić lepszym, dogodniejszym', zach. 'ozdabiać, upiększać, stroić', **udobiti** zach. 'nadawać odpowiedni kształt, formę; upiększać', wsch. 'czynić dogodnym, wygodnym'

Na postać *dobiti* wskazuje: głuź. *debić -bi* 'stroić, ozdabiać, zdobić, dekorować' (Zeman, Pfuhl).

podobiti: ~ dłuź. *pódobis pódobim* 'kształtować, nadawać kształt, formować, tworzyć' od XVII w. (Muka), głuź. *podobić -bi* 'odmalowywać, odwzorowywać; porównywać; kształtować, formować; przedstawiać coś w formie obrazu' (Zeman, Pfuhl), czes. *podobiti* rzadko 'naśladować kogoś' (Přír. slov.);

sła. *podóbiti -dóvim* 'tworzyć, kształtować, formować' (Pleteršnik), sch. dawne XIII—XIX w. *podobiti -bim* zwykle w 3 sg. *podobi* 'trzeba, należy', ses. **ПОДОБИТИ -БЛЖ** 'wyobrażać, przedstawiać, deformare' (SJS). ~

podobiti se: ~ czes. przestarz. *podobiti se* komu 'być podobnym do kogoś' (Přír. slov.);

sła. *podóbiti se* 'wypadać, godzić się' (Pleteršnik), sch. dawne *podobi se* 'godzi się, wypada' od XVI w., *podobiti se* 'być podobnym' od XIV w., w XVII w. *podobi se* 'wolno, można' (RJAZ), ses. **ПОДОБИТИ СЯ** 'być podobnym, assimilari, imitari, similem esse' (SJS);

ukr. rzadkie *подобитися -блюся -буиися* 'upodabniać się' (SUM, Hrinčenko). ~

Por. bułg. przestarz. i dial. *снодобя* 'obdarzyć kogoś czymś' (RBKE, Gerov, BEB I 401), przestarz. *снодобя се* 'zdobyć coś, uzyskać' (RBKE), *ynodobя* 'upodobnić coś do czegoś, uczynić podobnym', *ynodobя се* 'stać się podobnym do kogoś' (RBKE).

sĕdobiti: ~ pol. *zdobić zdobię* 'upiększać czym, stroić w co, dekorować' od XVI w. (L.), 'być ozdobą czego, służyć jako ozdoba' (też dial., np. kasz. *zдобіе zдобі* rzadko 'służyć jako ozdoba, być ozdobą czego', Sychta SK) od XVII w. (Słownik Paska, dawne XVII w. u Kn. *zдобіе* co fałszywie, zmyślnie, chyttrze 'piększą, farbuję, cukruję', *zдобіе* złą sprawę 'udają dobrze, udają pięknie', z XVII w. (Smotrzycki) *zдобілеś* sobie 'upodobałeś sobie' (L.), dłuź.

zdobiś perf. 'uczynić dogodnym, wygodnym' od XVII w. (Muka), głuź. *zdebić -bi* perf. 'ozdobić, przyozdobić, przystroić' (Pfuhl, Zeman), czes. *zdobiti* 'czynić coś ładnym, przyjemnym, dodawać urody, ozdabiać, upiększać ozdobami' (Přír. slov.), sła. *zdoti* *-bi* (čo, koho, čím) 'ustrajać, ozdabiać, upiększać coś', *zdoti* *sa* čím 'upiększać się ozdobami, stroić się' (SSJ);

ros. pot. *цдобуть -блю -бушь* 'dodawać dodatki do ciasta' (SRJ, SSRJ), 'przyprawiać potrawy do smaku' (Dal), dial. (władimirskie, jarosławskie, nowogrodzkie) *цдобуть* 'przygotowywać coś na drogę, na podróż; przysposabiać', pskowskie i twerskie *цдобуть* 'услуждвать, обольщать кого-либо' (Opyt Dop.), *цдобуться* 'przygotowywać się, sposobić się do czegoś, np. do drogi, do wyjścia' (Dal). ~

udobiti: ~ głuź. *wudebić -bi* 'ozdobić, przyozdobić, udekorować', *wudebić so* 'wystroić się' (Zeman, Pfuhl), czes. rzadkie *udobiti* 'sformować, uformować' (Přír. slov.), u Jungmanna *udobiti -bim* 'dobu čemu dáti, formovati, uspušobiti';

ros. *удобуть* что чему 'czynić dogodnym, wygodnym, przysposabiać, przygotowywać', *удобуть* дороги 'robić drogę' (Dal). ~

Denominativum od *doba*, *dobo*, *dobь* 'to, co jest odpowiednie, stosowne, właściwe, coś odpowiedniego, stosownego, dobranego', niektóre znaczenia motywowane może przez adi. *добъ, добь*. O czasownikach na *-i* *-iti* zob. I 57. Por. lit. *dabinti dabinti* 'stroić, ozdabiać', *dābyti -ija* 'ts.' (LKŽod.). T. Sz.

dobiti 2. *dobiję* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios', 'zmagając się z czymś, bijąc się, walcząc dotrzeć do czegoś, osiągnąć coś, uzyskać coś' (w tym znaczeniu często **dobiti se**), iter. **dobijati** *dobijają* zach. : **dobivati** *dobivają*

dobiti: ~ pol. *dobić* *dobiję* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios, zabić umierającego lub rannego, przyspieszyć biciem, uderzeniem zgon' od XV w., 'docisnąć, przycisnąć bijąc, uderzając', 'dojść do czego, przybyć pokonując trudności (do brzegu), dotrzeć (do celu)', przestarz. 'skończyć', stpol. XV w. 'całkiem zbić, bez reszty zniszczyć' (dziś dial.), XVI w. 'dolożyć razów pobitemu', dial. 'z trudem dojść; dokopać; zmęczyć, zniszczyć, zaszkodzić; dokuczyć, dosolić, dojąc do żywego' (Karlłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Sychta SK), dłuź. *dobiś -biju* 'dobić (np. krowę), zadać ostateczny, śmiertelny cios', głuź. *dobić -bijem* 'ts.', u Pfuha także 'zniszczyć bez reszty, całkiem zabić', czes. *dobiti -biji* 'dobić, zadać ostateczny, śmiertelny cios' (też dial. np. Lamprecht Opava, Horečka Frenštát), 'zakończyć bicie, np. o zegarze', dial. 'zbić kogoś' (Přír. slov., Gregor Slav.-buč.), sła. *dobit* *-bijem* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios; bardzo zbić, zabić' (też dial. np. Kálal, Buffa Dlhá Lúka), 'przestać bić, np. o zegarze';

sch. dial. *dobiti dōbijem* 'uderzyć' (RSAN: Bačka), bułg. *добія -бiеи*, aor. *добiу* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios';

strus. **ДОБИТИ -БИИ** w wyrażeniu **ДОБИТИ УЕЛОМЪ** 'wyprosić' (Srezn.), rus.-cs. **ДОБИТИ -БИИ** 'dobić, ferire' (Miklosich LP), ros. *добiть -бiю -бiеи* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios; zniszczyć', 'całkowicie rozbić, o tłukących się przedmiotach', 'skończyć bić, np. o zegarze', 'skończyć wbijanie, nabijanie' (dial. też 'wydać wszystko do końca; zniszczyć', SRNG), dawne *добиуть* челом, приносом 'pokłonić się, przedstawić prośbę; wyrazić pokorę, posłuszeństwo' (Dal), ukr. *добiти -б'ю -б'еи* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios, zniszczyć', 'znosić, zniszczyć coś (np. buty) całkowicie', 'domłócić zboże', *добiти* вiку 'dożyć do śmierci', brus. *добиу* *-б'ю -б'еи* 'zadać ostateczny,

śmiertelny cios; zniszczyć', 'wbić do końca', pot. 'doprowadzić coś do końca, skończyć jakąś pracę'. ~

dobiti się: ~ pol. *dobić się* od XVI w. 'dotrzeć, dojść z trudem; osiągnąć, uzyskać coś, dojść do czegoś', dial. także 'dokopać się do wody', 'zmęczyć się, zniszczyć się' (Karłowicz SGP, Szymczak o. c.), czes. *dobíti se* 'walcząc dostać się gdzieś; biciem, walką osiągnąć, uzyskać coś', sła. *dobit' sa* 'walcząc dotrzeć gdzieś, walką uzyskać coś, osiągnąć coś, siłą dostać się gdzieś, wdrzeć się', dial. *dobie sa* 'bardzo się zmęczyć' (Buffa Dlhá Lúka);

ros. *добиться* 'dopiąć czegoś, osiągnąć coś, uzyskać, wyjednać', dial. 'skończyć bicie, starcie', 'dojść do skrajnej nędzy', 'doczekać się czegoś' (SRNG), ukr. *добітись* 'dopiąć czegoś, osiągnąć coś, uzyskać, wyjednać; dotrzeć z trudem; dopytać się', brus. *дабітыя* 'osiągnąć coś, dotrzeć do czegoś'. ~

Iter. 1. **dobijati:** ~ pol. *dobijać -jam* (już od XV w. 'zabijać, interficere', także dial. w XVI w. 'zabijać umierającego'), dial. 'starać się', *dobijać się* (do bramy, do drzwi) 'pukać, walić do bramy, do drzwi, gwałtem chcieć wejść' od XVII w., częste w dialektach, dial. również 'męczyć się, niszczyć się, szkodzić sobie', 'z trudem dochodzić, dojeżdżać, przybywać' (Szymczak Domaniewek), dłuż. *dobijaś -jam* 'dobijać np. krowę', głuź. *dobijec -jam* 'ts.', czes. *dobijeti -jím* (dial. też *dobijat -jám*, Gregor Slav.-buč.) 'kończyć bicie; dobijać coś, kogoś', dial. *dobijat' se* 'usilnie dopytywać się o coś' (Bartoš DSM), sła. *dobijat' -jam* 'przestawać bić, o zegarze', 'dobijać', 'nalegać na kogoś, przypierać kogoś' (też u Kálala), *dobijat' sa* 'usiłować wejść na siłę, wdrzeć się, dobijać się'. ~

2. **dobivati:** ~ stpol. wyjątkowe XV w. *dobivac* 'zabijać, interficere', głuź. *dobivac -vam* 'dobijać', 'bić, wybijać dodatkowo monety', czes. dial. *dobivat sa -vám sa* 'dobijać się gdzieś' (Malina Mistřice);

bułg. *добивам* 'dobijać, kończyć bić, zabijać', u Gerova również *добивам се* 'z trudem osiągać coś, dochodzić do czegoś';

strus. *ДОБИВАТИ -ВІЮ* w wyrażeniu *ДОБИВАТИ УЄЛОМЬ* 'prosić', *ДОБИВАТИСЯ* 'szukać, starać się, ubiegać się o coś', ros. *добивать -вѣю* 'bić kogoś doprowadzając go do śmierci, wykańczać, niszczyć' (także dial., SRNG), 'rozbijając ostatecznie, o tłukących się przedmiotach', 'kończyć bić, o zegarze, dzwonie', 'kończyć wbijanie, nabijanie', dial. również 'wydawać wszystko do końca, bez reszty', 'kończyć wyrąb lasu' (SRNG), *добиваться* 'dobijać się o coś, starać się, ubiegać się', 'dochodzić, docierać gdzieś z trudem', 'dochodzić do czegoś, osiągać coś', dial. 'dochodzić do skrajnej nędzy', 'kończyć starcie, bójkę, bitwę' (SRNG), ukr. *добивати -вѣю* 'dobijać; niszczyć; doprowadzać coś do końca, niszczyć, donaszać', 'domłacać zboże', *добивається* 'dobijać się do czegoś, dążyć', 'dopytywać się', 'dobijać się do drzwi, do okna', pot. 'docierać, dochodzić, dojeżdżać z trudem', brus. *дабівать -вѣю* = ros. *добивать*, 'kończyć wbijanie, nabijanie', pot. 'kończyć jakąś czynność' (u Nosoviča 'bić do końca', przen. 'doprowadzać do całkowitego zniszczenia, ruiny'), *дабівання* 'dobijać się do czegoś; domagać się czegoś, żądać', 'usiłować dowiedzieć się czegoś'. ~

Z pref. *do-* od *biti bījō* (zob., por. także iter. *bijati, bivati*).

W. B.

dobivati zob. **dobiti** 2.

dobō zob. **do**a

doboľ zob. **debel**

dobra zob. **dobř**

dobrak *dobraga*, **dobr'ak** *dobr'aka*, **dobrik** *dobrika* 'ktoś dobry, łagodny, poczciwy; coś dobrego'

dobrak: ~ stpól. z r. 1409 NO *Dobrak* (SSNO, por. też NM *Dobraków*, SGKP), głuź. *dobrak* 'pocziwiec' (Zeman, Pfuhl 1063), czes. *dobrák -ka* 'dobry człowiek' (Přir. slov., Jungmann, też dial., np. Skulina Mor.-slov. 86), przestarz. 'moneta o pewnej wartości' (Přir. slov.), już w XIII w. NO *Dobrák -ka* (zapisane jako *Dobrak*, Gebauer Sl.), śla. *dobrák -ka* 'człowiek dobry, serdeczny, życzliwy';

sch. NM *Dōbrāk* (RJAŻ z Bośni);

brus. pot. *đabřák -ká* 'dobry człowiek, pocziwiec' (BRS), dial. *đabřák* 'grzyb borowik' (= 'najlepszy grzyb', zob. s. v. *đabřák*, BMM III 240). ~

Por. śle. NM *Dobračev*, *Dobrač* wskazujące na formę **Dobrak* (Bezłaj SVI I 142).

dobr'ak: ~ bułg. pot. *добрѣк* 'dobry człowiek' (RBKE);

ros. *добрѣк -ка* 'pocziwiec' (SSRJ, Dal, Slovar' CSRJ), także w NM *Добрѣку* w okolicach Wiatki (Vasmer RGN III 43), ukr. pot. *добрѣк -ка* 'pocziwiec' (tylko SUM). ~

dobrik: ~ pol. NO *Dobrzyk* (Rospond SNŚ; por. też NM *Dobrzyków*, SGKP), dłuź. NO *Dobrik -ka* (Muka III 24), stczes. już w XIII w. NO *Dobřik* (zapisane jako *Dobrik*, Gebauer Sl.), NM *Dobřikov*, *Dobřikovice* (Profous MJČ I 403);

sch. dawne (wyjątkowo u jednego pisarza czakaw. z XVII w.) *dobrik* 'dobry człowiek', w NO zaświadczone już w końcu XIII lub na początku XIV w. *Dobrik* (RJAŻ), bułg. NO *Добрѣк* (Пчев RLI 175);

ros. tylk. w NM *Добрик* (Vasmer l. c. 37), *Добриково* (ib.), ukr. NM *Добрик* (ib.), brus. dial. *đobřuk* 'grzyb borowik' (BMM III 251, co do znaczenia por. wyżej brus.). ~

Por. sch. łnd. *dobriković* 'dobry, poczciwy człowiek, pocziwiec' (Vuk, RJAŻ, RSAN), też w NO *Dobřiković* (RSAN).

Nomina attributiva od *dobrz*, o substantywizujących adi. suf. *-akz*, *-jakz*, *-ikz* p. I 89—90.

Zob. też *dobrakz* (: *dobrzecz*).

M. Ś. — T. Sz.

dobranz pld. 'człowiek dobry, poczciwy'

~ sch. dial. *dōbran* m. 'dobry, zaeny, poczciwy człowiek, pocziwiec' (RSAN), NO *Dobranz* już w XIV w., *Dobrana* f. już w r. 1312 i u Vuka (stąd RSAN), bułg. NO *Добран* m. i *Добрана* f. (Gerov, Mladenov BTR, Пчев RLI 174). — Ale NM *Dobrani* pochodzi najprawdopodobniej z pierwotnego **Dobrijane* 'mieszkańcy miejscowości *Dobra*' (Vasmer SG 181). ~

Por. 1. sch. NO *Dōbranić*, już w XIV w. *Dōbranović* (RJAŻ, RSAN); 2. ros. NM *Добраново* (Vasmer RGN III 35).

Nomen attributivum od *dobrz*, o suf. *-anz* p. I 130.

T. Sz.

dobravz *dobrava* *dobravo* 'dobry, bonus'

~ pol. dial. *dobrawy* 'dobry, nadający się, będący w dobrym stanie': chomąto jest jeszcze *dobraue* (Szymczak Domaniewek); jak śe śece, to śe

šece, a jęsce rańym, a k^oosa *dobravá* (Kucała PSM 212), kasz. przestarz. *dobravi* 'niezwykle dobry, tkliwy' (Sychta SK I 223), czes. NO *Dobrava* f. (Jungmann, Gebauer Sl.; por. też zanotowane u Thietmara imię żony Mieszka I: „*Dobrawa* enim Sclavonice dicebatur, quod Teutonico sermone Bona interpretatur”, SSNO I 486, o tym też p. Karpluk PO PAN 4, s. 129; inaczej Lehr-Splawiński JP XVII 104—9, Urbańczyk SSS I 333 s. v. *Dąbrówka*); sch. NO *Dobrav* m. XIII—XIV w., *Dobrava* f., też NM i NM *Dobrava* (RJAZ, RŠAN);

ros. dial. twerskie *добрáса* f. eufemistycznie 'febra' (o eufemistycznych nazwach chorób opartych na adi. *dobrz* p. *dobrěсь*, *dobrě́сь*), brus. NT *Добрáса* (Mikratap. Bel.). ~

Por. też 1. głuź. *dobrawki* pl. 'rodzaj gruszek' (Pfuhl 1063);

2. NM: stgłuź. w XIII w. zapisie *Dobrawitz*, *Dobrawiz* < **Dobravici* : NO **Dobrav(a)*, p. Körner PO Altsorb. 68, brus. *Добравичы* (Žučkevič KTSB 102).

Derywat od *dobrz* z suf. *-avъ* (por. *čítavъ*: *číta*). O suf. *-avъ* p. Brodowska-Honowska SPS 147. M. Š.

dobřeцькъ zob. **dobriцькъ**

dobrenькъ *dobrenьka* *dobrenьko* pñ. 'bardzo dobry'

~ pol. wyjątkowe dial. adv. *dobrzeńce* 'bardzo dobrze' (Karłowicz SGP: Młpol.), dawne, dziś dial. *dobreńki* 'bardzo dobry, zupełnie dobry, całkiem dobry' (L. z XVII w.; dial., Karłowicz SGP: Młpol., Dejna RKJŁ XXI 230);

strus. *добренькии* 'bardzo dobry, przychylny, łaskawy' (XVII w.), 'znaczny, spory' (все что мнлоуь доврениам, XV w.), 'pochodzący z dobrego rodu, szlachetny, bogaty, zamożny; szanowny' (а посмылати... дятен волрскиных довреникихъ, XVI w., SRJ XI—XVII), ros. *добренький* hip. do *добрый* (SSRJ, Słownik CSRJ), ukr. *добренький* (u Żel. *добренький*, *добрінкий*) hip. do *добрий* (SUM, u Tymčenki z XVIII w.), brus. pot., często ironicznie *добраньки* hip. do *добры* (BRS). ~

Por. także inne, pokrewne morfologicznie hipocoristica: 1. czes. *dobrounký* (Přír. slov., Jungmann), dial. *dobřunký* (Kott Dod. DSM);

2. sła. dial. *dobrulenký* (Kálal);

3. ukr. dial. *добрєнийи* (Hrinčenko, Lysenko SPH), też dial. *добрїненський*, *добрєзний* (Hrinčenko, w SUM natomiast *добрєсенський*).

Hip. od *dobrz*. O podobnych formacjach, wykazujących jednak mniejszy zasięg p. s. v. *bětzьkь*. Por. też *dobriцькъ*, *dobřeцькъ*, *dobruцькъ*. M. Š.

dobręťъ zob. **dobręťъ**

dobręťъ *dobręť'a* *dobręť'e* : **dobręst'ъ** wsch. 'bardzo dobry'

dobręťъ: ~ ros. dial. *добря́чий* 'dobry' (SRNG), ukr. pot. *добря́чий* 'bardzo dobry' (SUM, Hrinčenko, Żel.). ~

dobręst'ъ: ~ ros. dial. adv. *добря́ще* 'bardzo dobrze' (SRNG), ukr. pot. rzadkie *добря́щий* 'bardzo dobry' (SUM, Hrinčenko, Żel.). ~

Por. 1. wskazujące może na pierwotne *dobręst'ъ* ros. dial. *добрү́щий* 'bardzo dobry' (SRNG);

2. ros. dial. *добрє́ющий* 'bardzo dobry' (SRNG).

Może archaiczne przymiotniki od *dobrz* z elatywnym suf. *-ęť-* (zob. SP III 18, Aitzetmüller SRL III—IV 289—300) rozszerzone suf. *-jъ*. Reliktem po-

staci **dobřeť* jest może ros. dial. *добрѣтко* 'bardzo ładnie' (SRNG). Co do grupy *-st-* w *dobřeť'ь* (*dobřeť'ь*) por. ros. dial. *добрѣцый* 'dobry, dobrej jakości; ładny' (SRNG, Dal), NM *Добрицу, Добрицево* (Vasmer, RGN).
W. B. — F. S.

dobře : dobro 2., zach. i pld. **dobra**, pld. i wsch. **dobromь** : **dobry** adv. do *dobrz* *dobré* : ~ pol. od XIV w. *dobrze* 'we właściwy sposób, należyście, odpowiednio, jak trzeba', 'szlachetnie, uczciwie; chlubnie, chwalebnie', 'życzliwie, serdecznie', 'szczęśliwie, pomyślnie; przyjemnie, miło, wygodnie', 'korzystnie, z pożytkiem; dostatnio, bogato, hojnie' (dial. 'suto, obficie, hojnie, o dojrzałym, syjącym zbożu', Maciejewski Chełm.-dobrz.), 'znacznie, bardzo, w wysokim stopniu, dużo' (też dial. np. Kucala PSM), stpol. także 'łatwo, swobodnie', rzadziej 'prawie, około, fere' (z XV w., Słownik stpol.), stpol. od XVI w., dziś dial. *dobrze* nie 'ledwie, omal' (SP XVI IBL, dial.: Karłowicz SGP, głównie z Podhala), w pozycji samodzielnej jako potwierdzenie 'tak, zgoda, niech będzie' (od XVI w., też dial.: MAGP XI, cz. II 26), mieć się *dobrze* 'być zamożnym, nie cierpieć niedostatku', od XV w. też 'być zdrowym', stpol. XV w. mieć się *dobrze!* 'salve!', potem, od XVI w. tylko 'vale!' (Mącz.), połab. *dübre* adv. do *dübrē* (Lehr-Splawiński, Polański SE I 128), dłuż. *dere*, przestarz. i dial. *debře, dobre* adv. do *dobry*, gluź. *derje*, stare *debrje*, dial. *dobrje* adv. do *dobry* (Pfuhl, Zeman, Michalk Neustadt), czes. od XIV w. *dobře* 'szlachetnie', 'należyście, jak trzeba, odpowiednio', 'pomyślnie, korzystnie; przyjemnie, wygodnie', 'dużo, bardzo, znacznie, sporo' (to znacznie częste w dial. np. Lamprecht Opava, Horečka Frenštát; u Jungmanna np. obilí *dobře* sype 'hojnie, obficie'), przestarz. 'prawie, niemal' (Jungmann), není mi *dobře* 'nie jestem zdrow', měj se *dobře!* 'pomyślności!, zdrowia!', sta. *dobre* 'tak jak trzeba, odpowiednio, należyście', 'korzystnie, pomyślnie', 'życzliwie, serdecznie', z przeczeniem 'omal nie, ledwo' (też dial., Kálal), w pozycji niezależnej 'zgoda, niech będzie', je mu *dobre* 'jest mu przyjemnie, jest zadowolony', majte sa *dobre!* 'vale!';

sch. przestarz. i dial. *dobre* (stare i dial. np. z Poljicy *đobri*, RSAN, RJAZ II 436) 'szczęśliwie, pomyślnie', głównie w powitaniu *dobre dođe!*, *dobre došli!* 'witaj, witajcie!' (np. z Liki i Hercegowiny, Vuk, RJAZ, RSAN), też 'wystarczająco, dosyć; sporo, znacznie, dużo' (ima nas *dobre*, bilo je *dobri* pokasno), scs. *добрѣ* 'eŭ, καλῶς, bene' (SJS), bułg. (też dial. np. Gerov, BDial. III 58) *dobré* 'odpowiednio, jak trzeba, jak należy', użyte samodzielnie 'zgoda, niech będzie', *добре съм* 'mam się dobrze, dobrze mi się wiedzie; jestem zdrow', *добре дошел!*, *добре дошли!* 'witaj, witajcie!' (Gerov, BDial. VI 24), maced. *добре* tylko w zwrocie *добре дојде!* 'witaj, witajcie!' (na co się odpowiada *добре најдов!* 'szczęśliwie was zastaliśmy!', znane też dial.: Małecki SW);

strus. *добрѣ* 'bene', 'bardzo, znacznie' (Srezn. od XI w.), ros. dial. *дбпе* i *дбпé* 'bene', 'bardzo, nader' (zwykle w połączeniu z przymiotnikiem: *дбпé* хоромо), 'dużo', *дбпé* 'dawno, długo', 'całkowicie', w charakterze partykuły 'jakby nie' (Woroneż), *дбпе* jako słowo wprowadzające 'oczywiście' (Wołogda, SRNG), w SSRJ *дбпе* jako dial. 'tak, zgoda', ukr. *дбпе* (wg Jahna Adv. 45 e pod wpływem pol.) adv. do *добрий* już od XV w., znane też dial. (Tymčenko, Hrinčenko), przestarz. i dial. także *дбпи* 'bene', 'ledwo, omal nie' (Żel., Hrinčenko; u Tymčenki *дбпѣ*, XV—XVIII w.), brus. dial. *дбпе* (Nosovič), *дбпѣ* (Bjałkevič Mohylew), *дбпѣ* (Rastorguev

Brjansk) adv. do *dobry*, u Nosoviča też jako potwierdzenie 'zgoda, tak'. ~ **dobro**: ~ stpol. rzadkie XVI w. *dobro* = *dobrze* (u Skargi, SP XVI IBL), połab. niepewne *dūbrū* = *dūbre* (Lehr-Splawiński, Polański SE I 130), głuż. rzadkie *dobro* 'bene', so *dobro* mēc 'dobrze się mieć, mieć pomyslny dzień' (Pfuhl), stczes. rzadko *dobro* 'bene' z inf.: *dobro* jest ufati v hospodina (Gebauer Sl. I 277 z XIV w.), też u Jungmanna w jednym przykładzie: nenie člověku *dobro* samému býti;

słē. *dōbro* 'odpowiednio, tak jak trzeba; biegle, sprawnie, doskonale', 'przyjaźnie, życzliwie', 'hojnie, obficie', 'korzystnie', 'spokojnie', 'bardzo, nader, w znacznym stopniu' (też dial., Pleteršnik), jako potwierdzenie 'zgoda, niech będzie', bity *dobro* 'być zdrowym' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *dōbro* (dial. czakaw. *dobrō*, Moguš Senj) 'odpowiednio, właściwie', 'całkowicie, zupełnie', 'w znacznej mierze, w wysokim stopniu; mocno, silnie', 'bogato, obficie', jako potwierdzenie 'tak, zgoda', *dobro* biti 'czuć się dobrze, być zdrowym' (RJAZ, stąd również materiał dial., RMat.), scs. **добро** 'bene' (Sadnik — Aitzetmüller HAT, SJS), cs.-serb. XIV—XV w. **добро** 'καλῶς, bene' (SJS), bułg. dial. *dobro* 'bene' (Gerov, Mladenov Vidin), maced. *dobro* adv. do *dobar*;

strus. **добро** 'tak jak należy, odpowiednio', 'wygodnie, korzystnie', **добро донти** 'witaj, witajcie!', por. gr. *καλῶς ἔλθειν* (Srezn.), ros. *dobro* 'tak, zgoda', *dobro* пожаловать! 'zapraszamy, witaj!, witajcie!' (SSRJ III 841; 854 też *dōbro* 'czule, tkliwie' w złożeniu, np. oteчески-*dōbro*), dial. *dōbro* i *dōbro* 'w sam raz' (też czasowo 'w odpowiedniej porze': аль уж *dōbro* идти?, Dal, p. o tym Pokrovskij KZ XXXV 237), 'nie warto' (Twer), 'ręczywiście', jako wyraz wprowadzający 'jednakowoż, w każdym razie' (Kostroma, Twer), 'bardzo' (*dōbro* хорошо живут, archang., SRNG), ukr. rzadko w konstrukcji predykatywnej *dōbro* 'dobrze jest' (SUM pod hasłem *dōbro* n.), przestarz. XV—XVIII w. i regionalne *dōbro* adv. do *dōbrui* (Tymčenko, Zel.), brus. *dōbra* adv. do *dobry* (też dial., Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew). ~

dobra: ~ pol. pot. *dobra* 'dobrze, zgoda; doskonale' (SJP PAN, znane dial. np. Szymczak Domaniewek; por. stpol. XVI w. *dobra* jest 'bonum est', *dobra* nasza 'salva res, spes est', SP XVI IBL), w XVII w. *dobra* 'dla dobra, dla pożytku' (Słownik Paska I 143), czes. *dobrá* 'zgoda, niech będzie' (Přír. slov.), u Jungmanna I 396 *dobrá* naše!, *dobrá* moje! 'es steht gut!';

cs.-serb. XIV w. **добра** 'bene' (SJS I 497 s. v. **добра**). ~

dobrom: ~ bułg. przestarz. i dial. *dōbróm*, *c dōbróm* 'po dobremu, łagodnie; dobrowolnie' (RBKE, dial.: BDial. II 153 — Rodopy, Gerov);

strus. **добрѡмъ** 'po dobremu, łagodnie, spokojnie' (SRJ XI—XVII: XIII—XVI w.), ros. *dōbróm* 'szczęśliwie, dobrze', 'po dobremu, po dobroci, z dobrej woli', вспоминать, поминать *dōbróm* 'wspominać kogo, wyrażać się o kimś dobrze' (SSRJ III 840—1), dial. *dōbróm* 'bardzo', 'jak trzeba, jak należy', свадьба *dōbróm* 'wesele z przestrzeganiem części lub całego obrzędu' (Perm), *dōbróm* выйти замуж 'wyjść za mąż za zgodą rodziców' (Świerdłowski), брать *dōbróm* (Tomsk) 'pojmować żonę za jej i jej rodziców zgodą' (SRNG, Słovarъ Urala), ukr. rzadkie i pot. *dōbróm* 'po dobremu, łagodnie' (SUM II 324), brus. pot. *dōbróm* 'ts.' (BRS). ~

Por. też na południu, wtórnje wg odmiany miękkiej (o czym inaczej Skok ER I 420): sch. przestarz. i dial. *dōbrim* (RSAN), *dōbrim* (RMat.), *dōbrēm* (Elezović Kos.-Met.) 'łagodnie, po dobremu', 'sporo, znacznie',

bułg. dial. *dobrém*, z *dobrém* 'łagodnie' (BDial. II 153: Rodopy, BDial. III 58: z okolic Ichtimanu).

dobry: ~ scs. Zogr., Mar., Assem. *ДОБРЫ: ДОБРЫ РАБЕ БЛАГЫ* 'brawo! sługo dobry!', εὖ γὰρ, ἀγαθὲ δούλε' (Moszyński SFPS XVI 247—9);

ros. dial. *добры́* 'bene' (chleb jak urodził, nam i *добры́*, nad dolnym biegiem Donu, SRNG). ~

Adverbia od *dobro*. O typie na -o (forma nom.-acc. sg. n.) i -ě (< *-ai, loc. sg. tematów na -o-, jako innowacja bałto-słow., w przeciwieństwie do typu łac. adv. na -ē, czy gr. na -ō, kontynuujących dawny instr. sg.) p. szczególnie Vaillant GC II, 2, s. 675—80, Jahn Adv. 44—5. — Za instrumentalnym pochodzeniem adv. typu *dobře* Meillet MSL XX (1918), s. 93—4.

Adv. z suf. -omъ to dawny instr. sg. tematów na -o- (p. Vaillant o. c., s. 690, Jahn Adv. 47—8), natomiast dawny instr. pl. tych tematów kontynuują formacje typu *dobry* (p. Moszyński l. c.).

Dobra (< nom. sg. f.) sprowadza się do eliptycznych konstrukcji adverbialnych, por. podobnie pol. *oczywista, prawda, słuszna* (Trypućko, Mianownik w roli przysłówka w słowiańskich językach, I, Przymiotniki, Uppsala 1948, s. 60 i Vaillant o. c., s. 700). M. Ś.

dobřejsz *dobřeja* 'to, co jest dobre, skuteczne na co, np. o roślinie leczniczej', 'kto jest dobry, dobry człowiek'

~ stpol. NO *Dobrzej* (z początku XV w., SSNO);

stśle. XII—XIII w. NO *Dobereti, Dobrai* < **Dobřejš* (Kronsteiner Alpenslaw. PN 32), stsch. XIV w. *Dobřej* (RJAZ, Maretic Rad JA LXXXII 99), bułg. dial. *dobřeiti* 'leśna roślina używana do leczenia czerwonych pryszczu na skórze' (Strandža, BDial. I 80);

ukr. NW *Добреї* (Toporov-Trubačev Podneprov'je 129). ~

Na wyraz ten wskazuje również: 1. śrbułg. XIII w. NO *Добришо* (SSS I 351);

2. pol. NM *Dobrzejowice* (SGKP), czes. NM *Dobřejov* (Profous MJČ I 399), *Dobřejovice* (Profous l. c., u Gebauera Sl. w zapisie *Dobřejovici*, z początku XIV w.), ros. NM *Добрейка* (w okolicach Smoleńska, Vasmer RGN III 36).

Nomen attributivum z suf. -ějъ od *dobro*. NO mogą jednak kontynuować psł., skrócone tym suf. hipocoristica od pierwotnie dwuczłonowych imion typu *Dobro-gostz*, p. I 86—7. M. Ś.

dobřeti *dobřejo* 'stawać się dobrym, lepszym, łagodniejszym; stawać się zdrowszym, silniejszym'

~ pol. *dobrzeć dobrzeje* rzadko 'stawać się zdrowszym, odzyskiwać siły, zdrowy wygląd, poprawiać się' (np. chory *dobrzeje*, SJP PAN) od XVIII w. (u Ł. np. rana *dobrzeje* 'goi się', psy *dobrzeją* 'odzyskują zdrowy wygląd, poprawiają się'), przestarz. 'stawać się dobrym, łagodnym, łagodnieć' (np. SW z Jeża, XIX w.: Stary ułagadzał się, *dobrzeał*) od XVI w. (SP XVI IBL 1 przykład z Calepina: miękcejeje, *dobrzejeje*), dziś dial. np. sli. *dobřec* (: *dobřóc*) -*eią* 'stawać się dobrym' (np. Złi lęze niga nie *dobřeię*, Lorentz PW; por. u Ł. z XVI w. *zdobřec* 'dobrym się stać': Człowiek mieszkając z dobrym człowiekiem *zdobřezeje*), głuź. dial. *dobřeć* 'ts.' (Pfuhl), czes. przestarz. *dobřeti* -*tm* 3 pl. -*ejí* (co do historii koniugacji w tym typie zob. Gebauer HMC III 2, 266—73) 'ts.' (Jungmann bez przykładu), dziś tylko z pref., np. rzadkie

zdobřeti 3 pl. *-ejí* 'stać się dobrym, szlachetnym' (Přír. slov.), u Jungmanna *zdobřeti -ím* 'stać się dobrym' (bez dokumentacji), sła. tylko z pref., np. rzadkie *zdobriet'* 3 pl. *-ejú* 'ts.' (SSJ);

sł. *dobřeti -ím* (por. co do odmiany *črněti -ím, starěti -ím*) 'sprzyjać, dobrze robić', np. Gorski zrak mu *dobri*. (SSKJ, też dial., Pleteršnik);

ros. lud. *dobřemь -pěio -pěemь* 'stawać się dobrym, lepszym', 'stawać się grubym, nabierać ciała, tyć' (SSRJ, SRJ, Dal, SIAN), ukr. pot. *dobřitmu -přio -přiem* 'stawać się dobrym, robić się dobrym' (SUM, Hrinčenko, Kuzela-Rudn.), brus. *dobřьуь* 'ts.' (BRS). ~

Denominativum od *dobřь*, o budowie p. I 47.

M. Š.

dobrica (: pld. i wsch. **dobrika**) 'to, co odznacza się dobrocią, co jest dobre; ta, która jest dobra, femina bona'

dobrica: ~ stpol. NO *Dobrzyca* f. (SSNO, XV w.), stczes. NO *Dobřiče* f., gen. (Gebauer Sl., Karpluk PO PAN 4, s. 99; por. też współczesne NO, pierwotne dem.: *Dobřička*, Beneš ČP 125);

stsl. NO *Dobřiza* < **Dobrica* (z XI w., Kronsteiner Alpenslaw. PN 32), sch. dial. *dobřica* f. 'ta, która jest dobra', 'dobra boginka': U dječije ruho vezu „vilovsku nogu”, da dijete čuvaju dobre vile ili „dobřice”; euf. 'zły duch', 'odra' (= *dobrac*, p. *dobřьca*), 'rodzaj ludowego haftu', też NO *Dobřica* m. f., dial. chorwackie *dobřica* imię psa (RSAN), bułg. dial. *dobřica* 'pryszcz na dżdźale albo na szyi' (BER I 403—4), też NO *Dobřica* (Pěev RLI 175), maced. dial. NO *Dobřica* (Vidoeski Kumanovo; p. też W. Pianka, Macedońskie imiona osobowe Kotliny Azot, Warszawa 1975: *Dobrica* m., f.);

brus. dial. *dobřica* f. 'żyto' (Šaternik Červ.), *dobřica* 'добры, правы бок тканины, адзежы' (MSDM 69). ~

Może tutaj też należą NM (np. pol. *Dobrzyca*) czy NW: ukr. *Dobřica* (Toporov-Trubačev Podneprov'je 184), brus. *Добрыца* (Žučkevič KTSB 101), por. psł. *dobra voda*, częste zwłaszcza w NW. Możliwe tutaj jednak i pierwotne *dobř-* (również częste w NW i NM) z wtórną adideacją do *dobř-*.

dobrika: ~ sł. dial. styryjskie *dobřika* bot. 'kalina, Viburnum lantana' (Pleteršnik, SSKJ);

brus. dial. *dobřiku* pl. 'uroczystości związane z zakończeniem wykopków ziemniaków' (Leks. Poles'ja 99). ~

Pierwotnie substantywizowane adi. *dobřь* suf. *-ica* (p. I 98) i *-ika* (I 91).

M. Š.

dobřičьkь *dobřičьka* *dobřičьko*, **dobřěčьkь** *dobřěčьka* *dobřěčьko* ptn., **dobručьkь** *dobručьka* *dobručьko*: **dobrutьkь** *dobrutьka* *dobrutьko* zach., **dobrušьkь** *dobrušьka* *dobrušьko* dem.-hip. od *dobřь*

dobřičьkь: ~ czes. *dobřičký* 'bardzo dobry, areydobry' (Přír. slov., u Jungmanna *dobřičký*);

sch. *dobřičak -ěka* dem. do *dobar* (RJAZ za Stuliciem jako niepewne), *dobřičak -ěka* m. 'dobry, dobroduszny człowiek, poczciwiec' (RSAN), dial. *dobřičak* adv. 'dość dużo, niemało': Razmuti se *dobřičak* jaja (RSAN: Poljica, RJAZ: Lika; por. też bliskie znaczeniowo sł. dial. *dobřček -ěka* adi. 'spory, z nawiązką', *dobřeko* adv. 'dość dużo, sporo': Dal mi je *dobřeko* žita, Pleteršnik), bułg. dial. *dobřiček -čka* (: *dobřičьkь*) dem. do *dobřь* (Mladenov BTR, Gerov), maced. *dobřičok* 'ts.' (też dial., Hendriks Radožda-Vevčani). ~

Por. też tu może należąca ros. dial. *добручка* 'strzępek tkaniny, w zabawie dziecięcej' (SRNG: Twer; Dal).

dobrečьkа: ~ pol. dial. *dobreczki* dem. do *dobry* (Dejna RKJŁ XXI 230); ukr. dial. wsch. adv. *добречко* 'bardzo dobrze' (Hrinčenko). ~

Por. też bułg. dial. adv. *доброчко* 'bardzo dobrze' (Gerov, Mladenov BTR). *dobručьkа*: ~ sli. *dobrěčki* 'bardzo dobry' (Lorentz PW I 143), dłuż. *dobručki* 'ts.' (Muka), czes. *dobroučký* 'ts.' (Přir. slov., Jungmann; dial. także z ekspresywną palatalnością *dobručký* 'bardzo smaczny, bardzo dobry', Bartoś DSM), sła. *dobručký* 'bardzo dobry' (SSJ, Kálal). ~

dobrutkа: ~ pol. przestarz. i dial. *dobrutki* 'bardzo dobry' (L. bez przykładu, Karłowicz SGP). ~

Substantywowane: pol. dial. *dobrućka* 'rozpuściana' (Steuer Sulków, Zareba AJŚ m. 728: wieś laska), czes. dial. laskie *dobrutka* f. 'ts.' (Lamprecht Opava, Steuer Baborów), u Bartośa DSM też jako laskie m. i f. 'nicpoń, ladaco'.

Por. ponadto: 1. brus. NM *Добрымы* (Vasmer RGN);

2. por. dawne (L.), dziś dial. *dobrućki* (Dejna RKJŁ XXI 230).

dobrušьkа: ~ pol. dial. adv. *dobruško* 'bardzo dobrze' (Dejna RKJŁ XXI 230), też z ekspresywną palatalnością *dobruški* 'bardzo dobry': słodziusienkie, *dobrusienkie* (Karłowicz SGP), sła. *dobrušký* (u Kálala *dobrušky*) hip. do *dobrý*. ~

Tutaj także rozszerzone dodatkowymi suf.: 1. czes. dial. *dobrušički* (Malina Mistřice);

2. sch. *dobruškast* (RSAN);

3. ros. dial. *добрышүү*: *добрышүү* (Wiatka, Archangielsk, SRNG).

Por. jeszcze z suf. *-uč-ьnъ, -och-ьnъ*: 1. pol. dawne *dobruchny, dobruchny* (Mącz., L.), sli. *dobrěxnī* (Lorentz PW I 144);

2. pol. dial. *dobrochny* (Dejna RKJŁ XXI 230).

Formacje dem.-hip. do *dobrъ*. Por. *bělicьkа, bělučьkа* (s. v. *bělъkа*) i *čističьkа, čistučьkа* (s. v. *čističьkа*). W identycznej funkcji też *dobrenьkа* (p.).
M. Š.

dobrika zob. **dobrica**

dobrikъ zob. **dobrakъ**

dobrina 'dobroć, bonitas, benignitas; dobra, wysoka jakość, wartość czegoś; to co jest dobre, pożyteczne, dobro materialne, mienie', 'dobry człowiek, homo bonus'

~ stpol. NO *Dobrzyna* (SSNO z XII w.), dłuż. *dobrina* 'dobry, żyzny, przynoszący dochód kawałek ziemi' (częste w pl., Muka), głuź. *dobrina* 'coś dobrego lub zdrowego', zwykle w pl. 'urodzajne kawałki gruntu' (Zeman, Pfuhl);

sła. *dobrina* 'dobro, materialne, duchowe', rzadko 'dobrodziejstwo', książkowe 'dobra, doskonała jakość czego' (SSKJ, Pleteršnik), stśle. NO poświędzona w Karyntii już w XIII w. *Dobrina* (Kronsteiner Alpenslaw. PN 33, por. też NW *Dobrina*, Bezłaj SVI I 141), sch. od XV w., dziś przestarz. i dial. *dobrina* 'dobroć, bonitas, benignitas', 'zaleta, cnota', 'szczęście, pomyslność' (RSAN), w RJAZ też 'łaska, dobrodziejstwo' (XVII—XVIII w.), eufemistycznie 'zło, nieszczęście', ponadto NM *Dobrina*, pl. *Dobrine* (RJAZ),

bułg. *dobrudnâ* 'dobra jakość czegoś, wartość, zaleta', 'dobroć usposobienia, dobry uczynek, dobrodziejstwo, przysługa', 'szczęście, powodzenie', przestarz. i dial. pl. 'dobra materialne' (RBKE, Mladenov BTR), u Gerova też eufemistycznie 'rodzaj choroby, dobra, słodka pływka', w pl. 'wstydlive części ciała', NO *Добрина* (Pléev RLI), maced. *добрина* 'dobroć, dobry uczynek' (też dial. np. Vidoeski Kumanovo 102, 109, Hendriks Radožda-Vevčani);

ros. przestarz. i dial. *добруднâ* 'zaleta, trwałość, dobra jakość czegoś', dial. archang. 'mienienie ruhome' (Dal, stąd SRNG), też NM *Добрина* w okolicach Smoleńska (Vasmer RGN), ukr. u Hrinčenki *добруднâ* 'dobra jakość czegoś', również NM *Добрина* (Vasmer o. c.) ~

Abstr. od *dobrâ*, o suf. *-ina* zob. I 120—3. Por. też synonimiczne abstracta *dobryn'i*, *dobrota*, *dobrotъ*, *dobrostъ*. M. Š.

dobriti *dobr'ę* 'czynić dobrym, ulepszyć, powodować, że ktoś, coś, staje się lepszym, ulepszać, poprawiać' (stąd wsch. 'polepszać jakość gleby przez użyźnianie, użyźniać'), 'uspokajać, czynić łagodnym, łagodzić, mitygować, np. czyjś gniew' (stąd wsch. 'zjednywać sobie kogoś, pozyskiwać kogoś'), **dobriti sę** 'stawać się dobrym, miłym, łagodnym', 'udawać dobrego, przymiłać się'

dobriti: ~ pol. dawne XVI w. *dobrzyć dobrzę* 'czynić dobrym' (L. tylko z Budnego, XVI w., stąd SP XVI IBL), dial. sh. *удобрѣо* 'udobruchać, ułagodzić' (Lorentz PW), dłuż. *dobriš -im* 'czynić dobrym, mitygować, uspokajać', czes. *dobřiti -im* 'uśmierzać, uspokajać' (Přír. slov., też dial., np. Kott Dod. DSM), u Jungmanna 'czynić dobrym, naprawiać', sła. tylko z pref. np. *udobriti* 'sprawić, aby ktoś przestał się gniewać, uspokoić zagniewanego' (SSJ, Kálal);

słę. przestarz. *dobriti -im* zwykle w 3 sg. 'dobrze robić, dobrze wpływać, sprzyjać zdrowiu' (SSKJ, Pieteršnik), sch. *dóbriti dóbrim* 'skłaniać kogoś, aby był dobrym, łaskawym, czynić dobrym, lenire' (RSAN; RJAZ za Stuliciem jako niepewne), poza tym z pref., np. *udóbriti udóbrim* 'uczynić kogoś dobrym, ułagodzić kogoś, udobruchać' od XIV w. (por. u Vuka dial. z Vojvodiny *odóbriti* 'approbare'), cs. tylko z pref. *оудобрити -риѣ -риши* 'decorare' (Miklosich LP), bułg. tylko z pref., np. *одоброѣ -иуи* 'uznać coś za dobre, prawidłowe i wyrazić swą aprobatę', 'uznać kogoś za godnego czegoś, za dobrego do wykonania czegoś' (RBKE), lud. *удобрѣя* 'zgodzić się z czymś, zaaprobować coś', 'pogodzić skłóconych, ułagodzić' (Gerov), maced. pot. *удобри* 'zaaprobować coś, zgodzić się z czymś' (RMJ);

strus. **добрити добрю** 'upiększać' (Srezn. z XI w.), w XVI—XVII w. 'wydawać komuś dobrą opinię, mówić o kimś dobrze' (SRJ XI—XVII, z tym samym przykładem w SAR, Slovarъ CSRJ), w XVI w. 'уравнивать пахотные земли разного качества в соответствии с нормами сошного письма (при исчислении тягла, наделении поместьями' (SRJ XI—XVII), ros. dawne *добрить -рю -риши* 'użyźniać, nawozić ziemię' (Slovarъ CSRJ, Dal, dziś dial., np. *добрить*, np. Tomsk, Ural, SRNG, Slovarъ Urala; por. też wyżej strus.), lud. z pieśni 'pozyskiwać, zjednywać sobie kogoś' (np. Теща зятя *добрила*, Slovarъ CSRJ, Dal), też *добрить* kogo, что 'czynić lepszym, polepszać, poprawiać smak czegoś' (np. Масло кашу *добрим*), *добрить* кому 'życzyć komuś dobrze, czynić dobro', 'pobłażać komu' (Dal), dial. archang. *добрить* 'pieścić, rozpieszczać' (też u Dala), w okolicach Penzy rzadko 'poganiać konia' (SRNG), dziś w języku liter. tylko z pref., np. *удобрить -рю -риши* 'użyźnić glebę',

przestarz. *удобрить* *удобріть* *удобріуць* 'uczynić dobrym, doprowadzić do dobrego nastroju' (SSRJ), ukr. dial. *добрітму* *добріть* *-піуь* 'pozyskiwać, zjednywać sobie kogoś; uspokajać, łagodzić', 'chwalić, wychwalać' (Żel., Hrinčenko, SUM), też 'użyźniać ziemię' (Hrinčenko, stąd SUM), brus. dial. *добріуць* *-пъ* *-пшу* 'chwalić, wyrażać uznanie', 'pozyskiwać kogo' (Nosovič). ~ **dobriti** *se*: ~ pol. wyjątkowo u L. *dobrzyć się* 'ulepszać się, poprawiać się' (bez dokumentacji), dial. sli. *удобрѣс сѧ* 'udobruchać się' (Lorentz PW), dłuż. *dobriš se* 'uspokajać się', *dobriš se* z *někim* 'schlebiać komu, przymilać się', głuż. *dobriē so* (z *někim*) 'schlebiać komu, udawać dobrego, przyjaznego; przymilać się' (Zeman), czes. *dobřiti se* 'godzić się, jednać się' (Přir. slov.), dawne 'stawać się dobrym' (Jungmann), sła. tylko z pref., np. *udobrit' sa* 'przestać się gniewać', 'pogodzić się z kimś' (SSJ, Kálal);

sch. dial. *dobřiti se* 'udawać dobrego, robić się dobrym', w języku liter. z pref., np. *udobřiti se* 'przedstawić się dobrym' (też u Vuka 'ostendere se bonum') od XVIII w., dial. *udobrit se* *udobrim se* 'stać się dobrym, stać się komuś miłym' (Elezović Kos.-Met.);

strus. XVII w. *добритися* (SRJ XI—XVII, zob. wyżej drugie znaczenie), ros. dial. archang. *добриться* *-рюсь* *-ришья* 'прислуживаться, притворяясь добрым' (SRNG), w języku liter. tylko z pref., np. *удобриться* 'użyźnić się, o glebie', przestarz. 'stać się dobrym, udobruchać się' (SSRJ), ukr. dial. *добрітися* *-ріюся* 'przymilać się, przypochebiać się' od XVII w. (Тумченко), bezosobowo *добрітися* 'szczęści się' (Hrinčenko, stąd SUM), мені не *добрітися* 'złe się czuję' (Hrinčenko), brus. dial. *добрыцца* 'robić się łagodnym, udawać dobrego' (Nosovič). ~

Denominativum od *dobrz*, o budowie p. I 57.

M. Ś. — T. Sz.

dobro 1. n. 'to, co jest oceniane jako dobre, pomyślne, pożyteczne, wartościowe', 'majątek, dobytek, mienie, bogactwo, bonum, fortuna'

~ pol. *dobro* 'to, co jest dobre, pomyślne, pożyteczne, wartościowe; pomyślność, szczęście, pożytek, bonum, commodum, felicitas' od XIV w. (znane też w dial., por. np. w konkretnym już znaczeniu 'dobre rzeczy do jedzenia', Karłowicz SGP), 'dobroć', już od XIV w. też 'mienienie, majątek' (i dial., Karłowicz SGP), przestarz. i dial. (np. Tomaszewski GŁ, Szymczak Domaniewek, Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK I 223) pl. *dobra* 'duży majątek ziemski, posiadłości ziemskie', dłuż. stare, u Jakubicy *dobro* 'spadek', głuż. *dobro* 'bonum', czes. *dobro* 'bonum, commodum, felicitas' od XIV w. (Přir. slov. II 338, Gebauer Sl. I 277), sła. *dobro* 'bonum';

sie. *dobro* 'bonum' (już w Fryz., SJS), 'bonitas', pl. *dobra* 'majątek ziemski' (u Pleteršnika jako kalka niem. *Güter*), sch. *dobro* 'to, co jest dobre, pomyślne, szczęśliwe, korzystne; pomyślność, szczęście, korzyść' (w RMat. też eufemistycznie 'bieda'), 'mienienie, majątek; bogactwo; towary', 'dobroć', 'dobry stan czego' (w RJAZ też 'zdrowie'), *dobro* moje!, *dobro* naše! 'skarbie!' (RSAN), w RJAZ także stare 'res familiaris, opes' (często w pl.), scs. i es. *добро* 'bonum', 'bona, fortunae' (SJS), bułg. *добро* 'bonum, commodum, felicitas' (RBKE, dial.: Mladenov Vidin, Umlenski Kjustendil, BDial. III 58), dial. ponadto 'majątek' (Gerov), maced. *добро* 'bonum', *добро* мое! 'skarbie mój!';

strus. od XI w. *добро* 'bonum', 'bonitas', 'bona, fortunae' (Srezn.), ros. *добро* 'to, co jest dobre, szlachetne; to, co jest pomyślne, pożyteczne' (dial. w zwrotach: *добрѣм* найти 'wyświadczyć komuś dobrodziejstwo', куды с *добрѣм* 'dobrze, pomyślnie, bogato': стал жить куды с *добрѣм*, SRNG), 'majątek,

mienie, bogactwo' (SSRJ), dial. 'odzież; odzież kobieca', 'wiano, posag' (Kursk), *c dobpa* отдаць 'oddać dobrowolnie' (SRNG), ukr. *добро* 'bonum, commodum, felicitas' już od XIV w., 'bona, fortunae' od XVI w. (u Hrinčenki też w pl. *добра*), stuktur. XV w. też 'dobroć, bonitas' (Tymčenko), brus. *дабро* 'bonum, commodum, felicitas', 'bona, fortunae' (BRS), dial. też 'zboże, zwłaszcza żyto' (Šaternik Červ., Scjaškovič Grodno, Leks. Polessja 99), 'uprawne rośliny polne i ogrodowe' (Leks. Polessja 31). ~

Substantywowane adi. n. od *dobra*. W bliskim znaczeniu 'to, co jest dobre, bonum' też n. odmiany złożonej: pol. *dobre -rego* 'dobro; dobroć; pomyślność', czes. *dobré -ho* 'dobro, szczęście, sukces', ros. *добро́е -о* 'to, co jest dobre'.

M. Ś.

dobro 2. zob. **dobře**

dobročestъ dobročesta dobročesto pld. 'szczęśliwy, felix'

~ sch. od XVI w., dziś przestarz. *dobročestъ* 'zaczny, szanowny, czcigodny' (RSAN), w RJAZ 'szczęśliwy, felix' (joś ufam ja biti *dobročes* i blažen), bułg. lud. *доброцѣтмъ* 'szczęśliwy, zwykle w pozdrowieniu, życzeniu' (Gerov, BER I 404, RROD). ~

Por. też z suf. -*ънъ*: sch. przestarz. *dobročestънъ dobročesna* 'felix' (vrime ono *dobročesno* dojde, RJAZ), bułg. lud. *доброцѣтменъ* 'szczęśliwy' (Gerov, BER I. c., RROD; por. też śrubułg. XIV w. adv. w rekonstrukcji Miklosicha LP: *доброуахътно* 'feliciter').

Od wyrażenia *dobra čestъ* (p. *dobra* i *čestъ* 'los, przeznaczenie', *čestita* 'szczęśliwy'). Oppositum: *zlo-čestъ* (zob.).

Por. *dobromyslъ, dobrosj'dъ*.

M. Ś.

dobrodějъ dobroděja 'kto czyni dobro, dobroczyńca, beneficus, człowiek życzliwy', też o 'osobie milej, godnej szacunku'

~ pol. *dobrodziej -dzieja* 'dobroczynca, człowiek świadczący dobro innym, beneficus, qui bonum facit' (też dial. np. Sychta SK, Dejna RKJŁ XXI 230; Lorentz PW: sli.) od XIV w. (Słownik stpol.), przestarz. i lud. tytuł grzecznościowy, np. w zastosowaniu do księdza (SJP PAN, Sychta SK) od XVI w. (SP XVI IBL), stąd lud. i regionalne 'ksiądz' (SJP PAN, Karłowicz SGP, Dejna I. c.), już w stpol. NO *Dobrodziej* (SSNO), czes. przestarz. *dobroděj -děje* 'dobroczynca' (Přír. slov., SSJČ, Jungmann z Rosy), dial. ironicznie 'hultaj, urwis, figlarz' (Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Horečka Frenštát, Malina Mistřice, Lamprecht Opava), NO *Dobroděj* (Beneš ČP 299), sła. książkowe i przestarz. *dobrodej -deja* 'dobroczynca' (SSJ);

stśle. NO *Dobrodei* (cytowane przez Bezłaja SVI I 141 wśród antroponimów z X—XII w.), stsch. w łacińskim zabytku z IX w. NO *Dobrodei* (RJAZ), cs.-serb. XIV w. *добродѣи* 'człowiek dobrze czyniący, dobroczynca, beneficus' (SJS, Miklosich LP);

strus. *добродѣи* 'kto czyni dobrze, dobroczynca' od XVI w. (SRJ XI—XVII), 'człowiek komuś życzliwy, dobroczynny' od XIII w. (Srezn.; SRJ XI—XVII z XVII w.), ros. dawne i dial. *добродѣу -дѣя* 'dobry, cnotliwy człowiek', 'dobroczynca; orędownik, opiekun' (SIAN, SAR, Dal, Słovarъ CSRJ; SRNG z Wołogdy), ukr. *добродію -дія* przestarz. tytuł grzecznościowy, zwrot grzecznościowy w zastosowaniu do osoby z uprzywilejowanych warstw

społeczeństwa (SUM, Hrinčenko) od XVII w. (Tymčenko), pot. 'człowiek dobroczynny, dobroczyńca' (SUM, Hrinčenko) od XVI w. (Tymčenko), ironicznie 'zły, niebezpieczny człowiek' (SUM), brus. *дабрадзэй -дзеля*, dial. też *дабрѡдзи -дзя* 'ktoś, kto czyni dobro, dobroczyńca' (według BRS przestarz.; Nosovič, Bjałkewič Mohylew, Šatarnik Červ.), dial. *дабрѡдзеі -дзеля* 'pan, gospodarz' (Nosovič; dziś pot. żartobliwie 'miły przyjaciel, miły druh', BRS). ~

W oparciu o słow.: lit. kalka językowa *geradėjas* 'dobroczyńca' (p. też *piktadėjas* 'złoczyńca'), o czym Fraenkel ZsLPh VIII 415—6, też LEW I 147, 589.

Por. z wtórnym rozszerzeniem: 1. z suf. *-ьць*: stczes. wyjątkowe *dobrodějec -ječ* (Gebauer Sl. z XIV w.), śle. rzadkie *dobrodějec -jca* (tylko Pleteršnik), bułg. *добродѣецу* (Mladenov BTR), strus. *Добродѣецъ* (Srezn. III 88 z XIV—XV w.);

2. z suf. *-ьца*: stpol. XV—XVI w. *dobrodziejca* (Słownik stpol., SP XVI IBL), czes. przestarz. *dobrodějce* (stczes. od XIV w. *dobroděječ*, *dobrodieč*, Gebauer Sl., Novák SlHus, Flajšhans Klaret).

Złożone nomen agentis od *dobro děti* 'dobrze czynić'. Por. *čarodějъ, kolodějъ, zlodějъ*. O budowie p. I 81. T. Sz.

dobrochotъ dobrochota wsch. 'człowiek życzliwy, przyjazny, pełen dobrych chęci'

~ strus. *Доброхотъ* 'stronnik, sojusznik' (*и пришедше Доброхотъ изъ заруцкыя уюдинъ и сказа...*, Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *доброхот -хота* 'człowiek życzliwy, przyjazny, gościnnie' (SSRJ, w SIAN przestarz. *доброхоты* 'zwolennicy, stronnicy'), dial. w familiarnych zwrotach: *Жалкий мой доброхот*. *Что тебе, доброхот?* ('łaskawy panie, dobrodzieju'), w ludowych pieśniach: *У честных своих у родителей, у сердеченьких доброхотов* (dzieci, serdecznie o rodzicach), syberyjskie 'ochotnik' (*уйти доброхотом в солдаты*), na środkowym Uralu 'zwiastun czegoś dobrego', eufemistycznie 'czort, diabeł' (Kaługa), 'ikona' (Kostroma, SRNG), brus. dial. *доброхот -та* 'kto chętnie pomaga innym', 'dobry leśny duch, sprowadzający na właściwą drogę tych, co zabłądzili w lesie' (Nosovič). ~

Por. 1. sch. rzadkie *dobrohota* m., f. 'życzliwa, przyjazna osoba' (RSAN);

2. ukr. *доброхотъ* adv. 'dobrowolnie' (SUM, Hrinčenko, Żel.);

3. z suf. *-ьнъ*: śle. nowe *dobrohóten -tna* 'przychylny, życzliwy' (Pleteršnik, SSKJ), sch. od XV w. *dobrohótan -tna* 'ts.' (RSAN), cs. *Доброхотънъ* 'hilaris' (Miklosich LP); strus. *Доброхотныи* 'życzliwy, serdeczny' (XVII—XVIII w., Srezn.), ros. *доброхотный (-тен -тна)* 'życzliwy, serdeczny' (SSRJ; w SIAN też 'bezinteresowny, dobrowolny'; z ros.: bułg. przestarz. *доброхотен* 'życzliwy, przyjazny', RROD), dial. pskowskie, twerskie 'gościnnie' (SRNG), ukr. *доброхотный* 'dobrowolny' (SUM, Hrinčenko; u Tymčenki *Доброхотныи* z XVII—XVIII w.), brus. dial. *доброхотный* 'pomagający drugim, życzliwy' (Nosovič).

Nomen agentis od wyrażenia *dobro хотѣти* 'sprzyjać, przejawiać życzliwość, diligere' (np. sch. rzadkie, dawne *dobrohótjeti -hócu* 'diligere', RJAŻ, strus. *Доброхотати* 'dobrze komuś życzyć', SRJ XI—XVII, z XVII w.).

O suf. *-ъ* p. Wojtyła-Świerzowska NA 18—26. M. Ś.

dobromyslъ добromysla добromысло 'posiadający dobre myśli, życzliwy, przyjazny, bonam mentem habens'

~ stpol. NO *Dobromysł* (już w XI w., SSNO), stczes. NO *Dobromysł* (Gebauer Sl. z XII w.);

stśle. IX—XI w. *Dobramis, Dobramuzli* < **Dobromysł* (Kronsteiner Alpen-slaw. PN 33; końcowa miękkość w drugim, późniejszym zapisie zapewne w wyniku reinterpretacji pod wpływem *mysł*), stsch. NO *Dobromislъ* (XIII—XIV w., RJAZ za Daničiciem);

ros. u Dala *добрoмысла* m. 'życzliwy człowiek' (bez przykładu), NM *Добромысл* (Vasmer RGN III 40). ~

Por. też w NM typu dzierzawczego: pol. *Dobromysł* (SGKP, też Vasmer l. c.; *śl* zamiast oczekiwanego *śl* w wyniku upodobnienia pod względem miękkości w grupie *slj*, por. podobnie *myśle*, NM *Przemysł*, Łoś GP I 175).

O wiele częściej z rozszerzeniem *-n-ъ*: pol. przestarz. *dobromysłny* 'dobrze myślący' (L., SW), głuź. *dobromysłny* 'przychylny, życzliwy' (Zeman, Pfuhl), czes. *dobromysłný* 'dobrego serca, łagodny, dobroduszny' (Přír. slov.), u Jungmanna też 'cierpliwy', śl. *dobromysel'nyj* 'łagodny, dobry, życzliwy, dobroduszny'; śle. *dobromiseln -selna* 'życzliwy, przychylny' (Pleteršnik; w SSKJ jako książkowe), sch. *dobrōmislen, dobrōmisłjen, dobrōmisaon: dobrōmisaon* 'ts.' (RSAN), cs.-serb. XV w. *дoбpoмыслньнъ* 'bonam mentem habens' (Miklosich LP), bułg. dawne *дoбpoмислен* 'ts.' (Mladenov BTR); strus. *дoбpoмысленныи* 'rozważny, roztropny', 'życzliwy' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. przestarz. *дoбpoмысленный* 'życzliwy' (Dal, Slovarь CSRJ), ukr. rzadkie *дoбpoмисний* 'ts.' (SUM).

Od wyrażenia *дoбpa мьслъ* (p. *дoбръ*). Budowa jak w *дoбpoчeстъ, дoбpoсiодъ*.
M. Ś.

дoбpoмъ zob. *дoбрe*

дoбpoпoл'e *дoбpoпoл'a* 'dobre, urodzajne pole'

Tylko w NM: ~ pol. *Dobropole* (kresowe, też częste na Pomorzu szcześcińskim; wtórnie też *Dobropol*, np. z Lubelskiego, SGKP);

stśle. *Drobóllach* < **Dobropolje* (notowane już w XIII w., Kranzmayer OK II 57), sch. patronimicum, pierwotnie etnonim *Dobrōpōljei* m. pl. (w Dalmacji, RJAZ);

ros. *Дoбpoпoльe*, ukr. *Дoбpoпoльe* (Vasmer RGN III 41), brus. *Дaбpaпoллe* (Žučkevič KTSB 102). ~

Por. też semantycznie bliskie śl. *Dobrá Niva* (Majtán SOS 289).

Złożenie *дoбpo-пoл'e* (p. *дoбръ, пoл'e*), por. w sch. zestawienie jako NM *Dōbrō Pōlje* (RJAZ). P. też *дoбpa зeм'a, s. v. дoбръ*.
M. Ś.

дoбpoсiодъ *дoбpoсiодa дoбpoсiодo* 'odznaczający się dobrocią serca, serdeczny, życzliwy, przyjazny'

~ czes. dawne *dobrosrdý* 'benignus, clemens' (Jungmann za Dobrowskim);

sch. *dobrōsrd* 'benignus, clemens' (RSAN, w RJAZ też *dōbrōsrd*), w XIV w. również NO *Dobrosrđь* (RJAZ), cs.-serb. XIV w. *дoбpoсрđдъ* 'misericors' (Miklosich LP);

strus. *дoбpoсoрđднн* 'miłosierny, litościwy' (Srezn. z XI w., też w SRJ XI—XVII), ros. przestarz. *дoбpoсeрđный* 'dobroduszny, dobrego serca' (Dal, Slovarь CSRJ, w SSRJ III 847: *дoбpoсeрđнн* z XVIII w.), ukr. *дoбpoсeрđний* 'dobry, łagodny, życzliwy' (SUM, Hrinčenko). ~

Por. także synonimiczne: 1. z rozszerzeniem suf. *-szn*: czes. dawne *dobrosrdný*, sch. *dobrosrdan*, ukr. *добросердний* (SUM, Żel.);

2. nowsze, sekundarnie derywowane: pol. przestarz., rzadkie *dobrosercy* (L., SW), czes. dawne *dobrosrdci* (Jungmann).

Od wyrażenia *dobro s^ędace* (p. *dobrz*, a także I 101), por. *miłos^ędz* i tego samego typu *dobro^ęszta*, *dobromysz*. M. Ś.

dobrośt^ę f. 'dobroć, szlachetność, życzliwość, bonitas, benignitas'

~ stpol. XV—XVI w. *dobroś* 'dobroć usposobienia, benignitas; łaska' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dziś dial. 'dobry uczynek, przysługa', 'dobro, szczęście', po *dobrości* 'łagodnie, grzecznie, uprzejmie' (Karłowicz SGP głównie z Młpol. i Włkopol.), kasz.-słi. też 'dobrobyć' (Sychta SK I 223, Lorentz PW I 144), dłuż. dawne *dobros* 'dobrodziejstwo, dobroć' (Muka z XVIII w.), głuź. *dobros* 'dobroć, dobrodziejstwo', 'przyjemność, rozkosz, używanie', po *dobros* 'z łaski, przez grzesność' (Zeman), czes. już od XIV w., dziś przestarz. *dobrost* 'dobroć, szlachetność, życzliwość; łaska' (Přír. slov., Gebauer Sl.), u Jungmanna też 'dobra, wysoka jakoś czegoś' (*dobrost vody, zemi*), sła. dial. *dobrost'* (w zwrocie grzesnościowym, Kálal z Palkoviča);

sł. przestarz. *dobróst* (: *dóbrost*) 'dobroć, szlachetność', 'dobrodziejstwo', 'zaleta' (Pleteršnik, SSKJ), sch. XVI—XVIII w. *dobrost* 'dobroć; łaska' (RJAZ: z Della Belli i Stulicia; też stare czakaw. XV w., p. Boryś SRzCz 197), scs. Supr. *добрость* 'dobroć, szlachetność, enota' (SJS), cs.-serb. XIII—XIV w. *добрость* 'enota, virtus' (Miklosich LP), bułg. stare *доброст* 'dobroć' (Mladenov BTR);

strus. od XI w. *добрость* 'virtus' (Srezn., SRJ XI—XVII też 'dobroć, bonitas', u Miklosicha LP rus.-cs. także 'pulchritudo'), ros. rzadkie, przestarz. i dial. dońskie *дóбрость*, smoleńskie *дóбрість* 'szlachetność, życzliwość, dobroć' (Dal, SRNG), ukr. *дóбрість* 'dobroć, życzliwość, łagodność, szlachetność' od XVI w. (SUM, Тымченко; też dial.: Hrinčenko), dial. y *дóбрістьми* жити з ким 'być z kimś w przyjaźni', no *дóбрістьми* 'grzecznie, łagodnie' (Hrinčenko), brus. *дóбрасць* 'dobroć, szlachetność' (BRS; też dial. np. Bjalkevič Mohylew). ~

Abstr. od *dobrz* z suf. *-ost*.

Por. też synonimiczne *dobrina*, *dobrota*, *dobrot*, *dobryn'i*. M. Ś.

dobrota 'dobroć, skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, szlachetność, bonitas, benignitas', 'dobra jakoś czegoś', 'to, co jest dobre, res bona', 'dobry, szlachetny człowiek, homo bonus'

~ pol. dawne (dziś tylko dial.) *dobrota* 'dobroć, skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, benignitas, probitas' od XIV w. (Słownik stpol., SP XVI IBL, L., dial.: Karłowicz SGP; kasz. Sychta SK I 223, słi. *dobróta*, Lorentz PW I 144), stpol. XIV—XV w. też 'rzecz dobra, dobrodziejstwo, beneficium', w XVI w. wyjątkowo 'wartość, znaczenie czego' (ważmyż jak wielka *dobrota* umęczenia Jezu Krysta, SP XVI IBL), dial. ponadto 'szczęście, dobry stan, dobry żywot' (Karłowicz SGP), stpol. także NO *Dobrota* (już w XIII w., SSNO), dłuż. *dobrota* 'dobroć', 'dobrodziejstwo', 'życzliwość, przychylność', głuź. *dobrota* 'dobroć' (znane też w dial. np. Michalk Neustadt), 'dobrodziejstwo', 'przyjemność, rozkosz' (Zeman, Pfuhl), czes. *dobrota* 'dobroć, skłonność do czynienia dobrze, życzliwość, łaskawość, benignitas, benevolentia' od XIV w., przen. 'dobry, szlachetny człowiek' (por. stczes. XIII w.

NO *Dobrota*, Gebauer Sl.), 'dobra jakość, wartość czego', 'coś smacznego', stczes. XIV—XVI w. również 'dobro, bonum' (v *dobrotach* domu tvého 'in bonis domus tuae', Gebauer Sl.), dial. zwykle ze znaczeniem konkretnym 'coś dobrego, pożytecznego, smacznego, łaćć' (Bartoř DSM, Gregor Slav.-buć., Hruřka DSCh, Horećka Frenřtát), sła. *dobrota* 'dobroć, zyczliwość, łaćkawość, uprzejmość, szlachetność', przen. 'dobry człowiek', 'dobra jakość czego, wartość', 'coś dobrego, smacznego, łaćć' (też dial., np. Habovřtiak Orava 156), u Jungmanna również jako 'titul niźším nebo neznámým dávaný' (z Palkovića);

sł. *dobrota* 'dobroć, skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, benignitas' (też dial. np. Tominec Črni vrh, Pleterřnik), pl. 'dobrodziejstwa, łaćki' (przeřtarz. 'pożytek, korzyść, ziemskie *dobrote*, posvetne *dobrote* 'dobra, przyjemnořci doczesne'), przeřtarz. 'dobra jakość czego', stare i dial. 'szczęście' (por. dial. styryjskie ali misliř, daje to taka *dobrota*, biti za řupana?; XVI w.: vse *dobrote* komu moliti 'zyczyć komuř wszystkiego dobrego', Pleterřnik), czasem też przen. 'dobry człowiek' (: sama *dobrota* ga je, SSKJ, Pleterřnik), sch. od XIII w. *dobrota* 'dobroć, skłonność do czynienia dobrze, łaćkawość, szlachetność, zyczliwość', 'dobrodziejstwo, dobry uczynek', 'dobra jakość czegoř, wartość; zaleta', przeřtarz. 'dobro materialne, bonum' (przeřtarz. też 'skarb'), rzadko poet. w funkcji przydawki w połaćczeniu z nomen f.: *dobrota* djevojka (RSAN), dawniej też 'cnota, zaleta, virtus', ponadto dawniej w zwrocie grzećnořciowym tvoja (vařa) *dobrota* (RJAZ, Vuk z Primorja), od XIV w. także NO i NM *Dobrota* (RJAZ, RSAN, Vuk), scs. *доброта* 'bonitas, virtus', 'pięćność, pięćno, doskonałość, pulchritudo, forma, perfectio' (w tych znaczeniach też cs.: sch.-cs. XIV w. 'pulchritudo', RJAZ), bułg. *добромá* 'dobroć, skłonność do dobrego, szlachetność' (RBKE, Gerov), też NO *Добромá* (Pěčv RLI), maced. *добромá* 'dobroć, bonitas, benignitas' (RMJ), znane w dial.: Hendriks Radořđa-Vevćani);

strus. od XI w. *доброта* 'pięćność, pięćno, pulchritudo', 'szlachetność, cnota, zalety, virtus', rzadko w pl. 'dobre stosunki, przyjaźń' z XV w., 'rozkosz, řđovń' z XVII w. (Srezn.), ros. *добромá* 'dobroć, skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, zyczliwość, szlachetność, łaćkawość' (SSRJ III 854, SIAN), obok tego przeřtarz., pot. i dial. *добромá* 'dobra jakość czego' (SSRJ III 849; dial. również 'jakość w ogóle': *добромá*), archang. 'dobro materialne, mienie ruchome', ponadto w okolicach Penzy *добромá* 'rączćość konia' (SRNG), ukr. *добромá* 'dobroć, skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, łaćkawość, przychylność, zyczliwość, benignitas' od XV w. (SUM, Źel., u Tymćenki też XV w. 'dobrodziejstwo, łaćka'), u Hrinćenki dial. *добромá* 'zaleta', 'dziewiectwo, cnota', brus. *дабромá* 'skłonność do dobrego, zyczliwość, szlachetność', pl. *дабромы* 'dobra materialne, bona' (BRS). ~

Por. z wtórnym rozszerzeniem suf. *-ja, -ija*: 1. sł. dial. styryjskie *dobroća* 'dobra jakość czego' (Pleterřnik), sch. *dobroća* = *dobrota* (od XVII w., RJAZ, RSAN, Vuk);

2. bułg. u Gerova *добромия* 'dobroć', maced. *добромуја* 'ts.' (RMJ).
Abstr. od *dobrz* z suf. *-ota*.

Zob. *dobrina, dobrořt, dobrořt, dobryn'i*.

M. ř.

dobrotivъ *dobrotiva* *dobrotivo* zach. i pđ. 'skłonny do dobroci, odznaczający się dobroćciá, czyniący dobro, benignus, clemens'

~ dłuź. *dobrořivы* 'dobrotliwy, zyczliwy; miłosierny, łaćkawy', głuź.

dobroćiwý (dial. *dobroćiwu*, Michalk Neustadt) 'ts.', czes. od XIV w. *dobrotivý* 'czyniący dobro, pełen dobroci, benignus, benevolus' (Přír. slov., Gebauer Sl.; też dial. np. Lamprecht Opava), u Jungmanna także NO *Dobrotivá* f., sła. *dobrotivý* 'benignus, benevolus, clemens' (SSJ, dial.: Habovštiak Orava); sła. rzadko *dobrotiv -iva* 'kto rad czyni dobrze' (= *dobrotlživ*, Pleteršnik), sch. przestarz. *dobrotiv* 'pełen dobroci, dobrotliwy, miłosierny' (RSAN, RJAZ ze Stulicia). ~

Na gruncie poszczególnych języków słow. widać wypieranie przez nowsze *-liva*. Ze względu na dane historyczne i dialektyczne nie można jednak wykluczyć, że jest to formacja psł.: pol. już od XIV w. *dobrotliwy* 'pełen dobroci, dobroduszny, łagodny, benevolus, benignus' (znane też w dial., np. Olesch Sankt Annaberg, Pluta Dzierżysławice, Dejna RKJŁ XXI 230; kasz.-słi. *dobrotlivi*, Sychta SK I 223, Lorentz PW I 144), od XVIII w. także 'łagodny w przebiegu, niegroźny, o chorobach'; sła. *dobrotlživ* (: *dobrotlživ*) 'kto chętnie czyni dobro' (SSKJ, Pleteršnik; też dial., np. Tominec Črni vrh), sch. czakaw. XVI—XVII w. *dobrotlživ* 'benignus, clemens' (RJAZ); ukr. rzadko *добромлісуй* 'pełen dobroci, dobroduszny' od XVI w. (SUM, Tymčenko, Hrinčenko, Rudnyčkyj ED I 161), brus. *дабромлісуй* 'ts.' (BRS), dial. u Nosoviča 'odznaczający się dobrym gatunkiem, solidny, trwały'.

Adi. z suf. *-ivъ* (: *-liva*) do *dobrota* (: *dobrotъ*). Szczegółowo o tym typie adi. Brodowska-Honowska SPS 154—58.

P. też *dobrotъnъ*.

M. Ś.

dobrotъ f. 'skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, bonitas, benignitas', 'wysoka jakość, wartość czegoś'

~ pol. *dobroć* 'skłonność do czynienia dobrze, życzliwość, łagodność, benignitas, benevolentia' od XIV w. (znane w dial. np. Dejna RKJŁ XXI 230, Szymczak Domaniewek, kasz.: *dobroc*, Sychta SK I 223 i Lorentz PW: sli.), *po dobroci* 'bez przymusu, dobrowolnie, łagodnie' (zwrot częsty włącza w dial., np. Karłowicz SGP, Pluta Dzierżysławice, Kucala PSM, Dejna l. c.), od XVI w. 'należyta, wysoka jakość czego; doskonałość, wysoka wartość', stpol. XV—XVI w., a dziś dial. np. Wlkopol. (Karłowicz SGP) także 'dobry uczynek, dobrodziejstwo', stpol. i dial. ponadto 'rzeczy dobre, dobro' (Słownik stpol. z XV w., dial.: dali jeś i pié rozmaitych *dobroci*), dłuż. *dobroś* (dial. *dobroć*) 'benignitas, benevolentia', 'zdatność, dzielność' (nie *dobrośi* cłówek 'niepoń', *dobroś* cyniś 'gut tun, sich brav halten, sich tauglich erweisen', Muka), czes. dial. *dobrot'* 'życzliwość, przyjaźń', głównie jednak w wyrażeniu *po dobroti* (: *dobrot'i*) 'dobrowolnie, łagodnie' (Horečka Frenštát, Lamprecht Opava, Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč; Bartoš DSM też 'rzecz dobra?': To néni pro mne žádná *dobrot'*), sła. *dobrot'* 'bonitas, benignitas' (Kálal z Kotta);

ukr. dawne *добротъ* 'dobroć, łaskawość, łaska' (Tymčenko XVI—XVII w.), *добримъ* 'dobroć, łaskawość, przychylność' (Bilečkyj — Nosenko). ~

Tu może również należeć sch. NO *Dobrot* m. (RJAZ, RSAN).

Abstr. od *dobrzъ* z suf. *-otъ*.

Por. *dobrota*, *dobrostъ*, *dobrina*, *dobryn'i*.

M. Ś.

dobrotъnъ *dobrotъna* *dobrotъno* 'skłonny do dobroci, czyniący dobro; odznaczający się dobrocią, benignus, clemens', wsch. też 'odznaczający się wysoką jakością, dobrym gatunkiem, solidny, trwały'

~ pol. dawne, rzadkie *dobrotny* 'skłonny do czynienia dobrze, pełen dobroci' (L. w jednym przykładzie z XVII w.), dial. kasz.-śl. przestarz. *dobrotni* 'ts.' (Sychta SK I 223, Lorentz PW I 144, też *dobrocnii*), dłuż. *dobrotny* 'pełen dobroci, dobrotliwy, życzliwy', głuź. *dobrotny* 'ts.' (Zeman, Pfuhl);
 śle. książkowe *dobróten* 'pełen dobroci, serdeczny', rzadko 'dobroczyunny, dobrodziejski np. o deszczu', sch. *dóbrotan* rzadkie 'pełen dobroci, dobrotliwy' (RSAN, od XVI w. w RJAZ), dial. 'dobroczyunny, o deszczu' (RSAN);
 strus. *ДОБРОТЪНЪ* 'przepiękny, κάλλιστος', 'cnotliwy', 'związany z bogactwem, dobrami' (Srezn., SRJ XI—XVII, Miklosich LP), ros. *добротный* (*добротен*) 'odznaczający się dobrą jakością, dobrym gatunkiem, solidny' (SSRJ III 849, SIAN, Dal), ukr. *добротний* 'w dobrym gatunku, solidny, trwały' (SUM, także dial.: Hrinčenko), dawne 'dobrotliwy' (Tymčenko z XVII w.). ~

Por. też substantywizowane przy pomocy suf. -ikъ: stpol. rzadkie *dobrotnik* 'dobrodziej' (z XV w., Słownik stpol.), śli. *dobrótnik* : *dobročnik* 'ts.' (Lorentz PW I 144), dłuż. dial. *dobrotnik* bot. 'jaskółcze ziele, Chelidonium maius' (Muka), głuź. *dobrotnik* 'dobroczyńca, dobrodziej' (znane w dial., Schroeder Schleife), 'jaskółcze ziele'; śle. *dobrótnik* 'dobroczyńca, dobrodziej' (SSKJ, Pleteršnik), dial. też 'dobry, smaczny gatunek ziemniaka' (Tominec Črni vrh), sch. rzadko *dóbrotnik* 'dobrodziej' (RSAN).

Adi. z suf. -ъnz od *dobrota*, *dobrotъ*.

P. także *dobrotivъ*.

M. Ś.

dobrovati *dobrujъ* pld. i wsch. 'żyć w dobrobycie, dostatku, szczęściu'

~ sch. przestarz. i dial. *dobrovati* *dobrujъm* 'żyć w dobrobycie' (Czarnogóra, RSAN, Elezović Kos.-Met.), 'być dobrym, postępować szlachetnie' (lako je s dobrim *dobrovati*, RSAN), bułg. dial. pln.-zach. *добръвам -au* 'żyć w dobrobycie i szczęściu' (Gerov, BDial. I 246, II 76, VI 167), maced. *добрыва* 'ts.' (RMJ);

ros. u Dala *добровать* 'żyć w dostatkui i szczęściu', *добрыется* bezosobowo: *Добрует он да не сдобровать ему 'будет худо'*. ~

Denominativum od *dobrъ*, p. I 48.

M. Ś.

dobrovolъně zob. **dobrovolъnz**

dobrovolъno zob. **dobrovolъnz**

dobrovolъnz *dobrovolъna dobrovolъno* 'taki, który jest zgodny z czyjąś własną wolą, nie przymuszony, voluntarius, spontaneus', 'życzliwy, przychylny, benevolus', adv. **dobrovolъně** : **dobrovolъno**

~ pol. *dobrowolny* 'nie przymuszony, działający z własnej woli, voluntarius, spontaneus' od XV w., dawniej, dziś dial. (np. Górniewicz Malbork, Szymczak Domaniewek) 'dobroduszny, łagodny', też 'łaskawy, życzliwy, przychylny, zgodliwy' (XV—XVIII w., Słownik stpol., L.), stpol. XIV—XVI w. 'wolny, swobodny, liber' (dziś dial. mazowieckie 'wolny, samowładny, niezależny', Karłowicz SGP); też w wąskim znaczeniu 'suwerenny', 'uwalniający od ciężarów' (przywilej *dobrowolny*), 'publiczny, np. o drodze', dial. ponadto rzadko 'powolny, o człowieku' (Szymczak o. c.), dłuż. stare *dobrowolny* 'voluntarius' (u Jakubicy), głuź. *dobrowolny* 'ts.' (Pfuhl, Trofimowič), czes. od XIV w. *dobrovolný* 'voluntarius, spontaneus; libens' (Přír. slov.,

Gebauer Sl.), dawne też 'benevolus, benignus' (Jungmann), dial. 'uległy, zgodliwy' (Bartoš DSM), śla. od XV w. *dobrowol'ný* 'voluntarius' (SSJ, Ryšánek Žil. kn.);

śle. od XVI w. (Megiser 1592) *dobrowóljen* 'wesoly, radosny, hilarus', 'życzliwy, benevolus', 'voluntarius, spontaneus; libens' (SSKJ, Pleteršnik), sch. od XV w. *dōbrowóljan* (: *dōbrōvóljan*) 'voluntarius, spontaneus; libens', 'wesoly, hilarus', dawne też 'benevolus, benignus', dial. 'hojny, szczodry' (RSAN, RJAZ), cs.-serb. добровольнъ 'libens' (Miklosich LP), bułg. *dobrowóljen* 'voluntarius, spontaneus' (RBKE), u Gerova też 'benevolus, benignus' (śrbułg. XIV w. доброволенъ, BER I 402), maced. *dobrowólen* 'voluntarius'; strus. добровольнѣи 'wolny, niezaleźny': добровольнѣи условежъ (XV—XVI w., SRJ XI—XVIII), u Srezn. z XIII w.: сотвори оубо бѣ ѣлла безъ злобы, прѣва, добровольна 'ἐναρετός, dzielny, meźny', XIV w. ponadto 'publiczny, o drodze' (por. też cs.-rus. XIII w.: *уловякомъ добровольнѣимъ* 'bonae voluntatis', SJS I 492), ros. *dobrowól'nnyj* 'voluntarius' (SSRJ), dial. *dobrowól'nnyj* собака 'собака, которая тянет в упряжке по собственной охоте' (Jakucja), *dobrowól'nnyj* рой 'рой естественный, отделившийся сам собою' (brak lokalizacji, SRNG), ukr. *dobrowól'nnyj* 'voluntarius' od XV w., dial. też 'benevolus, benignus' (Hrinčenko), stokr. XIV—XVI w. *dobrowól'nnyj* дорога 'droga publiczna' (Tumčenko), brus. *dobrawól'nnyj* 'voluntarius' (BRS). ~

Adv. 1. *dobrowolně*: ~ pol. od XIV w. *dobrowolnie* 'voluntarie', dial. też 'sposobem naturalnym': *dobrowolnie* umarł (Karłowicz SGP), dłuż. stare *dobrowól'ne* 'voluntarie' (u Jakubicy), głuź. *dobrowól'nje* 'ts.' (Pfuhl, Trofimo-wiç), czes. *dobrowolně* 'ts.', śla. *dobrowol'ne* 'ts.';

cs. добровольнѣ 'libenter' (Miklosich LP). ~

2. *dobrowolno*: ~ stpol. wyjątkowo w XVI w., dziś dial. kasz. *dobrowolno* 'libenter, voluntarie' (SP XVI IBL, Sychta SK I 224);

śle. *dobrowól'no* 'voluntarie, libenter', sch. *dōbrowól'no* 'libenter; hilariter', bułg. *dobrowól'no* 'voluntarie', maced. *dobrowól'no* 'ts.';

strus. *dobrowól'no* 'voluntarie', ros. *dobrowól'no* 'ts.', ukr. *dobrowól'no*, brus. *dobrawól'na* 'ts.'. ~

Por. też strus. *dobrowól'no* 'dobrowolnie' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *dobrowól'no* 'ts.': Я иду работать в *dobrowól'no* (SRNG: Kostroma).

Od wyrażenia *dobra vol'a* (p. *dobrz*).

Por. też powstałe w poszczególnych językach złożenia: pol. dawne *dobrowola* 'wolna wola' (L.), NM *Dobrowola* (stąd NO *Dobrowolski*, p. np. Rospond SNŚ I 192), stczes. *dobrowóle* 'przyzwolenie, aprobata' (Gebauer Sl.), sch. *dōbrowólja* 'wesolość, optymizm' (RSAN, w RJAZ z XVII w. 'dobra wola', też u Vrančicia), też NO (XVII w., RJAZ), brus. *Dobrowoľa* (Vasmer RGN spod Grodna, por. jednak NT *Dabrawól'ski* Лес, *Dabrawól'szczyna* Mikratap. Bel.).

W pld.słow. zaświadczone też utworzone od tej samej podstawy verbum: sch. rzadkie *dōbrowóljiti se -im se* 'być radosnym, być w pogodnym, dobrym nastroju' (RSAN), w RJAZ XVI—XVIII w. *dōbrowóljiti* 'satisfacere alicui, aliquem benevolam reddere', bułg. u Gerova *dobrowólja -im* 'uśmierzać czyjś gniew, łagodzić, zachęcać, skłaniać', ros. u Dala *dobrowól'it'* 'robić coś dobrowolnie; dawać przyzwolenie' (bez przykładu). M. S.

dobručskъ zob. **dobričskъ**

dobrucha zob. **dobruchrz**

dobruchrz *dobrucha* : **dobruř** *dobruřa* m., **dobrucha** : **dobruřa** m., f. 'kto (rzadziej: co) odznacza się dobrocią, homo bonus, res bona'

dobruchrz: ~ głuź. *dobruchr -cha* 'dobry człowiek, pocziwiec' (Zeman, brak u Pfuha), czes. dial. *dobruchr* 'ts.' (Kott Dod. DSM). ~

Por. też pol. NM typu dzierżawczego *Dobruchrów* (SGKP), NO *Dobruchowski* (już w XIV w., SSNO).

dobruř: ~ stpol. NO *Dobruř* (XV w., SSNO), głuź. *dobruř -řa* 'dobry, pocziwy człowiek' (Zeman, Pfuhl), czes. NO *Dobruř -ře* (Svoboda SOJ 152, u Gebauera Sl. z XIV w.), śta. *dobruř* 'pocziwiec' (Kálal z Kotta);

bułg. NO *Добруря* (Pičev RLI). ~

Por. też sch. NO *Dobruřko* (RSAN; w RJAŻ z XV w.: *Dobruřko*).

dobrucha: ~ stpol. NO *Dobrucha* f. (SSNO z XV w.);

śstle. XIV w. *Dobrucha* m. (Kronsteiner Alpenślaw. PN 34);

ros. dial. uralskie *добрыха* f. 'dobra kobieta', eufemistycznie też 'febra' (SRNG; o eufemistycznych nazwach chorób p. *dobruřko, dobroře*), NM *Добрыха* (Vasmer RGN III 42), brus. dial. *добрыха* f. 'taka, która udaje dobrą' (Nosovič). ~

Por. też stpol. NO *Dobručna* f. (SSNO).

dobruřa: ~ stpol. NO *Dobruřa* f. (z początku XV w., SSNO), czes. dial. *dobruřa* f. 'dobra, smaczna gruszką' (Bartoř DSM), stezes. NO *Dobruře* f. (Gebauer Sl. z XV w.);

sch. ludowe *dobruřa* f. 'dobra, dojna krowa' (RSAN), bułg. NO *Добруря* m. (Pičev RLI);

ukr. NW *Добруря* (Trubačev Nazvanija rek 175—6). ~

Tutaj również 1. stpol. NO *Dobruřka* f. (SSNO z XIV w.);

2. bułg. dzierżawcze NM *Добруряши* (Kovačev Trojan 127), *Добруряшево* (Duridanov Vardar 221).

Por. ponadto szereg NM typu dzierżawczego, które mogą zawierać zarówno pierwotne *dobruchr-* jak i *dobruř-*: głuź. *Dobruřa* (niem. *Doberschau*) poświęcone już w XIII w. (Meschgang ONOlautitz), czes. *Dobruřka* (Profous MJČ I 413), śle. *Dobruřa* (Bezłaj SVI I 142), sch. *Dobruř, Dobruřa* (RJAŻ), ukr. *Добруря* (Vasmer RGN III 42).

Formacje ekspresywne od *dobrz* z suf. *-uchz*, *-ucha* (p. I 74—5) i *-uř*, *-uřa* (I 78—9). M. Š.

dobruřa zob. **dobruchrz**

dobruř zob. **dobruchrz**

dobruřkz zob. **dobričkz**

dobruřkz zob. **dobričkz**

dobrz *dobra dobro* 'odpowiedni, stosowny, właściwy': o ludziach 'nadający się do czegoś, odpowiedni', o czasie 'właściwy, sprzyjający czemuś' (**dobrz časz** 'odpowiedni, stosowny czas, właściwa pora', 'szczęśliwy, pomyślny czas'), o lekach 'skuteczny, odpowiedni', 'taki, jaki powinien być, należyty': o ludziach 'należyte wykonujący swoje obowiązki, sumienny, wzorowy, biegły

w czymś', o przedmiotach 'odznaczający się należytą jakością, nie zużyty, nie zniszczony', o ziemi, gruncie 'urodzajny, żyzny' (**dobra zem'a** 'urodzajna, żyzna gleba'), o zwierzętach 'wydajny, pełnosprawny' (**dobrz kon'ь** 'sprawny, szybki, silny koń'), o potrawach 'smaczny, pożywny' (**dobra voda** 'smaczna woda', zach. i pld. **dobro ědlo** 'smaczne, dobre jedzenie'), o stanie fizycznym człowieka i procesach fizjologicznych 'zdrowy, nie przytępiony, w pełni sił i rozkwitu, pełnosprawny' (**dobro s'edorvje** 'stan pełnej sprawności fizycznej, pełni sił i rozkwitu'), 'przynoszący korzyść, pomyślny, dostatni, obfity, bogaty, np. o urodzaju, pewnym odcinku czasu' (**dobrz urod'aj'ь** 'obfity, bogaty urodzaj'), też 'zapowiadający pomyślność, dostatek, powodzenie, szczęście, szczególnie w życzeniach' (**dobrz d'ny'ь** 'pomyślny, szczęśliwy dzień', **dobra nokt'ь** 'spokojna, szczęśliwa noc', **dobro (j)utro** 'szczęśliwy, pomyślny ranek'), 'znaczny, spory, solidnie odmierzony, o wszelkich miarach' (zach. i pld. **dobra starost'ь** 'sędziwy wiek'), przen. 'życzliwy, przyjazny, serdeczny; dobrze czyniący, szlachetny, prawy, enotliwy' (**dobrz ělověk'ь** 'szlachetny, dobry człowiek', **dobra mysl'ь** ' optymizm, pogoda ducha; szlachetne chęci, zamiary', **dobro s'jd'ce** 'życzliwość, przyjazne, łagodne usposobienie', **dobra vol'a** 'szlachetne, dobre zamiary, szlachetne chęci; wolna, nie przymuszona wola')

~ pol. *dobry* od XIV w. 'życzliwy dla ludzi, przyjazny, serdeczny, skłonny do pomagania; prawy, szlachetny, zgodny z zasadami moralnymi', *dobry człowiek* (już w XIV w., Słownik stpol. II 83, też dial., por. kasz. *dobri ěłowek*, Sychta SK I 222), przen. *dobra myśl* 'szlachetna, dobra myśl, szlachetny zamiar' (w tym znaczeniu od XVI w.), mieć *dobre serce*, być *dobrego serca* 'być życzliwym, mansueti esse animi' (od XVI w.), *dobre słowo* (dać, powiedzieć komu) 'okazać komu życzliwość' już od XIV w. (dial. np. kasz., Sychta SK I. c.), od XIV w. *dobra wola* 'benignitas', 'przyzwolenie, zgoda, approbatio', w XVI w. też 'chęć, skłonność', 'swoboda, wolność', często w połączeniach z przyimkiem: *z dobrej woli* (stpol. XVI w. *z dobrawolej*, SP XVI IBL V 99), *po dobrej woli* 'dobrowolnie, bez przymusu', stpol. XVI w. (z) *dobrą wolą* 'chętnie', dial. *dobra wola* też 'dobre życzenia' (na Mazowszu podczas obrzędów weselnych „matka wychodzi do młodych z chlebem, z solą i *dobrą wolą*”, Karłowicz SGP VI 150), *po dobrej woli*, *z dobrawoli* 'przypadkowo, bez przyczyny, o rozwijaniu się choroby' (Karłowicz I. c., Szymczak Domaniewek), o nastroju, usposobieniu człowieka 'pogodny, optymistyczny, wesoły', być *dobrej myśli*, mieć *dobrą myśl* 'być w optymistycznym nastroju, być spokojnym, mieć nadzieję, bonae spei est' od XV w., w XVI w. też rzadko *dobra myśl* 'uczta', 'swoboda, pewność' (SP XVI IBL), od XV w. 'przynoszący korzyść, pomyślny; dostatni, bogaty, obfity', *dobry urodzaj* i *dobry rok* 'roczny okres urodzaju, dobrobytu' (od XVI w., SP XVI IBL, SJP PAN IX 653, VII 1028, dial.: Zareba AJS II m. 99), *dobre żniwo*, *żniwa* (Zareba o. c., Lorentz PW I 144), 'pomyślny, szczęśliwy; zapowiadający coś pomyślnego, prosper, beatus', *dobry czas* 'szczęśliwy, pomyślny czas, pomyślna pora' (przestarz. też w znaczeniu 'odpowiednia, stosowna pora', *na dobry czas* 'w samą porę', Mącz., L.), *dobry dzień* 'pomyślny, szczęśliwy dzień' (w zasadzie od XVI w., wcześniej, z XIV w. przykład z łac. *bona dies*, Słownik stpol. II 89), od XVI w. również jako pozdrowienie *dobry dzień!* i *dzień dobry!*, przestarz. i dial. jako zrost *dobrydzień!* (por. SJP PAN, Karłowicz SGP), od XVI w. *dobry wieczór!* i *dobranoc!* (stpol. *dobra noc*, *dobrą noc*, SP XVI IBL), dial. *dobranoc*, *dobránoc*, czasem odmiennie: powiedz *dobrą*

noc (Młpol., Karłowicz SGP), por. jeszcze **dobro utro* w stpol. NO *Dobrutro* (SSNO z XV w.), od XV w. 'taki, jaki być powinien': o osobach 'wykonujący należycie swoje obowiązki, sprawny, biegły, staranny', o przedmiotach, zwierzętach hodowlanych 'odznaczający się należyłą jakością' (np. *dobra droga*, *dobry koń* 'szybki, sprawny, silny koń' od XV w., *dobra ziemia* 'urodzajna ziemia' od XV w., por. dial. np. kasz. *dobri koń*, *dobrá droga*, Sychta l. c.), o potrawach 'smaczny' (np. *dobre jadlo*, *dobra woda*, por. NW i NM *Dobra Woda*, *Dobrowoda*, Hydronimia Wisły 74, SGKP), o stanie fizycznym człowieka i procesach fizjologicznych 'zdrowy, nie przytypany, pełnosprawny' (np. *dobre nogi*, *dobre oko*, *dobry wzrok*, *dobre zdrowie*), od XIV w. 'właściwy, stosowny, odpowiedni, użyteczny, nadający się, debitus, commodus' (o ludziach 'nadający się do czegoś, na coś', o lekach 'skuteczny na coś, przeciwko czemu'), *dobra rada* 'trafna, odpowiednia rada' od XV w., też dial., np. kasz. *dobrá dorada* (Sychta l. c.), dial. *dobry* do cięcia 'dojrzały, o zbożu' (MAGP I m. 47), od XV w. 'spory, znaczny, duży, z nawiązką, o czasie, mierze': umrzeć w *dobrej starości* 'umrzeć w sędziwym wieku', *dobra noc* 'głęboka noc' (por. też dial. *dobry* pomrok 'ciemna noc', AGM I, cz. II 81), dial. *dobry* też 'piękny, o zwierzęciu, człowieku' (Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek), połab. *dübrē* 'dobry; szczęśliwy, piękny, ładny', *dübrē dan!*, *dübrē vicer!*, *dübrē nüel!*, *dübrā jautrü!*, pozdrowienia (Lehr-Splawiński, Polański SE I 129), dłuż. *dobry* 'przyjazny, przyjemny, miły', 'wzorowy, taki, jaki być powinien', 'dobrej jakości, doskonały' (por. Sorb. SA IV m. 11), *dobreje wóle* byś 'być dobrej myśli', *z dobreju wólu* 'umyślnie, celowo' (Muka II 916), *dobreje myśli* byś 'być w pogodnym, dobrym nastroju' (I 956), ponadto pozdrowienia: *dobry* wjacor!, *dobre jutšo!*, *dobrejtšo!*, głuż. *dobry* 'życzliwy, miły, przyjazny; szlachetny', *dobra wola* 'chęć, gotowość do czegoś', *z dobrej wólu* 'umyślnie, chętnie' (Zeman 56, 513), 'pogodny, optymistyczny': *dobreje mysle* być 'być dobrej myśli, nie tracić nadziei' (Zeman 233, Trofimowicz 129), 'szczęśliwy, pomyślny', *dobry dzeń!*, *dobra nóe!*, *dobru nóe!*, *dobre ranje!*, dial. *dobre jtro* (*witro!*), 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'wzorowy, pilny', o rzeczach 'dobrej jakości, doskonały' (u Pfuha prawa *dobra woda*, dial. *dobra zeim(i)a* 'próchnica', Sorb. SA I m. 15, u Pfuha 119: *dobra zeim*), 'spory, znaczny, duży, z nawiązką' (por. *dobry* mėsac bē zašo! 'minął przeszło miesiąc', Trofimowicz), czes. *dobryj* 'szlachetny, dobrze czyniący, przyjazny, łaskawy', *dobryj člověk* (już w XIV w., Gebauer Sl.), *dobré srdce*, *dobré slovo* (stczes. p. Gebauer Sl.), *dobryj čin* 'szlachetny, dobry postępek' od XIV w., *dobrá mysl* 'myśl szlachetna, czysta' (np. stczes. XIV w. čstné srdce a *mysl dobrá*, Gebauer Sl.), od XIV w. *dobrá vůle* (stczes. też jako złożenie: *dobrovóle*, XV w., Gebauer Sl.), głównie w stałych zwrotach: *z dobré vůle* 'dobrowolnie', *žiti v dobré vůli* 'w zgodzie, w pokoju' (Gebauer Sl., Přír. slov., dial.: Bartoš DSM 493), u Jungmanna ponadto: *vůli dobrou* ukázati 'okazać dobre chęci', *dobrou vůli* míti 'być wesółym' (por. też podobnie jak w stpol. *dobrá vůle* 'uczta'), *z dobré vůle* 'bez przyczyny, samoistnie, o rozwoju choroby' (dial. *dobrá vůla* też jako nazwy schorzeń: 'krosta na palcu', Bartoš DSM, 'bolesna rana', Malina Mistřice), od XV w., znane też dial. (np. Lamprecht Opava 80) 'pogodny, optymistyczny, radosny, o nastroju, usposobieniu': byti *dobré mysli*, 'przynoszący korzyść, korzystny, pomyślny, dostatni, bogaty' (w poświęcazeniach Jungmanna): *dobryj rok*, *dobré žně*, 'zapowiadający pomyślność, pomyślny, szczęśliwy', *dobryj čas* (od XIV—XV w., por. u Gebauera I 157: 'intempestas'), u Jungmanna *dobré časy* 'pomyślne, szczęśliwe lata' (też 'od-

powiedni, właściwy czas, stosowna pora': *v dobrý čas* koupiti, prodati, I 262), *dobry den!* (już od XIV w. jako pozdrowienie, stczes. też 'pomyślny, szczęśliwy dzień', Gebauer Sl. I 225), *dobrou noc!*, *dobré jitro!*, lud. *dobrytro*, *dobrytro!* (stczes. od XIV w. *dobrojtro*, Gebauer Sl. I 272), w dial. *dobrytro* ponadto jako nazwa bot. 'Balsamina sultana' (Kubín Kladsko), 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'wykonujący należycie swe obowiązki, sprawny, staranny', o przedmiotach 'należytej jakości, nie zużyty', o ziemi 'urodzajny, żyzny' (*dobrá země*, Přír. slov., często dial., np. Malina Mistřice 158, Horečka Frenštát 166, Lamprecht Opava 160: wszędzie *dobrá zem*), o zwierzętach 'wydajny, sprawny' (*dobry vůl*), o potrawach 'smaczny' (*dobry chléb*, *dobré jídlo*, *dobrá voda*; u Jungmanna *dobrá voda* 'woda lecznicza', por. też Gebauer Sl. I 277; też NM *Dobrá Voda*, Profous MJČ 397, Gebauer Sl. I 268), o stanie fizycznym człowieka i procesach fizjologicznych 'zdrowy': *dobré zdraví*, życzenie *dobrého zdraví!* (Přír. slov. VIII 339), *dobry zrak* 'dobry wzrok', 'właściwy, odpowiedni, użyteczny, nadający się do czegoś, na coś, o ludziach' (częste w dial. być *dobry*, por. np. Kubín Kladsko, Bartoš DSM), 'skuteczny, odpowiedni', *dobrá rada*, od XIV w. 'spory, znaczny, duży, z nawiązką', *dobrá starost* 'se-dziwa starość' (Jungmann), sła. *dobry* 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'należycie wykonujący swoje obowiązki, staranny, sprawny', o przedmiotach 'nie zużyty, o należytej jakości, gatunku', o jedzeniu 'smaczny' (np. *dobré jedlo*), o stanie fizycznym człowieka 'zdrowy', *dobré zdraví*, *dobry zrak*, 'szlachetny, wysoce moralny, sprawiedliwy; życzliwy, przyjazny, dobrze czyniący', *dobry člověk* (arch. chodit' *po dobrých l'ud'och* 'zebrać'), *dobré slovo*, *dobrá vol'a* 'dobra chęć', stsla. podle svej *dobrej vole*, *z dobre vole* 'dobrowolnie' (Ryšánek Žil. kn.), 'korzystny, pożyteczny', 'pomyślny, szczęśliwy, prosper, beatus', *dobry deň!*, *dobrá noc!*, 'spory, znaczny, duży' (np. *dobry kus* 'spory kawałek', *dobrá hodina* 'godzina z okładem');

sła. *dóber* *dobra* *dóbro* 'szlachetny, prawy; życzliwy, przyjazny, dobrze czyniący', *dober člověk*, *dobro srce*, biti *dobrega srca*, *dobra volja* 'dobry, pogodny nastrój' (biti *dobre volje* 'być dobrej myśli', poświadczone już u Megisera 1592), 'życzliwość' (też dial., por. Tominec Črni vrh), *iz dobre volje* 'dobrowolnie', 'przynoszący korzyść, pomyślny, dostatni, bogaty', *dobra letina* 'urodzajny, bogaty w plony rok' (SSKJ, Pleteršnik I 143, 513), 'zapowiadający coś pomyślnego; pomyślny, szczęśliwy' (por. dial. doleńskie *dober čas!* 'pomyślności!, zdrowia!' — toast, Pleteršnik I 93, 143), pozdrowienia: *dober dan!* (też jako zwykle appellativum, *dober dan* 'pomyślny dzień', SSKJ), *dober večer!*, *dobro jutro!*, 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'sumienny, staranny, wzorowy, sprawny', o przedmiotach 'nie zużyty, nie zniszczony, o odpowiedniej jakości', o ziemi 'żyzny, urodzajny' (por. *dobra zemlja*, SSKJ), o potrawach 'posilny, smaczny' (*dobra hrana* 'smaczne jedzenie'), o stanie fizycznym człowieka 'zdrowy', *dobro zdravje!*, życzenie (też dial., Tominec Črni vrh i styryjskie, Pleteršnik II 908), *dober zrak* 'dobry wzrok', 'odpowiedni, sposobny, użyteczny, nadający się, o ludziach' (za koga, kaj), 'skuteczny, o lekach' (proti čemu), 'spory, duży, znaczny': *dober čas* 'długo' (SSKJ), sch. już w najwcześniejszych zabytkach *dóbar* *dóbra* *dóbro* 'życzliwy, przyjazny, dobrze czyniący, szlachetny, prawy' (dial. też 'mężny, dzielny'), *dobar čovjek* 'homo bonus', dawniej i dial. też 'arbiter' (por. RJAZ II 74 i 491), *dobro srce*: čovjek *dobroga srca*, *dobra riječ* 'dobre słowo' (już w XV w., też dial.), *dobra volja* 'dobre chęci; życzliwość, miłość' (od XV w., RJAZ II 491), 'dobra, nie przymuszona wola' (już od XIV w., też dial.: RJAZ II 495),

SW), 'sumienny, wzorowy, wykonujący należycie swe obowiązki', 'smaczny', *добро жадєне* (RMJ), NW *Добра Вода* (Pianka Top. 355), por. też NM poświadczoną w pld. Epirze *Ντραχιδάτοβα* < **Dobra voda* (Vasmer SG 44); strus. od XI w. *добрѣм* 'doskonały, o wysokiej jakości', 'szlachetny, prawy; dobrze urodzony; dzielny, mężny', *добрѣм ѡловєкѣм, добрѣм мѣслим, добрѣм воли: по своєм добрѣм воли* 'dobrowolnie' (Srezn. I 300 z XIV w.), 'pomyślny, szczęśliwy', *днь добрѣм* (o. c. I 770 z XVI w.), *добрѣм здорокъ: молюсь... да бѣдете дѣшею и тѣломъ добрѣм здорокѣм*, ros. *добрый -ая -ое* (*добр -рѣ -рѣ*, dial. *добрѣр -рѣ -рѣ*) 'życzliwy, przyjazny, dobrze czyniący, szlachetny', *добрый человек, от доброго сердца* 'bez złych intencji, w dobrej wierze coś robić', *доброе* słowo 'życzliwe, dobre słowo' (dial. 'słowo zgody, przyzwolenia dawane przez rodziców swatom', na Kaukazie), *добрая воля* 'wolna, nie przymuszona wola', *по доброй воле* 'dobrowolnie', dial. *с доброй воли* 'ni z tego ni z owego, bez przyczyny, o rozwoju choroby, dolegliwości' (nowogrodzkie), *умереть с доброй воли* 'umrzeć śmiercią naturalną' (ołonieckie, SRNG V 88), 'pogodny, wesoly, optymistyczny', 'przynoszący korzyść, pomyślny; obfity, bogaty' (*добрый урожай*), 'zapowiadający coś pomyślnego, pomyślny, szczęśliwy', *добрый час* 'szczęśliwa pora, pomyślny czas' (SIAN), w *добрый час!* 'pomyślności!', pozdrowienia: *добрый день!* (dial. *добрыйдень*, por. też dial. pl. *dobrydnie* 'majątek, mienie', 'dostatnie życie, szczęście', SRNG), *добррой ночи!*, SSRJ VII 1432 (dawniej też *добрая ночь!*, SIAN, dial. smoleńskie *добрáночь!* SRNG), *доброе утро!*, *с добрым утром!* (SSEJ XVI 1082, w SIAN *добраго утра!*), dial. smoleńskie i pld.-zach. też *добрыйвечер* (SRNG), 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'wzorowy, sumienny, należycie wykonujący swe obowiązki', o przedmiotach 'o wysokiej jakości' (dial. 'najlepszy': *добрая рубаха* — самая лучшая праздничная рубаха, z okolic Woroneża), o ziemi 'urodzajna' (w SIAN i SAR poświadczone *добрая земля*), o zwierzętach 'wydajny', o jedzeniu, potrawach 'smaczny' (por. dial. *добрый гриб* 'borowik', *добрый чоловік, доброе значеніє* 'grzyb jadalny, nie trujący'), NM *Добрая Вода*, też *Доброводье, Добрые Воды* (Vasmer RGN III 36, 39, Smolickaja Oka 316), dial. twerskie *добрая* nazwa rzeczki nie wysychającej latem (SRNG), 'zdrowy' (*добрѣм здорověе, доброго здорověя!*), dial. 'odpowiedni, stosowny': ta trawa *добрá* давати жєнам (Kaługa, SRNG), 'znaczny, spory, duży', ukr. od XIV w. *добрый -ра -ре* 'życzliwy, przyjazny, szlachetny', *добрый чоловік, доброе серце* (u Tymčenki od XVII w. *доброе сердце* 'odważny, dzielny', na *добрє сердце* 'na otuchę', z XVIII w.), *добрє* słowo, *добра воля* 'własna, nie przymuszona wola' od XIV w., *з доброї, по добрій волі* 'dobrowolnie' (SUM I 735), *люди доброї волі* 'szlachetni, dobrzy ludzie', 'pogodny, wesoly, optymistyczny' (stukr. z XVII w. *добрѣм мисль*, Tymčenko 738—9), 'przynoszący korzyść, pomyślny; dostatni, bogaty', *добрый урожай* (por. też z XVI w. *рокъ добрѣм, ұрожанины*; z XVIII w. *лєто доброе и ұродливоє*), 'zapowiadający coś pomyślnego; pomyślny, szczęśliwy', *добрый час*, dziś w zwrotach: дай боже *час добрый* (*у добрый час!* 'szczęścia!, pomyślności!', та й(і) *у(є) добрый час* 'znikł, nie ma, przepadł' (SUM, w XVIII w. jeszcze *добрѣм час* 'szczęśliwa, dobra pora': в *добрѣм час* 'w pogodę', Tymčenko), pozdrowienia: *добрый день!* (w XVI w. *добрѣм дєнь* 'szczęśliwy, pomyślny dzień'), *доброро дня!*, *добрый вечер!*, *доброро вечора!*, *добрáнич!*, 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'sumienny, staranny, biegły', o przedmiotach 'odznaczający się należytą jakością' (np. *добра дорога*), o zwierzętach 'wydajny' (*добрый кінь*, też

u Tymčenki z XVII w.), o potrawach 'smaczny' (por. NM *Добровода, Доброводы*, Vasmer l. c., także brus. NT *Доброводка, Žučkevič KTSB*), 'zdrowy' (*добрый зир, добрый слух*, życzenie: *доброго здорв'я!*), 'odpowiedni, dogodny, wygodny, np. o miejscu, położeniu' (od XVII w.), 'znaczny, spory, z nawiązką' od XVI w. (Tymčenko), brus. *добры* (u Nosoviča *дбер* i *дбёр*) = ros. *добрый*, por. też frazy: твая (яго itd.) *добрая воля* 'jak chcesz (chce)', *на добрай волі* 'dobrowolnie', *у добры час!* 'pomysłności!', *добры дзень!* (dial. *дабрўдзень!*, Šaternik Červ., Nosovič), *добры вечар!* (dial. też *дабрывечар-ру*, Nosovič), *добрай ночы!* (dial. *дабрўнач!*, Nosovič).

Por. też powszechne w funkcji pierwszego członu złożonych NO: pol. *Dobrociech, Dobrogost, Dobrosław* (Malec PO PAN 17, 10), czes. *Dobrobud, Dobrohost, Dobrosław* (Svoboda SOJ 74); stsl. już w IX w. *Dabramis, Dabramuzli* < **Dobromyslъ*, w XIII w. *Dobrogodъ*, w XII w. *Tobirzla* < **Dobroslavъ* (Kronsteiner Alpenslaw. PN 34), sch. patronimicum *Dobrobudić* XIV w. (: **Dobrobud*), stsch. XI—XIV w. *Dobrogost*, XIII—XIV w. *Dobromisao, Dobromisal* (w zapisie *Dobromyslъ* i *Dobromislъ*), od XI w. *Dobrogoj* (RJAZ), bułg. *Добромір, Доброслава* (Pčev RLI), maced. *Dobromir, Dobroslav* (Pianka, Macedońskie imiona osobowe kotliny Azot, Warszawa 1975); strus. *Dobrogostъ, Dobroslavъ, Dobrožir* (Skulina Strus. IO II 159), ros. *Dobrogost, Dobrosław* (Svoboda l. c.), ukr. *Добромисл, Доброслав*. ~

Derywat prymarny od pierwiastka *dob-* (p. *doba*). Suf. *-rъ* dobrze zaświadczone w psł. przymiotnikach prymarnych, por. z tym samym wokalizmem pierwiastka *mokrъ, ostrъ*, a z wokalizmem zredukowanym *bъdrъ, rъdrъ, pъstrъ; bystrъ, chytrъ*. Nie można wykluczyć identyczności (por. jednak zastrzeżenia Meilleta DEL² 208, Solty Armen. 146) z łac. *faber* 'rzemieślnik; cieśla, kowal; twórca', sekundarnie jako adi. 'rękodzielniczy, mistrzowski, misterny, zręczny', orm. *darbin* 'kowal' (**dhabh-r-ino-*). Możliwe jest więc już ie. *dhabh-ro-s* (Pokorny IEW 233—4). Tu też należy I człon łot. compositum *dabrā-vecis* 'dzielny, roztropny człowiek' (Mühlenbach I 428, łot. *vecis* 'ein Alter'). Ze względu na trudności semantyczne mniej prawdopodobne nawiązanie bezpośrednio do lit. *dabār* 'teraz', *dābar* 'jeszcze', stprus. *daber* 'jeszcze', podtrzymywane przez Levego IF LIV 46—7, a ostatnio Toporova Prus. I 281 nn., który porównuje bałt. *dab-r-* i *dab-n-* (lit. *dabnūs* 'strojny, ozdobny') z psł. *dob-r-*, *dob-ъn-* (p. *dobъnъ*). — Endzelin Izv. XV 2, 215 (= DI II 160) zestawiał z łot. *-dabls* w *nedabls: nedablas zāles* 'trujące zioła'.

Por. inne synonimiczne derywaty prymarne od tej samej podstawy: *dobъ, dobъ 2., dobъ's*.

Trautmann BSW 43, Walde-Hofmann LEW I 436, Vasmer REW I 356, Vaillant GC IV 633—4. — Nie przekonuje Machek ES² 122, nawiązujący do stind. *bhadrá-* 'dobry, ładny' i goc. *batiza* 'lepszy'. M. Ś.

dobrzьkъ *dobrzka* zach. i pld. 'kto jest dobry, kto odznacza się dobrocią, homo bonus', **dobrzьcъ** *dobrzca* 'to, co jest dobre, np. o roślinach smacznych lub skutecznych na co', rzadziej 'kto jest dobry, homo bonus', pld. eufemistycznie o chorobach

dobrzka: ~ stpol. wyjątkowe *dobrek* 'człowiek zgrabny, ładny, dobry' (Słownik stpol. w jednym przykładzie z XV w.), dziś NO *Dobrek*, stczes. XIV w. *dobrek* 'mocny, silny, potężny człowiek', stczes. też NO *Dobrek* (Gebauer Sl.). ~

Tutaj też należą 1. NO: stpol. XIV—XV w. *Dobrkъ*, także w XIV w.

f. *Dobrika* (SSNO), stczes. f. *Dobrika* (Gebauer Sl. z XIV w.), stsch. XIII—XIV w. *Dobricko* (RJAZ, *Żeleznjak OSAS 45*);

2. NM: pol. *Dobrków* (SGKP, por. też kasz. NT *Dobřk -ku*, Sychta SK I 224), czes. *Dobrkov, Dobrkovice* (Profous MJČ II 405, Šmilauer OČ 188), sch. *Dobrkoviči, Dobrkovci* (RJAZ: Hercegowina);

3. ros. dial. *добрѣкѣиѣ -ая -ое* 'bardzo dobry' (SRNG: z republik nadbałtyckich).

dobryc: ~ stczes. XIV w. *dobřec -brčě* 'dobry człowiek', w XIII w. NO *Dobřec* (Gebauer Sl.);

śle. dawne *dōbre (dobrec) -brca* 'jabłoni rodząca dobre owoce' (Pleteršnik), NW *Dobrec* (Bezlej SVI I 139), dial. doleńskie, styryjskie, Bela Krajina *dobřci* m. pl. 'choroba odra' (Pleteršnik; w SSKJ *dobřci*: *dōbřci* m. pl. 'ts.' jako dial. doleńskie; o eufemistycznym charakterze nazwy p. Bezlej ES I 106, Havers NLS 93), sch. *dōbrac -āca*: *dōbrca* głównie jako lud. eufemistyczna nazwa różnych chorób ('ospa wietrzna': *dobrac*, dobra bolest, każe se obiędno za mazerne kod dece; 'pryszcz na palcu', 'choroba powodująca silny ból głowy', też 'zły duch wywołujący tę chorobę', p. Havers o. c. 136, por. też Bulat JF III 41), rzadko bot. 'rodzaj ziela' (RSAN), stsch. XIII w. NO *Dobrycъ* (*Żeleznjak OSAS 49—50*), bułg. dial. *добрѣу* 'dobry, dobroduszny człowiek' (BER I 403);

ros. NM *Добрец, Добрецы* (Vasmer RGN III 37). ~

Por. też czes. NM *Dobřice* (Profous MJČ I 399).

Nomina attributiva do *dobř*. Pierwotnie substancywizowane adi. za pomocą suf. *-skъ* (I 93) i *-scъ* (I 99). O tabuistycznych nazwach chorób p. Moczyński KLS² II 181.

M. Ś. — T. Sz.

dobry zob. **dobř**

dobryn'i 'dobroć, bonitas, benignitas; łaska, dobrodziejstwo; wysoka wartość czegoś; (rzadziej) szczęście, pomyślność', 'dobry człowiek, homo bonus'

~ pol. tylko NM *Dobrynia* (SGKP);

sch. dial. *dobrinja* 'zaleta', 'pomyślność, szczęście' (ale też eufemistycznie 'nieszczęście, krzywda': koja mu je *dobrinja* tome detetu te plače?, Elezović Kos.-Met.; med. 'odra', RSAN), 'dobry człowiek' (RSAN), też NM (poświadczone już od XIII w.) i NW *Dōbrinja* (RJAZ, RSAN), cs.-serb. XIII—XV w. *добрѣниѣ* 'ἀρετή, virtus' (Miklosich LP), bułg. dawne *добрѣня* 'łaska, dobrodziejstwo', 'cnota, zaleta' (Ivanova Troj. dam. XVII), dziś dial. zach. *добрѣн'я* 'dobroć', 'majętność, bogactwo' (BDial. III 58: Ichtiman, BDial. VI 167, Umlenski Kjustendil), maced. dial. *добрѣња* 'dobroć' (Vidoeski Kumanovo 102);

strus. od XI w. *добрѣниѣ, добрѣнина, добрѣниѣ* 'ἀρετή, virtus', 'szczęście, bogość', też NO m. (Srezn., Skulina Strus. IO II 53, 159), ros. u Dala *добрѣнѣя* m. 'dobry człowiek', dawniej częsta NO (Veselovskij Onomastikon, XV—XVII w.), NM *Добрыня* (Vasmer RGN), sturk. XI—XIV w. *добрѣниѣ, добрѣнина* 'bonitas' (Rudnyćkyj ED I 162), XII—XVII w. też NO *Добрыня* (p. Biryła BA 123 za Tupikowem, Rudnyćkyj I. c.), brus. pot. *добрѣнѣя* 'dobroć', 'rozkosz, raj' (BBS), dial. też ironicznie 'skąpiec' (Šaternik Červ.),

u Nosoviča *dobrynja* m., f. przenośnie 'gagatek', NO *Дабрыня* (Biryła BA 123). ~

Może tu też dłuż. NM *Dobrynje* (niem. *Döbern*), p. Eichler ONNlausitz 39. Abstr. od *dobrz*, o suf. *-yn'i* p. I 139—40.

Por. *dobrina*, *dobrość*, *dobrota*, *dobrość*.

M. Ś.

dobrěsz zob. **dobrěszk**

dobr'ak zob. **dobrak**

dobz *doba dobo* 'stosowny, odpowiedni, zdatny, sprawny, commodus, capax' ~ ros. dial. *доб -ба -бо* (realnie zaświadczona tylko forma m.) 'dobry' (овес ньоньма родился *доб*; *доб* хлеб 'dobry chleb'), 'silny, zdrowy': *доб-здоров* 'całkowicie zdrowy, krzepki' (SRNG: przede wszystkim pñ.-zach., też *Słowař Urala*), w funkcji subst. *доб -ба* 'rozpieszczony, rozpuszczony człowiek' (ib.), por. także *добчѣй* adv. compar. 'lepiej': моѣ жито *добчѣй* стало (SRNG). ~

Na ten szczerkowo zachowany przymiotnik wskazują też: 1. strus. wyjątkowe XVI w. adv. *добрѣ* 'bardzo, nadzwyczajnie' (госоударю нашемоу то боудеть *добрѣ* люто, SRJ XI—XVII);

2. derywat: dłuż. dial. *dobosé* f. 'czas, pora' (Muka);

3. złożone adi.: scs. *оудобъ -ба -бо* 'łatwy, lekki, facilis', por. także stpol. XIII w. NO *Brzedob* (SSNO);

4. stpol. XV w. NO *Dobo-sław*, f. *Dobo-sława* (SSNO);

5. może również stpol. NO *Dobo* (SSNO), bułg. NO *Добо*, *Добе* (Pěev RLL), choć najprawdopodobniej są to sekundarne hip. od imion złożonych; inaczej o bułg. NO Pěev l. c.

Zapewne odpierwiastkowe adi. od ie. *dhabh-* 'dopasowywać; dobrany, odpowiedni, stosowny' (p. *doba*, *dobz* 2., *dob'ŝ*, *dobrz*) z suf. *-z < -o-*, o tym typie przymiotników zob. Taszycki PSS III 51—4. — Iljinskij Zbornik Jagié 294—5 uważał *dobz* za pierwotną podstawę psł. *dobo* : *doba* (substantywi-zacja), p. *doba*.

Por. synonimiczne *dobz* 2., *dob'ŝ*.

M. Ś. — W. B.

dobytel'ŝ *dobytel'a* zach., pld. (część zach.) 'kto coś zdobywa, uzyskuje, otrzymuje, zdobywca, qui lucrator; zwycięzca, victor'

~ głuź. *dobyćel -la* 'zwycięzca; zdobywca';

śle. *dobitelj -lja* 'kto coś zdobywa, uzyskuje, wygrywa' (SSHR), sch. dawne od XVII w. *döbitelj -lja* 'zdobywca, triumfator; zwycięzca', dial. kajkaw. *dobitel* 'ts.' (RJAZ, Belostenec). ~

Por. 1. głuź. *dobyćelka* 'zwycięczyni, zdobywczyni' (Pfuhl, Jakubaš);

2. śle. *dobiteljica* f. do *dobitelj* (SSHR), por. u Pleteršnika *dobiteljica* '(celne) trafienie; szczęśliwy traf, der Treffer', sch. dawne *döbiteljica* (dial. kajkaw. *dobitelica*) f. do *döbitelj* (RJAZ, Belostenec). ~

W poszczególnych językach słow. dobrze jest poświadczony paralelny derywat od *dobyvatŝ*, wyraz głównie książkowy: czes. *dobyvatel -le* 'zdobywca, zwycięzca, pogromca', przestarz. 'kto coś wydobywa, górnik' (Přír. slov., SSJČ), śla. *dobyvatel' -l'a* 'zdobywca, zwycięzca, pogromca' (dial. *dobivatel' : dobivatel' -l'a* 'ts.', Habovštiak Orava 76, 149), również obelżywie 'najeźdźca, zaborca' (Isačenko SRS), śle. *dobivatelj -lja* 'kto coś otrzymuje, uzyskuje,

wygrywa, zwycięzca' (SSHR), ros. dawne *добыаатель -ля* 'kto coś wydobywa, wydostaje, uzyskuje' (SIAN, Dal), ukr. XIX w. *здобыаатель -ля* 'wyzukiwacz, der Ausbeuter, der Exploiteur' (Żel.).

Nomen agentis od *dobyti*, o suf. *-tel'ь* zob. II 50—3. — Na gruncie poszczególnych języków słow. powstały synonimiczne derywaty: 1. z suf. *-ačь*: pol. dawne *dobywacz -cza* 'zdobywca' (L., SW), już w XVI w. 'kto coś wydostaje, wydobywa' (SP XVI IBL), czes. rzadkie *dobyvač*: *dobyvač -če* 'kto coś wydostaje, wydobywa; zdobywca', od XV w. 'zdobywca, zwycięzca' (Gebauer Sl., Novák SlHus), sła. przestarz. *dobyvač*: *dobyvač -ča* 'zdobywca, zwycięzca; pogromca'; maced. *добуваач* 'zdobywca; kto coś otrzymuje, wygrywa'; ukr. *добуваа -уа* pot. 'kto coś wydobywa, wydostaje; zdobywca' (SUM, tu też *добувааука* f. do *добуваау*), reg. XIX w. *здобуваау* 'kto coś wytwarza, produkuje, der Produzierende' (Żel.);

2. z suf. *-ačь*: sła. *dobivac -oca* 'kto coś zdobywa, osiąga, wygrywa; zwycięzca'; por. też sch. synonimiczne *dobivalac*: nowsze *dobivalac -vaoca* 'kto coś otrzymuje, uzyskuje, zdobywa' (też u Vuka z Boki), 'wygrywający, zdobywca np. nagrody', wyjątkowe XVII w. 'zwycięzca', dial. czakaw. XV—XVII w. *dobitac -bica* 'zdobywca, zwycięzca' (RJAZ, Boryś SRzCz 47);

3. z suf. *-ica*: pol. dawne *dobywca* m., dziś dial. kasz.-słi. *dobivca, dobevca* m. 'zdobywca, zwycięzca' (L., SW, Sychta SK, Lorentz PW);

4. z suf. *-ar'ь*: dłuż. *dobyvat' -ra* 'kto coś wygrywa; zdobywca, zwycięzca', głuź. *dobyvat*, starsze *dobyvat' -rja* 'wielokrotny zwycięzca; zdobywca, pogromca; oblegający'. W. S.

dobyti *dobędę* 'dotrwać do pewnego czasu, pozostać gdzieś do końca, wytrzymać, wytrwać', 'zostać posiadaczem czegoś, wejść w posiadanie czegoś, otrzymać coś, pozyskać, uzyskać; osiągnąć coś, dopracować się czegoś, uzyskać coś wysiłkiem, siłą', 'wyciągnąć coś skądś, wyjąć, wyłamać; wydostać (na zewnątrz)', przede wszystkim pld. i wsch. **dobyti** *děte* 'urodzić dziecko; spłodzić dziecko' (często o dziecku z nieprawego łoża), **dobyti** *sę* 'dostać się, dobrać się do czegoś, dostać się gdzieś, dorwać się, zwykle siłą, wedrzeć się', pld. 'narodzić się, o dziecku', iter. **dobyvati** *dobyvajo*, **dobyvati** *sę*

dobyti: ~ pol. *dobyć* *dobędę* 'dotrwać do pewnego czasu; pozostać gdzieś', przestarz. i książkowe 'wyjąć; wykopać; wylamać; wyciągnąć co skąd; wydobyć, wydostać' (też dial., np. Kucala PSM, Sychta SK s. v. *bęc*; stpol. od XV w. 'wydobyć, wyciągnąć, o broni', dziś w zwrotach *dobyć* szabl, noża, miecza 'wystąpić z bronią w rękę, rzucić się na kogo z bronią', *dobyć* głosu, dźwięku, tonu 'wydać, wydobyć głos, dźwięk, ton', *dobyć* co z kogo, *dobyć* z kogo słowo 'sprawić, że ktoś przemówi, dowiedzieć się czego od kogo', SJP PAN), w języku liter. dziś przestarz. i książkowe 'wziąć siłą; zdobyć' od XV w. (stpol. XV w. 'opanować, zająć, zdobyć siłą', XVI w. 'podbić, zdobyć siłą, pokonać, zwyciężyć', też 'dostać się do czegoś, do wnętrza kogo, czego', np. skrzyńie *dobędą*; też dial. 'zwyciężyć, zdobyć, przemoc, wygrać', Karłowicz SGP, Ramułt, Sychta l. c.), stpol. XV w. także 'nabyć, zyskać, osiąść' (por. dziś dial. *dobyć* 'dostać', np. *dobyć* od kogo krzesiwa, Karłowicz l. c.), 'uzyskać, nabyć mocą wyroku sądowego', 'znaleźć, wyszukać', *dobyć* płod 'począć, concipere' (Słownik stpol.), dłuż. *dobys* *doby(d)nu -noś* 'pozostać do końca, wytrzymać, wytrwać', 'zwyciężyć' (*dobys* nad nękim 'pokonać kogoś, przezwyciężyć'), 'podbić, zawojować, zdobyć', głuź. *dobyć* *dobudu* 'pozostać do końca, wytrzymać, wytrwać', 'wygrać, zwyciężyć, po-

konać (kogoś)' (np. nad někim *dobyé* 'pokonać kogoś'), 'zdobyć, nabyć' (mocow *dobyé* 'odzyskać siły'), 'dostać, otrzymać; pozyskać (kogoś do czegoś)', czes. dial. moraw. *dobyť* 'wytrwać, wytrzymać' (Pacholek *dobyť* ve službě do vánoc; Já tu středy *nedobudu*, Bartoš DSM), poza tym czes. *dobyti* *dobudu* 'osiągnąć coś, dopracować się czego, zdobyć coś wysiłkiem, uzyskać' od XIV w. (stezes. np. z XIV w. Mlada *doby* biskupstwa na Pražě 'wymohła, zjednała biskupství', Gebauer Sl.), 'przemocą, siłą zdobyć, wziąć, zabrać coś; wziąć siłą, np. ziemię, miasto' od XIV w. (por. też dial. Nemohł na něm slova *dobyť* 'wydostać słowo', Bartoš l. c., Malina Mistřice), 'wykopać, wyrwać, wydostać' (*dobyti* pařez, brambory, uhlí; przestarz. *dobyti* meče z pochvy 'wyjąć, wyciągnąć miecz z pochwy'), stezes. od XIV w. też 'zdobyć, pozyskać, zjednać sobie pomoc', z XV w. 'o rodzeniu, płodzeniu dzieci', np. synem, jehož jsi v cizoložství *dobyť* 'quem de adulterio habes' (Gebauer l. c.), śl. *dobyť* *dobyje* *dobyjú* 'siłą, bojem coś wziąć, zdobyć, opanować', 'osiągnąć coś wielkim wysiłkiem, ciężką pracą' (*dobyť* svet, vit'azstvo, slobodu) od XV w. (Ryšánek Žil. kn.: *dobyti* *dobude*);

śl. *dobiti* -*bóm* (: -*bódem*) : -*bím* (Pleteršnik; w SSKJ *dobiti* -*bím* : *dobóm*) 'zostać posiadaczem czegoś, dostać coś, otrzymać' od XVI w. (Megiser 1502; *dobiti* kos kruha; za ženo *dobiti* 'dostać za żonę'; z XVI w. u Dalmatina *dobodi* si modrega moža), 'otrzymać coś, dostać; otrzymać pieniądze za sprzedaż czegoś' (*dobiti* odgovor; za hišo je *dobil* pre malo; stąd 'dostać bicie': *dobiti* po glavi 'dostać po głowie'), 'zyskać coś, uzyskać' (Jaz sem *dobil*, vi ste izgubili, pri igri, Pleteršnik) od XVI w. (Megiser l. c.), 'zastać kogoś gdzieś, znaleźć' (*dobiti* koga doma; *dobila* ga je mrtvega), 'złapać kogoś, ująć' (*dobiti* koga v pest, v roke 'ująć kogoś, złapać i ukarać', stąd *dobiti* koga na laži 'złapać, przyłapać kogo na kłamstwie'), 'urodzić' (mačka je *dobila* mlade 'okociła się', SSKJ), sch. *dobiti* *dóbijem* : rzadko *dobudēm* aor. *dōbi* (postać praes. *dobi*- wypiera pierwotne *dobud-* od XVI w., RJAZ; forma *dobudēm* reg. dubrownicka i dalmatyńska, zob. RJAZ, Skok ER I 159) 'wejść w posiadanie czegoś, zyskać, zdobyć, dostać, otrzymać' (też dial. np. Jurišić Vrgada: *dobiti* *dōbiješ*) od XIV w. (stąd liczne węższe znaczenia specjalne, np.: 'dostać pieniądze, osiągnąć cenę za sprzedaż czegoś', 'osiągnąć zysk, korzyść, zarobić na czymś', RMat., też u Vuka), 'przeciwnie kogoś na swoją stronę, pozyskać kogoś dla siebie' (RMat.), 'zwyciężyć, pokonać' (RMat., też u Vuka; według RŠAN przestarz. i dial.) od XV w., 'dostać bicie, oberwać od kogoś' (por. dial. 'uderzyć, zbić kogoś', RŠAN), 'urodzić dziecko' (*dobit* *će dijete*, RŠAN), znaczenie pierwotne 'doczekać się czegoś, dotrwać do czegoś' kryje się może w zwrotach typu: Bogme izgleda kao da ćemo *dobiti* kiše (RŠAN), cs. *дoбьити дoбьдъ* 'doczekać, dotrwać, dożyć' (*дoбьити ютра сeгo*, XVI w. = *дoжнeнити дo ютра сeгo*, SJS), *дoбьити* *чeсo* 'osiągnąć coś' cum gen. (спасения *дoбьити*, одежде *дoбьити* 'adipisci', SJS, Miklosich LP), bułg. *добия* *добиеши*, aor. *добих* 'uzyskać, osiągnąć coś, zdobyć coś w rezultacie włożonej pracy, wysiłku' (już w XIV w. śrbułg. *дoбьити дoбьдъ* 'osiągnąć coś, zdobyć', BER I 401), 'otrzymać coś' (już w XVII w. częste w znaczeniu 'uzyskać, zdobyć, otrzymać, dostać': да *добиешь* царство небесное; сила да *добием*; сила бѣше *добыла* от бoга, np. Ivanova Troj. dam. XVII w.), stąd np. znaczenia 'otrzymać inny wygląd, zmienić wygląd' (Лицето му *доби* предишното изражение), lud. *добия* *дете*, rojzba 'urodzić dziecko' (*Добих* си мъжко *дете*, Gerov, powszechnie w dial. np. BDial. IV 97, V 18), maced. *добие* 'otrzymać, uzyskać';

strus. ДОБЫТИ ДОКОУДОУ 'dożyć do jakiegoś czasu, dotrwać, doczekać; zakończyć przebywanie, istnienie, życie', 'wziąć zdobyecz, zdobyć, pozyskać, osiągnąć' (przen. 'zawojować, wywaleczyć', stąd też np. ГОЛОВОЮ ДОБЫТИ 'z narażeniem życia zawładnąć czymś zbrojną ręką'), 'znaleźć, dostać, wy-dostać', 'spłodzić dziecko' (ПОМА ЖОНОУ И ДОБЫ ДЕТЯЦА), 'wydać na świat, urodzić, zwykle o dziecku nieślubnym' (już w XI w. ДЪВНА ДЕТЯ ДОКОУДЕТЬ, Srezn., SRJ XI—XVII), ros. добыть добыды добыдеш 'zdobycь coś, uzyskać, dostać; osiągnąć pracą, zarobić' (też dial. np. SRNG, Słowarz Rjazan.), 'wyciągnąć coś skądś, wydobyć np. rudę, złoto, naftę' (też dial. np. воды добыть 'naczerpać, nabrać wody', молоко из колодца надо добыть), dial. także добыть рыбу 'złowić ryby, połowić ryb' (SRSO Dop.) już w XVII w. (np. Добыл дорогого соболя 'złowił', добыть промыслом 'zdobycь na polowaniu, polując' Comakion Mang.), добыть огонь, огня, спичку 'zapalić ogień, zapalkę' (SRNG, Słowarz Urala), добыть 'urodzić dziecko pozamażeńskie' (Słowarz Rjazan.), ukr. добыти добыды добыдеш 'dożyć do jakiegoś czasu' (tylko dial., np. Іще тиждень добыды; Мушу году добыти; Останні години добыває дома, Hrin-čenko), 'zdobycь, np. walką, dostać; zarobić pracą' (przen. 'osiągnąć coś upartą walką, uporeczywą pracą'), 'wyciągnąć, wydobyć np. broń', 'wykopać, np. sól itp.', добыти вогонь 'zapalić ogień, skrzesać ogień', rzadko добыти 'urodzić dziecko', brus. дабыць дабыды дабыдзеш 'dotrwać, doczekać' (дабыць да канца сходу 'dotrwać do końca zebrania'), dial. дабыць дзіця 'spłodzić dziecko z panną lub cudzą żoną' (Цярэшка дабыць дзіця Алєня, Šaternik Červ.). ~

dobyti się: ~ pol. *dobyć się* 'wyjść skąd (dokąd); być skąd (dokąd) wypchniętym, wysuniętym; dostać się, stpol. od XV w. *dobyć się* 'wedrzyć się przemocą, napaść', w XVI w. 'dostać się, wedrzyć się, wtargnąć do wewnątrz' (dziś dial. 'dostać się, dobrać się', np. Jasiieńko mi się do wianeczka *dobył*; Do Kasiumi się *dobył*; *dobyć się* do komory, Karłowicz l. c., też kasz. *dobęc są* 'dostać się', Sychta SK), dawne XVI w. także 'wyrwać się, wydobyć się na zewnątrz; uwolnić się', 'dobać się, doszukać się (czego)', stąd znaczenia typu: głoś, dźwięk itp. *dobył się* skąd 'dał się słyszeć głoś, dźwięk; głoś, dźwięk doszedł', widok, obraz *dobył się* skąd 'dał się widzieć' (SJP PAN), dłuż. *dobys se* 'wtargnąć, wedrzyć się, wnikać', głuz. *dobyć so* 'ts.' (np. so do něčeho *dobyć* 'usiłować wedrzyć się do czegoś, dobrać się', so do chłěba *dobyć* njemóc 'nie móc chleba ukroić'), czes. *dobýti se* 'przemocą, siłą dostać się gdzieś, wedrzyć się gdzieś' (też dial., np. Horečka Frenštát), stczes. *dobyti se* z čeho 'uwolnić się, wyswobodzić się' od XV w., sła. *dobyť sa* (kam) 'dostać się gdzieś z wysiłkiem', przestarz. *dobyť sa* 'wymusić coś, zmusić kogoś np. do wyjawienia czegoś' (*dobyl sa* terminu swadby);

słе. *dobiti se* 'spotkać się' (*dobimo se* pred odhodom vlaka, ob desetih; *dobiti se* s kom, SSKJ), sch. *dobiti se* rzadkie 'przyjść jedno do drugiego, znaleźć się', przestarz. 'dostać się do czego, uchwycić się czego', dial. 'narodzić się, przyjść na świat' (np. *dete se dobilo* 'urodziło się', RSAN), bułg. lud. *dobu* ни се дете, рожба 'urodziło się nam dziecko' (Gerov, RBKE), dawne XVII w. *добия се* 'dostać się do czegoś, uzyskać coś, dostać coś', np. да се добіе до оных мощи (Ivanova l. c.), maced. dial. *се добу дете* 'urodziło się dziecko' (RMJ);

strus. ДОБЫТИСЯ 'zdobycь, wziąć zdobyecz', 'znaleźć się' (SRJ XI—XVII), 'nagromadzić coś: сего смя еси добыль 'τοῦτο ἐσώρευσας' (Srezn.), ros. dial. *добытсья* -бўдусь 'żyć zdobyczą wojenną grabiąc nieprzyjaciela',

'otrzymać coś', 'oderwać się, odczepić się' (SRNG), ukr. *добытися* 'dostać się gdzieś, dostać się do czegoś', 'wyrwać się, wyjść na zewnątrz' (Смішок *добувся* йому з гора), 'zdobyć, dostać coś' (*добулась* грошей 'zdobyła pieniądze'), pot. rzadko 'długo gdzieś przebywając zaznać czegoś nieprzyjemnego' (*добулася, як сова на току*). ~

Iter. *dobyvati, dobyvati se*: ~ pol. *dobywać* *dobynam* od XIV w., *dobywać się*, dlnż. *dobywaś -wam* (np. *peńki dobywaś 'karczować, wykopywać pnie'*), *dobywaś se* (też *dobywaś se* do cuzeje zeńe 'wdzierać się do cudzego kraju'), głuź. *dobywać -wam* (pjeńki *dobywać 'karczować, wykopywać pnie'*), *dobywać so*, czes. *dobývati -vám*, stczes. *dobývati -vaju* (*dobyvali mne 'expugnaverunt'*) od XIII w., z XIV w. *dobývati čeho* 'domagać się czegoś, wymagać' (Novák SlHus, Gebauer Sl.), *dobývati se*, sła. *dobývat' -vam* (np. *dobývat' uhlie, sol' 'kopać węgiel, sól'*), stare *dobývati* 'zdobywać, osiągać coś' (Ryšánek l. c.), *dobývat' sa*;

sła. *dobívati -vam, dobívati se*, sch. *dobívati dōbivām*, dial. *dobivāti* (Jurisic l. c.), *dobívati se*, bułg. *dobúsam* (też np. *добувам въглища 'wydobywać węgiel'*), *добувам се*, maced. *добува*;

strus. *ДОБЫВАТИ ДОБЫВАЮ* też 'znajdywać', 'wyciągać, wydostawać' (*ДОБЫВАЛ КОТЛЫ ИЗ РЕКЕ*), лясъ *ДОБЫВАТЬ 'заготавливать'* (SRJ XI—XVII), ros. *добывать -ваю*, dial. np. 'zwyściezać, zdobywać coś walką', 'zarabiać', 'obrabiać, uprawiać ziemię', *добывать* залог 'karczować las, przygotowywać ziemię do orki', *добывать* лес 'wypalać, palić las' (SRNG, Słowar' Urala), *добываться*, dial. też 'zajmować się rybołówstwem' (SRNG), ukr. *добувати* *добувāju, добуватися* także 'wydobywać, być wydobywanym' (як *добувається* руда 'jak się kopie, wydobywa rudę'), brus. *dabysáyc' -váю*, dial. poleskie *добывати* мэд 'zbierać miód, o pszczole' (Leks. Poles'ja 329). ~

Por. 1. co do znaczenia 'rodzić dziecko': bułg. dial. *добыка* 'położnica', *добыно време* 'czas, kiedy kobieta rodzi, czas porodu' (BER I 401);

2. wtórne formy inf., np. sła. *dobýjat' sa* *dobýja sa* 'usiłować się gdzieś wcisnąć, na siłę się gdzieś wdzierać', przestarz. *dobýjat'* 'zdobywać, np. w walce', sch. *dobijati dōbījām = dobívati*.

Z pld.słow.: rum. *dobîndi* (według Skoka ER I 159 'zwyścieżyć'), *dobîndesc* 'zdobywać, uzyskiwać; nabierać' (*a dobîndi un copil 'doczekać się dziecka'*), co kontynuuje pierwotną postać słow. praes. *dobōdq* (Mihăilă Impr. 197), alb. *dobis* 'zwyścieżam' (Meyer EW 70, BER l. c., Skok l. c.); zapewne z ros.: łot. *dabūt*, dial. *dabīt* 'otrzymać, dostać' (Mühlenbach I 428—9).

Od *byti* z pref. *do-* tu w znaczeniu wskazującym na osiągnięcie pewnej granicy czynności w czasie ('dotrwać do pewnego czasu, pozostać gdzieś do końca'), osiągnięcie celu czynności, wyniku ('zostać posiadaczem czegoś, wejść w posiadanie, czegoś, uzyskać'), stąd znaczenie 'wydostać coś skądś, wyjąć' z dalszym rozwojem *dobyti dētę* 'wydać na świat, urodzić dziecko' > 'spłodzić dziecko'.
T. Sz.

dobyty 1. *dobyta* 'zdobycie, uzyskanie, osiągnięcie czegoś; zdobycz, zysk, dochód, korzyść'

~ pol. dial. *dobył -tu* 'dochód' (SW bez dokumentacji), kasz.-sli. *dobet -tu* 'zwycięstwo' (Lorentz PW);

sch. rzadko *dōbit* m. = *dōbit* f. (RSAN), bułg. u Gerova *dobum* m. 'korzyść, pożytek, dochód, zysk';

brus. dial. *z dabým -ma* 'здабытак' (Bjaľkevič Mohylew). ~

Pierwotne abstractum od *dobyti* (por. *byta*, I 483) z suf. *-ta*, p. II 35—8.
Zob. synonimiczne *dobyty dobytáve*, *dobyť f.*, *dobyť'a*. W. S.

dobyť 2. *dobyta dobyto* partic. praet. pass. do *dobyti*

~ pol. od końca XIV w. *dobyty* (dawne jeszcze w XVI w. *dobyť -ta*) partic. praet. pass. do *dobyć*, również 'wyciągnięty, wyjęty, zacerpnięty' (przen. 'odkryty, znaleziony'), o broni 'wyciągnięty, obnażony', 'podbity, zdobyty siłą, pokonany, zwyciężony' (SJP PAN, Słownik stpol., SP XVI IBL), dłuż. *dobyty* partic. praet. pass. do *dobyś*, głuź. *dobyty* 'wygrany, uzyskany', u Pfuhla też 'zdobyty, otrzymany, gewonnen, errungen', czes. *dobyť* (u Jungmanna także *dobyťj*) partic. praet. pass. do *dobyťi*, już stczes. *dobyťj* adi. 'nabyty; zdobyty, pozyskany; zarobiony, erworben', sła. *dobyťj* 'zdobyty';

słę. *dobit* partic. praet. pass. do *dobiti*, sch. *dōbit -ta -to* partic. praet. pass. do *dōbiti*, już u Vrančicia 'zwyciężony, pokonany, victus', bułg. *dobum* partic. praet. pass. do *dobúa*;

ros. *добытый* (dawne też *добытый*, SIAN) partic. praet. pass. do *добыть*, również 'zdobyty, uzyskany' (SAR), dial. 'dający obfity połów ryb, zasobny w ryby, o zbiornikach wodnych' (SRSO), ukr. *добытий* partic. praet. pass. do *добыти* od XVII w., dawne XIX w. 'zdobyty, nabyty', 'промышленный' (Bilečkyj — Nosenko), *добытий* partic. praet. pass. do *добыти*, już od XVI—XVIII w. adi. 'możliwy do zdobycia, dający się zdobyć', brus. *zadabыты* 'zdobyty; wydobyty; nabyty, osiągnięty; podbity, zwyciężony', u Nosoviča *zдобытый* partic. praet. pass. do *zдобыць*, 'zdobyty, nabyty, uzyskany'. ~

Co do budowy p. *byta* 2.

W. S.

dobyťčę *dobyťčęte* 'młode zwierzę domowe, zazwyczaj młode bydłę; pojedyncza sztuka bydła, bydłę'

~ stpol. XV—XVI w. *dobyťčę -częcia* 'bydłę', dziś dial. *dobyťce -ceća* 'małe zwierzę domowe' (Dejna RKJĽ XXI 231), kasz.-sł. *dobićq : dobićq -čęca* (Syčhta SK), *dobitčq dobitčęca* (Lorentz PW) 'zwierzę domowe np. bydłę, koń, owca, świnia', zazwyczaj 'bydłę, szczególnie młode', przen. obelżywie o 'człowieku małowartościowym, godnym pogardy' (Syčhta SK), czes. *dobyťče -čęte* 'bydłę, pojedyncza sztuka bydła; zwierzę domowe' od XIV w., sła. *dobyťča -čat'a* 'pojedyncza sztuka bydła; młode zwierzę domowe';

sch. dial. *dobiče -čęta* 'nowonarodzone dziecko', 'młode bydłę, bydlatko' (RSAN z Serbii), bułg. *dobúče* 'zwierzę domowe, pojedyncza sztuka bydła' już od XVII w., zaświadczone też u Gerova jako *dobúme*, częste w dialektach *dobúče*, *дубúчу* 'zwierzę (domowe), bydłę' (np. BDial. I 246, III 58, IV 199, V 18), maced. *dobúče* 'zwierzę domowe: krowa, owca, koń, koza', także dial. np. Vidoeski Kumanovo 89, 103;

ukr. dawne już od XVIII w. *добúмча добúмчáму* 'bydłę, zwierzę domowe' (Tymčenko, Żel.), dziś dial. 'ts.' (np. Stieber AJĽemk. m. 87), także bojkow. *dobúчыє -чыєта* 'ts.' (Kmit Bojk.), por. u Hrinčenki może tu należące *dobúдчá -чáму* 'nieślubne dziecko'. ~

Derywat od *dobyťka* z suf. *-ę -čęte*. Pierwotne dem., znaczenie syngularne wtórne. W. S.

dobyťčь *dobyťčá dobyťče* zach. : zach. **dobyťčkovъ** *dobyťčkova dobyťčkovo* : **dobyťčьнь** *dobyťčьна dobyťčьно* 'związany z dobytkiem, bydłem, dotyczący dobytku, bydła, bydłęcy'

dobytcě: ~ stpol. XV w. *dobytczy* 'bydlęcy, bydłał dotyczący; zwierzęcy', dziś dial. kasz.-sł. *dobitěi* 'bydlęcy' (w tym znaczeniu też *dobitěci* adi. od *dobitěq*), *dobitěi* 'ułomny, niedołężny', 'bydlęcy, jak bydłę, nieprzyjemny, wstrętny, o człowieku' (Lorentz PW), czes. od XV w. *dobytěi* 'bydlęcy, dotyczący bydłał, zwierząt domowych', dial. moraw. *dobyči* 'ts.' (Bartoš DSM), śl. *dobyčėi* 'ts.' (także dial. np. Matejčėk Novohrad 170: *dobitěi*), również przen. 'bydlęcy, nikizemny' (Isačenko SRS). ~

dobytkovъ: ~ stpol. XVI w. *dobytkowy* 'odpowiedni dla dobytku, bydła, przeznaczony dla dobytku, bydła' (L., SP XVI IBL), dziś dial. kasz.-sł. *dobatk*ovi* 'ts.' (Lorentz PW), dłuż. *dobytkowy* 'należący do majątku, dobra', 'bydlęcy, odpowiedni dla bydła', 'należący do posagu, związany z posagiem', głuż. *dobytkowy* 'zyskowny, korzystny', stczes. od XIV w. *dobytkový* 'odpowiedni dla dobytku, bydła, przeznaczony dla dobytku, bydła', dziś dial. *dobytkovej* 'ts.' (Kubín Kladsko). ~

Por. śl. *dobitkovina* 'podatek od zarobku, die Erwerbsteuer' (Pleteršnik).

dobytcěnъ: ~ stczes. *dobytcěny* 'należący do dobytku, bydła, bydlęcy' (Gebauer Sl.);

sch. przestarz. *dobitačan* : *dobitačan -čna -čno* 'korzystny, zyskowny, lucrosus' (RSAN, RJAZ), buł. dial. *dobúčen -čna -čno* 'posiadający dużą ilość dobytku, bydła' (Gerov Dop., BER I 401: Elena);

strus. *добытоуныи* 'związany ze zdobyczą, łupem; dochodowy, zyskowny, korzystny, intratny' (SRJ XI—XVII), ros. dawne, dziś dial. *добытоуныи -чня -чное* 'ts.' (SIAN, SRNG). ~

Por. głuż. *dobytkny* 'dochodowy, związany z zyskiem, korzystny' (Pfuhl, Jakubaš).

Adi. od *dobytkъ* z suf. *-jъ, -ovъ, -ynъ*.

W. S.

dobytcěnъ zob. **dobytcě**

dobytkovъ zob. **dobytcě**

dobytkъ *dobytkъ* 'to, co zdobyto, uzyskano, osiągnięto', 'dochód, zysk, korzyść, pożytek; zdobyecz, łup, lucrum, fenus', 'majątek, mienie, bogactwo, facultates', 'zwierzęta domowe, zazwyczaj bydło, pecus', pld.-wsch. 'dziecko'

~ pol. *dobytek -tku* 'majątek ruchomy i nieruchomy; mienie' od XVI w., 'zwierzęta domowe, domowy inwentarz żywy, zwłaszcza bydło' od XIV w. (dial. zazwyczaj 'wszystkie zwierzęta domowe, szczególnie bydło, bydłę', też 'drób, ptactwo domowe', np. Karłowicz SGP, MAGP IX m. 439, cz. II 109, Małeckı — Nitsch AJPP m. 180, Zaręba AJŚ III m. 495, cz. II 72, Dejna PLP I m. 20, AGK m. 466, Szymczak Domaniewek, Sychta SK), dawne 'zysk, dochód, zdobyecz' (dial. 'przyrost majątności', Górniewicz Malbork), stpol. XV w. 'zwierzęta, animalia', 'mienie, bogactwo, pieniądze', wymęczoney *dobytek* 'danina' (Słownik stpol.), dial. čourni *dobytek* 'nierogaczna, świnię' (Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg), dłuż. *dobytek -ku* 'nabytek, dochód, zysk, zwycięstwo, pożytek', 'majątek, mienie, posiadłość, własność, dobro; bogactwo, zamożność', 'majątek w zwierzętach domowych; zwierzęta domowe, szczególnie bydło', 'posag, wiano', w znaczeniach skonkretyzowanych (np. 'bydło' już u Jakubicy) zazwyczaj pl. *dobytki -kow*, dial. *dobytk, dobutk, důbytk -ka* (o rozwoju *-y- > -u-* po wargowych p. Muka HLF 93—7)

‘dochód, zysk; majątek, mienie; bogactwo; sprzęt domowy, inwentarz; zwierzęta domowe, bydło’ (Muka, Fasske Vetschau, Zaręba AJŚ III m. 495; o fonetyce i geografii wyrazu p. też Sorb. SA II m. 1), głuź. *dobytk -ka* ‘zysk, dochód, plon; korzyść; łup, zdobycz, połów’, ‘wygrana’, dawne również ‘bydło’, dial. także *dobutk* (pjerjowu) ‘ptactwo domowe, drób’ (Michalk Neustadt), czes. *dobytek -tka* ‘zwierzęta domowe np. bydło, owce, kozy, świnie’, rzadziej ‘konie’, przen. pejorat. o ‘człowieku małowartościowym’, dial. też *dobitek*, *dobytko* ‘bydło; bydłę’ (np. Lamprecht Opava, Siatkowski Kudowa I 96, Kubín Kladsko, Bělič Dol. 31), stczes. ‘dochód, zysk; zdobycz; majątek, bogactwo, pieniądze’, ‘zwierzę’, ‘bydłę’, sła. *dobytek -tka* ‘zwierzęta domowe np. bydło, świnie’ (dawne hajny *dobytek* ‘zwierzyna leśna’, Ryšánek Žil. kn.), u Kálala również ‘majątek, mienie’;

sł. *dobitek*: *dobitek -tka* ‘wygrana np. na loterii’, książk. ‘dochód, zysk, korzyść’ od XVI w., przestarz. ‘przyrost majątności, nabytek’ od XVI w., sch. *dobítak -tka* (stsch. *dobítak, dobytk*) ‘zysk, dochód, korzyść, pożytek, lucrum’ od XIV w. (też u Vuka), ‘wygrana (na loterii)’, ‘zdobycz, uzyskane wartości w sensie umysłowym; postęp, korzystny rezultat, osiągnięcie, zwycięstwo’, od XV w. ‘zysk, korzyść uzyskana z lichwy, fenus’ (również u Vuka), ‘wygrana np. w grze w kości, dochód z gry hazardowej’, ‘zagarnięty siłą majątek, zdobycz, łup’, dawne już od XIII w. ‘majątek, mienie, facultates’ (por. XIV w. živ *dobítak* ‘bydło, zwierzęta domowe’, mrtav *dobítak* ‘majątek nieruchomy’), ‘bydło, zwierzęta domowe; zwierzę’, od XVII w. ‘zdobywanie, uzyskiwanie czegoś; to, co zdobyto, uzyskano, osiągnięto’ (RJAZ), od XVI w. (Vrančić) ‘zwycięstwo, victoria’, dial. ‘dochód, zarobek; zarobkowanie’ (np. Jurišić Vrgada: *dobítak -tkà*), również ‘nowonarodzone dziecko; małe dziecko; młoda mężatka zamieszkała w domu męża’ (o geografii wyrazu p. RJAZ, RŠAN), cs. *ДОБИТЬКЪ -ТЬКА* ‘majątek, bogactwo, zamożność’, ‘bydło, pecus’, ‘dochód, zysk, pieniądze, lichwa, fenus’, bułg. *добитък* coll. ‘zwierzęta domowe np. konie, krowy, owce’ (od XVII w., dial. *добитак, добиток, дубитък, дубитък* ‘duże zwierzęta domowe’, por. дрѣбен *дубитък* ‘owce i kozy’, np. BDial. VI 24: Sžčanli, w tym znaczeniu nierzadko *добу(т)ъци*, p. BER I 401, BDial. III 58: Ichtiman), ‘pojedyncza sztuka bydła, bydłę; zwierzę domowe’ (według (BTR w tym znaczeniu tylko dial., o geografii wyrazu p. BER I. c., Stojkov Banat, BDial. III 58, IV 199, VI 24), śrbułg. *ДОБИТЬКЪ, ДОБИТОКЪ* ‘zysk, dochód; wygrana; płaca, zarobek; zdobycz, dorobek; majątek’ (BER I. c.), maced. *добиток* ‘bydło; zwierzęta domowe’ (również dial. np. Vidoeski Kumanovo 44, 98, Hendriks Radožda-Vevčani), *добуци* pl. ‘duże zwierzęta domowe np. krowy, konie, woły’, dial. *dubici* ‘ts.’ (Małeckí SW: Wysoka);

strus. *ДОБИТЬКЪ, ДОБИТОКЪ* ‘zdobycz, łup, zysk’, ‘majątek, bogactwo, mienie’, ‘dochód, zysk, korzyść’ (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. przestarz. i pot. *добиток -тка* ‘zarobek, dochód, zysk, korzyść’, przestarz. ‘majątek, mienie; dobro, dorobek’, ‘dziecko z nieprawego łoża’ (Slovarь CSRJ, już w XVIII w. ‘syn’, Ruk. Leks.), dial. o ‘dziecku’ (SRNG), ukr. przestarz. *добиток -ткы* ‘grabież, rozbój, rabunek; zdobycz, łup’ od XVI w., już w XV i XVII w. ‘majątek, mienie’ (Tymčenko; u Żel. też *добиток* ‘majątek, bogactwo np. w bydłe; wielka ilość, obfitość, mnóstwo’), dawne od XV w., dziś dial. ‘zwierzęta domowe, bydło, duże bydło rogate’ (Tymčenko, KDA m. 144, SDU 203—4), nowsze *добиток -ткы* ‘dochód, zysk, zarobek’ (w znaczeniu

specjalnym 'wynik mnożenia, iloczyn'), reg. 'wynik, rezultat, skutek, następstwo' (Żel.), 'nabytek' (Hrinčenko), *dobýmku* pl. 'przychówek, o cielętach, jagniętach' (ib.: hucul.), brus. *daśimak -mky* 'dobytek, majątność; majątek, mienie', u Nosoviča *dobšmok -mka* 'zysk, korzyść, dochód, nabytek', dial. *daśimak* 'zwierzęta domowe np. bydło, owce' (Kasęparovič Vicebsk, p. też OLA Mat. 1972 s. 142). ~

Z pld.słow. rum. *dobitoc* 'majątek w bydło, bydło, zwierzęta domowe', 'zwierzę domowe lub dzikie', przen. 'człowiek ograniczony, tępy, głupi' (Mihăilă Impr. 80).

Derywat od *dobyti* z suf. *-ta-ka*, o budowie zob. I 89. Pierwotne znaczenie 'to, co zdobyto, uzyskano, osiągnięto' > 'dochód, zysk, korzyść, zdobyte, łup', 'majątek, mienie, bogactwo', 'bydło, zwierzęta domowe'. — Mátl Studie Trávníček 315—23 (por. też Blanár SHL 221) wychodząc od znaczenia *dobyti* 'począć, rodzić' przyjmuje odwrotny rozwój znaczeniowy: 'to, co się poczęło, co się narodziło, urosło, wyrosło' > 'żywa istota, żywe stworzenie' > 'zwierzę domowe; bydło, bydło' > 'bogactwo, majątek, mienie' > 'dochód, zysk'. Według Mátl'a o. c. 318 na taki rozwój znaczeniowy mogło wpływać wzajemne mieszanie się dwóch homonimicznych *dobyti* 'otrzymać, uzyskać, zdobyć' i *dobyti* 'począć, spłodzić, urodzić'. Nieprawdopodobne.

Meillet Ét. II 333—4, Sławski SE I 152, Trubčev NDŽ 102—3, Konnova OLA (Mat.) 1972 s. 139—62 (zwłaszcza 142—5). S. S. — W. S.

dobyty *dobytyve* zach. i pld. (część zach.) 'zdobycie, uzyskanie, osiągnięcie czegoś; zdobyte, zysk, dochód, korzyść'

~ dłuż. *dobytna* 'zysk; pożytek, korzyść', głuź. *dobytna* 'nagroda; do-robek; zdobyte, nabytek';

sł. przestarz. *dobitve -tve* 'osiągnięcie, zdobyte' (SSKJ), też 'zysk, pożytek, korzyść, der Gewinn' (Pleteršnik), u Pleteršnika również *dobitva* 'osiągnięcie, zdobyte, sukces; dochód, zysk, pożytek', 'spadek, dziedzictwo', 'zwycięstwo', tu należy też sch. wyjątkowe XVIII w. *dobitven* 'dotyczący zdobyte, zyskowy, korzystny', 'zwycięski' (RJAZ z Kavanjina). ~

Nomen actionis od *dobyti* z suf. *-y -zve*.

Zob. synonimiczne *dobyts* 1., *dobyts* f., *dobyt'a*.

W. S.

dobyts f. pld. 'osiągnięcie, zdobycie, uzyskanie czegoś', 'zdobyte, korzyść, zysk'

~ sł. *dobit* f. 'zysk, pożytek, korzyść, der Gewinn' (Pleteršnik), według SSKJ książk. 'zysk, korzyść', 'zdobyte, majątek', również w użyciu specjalnym klavna *dobit* 'wszystko to, co uzyskuje się, dochód, zysk z uboju zwierząt', sch. *dobit* f. 'dochód, materialna korzyść uzyskana np. z pracy, handlu; korzystny efekt, zysk' (także o 'wartościach i korzyściach duchowych') od XVI w., dziś zazwyczaj w znaczeniu specjalnym, znanym już od XV w. 'zysk od pożyczonego kapitału, narzędzi' (np. dati, ułožiti, uzeti novce *na dobit*, *u dobit* 'dać, przekazać, wziąć pieniądze na procent', także u Vuka), 'różnica między ceną zakupu a sprzedaży, między przychodami a rozchodami', 'zysk, korzyść, zwłaszcza wygrana', 'zajęcie, zagarnięcie cudzego majątku, zagarnięty majątek', dawne od XVI w. 'zwycięstwo', dial. 'praca zarobkowa, zarabkowanie' (RSAN), serb.-cs. *ДОБИТЬ*, *ДОБИТЬ* f. 'dochód, zysk uzyskany z lichwy, fenus', 'zwycięstwo, victoria' (Miklosich LP), bułg. dial. *dobuk* f. 'korzyść, pożytek, dochód, zysk' (Stojkov Banat). ~

Derywat od *dobyti*, o suf. *-ta* zob. II 43, 47—8. Nie można jednak wyklu-

czyć, iż *dobyty* f. jest abstractum derywowanym od partic. praet. pass. *dobyty* za pomocą suf. -ь (p. II 50).

Zob. *dobyta*, *dobyty* 1.

W. S.

dobytyje 'uzyskanie, pozyskanie, otrzymanie, zdobycie, wzięcie siłą czegoś' ~ pol. *dobycie* rzeczownik odsłowny od *dobyć*, stpol. 'uzyskanie, nabycie' od XV w. (już od XIV—XV w. 'wygranie sprawy, przysądzenie rozszczenia; mienie przysądzone w postępowaniu sądowym'), w XVI w. 'wyjęcie, wydobyć' (zazwyczaj o broni 'wyjęcie z pochwy, obnażenie np. miecza'), 'wzięcie, opanowanie, zajęcie, zdobycie, pokonanie', przen. 'dostanie, otrzymanie czegoś', dial. kasz. *dobëcé* 'zwycięstwo' (Sychta SK), dłuż. *dobyše* 'zysk, pożytek, korzyść; wygrana, der Gewinn', 'zwycięstwo', głuź. *dobyće* 'zdobycie, zyskanie; zwycięstwo', 'zysk; pożytek; zdobyć', czes. *dobyti* rzeczownik odsłowny od *dobyti*, już stczes. XV w. *dobytie* 'zdobycie, wzięcie siłą czegoś', sła. *dobytie* 'zdobycie';

sł. *dobitje* 'zdobycie, uzyskanie, das Bekommen', sch. *dobíte* (dawne i dial. także *dobitje*, *dobitje*) przestarz. 'zdobycz, dochód, profit, korzyść, pożytek' od XIII w., 'zagarnięcie siłą cudzego majątku, łup', 'zagarnięcie, zdobycie czegoś', 'zarobek, zarobkowanie', 'osiągnięcie, uzyskany rezultat, powodzenie, zwycięstwo', wyjątkowe XVI w. 'zwierzęta' (RJAZ z Hektorowicia), cs.-serb. *добытие*, *добитие*, *добыть* 'zysk, korzyść, lucrum; procent od wypożyczonego kapitału, lichwa, fenus' (Miklosich LP);

ros. dawne *добытие* rzeczownik odsłowny od *добыть*, 'korzyść; zdobyć, łup' (SSRJ III 858 za słownikiem Polikarpova, Slovare OSRJ), ukr. *добыття* n. 'zdobywanie, uzyskiwanie czegoś', 'trwanie do określonego czasu' (Hrinčenko), stukr. i śrukr. *добыть* 'zdobycz, zysk, dochód' od XVII—XVIII w., *добыть* 'nabycie, zdobycie, uzyskanie czegoś' od XV w., 'zdobycz, łup' od XVIII w., w XVI i XVIII w. 'zdobycie, wzięcie siłą' (Tymčenko). ~

Od *dobyty* (partic. praet. pass. do *dobyti*), o suf. -ье zob. I 85.

Zob. *dobyty* 1., *dobyty*, *dobyta*.

W. S.

dobytyńsz *dobytyńsz* *dobytyńsz* 'możliwy do zdobycia, uzyskania, dający się zdobyć, uzyskać', 'zdobyty, uzyskany, nabyty'

~ pol. dawne *dobyty* 'możliwy do zdobycia, mogący być zdobytym' (przez Lindego oznaczane jako przestarz.), dziś dial. kasz.-sł. *dobotni* 'triumfujący; zwycięski, sieghaft, siegreich' (Lorentz PW), głuź. *dobyty* 'zyskowy, korzystny, intratny' (Zeman), również 'zwycięski' (Pfuhl), 'wygrany, zdobyty; uzyskany; wydobyty, urobiony' (Jakubaš; według Pfuhla znaczenie 'możliwy do zdobycia, einnehmbar' z pol., por. także *dobytkny -na -ne : -nje* 'korzystny, zyskowy, pożyteczny'), czes. rzadko *dobytný* 'możliwy do zdobycia, dający się zdobyć, einnehmbar', por. *dobytná* pohledávka 'należność do uzyskania';

sł. *dobiten -tna* 'zyskowy, korzystny', przestarz. 'dostępny, dający się zdobyć, możliwy do zdobycia', sch. *dōbitan -tna*, zazwyczaj *dōbitni*, *dōbitni*, *dōbitni* 'zyskowy, korzystny, pożyteczny', 'zwycięski, dotyczący zwycięstwa' (w tym znaczeniu już od XVI w., RJAZ), 'dający się zdobyć, możliwy do zdobycia' (RJAZ za słownikiem Della Bella), adv. *dōbitno* 'cum victoria' (Stulić, Della Bella);

ros. dial. *добытнóй -на́я -но́е* 'obrotny, zaradny, sposobny, roztropny' (SRNG: Uralskie; w tym znaczeniu też *добытнóй*, Slovare Don.), *добытнóй*

'zasobny, obfitujący, bogaty, zazwyczaj o zbiornikach wodnych dających obfity połów ryb' (SRNG: Tomsk; SRSO s. v. *добытый*), ukr. dawne XVII—XVIII w. *добытими* 'zdobyty, uzyskany, kupiony' (Тумченко), również reg. *добутний -на -не* '(uczciwie) nabyty, uzyskany' (Hrinčenko), *добутний* 'dający się nabyć, uzyskać' (Żel.), *добутний* чоловік 'nieślubny mąż', *добутна* дитина 'nieślubne dziecko' (Hrinčenko), brus. u Nosoviča *добытныи* 'korzystny, zyskowny; łatwy do otrzymania, nabycia, uzyskania'. ~

Adi. od *dobyть*, *dobyть* z suf. -нъ.

W. S.

dobyt'a pld., wsch. 'osiągnięcie, uzyskanie, zdobycie czegoś, zdobyć', 'zysk, dochód, zdobyć, korzyść'

~ ste. *dobíča* 'zdobyć, łup, die Beute' (Pleteršnik; SSKJ nie notuje), sch. dawne *dobíča* 'zdobyć, łup; zysk, korzyść; wygrana' od XVI—XIX w. (RJAZ; RSAN nie notuje), dziś dial. np. czakaw. *dobíča* 'zarobek; zysk, korzyść' (Jurišić Vrgada, Rasprave JAZU I 188: Žirje);

strus. XVI—XVII w. *добыча* 'zdobyć wojenna, łup; dochód, zysk' (SRJ XI—XVII), ros. *добыча* 'zdobyć, zdobywanie czegoś; wydobyć bogactw naturalnych; uzyskanie czegoś w procesie obróbki', 'zdobyć uzyskana na polowaniu, przy polowie' (por. ездить, ходить, отправляться на добычу 'zdobywać coś na polowaniu, podczas wojny, zdobywać coś siłą, zagarniać'), coll. 'zdobyć, łup, też o wydobytych bogactwach naturalnych, polowie, łupie, trofeach wojennych; zysk, korzyść, profit', 'cel, przedmiot polowania, odłowu, zaboru, zajęcia; ofiara', dial. także *добыча* zazwyczaj w znaczeniu 'zarobek, dochód, zysk; zarobkowanie' (por. в добычах 'na zarobku'), również 'to, co zdobyto, znalezione, upolowano', 'powodzenie, szczęśliwy traf' (np. Dal, SRNG, Opyt Dop., Slovarь Rjazan., Meľničenko Jaroslav; por. też „... чтобы оправдать свое ударение *дббыча* ... придумали теорию о двух разных словах: *дббыча* угля, руды и *добыча* на охоте", Mirtov Don.), ukr. *добыча* 'łup, zdobyć zagarnięta siłą; trofeum wojenne', 'to, co zdobyto podczas polowania, połowu; cel, przedmiot myślistwa, rybołówstwa', 'to, co wydobyto z ziemi, wydobyć, urobek', dial. także 'bydło' (Żel., Kmit Bojk.), dial. poleskie *дббича*, *дббича* 'zebranie nektaru przez pszczołę', por. пошла пчола за *дббичою* (Leks. Poles'ja 329). ~

W językach wsch.słow. wyraz wtórnie przechodził do tematów na -i-: 1. ros. przestarz. od XVIII w. *дббичь* f. = *добыча*, dziś dial. 'zarobek, zysk, dochód, korzyść, dorobek', 'łowienie ryb, odłów, pora połowu ryb' (o geografii wyrazu p. Dal, SRNG, Slovarь Don., Mirtov Don.), ukr. *дббич* f. = *добыча* (SUM), już od XVII w. 'zdobyć, łup; dochód, zysk, korzyść', reg. również 'bydło' (Hrinčenko, Żel.);

2. ukr. *дббич* f. (< **szdobyt'a*) 'zdobyć, uzyskanie czegoś; zdobyć, łup; dochód, zysk, korzyść' od XVI w. (np. SUM, Leks. Zyz., Žitec'kyj Narys), także 'przedmiot polowania, połowu, zajęcia; ofiara' (SUM), brus. dial. *дббич* f. 'dochód, zysk; zdobyć, łup' (Nosovič, Bjaľkevič Mohylew), z ukr. lub brus.: pol. notowane od XVII w. *zdobyć* 'to, co zostało zdobyte, zagarnięte przemocą, w walce, na polowaniu lub uzyskane po zabiegach, łup', zazwyczaj pl. 'to, co zostało osiągnięte, wynik; dorobek, osiągnięcie', dawne 'branie łupu; zdobyć, zdobywanie czegoś' (p. DSP 1641, L., SJP PAN).

Nie należy tu niejasne pol. dial. kasz. *dobæ* f. 'dochód, zysk; pożytek, korzyść', najprawdopodobniej sztucznie utworzone przez Budzisz (Lorentz PW).

Nomen actionis > nomen acti od *dobyti*, o suf. *-t'a* zob. II 42—3, tam też o możliwej motywacji wyrazu przez partic. praet. pass. *dobytъ*. W. S.

dobyvati zob. **dobyti**

dobъ 1. zob. **doba**

dobъ 2. adi. 'stosowny, odpowiedni, zdatny, sprawny, commodus, capax' (> 'waleczny, dzielny, fortis, validus')

Na takie adi. zdają się wskazywać: 1. scs. Supr. **DOBЪ** adi. 'dzielny, mężny' (БЛАЖ ЖЕ ВОИНИ ... НЕПОБЕДНИ И ДОБИ ВЪ РАТЕХЪ, ИСПОУСНИИ ЖЕ И ДОБИИ ХРИСТОСОВИ РАБИ, SJS), strus. wyjątkowe XI w. **DOBЪ** = **DOBЪLЪ** (ВЕЛИК ОУКО ДОУША И ДОБА СВОИСТВО ЕСТЬ, Srezn.);

2. złożone strus. nieodmienne adi. XVI w. **БЕЗДОБЪ** 'daremny, próżny' (ПРЕЖЕ РОЖЕНИЯ ЕГО БОГЪ ПРОЗНАМЕНОВАЛЪ ЕСТЬ ЕГО: НЕ ПРОСТО БО НИ БЕЗДОБЪ ТАКОВОЕ ЗНАМЕНИЕ, SRJ XI—XVII);

3. wykazujące dość znaczny zasięg złożone adv.: a) scs. **БЕЗДОБЪ** 'na próżno, frustra', es. (serb. XIII—XIV w., bułg. XV w.) **БЕЗДОБЪ** 'intempestive', strus. **БЕЗДОБЪ** 'daremnie, próżno' (SRJ XI—XVII),

b) sch.-cs. **ОУДОБЪ** 'lekkko, łatwo, wygodnie, facile' (Miklosich LP, RJAZ), scs. **ОУДОБЪ** 'ts.', **НЕОУДОБЪ** 'z trudem', strus. **ОУДОБЪ** 'lekkko, bez trudu' (od XI w.), 'pospiesznie', **НЕОУДОБЪ** 'z trudem, niepodobna' (**НЕОУДОБЪ** ВЪИИДЕТЬ БОГАТЫ ВЪ ЦРЬСТВИЕ НЕБЕСНОЕ, Srezn.), ros. **неудобъ** 'niewygodnie' (Dal), dziś przestarz. tylko w zwrocie **неудобъ** сказуемый 'nieprzystojny, nieprzyzwoity';

4. adi. *dobъnъ* (zob.);

5. może też derywat z suf. *-ъje*: strus. XVI w. **ДОБЪЕ** 'potrzeba, konieczność' (SRJ XI—XVII).

Zapewne odprzywastkowe adi. od ie. *dhabh-* 'dopasowywać; dobrany, odpowiedni, stosowny' (p. *doba, dobъ, dob'ъ, dobra*) z suf. *-i-*; tego typu przymiotniki szczerunkowo zachowane w słow. (zob. *bolъ* 1.), por. też lit. *didis*, f. *didì*: *didè* 'wielki' będące według Otrębskiego GL III 94 „pozostałością z całej grupy przymiotników o osnowie na *-i-*, która to grupa istniała bez wątplenia w języku litewskim”. W słow. ten ginący typ adi. stawał się indeclinabile lub adv.; nie można wykluczyć, że pierwotne *dobъ* przeszło wtórnie do tematów na *-jo-*, zob. *dob'ъ* (tam też o rozwoju znaczenia). Por. też *dobъ*. M. Ś. — W. B.

dobъnъ *dobъna dobъno* 'stosowny, odpowiedni, commodus'

~ stezes. XIV w. wyjątkowe *dobnъj* 'dogodny, stosowny, korzystny, commodus, opportunus', nowe XIX w. 'formalis' (Jungmann: jako termin stosowany w logice);

sł. *dôben -bna -bno* 'odnoszący się do okresu czasu, epoki, ery' (SSJK; u Pleterśnika nie notowane), sch. *dôban -bna -bno* 'odnoszący się do określonego okresu życia, rozwoju, pory roku', 'w podeszłym wieku, leciwy, wiekowy' (RSAN, RMat.: *dôbnî*: *dôbnî*), w XVI w. wyjątkowe 'żywy, vivens' (RJAZ). ~

Por. głuź. *dobnosć* 'stosowność, Billigkeit, Angemessenheit, aequitas' (Pfuhl, tu też adi. *dobny* ze wskazaniem, że używane tylko *zдобny* 'stosowny, odpowiedni').

Może rozszerzone suf. *-ynz* pierwotne adi. *dobz* (p. *dobz* 2.). W poszczególnych językach słów. widoczne nawarstwianie się nowszego adi. od *doba*, *dobo*, *dobz*. Por. też *dob'-ynz* s. v. *dob'z*.

Zob. *podobynz*, *szodobynz*, *udobynz*.

M. Ś. — W. B.

dobyrati *dobery* 'zebrać coś do końca, zakończyć zbieranie', 'wziąć więcej, dopełnić', **dobyrati się** 'znaleźć się w bezpośrednim kontakcie z czymś, dorwać się do czegoś, dojść do czegoś, osiągnąć coś', 'wybrać, wyszukać coś odpowiedniego', iter. **dobirati** *dobirajo*, **dobirati się**

dobyrati: ~ pol. *dobrac* - *biore* 'wziąć więcej, wziąć dodatkowo, wziąć brakującą ilość, wziąć do pewnej granicy; dopełnić, dołożyć sobie' od XV w., 'wybrać, wyciągnąć, wyszukać coś odpowiedniego' (w tych znaczeniach też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork, Sychta SK, Lorentz PW), w XVI w. również 'wziąć do końca' (dziś dial. *dobrac* bulwé 'skończyć kopanie ziemniaków', Sychta SK), dawne już od XVI w. *dobrac* do żywego 'dokuczyć' (SP XVI IBL, SW), dłuż. *dobras* - *b'eru*: -*b'erom* 'wziąć do końca, wziąć resztę, zebrać', głuź. *dobrac* - *bjeru* 'wziąć dodatkowo, wziąć do końca; wziąć, otrzymać w spadku', 'pobrać opłatę przy doręczeniu zamówionego towaru', u Pfuhla też 'wziąć dostateczną ilość', dial. 'wziąć do końca' (Michalk Neustadt), czes. *dobrati* - *beru* 'wziąć dodatkowo, wziąć więcej', 'wziąć do końca, wziąć wszystko' (w tym znaczeniu od 1500 r.), 'wybrać, wydobyć, dobrać, dopasować' (też dial. np. Horečka Frenštát, Lamprecht Opava), rzadko *dobrati* koho 'dokuczyć komuś, rozgniewać kogoś', dial. *dobrat' si* koho 'ts.' (Horečka o. c., Gregor Slav.-buč.), *dobrat* 'napędzić strachu' (Bartoš DSM), śla. *dobrat' -beriem* 'wziąć, wziąć więcej, zebrać do końca, wybrać, wyczerpać zapasy', też 'rozgniewać, rozzłościć' (Isačenko SRS), dial. (*dobrat' si*) 'opić się', u Kálala 'napędzić strachu, wystraszyć';

śle. *dobrati* - *bérem* (SSKJ) - *bérem* 'zakończyć czytanie, przeczytać', u Pleteršnika także 'dodać do zebranego już coś brakującego', dial. 'zakończyć winobranie' (płd.wsch. Styria), sch. *dobrati* *doberēm*: nowsze *dobērēm* 'zebrać do końca, zakończyć zrywanie, zbieranie np. winogron, kwiatów' od XVI w., 'zerwać, zebrać dodatkowo określoną ilość np. winogron', dial. też 'skończyć nabieranie; napełnić np. kadź' (RSAN), bułg. *dobepá* - *beréu*, aor. *dobpáx* 'zerwać, zebrać do końca; skończyć zbieranie, zrywanie', 'zerwać, zebrać resztę', u Gerova również 'wziąć dodatkowo, dobrać', maced. *dobepé* 'dodać, uzupełnić przez zbieranie, zebrać do końca, skończyć zbieranie';

strus. XVI—XVII w. *добрати* 'zebrać do końca; dobrać do pewnej miary, ilości' (SRJ XI—XVII), ros. *добрать* - *беры* - *берёшь* 'skończyć zbieranie, zebrać do końca; dobrać, dopełnić przez dobieranie do pewnej ilości, miary', dial. 'doprowadzić coś do końca, zakończyć jakąś pracę', 'upolować, zabić zwierzę' (SRNG), ukr. *добрáти*: rzadko *дiбрáти* - *беры* - *берёу* 'zebrać do końca, skończyć zbieranie' (już od XVII w. 'zebrać, wziąć resztki, ostatki', Tymčenko), 'zebrać określoną ilość; wziąć dodatkowo, dołożyć, uzupełnić', 'wyszukać, dobrać coś odpowiedniego', 'zrozumieć, uświadomić sobie', brus. *добрáць* - *бары* - *барёу* 'dobrać, uzupełnić; wybrać, dopasować'. ~

dobyrati się: ~ pol. *dobrac się* 'znaleźć, zdobyć bezpośredni dostęp do czegoś; dostać się, dorwać się do czegoś, dopaść czegoś' od XVI w., 'zgodzić się, dopasować się, trafić na podobnego sobie' (w tych znaczeniach również dial. np. Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork, Sychta SK, Lorentz PW),

w XVI w. 'dokopać się' (SP XVI IBL), por. *dobrac się* do czyjej skóry 'zbić kogoś, sprawić komuś lanie', także dial. np. Górnowicz o. c., dłuż. *dobrás se* 'zejść się razem, zebrać się wspólnie', 'dobrac się, dopasować się, zazwyczaj o narzeczonych', głuz. *dobrac so* 'ts.', też 'zostać zebrany całkowicie, zupełnie, do końca' (Pfuhl), czes. *dobratí se* 'dotrzeć, dostać się dokądś z trudem', 'zdobyć, osiągnąć coś, dojść do czegoś' od XIV w., 'wyszukać, odkryć, dociec', 'dokuczyć, rozgniewać żartem', sła. książk. *dobrat' sa* 'dotrzeć, dostać się, dojść do czegoś, osiągnąć coś', też dial. wsch. (Káhal);

sle. *dobráti se* 'przeżyć do końca książkę' (SSKJ), sch. dial. *dòbrati se* (od nečega) 'zostać bez czego, np. bez pieniędzy, ubrania' (RSAN: Vranje), bułg. *dobepá ce* 'dobrac się, przedostać się dokądś, dojść z trudem; zdobyć, osiągnąć coś', u Gerova 'zostać zebrany do końca; skończyć się (np. o sprzedanym towarze)', maced. *dobepa ce* 'dojść do czegoś, osiągnąć coś', także dial. np. Vidoeski Kumanovo 220;

ros. *dobrámsja* 'z trudem dotrzeć, dobrać, dostać się dokądś; dojść, dotrzeć do kogoś, do jakiegoś miejsca', 'dotrzeć, dojść np. do prawdy, dowiedzieć się, domyślić się', 'dobrac się do kogoś', dial. 'wyszukać, znaleźć, dojść do czegoś; domyślić się, dowiedzieć się', zazwyczaj z przeczeniem *не добр́атся* 'nie doczekać się' (SRNG), ukr. *добр́атися*, rzadko *дїбр́атися* 'z trudem dojść do czegoś, dotrzeć dokądś; dobrać się, dorwać się do czegoś, osiągnąć coś', pot. 'dojść do czegoś, domyślić się', brus. *добр́а́цца* 'dojść z trudem, osiągnąć coś; dociec prawdy', 'dobrac się do kogoś, do czegoś', 'zebrać się'. ~

Iter. *dobirati*: ~ pol. *dobierać -ram* 'brać więcej, brać dodatkową ilość; dopełniać, dokładać sobie' od XVI w., 'wybierać, wyszukiwać coś odpowiedniego', dial. również 'wyjmować, nabierać, wydostawać' (np. Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, Sychta SK), dłuż. *dobéras -ram* 'brać więcej, zbierać resztę; dokładać więcej do już zebranego', głuz. *dobérac -ram* 'dobierać', 'dziedziczyć', 'pobierać opłatę przy doręczaniu zamówionego towaru', por. u Pfuha żnje *dobjeraé* 'zbierać z pola pozostałości po żniwach', czes. *dobíratí -bírám* 'brać więcej, brać dodatkowo; brać resztę; brać, zbierać do końca', rzadko 'dokuczać komuś, złościć kogoś, żartować' (też dial. np. Gregor Slav.-buč.; również 'straszyć kogoś', Bartoš DSM);

sch. *dobirati dóbírám* rzadko 'zrywać, zbierać więcej, dodatkowo; zrywając, zbierając np. sliwy napełniać nimi kadź; kończyć zrywanie, zbieranie np. owoców', 'zbierać równocześnie np. kukurydzę i groch' (również dial. np. RSAN), przen. 'ustawiać, wymieniać, wyliczać po kolei' (RSAN), bułg. *dobúram* 'zbierać, zrywać; kończyć zrywanie, zbieranie; zbierać resztki', u Gerova także 'zbierać więcej; brać dodatkowo';

strus. XVII w. *доби́рати* 'zbierać' (SRJ XI—XVII), ros. *добу́рять -бу́рять* 'zbierać coś do końca', 'zbierać resztki, pozostałości; uzupełniać do określonej miary', przestarz. i pot. 'rugać, obrażać kogoś', myśl. 'iść za śladem, tropić zwierzynę' (SSRJ), dial. 'kończyć jakąś pracę, doprowadzać do końca', 'dobijać, zabijać np. zwierzę' (SRNG), ukr. *добу́рати -бу́рати* 'zbierać, kończyć zbieranie; brać dodatkowo, brać resztę; dokładać, dopełniać', 'wybierać, dobrać', 'domyślać się, uświadamiać sobie', brus. *доби́раць -па́но* 'dobierać; wybierać, dopasowywać'. ~

dobirati se: ~ pol. *dobierać się* 'znajdywać, zdobywać bezpośredni dostęp do czegoś; dostawać się, dopadać czegoś', 'zgadzać się, odpowiadać sobie, dopasowywać się', też dial. np. Szymczak Domaniewek, Górnowicz Malbork,

Sychta SK, dawne od XVI w. 'osiągać coś, dorabiać się czegoś' (SP XVI IBL, L.), dłuż. *doběraš se* 'zbliżać się do końca, kończyć się, np. o zapasach mąki', czes. *dobirati se* 'dochodzić do czegoś, osiągać coś; przenikać, zgłębiać; wyszukiwać, odkrywać, dowiadywać się';

sch. przestarz. *dobirati se* (nečega) 'dochodzić do czegoś, osiągać coś' (RSAN), bułg. *добирам се* 'dobierać się, dostawać się; z trudem dochodzić do czegoś, osiągać coś', u Gerova również 'kończyć się', maced. *добура се* 'osiągać coś, dochodzić do czegoś', dial. *dōbirat se* 'ts.' (Hendriks Radožda-Vevčani);

strus. XVII w. *добиратиса* 'osiągać coś z trudem' (SRJ XI—XVII), ros. *добираться* 'z trudem docierać, dochodzić do czegoś, osiągać coś', 'domyślać się, dowiadywać się, dociekać', 'dobierać się do kogoś', dial. też 'znajdywać, wybierać, dobierać', 'zabierać się do jakiejś pracy' (np. Dal, SRNG, Melsničenko Jaroslavl), ukr. *добиратися* 'z trudem docierać, dochodzić, dostawać się dokądś, do czegoś, osiągać coś; zbliżać się do określonej ilości, wielkości, miary', pol. 'domyślać się, uświadamiać sobie', 'dobierać się do kogoś', brus. *добіра́ўца* 'z trudem dostawać się dokądś, osiągać coś; dobierać się, zbierać się', także 'być dobieranym, zbieranym, wybieranym'. ~

Por. sła. *doberat' -rám* 'brać, wybierać, przebierać' (też dial. np. Habovštjak Orava 189), *doberat' (si)* 'kpić, żartować z kogoś; docinać, dokuczać komuś' (SSJ), *doberat' sa* 'docierać, dochodzić do czegoś', 'żartować, drażnić się'.

Z pref. *do-* od *birati berq* (zob., por. też iter. *birati birajq*).

W. S.

